

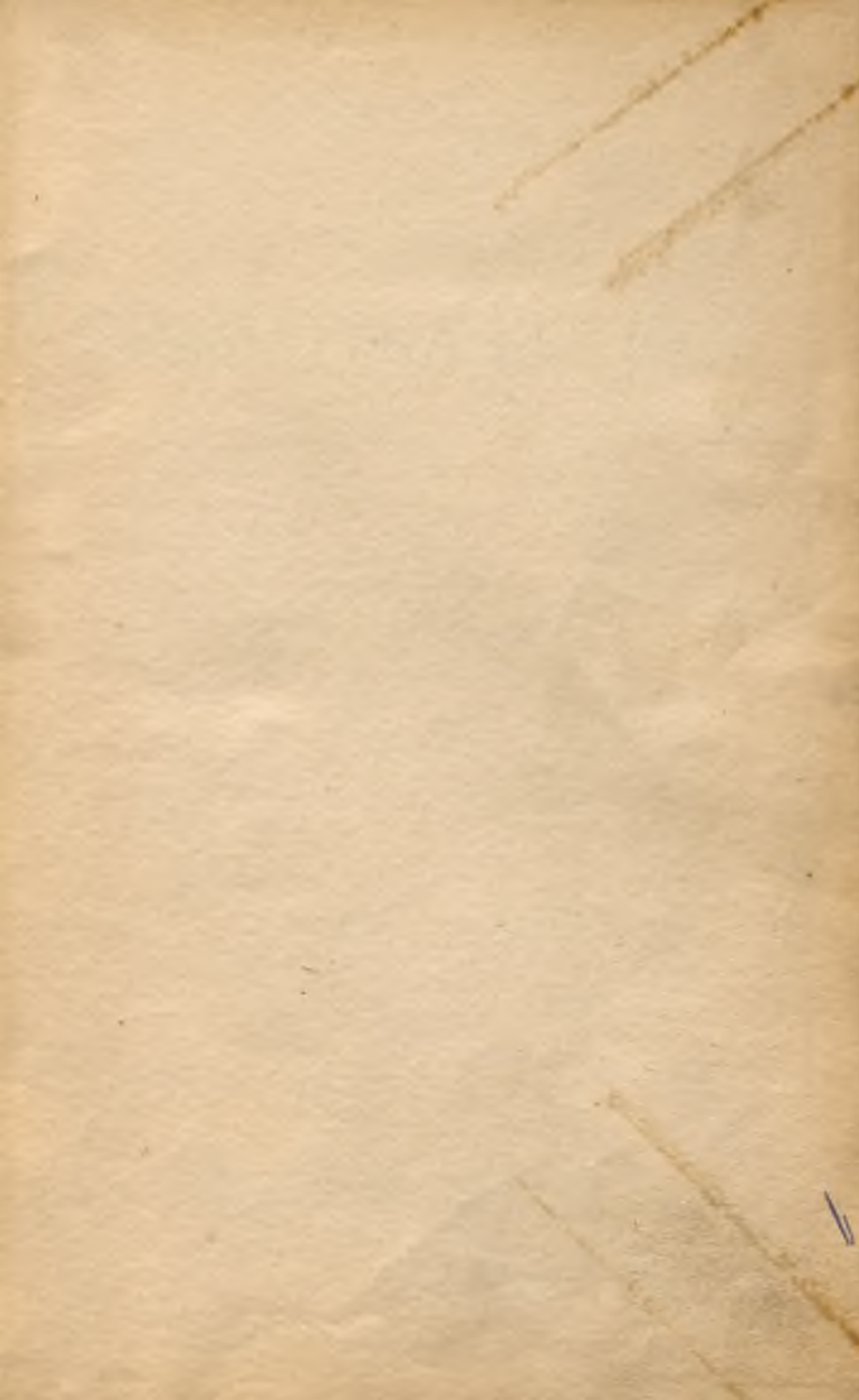
BIBLIOTEKA
GŁÓWNA
WSP
SP
KRAKÓW

69 907

80-Ł

Exytelnia

142148

JAN ŁOŚ

GRAMATYKA POLSKA

CZĘŚĆ II
SŁOWOTWÓRSTWO

LWÓW — WARSZAWA — KRAKÓW — 1925
WYDAWNICTWO ZAKŁADU NARODOWEGO IMIENIA OSSOLIŃSKICH

Jan Łoś

69907

UP - Kraków BG

1050158735

Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządkiem J. Filipowskiego

Handwritten signature or mark.

SPIS RZECZY.

	Str.
Przedmowa	XI
Źródła i dzieła pomocnicze	XIII

Budowa wyrazów.

Morfem § 1—5	1
Rdzeń czyli pierwiastek § 6—7	5
Przedrostek czyli prefiks § 8	6
Przyrostek czyli sufiks § 9—14	6
Imiona z przyrostkami. Zaimki	9
Tematy z sufiksami na <i>-o</i> , <i>-a</i>	9
<i>-o</i> , <i>-a</i> § 15—18	9
Sufiksy z <i>j</i> , sufiks <i>-i</i>	12
<i>-jo</i> , <i>ja</i> § 19—21	12
<i>-ijo</i> § 22—27	13
<i>-ija</i> § 28—29	16
<i>-iji</i> § 30—32	16
<i>-i</i> § 33	18
<i>-aj</i> <i>'aj</i> , <i>'eja</i> , <i>oja</i> , <i>-uja</i> § 34	18
Sufiks złożonej deklinacji przymiotników § 35	19
Sufiksy z <i>w</i>	19
<i>-w</i> § 36	19
<i>-aw</i> , <i>-awa</i> § 37—38	20
<i>-iwo</i> § 39	21
<i>-iwa</i> § 40	21
<i>-iwy</i> § 41	21
<i>-liw</i> § 42	22
<i>-ow</i> § 43—46	23
Sufiksy z <i>n</i>	24
<i>-no</i> § 47—50	24
<i>-uchny</i> § 51	25
<i>-achny</i> § 52—53	25
<i>-en</i> § 54	26
<i>-na</i> , <i>-owna</i> , <i>-ny</i> § 55—57	26

	Str.
-owny § 58	28
-jbnz § 59	28
-tny § 60	28
-eczny § 61	29
-iczny § 62	29
-ebny § 63	29
-etny, -otny § 64	29
-alny § 65	29
-telny § 66	30
-erny, -orny, -urny § 67	30
-ny, -jny, -yjny w przymiotnikach obcego pochodzenia § 68	31
-nia, -ni § 69	31
-an, -any § 70	31
-eń, -i § 71—72	32
-nia < -nja § 73—77	33
-ni przymiotnikowy § 78	34
-in § 79	34
-ina § 80—86	34
-iny przymiotnikowy § 87	36
-izna rzeczownikowy, -izny przymiotnikowy § 88	37
-an § 89	37
-ana § 90	38
-on imięstwowowy § 91	38
-ona, -enia § 92	38
-oń, -uń § 93	38
-un § 94	38
-yn § 95	39
-yni § 96	39
-ann § 97	39
Sufiksy z m	40
-m, -ma § 98	40
-amo przyłówkowy § 99	40
-mo, -mi § 100	40
-im § 101	41
-omy imięstwowowy § 102	41
-man, -mana, -mień § 103	41
-izm, -yzm § 104	41
Sufiksy z r	41
-r, -ra, ry, -rza § 105	41
-ar, -ara § 106	41
-arz, -arz § 107	42
-or § 108	43
-erz § 109	43
-or, -ora § 110	43
-orz § 111	44
-ur, -ura § 112	44

	Str.
-yra, -yrz § 113	44
-chr § 114	44
-tr, -tra § 115	44
-ciora, -tor § 116	44
-turz, -tyrz § 117	44
-inier, -ynier § 118	44
Sufiksy z <i>t, l</i>	44
-t, -ta § 119—121	44
-ata § 122	46
-ajto § 123	47
-l, -el § 124	47
-la § 125	47
-'el § 126	47
-'et § 127	47
-al § 128	47
-ala § 129	47
-'ot, -'ota, -'oty § 130	47
-ot, -ota § 131	47
-ol § 132	48
-uta, -ul, -ulo, ula § 133	48
-yta, yl § 134	48
-sto § 135	48
-dto, -adto, -idto § 136	48
Sufiksy z <i>t</i>	50
-t, -to, -ta § 137—139	50
-st § 140	51
-'et § 141	51
-et § 142	51
-at § 143	51
-owaty, -aty § 144	51
-asty § 145	52
-'ot § 146	52
-ot § 147	52
-ota, -uta, -osta § 148	53
-itu, -owity § 149	54
-isty § 150	54
-ista, -ita, -ant § 151	55
-at, -et, -'ac, -'eta § 152	55
-ut, -yto § 153	55
-tw, <u>twal</u> § 154	55
-stwo § 155	55
-tun, -tuch § 156	56
-c, -cy, -ca § 157	57
-ac § 158	57
-ic, -owic, -owicz § 159—161	57
-ci, -taj § 162	60

	Str.
Sufiksy z <i>d</i>	60
- <i>d</i> , <i>da</i> , <i>-zda</i> , <i>-oda</i> , <i>-uda</i> , <i>-dwo</i> , <i>-dy</i> § 163	60
Sufiksy z <i>p</i> , <i>b</i>	61
- <i>p</i> , <i>-upa</i> , § 164	61
- <i>ba</i> , <i>-oba</i> , <i>-uba</i> , <i>-uba</i> , <i>-iba</i> § 165	61
Sufiksy z <i>k</i>	62
- <i>k</i> , <i>-ka</i> , <i>-cz</i> § 166	62
- <i>ki</i> przymiotnikowy § 167—169	63
- <i>ki</i> przysłówkowy § 170	63
- <i>k</i> , <i>-cz</i> z poprzedzającą samogłoską § 171	63
- <i>ak</i> § 172—174	63
- <i>acz</i> § 175	64
- <i>'ak</i> § 176	65
- <i>ok</i> , <i>-ocz</i> , <i>-uk</i> § 177	66
- <i>yk</i> , <i>yka</i> , <i>-ycz</i> § 178	66
- <i>ik</i> § 179—180	67
- <i>nik</i> § 181	68
- <i>ownik</i> , <i>-ewnik</i> § 182	69
- <i>czyk</i> § 183	69
- <i>ica</i> § 184—189	70
- <i>nica</i> § 190	72
- <i>awica</i> , <i>ewica</i> , <i>-czyca</i> § 191	72
- <i>icz</i> § 192	73
- <i>ek</i> , <i>'ek</i> , <i>-ka</i> § 193—195	73
- <i>anka</i> , <i>'anka</i> § 196	77
- <i>k</i> w pochodnych od wyrażen syntaktycznych § 197	78
- <i>tek</i> , <i>-itek</i> § 198	78
Nieprawidłowe formy tematu przed suf. <i>-k</i> § 199	78
- <i>k</i> , <i>-ka</i> , paralelizm form rodzajowych § 200	80
- <i>k</i> , <i>-ko</i> , <i>-ka</i> w imionach zdrobniących § 201—206	80
- <i>iczka</i> , <i>-iczko</i> , <i>-aczek</i> , <i>-uszek</i> , <i>-aszek</i> , <i>-yszek</i> , <i>-sek</i> § 204	81
Imiona zdrobniące skrócone § 205	82
- <i>'utki</i> , <i>'uczki</i> , <i>'enki</i> , <i>-uski</i> , <i>-ylki</i> i in. § 206	82
- <i>awka</i> § 207	83
- <i>ówka</i> § 208	83
- <i>unka</i> , <i>'onek</i> , <i>-onka</i> , <i>-ęka</i> § 209	83
- <i>unek</i> § 210	83
- <i>ski</i> , <i>-sko</i> , <i>-sk</i> , <i>-skie</i> § 211—214	84
- <i>owski</i> § 215	86
- <i>iszcze</i> , <i>-isko</i> § 216—218	86
- <i>ec</i> , <i>-ce</i> , <i>-ulec</i> , <i>-ac</i> § 219	89
- <i>ca</i> § 220	90
Sufiksy z <i>g</i>	90
- <i>g</i> , <i>-ga</i> § 221	90
- <i>ż</i> , <i>-ża</i> § 222	91
- <i>eż</i> § 223	91

	Str.
-og, -oga § 224	91
-ag, -ega § 225	91
-'ag, -'adz, -'ega § 226	92
-'uga, -'uza § 227	92
-yga § 228	92
Sufiksy z s, z, ch, sz	92
-s, -sa § 229	92
-as, -asa, -asy § 230	93
-tas § 231	93
-os § 232	93
-us § 233	93
-noz, -uz § 234	93
-ch, -cha, -sza, -sz § 235	93
-szy § 236	93
-echa, -'ocha, -'echa § 237	94
-ach § 238	94
-och, -'ocha, -'icha § 239	94
-uch, -'ucha § 240	94
-'uch, -'ucha, -'uchny § 241	94
-chwa § 242	95
-'jasz, -'jasz § 243	95
-esz, -esza § 244	95
-osz, -osza § 245	95
-usz § 246	95
-isz, -is, -ysz § 247	95
Tematy z przyrostkami na -i § 248	96
-i § 249	97
-ń § 250	97
-śń § 251	98
-źń § 252	98
-ań § 253	98
-eń § 254	98
-l, -ł § 255	98
-el § 256	98
-é § 257	98
-eé § 258	98
-oé § 259	99
-eé § 260	99
-ośé, -śé § 261	99
-adź § 262	100
-adź, -edź, -aź § 263	100
-ycz § 264	100
-eż, -iż, -osz § 265	100
-oś, -aś, -uś, -iś, -yś § 266	100
Tematy z przyrostkami na -u, -ū	101
-z, -nz, -tz § 267	101

	Str.
-y, -ew § 268	101
Tematy na spółgłoskę	102
-n § 269	102
-r § 270	103
-ciel § 271	103
-e < -et § 272	104
Suf. imiesłowu czynnego teraźniejszego § 273	104
Suf. imiesłowu czynnego przeszłego § 274	104
-os, -es § 275	105
Suf. przymiotników w stopniu wyższym § 276	105
Czasowniki § 277—280	105
Przyrostki czasownikowe	107
-o-, -e- § 281	107
-no-, -ne- § 282	108
-na- § 283	108
-je- § 284	108
-a- § 285	108
-ja- § 286	109
-wa-, -awa-, -ewa-, -uwa-, -ywa-, -owywa- § 287—288	109
-aje-, -waje- § 289	111
-owa- § 290—291	111
-e- § 292	112
-eje- § 293	112
-i- § 294	112
Wyrazy złożone i zrosty § 295—298	113
Złożenia z tematem imiennym lub zaimkowym § 299—316	114
Forma członu pierwszego § 299—308	114
Złożenia z wyrażen dwuczłonowych § 309—310	117
Zmiany w formie złożen. Haplologia § 311—312	118
Złożenia z pierwszym członem niejasnym § 313	119
Forma członu drugiego § 314—316	119
Złożenia z tematem czasownikowym § 317—326	121
Zrosty § 327—334	127
Wyrazy z prefiksami § 335—338	130
Wyrazy nieodmienne § 339—350	132
Przystówki § 339—342	132
Przymyki § 343—344	134
Spójniki i partykuły § 345—348	135
Wykrzykniki § 349—350	137

Znaczenie i życie wyrazów.

Rzeczownik	139
Znaczenie rzeczownika § 351	139
Rodzaj § 352	140
Rodzaj rzeczowników na spółgłoskę, na -o, -e § 353	142

	Str.
Rodzaj rzeczowników na -a § 354	143
Rodzaj imion nieosobowych i zapożyczonych § 355	147
Rodzaj imion zwierzęcych § 356	149
Liczba § 357	151
Liczba podwójna § 358	151
Liczba pojedyncza i mnoga § 359	154
Singularia et pluralia tantum § 360	154
Stosunek znaczenia liczby pojedynczej i mnogiej § 361	159
Przymiotnik. Liczebnik. Zaimek. Przysłówek	161
Przymiotnik § 362	161
Liczebnik § 363	161
Zaimek § 364	161
Przysłówek § 365	162
Czasownik § 366 374	162
Wspólne arjoeuropejskie funkcje czasownika § 367—370	163
Strony § 367	163
Tryby § 368	164
Czasy § 369	165
Osoby § 370	165
Aspekty i postaci § 371—374	165
Wiek wyrazów § 375—380	173
Warstwa najdawniejsza § 375	173
Wyrazy jako źródło do dziejów kultury § 376—380	174
Zamieranie wyrazów § 381—389	181
Znikanie dawnych pojęć § 382	181
Pozbywanie się synonimów § 383—387	183
Znikanie form fleksyjnych § 388	188
Przyczyny psychologiczne § 389	188
Zapożyczenia § 390—395	192
Mieszany charakter języków § 390—391	192
Zapożyczenia prasłowiańskie § 392	194
Wpływ chrześcijaństwa i późniejsze wpływy obce § 393	194
Zapożyczenia u Reja i u późniejszych pisarzy § 394	197
Dążenia do puryzmu § 395	200
Nowotwory § 396—401	203
Łatwość ich powstawania w czasach dawnych i u dzieci § 396	203
Terminologia gramatyczna XVI w. nowotwory w słownikach § 396	205
Autorowie XVI i XVII w. § 397	207
Knapjusz. Dasypodius, Trotz. wiek XVIII § 398	211
Nowe wyrazy złożone § 399	214
Trembecki i nowsi pisarze, języki familijne, zawodowe, Linde i nowsze słowniki § 400—401	216
Zmiany znaczenia wyrazów § 402—427	220
Ogólne przyczyny i próby klasyfikacji zmian znaczenia § 402—403	220
Zmiany znaczenia rzeczowników § 404—412	227
Zmiany znaczenia przymiotników § 413—414	239

	Str.
Zmiany znaczenia czasowników § 415—420	243
Zmiany znaczenia innych części mowy § 421—423	249
Zmiany znaczenia wyrazów w językach specjalnych § 424—426	250
Wnioski § 427	252
Pierwiastek uczuciowy i wrażeniowy w wyrazach § 428—447	253
Związek między stroną uczuciową a wyobrażeniową § 428—429	253
Synonimy § 430	253
Zależność doboru wyrazów od charakteru i nastroju człowieka § 431—432	254
Zależność od rodzaju literackiego § 433	255
Cenzura § 434	256
Eufonja § 435, 436	257
Wdźwięk i siła § 437	257
Przezwiska i nazwy humorystyczne § 438—439	257
Transponowanie wrażeń § 440—441	258
Przyrostki i deminutywa ze strony uczuciowej § 442	259
Obrazowość § 443—444	261
Onomatopoja § 445—446	262
Wartościowanie wyrazów § 447	263
Zasada ustroju wyrazów § 448	265
Dwuczłonowość § 449—450	266
Złożenia esocentryczne § 451	268
Złożenia eksocentryczne § 452	269
Złożenia syntetyczne § 453	269
Złożenia z tematem czasownikowym § 454—456	270
Jednoczłonowość wyrazów złożonych § 457	273
Jednoczłonowość wyrazów prostych § 458	273
Różnica między rzeczownikiem a przymiotnikiem § 459—461	274
Zasadnicze właściwości czasownika § 463—466	275
Zakończenie § 467—470	276
Wykaz wyrazów polskich	281
Sprostowania i uzupełnienia	336

PRZEDMOWA.

Właściwie należałoby, żeby książka sama za siebie mówiła, a przeto wszelkie przedmowy możnaby uznać za zbyteczne. Jednakże charakter książki zależy w znacznym stopniu od jej przeznaczenia, a czytelnicy i krytycy niezawsze jasno sobie zdają sprawę, dla kogo książkę napisano. To też tutaj pragnę tylko krótko wyjaśnić, że moim celem było dać podręcznik młodzieży uniwersyteckiej, która się oddaje studjom nad historją języka polskiego, oraz polonistom nauczycielom szkół średnich.

Dotychczas nie mieliśmy nauki o słowotwórstwie, opartej na materiale historycznym; praca moja ma być pierwszą jej próbą. Oczywiście należałoby ją szerzej oprzeć na materiale porównawczym, ale wydanie książki jest pilną potrzebą, a zebranie (zresztą niestety nie wyczerpujące źródeł) samego tylko materiału polskiego zabrało wiele czasu, wskutek czego brakło go na badania porównawcze. To zwłaszcza dotyczy pierwszego działu książki, poświęconego budowie wyrazów.

Główny trzon działu drugiego, gdzie jest mowa o życiu wyrazów, domagał się także systematycznego opracowania. Staralem się skorzystać z badań dotychczasowych, dokonanych przez prof. Brücknera i innych uczonych, na których się powołuję w odpowiednich miejscach. W części dopełniłem je własnymi spostrzeżeniami i oparłem na nowym materiale ale przedewszystkiem starałem się ująć rzecz w całość jednolitą.

W obu więc działach zadaniem mojem było zebranie i uporządkowanie znaczniejszego zasobu materiałów źródłowych oraz wyświetlenie przynajmniej elementarnych zasad słowotwórstwa polskiego.

Panu drowi H. Oesterreicherowi bardzo dziękuję za pomoc w korekcie i za ułożenie wykazu wyrazów.

ZRÓDŁA I DZIEŁA POMOCNICZE.

AGZ. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zw. bernardyńskiego we Lwowie, tomów 19.

AKH. Archiwum Komisji historycznej Akademji Umiejętności w Krakowie.

Baud. Бодуэнъ де Куртена, О древнепольскомъ языкѣ. Lipsk 1870.

BB. Bartłomieja z Bydgoszczy Słownik łacińsko-polski podług rękopisu z r. 1532 opracował i wydał dr. Bolesław Erzepki. Poznań 1900.

Ben. Pieśni sobie śpiewane od Konstancyi z Ryków Benisławskiej. W Wilnie 1776.

Berneker. Etymologisches Wörterbuch.

Bls. Bielski M., Kronika świata, wydanie z r. 1564.

Bpp. Biblioteka pisarzy polskich, wydawnictwo Akademji Um. w Krakowie.

Brugmann K. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen.

Bulla 1136 w Monumenta Poloniae palaeographica, wydanych przez Krzyżanowskiego, zes. I Kraków 1908 oraz wydanie J. Rozwadowskiego w MPKJ. IV.

BZ. Biblia królowej Zofji z kodeksu szarospatackiego wydana przez Antoniego Małeckiego we Lwowie 1871.

Cn. Gregorii Cnapii Thesauri polono-latino-graeci tomus I. Cracoviae 1643.

Cyzjojanus w MPKJ. V. 437.

Czrs. Księga ziemi czerskiej. Warszawa 1879.

Danet. Nouveau grand dictionnaire françois. latin et polonois, w Warszawie 1743—1745.

Du Cange. Glossarium mediae et infimae latinitatis. Niort 1883.

Enc. Polś. Encyklopedja polska, wydawnictwo Akademji Um. Język polski, cz. I i II, wydawnictwa t. II i III. Kraków (1915).

Erz. Przyczynki do średniowiecznego słownictwa polskiego, zebrał i wydał dr. Bolesław Erzepki. I. Glosy polskie (z pocz. XVI w.). Odbitka z Rocznika Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu t. XXXIV, r. 1907.

Ezop Biernata z Lublina, wydał Ign. Chrzanowski, Bpp. nr. 55.

Fl. Psalterii Florianensis partem polonicam ad fidem codicis recensuit W. Nehring. Posnaniae 1883.

Fragm. Glog. Ułamek starożytnego kazania o małżeństwie z w. XIV w Bibliotece Warszawskiej 1873, III wydał Gloger.

Glaber Andrzej z Kobyłina. Gadki o składności członków człowieczych z Arystotelesa i in. Bpp. nr. 28.

Glicznier. Ksyaszki o wychowaniu dzyećci w Krakowie 1558.

Gn. Kazania Gnieźnieńskie, wydał W. Nehring, R XXV.

Groicki Porządek sądow y spraw mieyskich (w Krakowie) 1559.

Gr. I. Jan Łoś, Gramatyka polska, cz. I. Głosownia historyczna. Lwów 1922.

Gr. stst. Jan Łoś, Gramatyka starosłowiańska. Lwów 1922.

Hube. Zbiór rot przysiąg sądowych. Warszawa 1888.

IF. Indogermanische Forschungen. Strassburg.

Izv. Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Академіи Наукъ. С-Петербургъ.

JA. Archiv für slavische Philologie. herausgegeben von Jagić, Berlin.

J. Koch Jana Kochanowskiego Dzieła wszystkie. Wydanie jubileuszowe w Warszawie 1884.

JP. Język Polski, organ Tow. Miłośników języka polskiego w Krakowie.

Karłowicz. Słownik gwar polskich. Kraków 1900—1911.

Kat. Catechismus r 1543 wydał Fr. Pułaski. Bpp. nr. 56.

Kod Wp. Kodeks Wielkopolski. Codex diplomaticus Majoris Poloniae. Poznań 1877—1908.

Komedja o Lizydzie w stan małżeński wstępującej Adama Paxillusa, w Krakowie 1597.

Kon. Konarski. O skutecznym rad sposobie. Warszawa 1760.

Konst. Modlitewnik Konstancji, r. 1527. SKJ. III, 73—184.

Kromer. Rozmowy Dworzanina z Mniczem (1551—1554) Bpp. nr. 70.

KsM. Najdawniejsze księgi sądowe mazowieckie. Warszawa 1920.

Kśw. Kazania świętokrzyskie. Die altpolnischen Predigten aus Heiligenkreutz herausgeg. von Paul Diels. Berlin 1921.

Kuj. Kolberg. Kujawy.

Kwiatkowski. Confessio Augustanae fidei to iest Wyznanie wiarej krześcianskiej, r. 1561.

KZ. Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. Begründet von A. Kuhn. Getynga.

L. Samuel Bogumił Linde, Słownik języka polskiego. Wyd. I w Warszawie 1807—1814. Wydanie II we Lwowie 1854—1860.

Leksz. Łekszycki. Die ältesten grosspolnischen Grodbücher. Poznań 1887—1889.

Leop. Leopolda, Biblja, w Krakowie 1561.

Leskien. Grammatik der albulgarischen (altkirchen-slawischen) Sprache. Heidelberg 1909.

LF. Listy Filologiccké. Praga.

Lub. Kolberg, Lubelskie.

- Ł. Łopaciński, Najdawniejsze polskie słowniki drukowane. PrFil. V.
 Łeb. Łebiński, Materiały do słownika łacińsko-polskiego średnio-wiecznej łaciny. Poznań 1885.
 M. Mączyński, Lexicon latino-polonicum. w Królewcu 1563.
 Małk. Małkowski. Przegląd najdawniejszych pomników języka polskiego. Warszawa 1872.
 Maz. Kolberg, Mazowieckie.
 Meillet. Etudes sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave. Paryż 1902—1905.
 Mesguien. Grammatica seu institutio Polonicae linguae. Dantisci 1649.
 Miklosich. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien 1886.
 Mm. Mammotrept z r. 1471. MPKJ. V.
 MMAe. Monumenta medii aevi historica. Wydawnictwo Akademji Um. w Krakowie.
 MPKJ. Materiały i prace Komisji językowej Akademji Um. w Krakowie.
 Mrongovius. Dokładny słownik polsko-niemiecki. Królewiec 1835.
 Murelius. Dictionarius variarum rerum. Cracoviae 1526, p. Ł.
 Mymer. Dictionarius trium linguarum. Cracoviae 1541, p. Ł.
 Naw(ojka). Książeczka do nabożeństwa Jadwigi... wydał Stanisław Motty w Poznaniu 1875.
 Opeć. Żywot Pana Jezu Krysta. Kraków 1522.
 Orzech(owski). Polskie dialogi polityczne 1563, 1564, Bpp. nr. 74.
 Paprocki. Gniazdo cnoty, skąd herby rycerstwa... początek swój mają. W Krakowie 1578.
 Parkosz Traktat o ortografji polskiej. MPKJ. II.
 Paterek. Kazania z pocz. w. XVI. SKJ. I.
 Petrycy Horatius Flaccus w trudach więzienia moskiewskiego 1609. Bpp. nr. 67. (Liczba rzymska oznacza księgę, arabska — pieśń).
 Piek(osiński). Studja, rozprawy, materiały. T. VI, z. I. Wybór za-pisek sądowych grodzkich i ziemskich z XV w. W Krakowie 1902.
 Pocz. piśm. Jan Łoś, Początki piśmiennictwa polskiego. Lwów 1922.
 Poradnik Językowy, wydawany pod redakcją R. Zawilińskiego w Krakowie.
 Potocki. Moralia r. 1690. Bpp. nr. 69, 72, 73.
 Potocki. Wojna Chocimska Biblioteka Narodowa. Serja I. nr. 75.
 Pozu. Kolberg, Poznańskie.
 PrFil. Prace Filologiczne, wydawane w Warszawie pod redakcją A. A. Krvńskiego od r. 1885.
 Przyb(owski). Vetustissima adjectivorum linguae polonicae declinatio monumentis ineditis illustrata. Poznaniae 1861.
 Puł. Stanisław Słoński, Psalterz Puławski. Warszawa 1916.
 R. Rozprawy Wydziału filologicznego Akademji Umiejętności w Kra-kowie.
 Rej. Wizerunk r. 1558.
 Rej. Zwierciadło r. 1568.
 Roger. Pieśni ludu polskiego w Górnym Śląsku. Wrocław 1863.

Rost(afiniski). Symbola ad historiam naturalem medii aevi. Cracoviae 1900.

Rozm. przem. Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa. Z rękopisu przemyskiego wydał A. Brückner. (ok. 1500 r.) Bpp. nr. 54.

Rp. 1546. Rękopis A₁ i A₂ Biblioteki kapitulnej w Gnieźnie.

RS. Rocznik Sławistyczny.

SbFil. Sborník Filologický. Praga.

Sim(onides). Sielanki r. 1614. Bpp. nr. 68.

Sk(arga). Kazania o siedmi sakramentach, do których są przydane kazania przygodne. Kraków 1600.

SKJ. Sprawozdania Komisji językowej Akademji Umiej. w Krakowie.

Slavia. Časopis pro slovanskou filologii. Praga.

Słownik Orgelbranda. Wilno 1861.

Słownik warszawski. wydawany w Warszawie od r. 1900.

Spr. Ak. Um. Sprawozdania z posiedzeń Akademji Umiej. w Krakowie.

Srezn. Mat. Срезневский. Материалы для словаря древнерусского языка. Petersburg 1893.

Stppp. Starodawne prawa polskiego pomniki. Warszawa potem Kraków od r. 1856

Subs Subsidium wiersza polskiego albo kadencje. W Warszawie 1755.

Sul. Kodeks Sułeda statutów polskich, tłumaczonych przez Świętosława z Wocieszyna i Macieja z Rożana; r. 1450 Archiwum Komisji prawniczej Akademji Umiej. t. III.

Syrenjusz. Zielnik. W Krakowie 1613.

TPaw. Teki Pawińskiego, t. III i IV. Zapiski sądowe łączyckie, orłowskie i brzezińskie. Warszawa 1897.

Trotz. Mownik polsko-niemiecko-francuski. r. 1740.

Trzebn. Dokument trzebnicki z r. 1204. MPKJ. IV.

Ułaszyn. Słowotwórstwo w Encyklopedji polskiej Akad. Um. II i w Gramatyce języka polskiego, wydanej przez Akad. Um. w Krakowie 1923.

Vondrák. Vergleichende slavische Grammatik. Getynga 1924.

Wist(ocki). Katalog rękopisów biblioteki uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków 1877.

Wojna. Compendiosa linguae Polonicae institutio. Dantisci 1690.

Wujek. Biblia r. 1599.

Zb(iór) wiadomości do antropologii krajowej. Wydawnictwo Akademji Um. w Krakowie.

Zim(orowic). Sielanki r. 1663. Bpp. nr. 71.

Żywot Aleksego z r. 1529 w SKJ. V.

BUDOWA WYRAZÓW.

Morfem.

§ 1. Naiprostszym elementem formalno-znaczeniowym wyrazu jest morfem t. j. głoska lub grupa głosek, mająca pewne znaczenie. Morfemy ze względu na znaczenie dzielą się na pierwiastki czyli rdzenie i na narostki (afiksy), te zaś są przyrostkami (sufiksami), jeśli następują po pierwiastku, i przedrostkami (prefiksami), skoro stoją przed pierwiastkiem.

Morfem może być jednozgłoskowym lub mającym więcej zgłosek ¹⁾; słowiańskie morfemy dwuzgłoskowe niekiedy powstają wskutek przyczyn fonetycznych np. r. *bereg* < prasl. *berg*, r. *vorot* < prasl. *vort*- i t. d. albo wskutek złożenia dwu różnych morfemów, które postrzegamy jako jedność np. *-ota* (por. *głuchota*, *ślepotą*, *-robotą* *sierota*) z *-ot-a* albo wreszcie wskutek podwojenia, np. **por-por-* (p. **propor*, *proporzec*).

§ 2. Przypuszczać można, że morfemy były niegdyś wyrazami, a przeto musiały mieć formę możliwą do wymówienia; stąd przyjmujemy, że każdy morfem musiał pierwotnie zawierać w sobie samogłoskę. Potem jednak, kiedy morfemy stały się tylko częstkami wyrazów, mogły wskutek procesów fonetycznych tracić swe samogłoski a często i spółgłoski. Tak np. prasl. **gor-ě-ti* (gorzeć) ma oboczną formę prasl. **gr-ě-ti* (grzać), gdzie w pierwiastku zniknęła samogłoska; prasl. **sl-vo* powstało z wcześniejszego **slov-os*, a więc w końcowym morfemie zniknęło *s* końcowe; dwa morfemy końcowe znikły w p. *wilk* z praae. **uŕk o-s*; w p. formie trybu rozkazującego *węz* z pierwiastka i przyrostka pozostał ślad jedyny

¹⁾ Hirt, Der indogerm. Ablaut. Strassburg 1900.

w zmiękczeniu końcowej spółgłoski przedrostka: *weź* < *weźm* < *weźmi* < **vzē-ym-i*.

§ 3. Takie prawie doszczętne zniknięcie rdzenia, jak w formie *weź*, zachodzi bardzo rzadko. Zazwyczaj morfem rdzenny (rdzeń, pierwiastek) występuje dość wyraźnie; gdy porównujemy z sobą wyrazy pokrewne, np. *biore*, *bierzesz*, *brać*, *obiór*, *wybór*, narzuca się tu samo przez się naszej świadomości, że główna część tych wyrazów, nadająca im w pewnym stopniu wspólne znaczenie, obejmuje szereg dźwięków od spółgłoski *b* (*β*) do *r* (*rz*), i tę właśnie część nazywamy rdzeniem czyli pierwiastkiem, gdyż wiemy, że oboczności *b* || *β*, *e* || *o*, *o* || *ó*, *r* || *ř* (*rz*) są tylko wymianami fonetycznymi, które na podstawie norm historyczno-fonetycznych sprowadzają się do prasl. formy *ber*.

Niezawsze jednak wyszukanie rdzenia w wyrazie przy pomocy porównywania wyrazów tak zw. pokrewnych, t. j. utworzonych od wspólnego rdzenia, jest tak łatwe. Czasem utrudniają sprawę jakież szczególne zmiany fonetyczne, czasem brak wyrazów pokrewnych. Tak np. trudno znaleźć pierwiastek polskiego słowa *wątpić*, bo choć porównanie już nie z pokrewnymi, ale z tak samo zbudowanymi słowami na *-ić* doprowadzi nas do formy *wątp-*, nie możemy jej uznać za pierwiastek, gdyż przypuszczamy, że grupa spółgłosek *tp* nie jest pierwotna i że pochodzi ona z *tsp*; wobec tego skłonniibyśmy byli formę *wątp-* rozdzielić na *wą-tp-* uznając w *tp* (*tsp*) pierwiastek a w *wą-* prefiks taki sam, jak w: *wą-wóz*, *wą-wał*, *wą-dół*, choć z drugiej strony zaznaczyć trzeba, że przedrostek *wą-* ukazuje się wyłącznie w imionach, a nie w czasownikach, z tego też względu i podział na morfemy: *wą-tp-ić* nie jest pewny.

Weźmy jeszcze pod uwagę kilka grup przykładów: 1) *dym*, *dymny*, *dymnik*, *dymowy*, *dymić*; 2) *dmg*, *dąć*, *dęty*, *dymać*; 3) *duma*, — 'rodzaj elegji', *dumać* — 'myśleć', *duma* — 'superbia', *dumny*; 4) *dmuchnąć*, *dmuchać*, *dmuchawka*; 5) *duch*, *ducha*, *dech*, *tchnąć*, *dychać*, *dychawica*, *tchawica*, *duchowny*, *duchowieństwo*, *duszny*, *duchowy*, *duszka*, *tchórz*, *tchórzliwy*, *dysza* i t. p. Te grupy wyrazów słabo się wyodrębniają dzięki temu, że 1) we wszystkich morfemy rdzenne są do siebie podobne i 2) wydaje się nam, że i znaczenie tych morfemów rdzennych możnaby sprowadzić do jednego źródła. Ponieważ jednak pokrewieństwo morfemów, o ile w pewnym języku nie występuje oczywiście, może być stwierdzone dopiero na gruncie metody po-

równawczej w zakresie wszystkich języków arjoeuropejskich, przeto tutaj ograniczymy się do stwierdzenia, że o pokrewieństwie wyrazów rozstrzyga w naszej świadomości uznanie tożsamości morfemu głównego, czyli rdzenia, pierwiastka.

Ten morfem w grupie pierwszej i trzeciej wskazać najłatwiej: w pierwszej jest nim *dym-*, jedyną bowiem jego modyfikacją w wyrazie *dymić* jest zmiękczenie końcowej spółgłoski *m*, co z łatwością uznajemy za modyfikację czysto fonetyczną; w grupie trzeciej jest nim *dum*. W grupie drugiej rdzeń występuje w postaci: *dm-*, *du*, *dę*, *dym-*, tu więc do odnalezienia wspólnej postaci nie wystarcza sam język polski, ale trzeba się cofnąć do form prasłowiańskich: **dzm-a*, **dzm-ti*, **dzm tæ*, **dym ati*. ażeby otrzymać widoczne już podobieństwo rdzeni i przekonać się, że ich modyfikacje mają tylko charakter fonetyczny: *dzm-*, *dym-*, co zwłaszcza stanie się oczywiste, gdy formy prasłowiańskie sprowadzimy do praarjoeuropejskich: *dhum-*, *dhūm-*. W grupie czwartej za prosty rdzeń nie można uznać formy *dmuch-*, gdyż musi ona pochodzić z dwuzgłoskowego **dzmux-*, w czym część *dzm-* jest identyczna z rdzeniem wyrazów drugiej grupy, a *-ux-* musimy uznać za przyrostek. W grupie ostatniej została silnie zróżniczkowana i forma rdzenia i znaczenie wyrazów. Formę rdzenia sprowadzamy do prasl. *dux-*, *dæx*, *dyx-* **dux-æ*, **dux-ja*, **dæx-æ*, **dæx nōti*, **dyx ati*, **dyx avica*, **dæx avica*, **dux ovnæ*, **dux-ovnæstvo*, **dux ьnæ*, **dux-ovæ*, **dux-ьka*, **dæx-oræ*, **dæx-orælivæ*, **dyx-ja*¹⁾ i dalej do praae. *dhous-*, *dhus-*, *dhūs*, gdzie znowu modyfikacje są czysto fonetyczne.

Gdy się zechcemy posunąć dalej jeszcze w przeszłość, musimy się uciec do porównań z zakresu języków nie wchodzących do rodziny słowiańskiej: a więc naszemu *dym* odpowiada sanskr. *dhūm a-s* — 'dym', łc. *fūm-u s* — 'dym', gr. *θυμός* — 'męstwo, odwaga', gdzie wszędzie *m* wydaje się głośką, wchodzącą w skład rdzenia; ale stsl. *du-nq* — 'dmuchnę', stp. *du-nqč* w temże znaczeniu wskazuje, że *dym* składa się w swej części rdzennej z *dhū* + *mo-*, tutaj więc właściwym rdzeniem jest słow. *du-* praae. *dhū-*.

Polskie *dmę*, *dymać* Berneker zestawia z sanskr. *dhām-ati* — 'dmie, dmucha' i sprowadza do rdzenia *dhīm-*, z czem nie wszyscy

¹⁾ Nie trzeba sądzić, jakoby te wyrazy wszystkie istniały w języku prasłowiańskim; przyjmujemy tylko, że gdyby istniały, miałyby taką a nie inną formę.

się zgadzają ze względu na samogłoskę prasl. *dum-*, *dūm-* i lit. *dūm-ti* z praae. *dhum-*, *dhūm-*. W każdym razie i forma, i znaczenie pozwala nam wyrazy *dmę*, *dymać* uznać za pokrewne z *dym* i *dunąć*.

Wyrazy *duma* — 'elegja' i *duma* — superbia według Bernekera są wspólnego pochodzenia, mianowicie mają być zapożyczeniem z któregoś języka germańskiego, por. goc. *dōms* — 'orzeczenie', *dōmjan* — 'orzekać'. Możeby raczej należało uznać te dwa wyrazy za różne i tylko przypadkowo podobne z brzmienia: *duma* — superbia, raczej jest formacją pokrewną z *dąć*, por. *dumny* = *nadęty*.

Czasownik *dmuchać* odimienny, por. *po-dmuchać*, Berneker uważa za pokrewny z *dmę* a więc pochodzi z *dhum* połączonego z przyrostkiem *-ux-*.

W ten sam sposób, zapomocą przyrostka *-x-* od rdzenia *dhou-* tworzy się rzeczownik *duch* i inne pokrewne: *ducha*, *dysza*, *tchórz* i t. p.

Wszystkie przeto pięć grup wyrazowych, o których była mowa, z wyjątkiem *duma* — 'pieśń', *dumać* — 'myśleć' sprowadzają się do pierwiastka *dhū-*, który prawdopodobnie wyrażał pierwotnie wypuszczanie powietrza lub dymu na zewnątrz.

§ 4. Tak więc z wyżej przytoczonych wyrazów polskich widzimy, że 1) niektóre nie dadzą się rozłożyć na składowe morfemy np. *dym*, gdyż w nich przyrostek *-z* znikł na skutek czynników fonetycznych i pozostał tylko morfem rdzenny; 2) inne tylko na pierwszy rzut oka wydają się prostemi, ale dzięki metodzie porównawczej dają się rozłożyć na części składowe np. *dmuchać* na **dzm-ux*, *tchórz* na **dżx-orz*. Dalej jeszcze jedne wydają się utworzonymi wprost od rdzenia z pomocą sufiksu np. *dęty* < **dzm-tz*, *tchnę* < **dżx-nę*, inne zaś postrzegamy jako utworzone nie wprost od rdzenia, ale od innego gotowego wyrazu. Są to wyrazy pochodne, w których już oddzielamy nie prosty rdzeń czyli pierwiastek od sufiksu (jak w *dmę*, *dąć*, *tchórz*), ale to, co nazywamy *pnieniem*, t. j. połączenie rdzenia z sufiksem lub grupą sufiksów np. *duchow-ny* pochodne od *duchowcy*, *duchowieństwo* od *duchowny*, *dęt-ka* od *dęty* i t. d. Jakkolwiek są między nimi i takie, które pierwowzoru wyrazowego nie mają (np. *tchawica* jakby od nieistniejącego **tchawa*), to jednak i te nazywamy pochodnymi, bo na wzór innych pochodnych są utworzone.

§ 5. Tak więc, rozkładając wyrazy na morfemy, powinniśmy z punktu widzenia czysto morfologicznego doprowadzać zawsze analizę do końca, t. j. wydobywać ze składu wyrazowego proste narostki i rdzenie. Tymczasem wspomnieliśmy już o zjedno-

czonych grupach afiksów z rdzeniem, które nazwaliśmy pniami (tematami), a dadzą się też łatwo odnaleźć i złożone sufiksy np. w zdrobniących: *mil-utki*, *dziesiąt-eczko*, i takich złożonych sufiksów jest więcej, niżby to na pierwszy rzut oka zdawać się mogło, np. suf. *-aka* (*chłop ak*) składa się z *-ak o.*, *-acz* (*koł acz*) z *-ak jo* i t. d. Analiza do granic ostatecznych jest w nauce niezbędna, gdyż bez wyrobienia sobie ścisłego pojęcia o morfemach prostych bylibyśmy narażeni w badaniach specjalnych na wiele błędów. Żeby jednak dojść do celu, musielibyśmy sięgać co chwila do języka praarjo-europejskiego, nie ograniczając się wyłącznie prasłowiańskim. Nadto przy takiej analizie stracilibyśmy czucie z językiem żywym, mając do czynienia nie z wyrazami, ale z ich rozproszkowanymi częściami. Dlatego też ograniczymy się do rozpatrywania formy głównych części wyrazu prostego t. j. rdzenia (pierwiastka) lub pnia z jednej strony i sufiksu lub grupy sufiksów z drugiej, oraz części składowych wyrazu złożonego.

Rdzeń czyli pierwiastek.

§ 6. Rdzeń jest morfemem prostym, nierozkładalnym na mniejsze morfemy t. j. na części, mające pewne znaczenie. Składa się on z samogłoski, np. *i-*, por. stp. *i-é* stsl. *i-ti* 'iśé, idę', lub też z samogłoski i jednej lub więcej spółgłosek. Wskutek procesów fonetycznych czy to samorzutnych (spontanicznych), czy też kombinatorycznych (wpływu jednych głosek na inne), mogą w formie rdzenia zachodzić zmiany, które — o ile są tylko fonetycznymi — nie przeszkadzają do uznania jedności rdzenia (przykłady już przytoczono wyżej). Są jednak zmiany, które się nie dadzą objaśnić czynnikami fonetycznymi np. *lec* || *lēgę*, stp. *sieść* || *siędę* i t. p. Samogłoska nosowa stąd powstała, że tu w środku samym rdzenia ukazał się nosowy dźwięk *n*: **leg-ti* || *lēng-o*. **sēd-ti* || *sēnd-o*. Pochodzenie tego *n* językoznawcy objaśniają w ten sposób, że jest ono narostkiem a ponieważ ukazuje się on w środku rdzenia, przeto nazwano go wrostkiem (infiksem) w odróżnieniu od przedrostka i przyrostka, por. Gr. stsl. § 148.

§ 7. Rdzeń może wystąpić w formie podwojonej, przyczem podwojenie bywa zupełne lub niezupełne, sufiksalne lub prefiksalne.

Podwojenie zupełne: *pro-porz-ec* < **por-por-ъць*, *le-le-jać*, *przepiór-ka* < **per-per-ъka*, stp. *tę-ten* < **tq-tən-ъ*, por. też *tę-tn-o*, *bę-bien* < **bq-bən-ъ*.

Podwojenie prefiksalne, gdy powtarza się tylko nagłosowa spółgłoska rdzenia z samogłoską np. *cie-trze-w* < **te-ter-~~v~~*, *po piół* < **po-pel-~~z~~*.

Podwojenie sufiksalne, gdy początkowa spółgłoska rdzenia powtarza się za rdzeniem, jakby jego sufiks np. *da-dzą* zam. **da-dzią*, < **da-d-~~ętz~~*, *dzia-d* < **dě-d-~~z~~*, *cio-t-ka* < **te-t-~~zka~~* i t. d., por. Gr. stśł. § 119.

Przedrostek, prefiks.

§ 8. Forma przedrostka zasadniczo się nie różni od formy rdzenia, gdyż przedrostek tak samo może się tworzyć albo z samej tylko samogłoski, albo też z samogłoski ze spółgłoską lub z większą liczbą spółgłosek. Brak samogłoski w prefiksie oznacza tylko, że samogłoska zniknęła, np. *wsz-cząć* < **vš-čę-ti*, *wz-nieść* < **vš-~~nesti~~*, *w-pać* < **vš-pasti*, *ś-mierć* < *sz-m~~ę~~rt* i t. p. Prefiksy mogły być i dwuzgłoskowe, gdyż część ich da się rozłożyć na rdzeń i przyrostek np. *pod-* < *pod-~~z~~*; zmiany dźwiękowe w przedrostkach: *pa-* || *po-*, *pra-* || *pro-*, *nā-* || *na-*, *wą-* || *wu-* || *w-*, *sq-* || *sn-* || *s-*; *z-* i t. d. są wynikiem różnych czynników fonetycznych. (Jęgiel JA. XX, 372. Rozwadowski RS. II, 94, van Wijk JA. XXVI, 352, Lehr-Splawiński, O prasłowiańskiej metatonji 31).

Przyrostek, sufiks.

§ 9. I przyrostek zasadniczo nie różni się pod względem formy od rdzenia lub przedrostka: może więc się tworzyć z samej tylko samogłoski np. *lat-o*, *ręk-a*, albo też z połączenia samogłoski ze spółgłoską lub spółgłoskami. Sufiksy, które mają lub miały w swym składzie dwie lub więcej samogłosek, są złożone np. *dziewczątko*: (*dziew*)-*cząt-~~ę~~tk-o*, co można też podzielić na (*dziewcząt*)-*ętk-o*. Ten przykład wskazuje, że gdy mamy przyrostek złożony, to albo uważamy go za całość, albo też część jego łączymy z rdzeniem, tworząc to, co pniem nazwaliśmy¹⁾. Ze względu na odmiany wyrazów (deklinacja, konjugacja) dzielimy sufiksy na pewne grupy zależnie od natury

¹⁾ Dzielenie to ma więc często charakter subiektywny zwłaszcza tam, gdzie zachodzi swoboda różnych kojarzeń np. wyraz *maluśki* można podzielić albo na *mal-uśki*, albo też ze względu na *malusi* podział może być taki: *maluś-ki*. Natomiast dzielimy powszechnie: *mal-uchny*, *mal-eńki*, nie znamy bowiem wyrazów: *maluchy*, *maleni*.

końcowej ich głoski lub końcowych głosek, a więc rozróżniamy sufiksy na *-o-*, *-io-*, *-u-*, *-i-*, *-a-*, *-ī-*, *-ū-* (wszystkie te postaci od-
twarzają epokę prairjoeuropejską) a wreszcie na spółgłoskę.

§ 10. Niektóre przyrostki zupełnie znikły w polszczyźnie, jako to: *praa-*, *-o-*, *-io-* (w imionach rodzaju męskiego) *-u-*, *-o-*, *-i-*; inne zostały dźwiękowo uszczuplone np. *-ti-*, *-sti-* (p. *-ć*, *-ść*) i wskutek tego niektóre zupełnie utraciły byt indywidualny np. *u* < *-nu-* (w *syn* nikt nie domyśla się sufiksu *-n-*, a i w wyrazie *stan* nie narzuca się on naszej świadomości mimo czasownika *sta-ć*); inne sufiksy utraciły końcowe spółgłoski np. *-os* > *-o*, przyczem niekiedy i samogłoska uległa zmianie a potem zniknęła np. **ma tēr* > **ma ti* > *ma-ć*, przez co tak uszczuplony sufiks, zresztą bardzo rzadki, też utracił samodzielność do tego stopnia, że dziś myślimy o wyrazie *mać* jako o nie dającym się rozłożyć na prostsze morfemy. Często też przyrostek spadł do znaczenia tylko przypadkowej końcówki i czysto formalnego znaku, wyrażającego rodzaj imienia np. *lat-o*, *słow-o*, *ręk-a*, *pan-i*, podobnie w przymiotnikach, gdzie prócz sufiksu był jeszcze zaimek **ji*, **ja*, **je* jako wyraz niegdyś samodzielny: *dobr-y*, *dobr-a*, *dobr-e* < **dobr-z-ji*, **dobra-ja*, **dobro-je*. Popularnie za końcówki są uważane sufiksy bezokoliczników: *robi-ć*, *da-ć*, *nieś-ć* albo form trybu rozkazującego: *ciągn-ij* i t. d. a wreszcie i wszystkie końcówki osobowe czasowników.

§ 11. Z punktu widzenia języka dzisiejszego możnaby mówić o braku przyrostków w mnóstwie wyrazów, ale w gramatyce historycznej, zwłaszcza sięgającej do czasów prasłowiańskich, musimy dać miejsce i tym sufiksom, które teraz z różnych przyczyn. przeważnie fonetycznych, już nie istnieją. Mówię „przeważnie fonetycznych“ bo jest i inna siła, psychologiczna, która je usunęła ze świadomości ludzkiej: jest to — jak widzieliśmy na paru przykładach — przeniesienie sufiksu do rdzenia, t. j. wytworzył się taki sposób postrzegania budowy wyrazu, przy którym historyczny sufiks, czy też raczej dźwiękowa jego resztką, staje się składowym dźwiękiem morfemu głównego czyli rdzenia (*syn*, *mać*). Taki proces zachodzi niekiedy i w zakresie przedrostków (np. *ob-u-ć* dziś rozumie się jako *o-bu-ć*) i nazywa się perintegracją.

§ 12. Zamiast sufiksów niknących powstają nowe, głównie przez morfologiczną absorbcję, mianowicie sufiks absorbuje końcowe dźwięki pnia, to znaczy, w umyśle ludzi mówiących przesuwają się granica między pniem a sufiksem w tył, ku początkowi wyrazu.

Tak np. od przymiotników na *-ny*, *ni* tworzyły się rzeczowniki na *-ik*: *grzeszny* — *grzesznik*, *bartny* — *bartnik*, *poprzedni* — *poprzednik*, *gwałtowny* — *gwałtownik*, *zakonny* — *zakonnik* i t. d. Część tych pochodnych wyrazów kojarzono wprost z rzeczownikami pierwotnymi: *grzech*, *barć*, *zakon* i zaczęto się zapatrywać na te wyrazy, jakby były utworzone z przyrostkiem *-nik*, a dalej już z tym nowym sufiksem tworzone imiona inne, których w żaden sposób nie można wywieść z przymiotników na *-ny*, bo takich nigdy nie było np. *cukiernik*, *obszarnik*. (Baudouin de Courtenay: Замѣтка об измѣняемости основ склоненія, в особенности же об их сокращеніи в пользу окончанія Сборник статей, poświęcony prof. Fortunatowowi. Warszawa 1902. gdzie została sformułowana teoria morfologicznej absorbcji).

§ 13. Są też sufiksy obcego pochodzenia i to bardzo używane: takim przyrostkiem, sięgającym prastłowiańskiej starożytności, jest *-arz* z goc. *areis* (*bōkareis*, stsl. *bukarь* 'pisarz'). Powstał on tak, że w wyrazach zapożyczonych abstrahowano końcowe *-arь* jako sufiks mający i jasno określoną formę dźwiękową i wyraźne znaczenie (osoby działającej). Podobnie w języku polskim postąpiono z zapożyczonymi wyrazami: *ratunk* (Rettung), *ruchunk* (Rechnung), *szacunek* (Schätzung) i t. p., t. j. abstrahowano jako sufiks *-unk*, potem wymienione na *-unek*, i użyto z czasem tego przyrostka do tworzenia nowych czysto polskich wyrazów up. *poczęstunek*, *podarunek*, *pocatunek* i t. d.

Stopień używalności sufiksów jest różny: sufiksy często używane do tworzenia nowych wyrazów nazywają się produktywnymi, inne — nieproduktywnymi i niezawsze da się dostatecznie objaśnić, skąd ta różnica. up. suf. *-oba* jest nieproduktywny. t. j. mają go tylko stare wyrazy (*choroba*, *chudoba*) natomiast *-ota* jest znacznie produktywniejszy: *tepota*, *marnota*, *miernota*, *pustota*, *niemota* i t. d.

§ 14. Brugmann (Grdr. Indices) imiennych przyrostków prarajoeuropejskich wykazał tylko 47, przysłówkowych — 51; Vondrák (Vgl. sl. Gr.² I 494—669) rozpatruje ich przeszło 150 z wyłączeniem przyrostków zapożyczonych; okazuje się przeto, że w językach słowiańskich liczba przyrostków znacznie wzrosła, zwłaszcza że Vondrák pomija przytoczone przez Brugmanna te przyrostki przysłówkowe, które w gramatykach słowiańskich za końcówki przypadków deklinacyjnych są uważane. W jaki sposób powstały owe późniejsze przyrostki słowiańskie, dotychczas szczegółowo nie wyjaśniono; wiele z nich jednak należy zaliczyć do przyrostków złożonych, których

dzis nie rozkładamy na prostsze morfemy. W każdym razie przyrostki słowiańskie można podzielić na starsze, praarjoeuropejskie, i nowsze, słowiańskie. Czy ma to związek z produktywnością lub nieproduktywnością dzisiejszych przyrostków, trudno odpowiedzieć. Z rozpatrzenia materiału staropolskiego wynika, że w czasach dawniejszych niektórymi przyrostkami częściej posługiwano się do tworzenia nowych wyrazów, niż obecnie, niekiedy zachodzi znów fakt odwrotny.

Przedstawiamy tu przegląd przyrostków polskich, starając się wybierać przykłady szczególnie z języka starszego; porządek utrzymujemy ten sam, którego się trzyma Vondrák w wyżej wspomnianej części swej porównawczej Gramatyki słowiańskiej.

Imiona z przyrostkami. Zaimki.

Tematy z przyrostkami na *o*, *a*.

Sufiksy *-o-*, *-a-*.

§ 15. Pomiędzy przyrostkami *-o-*, *-jo-* (w imionach męskich i nijakich) a przyrostkami *-a-*, *-ja-* (w imionach żeńskich) istnieje stała odpowiedniość w zakresie przymiotników (stsl. *dobrz*, *dobro*, *dobra*; *dobl̃*, *dobl̃je*, *dobl̃ja*) i zaimków (stsl. *tz*, *to*, *ta*; *moj*, *moje*, *moja*); ze względu na to za przykładem Vondráka będziemy tu rozpatrywać razem przyrostki z wygłosem na *o* i na *a*, np. *ot* (prasl. *-ot̃* < *-oto-*) i *-ota* (prasl. *-ota*).

§ 16. Suf. *-o-*, w języku prasl. razem z końcówką *-o*, wymieniony na *-z* w imionach i zaimkach męskich, z czasem znikł w późniejszym okresie; w imionach i zaimkach nijakich występuje jako końcowe *-o*, w żeńskich zaś odpowiada mu końcowe *a*.

W okresie praarjoeuropejskim był to przyrostek najbardziej produktywny, dziś natomiast jest martwym i tylko bardzo rzadko na podobieństwo dawnych wyrazów, niegdyś z tym przyrostkiem utworzonych, powstają nowe. Tak np. Mączyński w swym Słowniku zaznacza taki nowotwór: „syllaba — *rzek* mówią niektórzy“ 436 r. b; Jędrzej Śniadecki w rozprawie o teorii Winterla wymyślił wyraz *wiąz* — principium religens w chemji (dziś używa się *więz* — materiał wiążący, *więz włosów* — 'pek' Szymanowski), *ciek* — 'cieczenie' Szymanowski, *kich* — 'kichnięcie' Siennik. Częściej trafia się to w drugiej części nowych wyrazów złożonych, naśladujących dawne

wzory np. *odczyt, samojazd, korkociąg, deszczochron, imiastów, cudzy-słów, przemysł, długouch, drogozłot, czwoionóg, ptaszygłów, szadopiór, stonóg, wieloryb*; także przymiotników, używanych dziś tylko w deklinacji złożonej np. *rudobrody, długogłowy, ciemnowłosy, laskonogi, wieloreki, srebrnopióry*.

Starsze podobne złożenia były dość częste np. *dziewostąb, kostopraw, motowąz, pierwoospy*, nazwy miejscowe *Kodrąb* < **kołdrąb* = **kłodrąb* — 'gdzie kłody rąbią'. *Konojady, Konotop, Wilkogrzeby, Wilkołazy*, stare imiona osobowe np. *Bolesław, Kazimir, Sieciech, Czębor*. Z przyczyn niejasnych *Kazimir* zmieniono na *Kazimirz* (obie te formy spotykamy u Suleda) i druga ta nowsza forma z czasem została w wyłącznem użyciu.

Gdy w czasownikach rdzeń występuje z wokalizacją *e*, w rzeczownikach ukazuje się zwyczajnie wokalizacja *o*, ale ta odpowiedniość bywa burzona często w nowotworach, np. czasownikowi *biore* odpowiada stary typ rzeczowników: *wy-bór, za-bór, z-bór* (*so bór* jest zapożyczeniem ruskiem), *do bór* i t. d. nowemi są zaś *u-biór, roz biór* i t. d. Tak samo: *plot* || *s-plot*, *od-tóg* || *darmo-leg* i t. d. Są jednak bardzo stare rzeczowniki z wokalizacją czasownikową np. *po-grzeł* obok *grób, lot, żar* < **ger-o-*, *cios*, stp. *na-rzaz* ob. *raz*, *dźwięk* ob. stp. *zwąk, bieg, jad* < **ed-o-*. stp. *sjem* < **sz-jem-o-*, *miot* (*na-, pod-, przy-*) i t. d.

Nijakie najczęściej z wokalizacją rdzenną *e, ē* np. *czoto* < **čelo*, *lato* < **lěto*, *lice* < **leiko*, *mięso, pióro, wieko* i t. d. obok rzadkich z inną wokalizacją *o* np. *dzwono*, stp. *igo* < **jyg-o-*, łc. *jugum*.

§ 17. Suf. *-a* rzeczowników przeważnie żeńskich, ale także i męskich, prostych lub złożonych np. *żona, baba, wierzba, różga*, stp. *tęga* — desiderium, *ruda*, stp. *słza, stawa, para, łąka, wiata* — ambulatio M. i t. d.; męskie bardzo rzadkie np. *sługa* (pierwotnie nazwa czynności, przeniesiona na wykonawcę; Wolter, Разысканія по вопросу о грамматическомъ родѣ, Petersb. 1882) lub imiona własne *Kmita*. Wyrazy złożone: stp. *poćbiega* — uxor dimissa, stsl. *podzpega, potzpega, podzbęga*, cz. *podběha*; Brückner w Pr. Fil. V, 41 pisze, że gdyby nie wadziły formy z *-pega*, możnaby słowo to wyłożyć: 'z pod pana uciekająca' por. gr. *πίσις* skr. *pati-š* — 'pan'; *wdowa* < prasl. *w-dov-a*, *gospoda, zguba, opona, ospa, wyspa* (stp. też m. *wysep*), męskie *województwo*. Wyraz *poczwarą* (por. *poczwarą* — chimæra XV w. Pr. Fil. V, 9), Brückner R. LV, 232 zestawia z *oćwiernice* — *terribilia* Fl.

Ze zmiękczeniem spółgłoski przedsufiksальной: *stdza* a. *śdza* < **stga* — semita Fl., *ciadza* < **tęga* — pignus Ł., *jędza* < **jęga*. stp. *nieldza* < **ne lęga* — non licet.

§ 18. Tak więc imiona z przyrostkami *-o*, *-a* należą do najstarszej formacji wyrazów i stanowią zastęp we wszystkich językach słowiańskich najliczniejszy. Ogromna ich ilość powtarza się w różnych językach pokrewnych, pewna ich część z biegiem czasu już w dobie historycznej wyszła z użycia np. *belk* — intensus ignis, *gląd* — contuitus, *płat* — redditus, *igo* — jugum, *rucho* — habitus, *wiła* — histrio, *tęga* — desiderium, *pwa* — spes, *chełpa* — jaectantia, *chyba* — error i wiele innych; oczywiście nieskończenie więcej pozostało i w dzisiejszym języku, i w tym zakresie słownik polski stosunkowo niewielkiemu uległ uszczupleniu. Czy była kiedy forma *ż*. *raza* w N. sg. nie wiemy, choć, jak dziś, występuje ten wyraz w niektórych innych przypadkach np. *pirwą razą* Sul. 69 obok zwykłego *wtorem razem* tamże. O pochodzeniu formy *pirwą razą* Brückner w R. LIII, 78.

Najwięcej strat język polski poniósł w zakresie przymiotników, których pierwotne formy zostały zastąpione przez złożone. Z form starych bardzo jeszcze obfitych w staropolszczyźnie do końca w. XV potem zostały stosunkowo nieliczne np. *zdrow*, *wesół*, gdy inne jak: *lub*, *młod*, *pust*, *święt* wyszły z użycia; wyjątkowo bez odpowiednika złożonego pozostał przymiotnik dawny *rad* i powstał nowy *kontent* (zapożyczony). Nijakie stały się rzeczownikami: *dobro*, *zło*, *święto*, lub przysłówkami np. *zdrowo*, *młodo*, *pusto*; stp. *wtoro*: *Jan nie upominał się, kiedy wtoro do podsędka jał* 1391 Leksz. I nr. 1044.

W niektórych rzeczownikach wymienia się suf. męski *-z* (dawne *-o*, teraz zero dźwięku) z nijakim *-o* i żeńskim *-a*; zmiana tej towarzyszy też zmiana rodzaju, natomiast znaczenie wyrazu pozostaje toż samo np. ps. Fl. *utok* i *utoka* — refugium, stp. *wysep*, *potrzeb*, *opiek*, *osnow*, gdy obecnie wszystkie te wyrazy są rodzaju żeńskiego i kończą się na *-a*, i przeciwnie były żeńskimi dawniej używane *osęka*, *sznura*, *przekopa*, *hymna*, *płaza*, *zatarga* będące dziś wyrazami męskimi z końcową spółgłoską. Obok starszych męskich *pkieł*, *ud* ('członek'), *białek*, *czołn*, *dziw* mamy dziś *piekło*, *udo*, *białko*, *czołno*, *dziwo*, i odwrotnie zam. starszego *cudo*, *brzuch* mówimy dziś *cud*, *brzuch*; obok *blazen* u Opecia czytamy *blazno*, ale tu niema zmiany rodzaju; również męskimi pozostają stp. *tworzec* i nowe *twórca* (p. § 220); dziś wahają się formy: *architekta* i *archi-*

tekt; wymiana rodzaju żeńskiego i nijakiego: stp. *wojska* obok *wojsko*, stp. *jemiolo* i *jemiola* (Kalina, Historia jęz. pols.).

Do rzadkich należą formacje rodzaju żeńskiego przez proste przybranie końcówki *-a* np. *gościa* rodz. żeńskiego od *gość*; odwrotnie w stp. od bardzo często używanego rzeczownika *świerzepica* — 'żrebica', equa indomita, utworzono męski rzeczownik *świerzepic* — 'żrebiec'; por. też dzisiejsze: *żróbek* — *żróbka*, *sarnu* — *sarna*, częstsze ludowe *sarek* — *sar(n)ka*.

Sufiksy z *j*; suf. *-i*.

§ 19. Przyrostek *-jo-* w prasł. N. sg. r. m. wymieniony został na *-b*, które z czasem znikło po zmiękczeniu poprzedzającej spółgłoski, w r. n. — na *-je*; w r. ż. odpowiada mu *-ja*: *kierz* < **karj*, *mąż* < **magj* (por. Meillet 354) Kśw.; *deżdż* < **dżdzj* Fl., *kraj* < **kraj* Fl., *stryj*, *wodz* BZ., *przywoj*, *podwoj* — *postis* M. (zapewne od rdzenia wspólnego z czasownikiem *wić*, *wiję*), *na przedaj* M. W r. u. końcówka *-e*: *morze* Kśw., *łóże* Fl., *staje* — *stadium* Mm. M. i t. d., stp. *wiece* w nowych czasach zastąpione przez m. *wiec*: obok *sitowie* w stp. też *sicie* Rost. I, 115, stp. *szelye* — *vepres* ok. 1413 JA XIV, 503 trzeba czytać nie *ziele*, lecz *szele* por. *szelina* — 'za-rosła' L., pochodne *krzewie* (zbior.) Erz. por. *krzew*.

Niektóre formy przedstawiają pewne wątpliwości np. takie wyrazy, jak *płatycz*, *bicz*; przypuszczać można, że utworzone zostały z suf. *-j*: *płatycz* < **placht-j* por. *plachta*, *bicz* < **bik-j*, por. stp. *bika* — instrumentum latarnorum Parkosz, *bika* — *ascia* Ł.

§ 20. Żeńskie na *-ja* mają końcowe *a* pochylone lub niepochylone w zależności od akcentu; w tekstach stp. przed w. XVI pochylenia nie oznaczano: *dusza*, *piecza*, *ziemia* Kśw., *drożdża*, *krmnia*, *kropia*, *łza* — *mendacium*, *miedza*, *nadzieja* Fl., *cca* — *filia*, *ciecierza*, *tluszcz* BZ., *pica* — 'karmia prze bydło' M., *patycza* — 'różga' od *patyk* M., *chodza* — 'krok' Pot. W. Ch., stp. *prza* — *causa* i t. d. Męskich niema z wyjątkiem złożonych np. *kaznodzieja*, *wielmoża*, stp. *grododzirza*.

§ 21. Suf. *-jo-*, *-ja* tworzy przymiotniki dzierżawcze od rzeczowników, oznaczających istoty żywe: *dziewiczy* Kśw., *barańczy* Fl., *książęcy* Gn., *dobytczy* (od *dobytek*), *dziewczy*, *niewolniczy*, *owczy*, *wieszczy*, *ptaszy* (od **ptach*), *zwierzęcy* Mm., *zawodniczy* M, *kobięcy* Pot. W. Ch. 197 i t. d. męczyzni: *osoba męczyznia* Bls. 9 v. *południ* Mm.

Inne: *pieszcy* (stsl. *pěšb*) BZ., *cudzy* Fl., *wiekuj* a. *wiekujsi* — aeternus Kśw., *miedza* (pierwotnie przymiotnik por. łe. *media*), *tani*. Niekiedy w różnych językach słowiańskich zachodzi oboczność tematu miękkiego i twardego np. p. *glupi*, r. *glupyj*, p. *siny*, r. *sinij*, także polskie *zwirzchni* — *zwirzchny* Kromer, *łatwi* Orzech. *niełatwi* Leop. — *łatwy*, *trzeźwi* Leop. — *trzeźwy* Petr., *sposobni* Leop. — *sposobny*, *gnuśni*, *rzeźwi* Petr. — *gnuśny*, *rzeźwy*.

Zaimki dzierżawcze: *nasz*, *wasz*, *czyj*.

Przymiotnikami dzierżawczymi w deklinacji niezłożonej są nazwy miejscowości męskie: *Radom* < **Radom-jb*, *Poznań*, *Myśluborz*, *Miłobądz*, *Sędmierz*, *Radogoszcz*, *Kazimierz* a. *Kazmierz* i in.

Liezbniki na -j w odniesieniu do osób męskich: *dwaj*, *trzej*, *czterej* Mesgnien (Grammatica 1649 str. 42, 43) Cn. i później. Inne na -oj stp. *oboj* M., *duoj*, *troj* Cn. — 'dwojaki, trojaki, podwójny, potrójny' oraz dzisiejsze nijakie *oboje*, *duoje*, *troje*. W zaimkach i przysłówkach: *niktej* — nemo, *tylkiej* — totidem, *nikakiej* — nullo modo BZ., stp. *nicej* — nihil, *ledwej*, *indziej*, *nigdziej* M., *pokiej* Leop. *wczoraj*, *dzisiaj*, p. Blatt G., O pochodnej spółgłosce -j w języku polskim i w niektórych innych językach słowiańskich R. XXIV. 189—211.

§ 22. Suf. -*ijo*. Imiona r. m. nie zachowały się w polszczyźnie i zostały zastąpione przez inne formacje: prasl. *rěpijъ* p. *rzep*, stsl. *slavij* p. *słowik*, stsl. *vrabij* stp. *wrobl*, potem *uróbel*, stsl. *žrěbij* stp. *źrzeb* — sors, raz napisane jakby z i końcowem: *szreby* — mansus 1434 Stppp. II nr. 2244, ale to czytać trzeba *źrzeb*; prasl. **netijъ* — nepos, stp. *nieć* — nepos 1455 JA. XIV, 490; 1437 Wisł. nr. 228; poł. XV Pr. Fil. V, 59. Por. suf. -*iji* § 30.

Formy: *podczaszy*, *podkomorzy*, *podstoli* są nowsze, p. niżej § 27.

§ 23. Natomiast nijakie są bardzo częste, a i dziś z łatwością nowe powstają. Od najdawniejszych czasów końcowe -*ije* uległo ściągnięciu na -*e* (długie, potem pochyłone, trafiają się jednak formy N. Ac. sg. z końcówkami -*i* np. *zgrzebi*, *paklepi* — stupa M. p. Gr. I. § 118) np. *cirznie* Fl., *oręże*, *sirie* — juncus BZ., *orędzie* — legatio TPaw. II nr. 4613, *niebie* Fl. BZ. M., *rogozie*, *wapie* M., *snopie* Rej Wiz., *trzcie* 'trzcina' Pot. W. Ch. 322, *gałęzie* ib. 331 i t. d. wyjątkowo nieściągnięte *kopije* — hasta BZ. także *kopija* 1468 Stppp. II nr. 3912, VIII nr. 1083, wreszcie *kopja* na podobieństwo imion pochodzenia obcego.

§ 24. Wyrazy nijakie są pochodne, a więc tworzą się od

rzeczowników i mają wtedy najczęściej znaczenie zbiorowe; do nich należą wymienione wyżej np. *cirznie* || *tarn*, *sicie* || *sić*, *trzcie* (właściwie *trście* || *tręść*, a dalej takie jak, *pierze*, *kamienie* Fl., *liście* BZ. i t. d. jednak *niebie* zawsze w znaczeniu *coelum* nie *coeli*.

Od przymiotników tworzą się abstracta np. *wiesiele*, *zdrowie* Fl., a zwłaszcza często od imiesłowów biernych czasu przeszłego: *biczowanie*, *dotknięcie*, *jenie* — 'jedzenie', *karcenie* BZ., *pospolitowanie* — *communio*, *rozsądzowanie*, *wymyślowanie*, *zetrzenie* Mm., *gnarowanie* — 'karmia', *gryzienie*, *oczyszczenie*, *dowiedzenie*, *uwiedzenie*, *pojenie* a. *spiewanie*, *więzienie* — *carcer*, *wstydnienie* M., *rycie* — *sculptile* Fl. *brojenie* — *habitus* SKJ. I 62, *zabicie* BZ. i t. d. Analogicznie do nich tworzą też liczne formy imienne od czasowników, nie używanych w stronie biernej np. *przyscie* Kśw., *seście* — *copulatio* M., *ście*, *szcie* — *processio* Gn.¹⁾; była też forma stp. *sztó* w znaczeniu bezpodmiotowym np. *nie szto w Nikołajow dom 1410 TPaw. IV nr 1940*. a także od każdego innego czasownika można było tworzyć taką formę np. *szczuto*, *chciano*, *bluźniono*, co sprzyjało mnożeniu rzeczowników pochodnych na *-ije*; mamy ich mnóstwo w starszym słowniku np. *bieżenie*, *bolenie*, *brzeżdżenie*, *chcienie*, *drzemanie*, *drżenie*, *łkanie*, *opteczenie*, *padnienie*, *porokowanie* — *inrepatio*, *świtanie*, *upętnienie*, *wątpienie* Fl., *śniadanie* Gn., *bluźnienie*, *blyskanie*, *bydlenie*, *doufanie*, *grzmienie*, *kwielenie*, *mgnienie*, *możenie* — *possibilitas*, *narzekanie*, *odpoczywanie*, *uśnienie* BZ., *tętnanie* — *strepitus* Sul. 25. *gościnowanie*, *świrbienie*, *tułanie*, *wyptywanie* Mm., *brzmienie*, *kszykanie* — *sibilus*, *kragancowanie* a. *kuglowanie*, *łazękanie* — *apostasio*, *nięsopustowanie*, *obawanie*, *panowanie*, *pieczętowanie*, *polowanie*, *powonianie*, *szumienie*, *turniejowanie*, *uczęścianie*, *utrunicenie* a. *ucieczenie*, *wyciekawanie* M., *czucie* — *vigilia* BZ., *wycie* Mm. i t. d. Na tenże wzór utworzono niegdyś *sqmnienie* jako przekład łc. *conscientia*.

§ 25. Jak gdyby od przymiotników dzierżawczych są utworzone: *gruszewie* — *pyri*, *pąkowie* BZ., *sitowie* Mm., *mieczykowie* Rost., *pączkowie* M. Niejasne jest *żerzawie* — *pruina* Fl. zapewne od przymiotnika **żerzawy*, potem *rzeżewie* M. pochodzi od rdzenia *żw-*, dzisiejsze *zarzewie* < **zarzewie* w innym znaczeniu *prunae obductae cinere*, zbliżone głosowo i znaczeniowo do *żar*. Być może iż *łędziewie*

1) W naszych czasach utworzono wyraz *iście*: *Mnich przed codziennem na nieszpór iściem wśród róż przesuwą swój krok bezszumny*, Lemański, W krainie słońca, Warsz. 1919 str. 61.

stsl. *lědvije* utworzono od rzeczownika z tematem na *u*: **lědz*, w takim razie *ō* miałyby to samo pochodzenie, co w *medv edb* stp. *miedz-wiedz*; inni upatrują tu złożonego przyrostka — *vije* (Meillet 397); por. też *po-lědw-ica*.

§ 26. Liczne są złożenia z przedrostkami, pochodne z wyrażen syntaktycznych np. *przeddroże*, *przezpicie*, *przezwodzie* (zam. bez-) Fl., czy również takiego samego pochodzenia są: *podole*, *pokolenie*, *szczęście*, *zdrowie* Fl. *zboże* — substantia BZ. i wiele innych, trudno stanowczo powiedzieć (por. Vondrák Vgl. sl. Gr.² I. 509. LF. XLVI, 186; do wyrazu: *zboże*, *szczęście* p. Hujer LF. XLVI, 181, *zdrowie* Pedersen IF. V, 60 i Hujer LF. XLVI, 188).

§ 27. Z przyrostkiem *-ije* tworzą też nazwy urzędników złożone z przedrostkami, a znane z zażytków od XIII wieku: *podczasze* 1288 Baud., *podstole* 1289 PPom. 401, *podkomorze* 1240 AKH. IV, 349, *podskarbie* 1455 JA. XIV, 494, *podkonie* 1393 MMAe. XV, 171. Powstały one z wyrażen syntaktycznych *podczaszą*, *pod stołem*, *pod komorą* będący, gdzie *pod-* znaczyło to samo co *przy*, *u*. Nadto, może później, powstała druga grupa nazw takich, w których przedrostek *pod-* miał znaczenie upodrzednienia: *podłowcze* 1098 Leksz. II nr. 6·0. *podszędzie* 1398 ib. II nr. 1132, *podkanclerze* 1401 Stppp. II nr. 728. *podwojewództwie* 1473 AGZ, XV, 151, *podkacie* — 'pomocnik kata' M. Analogicznie do nich dawne nazwy proste, jak *łowczy* 1270 MMAe. III, 97. *chorąży* 1393 Leksz. I nr. 1544 dość wcześnie przybrały także końcówkę *-e*: *łowcze* 1394 TPaw. III nr. 3324, *chorąże* 1312 PPom. 469. Z drugiej strony pod wpływem form takich jak *łowczy*, *chorąży* utworzono formy: *podczaszy*, *podstoli*, *podkomorzy*, *podskarbi*, *podkoni*, *podwojewodzi* M., co się dokonało dopiero w początkach XVI w.; te formy spotykamy u Bartłomieja z Bydgoszczy obok form dawnych na *-e*, które w ciągu XVI w. wychodzą z użycia. Formy na *-e* początkowo były imionami rodzaju nijakiego i odmieniały się według deklinacji rzeczownikowej; potem odmieniano je podług deklinacji złożonej przymiotników, co może wcześniej jeszcze rozciągnięto na nazwy *łowczy*, *chorąży*: *podkomorzego* 1394 TPaw. IV nr. 5064, *podkomorzemu* 1394 Hube Zb. 69, *chorążego* 1390 Leksz. I nr. 1544, *łowczego* 1399 ib. I nr. 3116, *łowczemu* 1401 Piek. 39. Wpłynęła tu niewątpliwie deklinacja nazw przymiotnikowych np. *wożny* 1241 MMAe. III, 31, *wojski* i t. p. W innych językach słowiańskich z nazw takich tylko złożone z przedrostkami mają suf. *-ije*: stsl. *otročije*, *podružije*,

stecz. *podkonie*, *polúbratřie*, *polúsestrěie*, r. *podmasterije* i t. d. natomiast nigdzie poza polszczyzną nie spotykamy form: **choraźije*, **lovčije*.

W ten sam sposób tworzone nazwy miejscowe z prefiksami, także pochodne z wyrażeń syntaktycznych np. *Zawiercie* — 'miejsce za Wartą', *Podbrodzie* — 'pod brodem', *Zalesie*, *Międzyrzecze*, *Międzyborze* — 'między borami', potem zamienione na męskie *Międzyrzec*, *Międzybórz*; *Polesie*, *Podlasie* z dawniejszego *Podlasze* — 'ziemia pod Lachami, w sąsiedztwie Lachów' i t. d. a także liczne nazwy geograficzne lub topograficzne: *podgórze*, *międzymorze*, *nadbrzeże*, *wybrzeże*, *przedmieście*, *nausie*, *opole*, *podgrodzie*, *podzamecze* i inne.

§ 28. Suf. *-ija* występuje w formie ściągniętej: *bracia*, *księża*, *święcia*, znane z zabytków staropolskich, jako zbiorowe, utworzone od rzeczowników. Ten typ dziś zachowuje się jeszcze dość obficie w dialektach ludowych; Karłowicz (Pr. Fil. V, 148—9) wylicza następujące: *adukacia* — 'adwokaci', *bagnięcia*, *biskupia*, *arcybiskupia*, *czarcia*, *francia* (od *frant*, „Czarownica powołana“ r. 1639), *kacia*, *kamracia*, *kapelancia* od ludowego *kapelant* — 'kapelan', *kapłonia*, *muzykancia*, *okonomia* — 'ekonomowie', *studenta*, *swacia*, *synia*, *wójcia*, *Żydzia* (z końcowem *a* pochyloem). Z innych nieściągnięte *sztija* — reda BB. dziś ściągnięte *sza*, *kopija* BB, dziś *kopja*; *zmija* ma i zapewne rdzenne; ściągnięte oddawna *gościa* — peregrina, *łędźwia* Mm., *świnia*.

§ 29. Wyrazy łacińskie na *-ia* w stp. miały końcowe *-ija*, *-yja* np. *lilija*, *Maryja*¹⁾ BZ., *Anglija*, *Francyja* BB, co Mączyński często wyrażał przez *-iya*: *kołaciya* — 'stypa pogrzebowa', *liliya*, *liniya*, *komediya*, *prokuraciya*, *zakristiija* i t. d. z końcowem *a* pochyloem. W dzisiejszej wymowie literackiej brzmią one już inaczej, ze zredukowanem *i*, co możnaby wyrazić przez pisownię *Marija*, *Anglja*, *Azja*, *Rosja*, *Duńja*. Formacje zapożyczone, jak *brewerje* — wł. *braveria* posłużyły za wzór do nowych z suf. *-erje*: *furfanterje* od *furfant*, *fanaberje*.

§ 30. Suf. *-iji* w językach słowiańskich służył do formowania rzeczowników męskich lub żeńskich, zachowanych w języku stsl. np. *sōdiji* — 'sędzia', *laniji* — 'łania' i t. d., gdzie wytworzył się

¹⁾ Imię *Maria* zostało początkowo spolszczone w formie *Marza*; spotykamy ją jeszcze w XV w. np. w Cyzjojanusie i w innych zabytkach: *świętej Marzej sła* 1478 Rost. nr. 2298; potem rozpowszechniła się forma *Maryja* pod wpływem form łacińskich stale używanych w kościele.

też suf. złożony *-ščiji*, wyodrębniony z formacyj pochodnych od imion na *-skz* lub *-sch* np. *krzmsčiji* — ‘sternik’, *šarščiji* — ‘malarz’ por. *šarz* — ‘barwa’ Codex suprasliensis i t. d. Za taką formację Vondrák (Vgl. sl. Gr.² I, 512) uważa męskie imiona polskie: *krajczy*, *łowczy* (por. *łowiec*), *koniuszy* (por. *koniuch*), *chorąży* i inne starsze. Analogicznie do nich powstały nowsze, jak: *piowniczy*, *leśniczy*, *budowniczy*, *zwrotniczny*, wszystkie oddawna deklinowane jak przymiotniki złożone. Odpowiadają im w innych językach słowiańskich prócz stsl. str. *lovčij*, cz. *lovčí*, bg. *lovčij*, r. *gončij*, *kravčij*, *pěvčij* i in., wszędzie również uważane za przymiotniki. Za taką formację możnaby uznać też p. *bliźni*, r. *bližnij*, ale są też nierzadkie i niewątpliwe przymiotniki pierwotne, jak p. *myśliwy*, *wożny*, oddawna używane w znaczeniu rzeczownikowym. Tak więc tu w dalekiej przeszłości dzięki podobieństwu końcówek zaszło pomieszanie typów rzeczownikowych z przymiotnikowymi, przyczem typ przymiotnikowy, jako bardzo pospolity, wziął górę nad pierwotnie rzeczownikowym.

§ 31. Suf. *-iji*, ściągnięty *-i* w przymiotnikach da się wyróżnić wtedy tylko, kiedy spółgłoska tematowa inaczej się miękczy przed *i*, a inaczej przed *j* (np. *ti* > *ci*, *tj* > *c*) natomiast gdy spółgłoską tematową jest *k*, *g*, *ch*, *p*, *b*, *m*, *n*, *r*, *l* wtedy na podstawie cech fonetycznych niepodobna z brzmienia wyrazu polskiego określić, czy w danym razie występuje suf. *-iji*, czy też *-jś* z dawniejszego *-jo-*. Tu wskazówki po części musimy szukać w innych językach słowiańskich, np. w starosłowiańskim, a nadto w znaczeniu samego wyrazu, mianowicie suf. *-iji* oznacza przynależność. Z tym więc przyrostkiem mamy przymiotniki: *dziewiczny* Kśw., *barańczy*, *pieszy*, *przepołudni* Fl., *niewieści* Gn., *krowi*, *dobytczy*, *dziewczy*, *dzisi* — ‘hodiernus’, *niewolniczy*, *owczy* BZ., *ptaszy* (od **ptach*) Mm., *zawodniczy* M., *babi*, *boży*, *lisi*, *psi*, *krowi*, *rybi*, stp. *myszy* dziś *mysi* i in. Natomiast *wieszczy* ma dawny suf. *-jo-*. Suf. *-iji* może jest złożony z *-i-jś* lub *-ś-jś*, gdyż według Vondráka (Vgl. sl. Gr.² I, 544) suf. *-jo-* od najdawniejszych czasów łączył się z innymi sufiksami i wskutek procesów fonetycznych zlewał się z nimi, tworząc złożone morfemy, niby nowe przyrostki np. *obcy* < *ob-śt-jo-*, *pośledni* < *poślěd-śn-jo-*, *-ciel* < *tel-jo-* i t. d.

Suf. *-iji* zachował się w liczebniku porządkowym *trzeci*, łc. *tertius*.

§ 32. W zakresie imion żeńskich zaszły inne procesy, a mianowicie pomieszanie formacyj na *-i* z formacjami na *-iji* a także

imion na *-ja* z imionami na *-ija*, gdyż na gruncie polskim wskutek ściągnięcia *iji* na *i* utożsały się dwa pierwsze typy, jak również i dwa drugie wskutek ściągnięcia *ija* na *'ā*, ponieważ i niektóre pierwotne na *-ja* miały też końcówkę *-ā* np. *wola* < **volja*. Przeto w p. *łani* odtwarzamy przyrostek *-iji* jedynie na podstawie porównania ze stsl. *alzniji* prasl. *aln-iji* (natomiast *pani* ma pierwotny suf. *-nī*, a nie *-niji*, por. skr. *pat-nī*). Obok *łani*, używanego wyłącznie do końca XVII w. (por. u Jana Kochanowskiego, Odprawa posłów greckich w. 515 i Zimorowica Sielanka 4 w. 30) występują u Troca oboczne formy: *łani* i *łania*, przyczem ta druga jest tam oznaczona jako rzadka. Mieszaniu form na *-i* i na *-a* sprzyjała okoliczność, że wszystkie przypadki zależne mają w obu tych typach wspólne końcówki, a że form na *-a* było nieskończenie więcej, przeto one zwyciężyły. Na utrzymanie tak późne formy *łani* zapewne wpłynęła forma *pani*, która znów pozostała niezmieniona do dziś, gdyż zbyt często była w codziennem użyciu. Za to prasl. *aldiji* już od najdawniejszych czasów ukazuje się w formie p. *łodziu*, ale i ta utrzymała się tylko jako nazwa herbu: *herb Łodzka*; poza tem uległa wpływowi analogji dawnych tematów na *-b* (*-i*): *łódź*. Z innych pozostały z końcówką *-i* tylko rzeczowniki na *-ni*, *-yni* p. § 69 i 96.

§ 33. Suf. *-i* prasl. *-i* praae. *-ī* z pierwotniejszego *-ja* lub *-io* na gruncie słowiańskim zachował się jedynie w formach żeńskich imiesłowów czynnych, a w stsl. także przymiotników stopnia wyższego np. stsl. *beręsti*, stp. *biorący* lub *biorący*, stsl. *vedęši*, stp. *wiodszy*, stsl. *větęši* — 'większa'. W formach imiesłowu przeszłego i stopnia wyższego przymiotników spółgłoskę *s* możnaby objaśnić w ten sposób. że *s* wymieniło się na *χ* a to znów na *š* przed *i*; taki pogląd jednak nie zgadzałby się z wymianą *t* na stsl. *št* p. c, widocznie przeto te spółgłoski powstały tu przez analogję do form innych przypadków; pierwotnie więc było: N. sg. **berati* G. sg. *berastę* < **beratj-ę* a potem tematy tych przypadków wyrównano: *berašt-i*, *berašt-ę*, p. N. sg. **bioraci* G. sg. **biorące* wyrównano na: *biorący*, *biorące*.

Rozwadowski (R. XXV, 415—19) dowodzi, że suf. *-i* zawiera się też w złożonym przyrostku *-ica*, p. § 184.

§ 34. Inne przyrostki z *j*:

Suf. *-aj* bardzo rzadki: *nogaj* — 'z długimi nogami' M.. *przedaj* Cn. i w wyrażeniu *na przedaj* L.

Suf. *-aj* < *-jaj*: *obyczaj* Fl., *kraczej* — *passus*, *liszaj*, *pośrzacaj* —

'spotkanie', rodzaj BZ., *kroczej* — passus Mm., *zwyczaj* BB. Zapewne tu także należy *ruczaj* (r. *rucej*) u L. cytaty z XVIII w.

Suf. *-'eja, -'aja* < *-'ēja*: *kurzeja* — 'kapłun', *gallinacius* Erz. *wierzeje* — portae Fl., *wierzeja* — porta BZ., *ścieżeje* — cardines Fl., Mm., *ścieżaje* Mm., *ścieżaja* — cardo BB., *na ścieżaj* lub *na rozciż*; *ślepieje* — peda Mm.

Suf. *-oja*: *dziewoja* BZ.

Suf. *-uja*: *szczeszuja* — squama M.; *niechluj* zapewne tu nie należy, gdyż *u* raczej jest częścią rdzenia por. *schludny*.

§ 35. Suf. *-i, -y* na rodzaj męski, *-é* na nijaki, *i -a* na żeński w deklinacji złożonej przymiotników i zaimków jest właściwie drugim członem złożenia, utworzonego z pierwotnego przymiotnika deklinacji imiennej i zaimka **ji, *je, *ja* w znaczeniu rodzajnika, stojącego na drugim miejscu, a nie na pierwszym. jak to jest np. w języku francuskim lub niemieckim: *dobrzy* = le bon, der gute. Jest to zjawisko datujące się z okresu prasłowiańskiego, kiedy odróżniano użycie przymiotnika jako przydawki od jego użycia jako orzecznika: *dobrz ji otęć* — le bon père, *otęć jest dobrz* — (le) père est bon. Ponieważ zaimek następował zawsze po przymiotniku a warunki fonetyczne sprzyjały temu, przeto nastąpiło stopienie się przymiotnika z zaimkiem w jeden wyraz: **dobrz-ji* > *dobry*, **dobro-je* > *dobre*, **dobraja* > *dobrã*; **tan + ji* > *tani*, **tanje-je* > *tanie*, **tanja-ja* > *taniã*.

Sufiksy z *w*.

§ 36. Suf. *w* < *-vo* < *-uo*: *odziej* — vestimentum Fl., *staw* — piscina M., t. j. 'woda stojąca'; Vondrák zalicza tu także: *gniew* (ma być pokrewny z *gnić*), *dziw*, stsl. *nrawz* (p. *narów* wydaje się zapożyczonym z r. *norov*), ale wszędzie tu *v* może należeć do pierwiastka.

Nijakie: *piwo* BB. odwieczna prasł. nazwa, *mlivo* zam. *mléwo* M., według Vondráka także *trzewo* w stp. tylko l. mn. *trzewa* Fl., (stsl. *čřěvo*), *drzewo*, *ścierwo* Mm. obok męsk. *ścirw* 1449 R. XXIII, 279, dziś także *ścierwa* r. ż. jako wyzwisko.

!Suf. *-wa*: *postawa* Fl., *plewa* BZ., według Vondráka: *dziewa*, (od rdzenia *dhē* — *doić*), *grzywa*, *głowa* (por. *gołz* — 'goły'), *krowa*, *mołwa* Fl., *niwa*, *wdowa*, *śliwa*. Od przymiotnika: *gestwa* Pot. W. Ch. Tu zapewne też należy *pluskwa* stp. *pluszczycza*; z poprzedzającą spółgłoską zmiękczonej *mirzwa*, gdzie *irz* < *ř*. Zapożyczone *lichwa*,

zapewne też stp. *kurwa* — *meretrix*, podobnie jak *lukwa*, *barwa*, *rynwa* przystosowane do rodzimych na *-wa*. Niejasne *kutwa* — 'skąpiec' L., przykład z XVIII w., por. cz. *kutiti se* — 'babrać się w czem, gmerać'; Berneker EtWb. 654 zestawia to także ze *skutek*; *brzechwa* — telum 1437 Wisł. nr. 228, zdaje się od tegoż rdzenia, co *brzytwa*, ale z niezrozumiałem *ch*, może tu był suf. *-chy* lub *-chwa*.

Przymiotniki z suf. *-w* według Vondráka: *krzywy*, *lewy*, *prawy*, stp. *pirzwy*, *zdrowy*, *trzeźwy* (stp. *trzeźwi*) *żywy*, *siwy*, *płowy*.

§ 37. Suf. *-aw*: z męskich jedyny ale starożytny *rekaw*. Ni-jakich wcale niema.

Suf. *-awa*: stp. *dzirżawa*, późniejsze: *słunawa* — *salsugo* Min., *chmurawa* — 'zasupienie powietrza', *pępawa* — 'przerwięp' (roślina) M., *buława* Cn., *kurzawa* Pot. W. Ch. 265, *końska rzawa* (od *rżec*) Zebrowski; *wrzawa*. Widzimy, że tu występuje spółgłoska zmiękczone lub twarda, zależnie od wyrazu, od którego pochodne imię na *-awa* zostało utworzone: z jednej więc strony: *dzirżec*, *kurz*, z drugiej: *chmura*, *pęp*, *buła*; *słunawa* zapewne utworzona od przymiotnika. Niekiedy suf. *-aw* występuje w wyrazach, będących jak gdyby zdrobniałemi, a więc z dodaniem suf. *-zka*, *-ska*: *rzucawka* — epilepsia BB., *świstawka*, *gwizdawka*.

Z tymże sufiksem powstały liczne nazwy rzek; ich etymologia po większej części jest ciemna: *Banawa*, *Benawa*, *Czopawa*, *Drawa*, *Dubrawa*, *Ekawa*, *Gasawka*, *Giniarca*, *Ladawa*, *Litawa*, *Łukawa*, *Maskawa*, *Metawa*, *Mierzawa*, *Mława*, *Mentawa*, *Mołdawa*, *Mottawa*, *Morawa*, *Mottawa*, *Morgawa*, *Muchawka* (tamże *Muchawiec*), *Nikława*, *Olawa*, *Orawa*, *Oryjawa*, *Ostawa*, *Ottawa*, *Pilawa*, *Popława*, *Rasawa*, *Rymawa*, *Rudawa*, *Rusawa*, *Sarawa*, *Ścieniawa*, *Tarnawa*, *Unawa*, *Ustawa*, *Uzawa*, *Warawa*, *Wejdawa*, *Widawa*, *Windawa*, *Włodawa*, *Weltawa* (W. K., Rzeki i jeziora, tekst objaśniający do mapy hydrograficznej dawnej Słowiańszczyzny, części północno-zachodniej. Warszawa 1883). Nazwy niektórych miejscowości, jak: *Orawa*, *Opawa* wzięte od rzek; *Warszawa* jest formą świeższą, dawniej *Warszewa* lub *Warszowa*.

§ 38. Między nazwami rzek na *-awa* są niewątpliwie niektóre przymiotnikowe (n. p. *Rudawa*, *Rusawa*), otóż przymiotniki na *-awy* tworzą się od przymiotników i oznaczają osłabioną cechę: *szadawy* Erz., *czarnawy*, *żółtawy* M., *słonawy*, *gorzkawy* i wiele innych.

Od rzeczowników: *krwawy* Fl., *kiławy* — *herniosus*, *krostawy*

BZ., *łəkawy* — pusillanimus Mm., *łaskawy* BB., *chmurawy* — nebulosus, *dziurawy*; z tematową spółgłoską zmiękczoną, gdy ta była w rzeczowniku: *kędzierzawy* (stp. *kędzierz*), *rdzawy*, *kurczawy* — spatius, *uszawy* M., *kulawy* — 'chodzący z pomocą kuli'. Niekiedy brak rzeczownika, od którego utworzono przymiotnik: *blikawy* — luscus BZ., *tuławy* — vagus, znany tylko *tułacz*, *tułanie* BB., *plugawy* M.

W różnych językach słowiańskich są też formacje przymiotnikowe z suf. *-ljavo-*; w p. mamy *koślawy* — scambus, varus, co odpowiada r. *kostljavyj* — ossuosus. Specjalnie polskimi są formacje: *suchorławy* — strigosus Cn., *chuderławy* — macellus, które jak inne odprzymiotnikowe na *-awy* oznaczają osłabioną cechę, por. suf. *-erny* § 61.

§ 39. Suf. *-iwo* rzeczowników nijakich różnego pochodzenia: od rzeczowników, od czasowników, niektóre zaś wydają się pierwotnymi np. *łuczliwo* BB. (por. łc. *lux*). Jest ich na ogół niewiele: *warzywo* BZ. — pulmenta, por. *warzyć*, *jedziwo* — cibus, *kosiwo siana* Ł. (*kosić*), *żniwo* M., por. stp. *żeń* BZ. — messis, *doiwo* — muletio, *rzeziwo* — caedes Pot. W. Ch., *pieczywo*, *przedziwo*, *paliwo*, *mięsiwo*, *ogniwo* — ignile, jak widzimy, są tu rozmaite kategorie znaczeń: materiału służącego do czynności, samej czynności, wyrobu; czasem mało uchwytny odcień znaczenia: *mięsiwo* — 'mięso przeznaczone do spożycia'. Wyraz *młodziwo* — 'pierwsze mleko po ocaleniu się krowy, siara' jest nową przeróbką (według *młody*) starszego *mleziwo* (por. łc. *mulgeo*).

§ 40. Suf. *-iwa* rzeczowników żeńskich jeszcze mniej licznych, niż poprzednie: *cięciwa* BB., *staciwa* — pertica fullonis, 1409. R. XXIV, 356, *pokrzywa* obok *koprzywa* Rost. Nazwa *przeżwiczewa* Mm. — consonans wydaje się przymiotnikiem.

§ 41. Przymiotniki z suf. *-iwy* tworzą się prawie wyłącznie od rzeczowników: *leniwy* Kśw. (*leń*), *łitościwy* a. *łutościwy*, *łściwy* (stp. *leść* — dolus), *łżywy* (stp. *leż* — mendacium), *miłościwy*, *prawdziwy*, *zgłobiwy* (stp. *zgłoba* — malicia), *żałościwy* Fl., *igrzywy* — ludens, *straszywy* — 'bojaźliwy', *złościwy* BZ., *gwałciwy* Sul. 58, *włościwy*, *zazdrościwy* Mm., *błaźniwy* — stultus, *wszywy* BZ., *fałszywy*, *śniwy* — 'co często sny miewa', *robaczywy*, *urodziwy*, *waśniwy* — contumeliosus M., *mościwy* — Cn. (z *miłościwy*), *chodziwy* *koń* Szymonowie, *myśliwy* — 'łowiec, jako człowiek 'chciwy, gorliwy' Zubatý Sb. Fil. III, 195, i t. d. Niektóre tylko od czasowników

np. *chciwy* BZ., albo od przymiotników np. *szedziwy* Pot. W. Ch. (*szady* — 'siwy') potem zmienione na *sędziwy*; *zapalczywy* (także *zapalczysty*, *zapalczawy*, *zapaliczliwy*, *zapalczliwy*) Linde, jak gdyby od *zapalka*. ale ten wyraz nie został zapisany w źródłach, z których Linde korzystał; jest tylko *zapaliczka* — nazwa rośliny zakrajowej — ferula, o której Syrenjusz pisze: „*zapaliczka* dlatego nasi nazwali, że ma kłace jako drzewo twarde, a do zapalenia bardzo pochojne“ od *zapalić*.

§ 42. Suf. *-liw*, służący do tworzenia tylko przymiotników wydaje się rozszerzeniem przyrostka *-iw* przez *l*, będącem produktem morfologicznej absorpcji; tymczasem takich odmiennych rzeczowników jak *myśliwy* (myśl), *truchliwy* (truchły), w którychby takie przeniesienie *l* ze rdzenia do przyrostka nastąpić mogło, we wszystkich językach słowiańskich jest znikoma ilość, takich zaś, które mogłyby — jak sądzi Vondrák — być utworzone z imiesłowu na *-l*, między polskimi prawie niema: *łęklivy*, *brzydliwy*, *zjadliwy*, a i w innych językach słowiańskich są one rzadkością np. w rp. Supraślskim: *mlěčalivъ*, *trpělivъ*. Gdyby formacje te tworzyły się istotnie od imiesłowów na *-l*, w takim razie biblijny „bos cornupeta“ Ex. 21, 29 byłby przekładany jako *wół bodliwy*, tymczasem BZ. ma *bodący* a Wujek *rogobodziec*. Poza językiem stsl. gdzie są nieliczne formacje z suf. *-liw* po samogłosce, wszędzie indziej przyrostek ten ukazuje się tylko po spółgłosce, a przymiotniki z jego pomocą utworzone można wywieść po części tylko z czasowników, po części z rzeczowników, dość często z jednych albo drugich, a wreszcie z przymiotników. Odezasownikowemi są: *usmętlivy* Mm., *niewybadliwy*, *opatrliwy* XV w. R. XXIII, 313, *cirpliwy*, *kradliwy*, *drzliwy*, *popędliwy*, *pierzchliwy* — *furiosus* Ł., *gorliwy* i czasownik *gorlić się* — *zelare* BZ. (od *gorzeć*, a obok tego *żarliwy*, zapewne od *żar*), *kwapliwy*, *pletliwy*, *podchwytlivy*, *powściągliwy*, *rzewliwy* (*rzwać*, *rzuć* — 'płakać, ryczeć'). *wątpliwy*, *życzliwy* M., *przeraźliwy* Pot. W. Ch., *chrapliwy*, *straszliwy* — *timidus* Ezop 144, dziś — *terribilis* (ale odrzeczownikowy *strachliwy* — *pavidus*). Od rzeczowników pochodzą: *dobrotliwy* Fl. (*dobrota*), *zgotliwy* Fl. (*zgotoba*), *pocestliwy* Sul. 106, potem *poczliwy* BB., *szczodroblivie* XV w. R. XXII, 25 (*szczodroba* XV w. R. XXIII, 279), *blekotliwy* Mm., *drabotliwy* (według Brücknera od *drabowania*) — 'prędkie' (o języku) R. LV, 239, *rzekotliwy*, *szczebietliwy*, *bojaźliwy*, *plączliwy* a. *lamentliwy*, *szcześliwy*, *wrzodliwy* M., *cnotliwy*, *zgryźliwy* (*zgryz*?) Subs.

Od rzeczowników lub czasowników: *gniewliwy*, *pamiętliwy* Fl., *swarliwy* BZ., *zdradliwy* Mm., *butliwy* J. Kochanowski, *chetliwy* (stp. *chetpa*), *smrodliwy*, *zwadliwy*, *potwarzliwy*, *szkodliwy*, *wstydlivy*. *łękliwy* Subs. Od przymiotnika *gorzkliwy* — *amarulentus* M. Niektóre odrzeczownikowe utworzono w ten sposób, że odpadł suf. końcowy np. *blyskotliwy* (*blyskotka*), *bojaźliwy* (*bojaźń*), *baśliwy* (*baśń*) Subs.; podobnie w pochodnych od przymiotników: *brzydliwy* M. (*brzydki*), *okropliwy* Mm. (*okropny*), *osobliwy* M. (*osobny*); to samo zapewne zaszło w innych formacjach: *ckliwy* BB. (*cknąć się*) obok *teskliwy* (*tesknić*) Mm., *potkliwy* koń Cn. (*potknąć się*), *zatrudliwy* M. (*zatrudnić*). Niekiedy znów mamy rozszerzenie sufiksu prawdopodobnie wskutek morfologicznej absorpcji, choć przebieg tego procesu jest nam nieznan: *lubieżliwy* Fl., *sromiźliwy* Gn. (od rzeczowników **lubież*, **sromież*?), *sprawiedliwy* BZ., *cierzpliwy* M. obok *cirpiętlivy*; *gadaliwy* Subs. Mamy też formy na *-obliwy*, może na wzór dawnego: *złobliwy*, *szczodrobliwy*, np. *świętobliwy* M., *żartobliwy* Subs.; zamiast dzisiejszego *frasobliwy* J. Kochanowski używał stale formy *frasowliwy* (od *frasować się*). Ciekawy jest *łaskliwy* Sul. 43, użyty w znaczeniu łc. *lascivus*; jest to jakby przeróbka wyrazu łacińskiego na polski.

§ 43. Suf. *-ow*: *żarnow* — *mola* BZ., *krzynow* — *cathinus*. 'garnek, rynka' Erz., *panrow*, *pandrow* — *mirgulus*, 'pędrak'; ze spółgłoską poprzednią zmiękczoną *krzew*, wziętą z pierwowzoru *kierz*.

Suf. *-owa*: *dąbrowa* — *merica* BB., *-ewa*: *cholewa*, *kostrzewa*.

Niektóre z nich są odrzeczownikowe (*żarnow*, *krzew*, *dąbrowa*); czy inne są także odimienne, nie można z pewnością orzec, ale możnaby przypuścić, że suf. *-owo*, *-owa* jest ten sam, co w przymiotnikach. Przymiotniki na *-owy* oznaczają przedewszystkiem przynależność; dlatego niektórzy przypuszczali, że został on wyosobniony z form G. pl. dawnych tematów na *-u*: *synovz*, *stanovz* i t. d. Poparciem tego mniemania mogłaby być okoliczność, że suf. *-owy* służy do tworzenia przymiotników od rzeczowników męskich, z dawnymi tematami na *-u* i na *-o*, które wcześniej się mieszały w deklinacji, wskutek czego obok form takich jak *synov-z* powstawały takie jak *wilk-ovz*. W tematach na *-jo-* końcowe *-ovz* zmieniało się na *-evz*, z czasem jednakże zaszedł przedewszystkiem w Małopolsce proces wyrównywania obu typów n. p. D. sg. *krolowi* zam. *krolowi* według *wilkowi* i t. p. W *cholewa*, *kostrzewa*, *krzew* proces ten się nie dokonał, gdyż nie poczuwano tu związku mię-

dzy temi wyrazami a przymiotnikami dzierżawczemi, hardzo licznemi we wszystkich okresach historji języka: *domowy, gospodnow, kozłowy Fl., apotekarzow, bawołowy BZ., kozłowy M.* i t. d. bez końca; od tematów miękkich: *krolow, dniowy, zbawicielowy Fl., krolew Gn., bojowy, gościow BZ., dojowy skopiec Ł., gajowy Cn.* Od imion własnych wielkopolskie *Piotraszew*, małop. *Piotraszow* i t. p. Niekiedy od imion na *-a*: *Katarzynowa ośca krowa* 1407 Hube Zb. 86, *Wydzgowym zatrzymanim lista* 1402 Piek. 95.

§ 44. Przymiotnikami dzierżawczemi są też nazwy miejscowe przeważnie męskie lub nijakie n. p. *Baranow* (nobilis mulier relicta Barani vendidit Baranow 1266) Baud., *Włostowo* (comes Włosto contulit villam, suo nomine vocitatum Włostowo 1155) Baud., *Bogumitow, Budkow, Bogdanowo, Radziszew, Woliszewo*, żeńskie rzadkie: *Włoszczowa, Częstochowa, Warszowa* i t. p. O znaczeniu tych nazw p. § 379.

§ 45. Żony od imion męskich z końcową spółgłoską noszą nazwy na *-owa*: *Piotrowa, Janowa*. także od nazwisk: *Żukowa, Łosiowa*, w nowszych czasach także *Kutrzebowa* (zam. *Kutrzebina*), *Pociechowa* (zam. *Pocieszyna*), podobnie *synowa, bratowa, królowa* i t. d. Od dość dawna przeniesiono to na nazwy kobiet, spełniających czynności, od których urabiano nazwy męskie n. p. od *opat, pop, myśliwiec* urobiono nazwy *popowa* — flamiła Wisł. 228, *opatowa* — abbatisa Ł., *myśliwcowa* — venatrix M., dziś *prezesowa* zam. *prezeska, doktorowa* zam. *doktorka, kupcowa* — mercatrix.

§ 46. Liczne przymiotniki na *-owy* oznaczają materiał, z którego coś zrobiono n. p. *chlebowy* (karmią *chlebową*) Fl., *bzowy, cisowy BZ., blachowy, jodłowy, sosnowy Mm., chróstowy M.*, nazwa wsi *Lipowa* i t. d., przyczem uderza to, że tutaj stale ten przyrostek tworzy przymiotniki nawet od rzeczowników żeńskich jak *brzozowy, cierniowy* i t. d., gdy dzierżawcze przybierają suf. *-in*.

Rzadkie są przymiotniki pierwiastkowe na *-owy*: *gotowy Gn., jałowy BZ., surowy*.

Od zaimków mamy: *jakowy, takowy L.*

Sufiksy z n.

§ 47. Suf. *-no-*. Rzeczowniki męskie pierwotne: *człon* (prasl. *čelnъ), *plon* (prasl. *pelnъ), *sen* < *szpnъ, *tarn* < *tornъ; nijakie: *dno* < *dъbnъ, *runo, siano, sukno, okno, wiano, wino, ziaruo, ściegno* — coxa BB., *włókno*. Nowotwór *tlen* od *tleć* — oxygenium z pocz. XIX w.

§ 48. Suf. *-na*: *cena* stp. *cana* 1408 R. XXIV, 64; *ciosna* Sul., *tuna*, *piana*, *rana*, *ślina*, *sarna* (por. *sar*, *sarek*), *ściana*, *ściegna* — *plataea*, *strona*, *struna*, *wiosna*, *wina*, *wełna*, *druchna*, *swachna* *blizna* (Berneker 61); złożony suf. *-uchna*: *matuchna* Gn., *staruchna* Subs., *córuchna* *ciotuchna* i t. d., którego powstanie nie jest jasne, gdyż nie mamy zdrobniałych na *-ucha* tylko na *-usia*, i odwrotnie znów niema złożonego suf. *-uśna*, a jest tylko *-uśka*.

§ 49. Imiesłowy przeszłe bierne czasowników, utworzonych od rdzeni i tematów na *-a-*, *-e-*: *znany*, *wołany*, *kupowany*, *widziany* < **vide-nz* i t. d. niegdyś tworzone także od czasowników nieprzechodnich: *powstany* — *ortus*, *stana rzecz* — *res facta*, *zastany* — *deprehensus* M.; analogicznie do innych na *-ny* także nowotwór *cacany* od *caca* — 'ładnie, pięknie'.

§ 50. Przymiotniki z suf. *-ny* < *-nz*: *czarny*, *ciasny*, *pełny*, stp. *rany* dziś *ranny*, *stony* < **sol-nz*, *wrony*, *żelazny*, *przestrony* dziś także *przestronny*, *prokny* — *universus* Fl. *wszelkny* Gn., *teskny* Mm. dziś *teskny*, *bojazny* — *timidus* M., *przedajny* M. (od *przedaj* Cn.), nie należy tu *pulchny* p. § 56.

§ 51. Suf. złożony *-uchny* którego geneza tak samo trudna do objaśnienia jak suf. *-uchna*, gdyż niema suf. *-uchy*, a jest tylko *-usi*. Przymiotnikowy ten sufiks różni się od rzeczownikowego tem, że gdy tamten zawsze następuje po spółgłosce twardej, ten natomiast rzadko: *dobruchny* M., *miękuchny*, *lekuchny* Cn., *staruchny* Pot. W. Ch. 304. *naguchny* Subs. Najczęściej po spółgłosce miękkiej, przyczem rodzaj zmiękczenia jest taki, jak przed pierwotną samogłoską miękką (nie przed *r*) n. p. w słowniku Mączyńskiego: *chorzuchny*, *cieniuchny*, *dłużuchny*, *dobrzuchny* (obok *dobruchny*), *gładziuchny*, *jaśniuchny*, *kedzierzawciuchny*, *króciuchny*, *łaciuchny*, *łatwiuchny*, *mierniuchny*, *nowciuchny*, *piękniuchny*, *powolniuchny*, *prościuchny*, *stociuchny* (zam. *słodziuchny*), *śliziuchny* — 'bardzo śliski', *tłuściuchny*, *tyluchny*, *ubożuchny*, *wyborniuchny*, *zimniuchny*; w Komedji o Lizydzie: *świeżuchny*, *potężniuchny*, w Słown. Troca: *karczek nabeluchny*, w Subs. *maluchny*, *miłuchny*, *młodziuchny* i t. d., wszystkie od przymiotników utworzone wyrażają wzmocnienie cechy.

§ 52. Takież wzmocnienie cechy posiada suf. *-achny*, obok którego znów niema suf. *-achy*, a jest tylko *-asy* n. p. *białasy*. Przymiotniki na *-achny*, utworzone od innych przymiotników, występują zwłaszcza w gwarach n. p. *długachny*, *wielgachny*, zresztą niebardzo rozpowszechnione.

§ 53. Jakkolwiek oba te przyrostki: *-uchny* i *-achny* zasadniczo nie różnią się znaczeniem (oba wyrażają wzmocnienie cechy), to jednak dziś w świadomości mówiących przedstawia się pierwszy jako „zdrobniały“, a drugi jako „zgrubiały“; drugi tworzy pochodne od przymiotników, oznaczających coś wielkiego, potężnego, i tu nigdy już nie bywa w użyciu suf. *-uchny*, wbrew temu, jak to było w przeszłości (§ 51). Występuje tu także różnica uczuciowa: ujemne wrażenie wiąże się z suf. *-achny*, dodatnie z suf. *-uchny*, stąd *słodziuchny* ale nie *gorzkuchny* i t. p

§ 54. Suf. *-en* < *-enz*: *owien* — aries Fl., por. *owca* < *owca*; *ościen* — aculeus Mm. G. sg. *ostna*, *osna* i podobnie w innych przypadkach, do których analogicznie przystosowano N. sg. *osu*; *kościen* — cuspis Erz., *wojen* — 'wojownik' Pot. W. Ch. Nijakie na *-no*: *gumno* — area, *łajno*, *plótno* BZ., *piękno*, *wapno*.

§ 55. Suf. *-na* < *-bna*: *nożny* — vagina, plurale tantum Fl., *grzywna*, *księżna* BZ., *wojna* Mm., *panna* M.

Tenże suf. od przymiotników dzierżawczych na *-owz* tworzy imiona patronimiczne n. p. *Straszówna*, *Fredrówna*, *Mniszchówna*, także od imion pospolitych: *królewna* Gn., *cesarzówna*. W nowszych czasach unikają takich pochodnych od nazwisk kończących się na *g*, por. § 196. Przymiotniki te mają dziś znaczenie rzeczowników i według deklinacji rzeczownikowej się odmieniają.

§ 56. Suf. *-ny* < *-enz* przymiotnikowy, jeden z najbardziej produktywnych we wszystkich językach słowiańskich. Vondrák (Vgl. sl. Gr.² I, 531—3) uwzględnia tylko przymiotniki, utworzone od rzeczowników, i istotnie te są także w polszczyźnie bardzo liczne n. p. *mocny*, *wrzenienny* — temporaneus Kśw., *chętny*, *czstny* (z tego potem *cny*), *krasny*, *leśny*, *nędzny*, *niszczotny* — inops, od **niszczota* r. *niščeta* — inopia, *potrzebizny* (od *potrzebizna*), *powietrzny*, *radostny*, *rozumny*, *rzeczny* — fluminis *śmiertny*, *wetny* (od *wetna* — procella), *wieczerny*, *wieczny*, *złostny* Fl., *mężczyzny* — 'męski' Sul. 23, *brzenienna*, *cielny* (od *cielo*), *poczystny* (od niezachowanego *po-cześć*), *cegielny* — 'z cegły', *chlebny*, *cielestny* (zam. *cielesny*), *gościnny* — peregrinus (od *gościna*), *groźny*, *guślny*, *jablęczny*, *jawny*, *jezdny* — equus, *jutrzenny* (od *jutrznia*), *kadeidlly*, *krewny*, *kwaśny*, *łokietny*, *miedny* — mellifer, *murny* — murorum, *nogawiczny*, *nożny*, *obyczajny*, *piaseczny*, *solny*, *stateczny* — strenuus, *stryczny* (od *stryc* — 'stryj') *świętostny*, *ujeczny* (od *ujec* — 'wuj'), *włostny* (od *włość* w pierwotnym znaczeniu 'własność'), *żałostny* BZ., *cielętna krowa* — feta, *łakotny*.

nowotny (od *nowota), ołowny, rzeszetny a. rzeszotny, smętny. stateczny — sufficiens, wiciężny (od wiciądz) Mm., igierny, nieskutny (inefficax, od skutek), Ł., łagodny (od *łagoda) Erz., bytny (od byt), ścieżajny — cardinalis, od ścieżaja BB., butny. dziedziczny (zam. *dziedziczny), futrzny — pelliceus, gnuśny (por. stsl. gnus — sordes), jarzmy, jutrzny (od jutro), księżyczna (zam. księżycna) niemoc, lichwiarzny, łasiczny, łodźny, łyskawiczny, melodejny, mięśny, najemny (od najem), pewny (od pica), pyszny, robotny, rozpustny, rządny, stryjeczny (od stryjec), trzydziestny (od trzydzieści), wianeczny, wielmożny (od wielmoża), wiesienny (od wiosna), wietrzny, wysepny — insularius, zadny — posterior, zbytny M., pacholczno — 'z wielu pacholkami, dworno' Cn. wykwinny (por. wykwin, przekwintować), i mnóstwo innych. Niekiedy oboczne formy z tematem miękkim n. p. zadni, zbytni. Z suf. -ny tworzy się też przymiotnik pulchny, który według Brücknera R. LV, 185 jest modyfikacją pierwotnego *puchlny < *puchłny.

Niektóre tworzą się od przymiotników n. p. gnojenne widły (od gnojny lub może od niezachowanego *gnojnia), łodzienny (łodźny), pochylny (pochyły), słodeczny (słodki), tarczenny (tarczy) M., krwawny Subs.; także od imiesłowów: tajemny Fl., od niezachowanego *tajemy (zam. *tajmy), od wyrażeń syntaktycznych: przezumpny Sul. 46 = przezumny od przez um — 'bez rozumu'.

Od rzeczowników na -ek tworzą się dwojako: albo od całego tematu n. p. piaseczny, stateczny, wujeczny, skuteczny, albo też z pominięciem suf. -ek n. p. od smutek. poranek, porządek, skutek — smutny, poranny, porządny, skutny — efficax, perfectus, nieskutny — inefficax.

§ 57. Dla niektórych przytoczonych przymiotników odtwarzaliśmy przypuszczalne a niezachowane pierwowzory; jest takich dość dużo, dla których pierwowzorów nie znamy n. p. lubieżny Fl., drapieżny M., okropny — terribilis, prozny — vanus, z *prozdny, szczególny — solitarius, urępný — speciosus. por. cz. úrupný — 'nieustępliwy, zatwardziały' według Zubatego może innego pochodzenia (Sborník Filologický V, r. 1914); ukrutny Mm., wirudny (dziś wierutny) — merus, 'szczery, prawy' M. brunatny Subs., krzemieżny — 'mocny jak krzemień' Pot. W. Ch. W formie rówieśny według Vondráka es należy do pnia: *roves ьнъ (Vgl. sl. Gr.² I, 549).

Niektóre wydają się pierwotnymi n. p. dawny, jasny (stsl. давнъ, яснъ), jurzny (dziś jurny) M.

Inne możnaby wywodzić od czasowników n. p. *łączny* (por. stsl. *alzkati* — 'łąknąć'), *utulny* — mansuetus, *żądny* — desiderabilis Fl., *skromny* (*skromić*, *poskromić*) Gn., *dotyczny*, *tajny* BZ., *woźny* Mm., *obroćny* — versatilis. *kwaśny* (od *kwasić* a. od *kwasić*) BB., *opatrny*, *skłonny*, *znośny* M. *dojna krowa* Cn.

Od przysłówków n. p. *pospolny dom* Gn. (*pospołu*), *opaczny* (*opak*), albo od wyrażań syntaktycznych: *poradlny* (w. XIII, od *po radle* = 'z radła, od radła'), zwłaszcza częste w Słowniku Maczyńskiego: *bezkunsztny*, *narębny* — 'opaczny' (od *na rębny* t. j. 'na opak'), *niczemny*, dziś *nikczemny* (*ni czemu. ni k czemu*), *niekrzeczny*, (*nie k rzeczy*, dziś w innym znaczeniu *niegrzeczny*), *potemny* — 'odpowiedni do woli czyjej'. *powolny* w tem samym znaczeniu, *potomny* — posterus (od dawnego *po tom* = *po tem*), *wczesny* — 'w czas odpowiedni zachodzący, dogodny', może podobnego pochodzenia *roztropny* Subs. *roztropnie* — *districte* 1444 Wisł. nr. 2337, *roztropno* Naw. 56 (por. *trop*, *tropić*).

§ 58. Przymiotniki na *-owny* są pochodne albo od przymiotników na *-owcy* n. p. *duchowny* — spiritualis Fl., albo od czasowników na *-ować*, n. p. *darowny* BB., spotykamy je dość często w zabytkach: *bojowny* BZ., *rudowny* — rubricatus Mm., *funtowny* — 'co funt waży', *kątowny* — angulosus, *gwałtowny*, *fałdowny*, *usitowny*, *wędrowny* M., *smarowny* Pot. W. Ch., i inne nowsze z wyodrębnionym przyrostkiem *-owny*: *cudowny* (stp. *cudny*), *szycowny*, *starowny*.

§ 59. W różny sposób, dziś trudny do wysłedzenia, powstały inne pochodne przyrostki, stanowiące rozszerzenie dawnego przyrostka *-ny*:

-jny < *jny*: *dostojny* Fl., *jednostajny* BZ., *czujny*, *przystojny* M., *przysłuchajność* — pertinentia Ł. od przymiotnika **przysłuchajny* — 'przynależny'; odpowiadają im zawsze czasowniki na *-ję* z poprzedzającą samogłoską, od których tworzą się i dziś pochodne n. p. *wydajny*, *rozstajny*, zresztą nieliczne.

Suf. *-jny* po spółgłosce *łacny*, *łacno* — *facile* Sul. 54, (Zubaty Sb. Fil. I, 129), *obecny* por. stsl. *obęstny* — *particeps*.

§ 60. *-tny*: z *sitny* od *sito*, *sytny* od *syty*, *utrątny* od *utrata* i t. p. wyosobniony suf. *-tny* w przymiotnikach: *udatny* — robustus BZ., *jestny* — comestibilis XV w. R. XXIII, 312, *datny* Cn., *zdatny*, *przydatny*, *wydatny* (por. też *dodatni*), *wybitny*, *pitny* (o miodzie), *płatny*, *obojętny miecz* — versatilis, 'na obie strony ostry' (Zubaty, Sb. Fil. I, 134).

§ 61. *-eczny* w podobny sposób wyodrębniony: *skuteczny* — *skutek*, *cioteczny* — *ciotka*, *daleczny* — *peregrinus* rp. 1546, *wujeczny*, *stryjeczny* (od stp *wujec*, *stryjec*), i dalej: *gwiazdeczny* (wątpliwe, czy od *gwiazdka*), *tuteczny* rp. 1546, *tamteczny* Pot. W. Ch., *tameczny*.

§ 62. *-iczny*: *kamieniczny* — 'co kamienie ciesze' M., *ustawiczny* Kśw., *pirzwiczno* — *primogenitum* Fl.

§ 63. *-ebny*: *swadźba* — *swadziebny* Gn., *stuzba* — *stuzebny*; może też były rzeczowniki **wielba* — *wielebny* Fl. (i *wielbić*), **modlba* — *modlebny* BZ., por. r. *molłba* stp. *modlłebny* Mm., zam. *modlłebny* może pod wpływem *modlebny*; nowe przymiotniki: *moźebny*, *ćwiczebny* niewątpliwie z wyodrębnionym suf. *-ebny*; por. jeszcze *dłużebnik* Subs. może od niezachowanego **dłużebny*, albo wprost na wzór *stuzebnik*.

§ 64. *-etny* Vondrák (Vgl. sl. Gr.² I, 533) wspomina tylko o formach od czasownika *jać*: *obojetny*, *pojetny*, *ujetny*, wyprowadzając ich przyrostek z pierwotnego *ta₂no*, ale nie da się to zastosować do innych przymiotników na *-etny*: *stawetny* BZ., Mm. — *famosus*, *stawietny* Erz., *godziętny* Sul. 35 i 72 — 'co do czegoś się przygadza, co ma wartość', *mierziętność* Ł. — *indignatio* cz. *mrzutost*, od **mirziętny*; *majętny*, *mroętny* — 'gniewiwy', *umięjętny*, *umiętny* M., ostatnie trzy może stoją w związku z imiesłowem czynnym czasu teraźniejszego: *mierziący*, *mający*, *umięjący*.

Suf. *-otny* stp. *niszczotny* — inops Fl. od przypuszczalnego **niszczota* — inopia por. r. *niščeta* — inopia, *istotny*, *robotny*, *sromotny*, *ochotny*, *psotny* od rzeczowników na *-ota*: stąd wyodrębnił się suf. *-otny*: *pierwotny* Naruszewicz, *nowotny*, zapewne też i *żywotny* (raczej od *żywy* niż od *żywcot*).

§ 65. *-alny* według Vondráka (534) od imiesłowów na *-t* czasowników z tematami na *-a*; u Knapjusza znajdujemy: *dobywalny* — 'dobywaniu służący', *dymalny* — 'do dymania należący', *gawalny* — 'do grania należący', *siadalny* — 'na którym siadają'. Dziś znaczenie dwojakie: zdaje się starsze, wyrażające cechę stałą n. p. *jadalny pokój*, *sypialny*, *powitalny*, *pożegnalny*, i nowsze, oznaczające możliwość cechy: *jadalny pokarm* — 'mogący być spożytym', *mieszkalny* — 'zdatny do zamieszkania' *wybieralny*, *dokonalny*, *poznawalny*, *uleczalny*, *nieuleczalny* — 'niemożliwy do uleczenia'. Najstarszy znany mi przykład tej formacji *ściralna chustka* a. *facelet* — *sudarium*, t. j. do ścierania służąca, obok tego zaś *ścieradło* Ł. z Murreljsa.

Otóż zachodzi pytanie. czy raczej w formacjach na *-dło* i *-dlnia* (p § 75) nie należy szukać pochodzenia tego przyrostka (n. p. *postrzygadlnia*, potem *postrzygalnia* od **postrzygadło*). W takim razie *ścirałny* pochodziłoby z **ścirałny*, podobnie od **dobywadło* — 'przyrząd do dobywania czegoś', **dobywadłny*, *dobywałny*. Z czasem przyrostek ten się wyodrębnił i dziś niekiedy tworzy przymiotniki, obok których niema ani rzeczowników na *-dło*, ani imiesłowów na *-ał*, n. p. *proszalny dziadek*, *proszalna babka* — 'żebrak, żebraczka'. Sebastjan Petrycy lubił tworzyć nowe przymiotniki na *-alny* i te nowotwory sam objaśniał czytelnikowi: *umiałne rzeczy zowie, które mogą być umiane* 64; w innem miejscu pisze o *zapominalnej jagodzie* t. j. o winie, pozwalajacem zapominać o troskach 90, *przysięgalna gęba* — 'co łatwo a źle przysięga' 90.

§ 66. *-telny*. Vondrák (535) waha się między dwoma przypuszczeniami: albo punkt wyjścia znajduje się tutaj w formie imiesłowu np. **čitlъ*, do którego dodano suf. *-ьnz*: *čitlъnz*, co w językach zachodnich zmieniono na *čitelъnz*, wskutek zbytniego nagromadzenia spółgłosek w formie **čitlъny*; albo też przyrostek ten powstał przez zjednoczenie dwu suf. *-tel-ьnz*. Oba objaśnienia wzbudzają wątpliwości, bo jeżeli przyjmujemy pierwsze, to niekoniecznie musiało się wytworzyć *-tel-*, por. *postrzygadlnia*, *światlly*; jeżeli przyjmujemy objaśnienie drugie, to stwierdzają je wprawdzie fakty z języka r. n. p. *spasitelъ* — *spasitelъnyj*, *slědovatelъ* — *slědovatelъno*, ale takich dwójek niema w języku czeskim ani polskim, a przytem byłoby p. *-cielny* nie zaś *-telny*.

Jeśli się ograniczymy tylko do przymiotników polskich, to przedewszystkiem zaznaczyć trzeba, że najstarsze znajdujemy w w. XV, i że te formacje ukazują się na miejscu starszych innych (Brückner PrFil. III. 734): *śmiertelny* BZ., dawniej *śmiertny*, *pitelny* Mm. (*ssady pitelne* — gati) z czeskiego *pitelny*, nawet przy rzeczownikach na *-ciel* np. *wierzyciel* przymiotnik brzmi *wierzycielny*, wobec czego Vondrák (536) oświadcza się za tem, że są to Czechizmy, według których tworzone później nowe formacje na *-telny*, n. p. *czytelny* XVII w. Birkowski, ale *czytelnik* już w XVI w., *skazitelny* Birkowski, *rzetelny* BB. < *żrzetelny* J. Koch. w znaczeniu najpierw: *perspicax*, 'przejrzysty' potem 'prawdziwy', 'uczciwy'.

§ 67. *-erny*: od *mistrz* utworzono przymiotnik *misterny*; według niego oraz takich jak *mizerny* (lc. miser), *koszerny* tworzono nowe np. *isterny* obok *isty* — ipse Cn., *filuterny* od *filut*; w gwa-

rach *-er-* służy do oznaczenia wzmocnionej cechy: *ogromerny, okroperny* PrFil. V, 611. Może też tu wywarły wpływ i łacińskie wyrażenia często używane w śpiewach kościelnych: *requiem aeternam, Deus sempiternus*.

-orny, -urny: *jedorny* 'jedyny' XVI w. R. XIX, 287, *jedurny* — *persolus* Cn., zdr. *maluturny*, gdzie *-or-, -ur-* służy także do oznaczenia wzmocnionej cechy.

§ 68. Suf. *-ny* służy do spolszczania przymiotników obcych, zwłaszcza łacińskich na *-is* lub *-us*; stąd liczne polskie na *-alny*: *formalny* — *formalis*, *jeneralny, literalny, feralny, fatalny, fiskalny*, podobnie: *wirylny* — *virilis*, stp. *subtylny* — *subtilis*, *subtelny, tekstylny, kurulny* — *curulis*, na *-iczny, -yczny*: *bakchiczny* — *bacchicus*, *polityczny, fanatyczny, fantastyczny, sympatyczny, kostyczny* — *causticus*, 'gryzący, zjadliwy', i według tych wzorów *telegraficzny, komunistyczny* oraz inne podobne nowotwory.

Suf. *-ijny, -yjny* od zapożyczonych na *-ia, -io*: *utopijny, maryjny, religijny, koronacyjny, konstytucyjny, apelacyjny*.

§ 69. Suf. *-nia* < *-nja*: *przeginia* 1273 Baud., stśl. *pręgynja* — 'miejscowość nierówna, trudna do przebycia' < **pręgyb-nja* (Leskien BB. XXVIII. 9, M. Kryński IF. XXIX, PrFil. VII, 217), *tonia, wonia, płonia* — 'łączka w lesie' Karł. Sł. gw., 'przestrzeń wodna nie zamarzająca Sł. warsz.). Wszystkie prócz *przeginia*, która wyszła z użycia, ale występuje też w stp. w formie *przegini* (Bulla 1136 r.), uległy wyrównaniu z rzeczownikami deklinacji IV: *toni, woń, płoń*; formy na *-a* jeszcze w XVII i zrzadka w XVIII w. L.; pozostała z końcówem *-nia*: *dzenia* — *alveus apum* M.

Suf. *-ni*: *pani* por. gr. *πότ-νια*, skr. *pat-ni, ksieni*, co Vondrák (552) objaśnia jako modyfikację **księgini* por. r. *kujaginja*, ale trudnoby objaśnić zniknięcie *-gi-*, raczej więc z **księgni*.

§ 70. Suf. *-an* < *-ənz*: *łopian* Erz., *kolano* Fl., *polano* w stp. brak, Linde podaje bez przytoczenia przykładu, w Słowniku Daneta fr. *buche* tłumaczy się przez 'kłoda', Mrongowius: *polano* — 'szczapa, kawał drewna do palenia'. Litth., to znaczy prowincjonalizm litewskopolski, r. *polėno*, zapewne pierwotnie w znaczeniu połowy rozszepionego kłoca.

Na Śląsku nazwy ludzi zamieszkujących pewną miejscowość n. p. *jabłonkowian* — z *Jabłonkowa, bukowian, raciborzan, rudziczczan* — z *Rudzic, rychwałdzan, dziadokłodzan* — z *Dziadowej* • *Kłody*.

Nitsch MPKJ. IV, 192, podobnie *krajan* ziomek, stp. *krakowian* 1414 Czrs. 46, starodawne imię *Bojan* zapewne od *bój* — 'walka'.

Suf. *-any* przymiotnikowy n. p. *rumiany* BZ.; przymiotniki te mają dwojakie znaczenie

1) zrobiony z czegoś: *trzciany* — *arundineus*, *laska trzciana* BZ., natomiast w Fl. *zwierze trzciane* — *terae arundinis*, 'w trzci zamieszkałe'; *drzewiany*, *kożany* od *koża* — 'skóra'. *lniany*, *miezdziany*, *roźdzany* — *frondosus*, 'gałęzisty' BZ., *ceglany*, *gliniany* Mm., *włosiany*, *woszczany*, *łyczany* — 'z łyka', *tatarczany* BB., *bałczany*, t. j. 'z bałki, z belki zrobiony', *gruszczyany*, *jaglany*, *kaszany*, *kłosisiany*, *liściany*, *ptachciany*, *skórzany*, *stomiany*, *smolany* — *piceus*, *szklany* M.

2) Przynależny do kogoś lub czegoś: *ciotczany*, *kaczczyany* *chlew* BB., *kolebczany*, *podeszwiany*, *skrzydlany*, *zagliwczany* (od *zagliwek*) M.

Osobno stoi *pijany*, o czym pisał Zubaty L. F. XXVIII, 24.

Niektóre z przymiotników na *-any* dziś wymawiają się z podwojonem *n* n. p. powszechnie *szklanny*, w wymowie niektórych *drewnianny*, *blaszanny*.

§ 71. Suf. *-eń*, *-ń* < *-ęńjo-* według Vondráka powstał wskutek rozszerzenia przyrostka *-ęno-* przez przyrostek *-jo-*: *wchodzień*, *przychodzień*, *korzeń* Fl., *więzień*, *sirszeń*, *połowień* (*rubl ma połowniow dwadzieścia*) BZ., *uczeń*, *stopień* Mm., *pierzścień*, *świrzbień* — 'średni palec' Ł., *lipień* — 'rodzaj ryby', *prześień* — 'motowidło' Erz., *grzebień*, *sypień* — nimbus (naczynie), *wychopień* 'podpłomyk' BB., *stopień* — gradus BZ., L. Malinowski PrFil. I, 196 zestawia to z stcz. *šlapěj* i czyta *szłopień*, ale wyraz ten ukazuje się nietylko w BZ., jak to myślał L. Malinowski; zna go również Mączyński w formie niewątpliwej *stopień*; *włosień*, *wstępień* M., *przekupień*, *przybycień* 'rok przestępny', *roczeń* — 'jednoroczniak', *skupień* — 'skupujący', *topień* — 'tonący', *wtręcień* a. *właz*, *zakupień* Cn., *trzebień* — eunuchus Pot. W. Ch. 323. W stp. nadto nieużywane w N. sg. i w pl. **rowień* n. p. *nie ma rownia sobie*.

Nadto liczne nazwy miesięcy: *januarius*: *ledzień*, *styczeń*; *februarius*: *jacień* (*yathen*), *sieczeń*; *aprilis*: *kwiecień*; *junius*: *czyrwień*; *julius*: *lipień*; *augustus*: *sirzpień*; *september*: *wrzesień*, *stojęczeń*; *november*: *grudzień*; *december*: *prosień* czy też *proszeń* (Łoś, Początki piśmiennictwa 137). Z poprzedzającą spółgłoską twardą: *dureń* por. *durny*; stp. *dr-zeń* Erz., dziś *rdzeń*.

Nijakie: *stonie* — 'słońce' Pot. W. Ch. i w dzisiejszych gwarach.

§ 72. Pochodzenie tych formacyj może być różne: dziś między niemi znajdujemy takie, które w okresie prasł. niewątpliwie miały przyrostki spółgłoskowe, t. j. kończące się na spółgłoskę: *plomień*, *rzemień*, *strumień* i inne t. p.; są to dawne bierniki tematów na *-men*; czy takimi spółgłoskowemi tematami na *-n* były niegdyś: *korzeń* i *grzebień*, trudno orzec. Niektóre mogą być właściwemi przymiotnikami np. *roczeń*, **rowień*; inne może pochodzą od rzeczowników: *stopień* — *stopa*, *pierścień* — *pierść* — 'palec'; wiele jest takich, które mają jakiś genetyczny związek z czasownikami: *uczeń*, *przychodzień*, *świerzbień*, *przekupień*, *przybycień* i in.

§ 73. *-nia* < *-nja*: pochodne od rzeczowników: *jutrznia* — matutinum Fl. (*jutro*), *ćwiertnia*, niejasne *polednia* — sicarium (por. *polica*) BB., *pochodnia* (por. *pochód*), *skorznie* M. Niejasnego pochodzenia: *głownia* Erz., *wisnia*, *wisznia* (Miklosich Et. Wb. 392), *trześnia* r. *čerešnja*, p. zapożyczone *czereśnia*, od rdzenia *čers-*, *čerχ-*. Wspólna dla tych wszystkich imion zasadnicza kategoria znaczenia nie da się określić. Zapożyczona i upodobniona do formacyj polskich: *lutnia*, także *luśnia* — furcale PrFil. V, 9, według Miklosicha Et. Wb. z niem. *leuchse*, śrgn. *liuhse*.

§ 74. Od czasowników nomina actionis, z których w p. została *klótnia*, *gnusnia* — *segnicies* Erz., por. stł. *gnusiti se*. Zapewne niektóre zachowały się w zmienionem skonkretyzowanym znaczeniu: *biernia* tributus, *włócznia* — *lancea* BZ.

§ 75. Najczęstsze są nomina loci, pochodne w części od czasowników: *studnia* Fl. (*studzić*) — 'miejsce z zimną wodą', *stajnia* BZ. — 'gdzie staje bydło', *pasznia* Mm., *wieczernia* — *coenaculum* Erz., *oblecznia* — 'gdzie się oblekają, ubierają', *łaźnia* M. (zapewne od *łaźić* w górę po stopniach), może z **łaźbnia*, w takim razie od rzeczownika **łaźba* por. *łaźiebny*, *łaźiebnik*. Częściej od rzeczowników: *modlebnia* — 'miejsce modlitwy' od **modlba* r. *molśba*. Od rzeczowników na *-dło* tworzyły się pochodne na *-dlnia*, również nomina loci: *święcidłnia* BZ. — 'miejsce składania ofiar', *kowadlnia*, *oblóczedlnia* — *vestibulum*, *wieczerzadlnia* Mm., *zuwadlnia* — *ubi vestes exuuntur in balneo* Erz., *postrzygadlnia* a. *postrzygalnia*, *wyzuwadlnia* a. *wyzuwalnia* BB., a więc w początkach XVI w. uproszczenie grupy spółgłoskowej daje początek sufiksowi — *lnia*, i stąd

bawialnia, jadalnia, sypialnia, pralnia. Ale obok tego z niejasnem -el: *warzelnia* (miodu), *gorzelnia*.

§ 76. Od rzeczowników, oznaczających wykonawcę czynności, tworzą się pochodne na -nia, oznaczające miejsce, w którym ów wykonawca czynność swą spełnia: *piekarnia, spiżarnia* (nie zachował się **spiżarz*, niem. *Speiser*) Mm., *pastyrnia* Ł., *kozarnia, owczarnia* M., *psiarnia* Cn. Stąd wyosobniony suf. -arnia: *złodziejarnia* Pot. W. Ch. 307, *młocarnia, sieczkarnia, owocarnia*, p. Kryński, *Przyrostki pochodne -eństwo, -arnia*, PrFil. II, 763.

§ 77. Nomina loci od przymiotników na -owy: *śłodownia* — bratorium JA. XIV, 489, *siarkownia* — 'gdzie siarkę warzą', *wołownia* — 'stajnia wołów', *tkaczownia* — 'tkacka izba' M., *wozownia, cukrownia* i in.

Formy nowe w rodzaju: *czytelnia* Cn., *pustelnia* (u Lindego brak. jest tylko *pustelnik* ze Skargi) mają niejasne pochodzenie, por. § 66.

§ 78. Suf. -ni < -нь < -njo-, przymiotnikowy, stosunkowo mało produktywny, najczęściej tworzy przymiotniki od rzeczowników: *jutrni* — matutinus (od *jutro*), *letni* BZ., *ostatni, spodni, zachodni, wschodni, pośledni* (od *poślad* — 'pośledni, gorszy gatunek ziarna') M., *przedni, bratni*; niekiedy od przysłówków: *bliźni* lub może *bliźni* Fl., por. stsl. *bliźнь* r. *bliźnij* od *bliže* = 'bliżej'. Nieprawidłowy *wirzchni* Fl. zam. **wirzni* pod wpływem *wirzech*.

§ 79. Suf. -in < -ino-: *klin* por. *kolę* r. *raskołoť derevo* — 'rozsześcić, rozbić siekierą lub klinem', *rytwin* a. *rytwina* — *cespes* Erz., także z XV w. JA. XIV, 494, zapewne od niezachowanego **rytwa*, a to od *ryć*, jak *bitwa* od *bić*. Poza tem osobowe: *murzyn, murzynowie* Fl., *bojarzyn, bojarzyni* Gn., *Rusin* BB., *Litwin, Tatarzyn*, stp. *gospodzin* Fl., w przypadkach zależnych stp. *gospodna, gospodnu* w l. mn. *gospodnowie* Puł.

O suf. -*anin* p. § 97.

§ 80. Suf. -ina. Poza nielicznymi jak: *kalina, malina*, wszystkie inne są pochodne, ale nie dla wszystkich możemy odnaleźć pierwowzory polskie lub słowiańskie: *pyrzyna* — *favilla* (por. gr. πῦρ), *chabina* Subs., *jużyna* — 'kolacja', *jężyna* a. *ożyna, łuzyna* — *fungositas* M. i t. d. Należą one do różnych kategorii znaczeniowych: *dziedzina, nizina* (od *niż* a. od *nizki*), *rodzina* — *cognatio*, *skorupina* Fl., *odrobina* — *fragmen* Wisł. 228, *dziesięcina, głębina, godzina, kraina* BZ., *drabina* BB. (w BZ. *drab* — *scala*), *oskominy* —

dentago pocz. XV R. XXIV, 65, *pierzyna*, *żywociny* — animantia BB., *jutrzyzna* — pars agri 1411 Stppp. II nr. 1268 (tłumaczenie niem. *Morgen* — mórg), *mościna* — 'dyl do budowy mostu' M., *dziewczyzna*, *pajęczyna* Cn., *gęstwina*, *dolina*, *woszczyzny* Subs. *pacyna* a. *pecyna* (z **pieczyzna*?).

§ 81. Inne mają mniej lub więcej wyraźne znaczenie zbiorowe: *zielina* — herba, *zwierzyna* — capta venatio BZ., *drużyna* — sodales, *jedlina* — abietes, *jemieline* — myrica Mm., *rokicina* a. *rokita*, *szczecina* — seta, *świerczyzna*, *sośnina* — pinetum, *krzewina* — densetum Erz., *choinczyzna* — pinetum, *leszczyzna* — corylus BB., *blonina* — campestris, *trzcina* M., *szelina* — vepres Rej, *choina* Cn., *brzezina*, *osina*, *osiczyzna*, *koniczyzna* Subs., obok *konicz.* Wątpliwego pochodzenia *otrębiny* a. *otrzebiny* M.

Od nazw drzew pochodne oznaczają także materiał: *dębina*, *sośnina*, *grabina*, *buczyna*, znaczenie wtórne, pochodne od znaczenia zbiorowości.

§ 82. Odrzeczownikowe na *-ina* oznaczają zdrobniałość z wyraźnym odcieniem słabości wzbudzającej współczucie: *dziecina*, *proroczyzna* (ja *niegodna* *proroczyzna*) Skarga, *chłopięcina*, *chudzina* Cn., *babina*, *ptaszyna* Subs., *dziadzina*, *chłopczyzna*, *dziewczynina*, *kobiecina*, *psina*.

Nazwiska żon od nazwisk mężów na *-a*: *Sapieżyna*, *Wydźdzyna* (od *Wydźga*), także w gwarach np. na Śląsku: *Kisina* (od *Kisia*), *Kulina* (*Kula*), *Bartyczczyzna* (*Bartyczka*), *Ludydzyna* (*Ludya*), rzadko od zakończonych na spółgłoskę np. *Sobczyzna* (od *Sobek*) Nitsch MPKJ. IV. 188.

Osobną grupę stanowią pochodne od rzeczowników na *-nie* rzadka *-cie*, oznaczających czynność: *trucina* (od *trucie*), *siekanina* Erz., *stworzeniny* — animantia BB., *kopanina*, *kwaszczina* — fermentum, *mieszkanina* — noncultura agri, *oranina* — 'kmięcy żywot', *tkanina*, *wydranina*, *żebranina* M., *dłubanina* Cn., *łomanina* Subs. Wiele z podobnych rzeczowników oznacza czynność długotrwałą, uprzykrzoną.

§ 83. Od przymiotników: *żeńszczyzna* Fragn. Glog. — femina (*żeński*), *nowina* — fama, *trzcina* — tertia pars BZ., *gardzina* (*gardy*), *łysina*, *puścina* — vastitas, *trędowaczina* Mm., *trędowina* Ł., *jarzyna*, *ozimina*, *stonina* Erz., *psina* (*psinę* *oczy* *zastonić* — częste wyrażenie w XVI w.) — 'błona oczna u szczeniąt', *grochowiny* M., *mokrzyzna*, *borowina*, *bukowina*, *jałowina* Subs. i inne liczne na *-owina*, wskutek

czego mógł się sam przyrostek wyodrębnić, por. *wierzbowina* Mm., *szymowiny* Mm., dziś *szumowiny* (por. n. *Schaum*); *starowina* — 'staruszek', *dziadowina*, w obu ostatnich wyrazach kryje się odcień sympatji, współczucia.

Szereg takich rzeczowników odprzymiotnikowych oznacza mięso, przygotowane do spożycia: *owczyzna* — caro ovina Ł., *świnina* M., *baranina*, *cielęcina* Subs., *wołowina*, *skopowina*.

§ 84. Od przymiotników na *-ły*: *marlina* — morticinum BZ., *rozsiedlina* BZ., *rozpadlina* Leop, *odumarlina* — bona caduca Ł., *spuchlina* M., *wścieklina* Pot. W. Ch. 292, *roślina*; stąd wyosobniony suf. *-lina*: *chroślina* (*chróst*) BZ., *gardlina* — glossus Wisł. nr. 228 — domorum stramina XV w. R. XXV, 74, *garlina* Ł.; o etymologii tego wyrazu pisze Brückner R. XXXIII. 169.

§ 85. Od przysłówków: *paczyzna* — amplustra Wisł. nr. 228; JA. XIV, 489 i Mm. — 'wiosło z tyłu statku, ster' od *pak* — 'w tył, z tyłu', Brückner.

§ 86. Od czasowników: *gościna* BZ., *tupina*, *ślodziny* — siliqua Mm., *strużyna* — plutenus, *szczyna* — urina Erz., *kruszyna* — 'kruszyna', *łuszczyna*, *zgoniny* — 'śmieci' M., *kończyna* — 'koniec' Pot. W. Ch. 293, *obulina* Subs.

Zwłaszcza częste pluralia tantum wyrażające czynność lub uroczystość: *odprowadziny* — repotia (państwa młodych) Ł., *mianowiny* — 'nadanie imienia' Bls., *pokładziny weselne* M, *nawiedziny*, *przenosiny*, *ogłędziny* Subs., *urodziny*, *rękowiny*, *zrękowiny* od **zrę-kować* — 'zaręczyć' Subs., obok nowszego *zaręczyny*. Analogicznie do tamtych utworzono *imieniny* od rzeczownika *imię*.

§ 87. Przymiotniki na *-in* różnią się tem od innych, że w N. sg. dotychczas zachowują wyłącznie formę niezłożoną; tworzą się od rzeczowników na *-a*. dawniej tworzono je też od tematów na *-i* oraz spółgłoskowych, z czego powstało p. *macierzyn* Fl. (dziś już *macierzynski*), inne starsze: *jastkołczyn* Puł., *dziewczyn* (od *dziewka*) BZ., *śędzin* Sul. 9, *wnuczyn* (od *wnuka*) M., dzisiejsze *matczyn*, *ciotczyn*, *siostrzyn* i t. d. Mają one znaczenie dzierżawcze, i jako takie były w użyciu także dla oznaczenia miejscowości, zwykle rodzaju męskiego lub nijakiego w funkcji określenia rzeczownika który uległ elipsie (dwór, gród, siedlisko, pole). Ze słowniczka Baudouina de Courtenay (O drevne polskom jaz.) wyjmujemy kilka przykładów: *Boguszyno* r. 1065, *Boguszyn* 1254 (por. *Bogusza* 1153), *Boleścino* 1193 (*Bolesta* 1237), *Gołębino* 1065 (od *Gołąb*'), *Gesino* 1288

(od *Gęś*), *Dziewin* 1215, *Żabino* 1245, *Koźmino* 1290 (*Koźma*). *Kosino* 1242 (*Kosa*), *Kotulin* 1285 (*Kotula*), *Kędzierzyno* 1283 (*Kędzierz*), *Łysinino* 1136 (*Łysina*), *Lubin* 1242 (*Luba*), *Łączyn* 1271 (*Łaka*), *Mysłęcino* 1136 (*Mysłeta*), *Ostłonino* 1278 (*Ostłona*), *Prędocin* 1222 (*Prędota* 1231) „a magno *Prandota*, qui et nomen suum villae imposuit, vocans eam *Prandocin*“ 1231; *Rogalino* 1247 (*Rogala*), *Ski-bino* ok. 1200, *Stawęcino* 1290 (*Stawęta* 1271), *Sobocin* w. XI, *Strzelin* 1239 (*Strzata*), *Trąbczyno* 1284, *Ciechocin* 1252 (*Ciechota*), por. § 379.

Nazwy żon od imion męskich na *a*, *-i*, *-y*: *Zarębina*, *Sapieżyna*, *łowczyzna* 1397 Stppp. VIII nr. CCCXXXVIII (25). *podkomorzyna*, *podstolina* 1394 TPaw. IV nr. 873. *sędzina*, *starościna*.

Osobno stoi odmieniany według deklinacji złożonej przymiotnik stp. *jedziny* BZ., potem *jedyny*.

§ 88. Suf. *-izna*. Vondrák (563) rozpatruje go razem z suf. *-ina*, upatrując tu modyfikację pierwotnie jednego przyrostka, niekiedy bowiem trafiają się oboczne formy np. *nowina*, *nowizna*. Takie oboczności w języku polskim są rzadkie. Rzeczowniki na *-izna* tworzą się od rzeczowników: *ończyzna* — patria, *potrzebizna* — necessitas. *przekorzyzna* — opprobrium (por. *przekora*) Fl., *podobizna* BZ., *trucizna* BB. (od *trucie*; jest także *trucina* Erz.), *dolizna* (obok *dolina*), *macierzyczna* M.; *blizna* p. § 48.

Od przymiotników: *żywizna* — caro, animantia Mm., *mężczyzna*, *żeńszczyzna* Sul. 87 w znaczeniu zbiorowem, co też znajdujemy jeszcze u Kochanowskiego i Skargi; *siwizna*, *bielizna*, *trzeciźna* — tertiarium M., *pańszczyźna*, *słabizna*, *starszyźna* Subs., *zguilizna*, *golizna*, *szarzyźna* i in. w części nazwy rzeczowne jakiej cechy (np. *siwizna*), w części zbiorowe (np. *starszyźna*). Od przymiotników na *-owy* nazwy miejscowości: *Witkowizna*, *Dziadkowizna*, zwykle małe folwarki, najczęściej we wschodniej połaci Polski.

Od czasowników: *futrowizna* — ‘podszywka’ Ł. od *futrować*, *darowizna*.

Suf. *izny* przymiotnikowy: z *pokolenia ończyznego i macierzycznego* — paternus, maternus Sul. 33.

§ 89. Suf. *-an* < *-anz*: *baran*, *czaban*. Vondrák zalicza tu także: *pan*, *żupan* 1242 Baud. — ‘naczelnik żupy’.

W zapożyczonych z łc. na *-anus*: *pogan* Fl., *krześcijan* Gn., *dominikan*, *franciszkan*, *zakrystjan*, oraz nowotwór analogiczny *furtjan*. Niektóre z nich przybierają jeszcze suf. *-in*.

§ 90. Suf. *-una*: *polana* < **polj-ana* XV w. AGZ. IV, 74, por. *pole*. Stp. *śmiotana* XV w. PrFil. V, 20, *śmietana* 1472 Rost., brano za imiesłów bierny od **śmiotac*, *zmiatać*. Rozwadowski, Język Polski I, 38, sądzi inaczej ze względu na oboczność formy *śmietana*, por. niem. *Schmand*.

§ 91. Suf. *-on* < *-enz* imiesłowu przeszłego: *wieziony*, *pieczony*. Rzeczowniki wydają się tegoż pochodzenia: *wrzeciono*, jak gdyby od nieistniejącego teraz czasownika I konjugacji z wokalizacją *e*, prasł. **vert-ǫ*; **vert eno* = 'wiercone obracane', albo przymiotnik, który się stał rzeczownikiem. Przymiotniki: *czyszczony* Fl., potem *czerwony*, *zielony* BZ. *ciotczony* M. Imiesłowy: *czyszczony* — eunuchus BZ. (a więc także w znaczeniu rzeczownika), później także *czyściony* M., *nieuleczony* — *immedicabilis* (dziś *nieuleczalny*), *solony*, *szalony*, *ohjedziony*, *upiękrzony* (z dawnem *rz*) M. Nazwę rośliny *bielon* (cz. *blén*, *blín* < **beln*) — 'lulek, błekot' Brückner R. LIII, 110 uważa za mającą „pełnogłos“, gdyż po polsku powinna brzmieć **blon*; wymawiają ją też *bielun*, przez zbliżenie do *biały*, *bieleć*.

§ 92. Suf. *-ona* < *-ena*: *śledziona* < **selzena*, niekiedy także *śłodzona* M. — *splen*.

Suf. *-enia* < *-enja*: *pieczenia* PrFil. V, 9, *kieszenia* obok *pieczeń* 1483 PrFil. V, 30, *kieszęń*, por. *kieska*, *kiesa* z tur. *késé*.

§ 93. Suf. *-oń* < *-onjo-*. *-uń* < *-unjo*: *blazgoń* — 'głupiomowny, plugawomowny', *dźwigoń* — 'tragarz' Cn., *luboń* (bez cytatu) — 'kochanek' Słownik Warszawski II, 771; nazwiska, a raczej przerwiska: *Bystroń*, *Słaboń*. Niejasne jest *gamoń*, *wałkoń* a. *wałkuń* co Brückner R. LVI. 149 zestawia z *wałękać się* = *wałęsać się*. Końcowe *-oń* i *-uń* mieszają się w różnych słowach: *okoń* i *okuń*, to ostatnie pierwotniejsze, prasł. *okunь*; *szepluń* a. *szepielak* — *traulus*, *blaesus* Cn.

§ 94. Suf. *-un*, rzeczowniki odczasownikowe poza *piotun* Rost. (od *pleć*?): *piorun* 1391 Hube Zb. 63 (od *piore* — 'uderzam', *pranie* i dotychczas dokonywa się przy biciu bielizny kijanką), inne nomina agentium: *biegun* — *cursor* BZ, — *apostata* Mm., *zdun* Mm. (rdzeń *zhd-* por. stsl. *ziždǫ* — 'buduję' z prasł. **zid-jǫ*), *opatrun* — *tutor*, *opiekun* — *tutor* BB., *spiegun* (od *spiegować*) M., *zwiastun*, *orzech świstun* — 'świszczący, zdatny do świstania na nim.' Słowacki, *Balladyna*; *kołtun* „od kieltania przezwany“ Brückner. R. LVI, 102.

Obcego pochodzenia: *kałdun* — omentum, *całun* — syndon
Wisł. nr. 228 p. Słown. Warsz. i Berneker Et. Wb.

§ 95. Suf. *-yn*. *młyn* (por. *mleć*, *miele*) 1252 Baud., *piotyn*
(obok *piotun*) Rost. (Nie należą tu *patyny* śrl. *patini* — sandalia,
wyraz zapożyczony).

§ 96. Suf. *-yni*, o którego pochodzeniu pisał Zubatý JA.
XXXV, 453—65, dowodząc, że powstał on w drodze rozszerzenia
suf. *-y* (< *-ūs*) przez *-ni*. Przyrostek ten pod wpływem analogji do
rzeczowników na *-a* wymienia się na *-ynia*, tak że te formy się
z sobą nieraz mieszają np. *jaskinia* Fl. — *jaskini* BZ.; ze spoty-
kanych w zabytkach form wymieniamy: *przedzdatkini* — *sterilis*
Fl., BZ., *gospodyni*, *prorokini* BZ., *smokini* — dracena Ł., *łotryni* M.,
w języku dzisiejszym: *radczyni*, *władczyni*, *wychowawczyni*, *dozor-
czyni* pochodne od męskich na *-ca* i inne: *bogini*, *mistrzynie*, *Niem-
kini*, a obok tego *świętynia* BZ., *pustynia*; (nie należy tu *przeginia* <
**pre-gyb-nja* p. § 69); *posetkini* Fl., *cesarkini* Naw. od *posetka* BB.
p. § 195, **cesarka*.

§ 97. Suf. złożony *-anin* z *-janin* lub *-ėnin*; w p. musiało
nastąpić wyrównanie, gdyż oczekivalibyśmy *-anin* z *-janin* i *-enin*
z *-enin*, ale do wyrównania przyczyniły się dwie okoliczności:
1) występowanie tego suf. bez *-in* w liczbie pojedynczej np. *krak-
owian* (gdzie *a* < *ě* przed przedniojęzykową twardą). Obie te formy
miały końcową zgłoskę taką samą, jak odpowiednie formacje z daw-
nego *-jan* np. *mieszczan* 1406 Hube Zb. 85; to było punktem
wyjścia do zrównania też form **krakowienin* z *mieszczanin*, zresztą
zachodziły też wahania w użyciu jednego lub drugiego przyrostka
np. p. *grodzianin* < **gordėnin* natomiast r. *gorożanin* srb. *grażanin* <
gordjanin. Tworzą się normalnie te imiona od nazw miejscowych:
mieszczanin 1400 Leksz. II nr. 2618 od *miasto*, *ziemianin*, *włościanin*,
krakowianin, *podhalanin*. Należą tu stare nazwy plemion słowiań-
skich: *wiślanie* — 'żyjący nad Wisłą', *polanie* — 'uprawiający
pola', str. *drevljane* — 'mieszkańcy okolic zadrzewionych, lesistych',
bużanie — 'mieszkańcy z nad Bugu' i t. d., zawsze od nazw miej-
scowych z wyjątkiem *Słowianie*, prawdopodobnie tak nazwani
w przeciwieństwie od *Niemców* — 'niemych', 'niezrozumiale mówiących';
inaczej Brückner, *Slavia* III, 200.. W liczbie mnogiej nie występuje
druga część sufiksu *-in* a nadto niektóre przypadki tworzą się
według deklinacji tematów spółgłoskowych: *Słowianie*, *Słowian*.
O pochodzeniu suf. *-janin*, *-ėnin* pisze Vondrák w *Vergl. sl. Gr.* I,

542—3, przytaczając lit. suf. *-ionis* łc. pl. *-ōnes* gr. *-ωνες*; pozostaje wątpliwem pochodzenie końcowego *-inz*. Widzieliśmy z przytoczonych tu paru przykładów, że istniały formy oboczne bez *-inz*; więcej takich formacyj ze Śląska dajemy w § 70. Niestalość tego *-inz* oraz jego brak w przypadkach l. mn. budzi przypuszczenie, czy nie mamy tu złożień dawnych rzeczowników na *-an* (temat spółgłoskowy) z liczebnikiem **inz* — unus, zachowanym w *jedinz*, por. Berneker Et. Wb. 430: „*inz* — unus tylko w złożeniach z niektórymi formantami i w stałym z niemi związku zachowany“. Od niego Miklosich Et. Wb. 96 wyprowadza r. *inok* — monachus, a Brückner stł. *inogz* § 224.

Sufiksy z *m*.

§ 98. Suf. *-m* < *-mo*: *prom* < **pormz*, a także według Vondráka: *dym*, *głum* (Karłowicz Słownik gwar polskich, tylko z Litwy), *kosm* Cn., por. *kosa*; *karm*, *srom*, *szum*, *roz-um*. Z nijakich tu zdaje się należy *pasmo* 1472 Rost. obok lit. *pajūsimas*, któremu odpowiadałoby **p[oj]aśmo*, ale por. *pismo* § 100.

Suf. *-ma*: *słoma* prasł. **solma*.

Przymiotnikowy suf. *-my*: *uprzejmy* M., *darmy* Cn., *stromy* (?), zwłaszcza w przysłówkach: *darmo* Fl., *kradmo* BZ., *jrzemo*, *żrzemo* — perspicue Mm., *mimo*. Zapewne ten sam przyrostek z inną końcówką przypadkową *-mie* w przysłówkach: *pachmie* — punctim, *siekmie* — caesim M., *kromie* a. *kromia* BZ., *omacmie* Rej.

W liczebnikach porządkowych: *siódmy*, *ósmym*, o pochodzeniu tych form pisze Vondrák Vergl. sl. Gr.² I, 553.

§ 99. Suf. *-amo* w przysłówkach zaimkowych stp. *tamo* — ibi Fl., *jamo* — ubi (w funkcji względnej) 1393 Leksz. I nr. 1451, *kamo* — ubi (w funkcji pytajnej) 1394 TPaw. III nr. 3470. potem *-am*: *tam*, *kam* BZ.

§ 100. Suf. *-mo* < *-ymo* rzeczowników nijakich: *jarzmo* — jugum Fl., *bielmo* — albugo BZ., *piżmo* — mustus, olfactorium Mm., *piśmo* Kśw., tak jeszcze w XVI w. *pyszmo* Erz. potem *pismo*; *bierzmo* Cn. wydaje się przeróbką późną z dawniejszego *birzmo* XIV w. w zapiskach sądowych pod wpływem *bierzmowanie*, gdyż był i wpływ odwrotny: *birznowanie* — confirmatio 1448 R. XXIV. 304.

Tu należą przysłówki: *wielmi* — vehementer Fl., *malem* Fl. M. — prope.

§ 101. Suf. *-im*: stp. *otczym* — vitricus 1463 AGZ. XVIII 284. potem *ojczym*; *obrzym* z dawniejszego **obrzyn* — Avarus por. *Tatarzyn* § 79.

§ 102. Suf. *-omy* przymiotników. które były imiesłowami biernymi. Właściwy ich przyrostek jest *-my*. wskutek morfologicznej absorpcji *-omy* w imiesłowach od czasowników z tematem na *-o*: **siekomy*, **niosomy*. To przeniesiono na inne formacje: *widomy* Kśw. zam. **widzimy* por. r. *vidimyj*, *łakomy* — avidus (od *łaknąć*) Mm., *znajomy* (zam. **znajemy*) M. *kryjomy*: *pokryjomu*, *wiadomy*; według nich nowotwory: *ruchomy*, *nieruchomy* na miejsce starszych *ruszający* (*się*), *nieruszający* (*się*) — *mobilis*, — *immobilis* Sul. 89. Zachowana pierwotna forma: *rodzimy*.

§ 103. Suf. *-man*, *-mana*: *liczman* Cn, *łachman* por. *łach*, *łachy* — 'zniszczona odzież'; *sukmana* — vestis vilis Cn. por. *sukno*; *stoliman* a. *stwolin*, *stolin* — 'olbrzym'. M.

Suf. *-mień*: *strumień* i in. pierwotnie był przyrostkiem na spółgłoskę p. § 269

§ 104. Suf. *-izm*, *-yzm* w wyrazach zapożyczonych: *artyzm*, *chrystjanizm*, *szowinizm*, *alkoholizm*, *mesmeryzm*, dość i dziś produktywny: *mesjanizm*, *towianizm*, *bandytyzm*, *automobilizm*.

Sufiksy z r.

§ 105. Suf. *r* < *-ro*: *dar* Kśw. por. *dać*. Vondrák tu zalicza: *kopr*, *kur* — gallus, *mir* — pax, **dąbr* — quercus por. *dąbr-owa*, *świekr*, *tur*. Nijakie: *biodro* obok ż. *biodra* BZ. stp. *przętro* 1426 MMAe. XVI nr. 991 potem *piętro* por. *przesło* < **przęt-sło*, *jądro*, *wiadro*, *wiodro* — aestus Mm., *szrebro* Fl. potem *srebro*, *puzdro* < *puz ro* por. r. *puzo* — 'brzuch'. *żebro* r. *reb-ro*.

Suf. *-ra* imion żeńskich. według Vondráka: *iskra*, *miara*, *miązdra* BZ., *siostra*, *wydra*, *biodra* obok *biodro* BZ.

Przymiotniki: *dobry* por. stsl. *dobł* *do-ba*; *chytry* por. stp. *chytać*, *chwatać*, *mokry* por. *moknąć*, *pstry* < **pys-rz* por. *pi-sać*, *ostry* < **os-rz* por. łe. *acutus*; według Vondráka także *bystry* < **bys-rz*, *chrobry* stp. *chabry* < **charbry*, *jary*, *mądry*, *modry*, *szary*, *spory*, *stary*, *szczodry*.

Suf. *-rza* < *-rja*: *nozdrze* — nares Fl. *nozdrza* M. < *nos-rja*, *oczekiwalibyśmy* **nostrza*

§ 106. Suf. *ar* < *-aro*: *komar*, *ciężar*, *dźwigar*, *piętnar* Słown.

Warsz, *moczary* por. *moczyć*; obce: *legar* a. *ligar* z n. *Lager*. *lewar* srłc. *levarius*, *centnar*. *huzar*.

Zeńskie: *pieczara* Cn., oczekiwaliśmy **piecora* odpowiednio do stsl. *peštera* według Vondráka z **pek-tera*, *maszkara* jest słowem obcym; obcego pochodzenia jest też *koszara* lub w l. mn. *koszary*, p. Karłowicz, Słownik wyrazów obcego pochodzenia.

§ 107. Suf. *-arz*, *-arz* oderwany od bardzo starych prasłowiańskich zapożyczeń łacińskich na *-arius* przez gockie na *-areis*. Wobec tego przed *-arz* oczekiwaliśmy zawsze spółgłoski twardej, tymczasem niekiedy bywa inaczej. Ze starszych wyrazów notujemy tu: *lekarz* Fl., *kostarz* — 'gracz w kostki' Gn., *gospodarz*, *pisarz*, *winarz* — *vinitor*, *włodarz* BZ., *brakarz pieniędzy* — *nummularius*, *karczmarz*, *kramarz*, *księgarz*, *młocarz* — *trituranus*, *mocarz* — *tyrannus*, *rymarz* — *coriarius*, *szafarz*, *walkarz* — *fullo* Mm., *bankarz* — *trapezita*, *gajdarz* — *ascaules*, 'grajek na gajdach', *gowniarz* — *merdifer*, *podeszwarz*, *słowarz* — 'słownik', *wieszczbarz* a. *wieśbciarz*, *znakarz* — 'strażnik leśny' Ł., *bednarz*, *gliniarz*, *grabarz*, *siodlarz*, *świniarz*, *tokarz* Erz., *biegarz* — *cursor*, *garbarz*, *guzdzarz*, *kucharz*, *młynarz*, *puszkarz*, *rzazarz* — *sculptor*, *sekretarz*, *węglarz* BB., *haftarz*, *hutarz*, *lichwarz*, *łgarz*, *piekarz*, *sitarz*, *smukarz* — 'który panie przyochędoża'. *pochodniarz*, *wieszczarz*, *zwoniarz*, *żarnorz* M., *husarz*. Przeważają formy z twardą spółgłoską przed *-arz*, ale dość często widzimy spółgłoskę miękką; w części jest ona odbiciem końcowej spółgłoski wyrazu, od którego pochodne jest urobione np. *młocarz* por. *młócę*, *mocarz* — *moc*, *świniarz* — *świnia*, *węglarz* — *węgiel*, *wieszczarz* — *wieszczę*, *zwoniarz* — *zwońię*, również u J. Kochanowskiego *noszarz* (Wydanie jubileuszowe I, 213) — *noszę*. Z czasem liczba formacji z miękką spółgłoską wzrasta np. *winiarz*. gdy w BZ. *winarz*, *podeszwiarz* — w XVI w. *podeszwarz*, *hafciarz*, *lichwiarz*, gdy u M. *haftarz*, *lichwarz*, ale już w XVI w. były takie formacje, mimo że wyraz, od którego zostały utworzone, miał końcową spółgłoskę twardą np. w Słowniku Bartłomieja z Bydgoszczy *kotlarz*, *koziarz*, *siodlarz*, *stolarz*, u Mymera *gowniarz*, w Farrago *wieśbciarz* obok *wieszczbarz*, w Słowniczku Erzepkiego *gliniarz*, u Mączyńskiego *krupiarz*, *oślarz*, *szczepniarz*, przez niego wyraz sztucznie utworzony: „który umie szczepić *szczepniarz* albo *szczepnik* może być zwan”. Przyczyny rozszerzania się tego typu miękkiego nie są jasne, tem bardziej, że mamy i od-

wrotne zjawisko: *tokarz* bez względu na *toczyć* i znów *mleczarz* mimo *mleko*.

Między temi formacjami wiele jest żywcem zapożyczonych z obcych języków: *cesarz* Gn., *murarz* BZ., *wozatarz* (z czeskiego) BZ., *apotekarz* Mm., *fararz*, *tragarz*, *wekslarz* BB., *farbarz* (dziś *farbiarz*), *malarz*, *myncarz* M., przyczem niemiecki suf. *-er* zastępuje się tu przez *-arz*.

Z przytoczonych wszystkie prócz *słowarz* są nazwami ludzi od zajęć.

Trudnem się wydaje do wytłumaczenia, dlaczego rzeczowniki na *-arz* miały odmianę w niektórych przypadkach według deklinacji dawnych tematów spółgłoskowych; nie było do tego koniecznej przyczyny ani na gruncie rodzimym, ani też w pierwowzorach łacińskich jak *notarius* lub gockich np. *bōkareis*.

§ 108. Suf. *-or* < *-ero*: *wieczor* Fl., *kaczor* Erz., *gąsior* Cn., *szcypior*, *kędzior* Subs. *wiewior* — 'gronostaj' PrFil. V, 7, stp. *siewior* — 'strona północna', *kiwior* — tiara Erz., *kosior* — 'grabki do wygarniania żaru z pieca chlebowego' Cn., *wisior* — 'kutas'; rodz. nij. *jeziuro* Fl.

Także formy liczebnikowe: *czworo* stp. *czwioro* Kśw., *pięcioro*, *sześcioro* i t. d. *dziesięcioro*, dawniej i na inne rodzaje: *pięcioro* *księgi* M., r. m. *czwiory* — 'czworaki' M.

§ 109. Suf. *-erz*, poza starymi: *dziewierz* — levir 1437 Wisł. nr. 228, *kędzierz* Mm. obok *kędzior*, *więcierz* 1357 Kod Wp. III, 68, inne według obcych na *-er*: *pacierz* — pater noster, *barwierz* — fullo Mm., potem *farbierz* niem. *Färher*, *morderz* — *Mörder*, *żołnierz* BB. — *Soldner*, *falszerz* — *Fälscher*, *kanclerz* — *cancellarius*, *spicherz* — *Speicher*, potem *spichlerz*, *kołnierz* — *Koller* M., dziś *kołnierz* ale w gwarach *kołmiérz*. Stąd wyosobnił się suf. *-erz*, który służył do tworzenia nowych wyrazów: *małpierz* — 'małpa samiec', *mieczerz* — politor armorum, *moździerz* — mortarium od rdzenia *mozg-* por. r. *raz-mozżił* — 'roznieść, zmiażdżyć', *walczerz* — poltronus, 'leń, opieszalec' BB., por. *wałkoń*: *bluźnierz* — 'bluźnierca', *oblęgierz* — 'oblężyciel' M., *stojerz* w różnych znaczeniach: peplum PrFil. V, 32, — flameum lumbare, lunula Wisł. nr. 228.

§ 110. Suf. *-or* < *-orz*: *topor* M. pomimo p. *ciepać*, *ciepnąć* — 'uderzyć', stsl. *tepo*, *teti* — flagellare powszechnie uważają ten wyraz, jako zapożyczenie z irańskiego; *stapor* — pilum Cn. *Ma-chory* nazwa wsi; liczne zapożyczenia: *profesor*, *asesor*.

Żeńskie na *-ora*: *sikora* BB., *sokora* — *populus* (drzewo).

§ 111. Suf. *-orz* < *-orjo*: *węgorz* — *anguis* Ł., *tehrz* — *grillus* Erz., *ophidion* Cn.

§ 112. Suf. *-ur*: *piechur* Cn., *kostur* — *baculus*, por. r. *kostylb* — 'kula, szczudło', *mażur* Subs. Z poprzedzającą spółgłoską, będącą produktem zmiękczenia: *kocur* — *felis*, *falszury* — *res falsae* Pot. W. Ch., *wilczur* — 'mieszaniec psa i wilczyca'. Zapożyczone *bachur* z hebrajskiego. Żeńskie: *chmura* — *caligo* Puł, por. *chmara* 1439 AGZ. XIII, 81; *bzdura*, *wichura* pochodne od *wichr*.

Także z poprzedzającą spółgłoską miękką lub stwardniałą *-ura*: żeńskie *wilczura* — 'futro z wilków', *lisiura* — 'futro z lisów', męskie: *szlacheiura*, *niemczura*.

§ 113. Suf. *-yra*: *siekira* Fl., *kostyra* M. — 'gracz w kostki', *skowera* — 'pies' Rej, Pot. W. Ch.

Suf. *-yrz* < *-yrjo*: *męchyrz* — *uter*, 'miech skórzany', *pęchyrz* w tem samym znaczeniu Fl.

§ 114. Suf. *-chr*: *wichr* obok *wicher* Mm.

§ 115. Suf. *-tr*: nijakie *jutro*, według Osten-Sackena JA. XXXV, 55 z **juχ-tro* < **jus-tro*, objaśnienie wątpliwe, gdyż s nie wymienia się na *z* przed przedniojęzykowymi, por. aor. *vedoχz* obok *vedoste*. Żeńskie na *-tra*: *chalastra* — 'gawiedź' Cn. dziś pisane *halastra*.

§ 116. Suf. *-ciora* < *-tera*: *maciora* — *mater* XV w. (nowotwór, według G. pl. *macior* od *mac*) w pieśni „Posłuchajcie bracia miła“; *nieściora* — 'synowica' < **nept-tera* PrFil. V. 30; 1437 Wisł. nr. 228; 1455 JA. XIV, 490, por. ł. *neptis* — 'synowica'.

Suf. *-tor*: *utory* Kśw. stsl. *vstorz*; *ktory* u Suleda z oboczną formą *ktery* Sul. 90, 91, 95.

Liczne zapożyczenia: *doktor*, *korepetytor*, *kolektor*.

§ 117. Suf. *-turz*, *-tyrz*: *pasturz* Mm., *pastyrz* Gn.

§ 118. Suf. *-inier*, *-ynier*. Wyosobniono ten przyrostek z zapożyczeń takich, jak *inżynier*, *karabinier*, *magazynier* i utworzono wyrazy polskie: *kosynier*, znany już Lindemu w znaczeniu 'koso-noszec', oraz produkt ostatniej wielkiej wojny *uciekiniery* — 'cywilny uchodźca z kraju objętego wojną'.

Sufiksy z *ł*, *l*.

§ 119. Suf. *-ł* < *-łz* trudny do odróżnienia od *-ł* < *-łz*, gdyż w r. m. w obu razach ukazuje się *e* między końcowymi spółgłoskami,

a w rodz. żeńskim i nijakim z przed ł ginie; w części sprawdzianem tu są inne języki słowiańskie. Tak wątpliwości wzbudza *szczygiel* Rost., którego etymologja nie jest pewna i uważają go za wyraz pokrewny z *szczegół* por. *szczygołek* obok *szczygłek* Rost., co Niemcy przerobili na *Stieglitz*; byłby to więc ptak żyjący samotnie. por. *wrobl szczegielny* Fl. — *passer solitarius*, stsl. *scęglz* — *solus*; *węzeł*, stsl. *gzłz*, ale również i *węgieł*, stsl. *ogłz* mimo łc. *angulus*, czemu powinnioby odpowiadać stsl. **ogzłz*; stp. *pkieł* r. m. potem *piekło*, stsl. *pkłz* pomimo lit. *pikulas*, łot. *pikuls* — *diabolus*. W rodzaju męskim suf. *-t < -łz* jest niewątpliwy tylko po samogłosce, ale i tu można mieć wątpliwość, czy *ł* nie należy do rdzenia. Vondrák tu zalicza: *dział*, *kał*, stp. *tuł* Fl. — *pharetra*, (por. też Rozwadowski R. XXV, 421). Nie należy tu *djabel* zamiast **djabot* z grec. łc. *diabolus*, natomiast tu zaliczylibyśmy gw. zdrobniałe *zuchetek* a. *zusek* — ‘odrobina’ zazwyczaj w odniesieniu do chleba, w Słowniku Orgelbranda *zuchetł* więc z gwarowe pod wpływem „mazurzenia“; *zuchetek*, *żuszek* pokrewne z *żuć*, *żuchwa*.

Rodzaju nijakiego: *działo* Fl. — *opus*, a w BZ. w dwojakim znaczeniu: *opus*, *machina*, skąd późniejsze znaczenie ‘armata’, por. stsl. *dě-jati* — *facere*, p. *dzieje* — *acta*; stp. *siodło* — *vicus* i *siodło* — *sellum* może mają różne przyrostki: pierwsze z **sedlo* drugie z *sedzlo*; w takim razie byłaby objaśniona różnica między r. *seło*, *sedło*; polskie *siolo* według świadectwa Seklucjana jest wyrazem wziętym z ruskiego; *sadło* od tegoż rdzenia z inną wokalizacją; *gzło*, także *kzło*, (*xsło*, *xlo*) Gn.; Brückner R. LIV, 279, stawia to w związku etymologicznym z *koza*; *siadło* — ‘siedlisko’ Pot. W. Ch. 284; *tarto* — *tyrocnestis*, *eyn reybeysen* Ł.; *śóbło*, *źdźbło* por. r. *stebelz* łc. *stipula*; *ciało* według Vondráka Vrgl. sl. Gr.² I, 566 z **tēnlo* (?).

Suf. *-ła* r. ż. *mgła*, strsl. *mgla*, *osta* — ‘kamień do ostrzenia’, *modła* Kśw., *miotła* Fl.

§ 120. Przymiotniki: *kragły*, *okragły* BZ., *s-kisty*, *nagły*, *śmiały*, *smagły*, *smukły*, *ciepły*, *mdły*, stsl. *mydlz*; *rychty* Kśw., *truchty* Mm., *szczypty* M., *obły* Cn. Według Vondráka także *caty*.

§ 121. Suf. *-t < -łz* tworzy też imiesłowy: *bił*, *wiózł*, *szedtł*, *plóttł* i t. d., od których pochodzą formy złożonej deklinacji, za przymiotnikowe uważane: *umarty*, *zwiądły* Fl., *zapiękły* — *induratus* Gn., *dokonały* — *perfectus*, *opity* — *ebrius*, *uciekły* — *fugitivus*, *umiały* — *eruditus*, *wściekły* — *furiosus*, *zabity* — *insanus*, *zbiegły* — *profugus* BZ., *minęły* — *elapsus* Sul. 40, *podkasaty* — *succinctus*,

pragły — aridus, *przyrosły, rodziły* — indigena, *upity* — temulentus, *utarty koniec* — retusum, *zamieszkały Mm.*, *doskonały* — efficiens, *przedarły* — eruptus, *zapamiętały* — amens, *zapiękły* — obstinatus BB., *niedbaty, oblaża głowa* — 'łysa', *obżarty* — glutosus, *okazały, opukały* — crassus, *ospały* — somnolentus, *podpołały* — 'rumiany', *rozwołkły, uźrzeniały* a. *dostały* (por. *uźrzenieć* — 'dojrzewać'), *weszły* — ortus, *zamogły w dostatek, zuchwały* (od *ufać*) — 'zaufany w sobie' M., *odeszły Sk.* — 'który odszedł' (jak dziś *przeszły, przyszły*), *obrodziły, odpoczęły, zmogła myśl* — 'zmożona, słaba' Petr. i wiele innych, zawsze wykazujących nie czynność przechodnią, lecz stan, czyli mających znaczenie biernie i używanych narówni z imiesłowami biernymi: *nie uczyniw prawa w ziemi naszej ustawionego, trzymatego, mianego i chowatego* Sul. 100. Analogicznie do takich, jak *umiwały* od *umieć*, *umieją*, *uźrzeniały* od *uźrzenieć* (a to znowu od **uźrzany* — 'dojrzały' < *uźrzyć* — 'dojrzeć, dojść do dojrzałości'), *oniemiały* a. *omieniały* od *oniemieć* — 'zaniemówić', tworzyły się inne na *-ały*, niekoniecznie odczasownikowe: *popuściwały* — desolatorius Fl., *przemilały* — amantissimus, *kisiały, opuściwały, zatwardziały* BZ., *ocielała* — conternans (vitula) Mm., *zakamioniały* (dziś *zakamieniały*) Ł., *okopciały* Erz., *nawilały* — insolens M., por. *wiła* — 'filut', stp. *jeździwały* — 'bywały, bywalec', *służywały* — 'służbisty', jak i dziś bardzo pospolite: *osowiały, obolały, zbolały, struchlały, podtatusiały, zdiadziały*. Stp. *spanity, wspanity* Rej od **spanić się* — 'zostać panem', dziś *wspaniały*. Wyjątkowo w deklinacji niezłożonej: *przychodzień* a. *mieszkał* — accola, advena 1471 R. XXIV, 379.

§ 122. Zapewne tegoż pochodzenia jest suf. *-ała*, oddawna służący do urabiania przezwisk męskich: *Ogorzała* w dokumencie trzebnickim 1204 r., *krzykała* (od *krzykać*): Theodorico dicto Crsicala 1289 Baud.; *charchała, chrapała* M., *brzakała, chrachała* Cn., skąd liczne nazwiska: *Pirzchała, Taczała, Potyrała, Migala, Cinciała*; na podobieństwo tego stp. *ścirciała, ścirciałka* — 'szlachetka' podobno od *squirio*, z czem znowu pokrewne przezwisko obelżywe *ciarach* — 'szlachcic'. Zagadkowe jest zawołanie herbowe *Chorąbała* AKH. III, 133, oraz imię domniemanego czy rzekomego bóstwa męskiego z pocz XII w. *Pripegala*, co należałoby czytać: *przypiegała* (o tem Brückner JA. VI, 216 i w Mitologii słowiańskiej, gdzie to bóstwo utożsamia z Trzygłowem).

§ 123. Suf. *-ajto* w formacjach nowych, zapewne pochodzących z kresów polsko-litewskich: *szukajto* — ‘rozbójnik’ Cn., *strachajto*, *reбайto*.

§ 124. Suf. *-l*, *-el* < *-ljɔ*: *węgiel* stsl. *ogłb*, *kaszel* według Vondrąka Vrgl. sl. Gr.² I, 567 z **kaśljɔ*, tak samo można objaśnić *žužel*, < **žjužljɔ*; *obartel* < **ob-vɔrt-ljɔ* — obex versatilis posti affixus Cn.; *žuchel* — ‘kęs’ (por. *žuć* gw. *žuhtać*) wyraz widocznie nowy, gdyż inaczej byłoby **žuszel*; inne wątpliwego lub obcego pochodzenia: *cherchel* = *fortel*, *dyndel* — ‘wałęsający się podrostek’ Brückner R. XLIX, 15, *figiel*, *fąfel*, *ceregiele*, *szermel*, *margiel*, *szmergiel*, *szmugiel*, *rygiel*, *korbel sękowaty* — picarium Ł., por. *korbach* z tur. *kerbač* — ‘bicz’. Ludowy nowotwór *będziel*: „*będzielem* zową flisy młyn pobrzeżny na Wiśle“ Klonow.

§ 125. Suf. *-la* < *-lja*: *rola* — ager, por. *orać*; *cieśla* Mm., por. *ciosać*.

§ 126. Suf. *-el* < *-eljɔ*: *chrościel* — cuticulus (ptak), *grządziel* — burris, *kurpiel* — pero, ‘chodak’, *pryszczel* — varix, ‘pryszcz’ BB., *dubiel* — horena, ‘karaś’ Rost. w przenośnym znaczeniu ‘prostak’, *śmierdziel* — ‘rodzaj kuny’, M. *kisiel*.

§ 127. Suf. *-eł* < *-błz*: *kozieł*, *osieł* Kśw. (*koziół*, *osiół*), *orzeł* Fl., zapożyczone *kociel* BZ. (*kociół*), stsl. *kotblz*, *karzeł* M.

§ 128. Suf. *-al*: *kowal* — faber BZ., *rogal* — colirida, ‘rogalik, rożek’ (pieczywo) Erz., *gębal*, *nogal*, *nosal* — ‘człowiek z wielką gębą, nogami, nosem’ Cn., *nochal* — ‘wielki nos’, *drwal*, *Moskal*, *góral*, *grundal* — Komedia o Lizydzie = *dragal*.

§ 129. Suf. *-ala* tworzący przezwiska męskie: *grubala* XVI w — ‘co grubo żywie’ R. LV, 240, *mądrala* dawniej *mędrela* R. LV, 240 może pod wpływem *mędrek*, także *mędrelka*, *mędrelkowie* Pot. W. Ch. 287, nazwa herbu i nazwisko rodowe *Rogala* Sul. 85.

§ 130. Suf. *-oł* < *-ełz*: *popioł* Fl., *żywiół* BZ., *kądziół* — stupa, torta Mm., *wisioł* — odardus, ‘wisielec’ Ł., *dzięcioł* Rost., *gruczoł*, *kwi-
czoł* Cn. Także zapożyczone, przystosowane do swojskich: *angioł* — angelus, *kościół* < castellum — templum Fl. Niejasne: *giczół* (także *gicół*, *giczół*, *gidzół*, *giczół*, *giżół*) — ‘noga, nożysko’ Mikl. Et. Wb. 83 pod *gyža*, Berneker Sl. Et. Wb. 374.

Rodzaj żeński: *pczoła* Fl. potem *pszczoła* < **bčela*.

Przymiotnikowy suf. *-oły*: *wiesioły* Fl., potem *wesoły*.

§ 131. Suf. *-oł*: *sokoł* Mm., *chochoł* — ‘czub na stogu’ Cn., *gry-
zoły*, *mozół* Subs., *wierzchoł*, *toboł* dawniej *tobota* 1391 Hube Zb. 64;

według Brücknera **wilkoł* występujący w stp. *wilkołek*, co jednak raczej jest przeróbką z **wilkodlak* srb. *vukodlak* — 'wileczą skórę noszący'; może też był **pucół* por. *pucotowaty*, *puc wyciąć* — 'po-całować', *pucek* — 'brzeg wargi' M.

Suf. *-ota*, męskie *pierdota* — 'niedołęga', żeńskie *oskoła* — 'sok brzozy' i dopiero co wspomniana *tobota*.

§ 132. Suf. *-ol* < *-oljē*: *kąkol* stsl. *kąkolb*.

§ 133. Suf. *-uta*: *krzywuta* — 'trąba', *gomuta*, *gomutka* — 'gałka z sera', *śnieguta* — 'gałka ze śniegu', *szyputa*, *szypotka*, *piguta* — pilula, najczęściej przezwiska: *gamuta* — 'gamoń. gamajda' R. LV, 189, *szczekuta* — 'szczekacz' M., *gaduta*, *niezguta* — 'niezgrabjasz', *safanduta*, *fafuta*, *chamuta* a. *famuta*, według Brücknera nie od *famulus* R. LVI, 168, *famuta* żartobl. zam. *familja*.

Suf. *-ul*, *-ulo*, *-ula*: *smarkul*, *smarkula*. zwykle w zdrobniących: *mamula*, *matula*, *babula*, *ciotula*. *Janula*, *Kasiula*; *tatulo*, *ojczulek*, *Kubulo* — 'Jakubek' L. Na Śląsku z tym suf. nazwy żon od nazwisk mężów: *Szarzec* — *Szarcula*, *Kisia* — *Kisiula*, *Sikora* — *Sikorula*, *Czyż* — *Czyżula*, *Brzóska* — *Brzóskaula*. *Piątek* — *Piątkula*, Nitsch. Dialekty polskie Śląska MPKJ. IV, 188. W gwarach też nazwy krów: *kwiatula*, *krasula*.

§ 134. Suf. *-yła*, *-yła* < *-yła*: *kobyła* Fl., *mogła*.

Suf. *-yl*: *budyl* (por. *bodę*). *motyl*; żeńskie *-yła* rzadkie w zdrobniących: *Maryła*.

§ 135. Suf. *-sto* prasl. *-slo*: *czysto* — numerus Fl. od tegoż rdzenia, co *czytać*. w pierwotnem znaczeniu 'liczyć'; *masto* BZ., por. *mazać*; *wiosto* Mm., por. *wiozę*; *gusta* Mm. — 'czary' przy pomocy muzyki, por. *gędę* (o stosunku *u* do *ę* p. Gr. I § 16), ale według Brücknera z cz. *kouzlo*; *jasto* obok czego żeńskie *jasła* w l. mn. *jasły* Gn., od rdzenia *jad* — 'jem'; *dziasto*, zwykle w l. mn. *dziasta* M., ale stsl. *desna*; *husto* M. — 'znak wyrazowy' z czeskiego: *haslo*, *heslo*, *hlaslo* Miklosich Et. Wb. 62, może od tegoż rdzenia, co *god-to* ze starem wzdłużeniem samogłoski: **gad-slo*; *rzemieslo* a. *rzemiosto* Mm., według Iljińskiego Izv. XVI, 4, 14 z **rem-ez-slo*; *trzosto* — 'krój u pługą' z prasl. *čertslo*; od *wiązać* mamy *powiąslo*, *obwiąslo* M., potem *powrósto* może pod wpływem *powróż*; stp. *trzosta* BZ. — genitalia może z **červ-sla* por. *trzewa* — intestina BZ. z **červa*.

§ 136. Suf. *-dło* prasl. *-dlo*, bardzo rozpowszechniony w językach słowiańskich, od rdzeni i tematów, mających czasownikowe znaczenie, tworzy rzeczowniki prawie bez wyjątku rodz. nijakiego,

oznaczające środek, służący do wykonania czynności, najczęściej narzędzie, także miejsce, gdzie się czynność odbywa. Do najstarszych należą: *krzydło*, *skrzydło* Fl. (obie formy), *widły* (jeden polski wyraz rodz. żeńskiego używany tylko w l. mn.), *sidło* (zapewne spokrewnione z *siec*), dla których nie można znaleźć odpowiednich czasowników; *powidła* Vondrák (Vrgl. sl. Gr.² I, 535) wywodzi z **po-jid-ła* od *jeść*, ale to etymologia więcej niż wątpliwa. Niekiedy przyrostek ten występuje tylko w wyrazach pochodnych np. *miądlica* (*mią-dl-ica*) por. *miąć*, *mnę*. Inne, nawet bardzo stare, mają odpowiedniki czasownikowe: *radło* — *orać*; *gardło* i stp. *źródło* (*źródło*, zostały urobione od pierwiastka *gr-*, *ger-* z różną wokalizacją, od którego pochodzi też *żreć*; *stadło* — status Kśw., *bydło* — possessio Fl. *mydło*, *szydło* BB. mają odpowiedniki w czasownikach: *stać*, *być*, *myć*, *szyć*; *ządło* pokrewne z *ząć*, *żmę* — 'ściskać, przyciskać'; przy *wędzidło* musiał być czasownik *wędzić*, odpowiadający r. *uditi* — 'chwytać na wędkę', a stąd łatwe przejście do wędzidla końskiego.

W zabytkach językowych pełno wyrazów na *-dło*; oto niektóre: *dzierządło*, *kowadło*, *stawadło* — statio, *umywadło*, *wieczerządło* — coenaculum BZ., *dymadło*, *odpoczywadło* — reclinatorium, *prześciradło* od nieistniejącego już czasownika **prześcierać* dziś *rozpościerać* zam. **rozprościerać*, *spinadło* Mm., *puszczadło* 'nóż do puszczenia krwi', *ciagadło* — 'dyszel', *pożyradło* — gula, *zatykadło* Erz., *ścieradło*, *urywadło knotowe* (do objaśniania świecy) Ł., *zwiadło* — verticulum rp. 1546 r., *brzekadło*, *klepadło*, *widziadło* a. *widok* — 'gdzie dobrze widzieć' Cn., a to, co dziś *widziadłem* nazywamy, to u Knapjusza jest *widok fałszywy* — 'mara, obłuda'; *sznurowadło* i mnóstwo innych na *-udło*, obok których nie mniej liczne na *-idło* od czasowników na *-ić*: *kadzidło* Kśw., *gasidło*, *kupidło* — pretium, właściwie pecunia, *straszydło* w dzisiejszem znaczeniu 'straszak' BZ., *bielidło*, *czyrnidło*, *krązydło* — circinum, *liczydło* — stibrum Mm., *moczydło* — palus, *nosidła*, *rumienidło*, *tworzydło* — fiscella Erz., u BB. *tworzydło* na syry — foscella; *świecidło* — luminarium BB., *piękrzydło* Cn., *zydło* — 'pokarm' Pot. W. Ch., *pieścidło*, *plewidło* (por. *plewić* — 'pleć'), *stawidło* Subs.

Wobec takiej obfitości form na *-adło*, *-idło* wyosobiły się oba te rozszerzone przyrostki i powstały nowe formacje np. *mokradło* Mm. od *mokry*, *wijadło* Erz., *żegadło* — cauterium (*żec*, *żgę*), *prawidło* — regula (od *prawa*) BZ., *zębidło* — dentiscalpium, 'wykułaczka do zębów' BB. W XVI w. występuje w dzisiejszej formie

zwierciadło zamiast **ziercadło*, por. stsl. *zrzcało* — speculum z prasł. **zwrcađlo*, **zwrkađlo*, por. też gwarowe p. *przejrzadło*, *przejrzadko*; Mączyński ma nawet formę *wierciadło*, jakby od wiercenia, obracania w rękach; ciekawą formą jest *sownociardłko* zam. *sowno-[zwier]ciadłko*, tłumaczenie niemieckiego *Eulenspiegel* w szcztątkowym tekście Wietorowego wydania *Sowizdrzała*; Piekarski, *Exlibris* z. V, odbitki str. 23. Z nowych formacyj warto przytoczyć jeszcze *czupiradło*, o czem Brückner pisze w R. LVI, 169, jako o słowie sztucznym, doraźnie i dowolnie w jakiejś okoliczności przekręconem czy sfabrykowanem.

Wyosobniony suf. *-idło* służy do nadania pojęciu rzeczownikowemu braku wszelkiej wartości: *sztuczydło*, *dramidło* — 'bardzo lichy dramat'.

Sufiksy z *t*.

§ 137. Suf. *-t* < *-tz*. Vondrák (577) zalicza tu męskie: *pot* < **pok-tz*, por. stsl. *pek-g*, *piek-g*; *lot* < **lek-tz*, por. lit. *lekiù*, *list* — folium < **lisk-tz* por. stpruskie *lāiskas*, *młot* por. *mielę*, *most* pokrewny z *miotac*; do tego trzeba dodać stp. *tyst* — sura *Mm*, por. *tyd-ka*.

Nijakie: według Vondráka należy tu szereg rzeczowników, na których budowę z suf. *-to* wskazują inne języki poza słowiańskimi: *bloto*, *miasto*, *ciasto*, *usta*, *sito*, *złoto*, *lato*; inne mają pierwiastki, które na gruncie słowiańskim z innemi przyrostkami się ukazują: *pęto* Fl. (*pnę*, *zapnę*), *wrota* Fl. (*za-wrę*), *żyto* — frumentum Fl. — 'środku do życia' w rp. Gnieźnieńs. z r. 1549 *żyto* — fruges; *dłóto* BB. < **dolb-to* (*dłubę* < **dzlb-g*).

Żeńskie może *plta* — 'tratwa' XV w. Stppp. X nr. 167, Cn., jeśli to pochodzi od rdzenia *plu-*, *pleu* — 'płynąć', < **plz-ta*; *buta* — superbia, por. *bujac* — superbire, *bujny* — superbus Kśw.; *rota* — jusjurandum może pochodzić z **rok-ta* od *rek-g* i oznaczałoby początkowo uroczyste wyrzeczenie, por. *rok* — fatum, *wyrok* i t. p. (Vondrák *ro-ta* porównywa z skr. *vra-tá-m* — 'modlitwa, ustawa'). Natomiast *plachta* Erz. z suf. *-sta*: *plax-sta*, nowe *kuchta* Subs.

§ 138. Tenże przyrostek ukazuje się w formach imiesłowu przeszłego biernego od czasowników z pierwiastkami na *-i*, *-u*, na samogłoskę nosową i na *r*, *l* niegdyś zgłoskotwórcze: *bity*, *kryty*, *jęty*, *pożarty*, *mełty* (obok *mielony*). Niektórzy sądzą, że pierwotnym takim imiesłowem był rzeczownik *niewiasta* < **nevéd ta* — 'niewia-

doma, nieznaną' (Vondrák 576); *rok zawity* — terminus peremptorius w zapiskach sądowych, także Sul. 21 i in.

§ 139. Do przymiotnikowych formacyj z tymże przyrostkiem Vondrák (576—7) zalicza: *częsty*, *gęsty*, stp. *isty* — 'pewny', *ten tsty* — 'ten właśnie', *święty*, *syty*, *tlusty*, *żółty*. Wreszcie liczebnik *czwarty*, łc. *quartus*, stp. *czwarty* lub może *czwiarty* Kśw. (por. *niarty* obok *martwy*) z prasł. *čtvrtъ (por. też stp. *czworo* potem *czworo*).

§ 140. W sufiksach *t* często się wymienia z *st*, niewiadomo przeto, jak etymologicznie należy dzielić: *kro-sta*, *chu-sta* czy *kros ta*, *chus-ta* (może *chu-sta* spokrewniona z *chować*?). Również wątpliwe męskie: *oszust* (por. *oszukać* stp. *oszynąć*), *chmięst* — 'trzaski' Pot. W. 'Ch.

§ 141. Suf. *-et* < *-stz*: stp. *chrybiet* Fl., *chrzbiet* BZ, potem *grzbiet*, także *grzybiet* Ł. Odmieniał się dawniej: *chrzepta*, *chrzeptowi*, skąd też N. sg. *chrzept*, a według *grzbiet* teraz odmieniamy: *grzbietu*, *grzbietem*. Polskiemu *zgrzyt* stp. *skrzyt* odpowiada stsl. *skrzьtъ*, więc z tym samym pierwotnie przyrostkiem *-stz*.

§ 142. Suf. *-et* < *-stz* tylko *oset*, *szept* stsl. *šьpъtъ*.

§ 143. Suf. *-at* < *-atz*: poza wątpliwem *swat* (Meillet 302) i *topata* Erz., same przymiotniki od rzeczowników: *żonaty* 1406 KsM. I, nr. 673, gwarowe *zeniaty* (pod wpływem *żeńić*); *mężata* — maritata Sul. 36, *kosmaty*, *rogaty*, *ziarnaty* BZ., *bogaty*, *czubaty*, *nosaty*, *brodawkaty* — verrucosus, *klinaty* — herniosus Ł. BB., *brzuchaty*, *garbaty*, *kudłaty*, *łuskaty*, *ogonaty*, *piegaty*, *purchaty*, *ucłochaty* a. *włosaty* M., *jarzębaty*, *smarkaty* Cn.

Jeśli rzeczownik kończy się na spółgłoskę miękką, lub stwardniałą, ta zostaje bez zmiany przed przyrostkiem *-aty*: *cycaty*, *goździaty*, *jaskiniaty*, *kończaty* M., *mężata* Cn.; niekiedy spółgłoska się zmiękcza mimo twardego tematu rzeczownikowego: *kępiaty*, *strupiaty*, *wilczaty*, *włosiaty* M., *uszaty* a. *uchaty* Cn.

§ 144. Suf. *-owaty* od rzeczowników: *garbowaty* — gibbus, *rozgowaty*, *trędownaty* BZ., *gorowaty* — asper, *listowaty* — frondosus Mm., *czołowaty* — fronto, *durkowaty* — z dziurkami, *iłowaty*, *kędzierzewaty*, *krępciwaty* od *krępec* — 'człowiek krępy', *lodowaty*, *orłowaty* — 'orli', *szczudłowaty* — loripes, *wargowaty* — labeo, *węzłowaty* BB., *chrzęstowaty* = *chrząstkwowaty*, *fałdowaty*, *hakowaty*, *klijowaty*, *lisowaty*, *lochowaty* — foraminosus, *ługowaty* — 'błotny' M.; do nieskropowaty — 'gładki', *pempelowate* (ręce) — 'grube od ro-

boty' M. odpowiednich rzeczowników niema; *zyczowaty*. Do *podługowaty* nie mamy wzoru, nie może być nim bowiem bezpośrednio ani *długi* ani *podłużny*; podobnie: *pucotowaty* M., p. § 131. Jeszcze kilka przykładów ze słownika Mączyńskiego: *słojerzowaty*, *szramowaty*. *świdrowaty* — 'zezowaty', *węzłowaty*, *wierchowaty*, *źródłowaty*, *żyłowaty*, wszystkie od rzeczowników z tematem na spółgłoskę twardą lub miękką, która też nie zmienia się przed *-owaty*; początkowo były to pochodne od przymiotników na *-owy*.

Do formacyj z suf. *-aty* Vondrák zalicza r. *pernatyj* — 'pierzasty', któremu odpowiada polski rzeczownik *piernat*; sufiks ten jest rozszerzony przez *n*, może z przymiotnika **pernusz*. Od czasownika *legać* nadano wyrazowi *legat* znaczenie żartobliwe człowieka lubiącego się wylegiwać; przypuszczać można, że znów dla odróżnienia *legata* próżniaka od *legata* wysłańca, pierwszego nazwę zmieniono na *legart* Cn. Czy stp. *kownatu* — 'letne siedzenie na górze uczynione', solarium M. (por. herb *suche kownaty*, nazwisko *Kownacki*) jest tylko modyfikacją wyrazu zapożyczonego *komnata* z łc. *caminata*?

§ 145. Suf. *-asty* tem się różni od *-aty*, że w języku polskim prawie bez wyjątku następuje po spółgłosce miękkiej lub stwardniałej: *pierzasty* Fl., *dupiasty* a. *dupniasty* — 'wydrażony' Mm., *gliniasty*, *grzybiasty*, *grzywiasty*, *kaniasta* czapka — osłaniająca od promieni słonecznych, 'kapelusz', *szczeciniasty*, *szpiczasty*, *sztuczasty* — *particularis*, *twardokościasty* M., *popielasty* = *popielaty* (o marmurze), *skrzydlasty* — *alatus*, *wichrzasty* Cn., *oczasty* Subs.; *czworograniasty*, *kolczasty*, *kołtuniasty*; nieraz oboczne formacje na *isty*. Jedynie tylko *sokasty* — *succosus* M. ma przyrostek po spółgłosce twardej.

§ 146. Suf. *-ot < -otz*: *krzczot* — astur Wisł. nr. 228 r. *krečet*; *koczot* — 'pieniądz drobny', 'stręczyciel', *rzeszoto* M. (piewotne znaczenie: 'tkanina z rozsuniętymi niemi lub łyczkami'); *brzeszczot*, *trzępiot* a. *trzępiot* stsl. *trepetz* — 'drżenie'. Żeńskie *kobieta* (zam. **kobita*? por. *kaleta < kalita* Dzik.) wyraz pochodzenia nieznanego pomimo licznych usiłowań, aby je wyświetlić. Ostatni w tej sprawie zabierał głos Brückner w R. XLVII, 374 oraz LV, 168.

§ 147. Suf. *-ot < -otz*. Poza *żywot* — *vita* Fl., — *venter* Gn., i *chobot* — wyzwisko u Gałki z Dobeżyna por. r. *chobot* — 'trąba słońia', rzeczowniki, oznaczające różne odgłosy: *chechot* a. *chychot*, *chrobot*, *kłokot* — 'kołatanie', *łoskot*, *stukot*, *tupot*, *warkot*, *łomot* — 'trzask', *łopot* — 'szum skrzydeł ptaka', 'szum chorągwi na wietrze'. Znaczenie niektórych zostało skonkretyzowane: *gruchot*, pierwotnie

to samo, co *grzmot* por. r. *groxot* — 'huk silny, powtarzający się co chwila', potem 'sprzęt stary', mogący się od lada uderzenia rozlecieć; *kłopot*, por. stsl. *xlopotъ* — strepitus, potem to, co jest niepokoju przyczyną; *klekot* — 'głos kołatek drewnianych', potem *klekot* a. *świekot* — 'plotkarz' M. t. j. gadający, aby tylko językiem klekotać; *świegot* ptaków, potem 'człowiek gadatliwy' Cn.; *blekot* dawniej 'bełkotanie, niewyraźna mowa' potem 'roślina trująca, szalej', *momot* — 'niewyraźnie mówiący, jąkała', *mlaskot* — 'co mlaszcze językiem przy jedzeniu', imię własne *Grochot* w bulli 1136 roku, por. r. *grochot* — 'grzmot'. Wrażenie wzrokowe wyraża *błyskot* — 'błysk' Trembecki, por. zdrobn. *blyskotka* — 'rzecz błyszcząca, zabawka', *dygot* — 'dygotanie, drżenie' Subs.

O stosunku suf. *-etz*, *-otz*, *-stz*, *-tstz* Vondrák Vrgl. sl. Gr.² I, 584.

§ 148. Suf. *-ota* tworzy rzeczowniki oderwane, nazwy cech lub czynności od przymiotników, rzadziej od rzeczowników, niekiedy od czasowników: *lichota* Kśw., *czsnota* < **czstnota*, *czystota*, *dobrota*, *jednota*, *niszczotny* od **niszczota* (por. stsl. *ništъ* — humilis, pauper, r. *niščeta* — inopia), *prawota*, *robota*, *sromota* Fl., *chromota*, *krzywota* BZ., Rozmyśl. przem., *drzemota*, *mrokota* Mm., *chrapota* Erz., *głuchota*, *łakota* — gula BB., *suchoty*, *pieszczota* (od *pieścić*, *pieszczę*) M., *pluskota* Subs., *chrzypota* od *chrzypieć*, *gryzota* Ben. od *gryźć*, *spiekota* od *spieka* — 'upał', *duchota* od *duch* — 'zaduch', *och[w]ota* od *ochwy* — 'rzeński' Brückner R. XLIX, 10, *robota* od **rob* — 'niewolnik, sługa'.

Niekiedy nazwę cechy przenosi się na przedmiot tę cechę posiadający, czyli znaczenie się konkretyzuje: *sirota* Fl. — orphanus, pierwotnie zaś to samo, co *siroctwo*; *gołota* — inops, 'nędzarz' M., pierwotnie 'gołość, nędza'; *pychota* — contemptor z dawniejszego znaczenia — contemptio; *piechota* — 'wojsko piesze' dawniej 'chodzenie' por. *wędrować piechotą*; *biedota* a. *biednota*, *niemota* (przezwisko), *prostota* — 'lud prosty' Mick., *istota* w podwójnem znaczeniu: oderwanem i konkretnem; *psota* zapewne od *pies* por. *psie figle*; liczne miejscowości nazwano *Lgota*, co znaczyło pierwotnie 'ulga', bo na ulgowych warunkach osadzone były (por. *Wola* t.j. 'wolność').

Wyrażenia przysłówkowe: z *nowotku* BB., z *pierwotku*, na *pierwotku* Linde, zapewne powstały przez analogję do: z *początku*, na *początku*.

Z tego źródła powstały dawne przezwiska ludzi na *-ota* lub *-uta*, np. w bulli 1136 r.: *Blizuta*, *Długota* (dziś byłoby *Długota*),

Prusota (od przymiotnika *pruski*?), *Rusota* (od *rusy* — 'jasny'), *Ciechuta* (por. *Ciechocin*), *Wojuta*, *Żarnota*, często spotykane i później: *Czarnota* 1204 Trzebn., *Strachota* 1227 Baud., *Boruta* i in.

Suf. *-osta*: *starosta* — scultetus 1255 Łeb., — capitaneus 1396 Leksz. I nr. 2188, — senior BZ

§ 149. Suf. *-ity* przymiotników różnego pochodzenia, niezawsze jasnego: *optłwit* Fl., potem *obfity* (por. *optywać* w co) Erz., *sowity* — duplex Fl., *ssowity* BZ., *znamienity* (od *znamię*) Kśw., *znakomity* (od **znakomy*) M., *przywoity* — 'należny' 1564 Bpp. nr. 11, str. 8 i 11, potem *przywoity* Subs., *pospolity* por. *pospólny*, stp. *naroczyty* — solemnis 1448 R. XXIV. 353. *uroczyty* — festus Gn. 43 b, *nieprzelicyty* — innumerus R. XXIII. 312. Rzeczownik *wróźbit* L.

Suf. *-owity* według Vondráka (595) początkowo od rzeczowników z tematami na *-u-*, a potem go wyosobniono i przeniesiono na inne: *jadowity* (*jadow-it- > jad-owit-*) BB., *domowit* — 'domownik' Orz. Dial. (*domow it > dom owit*); *całowicie* (dziś *całkowicie*), *kończystowicie*, *pieczołowity*, *pracowity*, *tyłowity* (por. *otyły*), *żyłowity* M., *tułowity* — 'otyły' Cn., *całkowity*, *jablłowity* Subs.

§ 150. Suf. *-isty*: *plodzysty* — fructifer Fl., *urozysty* — annuus, 'coroczny' 1444 R. XXIII. 309, *prochnisty* Gn., *kamienisty* BZ., *piasisty*, *uszysty* Ł., *czworogranisty*, *zaczysty* BB., *blęcisty*, *dolisty*, *gałęzisty*, *grzbiecisty*, *kalisty*, *kłosisty*, *kończysty*, *korzenisty*, *kracisty*, *krawędzisty*, *skalisty* a. *opoczysty*, *mięsisty*, *mogilisty* — tumulosus, *ojczysty*, *ościsty*, *piaszczysty*, *pienisty*, *pięrsisty*, *plómienny*, *pożarzysty*, *pozorzysta* a. *ogonista gwiazdu* — 'kometa', *ropisty* — 'oropiały', *rzęsisty* — gęsty (zapewne od *rzęsa* — viredo), *sęczysty*, *sklepiasty*, *stópnisty* — gradatus (od *stópień* — gradus), *wschodzisty* a. *szczeblisty* — climactericus, *pochodzisty* a. *stoczysty* — acclivis, *potwarzysty* — contumeliosus, *zębisty* — 'który ostre a małe ząbki ma', *ziarnisty*, *źródlisty* M., *mglisty*, *brwisty*, *gronisty*, *plómienny*, *sażenisty*, *strzelisty*, *złocisty* Subs. i wiele innych od rzeczowników, inne od przymiotników: *wiekuście* Fl. (od *wieku*), *dwoisty* (od *dwoj*) BZ., *macierzysty* Sul. 76, *dziurawisty* — foraminosus, *okazalisty*, *przezroczysty*, *węgielnisty* (od *węgielny*), *wiekuisty*, *zamożysty* — 'zamożny', *złotołocisty* M. Także od czasowników np. *odmienisty* — mutatorius Mm., *ruszysty* — mobilis, *zapalisty* — furiosus Ł., *osłowiście* — nominaliter BB., *otmorzyste listy* — litterae publicae, *pieczyste*, *połomisty* — 'nierówny, łamany' *powieszisty* — 'zwisły', *zawieszisty* M., *waliste kamienie Syzyfa*, *modlista kaplica* — 'gdzie się

modły odprawiają' Petr., *kończysty, sieczysty pałasz* Pot. W. Ch. 266, *posuwisty*. Przymiotniki: *rzeczywisty, oczywisty* inaczej musiały powstać niż *wiekuisty, dwoisty, troisty*. L. Malinowski PrFil. II, 760 przypuszcza, że *blotnisty, wodnisty* utworzono nie od *blotny, wodny*, lecz od *bloto, woda* z pomocą pochodnego suf. *-nisty*, wyosobnionego z przymiotników na *-isty*, utworzonych od wyrazów z tematem na *n* np. *bagnisty, włóknisty, cienisty* i t. d.

§ 151. Suf. *-ista* w zapożyczeniach *organista* BB., *alchimista, harfista, lutnista* M., *cytrysta* Cn., *bębenista, służbista, futurysta*.

Suf. *-ita*: *wróźbita, najmita* według obcych: *bannita, jezuita, neofita*.

W zapożyczeniach również występuje spolszczony suf. *-ant*: *muzykant, spekulant, amant*, albo *-ent*: *prokurent, rejent*, od łacińskich imiesłów; analogicznie do nich także *phasianus* — *fasian* a. *fażant* M., dziś *bażant*; *furfant* = włoskie *furfante* — 'niepoń'.

§ 152. Suf. *-ąć-, -ęć-* < prasl. *-ąto-*: *chomąto* BB., *otręć* — 'otarcie nogi' Cn.

Suf. *-ąć* < *-ęć*: *tysiąc*, stsl. *tysešta* i *tysąsta*.

Suf. *-ęta* z prasl. *-eta* w licznych dawnych męskich imionach osobowych: *Borzęta, Czajęta, Dobrzęta. Łowięta, Mirzęta, Radzięta, Sobięta, Cieszęta, Wilczęta* w bulli 1136 r., *Chwałęta, Zdzięta, Siedłęta, Brzęsięta* w dokumencie trzebnickim 1204 r. (Taszycki, *Borzęta, Bożęta*, „Bodzanta“, JP. IX, 73). Są to wszystkie tak zw. hypocoristica, skrócone z *Borzystaw, *Czajęstaw* (?), *Dobromir* i t. p. w znaczeniu pieszczotliwym.

§ 153. Suf. *-ut*: *kogut* — 'kokot', *gallus, łokut* — 'polykanie' Cn., *kikut* por. *kikieć*. Żeńskie *pokuta* Kśw., *piekuta* — 'chałupa' Erz.; do tego trzeba dodać imiona męskie przytoczone w § 148, nadto tak zw. zdrobniałe przymiotniki zresztą bardzo rzadkie, jak *maluty* Cn. Niejasne *szalapat* R. XLIX, 16 (por. r. *šalit* i *putať*), spolszczony *filut* (fr. *filou*), *mańkut* (według Śl. warsz. z wł. *mancato* — 'ułomny').

Suf. *-yto*: *kopyto, koryto*, żeńskie: *rokita*.

§ 154. Suf. *-tw*: *rybitw* — *piscator* M., (od **rybić* — 'łowić ryby'?), *modlitwa* Kśw., *brzytwa* (por. r. *brits* — 'golić'), *klątwa, pastwa* — *pascua* Fl., *bitwa* M., *gonitwa* Pot. W. Ch. *gońtwa* — 'kolba', *hastiludium* Ł. Przymiotniki: *martwy* lub *miartwy* Fl., *miartwy* Sul. 38, *czyrstwy* Ł

§ 155. Suf. *-stwo* < *-bstwo* w pochodnych od tematów rzeczownikowych np. *wiciężstwo* (*wiciądz*) Kśw., *dziedzicstwo* (*dzie-*

dzie), księżstwo (ksiądz), nieumieństwo (nieumienie), żebractwo Fl., drustwo — fortitudines (druch), dziewstwo (dziewa), gościństwo — peregrinatio (gościna), kradzieństwo, lekarstwo, ptastwo (od *ptach) BZ., junostwo — adolescentia (od junoch), państwo — imperium, zakonstwo — religiositas Mm., urzędnictwo — edilitas BB., modlarstwo — 'bigoterja' Budny, przestrzeństwo — 'przeźreni' BIs., burmistrzstwo, drapięstwo; drząstwo, dziarstwo, drzastwo (od rzeczownika pokrewnego z dzisiejszym wyrazem żwir), gospodarstwo, kmięstwo, morderstwo (od morderz), łgarstwo, oractwo — agricultura, pasorzyctwo, robactwo, rotmistrztwo, rycerstwo, żołnierstwo — milites M., braterstwo, jeństwo Cn., męstwo Pot. W. Ch.

Od przymiotników: krolewstwo (krolew) Kśw., množstwo, niewinowactwo (niewinowat), podobieństwo (podobien), uboństwo (ubog), niezboństwo, żydowstwo Fl., cielesieństwo (cielesny), człowieczstwo (człowieczy a. może od człowiek), dobrowoleństwo, opilstwo, ukrucieństwo BZ., burmistrzostwo, dziecięstwo, lenistwo, niedbalstwo, pijaństwo M.; człowieczeństwo prawdopodobnie nie od nieistniejącego przymiotnika *człowieczny lecz przez analogję do typu na -eństwo, w którym zaszła morfologiczna absorbeja (dobrowoleń-stwo > dobrowol-eństwo) p. Kryński, Przyrostki pochodne -eństwo, -arnia PrFil. II, 763.

Od imiesłowów: łakomstwo, jęstwo Fl., przekięstwo M.; dwa ostatnie wyrazy zostały potem zmienione na jeństwo i przekleństwo.

Od różnych imion z opuszczeniem ostatniego sufiksu, do którego wchodzi spółgłoska: bezwinństwo (bezwin-ny), uczęstwo < *uczęststwo (uczęstny), ustawieństwo (ustawiczny) Fl., dziecięństwo (dziecinny), niewolstwo (niewolny), obżarstwo (obżarty a. obżarły) BZ., starzeństwo (starzejszy) Mm., dziećstwo (dziecko), naśmiewstwo (naśmiewca), pochlebstwo (pochlebny a. pochlebca), potomstwo (potomek) M., a nawet czarnoksięstwo Gn., od czarnoksiężnik lub wprost od czarna księga. Od przysłówka *pospołu* utworzono *pospolstwo*. Od formy czasownikowej *jest*: *jestestwo* Cn. Niezwykle: *drapierstwo*, *łupierstwo* Subs. utworzone zapewne pod wpływem takich, jak *zdzierstwo* (od *zdziierać*), *morderstwo* (od *morderz*).

Na podobieństwo rzeczowników z suf. -stwo, utworzonych od przymiotników dzierżawczych na -ow, tworzono rzeczowniki z suf. -oustwo (dziś pisane -ostwo) np. *Janostwo*, *Tomaszostwo*, *kumostwo*, *łotrostwo* i analogiczne *szelmostwo*; *kradzieństwo* Erz., jak gdyby od imienia *kradca.

§ 156. Vondrák 590—591 podaje też suf. -tunę, -tuchę z wy-

razów polskich przytacza *piastun*, co ze względu na *Piast* należy uznać za formację z suf. *-unz*: *świńtuch* obok *świniuch* jest nowotworem zapewne analogicznym do *pastuch*, gdzie suf. jest *-uchz*.

§ 157. Dotychczas wyliczone rodzime przyrostki, do których składu wchodzi spółgłoska *t*, należą do twardych z prasl. wygłosowem *-o-*; prócz nich są też miękkie z wygłosowem prasl. *-jo-*. Niekiedy wymieniają się z sobą np. stp. *chrąst* < **chrōsto-* i *chrzqszcz* < **chręstjo-*.

Suf. *-c, -cy* > *-tjo-* występuje w przysłówkach: *dwojc* Kśw., *dwojcy* a. *dwojc* — bis Mm., *wszegdyncy* z niejasnem *-yn-* — 'wszakoz' Gn., *jednac* — semel Puł., *w obec* < **vzobstjz*, *jacy* — 'tylko' R. XIX, 355, 356 i 357, *jacy kto* — quicunque BZ.

Żeński suf. *-ca* > *-tja*: *onuca* PrFil. V, 6, wyraz złożony: *on-* odpowiada gr. *ὄνα* (Hujer LF. XLVI, 340), *-u-* rdzeń, występujący w czasowniku *ob-u-ć*, stp. *z-u-ć* potem *zzuć*. i wreszcie *-ca* przyrostek, który też ukazuje się w rzeczowniku *proca* < **por-tja*, pokrewnym z *prać*, *piorę* — 'uderzać' por. *piorun* § 94 (Zubatý, Filologický Sborník I, 133).

Nijakie *pluco*, *pluca* BZ., por. gr. *πλεύμων*, co wskazuje na rdzeń *plou*, *pleu*.

Przymiotnik: *obcy* — alienus Puł., por. stsl. *obštъ* — 'biorący udział, wspólny'; przejście znaczenia dokonało się na gruncie polskim, gdzie jeszcze występuje *obcy* w znaczeniu dawnem — communis 1439 AKH. III, 342, w pojęciu tem więc communis t. j. 'poczęści mój, poczęści cudzy' dominowała cecha 'nie wyłącznie mój, lecz cudzy' i stąd 'cudzy, obcy', alienus.

§ 158. Suf. *-atjz* > *-ac*: przymiotnik *domacy* Mm. — altilius, 'karmny', o ptastwie domowem, które się w domu tuczy, w przeciwstawieniu do dzikiego; *bylica domaca* — vulgaris Rost., por. cz. *dělaci*, głuź. *bijaci*, srbs. *dračī*.

§ 159. Suf. *-itjz* > *-ic* tworzy tak zw. patronymica *księżyc* — princeps Kśw. (właściwie filius principis), *chorążyc* 1464 AGZ., XIII, 447, *łowczyc* 1400 Stppp., VIII, nr. 10547, *podkomorzyc* 1485 AGZ., XVI, 196, *cieślic* — 'syn cieśli' XVI w. PrFil. V, 238, *wojewodziec*, *kasztelaniec*, *starościec*, *sędziec*, *wojszczyc*, *podczaszyc*, *podstolic*, może domniemany *bożyc* z „Bogurodzicy“; w ogólności też oznacza pochodzenie: *rodzic* — consanguineus BZ., Ruth 2, 1 (potomek rodu), *ślachcic* — nobilis Gn. (potomek ślachty), *diedzic* — haeres Fl.

(pierwotnie potomek, następcą dziada, spadkobierca majątku rodzowego, dziedziny) *oćciec* (zam. *oćczyc*) — compatriota Ł. potem *ojczyc*.

Z czasem znaczenie przyrostka ulega zatarciu: *turodzic* — indigena (tutaj urodzony), *družyc* — sodalis, *biedzic* — luctator, 'zapaśnik' Mm. Dziś już w nazwie *księżyc* — luna, 'miesiąc' nie postrzegamy znaczenia patronimicznego, jak również w *panic*, co tylko 'młodego, niedorosłego pana' oznacza. Wyraz, oznaczający najbliższych krewnych, *rodzice* stp. *rodzicy* z czasem został znaczeniowo utożsamiony z *rodziciele*.

Wszystkie te wyrazy, o ile zachowały się w języku, pozostały z niezmiennym końcówem *-c* i tylko jedynym wyjątkiem jest *panicz*. Również na *-c* kończą się i dziś nazwiska rodowe tegoż typu: *Ruszczyc*, *Szczerbic*, *Żubczyc*, *Kaszyc*, *Prawdzc*, *Leszczyc*.

§ 160. Suf. *-ic* oddawna w szeregu wyrazów uległ rozszerzeniu przez *-ow-*: po miękkiej spółgłosce przez *-ew-*, stąd *królewic* Kśw., *łowczewic* 1396 TPaw. III nr. 3856, *Borkowic* XIV w., *cesarzewic*, *stolnikowic*, *czeńnikowic*, *skarbnikowic* i t. p. Podobnie *ojcowic* w znaczeniu 'potomek przodków': Radawiecki, *Prawy ojcowic* — 'nieodrodny syn przodków swoich' (tytuł książki z r. 1630); w tem samem znaczeniu także *ojczyc*; *chłopowic* — 'z niesłacheckiego rodu człowiek' M.

Na Rusi było mnóstwo nazwisk na *-owicz*, *-ewicz*, to też kiedy szlachta ruska po Ujuj weszła do Polski, znalazło się w Polsce mnóstwo nazwisk na *-owicz* i *-ewicz*: *Chreptowicz*, *-Czechowicz*, *Hołubowicz*, *Hulewicz*, *Łukaszewicz*, *Naruszewicz*, *Obuchowicz*, *Rafałowicz*, *Sidorowicz* przyczem formy na *-ewicz* używano tam i wtedy, kiedy przed przyrostkiem była spółgłoska *k*: *Chodkiewicz*, *Frackiewicz*, *Klimkiewicz*, *Żydkiewicz*, niekiedy były dwie oboczne formy: *Tomkowicz* — *Tomkiewicz*, *Zienkowicz* — *Zienkiewicz*, *Kalenkowicz* — *Kalenkiewicz*.

Te nazwiska wywarły wpływ asymilacyjny na wyrazy czysto polskie, które również zaczęto wymawiać z końcówem *-cz*: *królewicz*, *cesarzewicz*, *stolnikowicz*, *czeńnikowicz*, *skarbnikowicz*, przyczem wpływ ten wyraził się jeszcze w tem, że obok form na *-kowicz*, ukazały się też formy na *-kiewicz*: *stolnikiewicz*, *czeńnikiewicz*, *skarbnikiewicz*, tak samo *-ewicz* po *g*: *Manugiewicz*. Poza patronimicznymi tytułami i nazwiskami formy właściwie patronimiczne (od imienia ojca) wcześniej w Polsce wyszły z użycia; Brückner w *Dziejach języka polskiego*² str. 94 zaznacza, że ostatni raz „użył szlachcie polski imion na *-owic*

w „Przestrodze“ Mycielskiego z r. 1574, którą poświęca „Piotr Mycielski Tomaszowie Stanisławowi Rydzyńskiemu Stanisławowicowi“ — ależ, — dodaje do tego Brückner — niedarmo on kandydaturę moskiewską (Groźnego) gorąco polecał“.

Tenże przyrostek użytowano też przy tworzeniu nowych wyrazów, które w żartobliwy sposób określają osobę od jakiegoś szczególnego upodobania (L. Malinowski PrFil. V, 115): *karjerowicz*, *spacerowicz*, *majówkowicz*, *wyścigowicz*, *giełdowicz* i wiele innych. Także nazwiska charakterystyczne w utworach scenicznych: *Raptusiewicz* u Fredry, *Wagusewicz* (szukający służby), *Hajdamakiewicz* (awanturnik), *Dziwakiewicz* u Bohomolca. Trembecki La Fontaina nazwał *Zdrojowiczem*, człowieka lekkomyślnego nazwano *lekkowiczem* (w „Niwie“ r. 1893) lub *letkiewiczem*; *-kowicz* i *-kiewicz* i tu się wymieniają: *dorobkowicz* — *dorobkiewicz*, *wycieczkowicz* — *wycieczkiewicz* (Ułaszyn, Słowotwórstwo).

Żeńskich na *-ica* < *-itja* nie mamy; suf. *-ica* w *dziewica*, *Bogurodzica* i t. p. pochodzi z *-ika*. Wyjątkowo tylko trafiają się formy pochodnych rzeczowników żeńskich na *-a*, utworzonych od męskich na *-ic*; z zabytków znamy tylko G. sg. *krolewice* — *domicelle* z połowy XV w. R. XVI, 349; niejasna forma w jednym z początkowych wierszy pieśni z pocz. XV w.: *Maryja, czysta dziewice, da nam widzieć boże lice niebieskie dziedzice*; prof. Brückner czyta: *niebieska dziedzice* = ‘dziedziczko’, może to jednak trzeba czytać: [i] *niebieskie dziedzice* jako Ac. pl. rodzaju męskiego.

§ 161. Istnieją też liczne nazwy miejscowe, które pierwotnie były nazwami zamieszkujących te miejscowości ludzi, jak się domyślamy, potomków założycieli owych wsi i osiedli. Stąd też nazwy te mają formę rzeczowników liczby mnogiej z tymże patronimicznym przyrostkiem, który tu brzmiał pierwotnie *-icy*, jak to widzimy z bulli 1136 r.: *Białowieżycy*, *Biskupicy*, *Bralicy*, *Jarocicy*, *Kluczycy*, *Radlicy*, *Sowicy*, *Świeprawicy*, *Zagorzycy*, także na *owicy*, *-ewicy*: *Domaniewicy*, *Goszczonowicy*, *Janowicy*, *Jurzewicy*, *Krolewicy*, *Łochowicy*, *Mulonowicy*, *Miłostowicy*, *Sędziejewicy*, *Trzeblewicy*, *Turkowicy*, *Wzorowicy*, obok czego jedyna tu forma biernika: *Gorzyce*.

Widzimy z tego, że 1) przyrostek *-ic* stracił tu już swe dawne znaczenie patronimiczne, gdyż *Biskupicy* i *Krolewicy* nie byli potomkami biskupa lub króla, lecz tylko ich osadnikami; 2) występują tu jako jednoznaczne przyrostki: *-ic* i *-owic*, ostatni oczywiście pochodzi z *-ow* + *ic*. Skąd się wzięło to złożenie przyrostków, można

się tylko domyślać: obok nazwy syna na *-ic* istniały też nazwy żon na *-owa* i córek na *-owna*; przypuścić można, iż pod wpływem tych dwu typów także formy na *-ic* zmienione zostały na *-owic*. Inaczej mogło być na Rusi: tam obok nazw synów na *-iě*, były również nazwy synów na *-ov*, jako podwładnych ojców, stanowiących niejako ich własność; z tych dwu typów powstał mieszany *-ovič*, który pozostał bez zmiany w tak zw. „otezestwach“ szlachty, a skrócił się na *-yč* w „otezestwach“ osób warstw niższych; ale i tam mogła działać analogja do nazw żon na *-ova*, i córek na *-ovna*.

Zabytki językowe wskazują, że wypieranie form mianownikowych w nazwach miejscowych na *-icy*, *-owicy* przez formy biernikowe trwało głównie przez wiek XIII tak, że w w. XIV już wyłącznie panują formy na *-ice*, *-ovice*. O znaczeniu tych nazw p. § 379.

§ 162. Suf. *-ci* < *-tijь* w liczebniku porządkowym *trzeci* łc. *tertius*.

Suf. *-taj* < *-tajь*: *rataj* — ‘oracz’, *hultaj* z ruszczyzny przyszedł, t. j. co hula, a nie siedzi na swej posiadłości; w stp. także *holtaj* — ‘nieosiadły’ *impossessionatus* Ł. pod wpływem *gołota*, *hołotu* — *impossessionatus*.

Sufiksy z *d*.

§ 163. Przyrostki, w których skład wchodzi *d*, (z wyjątkiem *-dło* p. § 136) są rzadkie i nieproduktywne, a nadto niezawsze pewne. Tak w rzeczownikach męskich: *grad*, *przód* < **perdъ* w przyimku *przed* < **perdъ* por. *prze* < **per* r. *pere* stł. *prě* (uogólniła się forma używana przed nagłosem spółgłoskowym), jako też w przyimku *pod*, może pokrewnym z *po*, a wreszcie w rzeczowniku *sąd* — ‘naczynie’ stp. także *ssąd* r. *sosud* trudno rozstrzygnąć, czy *d* należy do rdzenia, czy też stanowi osobny przyrostek. Również w przymiotnikach *rad*, *twardy* (lit. *tvirtas* — ‘mocny’), *szady* (Vondrák zestawia go z *szary*), *d* może należeć do pierwiastka. Może *stado* jest z tym przyrostkiem utworzone, choć znaczeniowo jest dalekie od *stać*.

Suf. żeński *-da* < *-ьda* po spółgl. niemych, *-da* po płynnych: *kłoda* < **kol-da* por. stp. *kołdrąb*, gdzie rdzeń jest ten sam, co w *kołę*, *klóć*; *kłoda* bowiem znaczy nie cały pień drzewa, ale rozszepiony (por. r. *raskołotъ derevo* — ‘rozszepić, rozedrzyć’ z pomocą *klinów* (tenże pierwiastek p. § 79). Po spółgl. niemych uka-

zuje się nierzadko, choć w języku polskim nie można go zaliczyć do produktywnych: *krzywda* (por. *krzywy*), *prawda* (por. *prawy*) Kśw., *wroźda* — inimicitia, vindicta 1392, Leksz. II nr. 178, od przymiotnika *wrogi* lub rzeczownika *wróg*; *bajda* od *bajać* i nowe *bujda* od *bujac* — 'fantazjować, wymyślać niestworzone rzeczy'. Rozszerzeniem tego przyrostka jest *-ęda* w *gawęda*, *bajęda*, co Vondrák objaśnia jako nowotwory na wzór: *legenda*, *agenda*, *kwerenda*; zestawia on też *klechda* z *klecha* — clericus, potem 'sługa kościelny', z czegooby wypadało, że *klechda* miałyby być czemś w rodzaju legendy, bajecznej opowieści na tle religijnem chrześcijańskim, choć dziś mianem *klechdy* oznaczamy opowiadanie z pierwiastkiem raczej mitologicznym, pogańskim. Niejasne są *gajdy* — ascaula, 'rodzaj instrumentu muzycznego' BB. i *źminda* a. *źmienda* — 'skapstwo' lub 'skapy' M., *lafirynda*, *gamajda* R. LV, 189 por. *gamoń*.

Suf. *-zda* występuje w *jazda* por. stp. *jachać*, w czasie przeszłym *jał* — 'jechał', mniej pewny jest w *brózda*, co może pochodzić z **bor-zda* lub z **borz-da* i w *uzda* Erz., co znowu jedni zestawiają z *usta*, a inni z **u-ti* — 'obuć'.

Suf. *-oda* ukazuje się w *jagoda*, *swoboda* a. *świeboda* (wiersz Słoty: *stoł wieliki świeboda* — 'bogacz, hojny pan'), *łoboda* Erz., a. *lebioda* (a więc suf. *-oda* lub *-eda*, stsl. także *lebeda*); suf. *-ada*: *gromada* Fl.; suf. *-uda*: *maruda*, gdy *paskuda* raczej się składa z *pa-sku-da*. Wreszcie suf. *-dwo*: *jedwo* BZ., *ledwo* BZ., *ledwe* XVI w., dziś *ledwo* = *ledwie*; *-dy* w przysłówkach: *mnogdy*, *niekiegdy* Gn., *wždy* < **všědy*, *zawždy* (także *zawždy*) BZ., *kiedy*, *tedy*, *gdy*; oraz suf. *-ždy* stp. *koliždy*, *kalizdy*, *kalždy*, *každy*.

Sufiksy z p, b.

§ 164. Suf. *-p* < *-př*: *chłop* r. *chołop* z prasł. **chot-př* por. *pa-choł*, *pa-chołek*.

Suf. *-upa*: *skorupa* BZ. por. *skóra*, *chałupa*.

§ 165. Suf. *-ba* < *-bba*: stp. *chąsba* — furtum w zapiskach sądowych XIV w. (o etymologii p. Brückner R. LVI, 155), *gańba*, *liczba*, *prośba*, *służba* Fl., *gęźba*, *młóćba*, *wieszczba*, *strzelba* — sagitta, *swadźba* BZ., *wroźba* — 'pomsta krwi' Sul. 110, — incantatio 1437 AGZ. XII, 14. *druźba* Mm., *kradźba* — 'kradzież', *kolba* — hastiludium Ł., *cizba*, *ciszczba* — 'ścisk, tłum', *gonba*, *woźba* M., *wroźba* — 'przepowiednia' Cn., *kośba* Subs.

Suf. *-oba*: *zgloba* — *malitia* Fl. < *złoba*, prasl. *złoba*, *choroba* BB., *chudoba* R. XVI, 358, *szczodroba* R. XXIII, 279, od przymiotników; *żałoba* — *quaerela* BZ. od rzeczownika *żał*; *wątroba*.

Inne sufiksy z *b*: *-uba*, *-'uba*: *rachuba* M., *kociuba*; *-ub*: niejasny *kozub* BB., *kazub* M., *-iba*: *siedziba*, wszystkie odosobnione.

Sufiksy z *k*.

§ 166. Suf. *-k* < *-kz*: *bik* — instrumentum latarnorum Park. od *bić*; *znak* por. *znać*, *znają*; *zwek* a. *źwiek* Fl., por. *Kurozweki*, *zwek* 1420 R. XXIV, 82, *źwiek* BZ., *dźwięk* Mm., w stsl. forma dwojaka *zvokz* i *zvekz*, por. *zvon*, *dzwon*; *brzek* BZ., Mm., por. stp. *brznieć*, 1466, R. XXII, 23 potem *brzmieć*; *stęk* Ł., por. r. *ston*, *stonaty* — 'jęczeć'; *ryk* XV w. R. XVI, 341 — *mugitus*, por. stp. *rzuć* a. *rzwac* — *rugire* Fl. Czy inne rzeczowniki, kończące się na *k* a oznaczające różne głosy, są też utworzone z tym sufiksem, jest rzeczą wątpliwą; jest ich niemało: *stuk*, *huk*, *pęk*, *jęk*, *pisk*, *trzask*, *wrzask*, *bek*, naśladowanie dźwięków wahadła zegarowego *tik* — *tak*. Nijakie *mleko* według Jagięcia JA. I, 157 < **melg-ko* jak *dłoto* < **dobl-to*.

Żeńskie *-ka*: *bika* — ascia, 'siekiera', por. *bik*.

Suf. *-cz* < *-čz* < *-kjo*: *bicz*, por. *bić*, *bije*; (*miecz* jest wyrazem zapożyczonym).

§ 167. Suf. przymiotnikowy *-ki* < *-kz* + *jz* w szeregu przymiotników, utworzonych od tematów na *-u*. Wskazują na to niektóre etymologie pewne np. *słodki* < **soldz-kz*, lit. *saldūs*, *cienki* < **tanz-kz*, gr. *τανο-*, *wartki* < *vartz-kz* skr. *vartu-laḥ* i in., por. też *słody-cz*, *głady-sz*, *mięki-sz* < **mięky-sz*. Przyrostek ten nie ukazuje się w formach stopnia wyższego: *słod-szy*, *mięk-szy*, *cięż-szy*, *prędzej*, *krócej*, *niżej*. Należą tu przymiotniki *cierpki* Mm., stp. *darzki*, *darzkość* — *audacitas* 1437, Wisł. nr. 228, także *dziarzki*, *dziarski*; *gładki*, *krechki* — 'kruchy' 1466, R. XXII, 18. *krótki*, *krzepki*, *wilki* < *wilgki* — *humectivus* 1449, R. XXIII, 279 i 280; *lekki* < **legki*, stsl. *lęgzkz*, *miękki*, *wartki*, *prędki*, *rzadki*, *słodki*, *ślizki*, *nizki*, *wązki* (pisane teraz: *śliski*, *niski*, *wązki*).

§ 168. Nieliczne mają spółgłoskę niegdyś miękką przed przyrostkiem, w czem mamy ślad, że było tu nie *z* lecz *z*, co zresztą stwierdza język starsłowiański: *gorzki* stsl. *gorzkyz*, *ciężki* stsl. *težkyz*; analogicznie do poprzednich należałoby sądzić, że były to

pierwotne tematy na *-i*, choć zdawałaby się przeczyć temu forma *gorycz* nie **gorzyecz*, por. *słodycz* przy *słodki* < **słodzkkz* stsl. *sladzkkz*.

O suf. rzeczownikowych *-zkkz*, *-bzkkz* p. § 193 i nast.

§ 169. Również analogicznie do poprzednich sądzić można, że ten sam suf. *-ki* dodawano do dawnych tematów na *-o*: stp. *dziwoki* — ‘dziki’ Mm., cz. *divoký* obok *divý* — ‘dziki’; *głęboki*, stp. *szYROki*, *szEROki*, *wysoki*; z dawnym tematem na *-jo*: *daleki* Fl.; z dawnym tematem na *-i*: *wieliki* por. stsl. *velikkz*; *velij* < **velijb*, stp. *wieli* 1270 Baud., 1398 Stppp. VIII, nr. 7967. oraz *wielki*, cz. także *veliký*, *velký*, nadto stp. *wielgi* 1395 Leksz. I, nr. 2059; stp. *wszeliki* i *wszelki* BZ., *owszejki* — omnimodus Sul. 110.

Zamiast suf. *-ko-* występuje zrzadka *-kjo-*: stp. *jeleniczny* — cervorum Mm., por. *jeleni* w temże znaczeniu.

§ 170. Suf. *-ki* < *-ky* w przysłówkach: *nawtorki* — ‘powtórnie’ Gn., *owszejki* — omnino BZ., Sul., *hnetki* — ‘wnet’ M.

§ 171. Suf. *-k* < *-kkz* i *-cz* < *-kjb*, dodawany do tematów samogłoskowych czy to czasowników, czy rzeczowników, w poczuciu osób mówiących rozszerzył się o tę tematową samogłoskę na mocy tak zwanej morfologicznej absorbeji i dał początek nowym tak rozszerzonym przyrostkom, które łączono z różnemi innemi tematami. Tak więc etymologiczny podział wyrazów: *śpiewa-k*, *chodzi-k*, *syn-ek* (**synz-kz*), *przebywa-cz* w pojęciu mówiących zmieniły granice podziału na: *śpiew-ak*, *chodz-ik*, *syn-ek* *przebyw-acz*, co zresztą dokonało się także i z wielu innemi omówionemi wyżej przyrostkami, przy których zaznaczyliśmy taki sam wpływ morfologicznej absorbeji. Te nowe sufiksy w dalszym ciągu będziemy omawiać razem z jednobrzmiąciami takimi przyrostkami, o których można też sądzić, że były pierwotnemi, np. *pt-ak*, *pachol-ik*, *skrzyp-ek*, *koł-acz*.

§ 172. Suf. *-ak* < *-akkz* tworzy nazwy wykonawców czynności w wyrazach pochodnych od czasowników z tematami na *-a*, przeto pierwotnie był to suf. nie *-akkz* lecz *-kkz*: *żebrak* Fl., *śpiewak* BZ. *świstak*.

W ten sposób utworzono nazwy narzędzi i innych przedmiotów, służących jako środek do wykonania czynności wyrażonej przez czasownik np. *czerpak*, *powijak*.

§ 173. Z tym też sufiksem mamy wiele rzeczowników dawnych, należących do różnych grup znaczeniowych, niekiedy z etymologją ciemną: *ptak* Fl., *robak* Gn., starsza forma *chrobak* BZ., por. *chrobot*, *Słowak* — Sclavus BB., *kabak* R. XLIX, 15, *swak* — coaevus Erz., —

'siostrzyn mąż' Groicki, — rivalis, 'szampierz w miłości' M., *ślimak* Cn., *tasak* por. r. *tesak* od *tesab* → 'ciosać', *kubrak*, *kułak*.

Pochodne od rzeczowników: *dworak*, *siodłak* — rusticus, *szeplak* (od *szeplot*) — 'szepleniący' BB., *źmindak* (od *źminda*) — 'skąpy' M., *domak*, *wiatrak* Cn., *biedak*, *łepak*, *rybak*, *pismak*, *cudak*, *chłopak*, *luzak*, *kłusak*, *stępak*, *widłak* (od *widły?*), *kurak*, *szturmak*, *chodak*, *rodak* Subs., *chlebak* — 'worek na chleb', *nieborak* — zam. **niebożak* < *ne-bog jakz*, por. *nieboże*, *ubogi*¹⁾; *żarłak* — vorax Erz., *mizerak* — 'biedak', *kusak* BB.

Od przymiotników i liczebników: *jedzinak* Fl., *czwartak* — tetrarcha BB., *dziwak* (od stp. *dziwy* — 'dziki', *jedynak*, *prostak* M., *pustak*, *junak* (od stp. *juny* — 'młody'), *modrak*; *burak* ma pozory polskości (por. *bury*), ale jest cudzoziemcem spolszczonym — *borrago*.

Niekiedy suf. *-ak* rozszerzony przez spółgłoskę: *głuptak* (por. też *głuptas*), *poturnak* w XVI w. potem także *poturmak* — 'poturczeniec'.

Suf. *-ak* nie następuje po spółgłosce tylnojęzykowej: *k*, *g*, *ch*; wyjątki takie, jak *duchak* — 'zakonnik klasztoru św. Ducha' są bardzo rzadkie.

§ 174. Wreszcie z tymże sufiksem tworzą się zaimki i liczebniki: *kaki* Kśw., *jaki*, *taki*, *owaki*; *inako* Gn., *inaki*, *jednako* BZ., przysłowki zaimkowe: *takie*, *kakie*, *nikakie* Sul.; liczebniki: *trojaki*, *czwioraki* Kśw., potem *czworaki*, *dwojaki*, *dziewięcioraki* (od *troje*, *czworo*, *dwoje*, *dziewięcioro*) i t. d.

§ 175. Suf. *-acz* < *-akjb*. Tu należą imiona wykonawców czynności, urobione od czasowników, kończących się na *-ać*; przytaczamy wybór: *przehywacz*, *tkacz*, *wsiadacz* — ascensor Fl., *dracz* (od *drać* — 'drzeć') — diripiens, exactor, *jednacz*, *oracz*, *tułacz* BZ., *badacz*, *bodacz*, *gadacz*, *gładacz*, *naśmiewacz*, *składacz*, *szemracz*, *szukacz*, *utargacz*, *wyimacz*, *wykładacz*, *zlewacz* Mm., *pobijacz*, *upominacz*, *ukradacz*, *chechotacz* — cachinator Ł., *gracz*, *składacz* — 'poeta', *wyciskacz* — impressor, *zaczynacz* BB., *mieszkaacz* — habitator, *omyłacz*, *oszukacz*, *polepszacz*, *napraszczacz*, *pływacz*, *pytacz* — 'szpieg', *trębacz*, *wychwalacz*, *wystawiacz*, *wyszywacz*, *wzgardzacz*, *zacimiacz* *prawdy*, *zamieszkaacz* M., *patrzacz*, *pracz* — fullo Cn., *kowacz* Subs.,

¹⁾ Wymiana *ż* i *r* sporadycznie zachodzi w różnych językach słowiańskich np. *żebro*, r. *rebro*, *może*, srb. *more*, stp. *zrasznać* się i *żachnąć* się r. *užas* — 'przerażenie, rzecz straszna'.

a nadto nie od czasowników mniej liczne np. *grzywacz* — palumbus Ł., *głowacz* — castanicus (roślina) BB., M., *smarkacz*, *brodacz*, *gębacz*, *rogacz*, *siłacz*, zwłaszcza rzadkie stare formacje, któreby za pierwotne można uznać np. *kołacz* M., *bogacz* (czy od *bogaty*?), spolonizowany *maślacz*, raczej przebrany po polsku węgier: *máslás* (wymawia się *maszlasz*) — 'gatunek gęstego słodkiego wina'.

Wszystkie, utworzone od czasowników, oznaczają osoby działające; wyróżnia się wobec tego *sracz* — cloaca Erz. Czasowniki, od których się tworzą te pochodne wyrazy, są niedokonane; wyjątek stanowią *wychowacz* — nutricius Ł., *nastuchacz* Mm., *pod-słuchacz* M.

Zużytkowali ten przyrostek twórcy nowej terminologii technicznej dla oznaczenia wykonawców czynności: *zamiatacz*, *obcinacz* i t. d. zaznaczając jednak, że i wiele nazw przyrządów ma ten sam przyrostek np. *pogrzebacz* już w BB. — batillum, *ogrzewacz*, *siekacz*, *rozpylacz*, *powielacz* Poradnik Jęz. z r. 1922.

Przed suf. *-acz* zachowuje się spółgłoska twarda lub miękka odpowiednio do tego, na jaką spółgłoskę kończy się temat, od którego pochodne na *-acz* zostały utworzone.

§ 176. Suf. *-ak*, *-jak* < *-jaks*: *mieszczak* — 'mieszczanin', R. XXII. 34, *korczak* — scyphus BZ. (por. *korzec*), *tyczak* — 'powróż z łyka' BB., *bijak*, *Polak*, *zabijak*, *bliźniak*, *wieśniak* (od *wieśny* — 'wiejski') M., *krzak*, *kurczak*, *pniak*, *proszak* — 'prosićiel' Cn., *maślak* — 'gatunek grzyba', *straszak*, *marczak* — 'zajęć w marcu urodzony', *śliniak* — 'fartuszek niemowlęcia', *siniak*, *zdechlak*, *roczniak*. Być może, nie wszystkie te wyrazy są utworzone z suf. dawnym *-jak*, tego bowiem dowodzą formy, w których spółgłoska miękka przed *-ak* nie może być wynikiem zmiękczenia jej przez *j*: *podlasiak*, *chudziak*, *żydziak*, *trzeciak* — nummus Mm. Miała tu wpływ okoliczność, że od imion z tematową spółgłoską tworzyły się pochodne na *-ak* z zachowaniem tej spółgłoski twardej lub miękkiej: *szarak* (ale *bielak* — 'zajęć biały'), obok *czwartak* od *czwarty*, *trzeciak* od *trzeci*; podobnie *bliźniak*, *pniak*, *bydlak*. Wyrobiło się poczucie, że *-ak* następuje po twardej lub po miękkiej spółgłosce, i stąd powstały owe nowotwory.

Rozszerzony suf. *-niak* np. w *brzeźniak* — 'gaj brzoźowy' wyosobniono z pochodnych od przymiotników na *-ny*, *-ni*, i od rzeczowników z tematami na *-n* n. p. *drewniak* — 'budynek z drzewa', 'chodak drewniany', 'robak drzewny' od *drewno*; *rocz-*

niak, wieśniak, bliźniak. W wyrazie *proszczak* również jest wyosobniony suf. *-czak*.

Wytworzyły się tu pewne ściśle określone grupy znaczeniowe wyrazów z suf. *-ak* lub *-ak*:

1) nazwy mieszkańców miast lub prowincyj: *warszawiak, krakowiak, lubliniak, poznaniak; podlasiak, borowiak, ślązak, kujawiak, księżak* — 'mieszkaniec wsi z pod Łowicza', własności niegdyś arcybiskupów gnieźnieńskich, przyczem nieraz tworzą się one od skróconych tematów: *królewiak* — 'mieszkaniec Królestwa' w przeciwstawieniu do mieszkańców innych byłych zaborów;

2) nazwy napojów: *poziomczak, borówczak, dereniak, maliniak, wiśniak*, skąd znowu wyosobniony suf. *-niak*: *porzeczniak, agrestniak* (Ułaszyn);

3) nazwy osobników, mające to samo znaczenie, co i wyraz, od którego je utworzono, ale z odcieniem ujemnym (pejoratywnym): *umarlak, bydlak, cielak, prosiak, kociak, psiak*; lub z odcieniem pobłażliwości: *dzieciak, chłopak*. Odcień pogardliwy w języku inteligencji wiąże się z nazwami chłopców, utworzonymi od nazwisk lub imion ich ojców np. *Pawło[w]szczak* — 'syn Pawłowskiego, *Szymczak* — 'syn Szymka', *Jakubiak* — 'syn Jakuba', stąd wyosobniony suf. *-czak* np. *Marcińczak*. U ludu tego rodzaju nazwiska nie mają znaczenia pejoratywnego.

§ 177. Suf. *-ok* < *-okz*: *prok* Mm. — aries, 'taran do rozbijania murów', od rdzenia *por-*, *p̄r-* występującego w *napór, prę; żartok* BB. (por. *żartak*), *widok* Cn., *wzrok, łałok* — 'podgardle', *łotok* — 'wodne koryto w młynie'; nazwy rzek: *Wisłoka, Wisłok*.

Suf. *-ocz* < *okz*: *warkocz* BB.

Suf. *-uk* < *-ukz*: *wiaduk* — 'świadom czego' Cn., *mruk* < **m̄rukz* por. łc. *murmur* — 'mruk, mruczenie'; z poprzedzającą miękką spółgłoską: *psiuk* (por. też *psiak, kociak*), *ksiuk* a. *kciuk* — 'wielki palec'.

§ 178. Suf. *-yk* < *-ygz*: *język* Kśw., *kłyk* gwarowe — 'trzępienie bez gałęzi, głąb kapusty bez liści', por. *kieł; bzdyk* — peditior.

W zdrobniałych pochodnych od rzeczowników na *-en*: *kamyk*, stsl. *kamykz* obok *kamy, płomyk, strumyk, jęczmyk, rzemyk* (Rozwadowski R. XXV, 418), *grzebyk, kosmyk*, por. stsl. *kosmz* — 'włos' i gwarowe p. *kosmień* — 'kłab' konia, gdzie się zaczyna grzywa. Niejasne: *fireyk* Pam. Paska, obce *indyk* — *indicus gallus*.

Suf. *-yku*: *włodyka* R. XXII, 55, — *squirio*, 1431 Stpp. II,

nr. 2369; żeńskie: *motyka* Sul. 4, *grdyka*, *bijatyka*, *pijatyka* z suf. rozszerzonym *-tyka* może pod wpływem takich zapożyczeń jak: *mantyka*, *polityka*, *praktyka*, *poetyka*, *gramatyka*; stp. *piłatyka* — 'ostrze' R. XLIX, 16, por. śr. łc. *pilotus* — 'ostrze' Du Cange VI, 324, *ez ji za włosy rwał i piłatykę nań pomknął* 1419 TPaw. VII, nr. 1185.

Suf. *-ycz* < *-ykb*: *wrotycz* — tanacetum rośl. Rost.

§ 179. Suf. *-ik* < *-ikz*: *spik* — somnus, *spik go morzy* M., *słowik* Erz., *trzewik* Mm., *Anglik* BB., *brodawczyk* — verrucosus Ł. (od *brodawka*), *nieboszczyk* — „quasi w-nieboszczyk, aliqui ludunt in hac voce de bonis loquentes — in caelum tendens, quod improbis non tribuunt, sed de his dicunt *piektoszczyk* eodem etymo, quod sit *nieboszczyk* quasi *niebieszczyk*“ Cn. < *nie-boż-czyk* z rozszerzonym sufiksem, por. *niebożę*, *niebożatko*, stp. *uboża* — 'duchy przodków', *nieboga*; *chomik*, *tłumik* (od *tłumić*), *pałlik* — 'zwój', *vitta* Mm. (od **pałel*? por. *pałto*). Żeńskie: *osika* por. *osina*.

Bardzo liczne zdrobniałe utworzone od rzeczowników: *otta-ryzik*, *pacholik* BZ., *obartlik* — 'zatwora' Mm., *ptaszczyk* Mm., *mężyk* — virunculus Ł., *kluczyk* BB., *królik* — regulus, *łotrzyk*, *zbojczyk*, *młynik*, *moździerz*, *mlodzieńczyk*, *stupik* — columella, *triumfik*, *wąglík* M., *kuchcik* Skarga, *koszyk*, *bicz* Subst., *nożyk*, *bucik*, *okrę-cik*, *lufcik*, *kocyk*, *kucyk*, *rydzyk*, *grosik* a. *groszyk*, może także *skarżyk* — 'pirwe wiązanie pszczelne w ulu', *primum fundamentum operis apum in alveo* M., *soszyk* (por. *socha*); *puszczanie soszyków* — fruticatio M., *czepiki* — 'uplotki' Ł. Najczęściej suf. *-ik* w zdrobniałych, pochodnych od rzeczowników na *-j* lub na spółgłoskę przez *j* zmiękczoną: *nożyk*, *koszyk*, *kraik* t. j. *krajik*, *konik*, *kucyk*, *rydzyk*, *palik*, *królik* — 'król małego państwa', także niektóre na *t*: *kuchcik*, *bucik*, *lufcik*.

§ 180. Z przyrostkiem *-ik* tworzą się oddawna i bardzo często rzeczowniki pochodne od przymiotników na *-ny* np. *biednik*, *przeciwnik*, *uczestnik* Fl., *pochlebnik* Gn., *dwornik* — curiator 1426 Stppp. II, nr. 292, *czesznik* — pincerna, *macierznik* — illuvies secundarum, *najemnik*, *napirśnik*, *naplechnik*, *nasilnik*, *rybnik* — piscina, *służebnik*, *wieszcznik* BZ., *jawnik* — publicanus, *piekielnik*, *przysiężnik*, *robotnik*, *skarbnik*, *tysiącznik* — tribunus, *walecznik* — proelator Mm., *jablęcznik* — pomatium, *jajecznik* — arcopium Erz., *groźnik* — comminator, *leśnik* — silvanus Ł., *czesnik* — dignitarius, *dębnik* — quercetum, *drapieźnik*, *woźnik* — redarius equus BB., *dzięsiatnik* — decanus, *kołesnik* — 'stelmach', *łaziebnik*, *naboźnik* —

religiosus, *picnik* — pabulator, *podnożnicy* — antipodes, *pszczelnik* — 'pasieka', *ręcznik*, *taniecznik* obok *tanecznik*, *uczesnik* M., *pożyczalnik* Skarga, *pośnik* (*postnik*) Cn., a także fonetycznie nieprawidłowy *świecznik* M. zam. **świetnik* lub **świecnik* (ale także przymiotnik *świeczny*).

§ 181. Suf. *-nik*. Może nie wszystkie wymienione powyżej rzeczowniki zostały utworzone istotnie od przymiotników na *-ny*, gdyż weześnie wyosobnił się przyrostek *-nik*, który oddawna służył do tworzenia rzeczowników, nie związanych etymologicznie z przymiotnikami na *-ny* np. *klodnik* — 'więzień' Kśw., *przepowiadnik* Fl., *czarnoksiężnik*, *lichewnik*, *powojnik* — 'powijak', *przedawnik* — persecutor Gn., *Kopernik* XIV w., *dzielnik* — operarius, *guślnik*, *mytnik*, *pątnik*, *świecidlnik*, *złotnik* BZ., *żółtarznik* R. LV, 231, *mosiężnik*, *pilnik* — lima, *przewoźnik*, *rzecznik* — orator, *urzędnik* Mm., *bębennik*, *botnik* — ocrearius, *grzebiennik* — crustata avis, *kopinnik* — hastifer, *niebiesnik* — caelicola Ł., *klucznik*, *kopijnik*, *proporcznik* — signifer, *ptasznik*, *surmnik* — tibicen, *wieczernik* — contignatio BB., *porucznik* — 'pomocnik, zastępca' Kromer, *buntnik* — 'członek związku', *chodnik* — 'co wiele chodzi' (według Mączyńskiego, zapożyczony z czeskiego 382 ra), *dzielnik* — divisor, *inochodnik*, *kokosznik* — curator gallinarum, *kurnik* — 'ten, który kury opatruje', *kurnik* — 'gdzie kury chowają', *mietelnik* — 'kuglarz, kuglarskie chłopię', *namiestnik* a. *namiesnik*, *obiecznik* — 'który przyrzekł', *objeżdżnik* — 'który umie konie młode objeżdżać', *oganeicznik* — 'który oganką porusza', *ogroduk*, *okrotnik* — 'co oblaskawia dzikie zwierzęta', *patywnik* — 'co patynki wyrabia', *pargaminnik*, *przyrzecznik* — 'co przyrzeka', *rywadlnik* — 'dłótko', *rzemieśnik* *spichlerznik*, *szczepnik* — 'sad', *szubienicznik*, *tarcznik* — 'co tarcze wyrabia', *trzygrosznik*, *sześciugrosznik* — 'monety', *wianecznik* — 'który wieńce czyni', *wydziałnik*, *popisnik*, *miernik*, *zamecznik* — claustrarius, *zapaśnik*, *znakomitnik* — signator, *zwolewnik* M., *gruszcznik* — 'wino gruszkowe' Cn. W XVI wieku tworzono według tego wzoru liczne nowe wyrazy, o czym świadczy miejsce u Mączyńskiego 455 r b.: „turburarz — *kadzidlnik* po polsku może być zwan“.

Analogicznie do takich, jak *zwolewnik* (*zwołony*) — 'wybrany', *męczennik* (*męczony*), utworzono *święcennik* Trembecki (może rusycyzm), *czepiennik* — 'co czepce robi' Ł., choć tu znaczenie jest czynne, nie bierne, lub może zam. **czepiedlnik* (od **czepiedlnia*?), *pustelnik* Erz. od *pustelnia*, podobnie do niego *czytelnik* BB., a może *czytelnie*

były już w Polsce w początkach XVI w. Zapewne od wyrażen syntaktycznych pochodzą: *należnik* — 'na lesie' suszony, *lasa* — plecionka z prętów; *naszelnik* por. *sza*, *szelka*; *naszyjnik*.

Przed przyrostkiem *-nik* mamy miękkie albo stwardniałe spółgłoski, gdyż przyrostek przymiotnikowy *-ny* pochodzi z praśl. *-unz*. Ale nowe zdrobniałe od *Piech* (Piotr), *Jach* (Jan), mają spółgłoski nie zmiękzone: *Piechnik*, *Jachnik*: Cn

§ 182. Suf. *-ownik*: z przyrostkiem *-nik* tworzą się nomina agentium od czasowników na *-ować*, stąd też mógł się wyosobnić przyrostek złożony *-ownik*: *prześladownik* Fl., *bojownik*, *naśladownik* BZ., *czarownik*, *zwiadownik* Mm., *budownik* BB., *czestownik* — 'który cześć a biesiadę sprawuje', *dysputownik*, *fundownik* — 'fundator', *mianownik* — nomenclator, *mordownik*, *ofiarownik*, *rytownik*, *rymownik* — 'poeta', *szacownik*, *szpiegownik*, *urzędownik*, *wybadownik*, *wytykownik*, *wywiadownik* M., *żartownik* Subs.

Ten sam przyrostek służy do tworzenia rzeczowników od innych rzeczowników lub niekiedy może przymiotników na *-owy*: *gwiazdownik*, *urożewnik* Mm., *nożewnik* Erz., *gwarownic* — verendator, por. *gwarancja*, *leszownik* — alutariusz Ł., *miodownik* — 'piernik' BB., *blachownik*, *cymbałownik* — 'co cymbały czyni', *kramownik*, *krzyżownik* — 'uczestnik procesji w dni krzyżowe', *mińcownik*, *piecownik* — 'który piece czyni', *pletownik* — 'kto plety puszcza, żeglarz', *wołownik* — 'oracz' M.

§ 183. Suf. *-czyk* wyodrębnił się zapewne w zdrobniałych, utworzonych od *krawiec*, *kupiec*, *szwiec* i t. p. z suf. *-ik*: *krawczyk* > *kraw-czyk*, *kup-czyk*, *szew-czyk* a potem według tych tworzono: *kominiarczyk*, *kowalczyk*, *piekarczyk*, *pisarczyk*, *ślusarczyk*, *stolarczyk*. Następnie od nazwisk na *-ski*: *lisowczyk*, *towiańczyk*, *mierostawczyk* (nie *-szczyk* jakby tego można było oczekiwać). por. L. Malinowski PrFil. II, 762.

Tenże pochodny przyrostek ukazuje się w nazwach męczyzn według narodowości: *Arabczyk*, *Bawarczyk*, *Galilejczyk*, *Medjolańczyk* M, zapewne z przymiotników na *-ski* jak *Lisowczyk*, na co wskazuje zmiękzone *ń* w: *Medjolańczyk*, *Bonończyk*, *Jończyk*, *Chińczyk*. Od nazw krajów na *-(i)ja*, *(y)ja* tworzymy pochodne na *-ijczyk*, *-yjczyk*: *Kolumbijczyk*, *Brazylijczyk*, *Arkadyjczyk*, także *Chilijczyk* od *Chili*, *Chile*, *Maczyński* pisze *-ejczyk*: *Arkadejczyk*, *Sycylejczyk*. Podobnie u Szymanowskiego, Świątynia Wenery w Knidos (r. 1778): *Knidejczyk* i przymiotnik *knidejski*.

§ 184. Suf. *-ica* < *-ika*, jak się zdaje, pierwotny suf. *-ka* dodawany do tematów na *-i* (Rozwadowski R. XXV, 415); pod wpływem i bezpośrednio po niem następujące *-ka* uległo zmiękczeniu i wymianie na *-ca* (Gr. stsl. 54) i zarazem przez morfologiczną absorbcję wyosobnił się suf. *-ica*. Bez zmiękczenia *-ika* tylko w *osika* (obok *osica*).

Z przyrostkiem tym tworzą się rzeczowniki pochodne od rzeczowników żeńskich, przyczem zmiana znaczenia często bywa trudna do ścisłego określenia. Przypuszczać można, iż w wielu razach suf. *-ica* tworzył imiona pierwotnie zdrobniałe: *tobolica* ok. 1340 Stppp. II, 21 (*toboła* 1391 Hube Zh. 64), *dziewica* (od *dziewa*) Kśw., *studnica*, *granica* (od *grań*), *tszczyca* (por. r. *toska*), *macica* — vitis Fl., *jastkolica* (por. *jastkoła* Fl.), *łędźwica*, *łagwica*, *tablica* (od łc. *tabula*), *zaponica* — armilla (od *zapona*) BZ., *kapielica* — balneum R. XLVII, 369, *kotwica*, *modlebnica* (od *modlebnia*), *oblecznica* — vestibulum, *odpoczywadlnica*, *śniczycza* zam. *sieńczyca* (od *sianka* — 'sionka') — porticus Mm., *płatnica* (*płatka* — 'rodzaj ryby') — rubiculus, *ptaszyca* — avicula, *sanice* — carpentum Ł., *głowica* — capulus, *kijanica* — xitona (*kijań*), *łasica* — mustela, *osica* — tremula, *pagwica* — nodus, *skrzypice* — lyra Erz., *kaplica* (od *kapła*), *kazalnica*, *kuźnica*, *mszyca* (por. *mucha*, *meszka*), *stępicza* — pedica BB., *guzica* — 'połrzytek' (od *guza* — podex), *guźycza* — 'gardziel w szyjce', *łapica* — 'łapka na myszy', *nożyce*, *palica* (por. *pała*, *pałka*), *żupica* — 'kitlik', śrlc. *jupa* — 'rodzaj odzieży kobiecej', fr. *jupe* M, *polica* — 'półka', *barwica*, *bukwica*, *kobylica*, *kozica*, *petlica* Subs.

§ 185. Urobione od innych rzeczowników oznaczają przedmiot z pewną cechą szczególną np. *gardlica* 'ptak mający szczególnej barwy gardło' Fl., por. *sinogardlica*, albo szczególny gatunek np. *pszenica* (por. *pszono*), *radlica* (*radło*) Mm., albo miejsce, w którym się przedmiot znajduje, np. *zwoonica* — campanile Erz., *młynica* — locus, ubi granum conteritur, t. j. 'budowla, gdzie się młyn znajduje', *dębica* — 'gaj dębowy' M., ale bynajmniej niezawsze można odgadnąć właściwy stosunek pojęcia, oznaczonego przez rzeczownik pochodny, do pojęcia zawartego w rzeczowniku, od którego pochodny został urobiony: *okolica* (*okół*), *ulica* — platea, janua (od *ul*) Fl., *krczyca* — caesaries (od *kurk*) u Kromera *krszczyca* — 'głowa', *lisica* — toreular BZ., *ruszyca* (od *rucho*) — 'odzież' R. LIII, 133, *lisica* a. *lesica* Mm. (od *lasa*), *prześlica* — colus, *żużelica* (od *żużel*) — sordes metallorum Erz., *połowica* — media pars,

medietas BZ., *skolica* — succus (por. *oskōta*), *stolica* — sella Mm., *bylica* (od *byle* — herba), *kamienica* — latericiae aedes, *lasica pta-sza* — 'klatka, gajek' M., *motyllica*, *popielice*, *okienica* Subs. Rodzaju męskiego *bębenica* — tympanista Ł.

Niektórych pochodzenie ciemne np. *krynica* — rivulus 1439 AGZ. XII, 69, — *scaturigo* 1470 AGZ. II, 202; *kłonica* — furcale Wisł. nr. 228, będąca w związku z *kłonić*, gdyż tkwi w wozie pochylona, *ciemierzycza* R. XLVII, 355, Rost., *brodacica* — 'oksza', 'siekiera' BB., por. w temże znaczeniu stp. *barta*.

§ 186. Z suf. *-ica* od rzeczowników męskich tworzą się pochodne, oznaczające istoty żeńskie: *stolnica* — 'stolnikowa' 1392 Leksz. II, nr. 258; 1400 Stppp. II, nr. 567, *domina cześnica* — 'cześnikowa' 1424 Ks. M. II, nr. 856, *miecznica* 1424 TPaw. VII, nr. 3498, *gołębica* Fl., *orlica*, *oślica*, *młodzienica* BZ., *synowica* R. XLVII, 355, *czarownica*, *jeszczeryca* — *vipera*, *mężycza* — *virago*, *świekrzyca* Mm., *kruczycza* — *corva* Ł., *lwica* Erz., *pasirzbica*, *wieszczycza* BB., *blaźnica*, *charcica*, *ogarzyca*, *tanecznicza* M., *oblubienica*, *obludnica*, *okrutnica*, *służebnicza*, *utrątnica*, *zakonnica*, *zaletnica*, *złośnicza* Subs. Rzadkie nazwy żon na Śląsku: *Michalica* (od *Michalik*), *Adamczyca* (*Adamczyk*), *Palarczyca* (*Palarczyk*), *Sobocica* (*Sobocik*) Nitsch, MPKJ. IV, 189.

Od takich imion żeńskich raz tylko się spotyka imię pochodne męskie zresztą niepewne: obok bardzo częstego w zabytkach staropolskich: *świerzypica* — *equa indomita* (od *świerzepy* — 'dziki'), raz zapisano: *świerzypicowie* Mm., (Jer. V) w Mm. lubińskim, gdy w kaliskim jest prawidłowo: *świerzypcy* od *świerzypiec*, 1470 MPKJ. V, 98.

§ 187. Suf. *-ica* tworzy pochodne niekiedy od wyrażen syntaktycznych: *przełbica* — *galea* BZ. (*prze łeb*), *drługubica* JA. XI, 140 (sieć z trzema gubami, wklęśnięciami), *sinogardlica* Rost., *zausz-nice* — *inaures* BZ., *połudwica* a. *połudźwica* L. Obcego pochodzenia jest stp. *Bogurodzica* (przez Czechy ze stł.).

§ 188. Niektóre pochodzą od imiesłowów albo od rzeczowników odimiesłowowych na *-ije*: *źrzenica* Fl., (por. r. *zrēnīje*, stp. *poźrzenie*), *dzianica* — *sagum* BZ., *tkanica* Mm, *kapalica* — *serum* Erz. od **kapat(y)*?, *cierlica* — *curris* BB. (z prawidłowem *-i(e)r-*, gdy *tarlica* — 'do tarcia przedziwa' pochodzi od *tarto*), *dranica* — *tegula*, *tarcica* — 'deska' BB. (od *tarty* i stąd ma nieprawidłowe fonetycznie *-ar-* przed miękką spółgłoską), *mierzienica* — 'czarownica' M. Inne mają tylko niepewny pozór takiegoż pochodzenia:

sudlica a. *sulica* — *brevis lancea* Mm., *szybienica* BZ. (por. *szybata* — 'filut'). *uźdźzienica* R. XXII, 36, *wrzecienica* — *vipera* Mm. (od *wiercić się?*), *wrzędzienica* M. (por. *wrząd*, *wrzedzianka*), *cieślica* — 'topór' BB., *dymienica* — *hubo* Sł. Warsz.

§ 189. Liczne są pochodne od przymiotników, zwłaszcza od kończących się na *-ny* np. *ciemnica*, *obietnica* (por. *obietny* Mm., *obiatny* BZ.), *tajnica*, *tajemnica* Kśw., *płoszczyca* — *ciniphes*, *prawica*, *proznica*, *winnica* Fl., *łożnica*, *tesnica* (zam. *tesknica*) Gn., *czeladnice* — *cognationes*, *jałowica*, *modlitewnica*, *natokietnice*, *naręcznica* *piwnica*, *pokładnica* — *gazophylacium*, *poświętnica* — *sanctuarium*, *pr[z]aśnica* — 'chleb przasny', *ręcznica* — *cithara*, *samica*, *zimnica* — *febris* BZ., *dziennica* — 'dzienna gwiazda', *solnica* — *salnea* Mm., *chlebnica* — *vas escarum*, *spodnice* — *subligaculum*, *wszywica* — 'wszywa niemoc', *wątrobnica* — 'wątroba na kielbasę' Ł., *gorczyca*, *gronnica*, *miednica* — *pelvis*, *żywica* Erz., *cieplica* — *therma*, *wieczernica* — *hesperus* BB., *sklenica*, *węgielnica* — 'węgielna miara' M., *kostnica*, *nierządnicza*, *przecznica*, *rocznica*, *różnica*, *skarbnica*, *strażnica*, *świętnica*, *włosienica* Subs. i t. d.; rodzaju męskiego *woznica* BZ., *wieśnica* — 'wieśniak' Sul.

Od stp. *dwoj*, *troj* pochodne *dwójca*, *trójca* < **dwojica*, **trojica*, por. stsl. *dzvojica*, *trojica* (Vondrák 617).

§ 190. Obfitość formacyj z *u* przed przyrostkiem *-ica* wywołała wyosobnienie rozszerzonego przyrostka *-nica*, który niezawsze z pewnością da się stwierdzić, gdyż często możemy przypuścić istnienie dawno zapomnianego przymiotnika na *-ny*: *oświernica* a *ocziwernica* — *terribile* Fl. (por. *potwór*, *poczwarą*) Brückner R LV, 172; *kadzidlnica*, *lektwarznica* — *apotheca* (od łc. *electuarium*), *odziewnica* — *vestibulum* BZ., *chowadlnica*, *wieszczbnica* (od *wieszczba*) — *ariola* Mm., *sulnica* — 'flaszka' Ł., por. *sulak* — 'długi garnek' Sł Warsz., *kropidlnica*, *krzczilnica*, *owocnica* — 'owocarnia', *warcabnica* M, *socznica* — 'czas puszczenia soku u drzew' Cn., *maźnica*, *szachownica* Subs., *prochowica* według *ładownica* od *ładowny* Subs. Od *wypatrować* Mączyński utworzył pochodne *wypatrownica*: „specula — ganek, wykusz, *wypatrownica* może być zwana“ M. 407 ra.

§ 191. Przypuszczać można, że imiona z suf. *-awica* miały za wzór takie, które utworzono od przymiotników na *-awy*, choć obok nich już w stsl. nie występują takie przymiotniki np. stsl. *tręsavica*, *żegavica*. To samo mamy w polszczyźnie: *błyskawica*, *trząskawica* Fl., *pijawica*, *trzęsawica* — *palus* Mm., *mrugawice* —

'powieki' Ł., *rękawica* Erz., *dychawica*, *nogawica* BB. Podobnie niejasny suf. *-ewica* w *soczewica* Mm. Wyosobnił się też suf. *-czyca* w *lewczyca* — 'lwica' Ł. pod wpływem takich, jak *gruszczyca* — *pirus* Ł. (od *gruszka*).

Suf. *-czy* < *-čiji*, p. § 30.

§ 192. Suf. *-icz* < *-ič* < *-ikjo* wyjątkowo rzadki: *pogonicz* — 'poganiacz' Sł. Warsz., stł. *pogonič*, *wyrwicz* — 'grajcarek', wyraz użyty humorystycznie przez Naruszewicza Ł., *golicz* — *rasor* Ł., cz. *holič*; *konicz* stp. *konik* — *trifolium*.

§ 193. Suf. *-ek* < *-ekz* lub *-ekz*, w imionach nijakich *-ko* < *-zko* lub *-zko*, w żeńskich *-ka* < *-zka* lub *-zka*. Przyrostki *-zsz*, *-zsz* rozpatrujemy razem przedewszystkiem ze względu na to, że imiona, utworzone z ich pomocą, w zakresie każdego rodzaju gramatycznego tworzą jednakowe grupy znaczeniowe, a powtóre, że wymiana prastłowiańskich sufiksów rzeczownikowych z twardą lub miękką spółgłoską zależy wyłącznie od natury spółgłoski, kończącej temat, do którego dodaje się przyrostek, mianowicie suf. *-zsz*, *-zko*, *-zka* następują wyłącznie po *-j-* lub po tematowej spółgłosce tylnojęzykowej: *k*, *g*, *ch*, natomiast po innych spółgłoskach występuje suf. *-szsz*, *-zko*, *-zka*; nawet jeśli rzeczownik, od którego utworzono wyraz pochodny z tym sufiksem, kończy się na spółgłoskę miękką, spółgłoska ta — z wyjątkiem *j* i zmięczonych przez *j* — wymienia się na twardą np. *stońce* — *stónko*, *dzień* — *dzionek*, *pień* — *pionek*, *pierścień* — *pierścionek*, *kość* — *kostka*, *łódź* — *łódka*, *sieć* — *siatka*, *gałąź* — *gałązka*, *żołądz* — *żołądek*, *połec* — *połetek* Subs. Także od dawnych na *-ije*, *-ija*, *-i* pochodne przed *-szsz* mają spółgłoskę twardą: *skrzynia* — *skrzynka*, *półskrzynek*; *świnia* — *świnka*, *podświnek*, *bogini* — *boginka*, *gadanie* — *pogadanka*. Ale *szyja* — *szyjka*, *kolej* — *kolejka*, *jaje* — *jajko*, *stój* — stp. *stójek* i t. d. Rzeczowniki nijakie zakończone niegdyś na *-je* i żeńskie na *-ja* po spółgłosce zachowują w pochodnych spółgłoskę miękką: *pole* — *pólko*, *łóże* — *łóżko*, *bania* — *banika*, *dusza* — *duszka*, *wola* — *wólka*, *mila* — *milka*, *wieża* — *wieżka* Bls.

Twarde ulegają zmięczeniu tylko wtedy, kiedy temat kończy się na *k*, *g*, *ch*, które, jak również *c*, *dz* < *k*, *g*, przed suf. *-k-* wymieniają się na: *cz*, *ż*, *sz*: *roczek*, *karczek*, *rożek*, *bożek*, *staruszek*, *proszek*, *tyczko*, *oczko*, *uszko*, *rączka*, *nóżka*, *trozka*; *miesiączek*, *pieńniżek*, *owieczka*, *duszyczka*.

Sprawą tej wymiany zajmował się ostatniemi czasy N. Trubeckoj w Bulletin de la Société de linguistique de Paris XXIV, 130—137. Twierdzi on tam, że w języku prasł. był tylko suf. *-zka*, a proces wymiany tematowych *k, g, ch* zaszedł w wyrazach zdrobniałych i miał charakter „ekspresywny“: „wiadomo — pisze on — jaką rolę ma zmiękczenie spółgłosek przy tworzeniu wyrazów zdrobniałych, hipokorystycznych (t. j. pieszczotliwych skrótów) i w wyrazach mowy dzieci“. Otóż i tutaj na gruncie prasłowiańskim i to bardzo dawnym, bo w okresie pierwszej palatalizacji tylnojęzykowych, nastąpiło ich zmiękczenie pod wpływem właśnie pieszczotliwości. i formy **ronkzka, *nogzka, *mojzskos* wymawiano: **ronkzka, *nogzka, mojzskos* z czego powstały formy późniejsze: **raćzka, *nożzka, *měšzka*.

Nie zaszło to w formacjach przymiotnikowych jak: *miękki* < **mękkz*, *lekki* < **lęgz*, stp. *krechki* < **krzchz*, *wilki* < **vulgz*, gdyż te przymiotniki nie miały cechy zdrobniałości i tylko przymiotnik **tęgz* mógł tę cechę posiadać, wymienił się przeto na **tęgz* > **teżz*, *ciężki* (Trubeckoj przypuszcza, że znaczenie 'gravis' we wszystkich językach słowiańskich jest wtórne i że pierwotnie przymiotnik ten „devait encore être une expression dédaigneuse ou atténuante“, co pozwalało go zaliczyć do kategorii wyrazów zdrobniałych).

Objaśnienie to, jak widzimy, wprowadza do faktów fonetycznych nowy czynnik, nazwany przez autora ekspresją, co możnaby nazwać dążeniem do dźwiękowego wyrażenia nastroju uczuciowego, jak tutaj — pieszczotliwości. Ale w takim razie zachodzi pytanie, dlaczego proces ten wyraził się wyłącznie w zakresie spółgłosek tylnojęzykowych, a zwłaszcza dlaczego ten nastrój nie wywołał utrzymania spółgłosek miękkich, istniejących już w wyrazach, od których zdrobniałe się utworzyły, jak *kostka, łódka, skrzyńka, boginka*?

Dalej jest wątpliwe, czy suf. *-zka* tworzył tylko imiona zdrobniałe: og. słowiańskie *piasek* wydaje się starszem od p. *piach*, podobnie *jabłko, zbytek, dobytek, początek, statek, zwitek, czwartek, piątek, dziesiątek* a. *dziesiątka* wyrazy bardzo stare, nie mają odpowiednich niezdrobniałych; możnaby wątpić, czy *smyczek*, zapisany już w zabytkach stsl. *smyczka*, jest zdrobniały względem p. *smyk* i czy raczej *smyk* nie jest tu nowotworem; do starego wyrazu niby zdrobniałego *łyżka* utworzono nowotwór nie **łyga* lecz *łycha* —

'wielka łyżka', a **tygi* nigdy nie było nigdzie; zawsze też występuje *kaczka*, nigdy **kaka*; a jednak i tu mamy *smyczka*, *łyżka* lub *łżka* (r. *łożka*) a nie **smyczka*, **tygska*.

Nie są też zdrobniałemi nazwy żeńskie na *-ka* utworzone od męskich: *Niemka*, *Węgierka*, *Francuzka* a jednak i tu od *Włoch* tworzymy *Włoszka*, od *Lach* — *Laszka*, od *Czech* — *Czeszka*, od *rodak* — *rodaczka*, od *pływak* — *pływaczka*, chociaż dla *sz*, *cz* niema podtrzymania w wyrazach pokrewnych, jak dla miękkiego *l* w nazwach *Angielka* (*Anglik*, *angielski*), *Polka* (*Polak*, *polski*).

Bądź co bądź więc, nawet przyjmując teorię Trubeckiego, musielibyśmy ją uznać tylko jako pierwszy punkt wyjścia i zapytać, dlaczego zmiękczenie spółgłoski przed suf. *-zk*, nie wywołane specjalnemi warunkami fonetycznemi (jak w *pólko*, *wółka*, *bańka*) objęło tylko spółgłoski tylnojęzykowe. Tutaj możnaby zastosować inną teorię, mało dotychczas opracowaną i wypowiedzaną tylko przygodnie, a powołującą się na czynnik t. zw. „horror aequi“ w słowotwórstwie; wspomina o tem Vasmer w Kuhn's Zeitschrift LI, 66 powołując się na przykłady z różnych języków arjoeuropejskich i przytaczając odnośną literaturę. Według tej zasady, jeżeli temat kończył się na pewną spółgłoskę a dodawany do niego przyrostek taką samą spółgłoskę w sobie zawierał, to unikano w różny sposób tego nagromadzenia jednakowych spółgłosek np. przez haplogogję albo zmianę fonetyczną jednej z nich, by właśnie wprowadzić choć jaką taką różnaitość dźwięku. W języku prasł. może najbardziej razilo powtarzanie w zbyt bliskiem sąsiedztwie tylnojęzykowych twardych, na co nam wskazuje także suf. *-ak* nie następujący (w starych rzeczownikach) nigdy po spółgłosce tylnojęzykowej twardej, lecz tylko po niegdyś miękkiej: *mieszczak*, *tyczak*, *Korczak*, *Szymczak*; byłby to zadziwiający przypadek, gdybyśmy tu mieli zawsze suf. *-jakk*. Z drugiej strony nie brak przykładów na *-acz* po *k*, *g*, *ch*, np. *tkacz*, *bogacz*, *nastłuchacz*.

Z drugiej strony teoria o „horror aequi“ nie zgadza się z formacjami przymiotnikowemi: *męzka*, *łzka* i t. p. ani z zaimkową *kaka*. Widocznie w zakresie tworów rzeczownikowych działały szczególne czynniki, które nie miały zastosowania w formacjach przymiotnikowych i zaimkowych.

Formę przymiotnika *ciężki* należałoby zestawić z formą *gorzki* (wymawiany też *gorzki*), który pochodzi z **gorjǫ-kz*, mimo że w *gorycz* niema joty, a więc i *ciężki* < **tęǫjǫ-kz*; w nowym przymiotniku

ważki mamy *ż* pod wpływem czasownika *ważyc* oraz przymiotnika *ważny*.

§ 194. Mówiliśmy już o tem, że nie wszystkie rzeczowniki z suf. *-kz* (*-bkz*) można uznać za zdrobniałe; dodamy tu jeszcze kilka: *skutek* Kśw., *świadek* Fl., *czosnek* — *allium* Ł., *ziemek* M. (od *ziemia*), *przasnek* — *lagana* BZ., *sutek* o którym mówi Mączyński: „zamiast *piersi*, *cycek*. niektórzy mówią *sutek* od [s]ania“; *bliznek* od *bliźni* BZ.

Również jest wątpliwe, czy zdrobniałemi były żeńskie: *puszotka* — *capus* BB., *pozimki* — *fraga*, *rzaski* — ‘jagody ziela’, *wąsionka* — *eruca* M., *nastotka* — ‘nakrycie, czaprak’, *tatarka* — ‘tatarskie ziele’, *gorzałka* — *aqua vitae* Cn. różnego pochodzenia, niezawsze jasnego. Utworzone od czasowników: *uczynek*, *zametek* Fl., *modłek* — ‘co się modli, prosi o co’, *piszczyk* — *tibicen*, *placzek*, *skrzypek*, *upominek* M., *gadka* — *certamen* Gn., *otuczka* — *cautela*, ‘nawias’ od *otuczyć* — ‘łukiem zastawić z obu stron’, *oganka* Ł., *bajka*, *w dochwatki*, *w dorywki*, *kolebka*, *kropka*, *podrywki* *dialektyckie*, *przechadka* a. *przechadzka* (pod wpływem *przechadzać się*), *sapka* Cn., *ucieczka*, *wycieczka* i t. d. Od przymiotników: *białka* — ‘ciasto z białej mąki’ BZ., *mężatka* — *marita* Sul. 18, — *virago* BB., *piłśnianka* — ‘trzewik z piłśni’, *serwatka* (od *syrowaty*), *śłomianka*, *maślanka* Cn. Od imiesłowów biernych lub od rzeczowników na *-cie*, *-nie*: *wyprotek* — *abortivus* Mm., *wymettek* — ‘miara zboża, jako zapłata za mielenie’ Erz., *kochanek* BB., *nalezionek* — *mamzer*, *ob[wa]rzanek* M., *czcionka* — *syllaba* Ł., *drobiunka* — ‘zupa z drobionego chleba’, *grzanka* — *tostura* BB. Od imiesłowów czynnych czasu teraźniejszego: *drzączka* Fl., *mierzyczka* Gn., *bolączka*, *gorączka*, *rzęączka*, *świerzbiczązka* M., *spiączka* Cn.

Nie były też zdrobniałemi nazwy członków rodziny, utworzone od przymiotników na *-any*: *ciotczanek* — *amitinus* Ł., *siestrzanek*, obok którego jest może późniejszy *siestrzan*, przynajmniej w XV w. mamy zapisany wyraz *siestrzanek* — *sororinus* Wisł. nr. 228, a niema wyrazu *siestrzan* w tem znaczeniu; *bracianek* — *cognatus* Wisł. nr. 228, zastąpiony przez *bratanek* (pod wpływem *brat*) 1441 Stpp. II nr. 2979; 1447 AGZ. XI, 296; 1498 AGZ. XV. 560.

§ 195. Od imion męskich tworzą się żeńskie na *-ka*: *jedziaczka* Fl., *piastunka*, *śpiewaczka*, *towarzyszka* BZ., *kucharka* Mm., *siodłaczka* — *rustica*, *składaczka* — *poëtissa*, *posełka* — *nuntia*, *wieśniaczka* BB., *szafarka*, *tkaczka*, *żartoczka* M., *kmiotka* — *rustica* Cn.,

może także *praczka* BB. i *szwaczka* M., choć *pracz* i *szwacz* nie był w użyciu: *diedziczka* od *diedzic* (z cz) Cn., *chłopka*. Często od męskich na *-ciel*, zwłaszcza u Mączyńskiego: *chwalicielka*, *nalezicielka*, *odnowicielka*, *oskarżycielka*, *poprawicielka*, *uczycielka*, *wynajdzicielka*, *życzycielka*, nierzadkie i dziś np. *pocieszycielka*, *nauczycielka*, *życicielka*, *marzycielka* i t. d., wszędzie tu *l* miękkie analogicznie do męskich.

Wpływowi tej analogji nie podlegają pochodne od rzeczowników na *-arz* np. *piekarka*, *żniwiarka*. Oznaczają one osoby żeńskie zajęte robotą, oznaczoną w pniu wyrazu, ale *żniwiarką* nazwano też przyrząd, służący do żęcia zboża, i w podobny też sposób nazwano *kosiarkę*. Analogicznie znów do tych nazw obecnie tworzą się dla przyrządów terminy techniczne na *-arka* np. *tokarka*, *wiertarka*, *szwarka*, *strugarka*, *czyszczarka*, *suszarka*, *wolarka* — 'wóz kolejowy dla wołów'.

Z tymże suf. *-ka* tworzą się nazwiska żon od nazwisk mężów na Śląsku: *Kubalak* — *Kubalaczka*, *Boruta* — *Borutka*, *Klimsza* — *Klimszka*, *Szeligi* — *Szeliżka*, *Wojciech* — *Wojcieszka*, *Warmuta* — *Warmutka*, *Tkaczyk* — *Tkaczyczka*, *Karaś* — *Karaska*, *Stryj* — *Stryjka*, Nitsch MPKJ. IV, 187. Podobnie i w innych gwarach np. *Śpiewak* — *Śpiewaczka* pod Mińskiem Mazowieckim.

§ 196. Od zapożyczonych na *-an* le. *-anus* tworzą się pochodne rodzaju żeńskiego na *-ka*: *poganka*, *chrześcijanka*, *dominikanka* podobnie też *bernardynka* (por. też w innym znaczeniu *bernardynka* — 'tabaka bernardyńska' Pan Tadeusz IV, 297). Podobnie od rodzimych na *-anin* mamy żeńskie na *-ka* z elipsą sufiksu *-in*: *ziemianka*, *mieszczanka* BB. Weześnie tu wyosobnił się suf. *-anka*, to też od *ślachta* utworzono imię żeńskie *ślachcianka* Sul. 89, BZ. Ten sam przyrostek zachowano dla rzeczowników żeńskich, oznaczających osoby z pewnych miast lub okolic: *krakowianka*, *warszawianka*, *lublinianka*, *podolanka*, choć męskie przypuszczalne na *-anin* wyszły z użycia, wyparte przez formacje na *-ak*: *krakowiak*, *podolak*. U Szymanowskiego z twardą przedniojęzykową spółgłoską pnia: *Miletanka*, *Lidanka* obok *Lesbianka*.

Wreszcie przyrostek *-anka* został użyty do tworzenia nazw córek ludzi, nazywanych od urzędów, lub mających nazwiska rodowe na *-a* lub przymiotnikowe na *-y*, *-i*: *wojewódzianka*, *starościanka*, *podkomorzanka*, *podstolanka*, *wojszczanka*, *Zarębianka*, *Giżanka*, *Sapieżanka*, *Hreczeszanka*, *Badenianka*, co obecnie wychodzi

z użycia: o ile forma na *-anka* nie stała się utrwaloną przez tradycję zostaje ona zastępowana przez suf. *-ówna* np. *Kutrzebówna* zam. *Kutrzebianka* (*Kutrzeba*), *Śląpówna* zam. *Śląpianka* (*Śląpa*), natomiast *-anka* tworzy pochodne od męskich na *-g*: *Derynżanka* (*Deryng*), *Pobożanka* (*Pobóg*) i t. d. Osobno stoi *równianka* — ‘wianek z kwiatów’ M.

§ 197. Z suf. *-k* tworzą się wyrazy pochodne od wyrażen syntaktycznych, składających się z przyimka i rzeczownika: *podnożek* — scabellum Fl., *namiastek* — ‘zastępca’, *naparstek* (*na pierś* — ‘na palec’), *obnożek* — ‘bandaż na nogi’, *potomek* (tu zachowana dawna forma zaimka: *po tom*), *szczątek* — to samo, co ‘potomek’ SKJ. I, 148 (zam. *szcządek*, *szcządką* > *szczątka* i z przypadków zależnych *t* w N. sg.) od *czędo* — ‘dziecię’. Także w złożeniach z przedrostkiem *pa-*: *pachołek*, *parobek* BZ.

§ 198. Niejasnego pochodzenia jest *t* w pochodnych od czasowników: *początek* Fl., *dobytek*, *przybytek*, *użytek* Gn., *wziątek* BB.: możnaby je wywodzić nie od czasowników, ale od rzeczowników z dawnym suf. *-ije* pochodnych od imiesłowu biernego: *poczęcie* — *poczęty* i t. d. W takim razie trzeba by uznać wczesne wyosobnienie suf. *-tek*, gdyż tylko w ten sposób możnaby wyjaśnić powstanie form: *dostatek* Fl., *ostatek* BZ., *zadatek*, *stutek* — *disciplina* BB., *przydatek* M. | i in. podobne. Może też tutaj należy odnieść wspomniane w § 194 *skutek*, *sutek*. Por. suf. *-tny* § 60.

Niejasnemi są też formy zaimkowe *wszytek*, *wszystek* a także *wszyciek* (oboczności już psalterza Florjańskiego) z pochodnym suf. *-itkz*, *-istkz*, *-itkz* niewiadomego pochodzenia.

§ 199. Przedstawiliśmy w § 193 właściwości formalne końcowej spółgłoski tematu przed przyrostkiem *-ek*, *-ko*, *-ka* i w dalszych paragrafach liczne przykłady stwierdziły, iż pod tym względem panują stałe normy. Są jednak formacje, które może tylko pozornie, ale dla przyczyn niewyjaśnionych, od tych norm się uchylają. Przedewszystkiem wymienione w § 194 formy na *-ączka* mają z punktu widzenia fonetycznego nieprawidłowe *cz*, gdyż nie pochodzi ono z *k* lecz z *c* < *tj*. Podobną nieprawidłowość przedstawiają: *rodziczka* — *cognata* BZ. od *rodzic* < **roditjz* — *cognatus* BZ., *świeczka* BB., *diedziczka* Cn., *onuczka* oraz zdrobniałe nazwy wsi, pochodne od nazw na *-ice* np. *Stawowiczki* od *Stawowice*. Dalej mamy też *cz* w wyrazach utworzonych od czasowników lub może od rze-

czowników na *-acz*: *siekaczka* — sarculum, może też *siedlaczka*¹⁾ *sienna* — ventilabrum, 'szufla' Mm., *plwaczka* — pituita Ł, *padaczka* — epilepsia, *wiejaczka* — ventilabrum, *trzepaczka*, *wartaczka*; dalej: *pieszczek*, *mój pieszczku* — 'mój jedyny, moje serce' M., *kopaczka* według Zubatego z **kopaca* motyka Sb. Fil. I, 134, także *utarczka* por. *ucierać się z kim* — 'walczyć'. Formę *świeczka* objaśniano jako analogiczną do *owieczka*; *rodziczka*, *dziedziczka* analogicznie do *śluzebniczka* i innych t. p., ale nie dla wszystkich dadzą się takie analogie wykazać; *pasiczka* — vivarium Ł. może być zdrobnięciem od **pasica*; *sprzączka* (zam. *sprzążka*) stp. *przęczka* BB. uległa też wykojeniu, widocznie upodabniając się do licznych formacji na *-czka*, natomiast *porażka* ma niespodzianie *ż* (pod wpływem *porażenie*, *porażę?*), *kęszka* — 'podkasaniec' M. od *kęsy*, *kusy*, *liszka* — vulpis Fl., a obok tego *wiązka*, *zwózka* (od *zwozić*), *taska* i t. d.

Inne podobne formacje łatwiej dadzą się objaśnić np. *śmieszek* — 'co się często śmieje' od *śmiech* a. od *śmiać się* na podobieństwo *plączka*, *plączek* od *plakać*; *swaszka* M. pochodzi niewątpliwie od **swacha*, *luteniczka* M. od **lutenica*, *mieszczka* M. od *mieszczak* < **męstjaka*.

Wobec *plwaczka* od *plwać*, *trzepaczka* od *trzepać*, oczekiwaliśmy od *walać* — 'toczyć po ziemi' pochodnego wyrazu **walaczka*, natomiast jest *walatka* — 'gra w jajka' BB.

Różne przyczyny wywołały ukazanie się *c* przed przyrostkiem *-k*: *młócek* — tritor, *młocka* — tritura M. ma *c* niewątpliwie z tychże przyczyn, które wywołały ukazanie się *ż* w *porażka* (*młócenie*, *młóć*), tem bardziej *macki* zachowują *c* stale występujące w formacjach czasownikowych; w *Jacek* zachowało się *c* z *Jacenty* — Hyacinthus; *cacho* ze stp. *czaczko* wskutek „mazurzenia“, *wacek* portator ciborum 1437 Wisł. nr. 228, — *sacculus* BZ., czy jest zdrobnięciem pierwotnem imieniem własnem *Wactaw*? (por. *maciek* — 'brzuch', *dorotka* — 'wieża', *jasiiek* — 'poduszczyk' i t. d.); w wyrazach: *kiecka* — vestis longa, połowa XV w. R. XXII, 39, *dziecko* 1429 Stppp. II, nr. 2257, *niecki* — capisterium 1413 JA. XIV, 503, *blocko*, *pecka*, *placka* (na muchy), możnaby upatrywać suf. *-sk-*, i wtedy *c* byłoby z *ts* lub *czs* podobnie jak w *Płock*, *Kock*, *Łuck*, *Serock*; ale w *placek*, *gacek*, pochodzenie *c* jest bardziej tajemnicze; w wy-

¹⁾ Trzebaby przypuścić istnienie słowa **siedlić* — 'siać', gdyż przy wianiu rzuca się ziarno w górę, rozsiewając je w powietrzu, ale **siedlić* pochodziłoby od **siadło*, a to znów od *siać*; por. *orać* — *radło* — *radlić*.

razie *cycek* z wielkiem prawdopodobieństwem w obu *c* można upatrywać dźwięków naśladowczych (dźwięki wydawane przez dziecko przy ssaniu).

Wreszcie do nieprawidłowości trzeba zaliczyć zachowanie pod wpływem analogji miękkich spółgłosek przedsufiksalnych, o czem już wspominaliśmy np. *Angielka*, *karmicielka* i dalej zapisane u Mączynskiego: *grzebieniek*, *pieniek*, *płatmieniek*; według *grzebień*, *pień*, *płatmień*.

§ 200. Jakkolwiek z suf. *-k-* tworzą się imiona zarówno męskie, jako też i żeńskie, rzadko jednak zachodzi paralelizm form rodzajowych: *pieszczek* — *pieszczka* M., *bratanek* — *bratanka*, *siestrzanek* — *siestrzanka*, *małżonek* — *małżonka*, *jedynaczek* — *jedynaczka*. przyczem *jedynaczka* ma dwojakie znaczenie: niezdrobniałe, odpowiednie do *jedynak*, i zdrobniałe -- do *jedynaczek*.

§ 201. Największe rozpowszechnienie ma suf. *-k*, *-ko*, *-ka* w zakresie imion zdrobniałych, przyczem wiele wyrazów jest takich, które utraciły charakter zdrobniałości, ale można o nich przypuszczać, że miały go niegdyś, tak np. *matka* w stosunku do *mac*, *macierz*, *ciotka*, *babka*, *dziadek*, *dziewka*, *córka*, *mamka*, *dziatki*; *tartka* — mortariolum, *przodek* — initium, *strzępek* — funiculus, *zadek* — tergum BZ., dzisiejsze w temże znaczeniu *tytek*, *czapka* Mm., dalej *tydka* (por. stp. *tyst*), *szczołka*, *piszczałka* (stp. *piszczel* — tibia), *laska*, *jabłtko*, *gruszka*, *śliwka* (jako owoce jabłoni, gruszy i śliwy), *kubek* (por. *kubel*), *żołądek*, *mędrak*, *bożek*, *powałka* 'mały bochenek' M., *balka* — tignum, *niemotka* — infans, *sanki* M., *goryczka* — gentiana BB., *pączki* a. *gąsuszki* — 'ciastka', *ścieżka* (stp. *stęza*) M. i t. d. Zachodzą tu zmiany znaczenia np. *ociepka* — fasciculus BZ. znaczyło niegdyś 'ociepanie, obrabianie, okrziesanie' drzewa z gałązek, potem wynik tej czynności t. j. małą 'wiązkę, garstkę' gałęzi lub kwiatów.

Wszystkie nasze zabytki piśmienne obfitują w wyrazy zdrobniałe, które dotychczas nie utraciły swego charakteru: *baranek*, *jasłki* Kśw, *piasznka*, *uliczka* Fl., *miastko*, *kożuszek*, *pieniązek*, *ptaszek*, *pierzynka*, *różdżka* Gn., *darek*, *domek*, *jedynaczek*, *kotek*, *kozłek*, *narrzazek* — incisura, *psek*, *samczek*, *węzłek*, *garstka*, *gąsłki*, *dzieweczka*, *służebniczka* BZ., *chochotek* — capitellum, *kamionek* (od *kamień*), *słojek*, *urzędniczek*, *zajaczek*, *łopatka* Mm., *ogniszczo* (od *ognisko*), *pięstka* Ł., *drzewko*, *kopystka*, *siekaninka*, *baleczka* — tigillum BB., *bliźniczek* (mimo *bliznek* o twardem *n* u tegoż autora), *gołębek*,

*kosmek, młodziczek, prostaczek, okienko, parobeczek, piecek (od piec), pociaszczek, pożyteczek, prószek (od proch), prześcieradko, ramionko, robaczek, staruszek, ślodek — 'mały śledź', toporek, wianeczek, wierzchołek, złodziejek, zyszczyk, żródłko, chrząstka, latorośtko, łakotka, pochodniaka, pstrocinka, siarnka — hinnulus, zaworka: zaworką drzwi zakładam, zdebka (izdebka). drzążdżki — 'zapałki', lichweczka, maczużka — 'główka maku', owieczka, perieczka — grannula, piosneczka, podwiązeczka, poleweczka, rososzka, rzeczka — parva res, świeczeczka, wiazaneczka, wieżyczka, świerzopeczka — 'klaczka, kobyłka' M., chwilka Gn. i mnóstwo innych. Wiadomo jak Mikołaj Rej lubował się w wyrazach zdrobniałych, i żaden z pisarzy niemi nie gardził np. *złostka* — 'mała złość' u Szymanowskiego, a lud tworzy też zdrobniałe przysłówki i zaimki: *zarazki, zarazinki, zarazinecki, nikogutko, nikogusienko* PrFil. IV, 657, *zurutko*.*

§ 202. Oddawna też z tymże przyrostkiem tworzą zdrobniałe od tematów dawnych na *-ęć*: *dzieciątko Gn., jagniątko, niemowiętko, osłątka BZ., bydłatko, chłopiątko, prosiątko M.* Wyosobnił się stąd suf. *-ątko*, z którym tworzymy takie wyrazy, jak *biedniątko, chudziątko*, przy których niezdrobniałych niema, albo *niebożatko* od *nieboże* < **nebożije*; u Reja *niebożatko* rodz. męskiego lub żeńskiego, o ile odnosi się do osób dorosłych: *onej niebożatku zachciało się być praktykarką. niebożatko poznał śmiertelność swoje* Zwrc.

§ 203. Śród przykładów podanych w § 201 są takie, które uległy dwukrotnemu zdrobnieniu przez dwukrotne użycie suf. *-k* np. *lichweczka, wiazaneczka, świerzopeczka*. Te formacje są dość pospolite już u dawniejszych pisarzy: *miasteczko Gn., buranczek Ł., chłopięczo, członeczek, kosmeczek, mieszczyk, okieneczko, snopeczek, złodziejczyk, hufeczek (od *hufek, mały huf) M.*

§ 204. Suf. *-k* dodaje się też i do innych suf. np. do *-ica, -ice*, przez co się również tworzą zdrobniałe np. *ulica — uliczka, tabliczka, łasiczka, kapliczka, pęcliczka* i t. d. skąd znowu wyodrębnił się suf. *-iczka* i na rodzaj nijaki *-iczko*: *gęśliczki BZ., czapiczka — pileolum Ł., majątniczka — peculiolum, 'mała własność', tarczyczka, służbiczka, imieniczko — 'folwarczek', majątniczko — 'mająteczek', przysadzeniczko — appendicula M. obok przysadzenie — appendix; łożyczko BZ.* Jednak i tu niekiedy znaczenie zdrobniałości jest wątpliwe: *młodziczka Fl. (od młodziec), obroniczka — patrona Ł. (od obrońca)*. Zdrobniałe od zdrobniałych na *-yk*: *rzemyczek BZ., kamy-*

czek, koszyczek M. Według *chłopaczek, jedynaczek, prostaczek* (od *chłopak* i t. d.) utworzono *synaczek* z wyosobnionym suf. *-aczek*.

Analogicznie do *pastuszek, paluszek* (od *pastuch, paluch*) utworzono *garnuszek, jabłuszko, serduszko, powaluszka* — ‘bocheneczek chleba’ M., *dzbanuszek* Cn. z wyosobnionym suf. *-uszek*, i w dalszem złożeniu *-uszczek*: *koniuszczek, w koniuszczki rósć* — in angulos exire M.

Suf. *-aszek* w *chłopiaszek* M., *chłopaszek* Cn., *cycaszek* Ł., *wieprzaszek* M., *igraszka*. Suf. ten można wywieść chyba tylko z *ptaszek*, gdzie przypuszczamy istnienie formy **ptach*, od której mamy dość liczne formacje pochodne.

Trudno powiedzieć, jaką drogą powstały suf. złożone *-yszek*: *kamyszek* BB., *młotyszek* Cn. i dalszy złożony *-yszczek*: *kamyszczek* M.; dalej *-iszek*: *braciszek* BB.; *-oszka*: *piękroszka* — ‘ozdóbka’, *chytroszki* M., *mędroszka* — ‘mędrek’ Cn., wreszcie *-sek*: *djasek* — ‘djabel’ Pot. W. Ch. 261.

§ 205. Zdrobniałe od imion własnych tworzą się w ten sposób, że suf. *-k* dodaje się do tematu imienia mocno obciętego, jeżeli imię jest dwu-, lub wielozgłoskowe np. *Wacław* — *Wacek, Bolek, Mieczek* lub *Mietek, Antek, Hipek* (Hipolit), *Sobek* (Sobestjan) i t. d. Są to tak zw. *hypocoristica*; niektóre kończą się także na *-ko* np. *Przybko* 1250, *Przemko* 1289 Baud. *Jaśko, Zbyszko*.

§ 206. Przymiotniki i przysłówki też mają formy zdrobniałe, a raczej augmentatywne, wyrażające wzmocnienie danej cechy przez przybieranie suf. *-ki*, ale zawsze rozszerzonego przez inne sufiksy: *-ut-, -ucz-, -uś-, -eń-, -yl-* i różne ich kombinacje. Do takich rozszerzonych najstarszych, przynajmniej najdawniej zapisanych przyrostków należy *-utki*: *milutka* Kśw., *malutki* Fl., lub *-uczki*: *maluczki* Fl., *dopieruczko, przeciuczko, snadniuczko* M., *bieluczki, iluczki* — ‘jak mały’, *miękuczki, subtelniuczka mąka, nowiuczki* Cn., *raniutko*. Dalej jeszcze *-eńki*: *maleńki* M., *-uśki*: *maluśki* Błs., *-usieńki*: *malusieńki* (od *malusi*), *miękusieńki, młodziusieńki, tylusieńki* M.; *-ylki*: *jednylki* — ‘jednakowy, równy drugiemu’ Cn.

Im później, tem bardziej mnożą się takie formacje, przybierając coraz więcej sztuczny, wymyślny charakter. Dla przykładu przepisujemy tu ze Słownika warszawskiego „zdrobniałe“, utworzone od przymiotnika *mały* z suf. *-k* i z innymi przyrostkami, w różny sposób łączonymi: *maleńki, malenieczki, maluchny, malusi, maluśki, malusieńki, malusienieczki, malutki, maluteczki, maluteńki,*

malutenieczki, maciupci, maciupki, maciupenki, maciupenieczki, maciuchny, madziudzi, madziubdzi, madziubenki, maluty, malutuchny, maluczki, maluśty, moluturny, malutynenki, malutuperny, maluścki, pomijając dalsze odmiany w liczbie 33, mające charakter tworów dorywezo i indywidualnie wymyślonych. Są one dowodem, jak często ludzie wysilają się, by wyrazić swój szczególny do przedmiotu stosunek przez użycie formy zupełnie niezwykłej, niespodzianej np. *malitki, maluleczki, malupasienki, maciupulki, madzidineczki, mabdziurny* i t. d., gdzie z zasadniczej formy *mały* często pozostaje tylko *ma*.

§ 207. Suf. *-awka*: jest to przyrostek złożony, gdyż *-a-* należy do słowa tematowego t. j. do rzeczownika na *-a* lub do czasownika na *-ać*; *-w-* musiało też tworzyć osobny przyrostek czy to rzeczownika na *-wa*, czy przymiotnika na *-wy*, takich jednakże formacji przy rzeczownikach na *-awka* nie mamy: *brodawka, drzystawka* — 'biegunka', *pijawka, rzucawka* — epilepsia, *sadzawka* BB., *nogawka* — caligula M., *ciskawka, sikawka, szczypawka* Cn., *czkawka, dmuchawka, ruchawka, słuchawka, migawka*. Wyjątkowo przy nazwie tradycyjnego obchodu ludowego w Krakowie *rękawka* jest *rękar*.

§ 208. Suf. *-ówka* od przymiotników na *-owy* lub od czasowników na *-ować*: *dachówka* — 'rynna' Ł., — teguła BB., *morówka* — pestilentia BB., *makówka* — 'makowa główka' M., *grochówka* Cn., *śledziówka, solówka* — 'beczka na śledzie, na sól', *sznurówka, rozbudówka, podmurówka, schówka* i *schówek*; osobno stoi *żydówka* 1399 Leksz. I nr. 3019.

Teraz szczególnie ten przyrostek używa się przy tworzeniu nazw wódek: *jarzębinówka, pomarańczówka, żubrówka*.

§ 209. Suf. *-k* rozszerzony przez *-un-*, *-on-* często niejasnego pochodzenia: *biegunka* może pochodzić od *biegun* — 'człowiek, co często biega', jako nazwa choroby, zmuszającej człowieka do biegania; *miodunka* — locusta Erz., *miodunka, miodonka, miodówka* — 'rodzaj rośliny' Rost., *spionka* — 'ospałość, gnuśność' Ł., *młodzionek* — parvulus BZ., teraz *młodzianek, robionek* — parvulus BZ., por. r. *rebēnok* — 'dziecię', zostaje w związku etymologicznym z *rob* stsl. *rabz* — 'servus', *po-roboti* znaczyło 'podbić, wziąć do niewoli'; *wybojonek* — excussor Mm., oczywiście w związku z *wybić, wybój*. Raz tylko występuje suf. *-ęka*: *łazęka* — 'szpieg' BZ.

§ 210. Suf. *-unek*. Z końcem w. XV rozpowszechniały się zapożyczenia niemieckie na *-ung*, przystosowane do norm głosowych

polskich, ale początkowo mało zmienione: *ruchung* z niem. *rechnung* u Bartłomieja z Bydgoszczy, który jednak zapisał też już formę *rachunek*, *trunek* u Mymera i u Murmeljusza, *szacunek*, *kosztunek*, *rustunek* (n. *rüstung*) M. i in. Obfity ich zasób znajdujemy u Reja, który używał form na *-unk*: *wizerunk*, *frasunk*, *rachunk*, i te formy dalej utrzymywały się w piśmiennictwie np. *wizerunk* Pot. W. Ch. 265. Jednocześnie jednak bardziej rozpowszechniały się formy na *-unek*. i z tym tą drogą wyosobnionym przyrostkiem zaczęto też tworzyć pochodne od czasowników rodzimych polskich na *-ować*: *pocałunek*, *poczęstunek* i t. d.

§ 211. Suf. *-sk-* < *-tsk-* wyłącznie przymiotnikowy, gdyż i stp. rzeczowniki: żeński *wojska* Fl. i nijaki *wojsko* BZ., były prawdopodobnie pierwotnie przymiotnikami; jest też i stary przymiotnik *wojski* 1290, — *officialis* 1350 Baud. w znaczeniu rzeczownikowym.

Tworzą się one od rzeczowników i datują się z okresu prasłowiańskiego; wskutek zniknięcia *š* między końcową spółgłoską pnia a spółgłoskami sufiksu zachodzą procesy asymilacyjne np. *boski* < *božsk-*, *ludski* (pisane *ludzki*) < *ljudsk-*, *niemiecki* < *němьčsk-* i t. d. Są one bardzo liczne we wszystkich okresach życia językowego, dajemy tu mały ich wybór; *niebieski* < *nebesьsk-*, *polski*, *pogański*, *sądski* Kśw., *dziecki*, *ludzki*, *murzyński*, *niemieczski* Fl., *ciesielski*, *dziedzic[ę]ski*, *księski*, *mężczyński*, *miestski* a. *miescski* BZ., *jezdcki* (z twardem *d* pomimo *jeździec*, według przypadków zależnych: *jezdca*, *jezdcem*) BB., *ślachetski* Mm., *komedyski* (od *komedja*) — *comicus*, *młodzieński* M., *jeński* — 'jeńcom służący' Cn. i t. d.

Niekiedy od przymiotników: *dzieciński* (*dziecinny*) BZ., *duchowieński* (*duchowny*), *macoszyński* (*macoszyn*) M., *macierzyński*, także od zaimków dzierżawczych: *swojski* M., *mojski*, *twojski*, *naski*, *waski*, i nawet *jegojski* Cn.

Zwłaszcza często używane pochodne od nazw miejscowości np. *chełmieński* (od *Chełmno*) M. obok *chełmiński*; stały się one nazwiskami ludzi: *Kamieński* ob. *Kamiński*, *Jasiński* ob. *Jasiński* i t. d. Od *Pilzno*, *Gniez[d]no* *Kros[t]no*, i innych na *-zno*, *-sno* zamiast form: *pilzieński*, *gnieziński* a. *gnieździeński*, *krosieński* a. *krościeński*, tworzymy dziś formy: *pilźnieński*, *gnieźnieński*, *krośnieński*.

Często przymiotniki na *-ski* są spolszczeniem przymiotników łacińskich na *-anus*, *-inus*, gdzie *-ski* występuje na miejsce końcówki łacińskiej *-us*: *christianus* — *chrześcijański* i podobnie *romanski*, *bizantyński*, *marjański*, *mantuański*, *neapolitański*, *konstantynopolitański*

(ale: *jampolski marjanpolski* od miejscowości polskich). Analogicznie utworzono nowe przymiotniki: *jawański, fiumański*, starsze: *syreński* — 'syryjski' Rozmyślanie przemyskie 107, *antychoeński, aleksandryński* Kromer 291, *niceński* ib. 302. i ogólnie przyjęte *warmiński* od *Warmja*. Obok *afrykański* z łc. *africanus* był też przymiotnik *afrycki* Kromer 303.

§ 212. Formy deklinacji niezłożonej na *-sko, -sk* tworzą nazwy miejscowe, które przeszły do kategorii rzeczowników. W słowniczku Baudouina de Courtenay znajdujemy: *Brzeziesk* 1243 r., *Bużesk* 1190, *Biattarsk* < **Belstarżęsk* 1249, *Bielsko* 1286, *Wabsko* 1222, *Wabsk* 1223, *Grzebsko* 1065, *Garnczarsko* 1250, *Gdańsk* ok. 1000, *Dłusko* < **dłużęsko, *dłużęsko* 1266, *Karsko* 1238 *Kłobuczesk* 1270, *Kłobuczsko* 1271, *Kłodsko* 1282, *Kobierzyczsko* 1136, *Końsko* 1258, *Krytsko* 1242, *Kidsko* 1230, *Kisielsko* 1297, *Łańsko* 1252, *Łańsk* 1277, *Młodawsko* 1260, *Nasidlsk* 1155, *Obrytsko* 1280, *Osielsk* 1065, *Płońsk* 1243, *Płoczsk* 1206, *Powidlsko* 1223, *Radomsko* 1243, *Rajsko* 1136, *Rgielsko* 1153, *Świnarsko* 1288, *Stawsko* 1254, *Smolsko* 1136, *Siewiersko* 1252, *Uchylsko* 1229, *Wąchock* 1273.

§ 213. Z suf. *-sko* zrzadka tworzą się nazwy ze znaczeniem pogardliwym; najdawniejszy przykład z pocz. XVI w. *drzewsko* — 'marny' Erz., *babsko, chłopsko* (częściej *chłopisko*), *kobyłsko, zielsko*.

§ 214. Od form deklinacji niezłożonej przymiotników z suf. *-bska* tworzą się też przysłówki; z nich dziś najczęstsze są formy D. sg. z przyimkiem *po*: *po niemiecku* 1395 Leksz. I nr. 2059, *po polsku* i t. d. W stp. także formy na *-ski*: *pokazali swe winy wypisane niemiecki, dali przepisać łaciński* 1395 Leksz. I nr. 2059, *towarzyski* — amicabiliter R. XXIV. 67, *ludzki* — humane R. XXXIII, 131, *zajęcki* — tanquam lupus 1414 JA. III, 525, *jezdecki* — eques Puł., *przyjacielski* — amicabiliter Sul 12, *złodziejski* — furtive Sul. 70, *matżeński* — matrimonialiter Sul. 89, *polski* polonice Sul. 62; por. § 170.

W temże znaczeniu N. sg. n. deklinacji złożonej: *złodziejskie* — furtive Sul. 65, *ludzkie* — humane Leop. Act. 27. 3, częste u Knapjusza: *babskie* — 'po babsku', *blazeńskie* — inepte, *chłopskie* — rustice, *królewskie, lekarskie, ludzkie, pańskie, szlacheckie* i t. p. w Dictionarium Dasypodiusa r. 1642: *blazeńskie* — nugatorie, *przyjacielskie* z *kim żyć* — uti aliquo familiariter i t. d. (por. Prace Filolog. II, 594), *przyjacielskie* u Szymonowicza, poczem wychodzą z użycia; por. *takie, kakie, nikakie* § 174.

§ 215. Od nazw miejscowości tworzą się nazwiska na *-ski*, które przybrali najczęściej dawni posiadacze danej miejscowości, przekazując potem nazwiska swe potomkom, choć ci już te miejscowości opuścili. Ponieważ w dawnej Polsce ziemię posiadała szlachta, ogromna przeto większość nazwisk na *-ski* jest pochodzenia szlacheckiego, a nadto w nich przeważają nazwiska na *-owski*, utworzone od najczęstszych nazw miejscowych na *-ów*, *-owa*, *-owo*. Jednak nazwiska od miejscowości brali także ich mieszkańcy, chłopci, którzy końcowe *-owski* wymawiają *-oski* według zresztą ogólnopolskiego ich wymawiania. Ale nazwiska szlacheckie zapisywano w księgach bez opuszczania *w*, przeto rozpowszechnił się fałszywy pogląd, że każde nazwisko na *-uski* jest szlacheckie, a nazwisko na *-ski* chłopskie. Datuje się on widać oddawna, skoro dawno już nazwiska *Mokronoskich* (z *Mokronosów*) i *Kozieroskich* (z *Koziego rogu*) zamieniono na *Mokronowski*, *Kozierowski*. Nie wszystkie stare nazwiska uległy takim ortograficznym zmianom: pozostały niezmiennione: *Dłuski*, *Boski*, *Podoski*. *Sobieski*, *Zaleski*, *Zbaraski* (z *Długiego*, *Bożego*, *Podosi*, *Sobieszyna*, *Zalesia*, *Zbaraża*), ale u dawniejszych pisarzy zdarzają się formy *Zbarawski*, powstały też nowe nazwiska sztuczne np. *Zalewski*; istnieją też niekiedy podwójne formy, uważane za dwa osobne nazwiska np. *Dyboski* i *Dybowski*. (Pisał o tem K. Nitsch w *Języku Polskim* VI, 116—120). O nazwach sztucznych, mających charakteryzować osobę, np. *gapski*, *bogacki* (dziś *nowobogacki* — 'nouveau riche'), *modnicka*, *fikalski* p. Malinowski *PrFil.* V, 116.

Przymiotniki na *-ski* od nazw miejscowych na *-ice* tworzą od skróconego tematu: *Krzeszowice* — *krzeszowski las*. *Mikulowice* — *mikulowskie pola*, nazwisko *Mikulowski*.

§ 216. Suf. *-iszczę*, *-isko*. Rozpatrujemy te dwa przyrostki razem, ponieważ w języku polskim, jako też w innych zachodniosłowiańskich oba się wzajemnie wymieniają, a raczej, jak to wykazał W. Taszycki (Przyrostek *-isko*, *-išče* w językach zachodniosłowiańskich, *Slavia* III) na gruncie polskim wyrazy z *-iszczę*, pospolite jeszcze w wieku XIII, (znamy je jako nazwy miejscowości np. *Turkowiszczę* 1136, *Pobiedziszczę* 1254, *Pożarzyszczę* 1202, *Targowiszczę* 1262) szybko wychodziły z użycia, wypierane przez wyrazy na *-isko*, tak że już w w. XIV proces ten prawie w zupełności się zakończył. Wobec tego bardzo nieliczne imiona pospolite na *-iszczę*, zapisane w zabytkach językowych w. XIV i XV

można za Taszyckim uznać za pożyczki z języka czeskiego: *łęczyszcze* Fl. obok *łęczysko*, *pastwiszcze* BZ. Naum 2, 11, *nasadziszcze* Mm. — *hastile*. U późniejszych pisarzy Taszycki stwierdził, że imiona na *-iszcze* w znacznej większości znajdują się w dziełach autorów, zostających w bliższym lub dalszym związku z Rusią, w utworach natomiast pisarzy, u których tego związku wykazać się nie da, odpowiadają przykładom tym formy na *-isko*: w tych właśnie warunkach pojawia się forma *źgliszcze* lub *zgliszcze* obok *źglisko*, *bożyszczce* (u Bohomolca), *kurwiszczce* (u Klonowicza, który przebywał długo w Lublinie), *uroczyszczce* (u Falibogowskiego), *grabiszczce* (u Kamińskiego z Białej Rusi), *rzeczyszczce* (u Strykowskiego w opisie stosunków ruskich), wobec tego prawdopodobnie i inne na *-iszczce*, zanotowane przez Lindego, mają to samo pochodzenie: *brodziszczce* — 'broda', *dworzyszczce*, *chłopiszczce*, *siedliszczce*; wszystkim odpowiadają rdzenne polskie formy na *-isko*. Cnapius podaje tylko cztery wyrazy na *-iszczce*: *chłopcyszczce*, *chłopiszczce*, *domiszczce*, *zgliszczce*, natomiast formy na *-isko* są w jego słowniku bardzo liczne.

Ponieważ suf. *-isko*, zarówno jak i *-isko*, występuje tylko w językach zachodniosłowiańskich, a *-iszczce* jest tworem ogólnosłowiańskim i tylko w Polsce wcześniej wyszło z użycia, przeto Taszycki nie uznaje za możliwe wyprowadzać *-iszczce* z *-isk-jo*, lecz wyprowadza je z prasl. *-ist-jo*, t. j. twierdzi, że punktem wyjścia dla niego był przyrostek przymiotnikowy *-istz*; w polszczyźnie zaś właśnie pod wpływem przyrostka, często używanego dla oznaczenia miejscowości *-sko* < *-isko*, dawne formacje na *-iszczce* zostały zastąpione przez nowe na *-isko*, będące produktem kontaminacji: *-išče* + *-isko*.

§ 217. Wyrazy na *-iszczce*, *-isko* tworzą się od rzeczowników i układają się w jednakowe grupy znaczeniowe: A więc imiona na *-iszczce* były częstymi nazwami miejscowości w XIII w. *Grodziszczce*, *Łaziszczce*, *Pobiedziszczce* i t. d. od: *gród*, *łazy* (miejsce wypalone po lesie). **pobiada* — zwycięstwo (? por. r. *poběda*), *źgliszczce* (zap. od **źgło*), *cerkwiszczce*, *rzeczyszczce*, *uroczyszczce* (**urok*), *dworzyszczce*, *siedliszczce* (*siodło*), *pastwiszczce* (*pastwa*); dalej należą tu imiona, którym suf. *-iszczce* nadaje tylko odcień znaczenia pejoratywny: *chłopiszczce*, *chłopcyszczce*, *domiszczce*; wreszcie wyrażają część składową przedmiotu, oznaczonego przez wyraz pierwotny: *łęczyszczce* — *arcus*, właściwie 'części drewniane łuku', *nasadziszczce* — *hastile* t. j. 'drag włóczni bez ostrza' (por. *nasada*).

§ 218. To samo widzimy wśród wyrazów z suf. *-isko*. mamy tu bowiem nazwy miejsca, utworzone w części od rzeczowników np. *ognisko* BZ., *pogorzelsko*, *siedlisko* (od *siodło*), *pastwisko* (*pastwa*), *wierzysko* (*wiór*) — 'natón, gdzie drwa chowają' M., choć możnaby je wywodzić od przymiotników na *-isty* np. *ognisko* — 'miejsce ogniste', *ciernisko* — 'miejsce cierniste', *bagnisko* — 'miejsce bagniste', ale na ogół przymiotników na *-isty*, któreby odpowiadały rzeczownikom na *-isko*, jest niewiele; niektóre niewiadomo, skąd wywieść np. *trzęsawisko*, bo nie mamy ani **trzęsawy*, ani przymiotnika **trzęsawisty*. Niektóre może pochodzą od rzeczowników np. *boisko* — 'miejsce z ubitą ziemią do młócenia zboża cepami', albo od czasowników *moczysko* Ł. *klepisko* = *boisko*, *stanowisko*, *urwisko*, *zalewisko*, *wylewisko*. Od przymiotników na *-owy*: *bojewisko* Mm., *bojowisko*, *borowisko*, *turgowisko*, *cierniewisko*, *ługowisko* — 'kałuża', *zdrojewisko* M., skąd wyosobniony suf. *-owisko* np. w *ługowisko*.

Od znaczenia miejsca możliwe było przejście do znaczenia czynności, na tem miejscu dokonywanej; i tu także mamy suf. *-isko* lub *-owisko*: *śmiechowisko* — *facetiae* Ł., *dziwowisko*, *pośmiewisko*.

Drugą kategorię tworzą odrzeczownikowe na *-isko*, oznaczające przedmioty, do których mówiący odnosi się z pogardą, lub patrzy na nie, jako na rzecz błahą: *drożysko* — 'ścieżka', *plaszczysko* (stare, zniszczone), *suknisko*, *szmacisko* M., *igrzysko* (od *igra*) Pot. W. Ch., *morzysko* (*mór*), *leżysko* (*leże*), *łożysko* (*łoże*), tutaj można zaliczyć: *nazwisko*, w przypuszczeniu, że pierwotnie oznaczało podrzędną nazwę, potem, zaś gdy utraciło to ujemne znaczenie, zastąpiono je przez *przezwisko* dla oznaczenia właśnie tego ujemnego charakteru; por. *imionisko* w Panu Tadeuszu VI, 416, jako podrzędne, dodatkowe imię:

By rozeznac się wpośród takiej mieszaniny,
 Brali różne przydomki od jakiej zalety
 Lub wady, tak mężczyźni, jako i kobiety...
 Dobrzyńskich naśladowając, inna szlachta bliska
 Brała również przydomki, zwane imioniska.

Niekiedy bywa tu zmiana znaczenia: *rżysko* w Mm. ma znaczenie 'słoma, plewy' t. j. odpadki *rży* 'żyta'; obecnie *rżysko* — 'ścier-nisko' po zebraniu zboża.

Do trzeciej kategorii znaczeniowej (części przedmiotów, najczęściej rękojeść) należą: *racisko* — *hastile* (zapewne od **rac* — 'hasta') Mm., *wędzisko* Erz., *strzemienisko* — *streparium*, 'rzemień, na którym wisi strzemień' BB., w tem samem znaczeniu *puślisko*

a. *pusto* M, *biczysko*, *siekierzysko* a. *stolisko*, *stylisko*, niektóre niejasnego pochodzenia.

§ 219. Suf. *-ec*, *-ce* < *-ckz*, *-cko*. Prasł. pierwotny suf. *-ckz* odpowiadający lit. *-ika-* (*věničь* lit. *vainikas*) w przeciwieństwie do tego suf. *-ckz*, który powstał na skutek zmiękczenia pierwotnego *-ckz* po *j* i po spółgłosce tylnojęzykowej, wymienił się drogą czysto fonetyczną na *-cb*. Z tego można wysnuwać różne wnioski co do wartości głosowej zmiękczonego *'z* i co do pochodzenia form *gorckz*, *teżckz* (§ 168 i 193).

Należą tu przede wszystkim utworzone od rzeczowników lub od pierwiastków np. *baraniec*, *ociec* Kśw., *garniec*, *cielec*, *koniec*, *palec*, *stolec* Fl., *młodzieniec* Gn, *bochniec*, *gościniec*, *kaganiec* (etymologia ciemna), *korzec*, *koźlec*, *siestrzeniec*, *stryc* (t. j. **stryjc*, **stryjcb*), *szczeniec* BZ., *cudzoziemiec* Mm, *paćiec* — 'przedział włósów'. *tylec* Ł., *chłopiec* BB., *hufiec*, *skociec* — 'lut', *wieniec* M, *udziec* Cn., *krogulec* por. srbs. *kraguj*; na rodzaj nijaki: *sirce* Kśw., *stuniec* Fl., *jajce*, *mieście*, *okieńce* BZ., *wiederce* — *concha* Mm., *drzewce* BB.; *świerzebiec* BB. od *świerzepica* — *equa indomita*, *b* pod wpływem jednoznacznego *źrzebiec*.

Inne zapewne pochodzą od czasowników: *tworzec* Kśw., *jeździec*, *łowiec* Fl., *czepiec*, *gędziec*, *kupiec*, *piszczec*, *wieszczec*, *źniec* BZ., *kopiec*, *żyrzec* — 'starosta weselny', pierwotnie 'ofiarnik' Mm., *jaźwiec* Erz., *oklepiec* — *ames*, *rozwadziec* — *mediator*, *skrzypiec* — *tibicen* Ł., *dzwonec*, *goniec*, zapewne też *szwiec*, *krawiec*. Niekiedy oboczne formy na *-ca* np. w Mm. *tworzec* — *tworca*, *żyrzec* — *żyzca* także złożone: *cudzoziemiec* — *cudzoziemca*, por § 220.

Od przymiotników lub imiesłów: *jęciec*, *juniec*, *lutościwiec*, *młodziec*, *pirzwieniec* (od *pirzwny*), *pomazaniec*, *wybraniec*, *znaniec* — *notus* Fl., *bracieniec* Gn. (od *bratni*); *czyrwieniec* — *vermiculus*, *odzieniec* — *armiger*, *schowaniec*, *starzec*, *synowiec*, *ubraniec* — *armiger*, *umarlec* BZ., *samiec* (od *sam*); *chytrzec*, *wygnaniec* Mm., *pożegnaniec* — *catechumenus* R. XLVII, 359, *gościniec*, *gołębiniec*, *jałowiec*, *łysiec* — *calvities*, *świniec* — *suile* Erz., zapewne też *truskawiec* — *herba stropharia* R. LIII, 61, *mędrzec*, *młodziec*, *winowaciec* Ł., *głuszec* — *gallus silvester*, *padalec*, *przedaniec* — *selavus*, *wółowiec* — *publicus* BB., *bliźniec*, *domowiec* — *familiaris*, *leniwiec*, *mozgowiec* — *cerebrosus*, *niewieścinniec* — *matrix*, *myśliwiec*, *oblubieniec*, *podkaszaniec* — *curtus*, *rzezaniec*, *wdowiec*, *wisielec*, *zwierzyniec* M. od nieznanego już przymiotnika **zwierzyn*, uformowanego prawidłowo od

zwierz, bywalec Cn., Niemiec; niezwykła forma *naszyniec* a. *ziemek* M. jakby od pochodnego przymiotnika **naszyn*; *kurzyniec* — 'kurnik' Pot. W. Ch. 303.

Pochodne od rzeczowników po większej części są zdrobniałemi, od czasowników — nomina agentium, od przymiotników przedstawiają na ogół istoty lub przedmioty daną cechą wyposażone.

Suf. *-ulec* w zapożyczeniach niemieckich wyrazów złożonych z *-holz* 'drzewo': *hamulec* — *hemholz*, *krępulec* — *krumholz*, *strychulec* — *streichholz* i t. d. PrFil. IV, 502, niekiedy mocno spolszczone np. *budulec* — *baumholz* według *budować*; z tymże suf. już na gruncie polskim utworzono *szpikulec*, *krzywulec*, *krzyżulec*, a może i *krogulec* (zapewne z **krogujec* por. stśl. *kragui*).

Suf. *-ąc* < *-ęć* < *-ększ*: *miesiąc* — luna Fl. — mensis Sul., BZ., *zając* Rost.

§ 220. Suf. *-ca* < *-bca* < *-bka*, znany tylko w językach zachodnio-słowiańskich, formuje najczęściej męskie imiona osób działających, pochodne od czasowników: *odjimca*, *przychodca*, *przyjemca*, *wysłuszcza* — *exauditor*, *zaszczytca* — *protector*, *zawadca* Fl., *drapieżca*, *omowca*, *potwarca*, *zbojca* Gn., *obrońca*, *osoczca* — 'oskarżyciel', *smowca* — *mediator*, *sprawca*, *wicieżca* BZ., *dzierca* — *exactor*, *gańca*, *kłamca*, *łomca*, *odstręzcza*, *poborca*, *radca*, *rządca*, *schodźca* — *criminator*, *tworca* (ale starsza forma *tworzec* § 219), *uwłoczca*, *zguńca* — *depopulator* Mm., *drapieżca*, *wroźca* Erz., *otwarca* *grobow* Ł., *dzierżawca*, *opatrzca*, *pierca* — 'adwokat', *poduszcza* — *susurro*, *zachodca* BB, *dzielca* — *divisor*, *należca*, *naśmiewca*, *oprawca*, *przedawca*, *rajca* < *radźca*, *struwca* — *consumptor*, *zastępcza*, *znawca* może według *wyznawca* (od *wyznawać*), *wykonawca* (od *wykonawać*), *zwajdca* (od *zwadzić*) M.; wyjątkowo od przymiotnika: *łaskawca* M. Niekiedy wyrazy złożone: *cudzołożca* Fl., *kaznodziejca* Gn., *cudzoziemca* obok *cudzoziemiec* Mm.

Bardzo nieliczne żeńskie: *owca* — *ovis*, *wirzba* — *zona* Fl., *ta potwarca* Dzik. 131 (AKPr. III, 56), *trząsca* — 'zimnica, febra' M.

Sufiksy z *g*.

§ 221. Suf. *-g* < *-gż*, *-ga*: Według Iljińskiego należy tu *drobiazg* por. r. *drebezgi* — 'drobne kawałki' < *drob-ez-gż* Izvēstja Akad. Peterb. XVI, 4, 16; *struga* R. XII, 36, por. *o-strow* od rdzenia *stru-*, *sru-* — 'płynąć', *miazga* por. *miazdra* < *měz-ra* obok *miązdra*; *śluga* od rdzenia *slu-* — 'słuchać' por. łc. *cliens* od *cluo*,

niem. der *Hörige* — Bréal, *Sémantique*; według Vondráka jest zapożyczeniem z celt. *slúag* — ‘wojsko’ (JA. XXXIII, 92), *skarga* według Brücknera R. LVI, 156 od rdzenia *kor-*, *skor-*, według Štelkelja (Zbornik Jagića) zapożyczenie z niemieckiego; *księgi* stp. tylko w liczbie mnogiej, etymologia wątpliwa, prawdopodobnie zapożyczenie, por. stsl. *knīga* — ‘litera, pismo, księga’, dawniej stawiano w związku z *knęzę*, Berneker Et. Wb. przytacza zestawienia: ze staroislandzkim *kenning* — ‘nota’, z asyryjskim *kuukku* — ‘pieczęć’, wreszcie z madziars. *könyv* — ‘księga’, mordwińskim *košov* — ‘papier’. Według Brücknera od *kień* — ‘pień’ w znaczeniu pierwotnem ‘deszczki do pisania lub do wycinania znaków’ Enc. Polś. IV, 187.

Z suf. *-g* < *-zg-* tworzą się formy przypadków zależnych liczebników zbiorowych: *czworga* stp. *cz(t)wiorga*, *trojga*, *dwojga*, *pięciorgiem*, *w sześciorgu* i t. d.

§ 222. Suf. *-ż* < *-gżj*: *mąż* por. goc. *mann* skr. *man* skr. *manu-š* — ‘człowiek’; żeński *-ża* < *-zgja*: *piegża* — *curruca* Rost., czy nie od *pieg* — ‘cętka’?

§ 223. Suf. *-ż* < *-egj* stp. rodzaju męskiego *kradzież* — *furtum* BZ., *łupież* — *praeda* Mm., dziś *łupież* we włosach; *placież* — *solutio* (poenae) Sul. 109.

§ 224. Suf. *-og* < *-ogz*, *-oga*: *ostróg* — ‘palisada, miejsce palisadą otoczone’, *ostroga* według Vondráka także *trwoga*. Według Brücknera tenże przyrostek w przymiotniku *chędogi* wbrew mniemaniu tych, co ten wyraz uważają za zapożyczenie z goc. *handugs* — ‘małdy’ R. LVI, 68; *mnogi* stsl. *mnozgy* Miklosich Et. Wb. wyprawdza z goc. *manags*. Męskie: *batog* — ‘gruby bat’, *pirog* według Brücknera od *pirz* — ‘uczta’ Mitologia słowiańska 54; *twarog* od *twarz*, *twarzyć* jak *formaticus*, *fromage* od *forma*; imię bóstwa r. *Swarog*, na zachodzie tylko patronimiczne *Swarożyc*, co Brückner zestawia z skr. *svar* — ‘słońce’, Mitologia słowiańska 52; według Brücknera także *bartog*; stp. *nog* stsl. *inogz* — gryf od *inz* — ‘jeden’. a więc ptak odyniec. nie gnieźdzący się stadem (stosunek *nogz* — *inogz* możnaby objaśnić podobnie jak *skru* — *iskra*, *mieć* — *imieć*), stsl. *črtogz* — ‘mieszkanie’ od *črta* — ‘namiot’ ib. 54. Nie należy tu *minog* stp. *ninog* Erz., *hajnog* Rost. z niem. *neunauy*.

§ 225. Suf. *-ag* < *-ogz*: *pstrąg* Erz. por. *pstry*; *-ega* < *-oga*: *ostrega* — ‘jeżyna’ por. *ostreżyna*, *ostrożyna* — *subus fruticosus* Rost., *ostroga* R. LV, 220; *niedolega* — ‘niedostatek’ np. *niedolega wody*.

pieniędzy Troc. por. *niedola, niedolega* — ‘człowiek niedoleźny’ Starowolski; *mitrega* — ‘ciężka i długa praca’ Pot. W. Ch. 135, *bzdega* — ‘młyn na galarze’ Sł. warsz. por. *będziel* w temże znaczeniu p. § 124; *wardęga* Fl., — iumentum z niem. *werdunge* a. *werdinge* — ‘oszacowanie’. Brückner PrFil. VI, 15.

§ 226. *-ag < -egz*: zapożyczone *szeląg* z niem. *schilling*, zwykle wymienione na *-ądz*: *ksiądz* — princeps Fl., stgniem. *chunning*, *pieniądz* — ‘drobna moneta’ Gn stgniem. *phenning, mosiądz, wrzeciądz* BZ., także *rzeciądz* — łańcuch, *robociądz* — aedificator Mm., *wiciądz* nowotwór według cz. *vitěz. r. vitjazь* do *zwyciężyć*. Żeńskie na *-ega*: *włóczęga* Erz. — ‘tułanie się’, potem ‘tułacz’, *siermiega* — ‘grube sukno’ 1547 Rachunki dworu Zygmunta Augusta, *ciemiega* — ‘ciężka długa praca’ Sł. warsz., także ‘człowiek wolno robiący’; *komiega*, także *komiega* r. *komjaga* — ‘statek wodny’; w wyrażeniach humorystycznych *laszczęga* R. LV, 189, *Warszęga* — ‘Warszawa’.

§ 227. Suf. *-uga < -juga*: *maczuga* Erz. właściwie ‘główka maku’, przenośnie ‘buława’, *czeczuga* — sturio. *acipenser ruthenus* Rost., *kolczuga* — ‘koszula z kółek stalowych’, *jarczuga* — ‘owies wczesny’ por. *jarzec*; spolszczony *kańczug*. Z poprzedzającą twardą spółgłoską *pastuga* — ‘śmierć’ a. *pasztuga*. co Brückner wywodzi z łac. *pestis, pestilentia*, co lud *pasztalancą* i *pastalancą* nazywa R. LVI. 169; u Kolberga *pasztuga* — ‘fartuch’ Krak. I, 122 ods. *szaruga* — ‘słota’. Ze spółgłoską *ć*: *pleciuga* — ‘co plecie niebywałe rzeczy’.

Suf. *ujja > -uża* według Vondráka: *katuża*.

§ 228. Suf. *-yga*: *łodyga* Erz. podobno z gniem. *ladduch*; *łandyga* a. *łantyka* — ‘wałęsanie się’ por. chorw. *landati* — ‘wałęsać się’ R. LVI 150; *dziadyga* — ‘stary dziad’, *ostryga* spolszczone *anster, łoczyga* z łc. *lactuca*.

Sufiksy z *s, c, ch, sz*.

§ 229. Suf. *-s < -sz*: jeden tylko przymiotnik starej formacji: *rusy* — rufus, ‘rudy’, og. słow. *rúsz < *rudsz*.

Z rzeczowników Vondrák tu zalicza *głos* por. stsl. *glagolz, kłos* od rdzenia *kol* — ‘kłóc’, *czas* por. *čajati* — ‘czekać’, *kes < kod-sz* por. lit. *káindu*; inne jak: *włos, bies, lis* mogą mieć *s* rdzenne; *rys* pierwotnie był tematem na *i* r. *rysz, rysy*, ale stsl. *rysz*, co Vondrák zestawia z *rusz* — ‘rudy’.

Suf. *-sa < -zsa*: *ptaksa* r. *ptaksa* JA. XXXIV, 38, *beksa*.

§ 230. Suf. *-as*, oprócz *dubas* — rodzaj łodzi, wymienionego w zapiskach mazowieckich pod r. 1436, Ks. Maz. III nr. 2405, inne są nowotworani: *totras*, *fagas* R. LVI, 166 według Brücknera pod wpływem takich, jak *chłoptas*, p. niżej § 231. *wykretas*, *nieboras*, *krzywias*, *brudas*, *grubas*, *chudas*, *gilbas*, *belbas*, *kiędrasek* R. XLIX, 2. Nazwiska *Warwas* z *Dykasem* Reja, *Biegas*, *Kajdas* i in. Z poprzedzającą spółgłoską miękką: *mamlas* od *mamlać*, *kulas* od *kuleć* R. XLIX, 3, nazwa miejscowości *Pielasy* i t. d.

Rodzaju żeńskiego *kielbasa*, o której obszernie pisał Brückner w R. XLIX, 2. *kolasa* — 'wóz żołnierski' Cn.

Przymiotniki: *białasy* Cn. R. XLIX, 2, *szarasy*, *siwasy* u Reja. p. R. LV, 239. *żółtasy* to samo co: *białawy* *żółtawy* i t. d.

§ 231. Suf. *-tas*: *chłoptas* r. 1535 Glaber 120, Cn., *głuptas*, *wykretas*, *obwertas* r. 1697, *tartas* R. XLVII, 38.

§ 232. Suf. *-os*: *kobos* czy też *kobosa* — cymbala: *na kobosie* BZ., cz. *na kobosi*; *pasztos* — 'wielki pasztec' L.: nazwiska jak *Witos*.

§ 233. Suf. *-us* w nowotworach: *dworus*, *stugus* R. XLIX, 2, *obdartus*, *zdzierus*, *biegus*, *wisus* (wisielec), *morus*, *nygus*; *hawrus* — 'żyd' R. XLIX, 4 z wieku XVII; według Vondráka wszystko poszło z *wagus* a więc z wyrazu szkolnego; podobnie *gadatyicus* na wzór łacińskich nazw przypadków: *nominativus* i t. d.

§ 234. Sufiksy na *z*: *-noz*: *kiernoz* — *aper* R. XVI, 358 Erz. por. *kierda*; *-uz*: *kobuz* por. *kobiec*.

§ 235. Suf. *-ch* < *-χz*: **źuch* zachowany w zdrobn. gw. *zusek*, *żuszek* — 'kęsek, odrobina chleba' od *źuć*; *grzech* Kśw. według Baudouina de Courtenay pierwiastek ten sam, co w *gr-ěti*; *duch*, *stuch* Fl., por. *stu-ti*, *śmiech* por. *śmiać się*, *orzech* BZ., *po-śpiech* por. *spě-ti*, *czuch* por. *ču-ti*, *roz-mach* por. *ma-ŋti*, *ma-jati*, *ženich* por. *żenić*, żeńskie: *wiecha*, *strzecha* Erz., *marcha* — 'padlina' por. *mr-a*. Hypocoristica: *Stach* — *Stanisław*, *Bolech* — *Bolesław*, *Piech* — *Piotr*, *Zdziech* — *Zdzisław*.

Suf. *-ch* < *-χz*, *-bχz*: *trzemchu* BB. wyparta potem przez ruską formę *czeremchu*, przymiotnik *wiotchy* — *vetus* BZ., *olcha*.

Suf. *-sza* < *-χja*, < *-bχja*: *dusza*, *olsza*. Męski *-sz* w hipokorystykach: *Bogusz* z *Bogusław*, *Jarosz* z *Hieronim* lub z *Jarostaw*.

§ 236. Suf. *-szy* w przymiotnikach; pod wpływem głównie takich form, jak *pirwszy*, *inszy* (alius), które niegdyś miały znaczenie stopnia wyższego, a z czasem je utraciły, utworzono nowe: *dzi-*

siejszy stp. dzisi, jutrzejszy a. jutrzny. terazniejszy. tutejszy. tamtejszy, inakszy (diversus) „króla też nie chce inszego ani inakszego mieć“ Orzech 160.

§ 237. Suf. *-echa* < *-jexa*: *macecha* Mm., *macocha* BZ., *warzecha* M., także *warzēcha* BB.

§ 238. Suf. *-ach*: *bielach* — ‘zając biały’ R. XLIX, 2, *ciurach* — ‘szlachcic’ w gwarach ludowych R. XLVII. 363, p. § 122.

§ 239. Suf. *-och* < *-oxz*: *junoch* — *juvenis* Mm., *skomroch* — *joculator*, *tłustoch* M., *ciastoch* — ‘lele, flak, bezkost’ Cn., *motłoch*; żeńskie: *trocha* Cn., por. *trę*, *mędrocha*, *kuperdocha* to samo, co dziś *czupiradło* w odniesieniu do kobiety R. LVI, 169; *gospocha* — ‘dobra, zbiegliwa gospodyni’, *gocha* — ‘gorzalka’ jako napój miły. Z poprzedzającą spółgłoską miękką. przeniesioną z innych form: *wiercioch* — *tribulum* Erz. od *wiercieć*. *pieszczoch* Pot. W. Ch. (*pieszczę*), *rzędziocha* (*rządzić*) to samo co *gospocha*. Spolszczone *pończocha* — *bundschuh*.

Suf. *-icha* w spolszczonym *opacicha* — *abbatissa* M.

§ 240. Suf. *-uch* < *-uxz*: *pastuch* Fl. także *pástucha* BZ., *paduch* — *latrinculus* Fl. (w Słowniku warszawskim objaśniono to, jako *pa-duch* niby ‘zły duch’), *wiaduch* — *genius*, *daemon*, t. j. ‘wiedzący’ Ł., *czopuch* — *furnus*. *obartuch* — *artolaganus*, ‘podpłomyk’ prawdopodobnie na węglach pieczony, i przez to obracany przy pieczeniu na obie strony, albo może ‘obwarzanek’ BB., *pietuch* z ruskiego, ‘kogut’. *makuch* — ‘wytłoczyny z ziarn maku’ Rost., *kotuch* — ‘kojec’ stp. *kocięc*, *kopruch* — *vitreolum* PrFil. V, 8. Żeńskie: *bzducha* — *falcaria* Rost. ‘roślina przykrą woń wydająca’, *żerucha* a. *rzezucha* — *lepidium* Rost., *rzerzucha* BZ, Ł., *jemiotucha* — *turdus*, *młoducha* — *sponsa*, *starucha* Ł., *czarnucha* — *mela spernon*, ‘roślina z czarnem nasieniem’, *zawierucha* por. *wir*, *skarucha* — ‘kora’ Pot. W. Ch. 331, *dziwucha*, *ropucha*, od nieużywanego teraz **dobruch* utworzono czasownik *udobruchać*.

§ 241. Suf. *-uch* w starych wyrazach z prasł. *-juxz*, *miedzuch* — ‘miedza’, meta XV w. Stppp. X nr. 200, *szczebrzuch* — ‘sprzęt domowy’ Mm., w nowych spółgłoska miękka przed sufiksem pod wpływem analogji do wyrazu, od którego pochodny wyraz został utworzony, np. *pleciuch* — ‘co plecie, plotkarz’ BB., *kożuch*, *cieluch*, *żeniuch* — *sponsus* Ł., *dzieciuch*, *koniuch*, *piecuch* Cn., *niewięściuch* Skarga. *smierdziuch* Pot. W. Ch.; żeńskie: *pielucha*, *jemiotucha* obok *jemiotucha*.

Nadto *-uch-* ukazuje się w złożonych przyrostkach rzeczownikowych i przymiotnikowych: *matuchna*, *miękuchny* albo *mięciuchny*, *maluchny*, *tyluchny*, *tyciuchny* R. XLVII. 357.

§ 242. Suf. *-chwa*: *żuchwa* — 'szczeka' por. *żuć*, gw. *żuchleć*, *żucholić*, *żuchtać*, *żuchel*, **żuch*, *żuszek* § 235. *żuchel* § 124.

§ 243. Suf. *-ijas*, *-jasz* prawdopodobnie według formy imion biblijnych: *Izajasz*, *Jeremjusz*, *Eljusz*; *niezgrabjusz*, *koronjusz* Pan Tadeusz VI, 403, *brodajusz* — 'brodacz' Pot. W. Ch. 323.

§ 244. Suf. *-esz* < *-esb*: *lemiesz* BB., *pielesz*: do *takrocznego pielesza* Sł. warsz. (od tegoż rdzenia, co *pielucha*); (*kurdesz* jest zapożyczeniem z tur. *kardasz* — 'braterstwo'). Suf. *-esza* w nazwiskach: *Kościeszka*, *Kulesza*.

§ 245. Suf. *-osz*: *Krzywosz* Błs., (o naszym krolu *Krzywoszu o Chabrym*), *długosz* — 'człowiek wysokiego wzrostu', *gniewosz* — 'gniewliwy', *smętosz* — 'ponurego usposobienia', *gniadosz* — 'koń gniady', *gniazdosz* — 'ptak co w gnieździe zostaje', 'domator' Cn. Nazwisko *Wilkosz*.

Suf. *-osza*: *junosza*, właściwie suf. *-ja* dodany do *junoch* a według *junosza* utworzono *panosza* — 'podrzędny szlachcic', częste w zapiskach sądowych XIV wieku.

§ 246. Suf. *-usz*: *cienkusz winny* M., *chudeusz* może według *Mateusz*; tytuł tragedji „*Horacjusze i Kurjacjusze*“ humorystycznie w swoim czasie przerobiono na *choracjusze* i *kuracjusze*; *utracjusz*; stary wyraz *koniusz* według *łowczy* i innych podobnych utworzono od *koniuch*; *kartelusz*, *kapelusz*, *animusz*; *katusz* — 'katownia' L. na podobieństwo wyrazu *ratusz* z niem. *Rathaus*. por. „nie w ratuszu abo w katuszy. gdzie temu miejsce, ale do lasa w nocy wywieźć pomowioną i tam się nad nią do woli po wilkowsku pastwić“ Czarownica powołana.

§ 247. Suf. *-isz*, *-is*, *-ysz*: *urwisz* z *urwipoteć* jak *Bronisz* z *Bronisław*, *Budzisz* z *Budzisław* i t. p.; *przybysz*, *ubysz* R. LVI, 99 *gładysz*, *hołysz* z ruskiego obok *gotysz* u *Naruszewicza*, por. *hołota*, *gołota*; *sporysz* — *claviceps purpurea* Rost., *sporysz* — *triticum repens* Rost., — *polygonum aviculare*: „*sporysz* dlatego, że sporo rośnie“ Rost. 154, nazywany także *spodzich*, *sporysz*, *sporzych*, wszystko niejasne; *orkisz* *triticum spelta* Rost., z niezwykle nagłosowem *or-* przed spółgłoską, co wskazuje na niesłowiańskie pochodzenie wyrazu, por. tur. *wrkusz* — 'jęczmień dziki'.

Tematy z przyrostkami na *-i*.

§ 248. Końcowe *-i* w języku prasl. wymieniło się na *-b*, wskutek czego wytworzył się grunt do mieszanania tematów pierwotnych na *-i-* z tematami pierwotnymi rzeczowników męskich na *-jo-*. Istotnie, w języku starosłowiańskim znajdujemy już to pomieszanie, nie wiemy przeto, czy np. *konь* pierwotnie był tematem na *-i-*, czy na *-jo-*, a jeżeli *ognь* zaliczamy do dawnych tematów na *-i-*, to kierujemy się przy tem porównaniem z formami innych pokrewnych języków, np. skr. *agni-s*, łc. *igni s*. Tam tylko w zakresie wyłącznie słowiańszczyzny rozstrzygamy stanowczo, gdzie zachodzi różnica zmiękczenia spółgłoski końcowej tematu przez *-i-* lub przez *-jo-*, np. *rydz* ma niewątpliwie dawny temat na *-jo-*, gdyż *dz* mogło powstać tylko z pierwotn. *dj*, natomiast *zięć* jest niewątpliwie dawnym tematem na *-i-*, gdyż *ć* nie mogło powstać ani z *tj*, ani z żadnej innej spółgłoski zmiękczonej przez *-j-*. Tak samo tematy na *dz*, *ś*, *ź* są dawnymi tematami na *-i-*: *niedźwiedź*, *łoś*, *gałąź*. Pozatem sprawdzianem mogłyby być końcówki przypadków zależnych, początkowo inne w zakresie dawnych tematów na *-i-* a inne znów w deklinacji tematów na *-jo-*; w języku polskim jednak deklinacja na *-i-* zachowała się tylko w zakresie rzeczowników żeńskich, mianowicie dawne tematy na *-i-* tworzą deklinację V, a dawne tematy na *-ja-* lub *-i-* należą do deklinacji IV.

Ale i tutaj w pewnym stopniu zaszło pomieszanie: wskutek wspólności końcówek niektórych przypadków: celownika, narzędnika i miejscownika l. pojed. nastąpiło wyrównanie także we wszystkich innych przypadkach niektórych rzeczowników; częściowo zachowały się formy oboczne stare i nowe np. *obierza* i *obierz*, *tarcza* — *tarcz*, *pieczenia* — *pieczeń* i in. Możemy prawie zawsze stwierdzić, że formy na *-a* są wcześniejsze, a więc formy: *obierz*, *tarcz*, *pieczeń* nie pochodzą od dawnych tematów na *-i-*. Tutaj przeto również, jak i przy rzeczownikach męskich, o ile fonetyka nie stwierdza, że końcowa spółgłoska jest niewątpliwie zmiękczonej przez *b*, może się zrodzić wątpliwość co do natury pierwotnego tematu i wtedy rozstrzyga porównanie z faktami innych języków pokrewnych; gdy np. dla p. *mysz* w żadnym języku słowiańskim nie znajdujemy odpowiednika w formie **mysza*, to mamy prawo uznać tu temat na *-i-* i gwarowe p. *mysza* uważać za odwrotny, niż *tarcza*, *obierza*, wypadek wpływu analogji form deklinacji IV na V (wpływ zdrobn.

myszka), ponieważ zaś w rdzeniu końcową samogłoską było *s* (por. łc. *mus*, gr. *μῦς*), które nie wymienia się na *š* przed *ɨ*, przeto wnioskujemy, że nastąpiła tu wymiana *s* na *ch* (po *u*) i dopiero *ch* przed *ɨ* wymieniło się na *š*.

Wreszcie wspomnieć trzeba, że między rzeczownikami, dziś należącymi do deklinacji V, są jeszcze i takie, które niegdyś miały tematy spółgłoskowe np. *macierz* (łc. *mater*, gr. *μήτηρ*), albo na *ū* np. *krew* stp. *kry*, albo według tych ostatnich spolszczone zapożyczenia np. *rzodkiew*.

Do przyrostków na *-i* należą:

§ 249. Suf. *-ɨ < -i*; półsamogłoska końcowa zniknęła, pozostawiając po sobie ślad w zmiękczeniu poprzedzającej spółgłoski, ale przy pewnych warunkach nawet i to zmiękczenie się nie utrzymało (Gr. I § 205, 211).

Z pomocą tego przyrostka tworzyły się rzeczowniki męskie: *gość*, *gwóźdź*, stp. *miedźwiedź* — właściwie 'zjadacz miodu', *pąc* — 'droga', skąd pochodzi stp. *pąciec* — 'dróżka na głowie, przedział włosów', *pątnik*; *zwierz* początkowo używany w znaczeniu zbiorowem, zarówno jak *Ruś*, *czeladź*, ale te rzeczowniki są rodzaju żeńskiego. Jedyne rzeczownik męski, który pozostał w deklinacji piątej, *ludzie*, występuje tylko w liczbie mnogiej; drugi, podobnie używany tylko w l. mu., *dzieci*, był uważany za żeński; gdyby był męskim, kończyłby się nie na *-i* lecz na *-e*, jak *ludzie*, gdyby zaś był nijakim, to musiałaby się zachować forma przydawki na *-a* np. **moja dzieci*, tego zaś nie spotykamy nigdzie, natomiast: *Bartoszewy dzieci* 1405 Piek. 271, *na ty dzieci* 1394 Hube Zb. 68, *położy dzieci swoje* Puł.

Żeńskie są bardzo liczne i dotychczas się odmieniają według własnej, V deklinacji np. *moc*, *rzecz* Kśw., *obow*, *otchłań* Fl., *obręcz otrzedź* — 'kolejność' (por. r. *očeredь*) BZ.; *łącz* — 'ziele, z którego koszyki plotą', *mokrz* — 'mocz' M., *drzwi* stp. *dźwirzy* ok. 1410, JA. XIV, 500; *wilcza knieć* (od *kniat*) Cn., *wieź* — 'pek': „ramiona *wieź* ciemnych kryła włosów“ Szymanowski.

Formy liczby podwójnej *oczy*, *uszy* zostały utworzone też od tematów na *-i*. Liczebniki od *pięć* do *dziesięć*. Rzeczowniki od przymiotników: *biel*, *czern*, *zieleń*, *czerwień*, analogicznie nowoutworzony wyraz *bruń*.

§ 250. Suf. *-ń < -ny*: *kaźń* — 'rozkaz' Fl., *broń* por. stsl. *borjā sę* — 'walczę', *dań* — 'danina' M., tu może też należy rze-

czownik męski *kon*, według Bobáča L. F. XXIII, 106 z *kob-n̄* por. *kob-yla*, por. też p. *gine* < **gibnę*; *jabłoń*, *płoskoń* — 'konopie z kwiatami męskiem'.

§ 251. Suf. *-śń* < *-sn̄*: *buśń* Fl., por. *bajać*, *pieśń* BB., por. *poję*, *pieję*, zapewne też *pleśń* M., por. lit. *pelū* — 'pleśnieję', *krzywaśń* 1385 Stppp. VIII nr. 3881 obok *krzywaśnia* 1448 Stppp. II nr. 3363, użyta zawsze tylko jako nazwa herbu.

§ 252. Suf. *-źń* < *-zn̄*: *przyjaźń* Kśw., *żyźń* — ubertas Fl., *bojaźń* BZ., *żywaźń* — *vitalis nectar* R. XII, 37; *kuźń* — 'moneta' Mm.

§ 253. Suf. *-uń*: *krtuń* stsl. *grztanu*, *kopań* R. LVI, 152, *kijań* — 'krótki kij' BB.

§ 254. Suf. *-eń* < *-eñ*, *-en̄* lub *-eñ*: *jesień*, *goleń*; natomiast *sążeń* por. *siąg*, *sięgać* — 'miara od końca palców jednej ręki do końca palców drugiej, gdy obie są poziomo na boki wyciągnięte', był może pierwotnie tematem spółgłoskowym, por. stp. G. pl. *sążon*, jak *kamion*.

§ 255. Suf. *-l* < *-l̄*: *umarł*: *umarli a uchwaconego od zwierzęcia nie będziecie jeść* BZ., *latorośl*.

Suf. *-śl* < *-sl̄*: *gęśl* < **gądsł* por. *gęde*, według Vondrąka także *myśl*, por. goc. *gamaudjan* — 'wspominać'.

§ 256. Suf. *-el* < *-ēl̄*: *gardziel* Fl., *piszczel* (zam. **piszczal*) BZ., *kądziel*, *topiel* Mm., *giczel* (zam. **giczal*) — *crus* BB., *pochwiściel* — 'gdy się mróz, śnieg, deszcz wespołek mija': *dla pochwiścieli deszczowej* M., *kobiel* por. *kobiałka*, *kapiel* Cn., *sopiel*, por. *sopiatka* — 'fujarka' Poradnik Językowy 1922, str. 107.

§ 257. Suf. *-ć* < *-t̄*: *czeń* < **čatt̄* Kśw., *śmierć* Fl., *garść*, *maść*, *nienawiść*, *włość* < **voldt̄*, *pirść* — 'proch, kurz' BZ., *przepaść* Mm., *upaść* Pot. W. Ch. 282; męskie *cieść* M., potem *teść*, także *zięć*; dalej rzeczowniki na *c* < *kt̄*: *moc* < **mokt̄* < **mogt̄* Fl., *noc* Gn., męskie *piec*; inne na *-śc*, *-ć*: *czeń*, *pamięć*, *wieść*, *zawiść*, *kleć*, *pięść*, *sić*, *szerść*, niezupełnie jasne *rękojęść*, stsl. *rąkojęt̄*, *paproć* < **paport̄* i t. d.

§ 258. Suf. *-eć* < *-zt̄*: jeżeli nie wszystkie, to przynajmniej niektóre tu zaliczane rzeczowniki należały pierwotnie do grupy tematów spółgłoskowych; zwłaszcza dotyczy to wyrazów: *łokieć*, *nogieć*, *paznogieć*, od których zachowały się w stp. formy G. pl. *łokiet*, *paznogieć*, co właśnie na gruncie tematów spółgłoskowych jest normalne. Z tymże suf. tworzą się inne męskie: *wiecheć* (por.

wiecha) ale stsl. *věxatz*, *krępeć* — ‘człowiek krępy’ BB., *potec* — ‘strona mięsa’ Erz., *kłykieć* — ‘trzcina, oścień, guzik palca’ (por. r. *kłyk* — ‘kiel’), *kikieć* — ‘wielki palec’ (por. stsl. *kakznu* — *crus*) Ł., *pypeć* — *pituita* Erz.

§ 259. Suf. *-oc* < *-otb*: *dobroć*, *jednoć*(?) obok *jedność* Fl., *miegoć* — ‘wilgoć’ Ł., *łakoć* M., *pierwoć*: z *pierwoći* — ‘od początku’ Pot. W. Ch. 279, *wilgoć* (stj *wilkość*).

§ 260. Suf. *-eć* < *-ętb*, i *-ęć* < *-ętb*: *dziewięć*, *dziesięć* Fl., *pierzęć* Mm., *rtęć* — *mercurianum* Erz. Rost., *chrapęć* Krescentyn, *charpęć* — ‘chrap, zarośla na miejscu wilgotnym’.

§ 261. Suf. *-ość* < *-ostb* bardzo rozpowszechniony w językach słowiańskich. Rzadko służy rzeczownikom, utworzonym od pierwiastków czasownikowych: *zazrość* (od *zazrzeć*), *żądzość* (od *żędać*) Fl., najczęściej w rzeczownikach od przymiotników lub imiesłowów np. *miłość* Kśw., *czność* *czystość*, *głupość*, *gorącość*, *jedność*, *jeszutność* — *vanitas*, *lubość*, *łączność*, *nieprawiedlność*, *prozność*, *rozliczytość* — *varietas*, *słoność*, *sprawiedlność*, *starość*, *stateczność* — *constantia*, *ślizkość*, *śmiertelność*, *wielebność*, *zdradność*, *żyzność* — *ubertas* Fl., *urępnność* ‘piękność’ Fragment Glogera, *brzydkość*, *chętność*, *ciasność*, *cienkość*, *cirpiedlność*, *gniewność*, *lekkność*, *mastność* — ‘maść’, *mocność*, *ochotność*, *prostność*, *siniałość*, *tajemność*, *złosość*, *zmieszkałość* — *delictum* BZ., *dalekość*, *gardność*, *leność*, *młodość*, *pilność*, *pustość* — *solitudo*, *skomroszność* — ‘błazeństwo’, *udatność*, *więzięność*, *wybornność*, *wysokość*, *złobliwość* — *malignitas*, *znaność* Mm., *godziętność* — *valor* Sul. 80, *baczliwość* — *discretio*, *umiętność* — ‘umiejętność’, *wyrostość* Ł., *poddaność*: *książećta poddaność jemu uczyniły*, *leniwość*, *wczesność* — ‘wygoda’ Bla., *bytność*, *dosytność* — *sufficientia*, *mierziętność* — *indignatio* BB., *butność*, *dziwność*, *gorzkość*, *kończystość*, *krewność*, *lubieżność*, *majętność*, *mężczyiskość* (jak gdyby od przymiotnika **mężczyiski*), *mężność*, *mierzioność*, *mokrość*, *niebezpieczność*, *niepogodność*, *nieśmiertelność*, *niezdrowość*, *obliczność*, *obżarłość*, *ochędożność*, *opatrnność* a. *opatrzność*, *plugawość*, *potemność* (por. *potemny* = ‘pomyślny’), *poważność*, *rozpustność*, *słodkość*, *smaczność*, *sromiężliwość*, *szczodrość*, *szpiczastość*, *tajemność*, *umiejętność* a. *umiętność*, *włochatość*, *wnętrznność*, *wroniawość* — ‘czarność’, *wściekliwość* — *intemperies*, *zakamiatność*, *życzliwość* M., *milczęcość* Cn.’

Rzadko od rzeczowników: *ojcowizność* — *patrimonium* Ł., *odmianość* Erz. dziś już tylko pospolitszy typ odprzymiotnikowy: *odmiennność*; *potrzebizność* — ‘potrzeba’ M., *żałość* Cn., *łaność* XVI w.

Lelewel, Księgi ustaw I, 105 obok *leność* 104 od *leń* — 'leniuch', a więc z wymianą spółgłoski miękkiej przez twardą (*żałość, lanosć*), natomiast *boleść* < **boljesty*.

Rzadkie sufiksy na *-ść* z poprzedzającą inną samogłoską: *kopyść* por. *kopać, kopyto*; *czeluść* stsl. *čeljustь, korzyść* stsl. *koristь*.

§ 262. Suf. *-adź* < *-jadь*: *czeladź* stsl. *čeljadь*, co Vondrák zestawia z *kol-ěno*.

§ 263. Suf. *-ądz, -ędz* < *-ądy*: *krawądz* BB., tak samo z *-ą* u Mączyńskiego: *kraj* a. *krawądz*, dziś *krawędz, żółądz*; *cigędz* — 'gęstwina w krzakach' R. LVI, 101, *łabędz* w r. *lebedь* (nie **labudy*); z poprzedzającą miękką spółgłoską: *gawiędz* u Paprockiego obok *gawiedz* r. *gavedь* R. LVI, 101.

Suf. *-ąbь*: *gołąb* stsl. *goląbь*, oddawna odmieniany według wzoru tematów na *-jo*; *jastrząb* zapewne pierwotnie temat na *-bь*; obok form *jastrzębia* (według *gołębia*) częste formy u starszych pisarzy: *jastrzęba, jastrzębowi*, por. r. *jastreb* obok *gołubь*.

§ 264. Suf. *-ycz* < *-yčь*: *stodycz* p. § 167, *gorycz*, odpowiednio do *gorzki* oczekiwalibyśmy raczej **gorzycz*; *zdobycz* (*rzeki pruskie zdobycz miała ryb w sobie mają* L. z Gwagnina), podobnie jak *odzież, sprzedaż*, jest nową przeróbką wyrazu r. *dobyča* < **dobyčja*. W zabytkach staropolskich tego wyrazu nie ma, zastępuje go *dobycie*.

§ 265. Suf. *-eź* < *-ežь* < *-egь*: *grabieź, drapieź* — 'drapiestwo' Cn., *młodzieź*; natomiast *kradzieź*, od tematu na *-jo-* w stp. męskie; jako żeńskie ukazuje się u Suleda; por. § 223.

Suf. *-iż*: *łaniż* — 'jelenia bedłka' Cn.

Suf. *-osz* < *-ošь* < *-oχь*: *kokosz* M. por. *kokot* — 'kogut'.

§ 266. Suf. *-oś, -aś* < *-ośь, -aśь*: *łosoś, karaś*; poza tem na *-ś* pieszczołtliwie skrócone imiona: *Pieś* — *Piotr, Paś* — *Paweł, Oleś* — *Aleksander*, czyli raczej *Oleksander, Adaś* — *Adam, Staś* — *Stanisław*, i podobnie od innych na *-staw*: *Boleś, Cześ, Zdziś*; na r. żeński *-sia*: *Joasia, Kasia, Basia, Marysia* a. *Maryś*, także: *bryś* — *brytan, koś* — *koń; miś* — 'niedźwiedź'.

Suf. *-uś, -usia*: *synuś, córusia* a. *córuś, matusia* a. *matus*, *ojcuś, Maciuś, Kostuś, kostusia* — 'śmierć', *gębusia, rączusia, chłopus*, *prawnuś* Pot. W. Ch., niekiedy w znaczeniu uczuciowo ujemnem (nie zdrobniałem) *rabuś, chamuś, chamcius*. Przymiotniki: *malusi, tyčiusi, tylusi, takusi*.

Suf. *-iś*: *modniś, strojniś*.

Suf. *-yś*: *bzdys* Pot. W. Ch., 261, *chłopyś*.

Tematy z przyrostkiem na *-u*, *-ū*.

§ 267. Końcowe *-u*, wymienione w prasł. na *-z*, znikło w polszczyźnie, o właściwym przeto dawnem brzmieniu przyrostków na *-u* można mieć pojęcie tylko dzięki zestawieniom z odpowiednimi faktami innych języków pokrewnych. Ustalenie, w których wyrazach te sufiksy występowały, opiera się też na danych fleksyjnych, gdyż rzeczowniki na *-u* odmieniały się niegdyś inaczej, niż rzeczowniki na *-o*, które również miały w N. sg. końcówkę *-z*. Z rzeczowników, utworzonych zapomocą przyrostków na *-u*, w językach słowiańskich zachowały się tylko męskie, mianowicie z dwoma sufiksami: *-u* i *-nu*, prasł. *-z* i *-nz*, oraz sufiks supinu *-tz* < *-tum*, *-tu*.

Suf. *-z*: *dom*, *miód* pierwotnie był rzeczownikiem rodzaju nijakiego: gr. μέθυ skr. *madhu*; temat na *-u* występuje w stp. *miedz-wiedź* < **medv-ēdb*; *pól* — 'połowa', pierwotniejsze znaczenie 'strona', *wół*, *wierzch*, prawdopodobnie także *jad*, *lód*; według Vondráka zaliczany też tutaj *dół* był tematem na *-o*.

Suf. *-nz*: *syn*, może też *czyn* w stp. — *arma*, 'broń', *stan* w stp. — 'namiot'.

Suf. *-tz* tworzył w języku prasł. supinum, ale jest rzeczą bardzo wątpliwą, czy ślady supinu zachowały się na gruncie polskim.

§ 268. Suf. *-y* < *-ū* formuje rzeczowniki żeńskie. We wszystkich językach słowiańskich te rzeczowniki wcześniej zaczęły w różnych przypadkach ulegać wpływowi asymilacyjnemu odpowiednich form przypadkowych, utworzonych od tematów na *-i*. Tak np. nie wiemy nawet, jakimi były pierwotne ich formy D. I. L. pl., gdyż zachowały się już tylko z końcówkami, właściwymi tematom na *-i*. Wcześniej też wychodził z użycia N. sg. zastępowany przez formę Ac. sg., podobną znów do N. sg. tematów na *-i*. Już w języku starosłowiańskim obok pierwotnych form N. sg. na *-y* ukazują się od najwcześniejszych znanych czasów w funkcji mianownika liczby pojedynczej wyłącznie formy biernikowe: zam. **bry*, **kry* — *brzvъ*, *krzvъ*, poczuwane w ten sposób, jakby *brzv*, *krzv* — były rdzeniem, a *-ъ* sufiksem. Nastąpił tu więc proces tak zwanej perintegracji, czyli coś wręcz odwrotnego do morfologicznej absorpcji (pierwsza polega na rozszerzeniu tematu kosztem przyrostka, druga zaś — na rozszerzeniu przyrostka kosztem tematu). Ponieważ formy takie, jak *brzvъ*, *krzvъ*, podobne były do mianownika tematów dawnych na *-i*, przeto z czasem i inne przypadki według tychże tematów formo-

wano; stąd G. sg. r. *brovi, krovi*, p. *brwi, krwi*, zamiast kontynuacyj form prasł. **brŭve, krŭve*, i tak samo w innych przypadkach.

W języku stp. zachowały się jeszcze resztki dawnych form na *-y*: *kry* w zapiskach sądowych w końcu XIV i pocz. XV w. np. 1410 Piek. 404; *jetry* — glos, uxor fratris mariti, ostatni raz w r. 1540 R. XXV, 233, *świekry* — socrus tamże. Jednocześnie jednak, t. j. w końcu w XIV występuje jako N. sg. *krew* np. r. 1393 Leksz. I nr. 1551, *jątraw* 1446 AGZ. XIII, 189. Inne wcześniej wyszły z użycia, a przynajmniej w pierwotnej formie nie zostały nigdzie zapisane; zam. **zŭly* — soror mariti jest tylko *zŭw* Mm., albo *zŭw* 1449 R. XXIII, 280, zam. **žarny* znamy tylko *žarnow* — 'kamień młyński' i *žarna*.

Niektóre wyrazy zapożyczone przybierały na gruncie słowiańskim formę taką, jak gdyby z suf. *-y* były utworzone, a więc stśł. *buky* — 'litera', z goc. *bōka*, stśł. *crŭky*, z goc. **kirikō* — 'kościół', stśł. *smoky*, z goc. *smakka* — 'figa'. W polszczyźnie znamy tylko *bukiew* (w znaczeniu 'nasienie buku'), *cerkiew* Puł.

Wyrazy na *-ew* nie są rzadkością, a pochodzenie ich niezawsze jest jasne: *chorągiew*, *panew* Gn., *wnukiew* Sul. 37, *konew* Mm., *mątew*, *stągiew*, *warząchew* BB., nazwy jarzyn np. *marchew*, *brukiew*, *rzodkiew*, *brzoskiew*, analogicznie do nich *miętkiew* — 'mięta' Wisł. nr. 228 i in.

Tematy na spółgłoskę.

§ 269. Tematy na *-n* w zakresie rzeczowników męskich wszystkie utraciły formę N. sg. już w zamierchłej przeszłości; jedne zastąpiły ją przez formę Ac. sg. np. *dzień*, *jeleń*, *korzeń*, *pierścień*, *szerszeń*, *sążeń*; inne w N. sg. (i we wszystkich innych przypadkach l. poj.) przybrały suf. *-inŭ*: *mieszczan-in*, *ziemian-in*. Wyrazy, utworzone z suf. *-men*, w języku starsłowiańskim mają N. sg. na *-my*, co stanowi dawną kontynuację wygłosu tegoż przypadku, ale w języku polskim od najdawniejszych znanych nam czasów zam. N. sg. występuje Ac. sg. *jęczmień*, *kamień*, *krzemień*, *płatwień*, *promień*, *rzemień*, *strumień*, a *-y-* ukazuje się tylko w pochodnych na *-k* < *-kŭ*: *jęczmyk*, *kamyk* i t. d. § 178.

Nijakie miały zawsze jednakową formę N. Ac. sg., która w jęz. polskim się zachowała w formach na *-mie*: *wrzemie* — 'czas' Kśw., *brzemie*, *ciemie*, *imie*; dalej *piśmie* — 'pismo' Sul. 86, *plemie*,

ramię, siemię, wymię, znamię. Oboczne formy, nijaka i męska: *strze-
mie* i *strzemień* BB.

§ 270. Tematy na *r* również nie utrzymały się w językach słowiańskich: w polszczyźnie upodobniły się męskie do dawnych tematów na *-o-* np. *bratr* BZ., albo do tematów na *-jo-*: *dziewierz* Wisł. nr. 228; żeńskie do tematów na *-i-*: *mac*, *macierz*, albo do tematów na *-a-*: *córa* < *dzcera* < *dughtera*, *siostra*, *nieściora* Wisł. nr. 228 < **sesr-*, **nepter-*.

§ 271. Formy N. pl. stsl. *žetele* albo G. pl. *przyjaciól* wskazują na to, że niegdyś istniały rzeczowniki na *-tel* z końcowem *-l*, a więc należące do tematów spółgłoskowych. Większość jednak form przypadkowych tworzy się od tematu na *-tel-jo-*; przypuszczać trzeba, że to rozszerzenie suf. *tel* przez suf. *-jo-* jest procesem wtórnym. Bądź co bądź w N. sg. od najdawniejszych czasów we wszystkich językach słowiańskich znane są jedynie formacje na *-tel* < *-teljo-*. Według Miklosicha (Vgl. Gr. II, 176) ogólnosłowiańskim rzeczownikiem z tym przyrostkiem jest tylko jeden *przyjaciel*. inne byłyby tworami nowszymi, które powstawały niezależnie na gruncie oddzielnych języków. Przyrostek ten był bardzo produktywny i służył do formowania imion, oznaczających wykonawcę czynności, a pochodnych od czasowników. Dziś tak swobodnie nie posługujemy się tym przyrostkiem, ale w starszej polszczyźnie wyrazy na *-ciel* były bardzo liczne. Podajemy ich wybór: *nieprzyjaciel* Kśw., *zaszczytciel* (zam. *zaszczytciel* pod wpływem *zaszczytca*), *zasłoniciel*, *zbawiciel* Fl. *bydliciel*, *mściciel*, *nosiciel*, *obdarzyciel*, *uczyciel*, *zwycięzyciel* BZ., *stawiciel*, *ślubiciel*, *tworzyciel*, *zagubiciel* Mm. *czyniciel*, *mnożyciel* BB., *chętpiciel*, *drożyciel*, *naprawiciel*, *nęcciel*, *opatrzyciel*, *oznajmiciel*, *poduszczyciel*, *poleciciel*, *poprawiciel*, *pozwoliciel*, *przechwyciciel*, *pustoszyciel*, *rodziciel*, *rzadziciel*, *sadziciel*, *stawiciel*, *tłoczyciel* ksiąg, *uprzedziciel* — praecursor, *znaczyciel*, *zwycięzyciel* M., rzadko od czasowników na *-ać*, bardzo często od czasowników na *-ić*: *piękrzyciel*, *utwierdziciel*, *wątpiciel* Cn. i t. d.

Dzięki temu wyosobnił się przyrostek *-iciel*: *naleziciel*, *wynaleziciel*, *tciciel* — lector M. od *czcić*, *tcić* — 'czytać' zam. dawniejszego *czyść*, *posiedziciel*, *okaziciel*. Takie znów formacje jak *tciciel*, *zaszczytciel*, *mściciel*, *nęcciel*, *poleciciel*, *czciciel* i t. p. posłużyły do wyodrębnienia suf. *-iciel*. występującego w *truciciel* Cn. Forma *obywaciel* — incola, *obywaciel* na *puszczy* — heremicola Ł. jest polska, natomiast *obywatel* według wzorów czeskich.

§ 272. Suf. *-ę < -et*: *cielę, dziecię, książę, kurzę* — pullus, *skocię, szczenię* Fl., *bydlę, cielę, dobyczę* — animal, *ośle, ptaszę, wnu- czę, zwierzę* — bestia BZ., *źrzebię* Mm., *panię* Żywot Aleksego, *bliż- nięta, chłopię* — juvenis BB., *kurczęta, gołębięta, wróbleta* M. Nowotwór *bożyszczę* — 'dziecię bogini' Żebrowski, *Metamorfozy Owidjusza* r. 1636; to samo w słoweńs. Pintar JA. XXXII, 131—9.

Wszystkie te rzeczowniki są odrzeczownikowe i oznaczają 'dzieci' zwierząt lub ludzi; jeżeli dziś niektóre, jak *bydlę, zwierzę, książę*, są nazwami istot dorosłych, musi to być wynikiem wpływów póź- niejszych, których jednak bliżej określić nie umiemy.

Niejasną genezę mają rzeczowniki na *-ę*, tłumaczące wyraz łaciński primogenitum: *pirzwiecznię, pirzwienię* Fl., *pirzwoźnię, pirzwienię* Puł. *pirzwiesnię* 1434 R. XXIV, 350.

Z suf. *-ę* tworzą się też nazwiska córek od nazwisk ojców na Śląsku np. *Augustyniaczę*. G. sg. *Augustyniaczęcia* (od *Augustyniak*), *Lewczę* (*Lewek*), *Puchalę* (*Puchata*), *Rosię* (*Rosa*), *Chłopczę* (*Chłopek*), *Kobierszczęta* (*Kobierski*), niekiedy od nazwiska matek np. *Putniarczę* (*Putniarka*), *Cholewczę* (*Cholewka*, ojciec *Cholewa*) Nitsch MPKJ. IV, 191.

§ 273. Imiesłowy czynne czasu teraźniejszego tworzyły się pierwotnie z suf. *-nt*, od tych jednak tematów spółgłoskowych w ję- zyku polskim i innych słowiańskich została właściwie tylko forma N. sg. m. n. inne zaś formy przypadkowe tworzyły się zapomocą tegoż suf. w połączeniu z suf. *-jo-*. N. sg. m. n. stosownie do tematu czasownikowego w jęz. stsl. miał suf. *-y* lub *-ę*, w języku polskim upowszechniły się formy z *-ę* i tylko w Kśw. ukazuje się trzy- krotnie forma na *-a*: *rzeka* — 'mówiąc'. Stosunek jej do form na *-ę* i do form stsl. na *-y* nie jest dotychczas wyjaśniony. Formy na *-ę* mamy w Kśw. *pamiętają, pobudzają, rzekę* obok *rzeka*, ostatni raz formy te ukazują się w r. 1544 w Sprawie Chędogiej: *opuszczają, nie umie- rają*, ale jest to odpis tekstu starszego R. LV, 228.

§ 274. Również imiesłowy czynne czasu przeszłego miały te- maty spółgłoskowe, gdyż tworzyły się z suf. *-ues*, który w N. sg. m. n. miał formę *-us*, i wymienił się po końcowej spółgłosce tematu czasownikowego na *-z*, po *j* na *-z*, a po samogłosce na *-vz*, stąd stsl. formy *padz, xvalb, viděvz*. Inne przypadki, jak w prtep. praes. act. przyhierają suf. *-jo-*, skąd G. sg. stsl. *padzšu, xvalbša, viděvša*. W ję- zyku polskim w N. sg. m. n. od najdawniejszych czasów znajdu- jemy już tylko formy na *w* zarówno po samogłosce, jak i po spół- głosce: *usłyszeń, stapiw, uznamionaw* Kśw., *uszedw, pomodlw* BZ.,

rzadko tylko po spółgłosce brak *w*: *oblek*, *uderz* BZ., *przyszed* Rozm. przem. 40, *rzek* u Paterka z pocz. XVI w. SKJ. I, 195. Formy te zupełnie wychodzą z użycia w ciągu w. XVI, w którym już do rzadkości należą. Unikatem jest Ac. sg. f. *rozkwietszą różgę* BZ. Num. 17, 8.

§ 275. Suf. *-os*, *-es* (w N. Ac. V. sg. *-os*, w innych przypadkach *-es*) tworzył rzeczowniki rodzaju nijakiego, które (po utracie *-s*) w N. sg. kończyły się na *-o*, tak samo jak rzeczowniki nijakie od dawnych tematów na *-o*; przeto te wcześniej stały się wzorem w deklinacji dla tamtych, i zam. odmiany: *słowo*, *słovese*, *słovesi* powstał szereg deklinacyjny: *słowo*, *słova*, *słowu* według *létu*, *léta*, *létu*. W języku polskim już w czasach przedhistorycznych ten proces ujednostajnienia obu deklinacyj się dokonał; suf. *-es* pozostał tylko szczątkowo w wyrazach pochodnych np. *niebieski* < **neb-es-isk*- albo w pewnych formach l. mn.: *niebiosa* < *neb-es-a*.

Z tym przyrostkiem były utworzone rzeczowniki: *ciąto*, *słowo*, *niebo*, *cudo*, *koło*, *oko*, *ucho*.

§ 276. Przymiotniki w stopniu wyższym tworzyły się z pomocą suf. *-jes*, który w N. sg. m. miał formę *-is*, wymienioną potem fonetycznie po spółgłosce na *-b*, a po samogłosce na *-jb*. W języku polskim formy te się nie zachowały z jedynym być może wyjątkiem, i to niepewnym: *lekczej*—*tolerabilis* XV w. R. XXIV, 49. Odmieniały się te przymiotniki tak samo, jak imiesłowowy czynne czasu przeszłego, p. § 274: **lekczejsza*, **lekczejszu* i t. d., w rodz. żeńskim **lekczejszy*, **lekczejsze* i t. d. Stąd deklinacja złożona na *-szy*, *-sza*, *-sze*, przyczem końcowa spółgłoska pnia ukazuje się jako twarda lub miękka np. *miększy*, *cieńszy*. Niekiedy tworzone stopień wyższy od imiesłowów: *blągostawieńska rzecz* Leop. Act. 20, 35, *pieszczeńsze wdzięki najukrytych tajemnic* Szymanowski, Świątynia Wenery, dziś używane: *najukochańszy*.

Czasowniki.

§ 277. Formy czasownikowe pod względem budowy zasadniczo się różnią od form imiennych, gdyż końcówki osobowe, zarówno jak i końcówka bezokolicznika, są właściwie przyrostkami, pełniącymi zarazem funkcje końcówek: każda końcówka osobowa ma znaczenie zaimka osobowego, a końcówka bezokolicznika *-ti* jest istotnie sufiksem, tworzącym formę niegdyś rzeczownika odsłownego,

który z biegiem czasu utracił znaczenie rzeczownikowe. Mimo to we wszystkich gramatykach języków arjoeuropejskich te końcówki-sufiksy rozpatrywane bywają w dziale, poświęconym fleksji, i my również do fleksji je przenosimy; idąc przeto za ogólnym zwyczajem, w dziale słowotwórstwa weźmiemy pod uwagę tylko budowę tej części czasownika, z którą się owa końcówka-sufiks łączy, a która według naszej nomenklatury nie tematem, lecz pniem nazwana być winna.

§ 278. W budowie pni czasownikowych na gruncie polskim i w ogólności słowiańskim zaszły liczne uproszczenia w porównaniu ze stanem prarjoeuropejskim głównie wskutek perintegracji oraz wyrównania form. Tak np. dawne przyrostki *-to-*, *-dho-* lub *-do-*, *-so-*, *-sko-* lub *-sqo-* w czasownikach słowiańskich dadzą się wykryć tylko przy pomocy metody porównawczej np. stsl. *plet-o* łc. *plec-to-*, stsl. *rast o* < **ord-to-*, stsl. *čēt-o* < **qi-to*, stsl. *id-o* < **ei do-*, stsl. *pas-o* < **pa-sko-* i t. d., gdzie wszędzie na gruncie słowiańskim wskutek procesów fonetycznych i perintegracji spółgłoskowa część sufiksu stała się częścią składową pnia, w części sufiksальной zaś zostało samo *-o-* utożsamione w świadomości mówiących z pierwotnym suf. *-o-*, występującym w licznych czasownikach, i w szeregu form wymienianym przez *-e-* na zasadzie dawnego przegłosu. Dla nas już forma **ple-te-te* jest tak samo zbudowana jak **ber-e-te*. Również na formacje takie, jak *um ē-ti* zapatrujemy się tak samo, jak na *vedē-ti*, choć językoznawcy doszli do przekonania, że w *um-ē-ti* samogłoska *ē* jest osobnym przyrostkiem, a natomiast w *vedē-ti* stanowiła ona część dwuzgłoskowej ciężkiej bazy czasownikowej.

W budowie pni czasownikowych wyraźniej zaznaczają się tylko niektóre dawne formacje szczątkowe: w *idō*, *jadō*, *bōdō* postrzegamy sufiks *do-*, którego niema w bezokolicznikach: *i-ti*, *ja-χa-ti*, *by-ti* ale już w nowej polszczyźnie zamiast dawnego *ić* mamy wyrównany bezokolicznik *iść* (jakby z **id-ti*) od pocz. XVI w. Także w *sędō*, *lēgō* ukazuje się infiks, którego nie było w bezokoliczniku: stsl. *sēsti*, *lešti*, ale w polszczyźnie też nastąpiło wyrównanie, i zamiast dawnego *sieść* mówią teraz *siąść*, a obok *lec* (*ledez*) powstała nowa forma *ląc* (*ludz*).

§ 279. Pniem czasownikowym może być albo sam tylko pierwiastek, albo też pierwiastek z jednym prostym lub złożonym sufiksem.

§ 280. Pierwiastek jako pień ukazuje się 1) w formach czasu teraźniejszego tak zw. czasowników atematycznych: stp. *jeśćm* < **jes-m*, *dam* < **dad-m*, *wiem* < **věd-m*, *jem* zam. **jam* < **jad-m*; 2) w bezokoliczniku i formach od pnia bezokolicznika utworzonych: *nieść* < **nes-ti*; *wieźć*, fonetyczne *wieść* < **ves-ti* < **vez-ti*; *pleść* < **plet-ti*; *kraść* < **krat-ti* < **krad-ti*; stp. *grześć* zam. **grzed* por. stł. *greti* < **grep-ti* < **greb-ti*; *piec* < **pek-ti*; *moc* < **mok-ti* < **mog-ti*; *kląć* < **kln-ti*; *dać* < **dzm-ti*; *trzeć* < **ter-ti*; *bić* < **bi-ti*; *myć* < **my-ti*.

Należą tu formy stp. *kwiść* Fl. — *florere* < **kvit-ti*, *gaść* Fl. — *psallere* < **god-ti*, *rość* BZ. — *crescere* < **ord-ti*, *czyść* BZ. — *legere* < **čit-ti*, *sieść* < **səd-ti*, *prząść* < **pręd-ti*, *skuść* Górń. < *skub-ti* *ić* Fl. — *ire* < *i-ti*, *klóć* < **kol-ti*, *próc* < **por-ti*: (Malinowski L.) „Jak pisano wyrazy: *klóć*, *klól*...“ b. m. i r.; *pleć* < **pel-ti*, *żyć* < **ži-ti*, *mrzeć* < **mer-ti*; *tluc* < **tluk-ti*; *jąć* < **jəm-ti* analogicznie też do *jąć*, *żać*, *kląć* nowotwór *giąć* od pierwiastka **gzb*. Z czasowników atematycznych bez sufiksu piennego tworzy się inf. *jeść* zam. **jaść* < **jad-ti*, *dać* < **da-ti* bez sufiksального podwojenia pierwiastka; *věd-ti*, która to ostatnia forma upodobniła się do innych, tworzących bezokolicznik z suf. *-ě* np. *um-ě-ti*.

Bez sufiksu też tworzą pień bezokolicznika niektóre czasowniki, których pień czasu teraźniejszego kończy się przyrostkiem *-no-*, *-ne-*: *wstanę*, *wstaniesz* — *wstać*, głównie, gdy *-no*, *-ne* następuje po spółgłosce: *ugrzęznę* — *ugrząć*, *złękę się* — *złąć się*.

Przyrostki czasownikowe.

§ 281. Suf. *-o-*, *-e-* pnia czasu teraźniejszego; stosunek *o* do *e* na zasadzie przegłosu; *-o-* z końcówką os. 1 l. p. i 3 l. mn. zlewa się w samogłoskę nosową, *-e-* występuje wyraźnie przed końcówkami innych form osobowych, przyczem poprzedzająca spółgłoska ulega zmiękczeniu: *biore* — *hierzesz*, *laze* — *leziesz*, stp. *żywe* — *żywiesz*, *wzowę* Fl. — *wzowiesz*, *plewę* BZ. — *plewiesz*, *rozsyę* Puł. — *sypiesz*, *pogrzebę* BZ. — *grzebiesz*, *skubę* Rej — *skubiesz*, *tlukę* — *tluczysz*, *rustę* J. Koch. — *rościesz*, *uciekę* Fl. BZ. — *ucieciesz*, *przysięę* BZ. — *przysięsz*, *rzekę* — *rzeciesz*, *kwę* Mm. — *kwiesz*, *czę* Leg. Al. — *cziesz*, *będę* — *będziesz*, *siędę* — *siędziesz*, *lęę* — *lęsz*, *zdziore* — *zdzierzesz* Puł., *trę* — *trzesz*, *klnę* — *klniesz*, *dme* — *dmiesz*. Tu także zaliczyć trzeba właściwie *biję*, *piję* < **bij-ę*, < **pij-ę*, < **bj-ę*, **py-ę*, gdzie *j* należy do pierwiastka, wreszcie formy analogiczne: *myję*,

kryję, kuję, szyję. utworzone według *biję, piję*; słowie BZ. — 'nazywa się', dzie Gn., także R. XXII, 239 — 'mówi'.

§ 282. Suf. *-no-*, *-ńe-* pnie czasu teraźniejszego: *minę* — *miniesz*, *tonę* — *toniesz* < **topnę* — **topniesz*, *gnę* — *gniesz* < **gǫbnę* — **gǫbniesz*, *wionę* — *wioniesz*, *wspomionę* — *wspomieniesz* JKoch., *rosnę* — *rośniesz*, *ucieknę* — *uciekniesz*, *przysięgnę* — *przysięgniesz*, *rzeknę* — *rzekniesz*, *kwitnę* — *kwitniesz*, *biegnę* — *biegniesz*, *tarnę* — *ciało turnie* JKoch.

§ 283. Suf. *-ną-* tworzy pień bezokolicznika czasowników, które w czasie teraźniejszym przybierają suf. *-no-*, *-ńe-*: *minąc*, *tonąc*, *wionąc*, *wspomionąc*, *rosnąc*, *kwitnąc*, *dźwignąc*, *ziębnąc*, *wiednąc*, *trzępnąc*, *rąbnąc*, *zniknąc*, *mignąc*, *zgarnąc*, także po miękkim l: *kolnąc*, *palnąc*.

Pochodzenie tego sufiksu nie jest jasne. Vondrák Vrgl. sl. Gr² I, 709 powołuje się na dwa objaśnienia: Brugmann sądził, że bezokolicznik tworzy się od imienia odsłownego ze znaczeniem oderwanem, utworzonego z pomocą suf. *-ono-*, *-on-*, który przed suf. *-ti-* wymienił się na *-o-*, a więc *minęti* < **min-on-ti*; Endzelin upatrywał tu suf. *-ncy-nou-*, przyczem słow. *-nu-* wymieniło się na *-no-* podobnie, jak to bywa w innych wyrazach, np. stsl. *gnusz* obok *gnosz*.

§ 284. Suf. *-je-*, miękczący poprzedzającą spółgłoskę oraz zlewający się z końcówkami 1 os. l. p. i 3 os. l. mn. w samogłoskę nosową: *piszę* — *piszesz*, *mażę* — *mażesz*, stp. *głodzę* — *głodziesz* — 'jem, gryzę', *plącę* — *plącesz*, *depczę* — *depcesz*, *łuszczę* — *łuszczesz*, *chcę* — *chcesz*. Po samogłosce: *kraję* — *krajesz*, *śnieg taje*, stp. *dzieję* — *dziejesz*: *imię mu dzieją* Gn., *synu zdzieje imię* BZ., *wieję*, *sieję*. W czasownikach: *kryję*, *myję*, *szyję*, *czuję*, *j* prawdopodobnie jest analogiczne do form: *biję*, *piję*; natomiast w *pluję*, *żuję*, *szczuję* przypuszczamy suf. *-je-* ze względu na bezokoliczniki właściwe klasie III stp. *pluć*, *żuć*, *szczać*.

§ 285. Suf. *-a-* tworzy pnie bezokoliczników słów odimienych, które w stp. kończyły 1 os. l. p. czasu teraźniejszego na *-aję*: *grać*, *igrać*, *podobać się*, stp. *pwąć* — *sperare* por. stp. *pua* — *spes*, *znamionać*, *bujac* — *superbire* por. stsl. *buji* — *superbus*, *siodłać*, *wąchać*, *gniewać się*, lub też należały do klasy III: *szeptać*, *turkotać*, *plakać*; w ogólności czasowniki tej klasy tworzyły bezokolicznik z suf. *-a-*: *pisać*, *mazać*, *głodać* — 'gryźć'. *platać*, *deptać*, *łuskać*, *krajać*, *tajać*, *pluć*, *żuć*, *szczać*; niektóre też z kl. I: *brać*, *prac*, *drać* — *dzioreć*, *dzierzesz*, *ssać*, *łkać*, *rwac*, *żwać*, *gnać* — *żonę*, *żeniesz*, *źdać* — *ex-*

spectare. Wreszcie częstotliwe z prasłowiańskim wzdłużeniem samogłoski rdzennej (*e — ē, o — a, i — i, r — y*): *splatać, badać, czytać, zbierać* < *zbirać, zaklinać, posyłać, wzywać, nadymać, imać, wygryzać; powiadać, dowiadać się* Leop. Act. 23, 20; *otrząsać*.

§ 286. Suf. *-ja-* tworzy niekiedy pnie bezokoliczników słów odmiennych: *obietać — obiata*; zazwyczaj bezokoliczniki słów częstotliwych, pochodne od bezokoliczników z suf. *-i*: *podniecać* < **podnēt-i-a-ti*, *przymuszać, oczyszczać, ogłaszać, wytwarzać, obnażać, odnawiać*, także od czasowników z rdzeniem na *-i*: *pijać, bijać, zwijać, mijać* i analogicznie do nich *wiać* < *wiejać* stsl. *vějati* oraz polskie *siać* stsl. *sěti*, *piąć* stsl. *pěti*. O formacjach *tajać, siejać, dziejać, wiejać*, jako o słowiańskich nowotworach, pisał Zubatý w Sb. Fil. I, 144. Niekiedy suf. *-ja-* niewiadomego pochodzenia np. *ogarniać* przy *ogarnąć*.

§ 287. Suf. *-wa-* wyosobniony z formy bezokoliczników takich, jak *rwać, zwać, trwać, plwać, kłwać*, gdzie *-w-* należy do rdzenia, oraz częstotliwych *zrywać, pozywać*, tworzy przedewszystkiem częstotliwe od rdzeni na *-a-* np. *dawać, stawać się, przyznawać* stp. *wysłuchawać* Fl., *wywoławać, zachowawać* Mm., *otrzymawać* Pat., *podziatławać* 1528 R. III, 63, *oczekawać* 1543 Kat. 90a, często u Skargi: *zatrzymawać, oszukawać, zatrzymawali, dotrzymawali, wysłuchawać, wygrawać, przegrawał*, u Potockiego *grawać* Mor. III, 446.

Ten sam suf. utrzymuje się w czasie terażniejszym, który się kończy na *-awam, -awasz, -awa* i t. d. Znajdujemy te formy w tekstach XVI wieku: *otrzymawa* Pat. 23, *rozpytawając* Krom. 414, *przemieszkawa, oczekawając* JKoch., bardzo często u Skargi: *wygrawa* (także Sim. 11, 256 i Zim 5, 158), *oszukawają, zrownawa, zaniedbawają, obmyślawamy, wysłuchawa* i t. d. podobnie też *oczekawanie* i inne pochodne.

Również w czasownikach z inną samogłoską rdzenną lub pienną: *zagrzewać — zagrzewam, odziewać, śpiewać, opiewać, wlewać, miewać, wyśmiewać, podejrzewać, pobolewać, rozbrzmiewać*; wreszcie od *zaćmić* analogicznie do poprzednich *zaćmiewać*.

Czasowniki na *-uć* tworzą częstotliwe na *-uwać*: *wysuwać (suć, sunąć), obuwać, wykuwać, wysnuwać, wykluwać, wypluwać, przeżuwać* i w nowszych czasach analogicznie do nich: *przekłuwać, rozpruwać* (zam. dawniejszych *przekalać, rozparać*).

Czasowniki: *rwać, zwać* < **rzwati, *zzwati* tworzą formy częstotliwe z wdłużeniem samogłoski rdzennej: *zrywać, wzywać*, podobnie

czasowniki na *-yć*: *bywać*, *umywać*, *odkrywać*, a dalej *wyszywać*, *dożywać*, nowsze *pływać* zam. **plawać* por. r. *plavati*, także *kiwać*. Stąd wyosobnił się suf. *-ywa-*.

Suf. *-ja-* i *-wa-* niekiedy się wymieniają: *upawaj* Fl., *upajaj*, *przystajac* Fl. — *przystawać*, *zmyjali* Rej Post. 10 b — *zmywali*.

§ 288. Suf. *ywa-* od wieku XV zaczął wypierać formy na *-awać*, o ile *a* nie należało do rdzenia; pozostały więc niezmienione *dawać*, *stawać się*, *przyznawać*, natomiast inne okazały się mniej stałymi; występuje w nich suf. *-ywa-*, po *k*, *g*, *-iwa-*, po *ch* dawniej *-ywa* — potem *-iwa*: najdawniejszy przykład u Suleda *przechowywa* 15, u Seklucjana *oczekiwać*, *pociosywać*, u Kromera *zachowywać*, u Reja w Apokalipsie *powoływa*, *zachowywać*, *wylatywać*, u Mączynskiego: *przejérzywam*, *niedojérzywam* 63 r b, *zwalczywam* 78 v a, *zagorywam* 129 v a, ale częściej z suf. *-awa*: *zawoławam* 2 r a, *rozniewawam* 2 r b, *zawieszawali* 9 r a, *przekowawam* 70 v b, *obaczawam* 73 r b, *wytykawam* 79 r b, *podeptawam* 79 v b, *oszukawam* 116 v b, *okopawam* 132 v a, *wyleczawam* 367 v b, *upamiętawam się* 368 v a, *przebaczawam* 383 v a, *osięgawam* 385 r a; u Orzechowskiego *zachowywa* 25, *oczekiwają* 6, *opłakywa* 108; Skarga często używał form na *-awa-* (§ 287) ale pospolite są też u niego formy na *-ywa*: *zaniechrywają* 97, *przyrownywa* 21, *przemieszkiwać* 54, *przymieszrywając* 131, *wyspierywać* 193, *przejednywają* 196, *wykonywając* 205, *dochowywa* 207, *upamiętywali się* 270, *oszukiwali* 278, *rozsiekiwając* 328, *zakopywasz* 354, *popłakiwali* 392, *roztargiwają* 443; u Szymonowica: *przyrownywaj* 4, 9, *pokrzykrywając* 7, 67, *oczekiwania* 11, 104, *mięszkiwam* 14, 38, *słychowały* 14, 69, *powydzichowały* 18, 140, podobnie u innych pisarzy coraz częściej z biegiem czasu; zrzadka także od czasowników, które nie miały suf. *-awa-* np. *zamilczywać* Sk. 126, *chodziwała* Sim. 13, 26, *krolowa dzień się zabietywać* *obaczyła* AKoch. 112.

Sufiks ten służy do tworzenia czasowników częstotliwych, dawne przeto formy na *-awać*, nie mające wyraźnego charakteru częstotliwości, pozostały bez zmiany, np. *naigrawać się* obok *przygrzywać*, i to samo stało się z czasownikami na *-ować*: niedokonane pozostały bez zmiany: *zajmować się*, *panować*, *szycować* i t. d. natomiast częstotliwe zmieniły formę *-ować* na *-ywać* p. § 291.

Od czasowników dokonanych na *-ować* tworzą się formy częstotliwe na *-owywać* np. *rozbudowywać*, *obcałowywać*, *darowywać*, *przedrukowywać*, *wyładowywać*, *podmalowywać*.

Jak widzieliśmy z przeglądu przykładów wyżej podanych, dawniejsi autorowie stale zachowywali suf. *-ywa-* nietylko w formach tworzonych od pni bezokolicznikowych, ale także i w czasie teraźniejszym; dziś częściej używają zamiast nich formy na *-uje*: *zachowuję, oczekuję, opłakuję, przemieszkuję, wyśpiewuję, oszukuję, zakopuję, popłakuję*, zrzadka zachowując dawną formę np. *przedzjednywam, wyrównywam, przegrywam*.

§ 289. Suf. *-aje-* czasu teraźniejszego od słów, tworzących bezokolicznik na *-a*: stp. 1 os. l. p. *-aje*, dalsze osoby *-ajesz > -asz, -aje > -a* przyczem *a* w formach ściągniętych było pochyłone; już w Kśw. *znamiona* zam. *znamionaje*, w Fl. *pozna*, gdy w Puł. *poznaje*, obok tego: *uznaje* Kśw. (= *uzna*), *znaję* Fl. Puł. *znajemy* SKJ. III, 196, *rozdrapają* R. XVI, 347, *domnimają, doświadczają, padają się* 1437 Wisł. nr. 228, *okopaje* R. XXIV, 65, *powiadają* Puł., *pożegnają* BZ., *oskubają* PrFil. V, 28, *przyrównają* Mm, *uciekają się, kolana zgibają i ręce składają* Naw., *przyjaje* Konst., *miłosciwiają sobie* Orz. 201.

Jeśli czasownik kończy się na *-ić* w bezokoliczniku, a czas teraźniejszy formuje z pomocą suf. *-je-*, to w pochodnym czasowniku częstotliwym *-ają* następuje po spółgłosce zmiękczonej np. *podnaszają* Fl., *świrdzają* BZ., Mm., *wywnętrzają* PrFil. V, 28.

Gdy bezokolicznik tworzy się z pomocą suf. *-wa-*, wtedy i czas teraźniejszy ma suf. *-waje*: *dozywają* PrFil. V. 35, *wylewają* Puł., *pośpiewają* — ‘*zdażam*’ R. XXIV, 68, *przyznawają się, dawają* BZ.

To samo spotykamy we współczesnych gwarach polskich np. *graje* Wisła VI, 233, *wygraje* Pozn. VI, 337, *zagrajemy* Pozn. V, 148, *zagraje* Kuj. II, 30, *znajesz* Rog. nr. 285, 286, *znaje* Zb. I, 6, *śrataje* — ‘*błogostawi*’ Lub. I, 188, *przyjeżdżają, ugaszają* Maz. V, 209.

§ 290. Suf. *-owa-* bezokolicznika i *-uje-* czasu teraźniejszego składają się z pierwotnego suf. *-ou-* oraz z suf. *-a-*, *-je-*; dwugłoska *ou* przed samogłoską wymieniła się na *-ov-*, a przed spółgłoską lub *j* na *-u-*. Leskien Gr. d. altbulg. Spr. 175 wszystkie czasowniki, tworzone z pomocą tego suf., zalicza do pochodnych i dzieli je na dwie grupy: odimienne np. *znamionować* Kśw. od *znanie*, *biesiadować, całować* od *cały* por. stsl. *цѣлѣ* — ‘*zdrowy*’, *цѣловати* — ‘*pozdrawiać, całować*’, *godować, mianować, miłować, obiadować, prorokować, radować się, potrzebować*, oraz odczasownikowe np. *kupować, pojmować*, stp. *zyskować, zawięzować* i t. d. W czasie teraźniejszym, jak dawniej, tak i teraz ukazuje się suf. *-uje* np. u Skargi *zostawuje, zostawujem*,

zostawują, naprawuje, naprawuj, przyprawując, ogarnuje i t. d. Franc. *moraliser, polariser* spolszczono na *moralizować, polaryzować* i według tego formujemy *inventaryzować, polemizować, stylizować, koloryzować*, zawsze od tematów obcych.

§ 291. W języku starszym znajdujemy więcej form na *-ować*, niż mamy ich dzisiaj, wiele z nich bowiem zastąpiono przez inne, mianowicie na *-ywać* lub *-ać*: do pierwszych należą takie jak: *zastu-gować* Krom 208, *obiecować* Akta zboru wileńs. r. 1559, u Skargi: *usługować, opisować, rozkazować, opatrować, pokazować, zakazować, zyskować* i t. d., do drugich: *wypłacować* Fl. (*wypłacać*), u Skargi *zostawować* (*zostawiać*), *naprawować* (*naprawiać*), *ogarnować* (*ogarniać*), i in. Mączyński używał często czasowników na *-ować*, które potem wyszły z obiegu; zapewne były to jego własne nowotwory: *przywi-tować* 84 r a, *przywitują się* 64 v b, *wyobrażują* 100 v a; *mączka, którą szaty mączkują* 68 v a i in.

§ 292. Suf. *-ę* bezokoliczników, najczęściej czasowników nie-przechodnich *boleć* stp. *wieleć* — 'kazać', *wisieć, gorzeć, grzmieć, ki-pieć, lecieć, przeć się* < **p̄rēti sę* — 'spierać się', *śmierdzieć, siedzieć*; po *j, ż, ċ, ś* prasł. *ē* wymieniło się na *a*, w języku polskim jednak formacje na *-ać* ustąpiły miejsca formacjom analogicznym na *-eć*: *bieżeć, błyszczeć, drzeć, kłęczeć, krzyczeć, leżeć, milczeć* (ale *bać się* < **bojać się*) według *dojrzeć* — 'stać się dojrzałym', *umieć, śmieć*. Natomiast mniej liczne są czasowniki przechodnie: *widzieć, dzierżeć, ujrzeć*, stp. *uźrzeć, słyszeć, cierpieć, mieć*, stp. *imięć*.

W czasownikach odmiennych: *oniemieć, słabieć, ciemnieć, czernieć, zestarzeć się, zwietszeć* a. *zwiotszeć* (dziś pisane *zwietrzeć*).

§ 293. Suf. *-ęje-*: *umieje* Kaz. na wsz. św., *humiejesz* XV w. R. XXIV, 49, *śmieje* — 'śmie' Sul. 31, odimienne nieprzechodnie: *bie-leje, czerwienieje, boleje, wietszeje, cięnczeje* Glaber, *słabieje, oświeżeje* Bls., *splonieje* Gliczn., *zatwardzieje* Leop., z innych: *kwitnieje* Papr., *lak-nieją* Konst.

§ 294. Suf. *-i-* w bezokolicznikach czasowników faktytywnych przechodnich: *przedłużyć, chwalić, lubić, żywić, ulżyć, mnożyć, obnażyć, ostrzyć, głosić, gościć, grzeszyć, dzielić*, także kauzatywnych: *oslepić, budzić, zbawić, przylepić, położyć, morzyć, poić, sadzić, świecić, topić, toczyć, uczyć, stawiać*.

W czasie teraźniejszym od wszystkich tych samych czasow-ników: *przedłużysz... dzielisz, oslepisz... stawisz*. Podobnie od wielu

czasowników innych: *widzisz, słyszysz, bieżysz, pomnisz...* należących do kl. IV.

Wyrazy złożone.

§ 295. W wyrażeniu prostym jest jeden pierwiastek (rdzeń) i poza nim tylko sufiksy; w wyrażeniu złożonym każdy z jego członów tworzy się od własnego pierwiastku lub też pierwszy człon jest prefiksem; inaczej: w wyrażeniu prostym drugi człon jest sufiksem, w wyrażeniu zaś złożonym drugi człon tworzy się od pierwiastku, czyli jest imieniem lub czasownikiem.

Odpowiednio do formy pierwszego członu wyrazy złożone dzielą się na dwie główne gromady: do pierwszej zaliczamy te, w których pierwszej części mamy formację imienną (zainkowaną) lub czasownikową; jeżeli ta występuje pod postacią, zwaną tematem, wówczas mamy złożenie w ścisłym tego słowa znaczeniu; jeżeli zaś pierwszy człon jest jakąś określoną formą fleksyjną (np. przypadek imienny, osoba czasownika), połączenie takie nazywamy zrostem. Tak więc np. *białogłowa, Czarnolas, Zdzierad* są złożeniami, a *swawola, Bogustaw, widzimi się* są zrostami. Pierwszym członem zrostu jest więc wyraz, mogący być użytym samodzielnie jako osobny człon zdania; osobną grupę stanowią wyrazy złożone z prefiksami albo też z przyimkami w pierwszej części. Klasyfikacja wyrazów złożonych jest więc taka: I. Złożenia z tematem imiennym (lub zainkowanym) w pierwszej części; II. złożenia z tematem czasownikowym; III. zrosty z formą fleksyjną w pierwszej części; IV. wyrazy z prefiksami w pierwszej części.

W różnych typach wyrazów złożonych także forma człona drugiego jest różna, przeto i ją również omówimy osobno.

§ 296. Zasadniczej różnicy między złożeniem a zrostem niema, bo jeśli zrosty powstały z wyrażen syntaktycznych na skutek mechanicznego zjednoczenia dwu samodzielnych wyrazów, to przypuszczać można, że i złożenia pierwotnie powstały w ten sam sposób, t. j. z wyrażen syntaktycznych, w których pierwszy człon późniejszego złożenia występował w formie tematu, mającego znaczenie takiej czy innej formy przypadkowej. Wobec tego powstanie pierwszych wyrazów złożonych odnosimy do bardzo dawnego okresu, kiedy w języku praarjoeuropejskim na równi z formami przypadków używano tematów czyli osnów. Z okresu praarjoeuropejskiego nie zostało w językach słowiańskich prawie żadnych wyrazów złożonych. Za

pierwotnie złożone niektórzy uznają takie jak: *świekr*, *siostra*, *gniazdo*, dziś mające już wszystkie cechy wyrazów prostych; wyraźniejszy charakter złożzeń mają twory, które za prasłowiańskie uznać można np. stsl. *gospodь*, stp. *gospodzin*. Zasób ogólny wyrazów w każdym języku z czasem się zmienia: jedne ulegają zapomnieniu, inne na nowo powstają; to samo musiało być z wyrazami złożonemi. Mnóstwo starych złożzeń wyszło z użycia, ale na ich wzór powstawały nowe czy to w języku prasłowiańskim, czy w prapolskim, czy wreszcie w okresach późniejszych, nie wyjmując dzisiejszego.

§ 297. Przy rozpatrywaniu wyrazów złożonych wszelkiego typu trzeba odróżniać wyrazy pochodne od ich pierwowzorów: tylko te ostatnie są właściwemi wyrazami złożonemi; pochodne już raczej mają charakter zbliżony do wyrazów prostych: *dobrodziej*, *Stanisław*, *liczykrupa*, *Przedbórz*, *zarobić* — to są wyrazy złożone, ale: *dobrodziejstwo*, *Stanisławów*, *przedborski*, *zarobek* — to już tylko takie same pochodne z sufiksami *-stwo*, *-ów*, *-ski*, *-ek*, jak odpowiednie im wyrazy proste: drugim ich członem jest nie imię lub czasownik, lecz sufiks.

§ 298. Języki arjoeuropejskie mają tę cechę wspólną, że w skład wszystkich wchodzi wyrazy złożone, ale niektóre z nich mają ich w użyciu wielkie mnóstwo np. język starogrecki lub niemiecki; inne używają wyrazów złożonych z umiarkowaniem, i do nich też między innymi należy język polski wzięty w całości, gdyż w historii jego znajdujemy ślady okresów, w których panowała moda wzbogacania go złożeniami, nieraz nawet dziwacznemi.

Złożenia z tematem imiennym (zaimkowym).

§ 299. Wśród złożzeń dzisiejszych najliczniejsze są te, w których człon pierwszy ma formę tematu na *-o*, np. *dobrodziej*, *Czarnolas*, *białogłowa*, *kuropatwa* i t. d. Z nich ogromną większość stanowią nowotwory, zbudowane analogicznie do starszych wzorów, w ten sam sposób uformowanych, które już w dawnych czasach stanowiły typ najczęstszy w języku, gdyż tematy imienne na *-o* zawsze były najpospolitszemi. Z pośród starych jednak złożzeń zachowały się niektóre, gdzie człon pierwszy przedstawia temat nie na *-o*. Do nich należą złożenia:

§ 300. Z tematami na *-u*: stp. *miedziewicz*, późniejsze *niedzwiedz* prasl. *medvedь*, gdzie *v* z pierwotnego *u* czyli *z* przed samogłoską; przypuszczalna forma prae. **medhyedis* = 'miodojad'.

§ 301. Z tematem na -i: *nocleg* BZ., cz. *nocleh*, r. *nočleg*, prasl. **noktŕ-legs* — 'leżenie nocą'. Prawdopodobnie tu też należy stp. *počbiega* — *vagus* (Brückner PrFil. V, 41) stsl. *potŕbĕga*, *potŕpĕga* — *uxor dimissa*, gdzie część pierwsza pokrewna gr. *πόσις*, skr. *patis* — 'pan', praeae. **patis-s*; jednak w Slavia III, 211 inaczej to Brückner objaśnia. mianowicie in *cunno maculata*.

§ 302. Wątpliwego pochodzenia jest pierwszy człon wyrazu *drugubica* — 'sieć', częstego w dawnych dokumentach i pisanego tam rozmaicie: *drugubica*, *drugubica*, *drygubica*. Przypomina ten wyraz stsl. *trŕgubŕ* — *triplex*, i oznaczałby w takim razie sieć z trzech części złożoną; oczekiwalibyśmy jednak wtedy formy **trŕgubica* albo *drŕgubica*. Druga część tego wyrazu jest pokrewna polskim: *prze gub*, *giąc*, *gibki*, a więc: *drugubica* — 'sieć o trzech wgłębieniach'.

§ 303. Do dawnych też złożzeń należy cerkiewnosłów. *małżżena*, *małżżenz*, p. zdrobniale *małżżonek*, *małżżonka*, stcz. *malžen*, potem zmienione na *manżel*; w stp. częściej używano pochodnych: *małżżenstwo*, *małżżenski*. Pierwszą część tego złożzenia wyprowadzają z niem. *mahal* — 'umowa ślubna', por. Brückner. Cywilizacja i język 36: „nadzór kościelny... żony przetwarzał na małżony“.

§ 304. Z tematami na spółgłoskę: stp. *gos-podzin*, stsl. *gospodŕ*, por. skr. *jaspatis* — 'pan zapasów żywności', a według najnowszej etymologii Brücknera **gostŕpotŕ*, Slavia III, 12; prasl. i stsl. *jastrĕbŕ* p. *jastrzŕb*, cz. *jestřŕb* srb. *jastrĕb*, pierwszą część zestawiają z łac. *ac-utus*, gr. *ὠκ-ὕς*; w drugiej — wyraz *rĕbŕ*, nazwa ptaka, por. r. *rjab-čik*, p. *ja-rzŕb-ek*; t wtrącone między s i r; prasłowiańska więc forma była (*j*)*as-rĕbŕ*; pokrewny z nim jest *ja-rzŕb* — *coturnix* Mm.

§ 305. Bardzo liczne są złożzenia z tematem na -o w pierwszej części; do prasl. należy p. *człowiek* Kśw., r. *čelovĕk*, srb. *čovek*, stsl. *človĕk* prasl. *človĕkŕ*, wyraz etymologicznie niejasny; *młokos*, wywodzą niektórzy, jak r. *molokosos*, z prasl. **molko-sŕsz* — 'ssący mleko', według Brücknera *mło[d]kos* PrFil. VI, 631; *czarodziej* stsl. *čarodĕj*, cz. *čarodĕj*; *latorośl* BZ., stsl. *lĕtorasŕ*; *listopad*, cerksłów. *listopadŕ* — *october*; *złodziej*, stsl. *złodĕj* — *maleficus*; *wilkołak*, srb. *vukòdlak*; *netoperz*, cerksłów. *netopyrŕ*, r. *netopyrŕ*, cz. *netopyř* obok *netopyr* (wyraz niejasny, niektórzy widzą w nim przekręcenie greckiego: *voxτόπερουξ*); nazwy miejscowe stare: *Wilkowyja*, *Bogotomia*, *Igotomia*, *Bogoryja*, *Czartoryja*, *Złotoryja*, *Skotomierza*, *Turoboje* i inne bardzo hezne. Po spółgłosce podniebiennej w starych złożzeniach

zam. *o* występuje *e* np. ogólno-słowiańskie *wojewoda*, stsl. *liceměrz* stp. *licemiernik* ob. *lucemiernik* Gn.

§ 306. Od rzeczowników na *-a* temat występuje zawsze w formie na *-o* np. *kuropatwa* BZ., stcz. *kuroptva*. r. *kuropatka* por. cerksł. *kuropătina* — 'mięso jarzabka'; *dziewostab*, stcz. *děvosnoub*, wyraz innym językom słowiańskim nieznany, ale niewątpliwie bardzo stary; do starych złożeń zaliczamy także: *rękojmia* w stp. ma znaczenie 'poręczyciel', cerksł. *rękoimlja* — 'wódz', *rękojeść* Mm., cz. *rukojel*, *rukoveľ*; dawne nazwy miejscowe: *Kurozweki*, *Krowodrza* obok *Karwodrza* i inne.

Tak samo wszystkie inne dawne tematy ukazują się w formie na *-o* np. *kołowrót*, srb. *kolovrăt* (temat na *-os*), *krwotok* por. srb. *krvotočina*, cerksł. *krzvotočije* por. r. *krovopijca* i t. p.

§ 307. Rzeczowniki z pierwotnemi tematami na *ja* lub *-i* mają formę tematów na *-o* z poprzedzającą spółgłoską twardą, gdy te złożenia pochodzą ze starszego okresu, np. stp. *piesnotworka* por. cerksł. *pēsnotvorz* — musicus; nazwy miejscowe: *Świnogać* (w XVI wieku także *Świniagać*), *Konojady*, *Konotop*. także imię pospolite prasłowiańskie *konował* p. r. cz. *konopásek*; stp. *kaznodziejca*, *kaznodzieja*. *Kostomłoty*, *kostopraw*, r. *kostoprav* por. cerksł. *kostogryzecz* — ossa rodens, *bartodziej* Gn. — 'który robi barci'; natomiast w nowych złożeniach forma pierwszego członu ma w tych razach spółgłoskę zmiękczoną przed *o* np. *pieśnioksiąż*, *świniopas*, *koniowół*, *kościotrup* i t. d. i w ogólności zachowuje się temat miękki: *dzieciobójczyni*, *pięcioksiąż*, *siedmioramienny* i t. d.

§ 308. Jeśli człon pierwszy tworzy się od przymiotnika, który się niegdyś kończył na *ijb*, *-ija*, *-ije*, wtedy temat jego występuje w formie na *-i* np. *consul Lublinensis Kuninoga* Długosz Liber Beneficiorum III, 480 (= *Kunia noga*). *Krowinoga* Mathias 1473 AKH. III, 55, *Kurzynoga* XV w. (obok *Kurza noga*) część zamku na Wawelu, *Dębileka* (= *dębia łąka*) nazwa miejscowości. *babikrówka* (owad), *ptaszygłów* (zam. **ptaszygłowa*, *ptasza głowa*), *koźlijajka* — filipendula Rost. nr. 9761; mieszkańców okolic Babiej góry nazywają *babigórcami* a nie **babiogórcami*. Najstarsze formy takie spotykamy w XIII w. na Pomorzu (artykuł Lorentza w *Izvěstijach* oddelenija russkago jazyka Petersburskiej Akademji Nauk X, 3; XI, 1): *Bożystopka* z r. 1281 obok *Bożastopka* r. 1333, *Garniłęka* r. 1279, *Lisigora* r. 1285, *Kobylileka* r. 1281. Również tę samą formę przybierają tematy rzeczowników, kończących się w N. sg.

na -ija, np. *Siemimysł* w. XI, XII (obok *Siemomysł* w. XIII), pierwszą część wyprowadzając z wyrazu, zachowanego w jęz. ruskich: *semija* — 'rodzina'; por. też *Siemirad* w. XIII (obok *Siemorad* w. XIII), *Siemistaw* w. XIII (obok *Siemowit* w. XII, XIII).

Te podwójne formy pierwszego członu w złożeniach wskazują, że wcześniej działała tu analogja złożzeń z tematami na -o w pierwszej części, wskutek czego obok formy starszej *Siemi* ukazuje się forma nowsza, analogiczna *Siemo-*. To samo zachodzi w czasach późniejszych, mianowicie nowe wyrazy złożone przybierają formę, którą charakteryzuje pierwszy człon zakończony na -o, np. sztuczne nasładownictwa wyrazów obcych w w. XV: *ptakoprawnik*, *czasogusłnik* albo nowe zupełnie w rodzaju: *parostatek*, *deszczochron*, *korkociąg*, *listonosz* i t. p.

§ 309. Liczne nazwy miejscowe dwuwyrazowe zostały z czasem zamienione na wyrazy złożone tego właśnie typu; być może, iż na ten proces wpłynęła też analogja do wyrazów pochodnych, które oddawna zawsze tworzone z tematową formą na -o w pierwszej części: od *Białe brzegi* przymiotnik *białobrzęski*, od *Długie pole* — *długopolski* i t. d. Podajemy tu szereg nazw staropolskich dwuwyrazowych, które z czasem stały się jednowyrazowymi, z oznaczeniem ich chronologii według zapisania w dokumencie, przyczem liczba arabska oznacza rok, liczba rzymska — wiek. bez liczby są nazwy teraźniejsze: *Bealtarsk* 1249 — *Białotarsk*, *Białe brzegi* XV, XVI — *Białobrzęgi*, *Brzozowygaj* 1391, *Brzozow gaj* XVI — *Brzozogaj* XVI. *Czarny las* XV — *Czarnolas*. *Długa łąka* XV. XVI — *Długoleka*, *Długie pole* XV — *Długopole*, *Długie kąty* XV — *Długokęty*. *Dobra ciesz* XV — *Dobrociesz*, *Gorna wola* XV — *Gornowola*, *Jały wąs* XV — *Jałowęsy* XV, XVI, *Konińska wola* XV — *Końskowola*, *Krzywa rzeczka* XV — *Krzyworzeczka*, *Ostra łąka* 1386 i tak samo w XVI w. — *Ostroleka*, *Opina gora* 1479 — *Opinogora*. *Sowie kłęski* XV — *Sowokłęski* XVI, *Sobokłęski* XVI. *Samokłęski*; *Suche czasie* 1394 — *Suchoczasy*, *Święta Marza* XV — *Świętomarz*. *Łyse kanie* XV — *Łysokanie* XVI, *Wielą gora* XV — *Wielogora*, *Wielą wieś* XV, XVI — *Wielowieś*, *Wilcze pole* XV, XVI — *Wilczopole*. *Wielgi młyn* XV — *Wielgomłyn*, *Zimny dół* XV — *Zimnodół* XVI.

Tak samo w zakresie innych wyrazów np. nazwa dwuwyrazowa *biała głowa* przetrwała aż do końca w. XVIII obok *białogłowski*, ale już w XVII w. zaczęto ją zastępować wyrazem złożonym *białogłowa* Zim. 12, 65.

Na egzemplarzu książki z r. 1522 Opecia, *Żywot pana Jezu Krysta*, poprawki z końca w. XVI wskazują na taki sam proces; w wydaniu z r. 1522 wyrazy: *jawnego grzesznika* i *jawni grzesznicy* poprawiono w końcu w. XVI na *jawnogrzesznika*, *jawnogrzesznicy*.

§ 310. Nie odrazu forma nowa wypiera starszą z użycia; owszem, przez pewien czas obie używają się narówni, być może jedna częściej od drugiej, np. dziś częściej posługujemy się wyrazem *dobrobyt*, niż jednoznacznym wyrażeniem *dobry byt*, choć i to ostatnie jest powszednie. Tak samo ob. *winogrono* mówimy *winne grono*. W okresie takiego współżycia form niekoniecznie nowa zwyciężyć musi, czasem utrzymuje się starsza, a nowa znika, np. u Długosza *Lib. benef. I*, 319, 320 w w. XV zapisano *Zimnowoda* obok *Zimna woda*; utrzymała się do dnia dzisiejszego tylko ta druga forma; u Pawińskiego, *Małopolska* 253, 510 w XVI w. znajdujemy *Księżomost*, dziś nazywany *Księży most*. W ten sam sposób tworzą się złożenia i w innych językach słowiańskich np. w r. znamy tylko złożenie: *dobrodětel* — ‘enota’ gdy w stśł. jest jeszcze wyrażenie syntaktyczne *dobryję dětěl*.

§ 311. W złożeniach zachodziły zmiany pod wpływem różnych czynników, zwłaszcza pod wpływem analogji do innych złożzeń. W ten sposób można wytłumaczyć formę *wielkokroć* w Kazaniach gnieźnieńskich zam. *wielekroć* pod wpływem złożzeń: *ilkokroć*, *kilkokroć*. Podobnie rzecz się ma w innych złożeniach, które powstały na miejscu dawniejszych wyrażen syntaktycznych, np. w nazwach geograficznych zapisanych w XV i XVI w. (Długosz, *Liber beneficiorum*; Pawiński, *Polska XVI wieku*): *Dębna rzeczka* ob. *Dębia rzeczka* XVI w. dziś *Dęborzeczka*; *Dębia gora* XVI — *Dębogora*, *Świnia gać* XVI — *Świnogać* XVI, potem *Synogać*. Jeszcze większe zmiany zaszły w nazwach: *Dębowa łąka* XV — *Dębółka*, *Tarnowa gora* XVI — *Tarnogora*, *Wielgie pole* XV — *Wiele pole* XV — *Wielopole*, *Brzozowy gaj* z r. 1391 (Hube, *Roty przysięg pozn.*) już w XVI w. przybrał formę *Brzozogaj* (Pawiński, *Wielkopolska I*, 144). To samo zaszło prawdopodobnie i w innych wyrazach: *bałwochwalca* zam. *bałwanochwalca*, *baroróg* — ‘baranie rogi mający’. *kiełbodziej* — ‘robiący kiełbasy’ (PrFil. V), a także w naśladowanym z niemieckiego, ale bardzo starym wyrazie *krotochwila*, cz. *kratochwile*, niem. *kurzweile* zam. **krotkochwila*. Podobnie w innych językach słowiańskich: *srdobolnъ* w *Izborniku Swjatosława* z r. 1073, r. *serdobolnyj*, srb. *srdoboni* zam. *srdьce*; stśł. *vrztogradъ* obok *vrzle-*

pogradz; *dostolępz* zam. **dostoinolępz*. *žestovynz* zam. **žestokovynz* (Izborn. Swjatosł. 1073 r).

§ 312. Kiedy pierwsza część złożenia kończyła się na jakąś zgłoskę i kiedy od takiejże lub podobnej zgłoski zaczynał się człon drugi, wtedy zachodziła nieraz haploglogja. mamy więc *krajobraz* zam. **krajoobraz*, *sześcian* obok *sześciościan*, gw. *na budniu* zam. **na budnodniu* por. *budny dzień* — 'dzień powszedni', *kupalnocka* zam. **kupalno-nocka*. U Długosza spotykamy *Wilciężę* zam. *Wilcze ciąże* (dziś *Wyciąże*), podobnie *Łyseskornie* w XVI w. (Pawiński. Wielkopolska II, 300) zmieniono na *Łyskornie* a *Kamionomostek* XVI w. (tamże 240) zapewne przez **Kamomostek* zmienił się na dzisiejszy *Kamostek*. W innych językach słowiańskich: r. imię *Žirnos* XVI w. z **Žirnos* (tłusty nos). srb. *zakonoša*, *tankosa*, *žutoka* zam. **zakononoša*, **tankokosa*, **žutooka*.

W ten sam sposób możnaby objaśnić: *modrzew* z **modrodrzew*, *ostrog* z **ostrorog*, *czwororośnia* (= myginda, roślina) z **czwororośnia*; nazwy miejsc: *Boryja* przypuszczalnie z **Bororyja*, *Soborzyce* z **Soborzyce* (por. *sobo-wtór*), *Sieradz*, stp. *Siradz* z **Siroradz* (od imienia **Sirorad* por. *Sirostaw*), *Słaborowice* z **Słaborowice*, *Jawidz* z **Jawowidz*, *Mysławczyce* z **Mysłostawczyce*, *Płowąg* z **Płowowąg* i t. d.

§ 313. W pewnej liczbie wyrazów złożonych czy to wskutek zmian, które w nich zaszły, czy też z innych przyczyn, zatarło się pochodzenie pierwszej ich części, np. w p. *jarząbek* stsl. *jarębz* cz. *jeřáb* (obok *řeřáb*), gdzie w pierwszej części stoi *ja-* nieznanego pochodzenia, w drugiej zaś prasł. **řębz*, to samo, które stanowi część drugą wyrazu *jas-t-řębz*; w r. niema wcale części pierwszej: *rjab-čik*; niekiedy nawet trudno orzec, czy dany wyraz jest prosty, czy złożony, np. nazwa miejscowości powtarzająca się dość często *Bugaj*.

§ 314. Forma członu drugiego bywa dwojaka: jest nią wyraz, mogący być użyty samodzielnie, np. *dobro by!*, albo też człon ten ma formę specjalną, używaną tylko w złożeniach, np. *pięcio-lecie*. Przyczyny powstania tej formy niezwyklej są różne: przedewszystkiem niektóre wyrazy, dawniej używane samodzielnie, wyszły z użycia i zachowały się tylko jako druga część złożzeń, np. imię *Marza* zastąpiono przez *Marja*, ale zachowano w złożeniu *Świętomarza*; druga część nazwy *Kurozuęki* zapewne też była niegdyś w użyciu i oznaczała to samo, co dzisiejsze *dźwięki*; to samo również można powiedzieć o drugich członach złożzeń: *kuropatwa* BZ., *motowąg* BZ. i wielu

innych. Niekiedy w członie drugim znajdujemy tylko drobną różnicę fonetyczną w porównaniu z wyrazem samodzielnym, np. wyrazowi *łaka* odpowiada w złożeniach *-łeka*: *Długolęka*, *Sinolęka* i t. d., co pochodzi z przyczyn akcentowych.

§ 315. Bardzo często człon drugi w złożeniu przybiera formę, przystosowaną do rodzaju całości, więc np. formę żeńską zmienia na męską, o ile cały wyraz oznacza istotę rodzaju męskiego. np. *krzywonoś* zam. **krzywonoga*. *długouch* zam. **długoucha*. Jest to stopień przejściowy do formy przymiotnikowej: *krzywonogi*, *długouchy* i t. p. Przystosowywanie formy do rodzaju odbywa się też w inny sposób, np. przez wymianę końcowych spółgłosek miękkich na twarde, gdy miękkie służą rzeczownikom żeńskim, a wyraz złożony oznacza istotę męską: *myśl* — *Dobromysł*, *rzyć* — *białorzył*, niekiedy nawet w nazwach rzecz. np. *kość* — *żywokost* i t. p.

§ 316. Osobną grupę stanowią złożenia tak zw. syntetyczne: w ich drugiej części ukazuje się forma, o której nie można twierdzić, aby mogła być kiedykolwiek używana jako wyraz samodzielny, choć całe złożenie nie wydaje się pochodnem. W drugiej części takich złożzeń na gruncie słowiańskim ukazują się imiona, utworzone jakby od rdzeni czasownikowych z suf. prasł. *-z*, *-b*, *-a*, *-ja* np. prasł. **nočь legz*, **potь bęga*, stp. *nocleg*, *počbiega*, *woje-woda*, *pepo-rzeza*, *ręko-jmia* (poręczyciel), *nowo-żenia* Fl. — sponsus, *grododzirza*, *listo-pad* BZ., *kuro-płoch*, *dobro dziej*, *robo-ciąż* XVII w. — 'najemny robotnik', i t. d. aż do najnowszych w rodzaju *deszczo-chron*, *korko-ciąg* i t. d. Ponieważ jest dość takich rzeczowników, używanych samodzielnie, np. *bieg*, *słuch*, *węch*, *stęp*, *ruch*, *stan*, *wróż*, *stróż*, *stroża*, *żądza* i t. d. więc być może, iż pierwotnie powstały złożenia z takimi rzeczownikami w części drugiej a potem stały się wzorem dla nowotworów, które dotychczas powstają ciągle w języku.

Najeczęściej drugi człon złożenia przybiera jakiś przyrostek np. *pięciolecie*, *jednorożec* Gn., *cudzoziemiec* Fl., *cudzokrain*, *mężobojca* BZ., *cudzołożca* Fl., *cudzołożnik*, *cudzołożnica* BZ., *cudzołostwo* BZ., *hogobojny*, *miłosirdy* Kśw., *długomyślny* BZ. i t. d.

Złożonych czasowników z imiennym tematem w pierwszej części niema; wyjątkowo się trafiają przekłady wyrazów obcych np. u Bielskiego i J. Kochanowskiego *dobrorzeczyć* — *benedicere*, także *blogosławić*.

Poczucie odrębności każdej z obu części złożenia było zawsze bardzo żywe, to też niekiedy pisarze nasi zastępowali złożenie przez

grupę dwu wyrazów, składniowo z sobą związanych, np. J. Kochanowski zam. w *złotogłowach* pisze dwukrotnie w *złotych li głowach* I, 321 i II, 105, gdzie indziej zam. *krasomówców* woli *krasnych onych mówców* II, 237. Niekiedy nawet zdarza się taka przemiana wyrazu pochodnego: nietylko zam. *Wielkopolska* czytamy nieraz *Wielka Polska*, ale także zam. *Wielkopolanie* lub może *Wielkopolacy* czytamy w r. 1549 *Wielki Polacy* w wydanych przez J. Korzeniowskiego Nieznanych polskich i łac. wierszach, Kraków 1886 str. 22.

Złożenia z tematem czasownikowym.

§ 317. W czterech językach arjoeuropejskich, a raczej w czterech grupach językowych, t. j. w greckiej, łacińsko-romańskiej, niemieckiej i słowiańskiej, ukazują się złożenia z czasownikowym elementem w pierwszej części. Ograniczenie tego zjawiska do czterech tylko grup językowych wskazuje na jego późniejsze pochodzenie w stosunku do pochodzenia ogólnoarjoeuropejskiego typu złożzeń z tematem imiennym lub zaimkowym w pierwszej części. Jeżeli zaś jest to zjawisko późniejsze, w takim razie mogło ono powstać w każdej z owych czterech grup językowych niezależnie, i w każdej z nich wskutek szczególnej, tej grupie tylko właściwej przyczyny. Zagadnieniem genezy tego rodzaju złożzeń zajął się H. Osthoff w książce: *Das Verbum in der Nominalkomposition im Deutschen, Griechischen, Slavischen und Romanischen*. Jena 1878. Ze złożzeń słowiańskich wziął on pod uwagę takie, jak *Mścislaw*, *Kazimierz* i t. p., których pierwszy człon ma formę niby dawnej 2 lub 3 osoby l. poj. rozkaznika. Według Osthoffa typ ten powstał z typu zwykłego, z elementem imiennym w pierwszej części, a mianowicie ze zrostów, w których pierwszym członem była forma dopełniacza tematów dawnych na -b; tak więc pierwotnie *Mści-sław* znaczył: 'sławę zemsty mający', a następnie, gdy zaczęto pojmować to imię jako 'mścić się za sławę', wtedy powstały inne także typy przez analogję. Zajmuje się tym typem i Vondrák (Vergl. sl. Gram. I², 677), który w pierwszej części tych złożzeń upatruje formę to rozkaznika, to 3 os. l. poj. czasu teraźniejszego.

§ 318. Ich genezę może da się lepiej wyjaśnić, gdy się rozszerzy zakres poszukiwań, dotychczas bowiem brano pod uwagę tylko złożenia, których człon pierwszy miał formę rozkaznika, lub czasu teraźniejszego: *mści-*, *sławi-*, *gości-*... albo tylko rozkaznika

strzeży, *trześci*, *hulaj*-, *kopaj*... pomijano zaś formy inne, z mniej lub więcej wyraźnem znaczeniem czasownikowem, czy to starsze, czy nowe, np. *moto-(wąż)* cz. *motovouz*, *Odro-(wąż)*, *żywo-(kost)*, *smaro-(wóz)*, *paso-(rzyt)*, *drupa-(nos)*, *gorze-(kwiat)*, *warto-(głów)*, *łapo-(chwała)*...

Ta różnaitość formy staje się tem większa, im bardziej cofamy się w przeszłość, co jest też w zgodzie ze złożeniami z imiennym elementem w pierwszej części (por. *noc-leg*, *niedźwi-edź* i t. d.), na co wskazują starodawne imiona wspólne wszystkim Słowianom: prasł. *sz-bor-* p. *Zbro-sław* w. XIII. cz. *Zbra-slaw*, r. *Zboro-mirski* por. stsl. *borję*, *brati* — 'walczyć'; *Przyby-sław* XIII, *Przyby woj* XI, *Uby sław* XIII, *Zby-sław* XIII, *Zby gniew* XII, *Zby lut* XI od rdzenia *by* — 'być, rosnać'; *Wi-sław* XIII, *Zawi-chost* od rdzenia *wi* — 'wić'; *Niezna-mir* od *zna* — 'znać'; *Sta-mir(-owice)* od *sta* — 'stać'; *Da-mir(ów)*, *Nieda-mir* XII, *Nieda-byt* od *da* — 'dać'; stsl. *vě-glasz*, *vě-godyi* = peritus od rdzenia *věd* — 'wiedzieć' (por. Jagić JA. XX, 531); *Poję grodza* 1153, *Obję-gor* XVI (stąd potem *Oblęgorek*), *Przę-sławice* z **Przeję-sławice* (por. r. *Pereja slav*), *Sę-grodz* z **Sz-ję-grodz* od rdzenia *jsm* — 'jać'; *Czę-bor* Długosz Hist. IV, 202; V, 340, *Naczę-sław* XIII od *čsn* — 'zacząć'; *Sie ciech* XIII, *Sie-borzyce*, *Sie-sławice* od *sě* — 'siać'; *Dole-bor* 1402 Hube, Roty przysięg dobryszyckich 16 od pnia *dolě-* por. stsl. *o-dolě-ti* — 'zwyciężyć'; *Unie-sław* XIII, *Unie żyr* XIII od pnia *uně* por. stsl. *uně-ti* = *vigere*.

Przypuszczać można, że w pewnej liczbie złożzeń pierwotnych z imiennym elementem w pierwszej części zaszła zmiana znaczeniowa, gdyż ich człon pierwszy zaczęto rozumieć jako pojęcie czasownikowe, a nie imienne, np. *wartogłów* ze znaczeniem dawniejszem 'wiercenie, zawroty głowy mający', zaczęto rozumieć jako 'wiercąca się głowę mający', 'wiercący głową'; *czę-bor* znaczyło: 'początek walki czyniący' a potem 'zaczynający walkę'. Trudno przypuszczenie to lepiej uzasadnić, gdyż 1) teraz charakter czasownikowy pierwszego człona postrzegamy tak silnie, że upatrywanie w nim charakteru imiennego wydaje się złudzeniem; 2) najstarsze przykłady tych złożzeń są imionami własnymi, w których połączenie dwu członów może być sztuczne, dowolne i stąd też stosunek ich znaczeniowy wzajemny może być także tylko złudzeniem; 3) już w najdawniejszych tego rodzaju złożeniach charakter czasownikowy pierwszego człona zaznacza się wyraźnie czy to przez prefiksy, właściwe tylko czasownikom np. *prze-by-*, *przy-by-*, *u-by-*, *z-by-* (por. *przebyć*, *przybyć*,

ubyć, zbyć) i t. p, czy też przez budowę tematu, zwykłego w formacjach czasownikowych, a nieużywanego przy formowaniu imion, np. *dolě-(ti)*, *uně (ti)* i t. d. Przypuszczenie o mieszaniu znaczeń (rzeczownikowego i czasownikowego) członka pierwszego znajduje poparcie w tem, że temat sam przez się zwykle nie ma charakteru ani wyłącznie imiennego, ani wyłącznie czasownikowego, lecz może być takim lub owakim w miarę potrzeby t. j. w stosunku do znaczenia członka drugiego. Bądź co bądź, niema przeszkody do przypuszczenia, że w niektórych złożeniach stosunek ten mógł być taki, jakiego się domyslamy; człon pierwszy, pierwotnie pojmowany w znaczeniu imiennem, zaczęto potem rozumieć, jako rdzeń lub temat czasownikowy.

§ 319. Między starodawnymi imionami są liczne, mające pierwszy człon na *-i*: *Suli-sław* (1136), *Suli-dat* 1136, *Suli-borowice* Długosz Lib. benef. I, 325. *Suli-gostow* XVI w. por. stsl. *suliti* — inflari; *Fali-bożyce* Łaski Lib. benef. I, 347, *Fali-sławice* ib. 593, *Chwali-bogowo* por. stsl. *χwaliti* — ‘ehwalić’; *Kazi-mir* ok. 1120, cz. *Kazimir* por. stsl. *kaziti* — ‘kazić’; *Borzysław* XIII por. stsl. *boriti* — ‘napaść’; *Budzi-wojowice* 1399 Nehring Atpoln. Sprachdenkmäler 249 (*budzić*); *Brodzysław* XII (*brodzić*); *Wrocisław*: *Vrotislaviensis* ok. 1120, *Vrotislava* ok. 1015, częściej forma zczecyzowana *Vratislav* ok. 1120, *Wroci-żyr* XIII (*wrocić*); *Wirci-żyr* XIII, *Warci-sława* 1398 Hube, *Roty* krak. 7, z nieprawidłową wokalizacją zam. **Wircisława* (*wiercieć*); *Słomirog* XIII, (stp. *słomić* — ‘złamać’); r. *Rosti-sław* por. p. *Rościszew* od *Rościsz* skróconego z *Rościsław* stsl. *rostiti* — ‘hodować’ p. *rościć* (pretensje); *Godzysław* XIII (*godzić*); *Wolimir* 1238 (stsl. *voliti* = velle, stp. *zwolic* — ‘wybrać’); *Mąci-mir* por. stehrw. *Muntimir* (*mącić*); *Modli-bor* XIII, *Modliboga* XIII, imię żeńskie (*modlić się*); *Toli-sław* (stp. *tolić* — ‘uspokajać’); *Rani-mir* Długosz, Lib. benef. II, 397 (*ranić*); *Sędzi-woj* XIII, *Sędzi-sław* XIII (stp. *sędzić*); *Sławi-bor* XIII (*sławić*); *Cieszy-mysł* XII, *Cieszy-gor* XIII (*cieszyć*); *Faci-miech* XIII, *Chwaci-miech* XIII (stp. *chwacić* — ‘chwycić’); *Skarbi-mir* XII w. (*skarbić*). Tematy te rozpowszechniły się wtedy, kiedy już była pewna liczba złożzeń, w których człon pierwszy przybrał znaczenie czasownikowe. Analogicznie do nich zaczęto tworzyć nowe złożenia z członem pierwszym, mającym formę tematu czasowników na *-ić*: *Stanislaus dictus Wissioko* 1424 KsM. II nr. 497, *Nicolaus Odrzyplascz* 1452 AGZ. XIV 340, *Johannes Panczypywo* (*Pędzypiwo*) 1443 Stppp. II, nr. 3153 i t. d.

§ 320. Liczebna przewaga tematów na *-i* (tak samo jak w poprzedniej kategorii złożzeń liczebna przewaga tematów na *-o*) wywołała naśladownictwo w nowotworach: jeśli więc czasownik miał dwojaki temat, np. na *-i* i na *-ě*, w złożeniach występował pierwszy — *Grzymi sława* 1228, *Grzymi sław* 1258 (*grzmi-sz. grzmie-ć*), *Bedigostius* 1246 (= **Bdzigoszcz* por. stsl. *bzděti* = *vigilare*) *Dzirży-kraj* XII (*dzierżysz, dzierżęc*), *Stoi-gniew* 1177 (*stoisz* stp. *stojąc*), *Cierpi-gor* (*cierpieć*).

§ 321. Niekiedy trafiają się dwojaki formy pierwszego członu. W niektórych razach możnaby przypuszczać, że każda utworzona została od innego tematu np. *Uni sław* por. stsl. *uniti* = *desiderare*, obok *Unie sław* XIII, *Unie-żyr* XIII, *Unic-mysł* por. stsl. *uněti, juněti* — *vigere*. Gdzieindziej jedną z form trzeba uznać za pierwotniejszą od drugiej np. *Dzie-sław* XIII obok *Zdzi-sław* XIII stsl. *děti* — 1) 'czynić', 2) 'kłaść'; *Gorze-sławskie* (1267) obok *Gorzy-sław* (1222), zapewne forma z *gorzy-* późniejsza, analogiczna do innych form na *-i*.

§ 322. Częściej zachodzi oboczność form pierwszego członu na *-i-* z formami na spółgłoskę podniebienną, nieraz stwardniałą np. *Wol-bor* XI obok *Woli-mir* 1238; *Wrocław* XIII z **Vrotb-slavъ* ob. *Wrotislaviensis* XIII; *Cieszmir* (ok. 1250) ob. *Cieszymysł* XII. *Dziś Kazmierz* ob. *Kazmierz*. stp. *Kazimir* (ok. 1120); *Sulmierzyce* ob. *Sulimierzyce* Hube, *Roty dobryszyckie* 29; *Sulborowice* ob. *Suliborowice* Długosz, *Lib. benef. I. 325*; *Sulgostów* ob. *Suligostow* XVI; *Fajstawice* zapewne z **Falstawice* obok *Falstawice* XVI Łaski, *Lib. benef. I. 593*; *Falbogi* ob. *Chwalibogowo*. *Skalmierz* z **Skarbmierz* ob. *Skarhimir* XII; *Krzestaw* zap. z **Krzestaw*; *Rostaw* XIII ob. r. *Rostistav* XII; *Grzymstawice* 1283 ob. *Grzymistawa* 1228; *Bydgoszcz* (1252) obok *Bedigostius* 1246; *Dziestaw* 1268 ob. *Dzirżykraj* XII; *Goctaw* zap. z **Godstaw* obok *Godzistaw*. Prawie zawsze forma z *i-* jest starszą, zwłaszcza tam, gdzie w członie pierwszym występuje forma czasownikowa. Natomiast może być odwrotnie, gdy pierwszy człon ma raczej charakter rzeczownikowy: *Goctaw* może jest starszy od *Gościstawa*, a dla imion: *Leśtaw* XIII (z **lěstbъ slavъ*) *Leśmierz* (z **lěstbъ měrbъ*), *Czestaw* (z *čestbъ-slavъ*), *Goślub* (z **gostbъ-ljubъ*) form z *i-* nie znamy. Imię *Miestaw* (z *městbъ-slavъ*) ma oboczną formę dziś bardziej rozpowszechnioną *Mścistaw*. Oboczność tę możnaby wytłumaczyć w sposób następujący: w pewnej liczbie złożzeń człon pierwszy miał znaczenie tematu rzeczownikowego np. *městbъ, gostbъ, lěstbъ* i t. d.; ponieważ jednak były już formy uznawane za cza-

sownikowe na *-i-*, przeto obok imion: **mstslavz*, **gostiljubz* (por. *noc leg*, *poć biega*) utworzyły się analogiczne czasownikowe: **mstislavz*, **gostiljubz* i odwrotnie znów formy pierwotniejsze (choć już nowotwory prasłowiańskie) **kresislavz*, **rostislavz* wymieniły się na **kreszlavz*, **rostslavz*, ale już prawdopodobnie tylko na skutek czynników fonetycznych (osłabienia nieakcentowego *-i-*) i wreszcie na **kreslavz*, **roslavz* p. *Krzestaw*, *Kostaw*.

§ 323. Jest jeszcze oboczność form pierwszego członka na *-i-* oraz na *-o-* np. obok *Sędzimirowice* mamy starą nazwę *Sędomir XII* (Sandomierz), *Borzystaw XIII* obok *Borostaw XIII*, *Radzistaw XII* obok *Radostaw XII*, albo dzisiejsze *pasorzyt* obok *pasirzyt XV w.* Wisł. nr. 228. Który z tych typów jest pierwotniejszy, orzec niepodobna, w każdym jednak razie przypuścić wolno, że jedna z tych form obocznych jest starsza, druga młodsza. Oboczność taka zachodzi zwłaszcza przy niejednakowych członach drugich np. *Cieszymysł XII*, *Cieszogor XIII* obok *Ciechostaw*; *Stawibor* obok *Stawomir*, *Gościstaw* obok r. *Gostomysł*, *Warcistawa 1398* obok *wartogłów*, *żywignat* (nazwa rośliny) obok *żywokost*. Niektóre z tych przykładów wskazują, że formy na *-i-* są późniejsze, np. *żywokost* z pewnością jest o wiele dawniejszy, niż humorystyczny *żywignat*, a *wartogłów*, choć znany dopiero z późnych czasów, ma charakter starożytniejszy od stp. *Warcistawa* z XIV w., gdzie mamy formę nieprawidłową pod względem fonetycznym: *warci-* zam. *wirci-*, *wierci-*, por. *wiercipięta*¹⁾. Zdaje się to wskazywać, że oddawna już działał wpływ analogji złożen z pierwszemi członkami na *-i-*, co potwierdza też oboczność form: *Włostobor XIII* i *Włoscibor XIII*, jakkolwiek tej drugiej formy nie podtrzymuje żaden czasownik na *-ić* (forma **włościć* nie jest znana). Obok *Mitostawski 1403* Hube, *Roty piotrkowskie 26* jest też *Micigozd*, zapewne forma późniejsza (por. stsl. *mitě* = alterne).

W szczegółach spotykamy tu wiele trudności, które rozwiązują się w każdym wypadku inaczej, np. w *Spycimierz XII*, *Strzedziwoj XIII* pierwszy człon wydaje się przysłówkiem: stsl. *spyti* = frustra, *s(t)rědi* = inter; obok *Spycimierz* jest też *Spyćmierz XIII*; *Racibor* ma w członie pierwszym może formę przypadkową (dopelnacza lub celownika albo miejscownika) od *rac* — pugna. Są to

¹⁾ W XVI w. używano wyrażenia: *wiercieć piętami* np. u Reja: *stoi, patrzy, wierci pięty* Kot ze Lwem.

tylko nieliczne szczegóły, odchylające się od normy, natomiast w ogromnej ilości złożzeń takich wyraźnie dziś postrzegamy w pierwszym członie element czasownikowy, co — jak wiemy — musi być zjawiskiem stosunkowo późniejszym.

§ 324. Tak więc przypuszczamy, że w pierwszym członie złożzeń pierwotnie występował morfem w znaczeniu imiennem, który jednak w niektórych złożzeniach przybierał charakter czasownikowy (stosunek znaczeniowy: imię + imię zmienił się na stosunek znaczeniowy: czasownik + imię). W ten sposób były już dwie kategorie złożzeń: z rzeczownikowemi i z czasownikowemi tematami w pierwszej części. W zakresie pierwszych zawsze liczebnie przeważały tematy na *-o*; w zakresie typu drugiego szybko powstawały analogiczne nowotwory, w których człon pierwszy często tworzono od tematów czasownikowych na *-i*, i otrzymano wzór nowy, do którego przystosowywano coraz to nowe formacje, np. *rzezimieszek*, *szlifbruk*, choć formy czasownikowej **rzezi*, **szlifi* niema. Rozumiano ten człon, jako formę rozkaznika, dzięki czemu powstały i takie nowotwory jak *Kopajgrad*, *hulajpole* (Sprawozdanie Akademji Um. r. 1906 nr. 4).

§ 325. Forma człona drugiego może być taka sama, jak w złożzeniach z tematem imiennym w pierwszej części: *Mścislaw*, *wartogłów* z takim samem zastosowaniem formy drugiego człona do rodzaju gramatycznego całości, jak to widzieliśmy w *krzywonóg*, *długouch*. Ta właściwość występuje tu jednak tylko wtedy powszechnie, kiedy pierwsza część kończy się na *-o* np. *wartogłów*, *pasorzyt*, natomiast, jeśli człon pierwszy kończy się na *-i*, to podobne przystosowanie formy człona drugiego do rodzaju gramatycznego całości ukazuje się tylko w złożzeniach bardzo dawnych, zwłaszcza imionach osób np. *Mścislaw*; natomiast w nowych tego typu złożzeniach człon drugi występuje w formie takiej, jaka jest właściwą samodzielnemu imieniu np. *wiercipięta*, *Podbipięta*, *odmięba*, *liczykrupa* i t. p. Wyjątki są rzadkie np. *pasirzyt* (zam. *pasirzyć*).

§ 326. W czasach nowszych, już co najmniej od XV wieku, ustalił się stosunek taki, że z pierwszym członem na *-o* kojarzy się forma drugiego członu, przystosowana do rodzaju gramatycznego całości np. *Dobromysł*, *Drogostawa*, *Długonóg*, *białogłowa*, *różanopalca*, *wartogłów* i t. d., natomiast z pierwszym członem na *-i* kojarzy się forma człona drugiego, nie różniąca się niczem od wyrazu samo-

dzielnego np. *wiercipięta*, i to bez względu na to, że w pierwszej części mamy element nie czasownikowy np. *Kuninoga XV w.*, *długinoga* — (nazwa ludowa) 'bocian'.

Zrosty.

§ 327. Zrosty jedynie tem się różnią od wyrażen syntaktycznych, że stanowią jeden wyraz. Uznanie pewnej nazwy za dwuwyrazową, lub za zrost, zależy od poczucia subiektywnego, np. *wielka noc* czy też *wielkanoc*, *Krasny staw* czy *Krasnystaw*. Słyszac innych, można niekiedy poznać, czy w ich wymawianiu jest to zrost czy też dwuwyrazowe wyrażenie: niekiedy rozstrzyga tu akcent np. *Krasnystaw* jest wyrazem jednoakcentowym, a *Krasny staw* — wyrażeniem dwuakcentowym, albo też inne sprawdziany obiektywne, przedewszystkiem deklinacja: od *wielkanoc* tworzymy formy: *wielkanocy*, *przed wielkanocą*, od *wielka noc* zaś *wielkiej nocy*, *przed wielką nocą*. Zrost może być w jednym przypadku np. *Krasnystaw*, gdy już inne przypadki przedstawiają związek luźniejszy, są tylko stalemi zestawieniami: *Krasnego stawu*, *przed Krasnym stawem*; niekiedy zestawienia w naszej świadomości tworzą tak ścisły związek, że uwidoczniamy to w piśmie, pisząc je jako jeden wyraz np. *rzeczpospolita*, *rzeczypospolitej*, *z rzeczpospolitą*; Konarski pisał tak samo: *w rzeczachpospolitych* II, 3, w czem niewątpliwie miało też wpływ takie samo ścisłe zestawienie łacińskie *respublica*.

§ 328. Niekiedy dwie formy przypadkowe posłużyły jako temat deklinacyjny, np. od N. sg. *swawola*, i od G. sg. *swywoli* (zam. *swej woli*) tworzą się formy: *swawoli*, *swawolą*¹⁾ lub *swywola*, *swywolą*. To znowu pierwszy człon w zroście przybiera formę, jakiej nie ma, będąc wyrazem samodzielny, np. *tydzień*, *tygodnia* zam. **tendzień*, **tegodnia*. Jako człon pierwszy lub drugi może być forma przypadkowa z przyimkiem np. *zmarłychwstanie*, *szesnaście* z dawnego *sześć na dziesięcie* i inne tego typu liczebniki. Mogą też być różne inne wyrażenia zjednoczone w jeden wyraz np. *widzimisię* (*takie jest moje widzimisię*), wymawiane najczęściej z końcową samogłoską ustną *widzimisie*, co niekiedy odmieniają jak *pole*: *mego wi-*

1) *Rozpuście i swawoli* Konarski II, 3. Także wyrazy pochodne z *swa-* w pierwszym członie, stwierdzają istnienie dokonanego zrostu: *swawolna* *Rozyna* Zim. 4, 44; od wyrażenia dwuwyrazowego byłoby: *swowolna*.

dzimisia; *baǰǰcobadǰ* postrzegane też jako trzy oddzielne wyrazy *baǰǰ* *co baǰǰ* i inne. Do tej kategorii zrostów należą także formy czasu przeszłego: *byłem, robiłeś, widzieliście* z dawniejszych *był jeśm, robił jeś, widzieli jeście...*

§ 329. Między zrostami znajdujemy przeto takie formacje dwuwyrazowe, które miały wszelkie warunki formalne do tego, aby się stały właściwymi złoženiami z pierwszym członem na -o-; dla czego wyrażenia: *wielka noc, swa wola* nie wymieniły się na **wielkonoc, *swowola*, zwłaszcza gdy były w użyciu częstem przymiotniki pochodne *wielkonocny, swowolny*, na to pytanie nie mamy odpowiedzi; również niewiadomo dla czego zostały zrostami nazwy miejscowości: *Sadykierz* (zam. **Szadokierz* mimo *Sadokierski* jeszcze w w. XVI), *Białystok, Krasnystaw, Turzegłowy* (zam. **Turzyglowy*), nazwy botaniczne *białmech, białpuch* i niektóre inne. Natomiast *Babimost, babimor, czupinos, kozirożec* mogą być uznane za stare złożenia w tym samym rodzaju, co *Kuninoga, Debitęka*. W ps. Fl. *zakonanoścu* jest literalnym przekładem łc. legislator; *zakonawydawca* Puł. — legisdator; zrostami też zostały: *stupan* — centurio XV w. R. XXIV, 366, teraz według Brücknera < *ten raz* R. LIII, 77, a to objaśnienie popiera forma *jederaz* Xięgi język z r. 1543; *dziś* < *dzieńś* — 'dzień ten' (*dzińska* Kśw., *dzisia* Fl., *dziś* BZ.), *tydzień*, w którym człon pierwszy, jako zaimek wskazujący, przez czas bardzo długi utrzymywał się w świadomości mówiących, por. *przed tegodniem* Zim. 15, 4; *złedni* Rej Wiz. VI, 526 por. r. *złydni* — 'czas feralny, nieszczęście'. Zrostami są liczebniki: *dwadzieścia, trzydzieści, czterdzieści, dwieście, trzysta*, dalej stare wyrazy jak *Bogurodzica* lub *Bogarodzica, Kodrąb* a. *Kołodrąb* — 'miejsce rąbania kłód drzewa' półlacińska półpolska *Marcyporęba* — villa, *cujus haeres Marcus* Długosz L. B. II, 53, dziś jeszcze nazywana *Marcyporęba*, choć jej nazwę w XVI w. zapisano jako *Poręba Markowa* i inne.

§ 330. W pierwszej części ukazuje się przypadek z przymikiem np. *zmarłychwstanie, wniebowzięcie, Poziemichod* imię własne 1420 TPaw. VII nr. 1563, *Petrus Pomalubogat* MMAe. IV, 188, *powsinoga* Cn., *powsikij*.

§ 331. Inne mają przypadek zależny w części drugiej np. liczebniki od *pięćdziesiąt* do *dziewięćdziesiąt* i od *pięćset* do *dziewięćset*, zachodzi jednak między niemi ta różnica, że pierwsze odmieniają się już tylko w drugiej części: *pięćdziesiąciu...*, gdy drugie stoją jeszcze na weześniejszym stopniu swego rozwoju: *pięćuset* (z akcen-

tem na *u*), co odpowiada dawniejszemu sposobowi mówienia *pięćdziesiąt, pięćdziesiąt*. Do takich zrostów należy też nieodmienne w stp. *połnocy: na wschod słońca i na zachod, na północy i na południe* BZ. Gen. 28, 14; *połnocy — conticinium* BB.; *na południe i północy* Kromer 208, *na zachod i na północy* ib. 297; *południe, północy — meridies, septentrio* M. 379 v b; *wschod, a zachod, a północy, a potem południe* Rej Wiz. VI. 793; *południe i północy, wschod słońca rożany i zachod, twym dowcipem stoi zbudowany* J. Koch. I, 147. Niekiedy, nawet mimo formalnego pisania dwu wyrazów osobno, wyrażenie (zestawienie) ma charakter zrostu, gdyż pierwszy jego człok się nie odmienia np. *jeden drugiego, jedno drugiemu: uchyłaním się jeden drugiemu... bez podlegania jeden drugiemu... jakoż się zgodzą? ugadzaniem jedno drugiemu* Sk. 293 Tu należy jeszcze: *środnocy* Gn., nazwy herbów: *Doliwa, Dołęga*, powstałe z okrzyków wojennych: *do Liwa, do Łęga* Semkowicz Spr. Ak. Um. 1911 nr 7, Brückner KZ. XLVI. 197; *liczebniki półtora, półtrzecia...* i różne inne, niekiedy tylko raz w literaturze zapisane, np. *punkthonoru: w tem zakładam moje punkthonoru* Zabłocki, Fireyk akt II, sc. 3.

§ 332. Część drugą stanowi przypadek zależny z przyimkiem: *niwecz, nicpoń* — 'nie po nim', *liczebniki* od 11 do 19, gdzie w drugiej części mamy *-naście* < **na dziesięcie*: *trzy na dziesięcie* Kśw., *dwiemanaście* Sul., *dwiemanaście* 1418 Przyb. 13, *dwiemanaściami* 1407 Piek. 319, potem *ośminastu* Starowolski, wreszcie *ośmnaście, ośmnastu*.

§ 333. Inne formacje zrostów: *natemieszcie* < *natemmeszcie* — statim BZ., *natomiast(o), natychmiast* — statim BZ. według analogji do *dotychczas, tymczasem. zstaradawcu* — antiquitus Suł. 41, *podziśdzień* Kromer 248, *przedsięwzięcie* u M. pisane jeszcze z oddzieleniem każdego wyrazu: *moje przed się wzięcie* 347 r b, prawdopodobnie też przymiotnik *powszedni* — quotidianus Fl. pierwotnie był przysłówkowym wyrażeniem *po wsze dni*; partykuły z dawnych wyrażań: *bowiem, albowiem, bodaj* < *Bog daj*. Od niektórych tego rodzaju zrostów tworzono niekiedy wyrazy pochodne: *znieńska* < *z + ne-nad-ńska*. rdzeń tenże. cę w *na-dzie-wać się, na-dzie-ja* Język Polski VI, 88, posłużyło za temat do przymiotnika *nienacki*: *upadł z nienackiego wyleknienia* M. 275 v b; od wyrażenia *na każdy dzień* Mączyński też utworzył przymiotnik: *nakażdodzienna zimnica* 120 r. b. Zrosty czasownikowe są bardzo rzadkie: *lekce ważyć*, pisane osobno w XVI w, dziś uważamy za jeden wyraz: *lekceważyć*.

§ 334. Do zrostów trzeba też zaliczyć niektóre formy zaimkowe: połączenia zaimków z formą zaimka wskazującego w rodzaju nijakim *to* np. *kto, tento, tato*; różne połączenia, nadające zaimkom znaczenie nieokreślne, przyczem dodatkowe elementy ukazują się w końcowej części zrostu, np. *ktoś, coś, stp. ktokoli, ktokole, ktole, ktokolwie*. dziś *ktokolwiek, ktobądź, ktoniebądź*, albo też w pierwszej części zrostu np. *nieco, nieczyj: wystawiacz nieczyich cnot* M. 85 v b, gdzie *nie* pochodzi z prasł. **nē*. Tu należą także połączenia zaimków z prefiksálną partykułą przeczącą *ni*: *nikt, nic, i lada, leda: lada który, lada kto, lada co*, ostatnie też w znaczeniu nieodmiennego rzeczownika: *temu ladaco nie można wierzyć*.

Wszystkie te połączenia zachodzą również w zakresie przysłówków zaimkowych: *kiedyto, kiedyś, kiedykolwiek, kiedybądź, kiedyniebądź, niekiedy, nigdy*.

Wyrazy z prefiksami.

§ 335. Prefiksem najczęściej bywa przyimek, niekiedy taki, którego dziś w funkcji przyimka nie używamy, np. stp. *prze* — ‘z powodu, z przyczyny’, jeszcze w XVI w. używany z biernikiem, co pozwala przypuszczać, że i inne podobne przedrostki mogły być niegdyś przyimkami, mianowicie *roz-*, *wz-*, *wy-*¹⁾. Nadto prefiksem bywa negacja *nie*, oraz partykuła *na-*, *naj-*, która z formą stopnia wyższego przymiotników lub przysłówków tworzy formę stopnia najwyższego: *nalepsy, najlepsze, nalepiej, najlepiej*. Stosunek *na* i *naj* nie jest jasny.

§ 336 Przyimek w złożeniu zwykle nie zmienia formy, zachodzą jednak warunki, przy których zmiana się dokonywa, mianowicie w złożeniach z czasownikami przyimki *w* i stp. *s* (*z*) przed samogłoską ukazują się w formie *wn-*, *sn-*: stp. *wnić, wnijsć* — ‘wejść’, stp. *śnieść* — ‘zjeść’, *śniadać* — ‘zjadać’, od czego pochodne *śniadanie*. Też same przyimki, jako przedrostki rzeczownikowe, przed spółgłoską przybierają formę *wą-*, *są-*: *wąbierzek* — ‘lejkowata siatka w żaku’, *wądół, wągroda, wąkop, wąpior* — ‘poszewka’, *wątek, wątok, wąwóz*, stp. *sąmnienie* — *consentia*, stp. *sąpierz* — ‘współzawodnik, strona pozwana do sądu’, *sąsiad, sąsiek* — ‘zasiłek, zapole’.

1) Na przyimkowy charakter przyrostka *wz-* wskazują złożenia np. *wzgórę*, gdzie w drugiej części stoi biernik zależny od *wz*.

sążyca — 'żyto nawpół z pszenicą'; w przypuszczalnem złożeniu z czasownikiem *wątpić* (etymologia nieznana).

Formom prefiksów czasownikowych *po-*, *pro-* odpowiadają formy *pa-*, *pra-* w pierwotnych połączeniach z rzeczownikami: *porobić*, *prowadzić* ale: *pachotek*, *pacześ*, *padół*, *pagórek*, *pałak*, *pamięć* (obok *pomnieć*), *paproch*, *paproć*, *parobek*, *parów*, *pasieka*, *patoka*, *pawąz*; *prubaba*, *pradziad*, *prawnik*, *praszczur*; odbija od innych ogólnosłowiańskie *prorok*.

Prefiksy *na-*, *za-* w złożeniu z rzeczownikami mają *a* pochyłone, z czasownikami zaś *a* czyste w starszym języku literackim i w dzisiejszych gwarach np. u Cnapiusa *nabożny*, *nagrobek*, *nátóg* ale *nalewam*, *namówić*, podobnie w dialektach śląskich *nabytek*, *nálepa*, *zāpaska*, *zāpora* ale *znaléźć*, *zabrać*; są jednak uchylenia np. u Cnapiusa *naktład*, *należy*, na Śląsku, *nauczyciel*, *należy* p. § 8.

Negacja *nie* < prasl. *ne* jako prefiks łączyć się może zarówno z imieniem, jako też i z czasownikiem, nie zmieniając swej zasadniczej formy, jedynie tylko w połączeniu z *mieć* i *móc* *e* staje się pochyłone: *niemam*, *niemogę*.

§ 337. Druga część złożenia prefiksального stanowi wyraz, używany także osobno, albo też ma formę szczególną, taką samą, jak w złożeniach syntetycznych (§ 316) np. *sąsiad*, *prorok*, *pociecha*, *zastawa*, *przyrost*, *dowód*, *przetak*, *niebój* — 'śmiałek', albo też takie złożenie przybiera szczególny przyrostek np. *-ije*: *podgórze*, *naicsie*, *zboże*, *orędzie*, *zaranie*, *przymrozie* Fl., *powodzie* Fl., często suf. *-zckz*: *namiastek* BZ., *parobek*, *przymrozek*, *naparstek*, *nieużytek*, i inne sufiksy np. *nieciecza* < **ne* + *tek-ja*. *powódz* BZ., *napaść*, *narośl*, *bezkost* — 'nie mający kości' Cn. i t. d. W staropolszczyźnie używano złożonych z prefiksami przymiotników lub przysłówków ze szczególną formą (nieodmienną) w drugiej części np. u Mączyńskiego: *przystódz* 97 v a, *przysleń*, *przygluch* 29 v b, *przyłyś* — calvaster 32 v a, *przybłażń*, *przymierzeń* — subabsurde 435 v b, *przychytrz* — subdolus, 'tajemnie zdradliwy' 94 r a, *przycień* — subtenuis 449 r a, por. Brückner R. LV, 232, Zubatý Sb. Fil. III, 20, IV, 239; inny typ: *przymieniśszym*, *przyżółtśszym* — flammeolus 129 v b, *przygniewliwśszym* — subiratus 174 v a, *przybielszym*, *przykędzierzawśszym* 425 r a; *obstarąć* — 'wcześnie stary, postarzały' 478 r a.

§ 338. Budowa niektórych wyrazów skłoniła Miklosicha (Et. Wb. 152—3) do przypuszczenia, że prócz ogólnie uznawanych i łatwych do wyosobnienia przedrostków, w funkeji prefiksu używano

też tematu zaimkowego *ko-* i jego różnych modyfikacyj dźwiękowych, do których Miklosich zaliczał *ka-, k-, ku-, ga-, ha-, haj-*. Według niego zaimek *kz* wyrazom, z którymi się wiązał jako przedrostek, nadawał cechę pytania połączonego ze zdumieniem, jako wyrażenie podziwu i uznania, albo też przeciwnie, małości i lekceważenia. Pogląd swój Miklosich ilustrował przytoczeniem z różnych języków słowiańskich szeregu wyrazów z tym przypuszczalnym przedrostkiem. Między niemi są polskie: *kabląk. kałuża*, także *gawron*, któremu odpowiada słoweńś. *kavran* mr. *kavoron*, *kajvoron* ale także r. *žavoronok*.

L. Malinowski w PrFil. V, 117—119 przytoczył jeszcze kilkanaście podobnie utworzonych wyrazów słowiańskich, między którymi są następujące polskie: stp. *komudność* — *tenebrositas* R. XXII, 34, *komudzić: grzech ciało maże a komudzi* R. XXII. 241 w znaczeniu prawdopodobnie 'obciążać', por. *zmudny, zmuda*; u Żebrowskiego XVII w.: *dobra wola nie chuda ani też komudna* — 'nie ociążała'; *kocierpka* — 'porzeczka cierpka', *katulać* — 'tulać, toczyć' (ale por. też r. *katışja*, polsko-litews. *pokociło się* — 'poszło, poleciało'), *kata-maćić* obok *mącić, kopyrtnąć się* obok *wypyrzić się*.

Widzimy z tych przykładów, że ukazuje się nietylko samo *ko-, ka-* jako przedrostek, ale także z jakimiś dodatkami: *kab-, kata-*, co rzecz całą jeszcze bardziej zaciemnia. Rzadko się też zdarza, aby obok takiego złożenia był w użyciu wyraz prosty bez prefiksu: łuz. *kořeble* — *řeble* — 'zebro', wr. *koržavčina* — *ržavčina* — 'rdza', cz. *kormoutiti* — *moutiti* — 'mącić', p. *katamącić* — *mącić*, mr. *kotorhaty* — *torhaty* — 'targać', srb. *kòmračiti* — *mračiti* — 'mroczyć', srb. *kobàcati se* — *bàcati se* — 'kopać'.

Dodać tu jeszcze można *sko-* występujące w *skowronek, skowyczeć*.

Wyrazy nieodmienne.

Przysłówki.

§ 339. Mała tylko część przysłówków tworzy się z pomocą szczególnych przyrostków, a mianowicie są to przysłówki, utworzone od rdzeni zaimkowych w okresie prasłowiańskim. Do nich należą przysłówki czasowe i miejscowe, używane także w funkcji spójników: *gdy* — cum Fl., dum, postquam, quando, si Fl., *gdyż* — cum Fl., postquam Gn., si Gn.; *kiedy* Kśw., 1398 Hube Zb. 95; 1449 MMAe. XIII, 386; *kiedy* Fl., 1387 Leksz. I nr. 229. *teгда* —

tunc Fl., *tegdysz* Kśw., *tely* — tunc Fl., *onegdy* Kromer 360, *kędy* — quo, stp. *wždy*, *zawždy* — semper, *gdzie* w znaczeniu miejscowem lub czasowem Fl., *ondzie* — ultra także w znaczeniu czasowem lub miejscowem BZ., *indzie*, potem *indziej* J. Koch. I, 141. *gda*, *gdaż* — cum, si Kśw., *onegda* — olim, *nudius tertius* Kromer 361 także *onegdaj*, *tamo* — ibi Kśw., *kamo* — unde Kśw., *jamo* — quo, *nikam* — ‘nigdzie’ J. Koch. II, 272.

Przysłówki, wyrażające ilość: *jele*, *ile*, *tele*, *tyle*, *kiela* — quantum 1466 R. XXII, 14; *tyle* w znac. ‘tylko’: *przebieżalem całe miasteczko, a nie wiem, gdzie tyle nie był* M. 352 v a; *jeliko*, *ilko*. *ilkoż* — ‘o ile’ Kśw., *ilkie*: *powinnismy bronić, ilkie możemy* 1559 Akta zboru wileńskiego, schadzka 7; *lecz sie tam to rozumie ilkie ku zjednoczeniu personalnemu, nie ilkie podług istności* ib sch. 6, *kilko kroć* Kśw., *wielmi* — valde BZ.

§ 340. Najliczniejszy zasób przysłówków stanowią formy przypadkowe imion lub zaimków, użyte bez przyimków lub z przyimkami np. *jutro*, *jutrze* — eras Gn., *wierę* = *zaprawdę*, *naprawdę*, *zaiste*, *ście*; *cztyrkroć* BZ., *jedno* — ‘tylko’, *rkomo* dziś *rkomo*, *prawie* = *prawdziwie*, *dobrze*, *źle*, *radszej*, *raczej*, *pierwej*, *jako* Kśw., *kako* Kśw., *tako*, *wszako* Sul. 38, potem *jak*, *tak*, *wszak*; *jakniarz* Bls., *jakmierz* M. 121 r b — fere, ‘prawie, niemal’, *tak rok* — ‘przed rokiem’ Orzech. 31, *czasem*. *malem* Fl. M., 121 r b — fere, ‘niemal, nieco’, *spokojem* — ‘spokojnie’, *pieszki* (zapewne I. pl.) — ‘piechotą’ Bls. 363, *przeki* — ‘w poprzek’, także *przeko* (może analogicznie do *prosto*), *przody* a. *wprzód*, *wprzody*, *wzgórę*, *wzdłuż* a. *wzdłużą*, *wzajem*, *nazad*, *naprzód*. *dosyć*, *wmiasto* Sul. 63, *na tem mieście* — statim Sul. 13. *natymias* — statim 1402 Małk. 119, *bezmata*, *zmięagła*. *cztyworodla* Kśw., *na prawo*, *naprzetaj*. *po polsku*, *wznak*, *dopiero* a. *dopierz* Komedja o Lizydzie D₃, także z formami zaimkowemi: *poko* 1559 Akta zboru wileńskiego. Schadzka 7, *poki*, *poty*, *poczem*, *potem*, *zaczem*, *zatem*, *zanię*, *zasię* — ‘zuowu’, *przedsię*, *przecię*, *przecie*, *wtaż* — ‘w jednym ciągu’ i t. d. Między niemi najpospolitsze są przymiotnikowe (N. Ac. sg. oraz L. sg. przymiotników nijakich deklinacji niezłożonej) *na*, *-o* lub *-e* np. *wysoko*, *wysoce*; obszernie pisał o nich St. Dobrzycki: „Przysłówki na *-o* i *-e*, utworzone od przymiotników w języku staropolskim“ PrFil. VI. 56—150, gdzie wykazał, że wzajemna wymiana obu tych form w starszym języku literackim trwała bardzo długo. Nadto p. § 214.

§ 341. Wyjątkowo tylko formacje czasownikowe używają się w znaczeniu przysłówków: *słowie* — ‘zwłaszcza, mianowicie’: *trąbcie w trąby, trąbcie, a to słowie na pięknym miesiąca nowie* J. Koch. I. 136; *przeszło* — ‘więcej niż’: *pięćdziesiąt lat słoneczny zegar przeszło bije* Pot. Mor. II. 629 = *przeszło pięćdziesiąt lat* — ‘więcej niż 50 lat’.

§ 342. Również wyjątkowymi są przysłówki, zbliżone etymologicznie do różnych partykuł, np. *stp. jacy* — ‘tylko’ pokrewne ze *stsl. aste* — *an, num, si*; niejasne jest *stp. jedwa, jedwo, ledwo, ledwy, ledwe, ledwie; już, jużę* < **uže, pak, opak* — ‘odwrotnie’; właściwą partykułą jest *li. le* — ‘tylko, jedynie’.

Przymyki.

§ 343. Przymyki pierwotne są wyrazami prostymi, których nie można podzielić na składowe mniejsze morfemy; geneza ich jest niejasna i wszelkie próby wyprowadzania ich np. z pierwotnych pierwiastków imiennych (Bréal) pozostały tylko przypuszczeniami. Niektóre mają podwójne formy np. *o* i *ob*, dziś nawet znaczeniowo nieco się różniące, gdy występują w funkcji przedrostków: *osiąść* — ‘osiedlić się’, *obsiąść* — ‘siaść naokoło’, choć w innych razach używamy ich w jednakowym sensie: *owiażać, obwiażać*. To znowu różnica formy zależała od warunków fonetycznych np. w starych zabytkach pisano *ot, od* w zależności, czy wyraz następujący zaczynał się od spółgłoski bezdźwięcznej, czy też dźwięcznej: *ot kości, od gości*. Obok *z* — *ex*, istniała też niegdyś forma *iz*: *obsytał Michała iz Parsku* — *de Parsk* 1399 Leksz. II, nr. 2438, *iz miasta* — *ex urbe* BZ. Ex. 9, 33, *nie dam tobie niczego iz ziemie ich* Deut. 2, 9, *co tedy będzie iże sto libr srebro* II Par. 25, 9.

Obok *z* — *ex* istniał osobny przyimek *s* — *cum, de*, którego pierwotniejszą formą było *szn* zachowane w niektórych złożeniach prefiksalnych: *śnić się* — ‘zejść się’, *śnieść* — ‘zjeść’; podobnie *w* występuje w formie *wn* < **vsn* np. *wnić* — ‘wejść’. Czy *z* przyimkiem *w* ma związek etymologiczny przyimek *u*, niewiadomo, jak również bardzo niepewnym jest związek etymologiczny przyimków *na, po, prze* z przyimkami *nad, pod, przed*. Przymyki *bez* i *przez* mieszano w starej polszczyźnie, jak i teraz mieszają się w gwarach, tak więc często używano *przez* w znaczeniu *sine*, także i w funkcji prefiksu np. *przezdroże* Fl. i odwrotnie: *śmierć niebeżrzana* — ‘nie-

przewidziana' Naw. 60. Przyimek *przez* wydaje się polskim nowotworem, odpowiadającym prasł. *čerz lub *čers r. čerez, który w polszczyźnie brzmiałby *trzez. Również specjalnie polską jest forma przyimka *ku*, występująca już w najstarszych zabytkach obok ogólnosłowiańskiej formy *k* < *kz. Prócz wymienionych już powyżej, do pierwotnych przyimków należy jeszcze *za*, *przy*, *do*, złożone *ponad*, *popod*, *poza* i zestawienia przyimkowe *z nad*, *z pod*, *z za*.

§ 344. Poza tem są jeszcze przyimki pochodne, których znaczenie rozwinęło się ze znaczenia innych wyrazów. Do nich należy stp. *miedzy*, *między* — inter, pozostające w niewątpliwym związku etymologicznym z rzeczownikiem *miedza*. i wiele wyraźnie nowych przyimków, łączących się z dopełniaczem: *podług*, *według*, *prócz*, *koło*, *około*, *śród*, *wśród*, *poprzek*, *wprost*, *naprzeciw* i t. d. W języku stp. tu jeszcze należało *chyba* — 'oprócz': *nie mógł nikt utworzyć chyba lwa z pokoleniu judowego* Kromer 133; z celownikami łączą się także nowe przyimki: *dzięki*, *gwoli*, *wbrew*. Czy tutaj też można zaliczyć przyimek *dla*, jest rzeczą wątpliwą; wiadomo jednak, że pierwotną jego formą było *dziela* (zachowane w pieśni Bogurodzica) i że zarówno *dziela* jako też i *dłu* jeszcze w początkach XV w. w odróżnieniu od innych przyimków stawiano za formą przypadkową: *twego dziela krzciela*, *ciebie dla*, podobnie jak łc. *causa*, *gratia* oraz gr. *ἐνεχα*. Berneker Et. Wb. 196 zestawia *dělja* z *dělo*, a więc przyznaje mu imienne pochodzenie. Przyimek *mimo* stp. *imo* używa się też jako przysłówek, dlatego do pochodnych przyimków zaliczyć go trzeba. Zresztą także niektóre właściwe przyimki wydają się pokrewnymi z imionami np. *pod* i *spód*, prefiks *roz-* i rdzeń *roz-* w stp. przymiotniku *rozny*.

Spójniki i partykuły.

§ 345. Bardzo nieliczne spójniki są bezwzględnie prostymi formacjami: *a*, *i*, *bo*, *że*, *le*, *li*, *za*, przyczem zaznaczyć trzeba, że mają one funkcję nie tylko spójnikową, ale także i inną, pierwotniejszą, t. j. funkcję partykuł emfaticznych ze znaczeniem pokrewnem wykrzyknikowemu, por. Sprawozdania Ak. Um. r. 1907 nr. 6. Z wymienionych wyżej siedmiu prostych form, *le* dziś się wcale nie używa jako wyraz osobny, znajdujemy je jednak w w. XV w Kazaniu na wszech świętych: *potępienie a ubostwo*, *le skromne*, *czyni ubogie duchem* R. XXII, 302 w znaczeniu 'byleby', także przy *acz* —

'jakkolwiek': *blógostawieni ciszy, bo oni posiadą ziemię, le acz cirpią prześladowanie* ib., za w języku stp. znaczyło 'czy', jako partykuła pytajna. Także *li* już teraz rzadko się używa, natomiast w stp. miało znaczenie dzisiejszego 'jeśli': *chcem li tamo przyć* — 'jeśli chcemy' R. XXII, 302. Wszystkie wymienione proste partykuły, a nadto *czy* (zapewne pokrewne z zaimkiem *čě) oraz *ni* (przeczenie), wchodzi w skład innych spójników oraz partykuł: *albo* < *a-li-bo, a-li-ž(e), a-le, le cz, a-cz(-koli)*; *i-že, iż*, obok czego w stp. było *e-že, ež* z samogłoską *e* niewiadomego pochodzenia (może wymiana nieprejotowanego *i*), *a-že, aż, ni-že, niż, ni-že li, niżli, czy-li*; *a-za, a-za-li* — 'czy'. Niejasne jest pochodzenie partykuły stp. *ac* — 'niech', być może zapożyczony z czeskiego *ať*. Spójnik *lubo* może być objaśniony jako forma przymiotnika *lub, luba, lubo*, albo też jako wymiana *libo* < *li-bo*, gdyż wymiana *li* i *lu* w staropolszczyźnie się zdarzała, por. *lunąc* — *linąc*, *lucemiernik* — *licemiernik* i t. p.; forma *lub* powstała z *lubo*; obok *lubo, lubo* było też *lebo*.

Pomiędzy *więc*, a stopniem wyższym *więce* — 'więcej', zachodzi pokrewieństwo etymologiczne; spójnik *ponieważ* zapożyczony z czeskiego, jak o tem świadczy Mączyński: *gdyż, gdyż więc* — *niektórzy mówią z czeskiego ponieważ* 338 r. a.

§ 346. W skład dość licznych spójników i partykuł wchodzi zaimki które oczywiście tutaj utraciły swoje właściwe znaczenie: *ano* < *a ono*, toż samo w języku czeskim (Zubatý, Listy Fil. XXXVI r. 1909 str. 25 i n.), *im, zanim, toli* — 'czyto': *tolì on sławny upominek, albo pamiętne?* J. Koeh. Odprawa posł. gr., *przedsię* potem *przecie, przecież*; *zasię* potem *zaś*; *wszako, wszak, wszakże, wszelako, dlatego, przeto, wždy, wżdam*.

§ 347. Stp. przysłówkowo używane *pak* (*opak, na opak*) wchodzi też do składu spójników: *pakli, paknieli* BZ, Sul. — *si, lepak* — 'lecz, znowu'.

§ 348. Formy czasownikowe służą także do tworzenia spójników. Forma *by* nie jest właściwym spójnikiem, gdyż zawsze ma ona swą funkcję właściwą, jako cecha trybu warunkowego, ale stawiamy ją zawsze na początku zdania, i przez to otrzymuje ona jakby poboczną funkcję spójnikową: *proszę, by przyszedł*; podobnie używa się *byle* < *by le*: *będzie dobrze, byle przyszedł, aby, żeby, iżby*. Spójnik *jeśli* powstał z *jest li*, co w zupełności stwierdzają nasze zabytki językowe; w Fl. znaczenie pierwotne: *by widział, jest li rozumny* 13. 3 — 'czy jest'; *widźcie, jeśli boleść równa, jako boleść*

moja pocz. XVI PrFil. V, 383; *będę li żyw, jestli umrę, nie oddalaj miłosierdzia swego* BZ. I Reg. 20, 14 — ‘czy będę żyw, czy umrę’; spójnik *bowiem* ma wyraźne części składowe, stp. *bociem* w znaczeniu ‘bowiem’ wydaje się, jakby był utworzony z *boćwiem*, a obok niego było w użyciu skrócone *ciem*; forma czasownikowa *bądź* w znaczeniu ‘jakkolwiek, choć’: *jakom ja przed cie śmiała wnić w twój dom modlitwy, bądź niedostojna* Naw. Spójnik *chocia, chociaż, choć* pochodzi od tematu czasownikowego, ale z jaką formą czasownikową stoi w najbliższym związku, napewno niewiadomo; przypuszczać można, że końcowe *a* nie jest pierwotne, i raczej tu dawniej było *ē*: **chocie: chocia = wedle, podle: wedla, podla*. Niejasnym także jest pochodzenie *czu, czusz*, używanego niegdyś w w. XV w znaczeniu wyjaśniającym ‘to jest. to znaczy’.

Wykrzykniki.

§ 349. Właściwym wykrzyknikiem jest głos, który człowiek mimowoli wydaje pod wpływem afektu. W języku literackim najbliższej do tych głosów stoją tak zw. właściwe wykrzykniki. w pewnym stopniu normalizowane czy też stylizowane: *a, ach, och, ha, hej, hm, fe, brr* i in. Nie mają one żadnego związku etymologicznego z pierwiastkami imion ani czasownikami. Tu także zaliczyłibyśmy wykrzykniki towarzyszące gestom wskazującym: *o! tam leży; na, ne. neści < ne że ci — ‘weź, trzymaj’,* por. J. Karłowicz: Wykrzykniki z końcówkami czasownikowymi PrFil. I, 125; II, 591; St. Mladenow: Zu den slav. nà-Sätzen. Streitberg-Festschrift, Leipzig 1924 str. 272—7.

§ 350. W funkcji wykrzykników są też w użyciu wyrazy, które obok treści pojęciowej mają, lub raczej miały niegdyś własności uczuciowe i z czasem mocą tradycji stały się konwencjonalnymi znakami pewnych uczuć, np. *biada, niestety* stp. *niestoty*, przypuszczalnie z okrzyku *nastojcie* stcz. *nastojte, przebóg, masz tobie, precz, wierę* i t. d.

Osobną grupę stanowią tak zwane wykrzykniki naśladowcze, rzekomo imitujące odgłosy, wydawane przy wykonywaniu pewnych czynności; w istocie rzeczy naśladownictwa trudno się dopatrzeć, np. *paf* bardzo dalekiem jest brzmieniem od głosu wystrzału, tak samo *bęc, brzęk, brzdęk, cap, fajt* nie są właściwą onomatopoją,

a jednak nie można zaprzeczyć, że tkwi w nich coś, co skłania ludzi do upatrywania w nich charakteru dźwiękonaśladowczego.

Dość liczne wyrażenia wykrzyknikowe czasem wyszły z użycia np. obok dzisiejszego *ba* mawiano niegdyś *bale*, *bawej*; nie używamy teraz wykrzyknikowego *awa*, *awo* i innych form, spotykanych w zabytkach; *wejże ich! wejże! trzebaż tego?* zawołał Zygmunt August w sejmie r. 1548 na widok posłów, którzy się przed nim rzucili na kolana z błaganiem, by się rozstał z Barbarą (Pisarze Dziejów pols. I, 207. Kraków. Akad. Um. 1872); wykrzyknikami: *chciu, chciu! se, se! rudek!* drażnił pleban niemiłego sobie mnicha r. 1437 MMAe. XVI, 104; ktoś inny splwał na ziemię wołając: *pi, pi!* 1499 MMAe. XVIII, 70; inny jeszcze „krzyczał jak błazen“: *la, la, la!* 1496 MMAe. XVI, 680.

ZNACZENIE I ŻYCIE WYRAZÓW.

Rzeczownik.

§ 351. Zasadniczym znaczeniem rzeczownika jest to, że służy on jako symbol językowy, czyli jako nazwa pojęcia lub wyobrażenia pewnych przedmiotów, rzeczy. Określenie to nie jest ścisłe, gdyż pod „przedmiotem“ lub „rzeczą“ rozumiemy tylko przedmioty martwe, mające trzy wymiary w przestrzeni, a więc w zakresie pojęcia „rzeczy“ nie mieści się ani zwierzę, ani człowiek, ani także to, co oznaczamy jako pojęcie oderwane, abstrakcyjne. Oczywiście więc tutaj wyraz „rzecz“ trzeba brać w najszerszym zakresie, obejmującym wszystko to, co stanowi pojęcie rzeczowne. Zdajemy sobie dokładnie sprawę z tego, że określenie znaczenia rzeczownika, jako językowego symbolu pojęcia rzeczownego, jest nie dającą nic istotnego tautologią, niestety jednak na nic lepszego zdobyć się nie możemy, gdyż i psychologowie nie dają lepszych definicji, np. według Wundta „Nomen substantivum ist der Träger des Gegenstands begriffs“ (Völkerpsych. I, 2 str. 10).

Różnica między pojęciem przedmiotu konkretnego, zmysłowego, a pojęciem abstrakcyjnym jest wtórna, gdyż pojęcia abstrakcyjne rozwinęły się z konkretnych. Na początku książki Rodzaju czytamy: „ciemności były nad głębokością a duch boży unaszał się nad wodami. I Bóg... przedzielił światłość od ciemności“; co dziś dla nas jest pojęciem abstrakcyjnym lub duchowym, to tam ma charakter konkretny.

Odpowiednio do podziału pojęć na konkretne i oderwane, gramatycy dzielą rzeczowniki na zmysłowe i oderwane (oczywiście w przenośnym tych wyrazów znaczeniu); nadto według innych cech znaczeniowych na osobowe i nieosobowe lub rzeczowe (*pies, dom*), na jednostkowe (np. *człowiek*) i zbiorowe (np. *lud*), na pospolite i własne. Pospolite wyrażają pojęcia, na których treść

składają się cechy istotne, zasadnicze np. *pies* i *kot* różnią się między sobą właśnie cechami istotnymi, zasadniczymi. Nie idzie za tem, aby w imieniu pospolitem występowała koniecznie cecha istotna, przeciwnie, o ile te imiona dają się zbadać etymologicznie, znajdujemy w nich wyrażenie cechy najczęściej nieistotnej, przypadkowej lub wręcz są one niekiedy wytworem zapatrywań błędnych: *pstrągiem* nazwano rybę, mającą na skórze pstrociny, a *wieloryb* wcale nie jest rybą. W nazwie pospolitej wyraża się lub się niegdyś wyrażała cecha dominująca t. j. ta, która najbardziej uderzyła twórcę nazwy. Imiona pospolite niezawsze też obejmują cały zakres jakiegoś gatunku czy rodzaju przedmiotów np. *szarak* oznacza tylko pewną odmianę zająca. Mimo to imiona pospolite zasadniczo się różnią od własnych przez to, że zawierają w sobie treść pojęcia ogólnego z dodaniem wyrażonej przez nie cechy przyrodzonej, jakkolwiek nie istotnej, ale stale występującej u osobników, daną nazwą objętych. Natomiast imię własne wiążemy z osobnikiem lub pewną liczbą osobników na podstawie cechy, którą możnaby nazwać przypadkową np. w przydomkach: *Kulas*, *Mańkut*, w imionach chrzestnych: *Jan*, *Paweł* dowolnie nadanych, również w nazwach miejscowości, podobnych, na ogół do przydomków lub imion chrzestnych ludzkich (*Poręba*, *Kraków*) a wreszcie do nazwisk rodowych, które nie przedstawiają żadnego związku z cechami, charakteryzującymi pewien rodzaj przedmiotów lub jego odmianę. Natomiast nazwy narodowe: *Polak*, *Francuz* zajmują miejsce pośrednie między imionami własnymi a pospolitemi: za pospolite można je uznać wtedy, gdy upatrujemy w nich pewne cechy, charakteryzujące rasę. Dla gramatyki te podziały nie mają większego znaczenia, natomiast ważniejsze są t. zw. funkcje niezależne rzeczowników: rodzaj i liczba. Funkcjami niezależnymi nazywamy takie właściwości znaczeniowe wyrazów, które nie zależą od związków i stosunków syntaktycznych.

Rodzaj.

§ 352. Język polski odziedziczył po prasłowiańskim i dalej po arjoeuropejskim tę właściwość, że każdy rzeczownik ma rodzaj męski, żeński lub nijaki, przyczem rzeczowniki polskie grupują się według rodzajów na podstawie albo swego znaczenia, albo formy¹⁾.

¹⁾ Ostatnia praca polska, poświęcona genezie rodzaju, wyszła w Pracech Komisji Językowej Pols. Ak. Um. nr. 9: Jakób Handel, Problem rodzaju gramatycznego. W Krakowie 1921, str. 62 (tam też literatura przedmiotu).

Ponieważ niezawsze pomiędzy wymaganiami znaczenia i formy panuje harmonja, przeto w różnych językach jedno bierze przewagę nad drugim. Tak np. w łacinie klasycznej, gdzie we wszystkich deklinacjach znajdujemy rzeczowniki zarówno męskie, jak i żeńskie, oczywiście czynnik znaczenia gra rolę doniosłą. Wpływ jego został niezmiernie ograniczony w języku polskim. Przedewszystkiem bowiem tutaj, jak zresztą i w innych językach słowiańskich, przypuszczalny wpływ znaczenia ogranicza się tylko do imion istot żywych, płciowych.

Różnorodzajowemi w języku prasłowiańskim były imiona, utworzone od tematów na *-ā* (męskie tylko istot żywych płci męskiej), na *-i-*, na *-r-*, i tutaj w późniejszym rozwoju języków słowiańskich zaszły znaczne zmiany. O tematach nijakich na *-r* nie wiadomo; tematy męskie już na gruncie prasłowiańskim przeszły do deklinacji dawnych tematów na *-o-* (*bratr*, może także *větr*). Mianowniki liczby pojedynczej dawnych tematów na *-i-* stały się podobnemi do mianowników tejże liczby dawnych tematów męskich na *-jo-*. Wobec tego część imion męskich, należących pierwotnie do deklinacji *i-* przeszła do deklinacji *-jo-*: stp. *ciešć*, npols. *teść*, *ogień*, *gość*, *łabędź* i t. p. Nie wszystkie jednakże tą drogą poszły, niektóre bowiem pozostały w deklinacji dawnej, ale za to zmieniły rodzaj męski na żeński np. stp. *páč*, *gěš*.

Znalazła tu przeto zastosowanie zasada, że między rodzajem gramatycznym a formą słowa winien zachodzić związek bezpośredni. Zanim jednak ostatecznie ułożyły się te stosunki w języku literackim, widzimy dość znaczne wahania, np. w zabytkach staropolskich: *cień*, *siew* występują jako imiona żeńskie (*nasza siew* jeszcze u Książnina). teraz zaś są już imionami męskimi. Dlaczego dokonała się ta zmiana rodzaju, trudno wiedzieć: dla imienia *siew* czynnikiem decydującym mogło być odpodniebiennienie końcowej spółgłoski (*siew*, *siewu* analog. do *powiew* i innych tym podobnych męskich), ale nie uległy temu wpływowi inne na *-w* dyspalatalizowane: *krew*, *pluskiew*, *konew*, *kotew* i t. d., które pozostały żeńskimi; *cień* ma już w ps. Fl. gen. sg. m. *cienia* 12, 6, tymczasem inne, np. *sień*, rodzaju nie zmieniły.

Naodwrot niektóre żeńskie mają w języku staropolskim formy przypadkowe męskie np. gen. sg. *kradzieża* BZ. Ex. 20, 15, *stalu*, instr. sg. *czeluściem*. Jeszcze i dzisiaj niektóre są męskimi lub żeńskimi np. *łabędź* (gen. *łabędzia* lub *łabędzi* bez względu na płeć

ptaka) *żołądz* (gen. *żołędziu* lub *żołędzi*). *Żal* w Kazaniach na wszech św. R. XXII, 236, 316 występuje jako imię żeńskie, a dziś jest już męskiem¹⁾.

§ 353. Obecne stosunki rodzajowe w języku polskim ukształtowały się tak, że w deklinacji I, której główną masę stanowią prasłowiańskie tematy na *-o-*, *-jo-*, *-u-* z przymieszką późniejszą tematów innych np. *teść*, *kamień* i t. p. wszystkie imiona są rodzaju męskiego. W deklinacji dawnych tematów na *-i-* z przymieszką późniejszą innych mamy tylko imiona rodzaju żeńskiego np. *gęś*, *krew*, *macierz*. W deklinacji na *-e-* są tylko imiona rodzaju nijakiego: *imię*, *cieleń*, z wyjątkiem męskiego *książę*, ale do wieku XVIII był to jeszcze rzeczownik rodz. nijakiego. Poza tem nawet imiona osobowe bez względu na płeć są rodzaju nijakiego: *pachole*, *chłopię*, *dziewczę*.

Wobec męskich zdrobniałych na *-o-*: *tatko*, *wujko*, *stryjko*, *Jasio* i t. p. uderzają nijakie, również zdrobniałe: *chłopiátko*, *dziewczátko*, lub zgrubiałe, utworzone od imion męskich lub żeńskich: *chłopisko*, *kobiecisko*, *żonisko*, *dziewczyisko*, *dziewczynisko* i t. p. W męskich przeważa czynnik znaczeniowy, w nijakich zaś — czynnik formalny.

W zakresie imion nieosobowych, kończących się na *-o-*, *-e* istniały pewne wahania w końcówkach rodzajowych; formy: *w powodziu* Fl. 15, *w podróży* u Opalińskiego, wskazują na dawne formy nijakie: *powodzie*, *podroże*, wyparte obecnie przez żeńskie: *powódź*, *podróż*. Dzisiejszemu żeńsk. *jemiota* odpowiada stp. *jemioto* up. TPaw. IV, nr. 1844. Obok formy dzisiejszej nijakiej *jasła* oraz w liczbie poj. nazwy miasta *Jasło* mamy stpols. formę żeńską: *Jozef jasły uczynił* Gn. 35 *w jasłach* ib. 37. Obok nijakiego *biodro* mamy gwarowe: *biedra* i również żeńsk. stpols.: *obnażywszy biodrę panięską* BZ. Judith 9, 2; *wojsko*, w języku staropolskim występuje z końcówką żeńską np. w BZ.: *Na wszej jego wojsce* Ex. 14, 4. *Książęta wszej wojski* Ex. 14, 7.

Niektóre imiona przybierają formę to męską, to nijaką: *białek* — *białko*, *żółtek* — *żółtko*, *brzuch* — *brzuch*, *cud* — *cudo*, stpols. *ud* — teraz *udo*. W dwu ostatnich razach, forma starożytniejsza została wyparta przez nową, dziś bowiem *ud* został zapomniany a *cudo* używa się bardzo rzadko. Dawne *wiece* wyparł *wiec* dzisiejszy, a natomiast formy nijakie: *chomało*, *podwórko*, *piekło* wzięły górę nad

¹⁾ Wahania takie datują się już z czasów praarjoeuropejskich, por. Delbrück »Vergl. Syntax« I. str. 117.

męskimi: *chomąt, podwórek, pkiel* R. XXII, 237. W jednym wypadku od jednego tematu tworzą się imiona jednoznaczne wszystkich trzech rodzajów np. *ścierw, ścierwo, ścierwa*.

§ 354. Skomplikowane stosunki rodzajowe zachodzą w grupie imion na *-a*, które według wszelkiego prawdopodobieństwa w najdawniejszej epoce praarjoeuropejskiej tworzyły typ imion żeńskich. We wszystkich jednak językach, do tej rodziny należących, bardzo wczesnie wystąpił szereg imion, według formy — żeńskich, według znaczenia — męskich, a język polski szczególnie w nie obfituje. Wprawdzie i niektóre imiona na spółgłoskę, należące do deklinacji męskiej, mogą oznaczać osoby płci żeńskiej np. *zuch, tchórz, żwawiec, wartogłów, smarkacz, urwisz, trzpiot* i t. p. przenośnie, ale te nie uchylają się od zasady ogólnej, według której rodzaj stosuje się do formy, czyli pozostają męskimi np. *wielki z niej tchórz, takiego trzpiota, jak ona, nie widziałem* i t. d. Inne, np. *człowiek, gość* pierwotnie musiały służyć tylko mężczyznom (dawniej *gość* = kupiec, a i dziś dla kobiety kupeczącej istnieje tylko nieracjonalna nazwa: *kupcowa*). Wreszcie takie masculina jak: *babstel, babsztyl, babus* i t. p. powstały w ten sposób, jak łac. *hic mulier*.

Stanowczą przewagę nad czynnikiem formalnym wziął czynnik znaczeniowy właśnie tylko w grupie imion na *-a*, czyli końcówka ta została niejako uznana za żeńską i męską. Dlaczego nie zaszło to samo w zakresie dawnych tematów na *-i*? łatwo na to odpowiedzieć; mianowicie w rozróżnianiu tematów męskich i żeńskich na *-i* nie było żadnych wskazówek wyraźnych, gdy tymczasem męskimi na *-a* stały się tylko imiona osób płci męskiej, a więc zasada kierownicza była tu zawsze oczywista.

Ogólnie przyjęto, że imiona, kończące się na *-a*, pierwotnie wszystkie były rodzaju żeńskiego, a następnie niektóre z nich, mianowicie nazwy czynności, stały się nazwami osób, czynności te wykonywających; Delbrück (Vergl. Syntax I, 110) zresztą nie przypuszcza, aby w czasach dawnych między znaczeniem nazwy czynności a imienia wykonawcy zachodziła tak wielka różnica, jak w czasach późniejszych. Przenoszenie nazwy czynności na imię wykonawcy odbywa się jeszcze w czasach historycznych i to nietylko w zakresie imion na *-a*, np. w zapisce sądowej krakowskiej z r. 1444 czytamy: *ze swymi pomocmi* Stppp. II, nr. 3208 w znaczeniu: *ze swymi pomocnikami*. Nadto jeszcze znane jest pochodzenie imion męskich na *-a* utworzonych albo przez przeniesienie nazwy jakiego-

kolwiek przedmiotu żeńskiego na osobę męską, albo powstałych z imion zbiorowych.

I. Imiona męskie, utworzone z różnych pospolitych. Im taka przenośnia jest świeższa, im mniej używana, lub też im luźniej zespolona z osobą, tem mocniej zachowuje dawny charakter pod względem rodzaju. Mówimy przeto: *tajemnicza maska, gruba ryba, wysoka figura, głupia trąba*, choć te słowa odnoszą się do mężczyzn. Już jednak męskimi są: *najwyższy głowa kościoła, wielki niecnota*, choć odmieniają się w obu liczbach według deklinacji żeńskiej, a nawet w liczbie mnogiej wracają do rodzaju żeńskiego: *najwyższe głowy, wielkie niecnoty* i t. d.

II. Imiona męskie, utworzone z nazw czynności i mogące dziś jeszcze się używać w obu tych znaczeniach: *gdera, maruda, mitrega, niemowa, przechera, przekora*, stp. *rękojmia* (w znaczeniu poręczyciela w zapiskach sądowych XIV i XV w. np. TPaw. IV nr. 3403, dziś używane tylko w znaczeniu poręczenia) *zmuda, zrzęda*.

III. Mniej wyraźne jest pochodzenie imion osobowych męskich na -a, które zapewne wzięły początek ze zbiorowych: *mężczyzna* jako imię zbiorowe występuje u Strykowskiego: *Sto miasteczek spalili, mężczyznę siekli*. U Leopoldy w znaczeniu jednostkowym, ale w rodzaju żeńskim: *Każda mężczyzna twoja* Ex. 23, 17 (omne masculinum), także u Otwinowskiego: *Święto białe głowy obchodziły, przy którym tylko jedyna mężczyzna bywała* (p. Linde); teraz już tylko masculinum: *jeden mężczyzna*. *Czelada*, u Trembeckiego: *Ja to, ów Hołotkiewicz, poczciwy czelada* (Linde), nie używa się w tej formie jako zbiorowe imię, lecz w starożytniejszej: *czeladź*, lub w zdrobniałej: *czeladka*. *Gołota* (*hołota*), dziś używane tylko w znaczeniu zbiorowym, w języku staropolskim występuje, jako imię jednostkowe, np. *gototy* impossessionati Stppp. II nr. 3864 rok 1467 (p. także Linde). Może tutaj również należą takie, jak: *junosza, panosza*, ale o ich pochodzeniu trudno powiedzieć coś bardziej określonego.

Do starożytnych, prasłowiańskich, a może nawet praarjoeuropejskich typów należą jeszcze imiona złożone, w których drugiej części występuje forma imienna na -a, utworzona od tematu słownego: *poćbiega* (p. § 301), *kaznodzieja, grodzdzirza* (PrFil. I, 481), *dziwowiedza* (R. XXIV, 367; JA. XVI, 143), *nowożenia* Fl. 18, 5, wspomniane już *rękojmia* i t. d., por. łc. *incola, alienigena, homicida, perfuga, advena* i t. d. Być może, były one pierwotnie nazwami czynności. Modyfikację ich późniejszą stanowią wyrazy złożone,

których druga część utworzona z suf. *-ca*: są one już wszystkie od początku tylko osobowe:

a) Z tematem imiennym w pierwszej części: *chlebojedźca* TPaw. III, nr. 3613. Stppp. II, nr. 224 rok 1398, *batwochwalca*, *czudożoźca*, *daridotrawca*, *dobroczyńca*, *złoczyńca*, *mocodawca*, *innowierca*, *starowierca*, *królobójca*, *mężobójca* (w stp. także odnośnie i do kobiety: *Ganiebna mężobojca swych mężow* BZ Tob. 3, 9, *interfectrix virorum*) *krzywoprzysięzca*, *samodzierźca*, *marnotrawca* i t. d. Jako imię żeńskie występuje też *bogomodlca* w Modlitewniku XVI w. wydanym przez St. Ptaszyckiego (karta 28). Z tematem imiennym w drugiej części: *czudoziemca* R. XXXIII, 129 i 133.

b) Jeszcze liczniejsze są złożone z przyimkiem: *dokonańca*, *dowódca* *dozorca*, *niedopłajca* (*niedopłaćca*), *obmowca*, *obrońca*, *oprawca*, *osajca* (*osadźca*, u Lindego pod *oszojca*), *odstręzcza*, R. XXXIII, 128, *pochlebca*, *potwarca*, *pożeźca* TPaw. III, nr. 4010, *przeniewierca*, *prześcępcza*, *prześladowca*, *przyczynca*, *pobierca* R. XXXIII, 128 dziś *poborca*, *rozproszca*, *rozśądca*, *skaźca*, *sprawca*, *wdzierca*, *wystawca*, *zachodźca* TPaw. IV, nr 4845, *zastępcza* TPaw. IV, nr. 3681, *zaszczytca*, *zbańca*, *zdobywca*, *zdradźca* Stppp. II, nr. 22. 3, *zwycięzca*. Właściwie są to tylko pozorne wyrazy złożone, gdyż zostały utworzone od czasowników złożonych z przyimkami. Obce są innym językom słowiańskim, natomiast w zachodniej słowiańszczyźnie rozpowszechniły się bardzo. Niektóre z nich oczywiście zostały utworzone, późno, według istniejących wzorów i bez ścisłego stosowania się do tematów słownych: *wynalazca*, *zbójca*, *obżerca* *opilca*. Niektóre nie mają już odpowiedników słownych np. *obłojca*, *oszczerca*. Zapewne te pozorne imiona złożone otrzymały końcówkę *-ca* analogicznie do istotnych złożzeń, t. j. mających temat imienny w pierwszej części.

Ostatnią, bardziej określoną grupę typu ogólnosłowiańskiego, stanowią imiona męskie na *-a*, składające się z dwu części, z których druga zachowała formę pierwotną imienia żeńskiego: *golibroda*, *kuternoga*, *moczymorda*, *odrzyskóra* (gen. pl. *odrzyskórów* Wujek, Linde), *pasigęba* (nom. pl. *pasigębowie*, Linde), *powsinoga*, *wiercipiętu* i liczne inne. Podobne do nich są też takie złożone, jak: *jegomość*, *fejmość*: pierwsze męskie odmienia się według deklinacji I: *jegomością*, *jegomościowi*, drugie żeńskie, jako też i *waszmość* zawsze odmienia się według wzorów żeńskich, ostatnie mimo pierwszej części w formie pozornie męskiej *wasz-*, ale w l. mn. *waszmościowie*.

Zapewne już w nowszych czasach z suf. *-ca* tworzą się też liczne pochodne od słów niezłożonych, niewątpliwie pod wpływem powyżej przytoczonych złożzeń pozornych. Jeżeli bowiem można było utworzyć od *obronić* — *obronca*, to wydała się także naturalną formacja taka, jak np. od *ciemnieżyć* — *ciemieźca*. I w takie imiona język polski obfituje: *dzierca* Rozpr. XXXIII, 172, XV w. obok nowopolskiego i stp. *zdzierca* Stppp. II, nr. 534 r. 1399, *gańca* XV w. R. XXXIII, 158, *chwałca*, *drapieźca*, *dzielca*, *mówca*, *kłamca*, *radca* lub *rajca*, *rządca* Stppp. II, nr. 3069 r. 1442, *twórcza* (oś. *tworzec*). Niektóre utworzono od tematów imiennych: *morderca* ob. stp. *morderz*, *dzierżawca* (od *dzierżawa*). *łupieżca* (*łupież*), *wiadomca* (*wiadomy*), *łaskawca* (*łaskawy*), *woźnica* (stp. *woźnik* — 'koń pociągowy'), *żeńca* (stp. *żeń* — 'żniwo') R. XXXIII, 164, zapewne także: *dawca* (ob. *dawacz*), *znawca* według analogji do innych podobnych: *oprawca*, *marnotrawca* i t. d. Są też, choć rzadkie, i z suf. *-ica*: *pijanica* (*pijany*); stp. żeńsk. *nowa wiarca* R. XXXIII, 130, potem *nowowierca*.

Tak więc przynajmniej co do wyliczonych dotychczas kategorii sądzićby należało, że pierwotne przerośnię na *-a* stały się wzorem dla późniejszych imion męskich na *-ca*, a gdy w języku powstało już kilka kategorii takich imion męskich na *-a*, liczba ich ciągle wzrastała przez nowotwory analogiczne. Mamy więc jeszcze takie główne grupy:

na *-ła*: stp. *wiła* ob. złożonego a niejasnego *szatawiła*, *jąkała*, *gadula*, *guzdrała*; na *-ęka*, *-ega*: *niedotęka*, *niedotęga*, stp. *łazęka*, *łazęga*, *włóczęga* (w znaczeniu czynności i osoby); na *-ka*: *hajdamaka*, *zawadjaka*, *włodyka* (w wieku XV imię używane jeszcze jako żeńskie, choć oznacza męczyznę: *niewierna włodyko*, *osiekę cię* Stppp. II, nr. 1603 r. 1419), *ścirciałka* (*squiro*); na *-ina*: stp. *gardzina* R. XXXIII, 168, *łotrzyina* (*latro*), *chłopczyina*, *chłopina*, *chudzina* i t. d., *dziecina* rodz. żeńs. bez względu na płeć dziecka; imiona własne stp. na *-ęta*: *Bodzęta*, *Dzierżbęta*, *Mirzęta*, *Fałęta* (t. j. *Chwałęta*), *Wyszęta*; na *-uta*: *Boguta*, *Boruta*; na *-ota*: *Wysota*, *Panota*, *Pre-dota*, *Dusota*, *Ninota*; na *-ta*: *Bolesta*; na *-ała*: *Strugała*, *Niegibała*, *Nadobała*, *Grzymala*, *Sączala*; z innymi sufiksami: *Piechura*, *Drogochna*, *Piechna*, *Strochna*, *Kozuberga*, *Łomazga*, *Bogusza*, *Grochula* (p. Teki Pawińskiego), *Kmita*, *Szajnocha*, *Zagłoba*, *Sapieha*. Tłumaczenia imion łacińskich: *Zegota* (*Ignatius*), *Lasota* (*Silvester*).

To wszystko jednak bynajmniej nie wyczerpuje całego zasobu imion męskich na *-a*. Pozostają jeszcze przedewszystkiem

liczne takie, o których trudno powiedzieć, czy wzięły początek z nazw czynności, czy też z innego jakiego źródła, a są między nimi bardzo starożytne, prasłowiańskie, różniące się między sobą pod względem formy liczby mnogiej, gdyż jedne tworzą ją według wzorów męskich, i te są nieliczne, np. *starosta*, *sędzia*, *wojewoda*; *sługa* ma formę podwójną: *śludzy*, gdy mowa o mężczyznach, *ślugi*, gdy o kobietach, w gen. zawsze *śług*; *szuja*, zapewne pierwotnie w znaczeniu „lewa ręka“; jako przeciwstawienie do „prawy“ musi być starożytne, jeżeli nie jest zapożyczeniem, gdyż wyraz ten ze znaczeniem „lewica“ nie jest znany w języku polskim oddawna; *pastucha* trafia się już w BZ. Gen. 4, 2, ale występuje narówni z nim *pastuch*. Wszystkie inne mogą zarówno odnosić się do mężczyzn, jak i do kobiet, i mają w liczbie pojed., części też mnogiej deklinację żeńską. Najstarożytniejszymi z nich są: *sierota*, *kaleka*, do późniejszych należą: *bakula* — ‘człowiek wielomówny’, *beksa*, *ciura*, *gazda*, *haraburda*, *Kaszuba*, *klecha* (clericus), *kuchta*, *kutwa*, *łapa* — praedo Stppp. II, nr. 2253 r. 1429, *mantyka* (z łac. *mantica* — ‘biesagi’), *mara*, *matolka* (ob. *matolek* — ‘kretyn’), *mańdrala*, *mazepa* — ‘ten, co się maże, często płacze’, *niezguta*, *plaksa* (R. XXXIII, 125), *poczwaru*, *pokraka* (także w znaczeniu: zwada, kłótnia), *sknera*, *smerda*, *strzyga*, *wyga* (= dawniej ‘stare psisko’, p. Linde, teraz ‘człowiek znający różne wybiegi’), *zmora* (od mrzeć), *znajda*, *źminda* w stp. jeszcze w znaczeniu ‘skąpstwo’ p. Linde, teraz oznacza człowieka, nudzącego innych swymi wymaganiami.

Liczne są również na *-a* imiona osobowe, zapożyczone z języków klasycznych: *despota*, *patryjota*, *patryjarcha*, *monarcha*, *anachoreta*, *geometra*. Obszerniejsze grupy stanowią zakończone na *-ita*: *adamita*, *barnabita*, *jezuity*, *neofity*, *sodomity* oraz na *-sta*: *altysta*, *anabaptysta*, *artysta*, *ateista*, *deista*, *egoista*, *encyklopedysta*, *entuzjasta*, *jurysta*, *kawalerzysta*, *legjonista*, *organista*, oraz analogiczne do nich: *basista*, *bębenista*, *dudzista* — ‘dudarz’. Prawidłowe stp. *akolit* poszedł też za przykładem licznych na *-a* i przybrał formę żeńską: *akolita* również jak: *kamedula*. *Grabia* oraz podobne: *margrabia*, *burgrabia* najpewniej są zapożyczone nie wprost z niemieckiego, lecz z czeskiego gdzie *grabia*, *grabě*, późniejsze *hrabě* mogło przybrać końcówkę analogiczną do *kniežě*.

§ 355. W języku polskim mamy też liczne wahania między końcówką męską a żeńską także w obrębie imion nieosobowych, i zjawisko to musi być bardzo starożytne ze względu choćby na

różnice, zachodzące między pols. *ptak*. rus. птица, *pacha* — пахъ, *osetka* — оселокъ, *bartóg* — берлога, *zawora* stsl. завоpa, rus. заворъ i t. d. Tu jednak rodzaj zależy w zupełności od końcówki, t. j. imiona na *-a* są zawsze żeńskie, imiona zaś na spółgłoskę — zawsze męskie. Zazwyczaj jednak w dzisiejszym języku literackim używa się tylko jednej formy, albo męskiej, albo żeńskiej. Forma zachowana tylko w zabytkach, a dziś już wyszła z użycia, stoi w nawiasie; zapożyczone: *blacha* (*blach*), (*chwyż*) *chwyża*, (*fig*) *figa*. *gmina*. *gmin* — 'tłum, lud'. *grępla* (*grępel*). (*kartofla*) *kartofel*, *mórg*, *morga*, (*rozynka*) *rozynek*, *sprycha* (*sprych*). *szrama* (*szram*), (*sznura*) *sznur*; rodzime: (*obrzędu*) *obrzęd*, *wypłata* *wypłat*, np. *na wypłat*, *opieka* (*opiek*), *osnowa* (*osnow*), (*ośrodku*) *ośrodek*, *para* (*par*), (*patyku*) *patyk*. (*piega*) *pieg*. (*plata*) *płat*, *podnieta* (*podniata*, *podniat*), *podstawka* (*podstawek* R. XXXIII. 136), (*pojazdu*) *pojazd*, (*pokłona*) *pokłon*, (*pomiaru*) *pomiar*, *ponowa* (*ponów*), (*popręga*) *popręg*, *poręba* (*porąb*), *potrzeba* (*potrzeb*), (*powaba*) *powab*, *pycha* (*pych*), (*rozporka*) *rozporek*, *wyspa* (*wysep*), (*zapusta* TPaw. III, nr. 359) *zapust*, (*zasięka*) *zasięk*.

Bardzo często imię zapożyczone jest tego samego rodzaju, jak i w języku, z którego zapożyczenie wzięto, np. męskie *areszt* (der Arrest), *alaun* (der Alaun), *akt* (actus), *adwent* (adventus, der Advent), *abzac*. *obcas* (der Absatz), *abszyt* (der Abschied), *abrys* (der Abriss) i t. d. żeńskie: *apteka* (ἀποθήκη, die Apotheke), *aprobata* (die Approbata), *antaba* (die Handhabe), *alkowa* (une alcove), *alea* (une allée), *gazeta* i t. d. jak również wszystkie, wzięte z łaciny na *-tio*: *abdykacja*, *abjuracja*, *ablucja*, *abrewjacja*. Z nijakich bardzo rzadkie zachowują rodzaj pierwowzoru np. *futro* (das Futter), daleko częściej zmieniają formę na męskie: *argument* (argumentum), *amonjak* (ammoniacum), *amfiteatr* (das Amphitheater), *amalgamat* (ἀμάλγμα), *halsztuk* (das Halstuch), stp. *alszbund* (das Halsband), *alabastr* (ἀλάβαστρον), *akrostych* (ἀκρόστιχον), *gmach* (das Gemach), łacińskie zaś na *-ium* przyjmują nieraz końcówki żeńskie: *astrolabja* (astrolabium), *antependja* (antependium), *amfibja* (amphibium) ale: *gimnazjum* i inne podobne.

Zarówno też i w zakresie dwu innych rodzajów zachodzą niezgodności, mamy np. rodzaj męski zamiast żeńskiego: *antyk* (une antique), *aljans* (une alliance), stp. *agażant* (une engageante), *adres* (une adresse), *grymas* (une grimace), *gawot* (une gavotte), i t. d. zamiast oczekiwanych: *antyka*, *aljansa* i t. d. Wszystko to są zapożyczenia nowe, pochodzące z czasu, kiedy już końcowe *-e* w języku

francuskim przestało się wymawiać, wskutek czego wyraz francuski przyjęto w postaci, podobnej do typu imion rodzimych polskich rodzaju męskiego (z końcówką na spółgłoskę). Niewiadomo jednak, dlaczego niektóre imiona obce rodz. męskiego stały się w języku polskim żeńskimi, np. *ambona* (gr. *ὀ ἀμβων*, śr. łac. *ambo*, por. *ambonem*... *decoratum*, *Ducange*), *altana* (der *Altan*) i niektóre inne.

§ 356. Nietylko w polskim, ale we wszystkich językach słowiańskich i innych pokrewnych bardzo rozmaicie traktowany jest stosunek rodzaju gramatycznego imion zwierzęcych do płci zwierząt. Przedewszystkiem zaznaczyć trzeba, że im większą rolę zwierzę odgrywa w życiu człowieka, im mu jest bliższe, mniej obce, tem silniej w formie imienia odbija się czynnik znaczeniowy, t. j. tem częściej w nazwie zwierzęcia zaznacza się płeć jego. Różnopłciowe jednostki mają różnorodziejowe imiona w obrębie zwierząt domowych i niektórych tylko dzikich. I tu jednakże większa lub mniejsza równorzędność tych imion różnorodziejowych zależy w najznaczniej-szej mierze od różniczkowania korzyści, którą zwierzę przynosi człowiekowi. To różniczkowanie nigdzie wyraźniej nie występuje, jak śród bydła: osobniki męskie dają człowiekowi pracę swych mięśni, osobniki żeńskie — mleko. To też język nie miesza nazw: krowy i wołu lub byka: dla obu płci istnieją właściwe każdej z nich nazwy męskie i żeńskie: *wół*, *byk* stp. *karw*; *krowa*, *jałowica*. dla stada zaś, obejmującego jednostki obu płci, zdawna była w wyłącznem użyciu specjalna nazwa: stp. *skot*. teraz *bydło*.

Inne gatunki zwierząt domowych już nie mają tak różniczkowanych funkcji, choć więc istnieją osobne nazwy dla jednostek różnopłciowych, ale przewaga jest po stronie albo męskiej, albo żeńskiej, stosownie do przyczyn specjalnych. *Klacz*, *kobyła*, stp. *świerzopy* na równi z *wałachami*, *ogierami* i wszelkiego rodzaju *koni* stanowią siłę pociagową, to też stadem *koni* nazywamy stado różnopłciowe i najczęściej *dobrym koniem* nazywamy tak samo osobnik męski, jako też i żeński. Ponieważ samce w ogólności uchodzą za silniejsze, przeto wszelkie nazwy koni lepszych są męskie np. *dzianet*, *bachmat*, *rumak*, liche natomiast osobniki dostają przerwiska żeńskie: *szkapa*, *hetka*, *marcha*, *parepu*.

Gdzie chodzi głównie o przychowek, a więc gdzie osobniki żeńskie większą dla człowieka mają wartość i w większej od męskich liczbie są hodowane, tam też ich imiona zyskują przewagę nad męskimi: nazwa *owce* obejmuje i owce właściwe, i *barany*,

i *skopy*; *świnie* (razem z *wieprzami*), a także i z ptactwa domowego: *kury*, *kaczki*, *gęsi*, *indyki*. Zato *pies* ma przewagę nad *suką*, a ze zwierząt dzikich: *jeleń* nad *łanią*.

Naturalnie przewaga jest tu rozumiana w znaczeniu większej częstości używania i możności przystosowania nazwy jednego rodzaju gramatycznego do osobnika płci nieodpowiedniej; gdzie zaś zachodzi potrzeba uwydatnienia płci zwierzęcia, tam używa się imion właściwego rodzaju gramatycznego: *baran* lub *skop*; *wieprz*, *knur*; *kur*, *kogut*, *kapłon*; *kaczor*, *gęsior*, *indyk*.

Oprócz wymienionych istnieje jeszcze szereg imion zwierzęcych, mających tę właściwość, że imię męskie bywa używane również na oznaczenie osobnika płci żeńskiej, choć są w języku osobne postaci imion żeńskich, używane rzadziej, t. j. w specjalnym celu uwydatnienia płci zwierzęcia np. *ogar* stp. *ogarz* (*ogarczyca*), *wyżeł* Stppp. II, nr. 2547 r. 1434 (*wyźlica*), *chart* (*chareica* Stppp. II nr. 954, r. 1403), *kot* (*kotka*, *kocica*), *osieł* (*oślica*), *lis* (*liszka*), *wilk* (*wilczyca*), *niedźwiedź* (*niedźwiedzica*), *lew* (*lwica*), *żubr* (*żubrzyca*, *krowa*), *gołąb* (*gołębica*), *paw* (*pawa*, *pawica*), *orzeł* (*orlica*), *cietrzew* (*cieciorka*) i t. d.

Czy w dwójkach takich jak: *sarn* — *sarna*, *wron* — *wrona*, *rybitw* — *rybitwa*, *jaszczur* — *jaszczurka*, *żmij* — *żmija*, *stonóg* — *stonoga* odbijał się niegdyś wzgląd na płeć danych osobników, o tem można wątpić.

Najobszerniejszą masę imion zwierzęcych tworzą imiona jednorodnjowe, t. j. takie, od których nigdy nie tworzą się pochodne z inną końcówką rodzajową. Są to po największej części imiona zwierząt, których płeć jest jednakowo obojętna dla człowieka, albo trudna do rozróżnienia; przedstawiciele obu płci jednakowo są dla ludzi pożyteczni, szkodliwi, lub ani pożyteczni, ani szkodliwi. Imiona te dzielą się na dwie grupy: męskie i żeńskie.

I. Imiona męskie: ssących: *bóbr*, *dzik*, *gacek*, *nietoperz*, *gronostaj*, *jeż*, *kret*, *królik*, *lewart*, *łoś*, *rys*, *szczur*, *tchórz*, *zając*, *delfin*, *wieloryb*. Ptaków (ogólna nazwa męska *ptak*), *bak*, *bekas*, *birkut*, *boćian*, *czyż*, *derkacz*, *drop*, *drozd*, *dubelt*, *dudek*, *dzięcioł* *dzioniec*, *garłacz*, *gawron*, *gil*, *głuszc*, *grabotusk*, *jarząbek*, *jastrząb*, *kanarek*, *ko-buz*, *koliber*, *kruk*, *kszyk*, *kulik*, *sęp*, *skowronek*, *słowik*, *struś*, *szczygieł*, *trznadel*, *zimirdek*, *żóraw*. Ryb (ogólna nazwa żeńska: *ryba*), *dorsz*, *dubieli*, *jazgarz*, *jesiotr*, *karaś*, *karp*, *kielb*, *leszcz*, *lin*, *łoś*, *miętus*, *okun*, *piskorz*, *pstrąg* (ale także choć rzadkie: *pstrążku*), *śledź*, *szczupak*. Gadów (ogólne imię męskie: *gad*), *wąż*, *padalec*, *okularnik*,

grzechotnik, smok. Owadów (ogólne imiona męskie: *owad, czerw, robak, żuk*): *bak, chrząszcz, chrabaszcz, giez, komar, mól, motyl, pajak, pędrak, szerszeń, świerszcz*.

II. Imiona żeńskie: Ssących: *gienia, kuna, łaska a. łusica, małpa, mysz, wydra, żyrafa, pantera*. Ptaków: *blotniczka, czajka, czapla, czeczotka, dzierlatka, gardlica, gęgżołka, jaskółka, jemiolucha, kania, kawka, kukułka, kuropatwa, makolągwa, piegża, pliszka, przepiórka, sowa, sikora, sroka, wiewilga, zięba, żółta*. Ryb: *bleja, czeczuga, dretwa, płoć a. płotka*. Gadów: *żmija, ropucha, żaba*. Owadów: *biedronka, glista, gnida, liszka, gusienica, mrówka, mucha, osa, pluskwa, pszczoła, pchła, wesz*.

Między temi imionami są bardzo niedawne zapożyczenia, ale większość należy do ogólnosłowiańskich, a niemało też znajdzie się i takich, które nie zmieniły rodzaju od czasów praarjoeuropejskich. Czem się tu kierowano przy wyborze rodzaju, trudno odgadnąć, w każdym razie na uwagę zasługuje fakt, że imiona czworonogów i ptaków drapieżnych po największej części są jednorodzajowe męskie. Nadto tutaj również występuje w całej pełni zasada, że rodzaj grammatyczny zgadza się z formą słowa, a więc czynnik formalny stanowczo bierze górę nad znaczeniowym.

Liczba.

§ 357. Jak w innych językach słowiańskich, tak i w polskim zachowały się tylko dwie liczby: pojedyncza i mnoga. Liczba podwójna wyszła zupełnie z użycia, t. j. nie istnieje już w świadomości osób mówiących jako osobna kategorja znaczeniowa, szczątki zaś form dawnej liczby podwójnej mają już znaczenie liczby mnogiej.

§ 358. Liczba podwójna.

Użycie jej w zabytkach staropolskich prof. Baudouin de Courtenay w Kuhna „Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung“ r. 1870 t. VI, str. 63 określił w ten sposób, że stosowano ją prawie wyłącznie przy imionach parzystych członków ciała (po większej części z zaimkami dzierżawczemi), oraz przy innych rzeczownikach w połączeniu liczebnikami: „dwa“, „oba“. Delbrück, „Vergl. Syntax“ I, 133, zasadę, postawioną przez G. Hermanna dla języka greckiego, rozciąga na wszystkie języki arjoeuropejskie, twierdząc, że tam, gdzie parzystość przedmiotów ze względów naturalnych, lub konwencjonalnych a powszechnie uznawanych, nie była oczy-

wistą, używano przy formie liczby podwójnej imion liczebnika „dwa“. Z tego wypływa, że formy: „oba“ i „dwa“ bynajmniej nie były równorzędne, gdyż pierwsza z nich, jak to i dziś jest w zwyczaju, możliwą była do użycia tylko w tych razach, gdy parzystość przedmiotów ze względów naturalnych lub konwencyjonalnych była oczywistą. Raczej więc za współrządne przyjąć należy formy: gołej liczby podwójnej i tejsze liczby w połączeniu z „oba“, aniżeli formy łączących się z „dwa“ i „oba“. Można więc było powiedzieć: „ręce“ lub „obie ręce“, oraz: „dwie słowie“ ale nie „obie słowie“. Użycie zaś w pierwszym wypadku liczebnika „dwa“, a w drugim formy „oba“ zależało od specjalnych przyczyn, o których powiemy niżej.

Rozróżniamy wskutek tego trzy rodzaje parzystości, a mianowicie: naturalną, konwencyjonalną i przypadkową.

Parzystość naturalna zachodzi przedewszystkiem w symetrycznych organach ciała, które w języku staropolskim występują najczęściej w formie gołej liczby podwójnej. Liczne przykłady tego znajdujemy w zabytkach np. w psalterzu Florjańskim: *Boga szukał jeść rękama moima* 76, 2. *Ręce jego służyły jesta* 80, 6. *Plecoma swoima zastłoni ciebie* 90, 4. *Oczyrna twyma uznamięnasz* 90, 8. *To morze wielkie i szerokie rękama* 103, 26. *Ręce twoi, gospodnie, uczynilesta mnie* 118, 73. Z kazań Gnieźnieńskich: *Chciła się swyma rękama dotknąć* R. XXV, 36. *Wszyciek świat w swu rękę jest ji on był zgromadził* 37. *Dzieciątka jest na swu rękę była nosiła* 38. Z Biblii Zofji: *Narodzili się na kolanu Jozefowi* Gen. 50, 22. *Kako jeść was przeniosł na skrzydłu orłowu* Ex. 19, 4. *K niemużesz przysła i uciekła pod jego skrzydło* Ruth 2, 12. *Wynieście odtąd każdy z was kamień na swu plecu* Jos. 4, 5. W tychże wypadkach, choć rzadziej, używa się przy liczbie podwójnej liczebnik: „oba“: *oczy obie. ręce obie, obiema rękama*.

Parzystość konwencyjonalna wyraża się już najczęściej w połączeniu z liczebnikiem nietylko „oba“ ale także i „dwa“, przeważa jednak użycie pierwszego liczebnika. Najczęściej trafiają się przykłady na: „*obie stronie*“ np. R. XXV, 50; R. XXXIII, 150 i t. d. „*obiedwie stronie*“ w. XVI PrFil. II, 540. ale także zrzadka spotyka się „*dwie stronie*“. Do tejsze kategorii należy: *Pomażecie na oba podwoja* BZ. Ex. 12, 7. *Na obu podwoju* Ex. 12, 23. *Na obu boku* Ex. 36, 11. Zamiast „*dwie płci*“ z r. 1695 i 1720 u prof. Baudouina de Courtenay oczekiwaliśmy raczej „*obie płci*“, ale może tutaj autorowie chcieli zaznaczyć z naciskiem, że dwie płci tylko istnieją, a nie

więcej ani mniej, w tem bowiem tylko znaczeniu używa się liczebnik „dwa“ przy imionach, tworzących pary naturalne, a po większej części także i w wypadkach parzystości konwencjonalnej. Stosownie do tego czytamy w Biblii Wujka: *Lepiejci tobie utomnym albo chromym wnieść do żywota, niżli, mając dwie ręce albo dwie nodze, być wrzuconym w ogień wieczny* Mat. 18. 8. *Lepiejci tobie z jednym okiem unieść do żywota, niżli, dwie oczy mając, być wrzucony do piekła ognistego* Mat. 18, 9.

Parzystość przypadkowa zachodzi najczęściej, przyczem zwykle dodaje się tu liczebnik „dwa“. W języku sanskryckim, staropolskim, starosłowiańskim znaną jest w wypadkach parzystości przypadkowej liczba podwójna anaforyczna (p. Delbrück, Vergl. Syntax I, 134, 141), t. j. goła liczba podwójna. lub z liczebnikiem „oba“, jeżeli w jednym ze zdań poprzednich był użyty liczebnik „dwa“. W zabytkach staropolskich trafia się ona rzadko; w Biblii Zofji mamy rozmaite traktowanie tej formy np. obok: *Wziął dwa syny jego... i żona twa, i dwa syny twa z nią* Ex. 18. 3 i 6, znajdujemy kilka razy użytą l. podw. anaforyczną: *Lamech pojął dwie żenie... i rzekł Lamech swyma żonama, drzewiej rzeczonyma* Gen. 4, 19 i 23. *To gdyż Cham ujrzał, powiedział bratoma swyma* Gen. 9, 22. *Ostała żona sirotą po dwu synu i po mężu... A wstawszy, chcąc do swjej włości ić z obiema niewiastama... wyszła* Ruth 1, 5 i 6.

Już w najdawniejszych zabytkach języka polskiego zam. liczby podwójnej spotykamy mnogą. lub formy mieszane. Wprawdzie w psalterzu Florjańskim występują prawidłowe formy: *Podług czystoty ręku moju* 17, 27. *Skutki ręku jego* 18, 1. *Niewinowaty rękama* 23, 4, gdzie w psalterzu Puławskim stoi już liczba mnoga, ale i we Florjańskim często bywa wymiana liczby podwójnej na mnogą np. *Pod nogi jego* 8, 7. *Pod nogi moje* 17, 42. *Ćielca młodego, jeź dobywa rogów* 68, 36. *Dam sen oczyma moima, a powiekam moim drzemanie* 131, 4. W Gn.: *przed jego nogami* R. XXV, 44, a w zabytkach w. XV już stale formy liczby podwójnej mieszają się z formami liczby mnogiej np. w psalterzu Puławskim: *Działo ręku naszu* 89. 19. *Ręku naszych* ib., w BZ., *Jeźtoby uciekło naszych ręku* Deut. 2, 36 (zam. *rak*) i t. d. Ostatecznie jednak liczba podwójna wyszła z użycia dopiero z końcem XVII albo z początkiem XVIII wieku. U pisarzy z epoki Stanisława Augusta znajdują się już tylko te jej formy szczątkowe, które przechowały się w języku literackim do dnia dzisiejszego.

§ 359. Liczba pojedyncza i mnoga.

Ogólna zasada, że przez liczbę pojedynczą wyraża się imię jednego przedmiotu, a przez mnogą — imiona mnogich przedmiotów, niezawsze teraz w języku bywa zachowywana. Stosunek wzajemny normalny obu tych liczb został zakłócony w ten sposób, że we wszystkich językach arjoeuropejskich potworzyły się kategorie imion, używanych tylko w jednej liczbie, a nadto w wielu znów wypadkach, gdzie obie liczby są w użyciu, ze zmianą liczby zmienia się też mniej lub więcej znaczenie samego imienia.

§ 360. Singularia et pluralia tantum. Trzy są główne kategorie imion, używanych wyłącznie, lub prawie wyłącznie w liczbie pojedynczej: imiona indywidualne, t. j. imiona własne, imiona pojęć oderwanych (abstrakcyjnych), oraz imiona oznaczające pewną jednolitą masę; odmianę tych ostatnich stanowią imiona t. z. zbiorowe. Wyłącznie, lub prawie wyłącznie w liczbie mnogiej używane są imiona pojęć, rozumianych jako złożone z wielu części, przedstawiających się więc jako mnogość owych części.

Często zdarzają się pozorne uchylenia od tej zasady wskutek rozmaitych przyczyn, z których najważniejszą stanowi przeniesienie imienia z jednego pojęcia na inne, jemu pokrewne. Najmniej stałymi są singularia tantum, ponieważ zawsze można teoretycznie utworzyć odpowiednią dla nich formę liczby mnogiej i bardzo nieliczne są wypadki, w których to przedstawia się rzeczą niemożliwą ze względów czysto gramatycznych np. imiona: *człowiek*, *dziecko* nie mają liczby mnogiej nie z przyczyn psychologicznych, ale czysto formalnych i historycznych, t. j. ponieważ formy: *człowiecy*, *dziecka* (znane zresztą z zabytków) zostały zastąpione przez jednoznaczne formy innych tematów: *ludzie*, *dzieci*. Natomiast brak liczby mnogiej od imienia *zwierz* wypływa zapewne z tej przyczyny, że dawniej było to imię zbiorowe, por. *Pełne zwierza bory* Mick. Natomiast znacznie stałszymi są pluralia tantum, bo jeżeli imię już w liczbie mnogiej teraz oznacza pojęcie jednostkowe, to forma tego imienia w liczbie pojedynczej mogłaby conajwyżej być tylko jego synonimem.

Singularia i pluralia tantum Delbrück rozpatruje według kategorii znaczeń:

I. Imiona własne używają się wyłącznie w liczbie pojedynczej z wyjątkiem gdy: 1. Imię własne jest nadane różnym osobom, miejscowościom i t. d. *Obaj są Tadeusze. Jest kilka Krakowów.*

2. W zwrocie poetyckim: *Mieliśmy Koperników, Skargów, Kochanowskich*. 3. W zakresie nazwisk rodowych. Między imionami własnymi są jednak liczne, używane wyłącznie jako pluralia tantum, a mianowicie nazwy krajów, miast i wsi, osad i innych miejscowości: *Czechy, Węgry, Niemcy, Prusy, Włochy, Chiny, Kaszuby, Kujawy, Żuławy, Łużyce, Sopoty, Dublany, Maciejowice, Owczary, Kobierniki, Piekary, Olendry, Pomorzany, Kurozwęki, Sobokleski, Karpaty, Tatry, Alpy, Bałkany* i mnóstwo innych. Właściwie są to nazwy albo ludzi, którzy miejscowość tę zamieszkiwali, gdy nazwa powstała, albo też w imieniu miejscowości ukrywają się nazwy cech, miejscowości te charakteryzujących np. *wieś Strugi, pałac Łazienki, Żuławy* (wyspy) i t. d. Liczne nazwy mają pochodzenie niewiadome.

II. Nazwy pojęć oderwanych zawsze występują w liczbie pojedynczej, o ile istotnie abstrakcyjne pojęcia oznaczają, gdy jednak pojęcie nabiera znaczenia konkretnego, imię może być użyte również i w liczbie mnogiej. Niektóre z pojęć oderwanych wcale konkretyzacji nie ulegają, to też imiona ich w języku nigdy w liczbie mnogiej się nie używają: *wiek* (długość życia ludzkiego), *życie* (zwroty takie jak np. *W bitwie wiele żyć ludzkich pogasło* — uważają się za niepoprawne i trafiają się niezmiernie rzadko), *ujma, ostoja, statek, stateczność*, liczne imiona z końcówką *-nie*, lub *-cie*: *stawanie, bicie, zabijanie* (natomiast *zabójstwo* może być pojmowane abstrakcyjnie i konkretnie: *liczne zabójstwa popełniono*), *pójście* (ale *ujście* także konkretnie np. *ujścia rzek*), *szycie, utarcie, ucieranie, spanie*; na *-stwo*: *krasomówstwo, szewstwo, budownictwo, krawiectwo*. Nazwy władz i stanów duchowych: *spryt, srom, sromota, wstyd, słuch, (słuchy = pogłoski), wzrok, smak, powonienie, czucie, szal*. Nazwy czynności: *ucieczka, strzyża, wymowa, uprawa, szwargot, kłus, galop, ścisk, śpiączka* i t. d. Liczne imiona na *-ość*: *rzeczywistość, śmiałość, śmiertelność, nieśmiertelność*. Z różnorodnem znaczeniem: *wschód, zachód, północ, południe; dziś, jutro*.

Natomiast w liczbie mnogiej występują imiona skonkretyzowanych pojęć, oznaczających czynności, trwające przez czas dłuższy: *zaloty, zabiegi, konszachty, zapasy, zwiady* i t. d. Podobnie rzecz się ma z niektórymi (niejednodniowemi) uroczystościami i obchodami uroczystemi, którym towarzyszą zwykle liczne ceremonje np.: *gody, Zielone świątki, zapusty* (natomiast obok starop. *mięsopusty* PrFil. II, 539. dzisiejsze: *mięsopust*), *zaduszki* (modlitwy za dusze ludzi

zmarłych), *wigilje* (to samo, por. *Wigilje za umarte ludzie*), *egzekucje*, *chrzciny*, *wodziny*; czynności sądowe: *roki roczki*, *poroczki*, *rugi*.

III. Nazwy masy mają formę wyłącznie liczby mnogiej, gdy masa pojmowana jest jako zbiorowisko oddzielnych, często niejednorodnych, w luźnym związku zostających z sobą cząstek np. *kudły*, *łakocie*, *bakalje*, *otreby*, *opitki*, *wytłoczyny*, *wety*, *zlewki*, *powidła*, *drożdże*, *drwa*. Można by się spodziewać, że dla oddzielnej cząstki tak pojmowanej masy istnieje imię w liczbie pojedynczej. tymczasem rzadko się używa form takich, jak np. *łakoć*, *bakalja*, albo staropolskie: *drożdża* np. *drożdża jęgo nie jest sie przemienita* Fl. 74, 8.

Jeżeli masa jest pojmowana, jako ciało jednolite, wtedy jej imię występuje w liczbie pojedynczej np. *masło*, *mleko*, *woda*, *mąka*, *śmietana*, *ślód*, *strzedź*, *miód*, *szron*, *rosa*, *wetna*, *szerść*, *tlen*, *azot*, *siarka*, *żelazo*. Jeżeli od tych imion tworzy się liczba mnoga, to zawsze ma ona specjalny odcień znaczenia. Tu należą także imiona różnego znaczenia na *-ina*: *śtonina*, *wołowina* (mięso wołowe), ale obok *wędlina*, także: *wędliny*; *dębina* (drzewo), *olszyna* (las), stp. *ścina* (gotówka). Często imię jednostkowe używa się do oznaczenia masy, a więc ukazuje się w znaczeniu zbiorowem, np. *śłoma* (w znaczeniu jednej słomki i masy), *ziarno*; nazwy roślin, zwłaszcza drobnych: *trawa*, *żyto*, *pszenica*, *szczaw*, *marchew*, *pietruszka*; obok wyrażen: *rosną tu drzewa*, *dęby*, *sosny*, używa się w lic. poj. *zwieziono drzewo na opał*, *na budowę domu*, *dom zbudowany z drzewca*, *z modrzewiu*, *z dębu*. Obok: *Nie wyłowil ryb (z) stawów* Stppp. II, nr. 3240. czytamy: *Nie łowili ryby* Stppp. II, nr. 3210. *Przyszła kobyłka i chrząst*, *jemuż nie było czysta* Fl. 104 33. *Posłał w nie psią muchę, i jadła je, i żabę, i rozegnała je* Fl. 77, 50, lub w języku dzisiejszym: *robotnik*, *najemnik*, *żołnierz* i t. d. w znaczeniu: *robotnicy*, *najemnicy*, *żołnierze*.

Częściej dla imion zbiorowych służą osobne wyrazy, z których jedno nie używają się wcale w liczbie mnogiej np. *szlachta*, *hałastra*, *gawiedź*, *motłoch*, *bydło* i t. d., inne zaś w obu liczbach występują: *tłum* — *tłumy*, *masa* — *masy*, *kupa* — *kupy*, *trzoda*, *zgraja*, *stado*. Działają tu przyczyny psychologiczne: w pierwszym wypadku pojęcie zbiorowe przedstawia się jako coś mającego granice nieokreślone, w drugim zaś — jako pewna całość z wyraźnemi choć zmiennemi konturami.

Imiona zbiorowe ze względu na swą formę dzielą się na kilka kategorii, z których nie wszystkie są jednakowo trwałe w języku.

Do najtrwalszych należą imiona z końcówkami: *-stwo*, oraz dawne tematy na *-i-*. Imiona na *-stwo* nie mają liczby mnogiej np. *pospólstwo, chłopstwo, plectwo*.

Imiona od dawnych tematów na *-i-* do dziś zachowują znaczenie zbiorowości i liczby mnogiej nie tworzą: *młodzież, drób, czern, gawiedź, czeladź, śniedź, szadź, straż, Rus, Jaćwież, Żmudź*; imię *zwierz* ma już znaczenie jednostkowe, ale liczby mnogiej nie tworzy.

Formy na *-a* części zachowały znaczenie imion zbiorowych: *szlachta, drużyna* i t. d.; niektóre ze zbiorowych dzisiejszych występują w języku staropolskim jako jednostkowe np. *mężczyzna, gotota* — *impossessionatus* Stppp. II, nr. 4143, i 3864. Częściej zaś bywa odwrotnie: *moja bracia* TPaw. IV, nr. 2666 dziś już: *moi bracia*, tak samo jak: *święcia* Stppp. II, nr. 1729, *wojcia, księza* i t. d. uważane są za formy liczby mnogiej i odpowiednio też się odmieniają: *braciom, księżmi* i t. d.

Imiona zbiorowe na *-e* (prasl. *-ije*) także tylko w części pozostały z niezmienionem znaczeniem: *pierze, włosie, papie, pąkowie, siłowie, strącze, prącie* (R. XXXIII, 134), *obuwie, zboże, świętopietrze*; niekiedy też, choć bardzo rzadko, w liczbie mnogiej, ale już w nieco zmienionem znaczeniu np. *zboże* — *zboża* (różne gatunki) por.: *Winnice i oliwia, jegożeście nie współdzili* BZ. Jos. 24, 13.

W języku staropolskim zachowały się takie imiona zbiorowe, które już dziś uważane są za formy liczby mnogiej, lub zupełnie wyszły z użycia: *Poczęli rwać kłose i jeść* Wujek, Mat. 21, 8. *Bo lubo było sługam twoim kamienie jego* Puł. 101, 15. *Rzecz, aby to kamienie stało się chlebem* Wujek, Mat. 4, 3. *Niech kamienie woła* Rej Zwrc. 5. *Węgle rozżęto się jest od niego* Fl. 17, 10. *Ogłodzą wszystko drzewie* BZ. Ex. 10, 5. *Przykryła je październym lnianym* BZ. Jos. 2, 6.

Już w dawnych zabytkach polskich widzimy tu ścieranie się dwu zasad: formalnej i znaczeniowej, gdyż imiona zbiorowe, mające formę liczby pojedynczej, łączą się często z orzeczeniami lub określeniami, postawionemi w liczbie mnogiej, np. *Przeto lud spowiadać ci się będą* Fl. 44, 20. *Dom izraelow błogostawcie Gospodzinu* Fl. 134, 19. *Służyć będą tobie rod* BZ. Gen. 27, 29. *Zjawią się kwiecie* BZ. Num. 17, 8. *Rzesza barzo wielka stali szaty swoje* Wujek, Mat. 21, 8. *Poslednia wielkość zachodniej strony miasta dotykali* BZ. Jos. 8, 13. *Ostatek luda szli za skrzynią* BZ. Jos. 6, 13.

IV. Nazwy różnych przedmiotów z dwu lub kilku części złożonych mają formę liczby mnogiej: a. narzędzia, części budowli i t. d.: *szczypce, kleszcze, nożyce, dudy, gajdy, skrzypce, basy, grabie, cepy, widły, pochy a. tłuki* (miądlica, cierlica), *żarna, sanie, dyby, więzy, kajdany, nosidła, nosze, okulary, drzwi, podwoje*, (ale w stp. także w l. poj.: *u podwoja* BZ. Ex. 12, 22), *wrota, koszary*; b. ubiory lub ozdoby: *spodnie, pludry, szarawary* i wszystkie inne synonimy, tę część ubrania oznaczające; nazwy futer: *barany, lisy, niedźwiedzie* i t. d.; *postoły, sulejaty, kurpie, łapcie, kierpce* (rodzaje obuwia), *kóski* (mucet księży), *paramenta* (aparaty kościelne); c. członki ciała, zwłaszcza symetryczne: *usta, dudki, baki a. bokobrody* i t. p. rzadkie nie mają wcale liczby pojedynczej; częściej w zwyczajnem użyciu bywa liczba mnoga, ale możliwą jest i liczba pojedyncza niekiedy w tem samym niezmienionem znaczeniu, albo też, gdy się chce jeden z symetrycznych organów oznaczyć. np. *piersi* (według Lindego poważniej brzmi *piers*), stp. *pokrątki* — ‘nerki’, *plecy* (ale: *Obrocili k tobie plece swe* BZ. Neh. 9. 29), *łędźwie* (ale *de lumbis* — *z łędźwia* R. XXXIII, 134), *płuca, wnętrności*, stp. *grędzi* — ‘piersi’ np. BZ. Lev. 7, 31. Niekiedy znów organ ciała, który za pojedynczy się uważa, ma nazwę w l. mnogiej np. *Krzyże mię bolę, Gardzielam moim* Fl. 118, 97. *Gardły zaduszę* R. XXXIII, 125. Tu, naturalnie, używa się także i liczba pojedyncza.

V. Osobną grupę stanowią singularia tantum, nazwy danin, właściwie przymiotniki rodzaju nijakiego, np. *czopowe, mostowe, kopytkowe, brukowe, strawne, pamiętne, meszne, podymne, łaziebne* — *balnealium* Stppp. II, nr. 3739, *poświętne* nr. 617, *rosztowe* nr. 1378, *gościnne* nr. 2275.

VI. Nazwy chorób i niedomagań są to singularia, to pluralia tantum np. *ospa, odra, czkawka* i t. d. *chromota* TPaw. IV, nr. 1107, *ślepotę* etc., a natomiast: *zółty, skrofuty, suchoty, mdłości, konwulsje, parchy*.

VII. Rozmaite inne jeszcze imiona występują tylko lub prawie wyłącznie w liczbie mnogiej np. nazwy gier: *szachy, kręgle, warcaby, płasy*; nazwy niektórych roślin: *kluczyki, obrazki, króliki, książki*; także: *dzięki, annaty, finanse, zwiady, gusta, czary, łazy, okopy, zutki a. popioły*. i t. d. Natomiast tylko w liczbie pojedynczej: *pogoda, wilgoć, zamróz, spieka a. spiekota, świt, zmierzch, siwizna, bielizna*.

VIII. Osobną kategorię stanowią imiona, mające formę liczby

mnogiej, a oznaczające parę lub grupę złożoną z osób płci różnej. Delbrück (Vergl. Syntax I. 117) nazywa tę formę eliptyczną liczbą mnogą: *rodzice, dziadkowie, ojcowie* — 'ojciec i matka', *przodkowie, potomkowie, Janowie Kochanowscy* (lub *Janostwo Kochanowscy*).

§ 361. Stosunek znaczenia obu liczb. Od normalnej różnicy w znaczeniu obu liczb (jednostkowość i wielość) język często odstępuje w dwu kierunkach: albo ta różnica słabnie, zaciera się, przechodząc w różnicę większej lub mniejszej masy, dłuższego lub krótszego trwania, i nareszcie znika, tak że imię w obu liczbach ma zupełnie to samo znaczenie, albo też przeciwnie, różnicy ilościowej towarzyszy zarazem różnica jakościowa, gdy pojęcie oderwane staje się konkretnem nieraz w stopniu tak znacznym, że w liczbie mnogiej występuje już właściwie zupełnie inne pojęcie.

I. Imiona, różniące się liczbą, oznaczają różne pojęcia czy to wskutek najdalej posuniętej konkretyzacji pojęcia abstrakcyjnego np. *brud* — *brudy* (brudna bielizna), *dobro* — *dobra* (majątek ziemski), *wesele* — *wesela* (gody weselne), *czar* — *czary* (obrzędy zabobonne), czy też wskutek innych przyczyn: *żelazo* — *żelaza* (sidła), *srebro* — *srebra* (stołowe), *korzeń* — *korzenie* (przyprawy), *sól* — *sole* (trzeźwiące), *popiół* — *popioły* (zwłoki), *posilek* — *posiłki* (wojskowe), *głowa* — *głowy* (wezwłowie: w *głowach* łóżka), *lód* — *lody* (cukiernicze) i t. d. Czasem przeciwnie, mamy pojęcie oderwane (z konkretnego) w liczbie mnogiej: *wagus* (człowiek włóczący się) — *ić na wagusy* (na włóczęgę).

II. Stopień konkretyzacji jest mniejszy: *sen* — *sny* (senne widzenia), *strach* — *strachy* (widma), *światło* — *światła* (palące się świece), *świętość* — *świętości* (przedmioty święte), *widzenie* — *widzenia*, *władza* — *władze*, *zawód* — *zawody* (biec w zawody) i t. p.

III. Konkretyzacja jest zupełnie słabą i wyraża się tylko w tem, że pewne pojęcie abstrakcyjne przyjmuje się jako cechę pewnego określonego przedmiotu, albo jako pewien szczegółowy objaw: *Nasze wszystkie sprawiedliwości* R. XXII, 239. *On jego groz nie bał się być* R. XXV, 41. *Na pomstach szkodników swych* R. XXII, 237. *Straszyć go rozmaitemi śmierciami począł* Skarga u Lindego. *Radości wam powiadam*. Pieśń z w. XV. *Wierzę widzieć dobra bożu* Fl. 26. 19. *Zła w siercoch ich* 27, 4. *Łędzwie moje napelnily są sie nieczystot* 37, 7. *Motwili są próżności, a łści... są myślili* 37, 13. *Napelniony są domowych lichot* 73, 21. *Wiele miłosierdz* 85, 4. *Gospodzin wie myślenia ludzka* 93 11. *Kto motwić będzie mocy gospodniowcy,*

usłyszany uczyni wszystkie chwały jego 105, 2. Zwłaszcza pojęcia, wyrażone z pomocą przeczenia, łatwo przybierają znaczenie konkretne i dlatego mogą być użyte w liczbie mnogiej: *niesprawiedliwości, nieszczęścia, nieprawidłowości* i t. d.

IV. Liczba poj. oznacza pewną masę, liczba mnoga — różne jej gatunki: *zboże — zboża, trawa — trawy, mięswo — mięsiwa, ciasto — ciasta, woda — wody* (mineralne) i t. d.; im gatunki są różnorodniejsze, tem częstsza jest w użyciu liczba mnoga. Także w niej wyrażają się przedmioty wyrobione z masy np. *chleby*, często w psalterzu Florjańskim.

V. Liczba pojedyncza oznacza masę, liczba mnoga — ogromne rozmiary tejże masy: *lód — lody, śnieg — śniegi, piaski, wody* (*Wyjął mnie z wod wiela* Fl. 17, 19. *Wody morskie* ib. 32, 7. *W wodoch wielikich* 106 23 i t. d.).

VI. Liczba mnoga oznacza długotrwałość lub powtarzanie się jakiegoś objawu: *składać komuś dzięki* (*dzięka* tylko w stp. np. z *dzięką* R. XXXIII, 130), *życzenia, prowadzić szepty, polecać się* *czym względem, wyprawiać się na zwiady, rozpocząć rządy, przybyć na święta, dawać pozory, mieć kwas w domu* i t. d.

VII. Różnica w znaczeniu między obu liczbami jest bardzo nieznaczna lub zupełnie znika: *zorza — zorze, nieszpor — nieszpory, łów — łowy* (np. w piosnce: *Pojedziemy na łów, na łów, na łowy*), *ukończyć szkołę a. szkoły, oddawać się nauce a. naukom, pójść w płas a. w płasy, ukończyć z kim rachunek a. rachunki, uczyć się rysunków a. rysunku, niebo a. niebios, grać na gęśli a. na gęslach, haftować na krośnie a. na krosnach, grać na organie a. organach, wozić taczka a. taczkami, mieć w domu pustkę a. pustki, nadstawiać pierś a. piersi, zginać krzyż a. krzyże, wystąpił obfity pot a. obfite poty, zarzucić na kogo sieć a. sieci, tortura — tortury, taki to jest czas — takie to są czasy, rogatka — rogatki, ślina — śliny, strój — stroje, strop — stropy, sadza — sadze, szrank — szranki, tył — tyły, waga — wagi, wás — wąsy, włos — włosy, wrzos — wrzosey, stp. szczebrzuch — szczebrzuchy, dawniejsze *fus* — teraz *fusy* i t. d.*

Okazuje się z tego, że jakkolwiek pierwotna zasada, normująca różnicę znaczenia liczby pojedynczej i mnogiej, w olbrzymiej większości wypadków zachowała się niezmiennie, to jednak skutek rozmaitych pobocznych procesów psychicznych w wielu razach została naruszona i zmieniona.

Przymiotnik. Liczebnik. Zaimek. Przysłówek.

§ 362. Przymiotnik wyraża cechę związaną z pojęciem rzeczownikowem, dlatego znaczenie jego ma treść prostą, a zakres jest właściwie zakresem tego pojęcia rzeczownikowego, z którym się wiąże, ograniczonym właśnie przez cechę, którą przymiotnik wyraża. Wskutek tego można powiedzieć, że przymiotnik ogranicza pośrednio i względnie treść rzeczownika.

Ponieważ pewne cechy mogą występować w silniejszym lub słabszym natężeniu, przeto funkcją niezależną przymiotnika jest stopniowanie według trzech stopni gramatycznych: równego, wyższego i najwyższego. Stopień natężenia cechy postrzegamy przez porównywanie przedmiotów pojedynczych, lub zebranych w grupy, posiadające daną cechę wspólną. Stopień równy stwierdza jednakowość natężenia cechy. Przez stopień wyższy zaznaczamy większe natężenie cechy jednego z dwu porównywanych przedmiotów, grup, rodzajów, gatunków: *te jabłka są smaczniejsze od tamtych, pudel jest mądrzejszy od charta, żelazo jest twardsze od drzewa*. Stopień najwyższy zaznacza największe natężenie cechy przedmiotu, porównanego ze wszystkimi innymi do niego podobnymi: *diament jest najtwardszym minerałem*.

§ 363. Liczebnik także ogranicza zakres pojęcia rzeczownego, ale (w przeciwieństwie do przymiotnika) bezpośrednio i bezwzględnie, i to jest jego jedyną funkcją niezależną. Ograniczenie to dokonywa się przez oznaczenie liczby jednostek, albo też kolejności, w której pewne przedmioty bierzemy pod uwagę; w pierwszym razie służą do tego liczebniki główne, w drugim — porządkowe. Ograniczenie może być zaznaczone w przybliżeniu przez liczebniki nieokreślne: *kilka, kilkanaście, kilkadziesiąt*.

§ 364. Zasadnicze znaczenie zaimka określa jego nazwa „zaimek“, która jest tłumaczeniem łc. pronomen, a to znowu jest przekładem gr. ἀνωμοία; przyimek ἀντί ma toż samo znaczenie, co polskie *za* w wyrażeniu: *mieć za. uważać za*: ξένος ἐστὶ ἀντί ἀδελφοῦ — ‘gość stoi za brata’, ‘znaczy tyle, co brat’. Grecy więc uznali zaimek *za* za wyraz zasadniczo równy imieniu, t. j. mający z niem wspólne najgłówniejsze, zasadnicze znamię treściowe. Tem wspólnem znamieniem rzeczownika i zaimka rzeczownikowego jest najogólniejsze pojęcie substancji — *ten*, niekiedy osobowości ludzkiej — *kto*, niekiedy rzeczy — *co*; wspólnem znamieniem przymiotnika

i zaimka przymiotnikowego jest pojęcie cechy, ale bez wykazania jej jakości — *taki*, wreszcie wspólnem znamieniem liczebnika i zaimka liczebnikowego jest pojęcie ilości, ale bez jej wymienienia — *tyle*. Poza tem na treść zaimka składają się wszystkie cechy pewnego pojęcia imiennego, którego zaimek jest równoznacznikiem dzięki tak zw. sytuacji, bo właśnie sytuacja w ogólnem znaczeniu tego słowa wyjaśnia, od jakiego pojęcia imiennego zaimek swą treść szczegółową zapożycza: sytuacją może być sens zdania lub gest wskazujący osoby mówiącej.

Zaimek od imion i czasownika tem jeszcze się różni, że od najdawniejszych czasów ma szczególne formy dla wyrażenia pytania, a forma zaimka pytajnego jest ta sama, co zaimka nieokreślonego: *powiedz co; co powiedzieć?* Funkcja zaimka nieokreślonego nie różni się od znaczenia zaimka w ogólności: kojarzy się on z pojęciem rzeczownem o treści niewiadomej; dlatego przypuszczać można, iż z niej się rozwinęła funkcja pytajna.

§ 365. Przysłówek jest szczególną formą imienia lub zaimka, wytworzoną na gruncie stosunków syntaktycznych, a wskutek tego nie posiada żadnych własnych funkcyj znaczeniowych, np. stopniujemy przysłówki te tylko, które przedstawiają się, jako modyfikacja przymiotników.

Czasownik.

§ 366. Do konjugacji wchodzić prócz form osobowych także nieosobowe: bezokolicznik i imiesłowy, pod względem znaczenia jednak imiesłowy mają zasadnicze znaczenie to samo, co przymiotnik lub przysłówek. Bezokolicznik pierwotnie był rzeczownikiem odsłownym, potem jednakże stał się wyrazicielem treści znaczeniowej czasownika w oderwaniu od wszelkich związków syntaktycznych (jakkolwiek w takie związki może wchodzić). W stosunku do innych form czasownikowych gra on rolę podobną do tej, którą w deklinacji ma mianownik jako nazwa. Właściwą przeto formą czasownika jest forma osobowa lub bezokolicznik.

M. Bréal, *Essai de sémantique*, twierdzi, że najpierwotniejszą funkcją czasownika było wyrażenie rozkazu i wykonania, co z czasem dało początek formom trybów: rozkazującego i oznajmującego. Teraz jednak na czasownik zapatrujemy się, jako na symbol językowy, oznaczający stan lub czynność. Uczony francuski lingwista

odzywa się z uznaniem o definicji czasownika, ustalonej przez Greków; według niej „czasownik jest częścią mowy, nie mającą przypadków, a natomiast posiadającą szczególne formy do oznaczania czasu, strony czynnej, biernej, lub nijakiej, osób, i zarazem wyrażającą dyspozycje (nastroje) duszy“ właśnie w trybach. Otóż stronę, tryb, czas i osobę nazywamy zasadniczymi funkcjami czasownika; do nich nie należy liczba, gdyż jest ona właściwie funkcją podmiotu (a więc imienia) zawartego w formie osobowej czasownika, natomiast do funkcji zasadniczych czasownikowych w językach słowiańskich należy jeszcze jedna, wytworzona w okresie prasłowiańskim, mianowicie to, co nazywamy aspektem, a co towarzyszy też nieraz zmianie znaczenia pod wpływem prefiksu, tworząc tak zw. postać.

Wspólne arjoeuropejskie funkcje czasownika.

§ 367. Przez stronę wyraża się stosunek czynności lub stanu przedewszystkiem do podmiotu, a nadto jeszcze nieraz do obiektu oraz do sprawcy tejże czynności lub stanu. Jak innym cechom słowa, tak również i tej, niekoniecznie towarzyszą pewne właściwości formalne; przeciwnie, jedna i taż sama strona może się wyrażać w różnych formach, i odwrotnie, jedna forma służy zarówno różnym stronom.

Biorąc pod uwagę stosunek czynności do podmiotu, możemy podzielić słowa na grupy następujące: 1) Słowo czynne (strona czynna) wyraża, że podmiot jest wykonawcą czynności np. *robię, idziesz*; czynność może być takiego rodzaju, że jej skutki przenoszą się na obiekt bliższy *robię buty, widzę las*, lub też nie przenoszą się na żaden przedmiot: *idę, tańczę*. Stąd podział na słowa przechodnie i nieprzechodnie, przyczem jednak granica między jednymi a drugimi niezawsze jest wyraźna: słowo, mogące być użyte z obiektem, nieraz się używa w znaczeniu nieprzechodniem np. *był niewidomym, a teraz widzi*; z drugiej strony słowo nieprzechodnie może mieć jako obiekt rezultat czynności np. *tańczy mazura*. 2) Gdy podmiot jest i wykonawcą czynności i zarazem jej obiektem, wtedy mamy słowo zwrotne (stronę zwrotną) np. *myję się*. 3) Podmiot jest wykonawcą czynności, a zarazem jest też obiektem takiej samej czynności, wykonywanej przez obiekt czynności podmiotu; czynność jest wtedy wzajemna: *spotykam się z kimś, walczę z kimś; sprawiedliwość a pokój całowała się* Fl. 84, 11. 4) Podmiot

jest objektem czynności cudzej; czynność wtedy jest wyrażona w stronie biernej: *jestem wezwany* = *ktoś mię wezwał*. Znaczenie strony biernej zbliża się do znaczenia stanu, a różnica między nimi polega na tem, że pojęcie stanu nie wiąże się w naszym myśleniu z pojęciem sprawcy tego stanu np. *kwiat więdnie*. Niektórzy takie słowa, wyrażające stan, nazywają nijakimi.

§ 368. Tryby według dawnych gramatyków greckich wyrażają „dyspozycje“ czyli nastroje duszy. Funkcja trybu oznajmującego zasadza się na konstataowaniu czynności (stanu), przy czem uczucia osoby mówiącej wcale tu się nie zaznaczają, albo się zaznaczają jedynie przez ton wykrzyknikowy, a uczucie ciekawości przez ton pytania. Tryb rozkazujący jest formą categorycznego rozkazu wykonania czynności, oznaczonej w czasowniku, przez podmiot, do którego mówiący się zwraca. Pod wpływem różnych okoliczności i względów społecznych rozkaz przybierał lub tracił na sile, co na zewnątrz wyrażało się zmiennością tonu mowy przy niezmienności formy gramatycznej: w trybie rozkazującym przemawia groźny pan do potulnego sługi, ojciec do dziecka, dziecko do ojca, człowiek w kornej modlitwie do Boga; tryb rozkazujący ma długi zasób znaczeń od twardego bezapelacyjnego rozkazu do najdelikatniejszej, najłagodniejszej prośby, a w wyrażeniach zbanalizowanych przez codzienne używanie ulatednia się z niego pierwiastek uczuciowy np. w wyrażeniu *bądź zdrów* = ‘do widzenia’. Barwę trybowi nazywanemu dziś warunkowym, nadaje uczucie wahania, niepewności; to odróżnia jego znaczenie od znaczenia trybu oznajmującego: *Chciałbym bardzo, cóż kiedy mam trudności nowe* Mick. P. T.; gdyby nie wahanie, możnaby powiedzieć: *chcę bardzo*. Z drugiej strony to samo odróżnia znaczenie tego trybu jako życzącego od znaczenia trybu rozkazującego: *Jużbyś raz z tem skończył!* Gdyby mówiący wiedział na pewno, że posłuszeństwo wymusi, powiedziałby: *Skończ to nareszcie!* Bliskość znaczenia jest tu tak znaczna, że oba te tryby występują niekiedy narówni np. w psalterzu: *Prohibe linguam tuam a malo et labia tua ne loquantur dolum*, co przełożono po polsku tak samo: *Odiwoci język twój ote złego a wargi twoje bychą nie motwiły łsci* Fl. 33. 13. Funkcję warunkową tego trybu Bréal stawia w bezpośrednim związku ze znaczeniem życzenia, twierdząc, że warunek przedstawiał się niegdyś jako obietnica lub życzenie. Raczej jest ona bliższa do znaczenia niepewności, wahania, przy którym łatwo rodzi się wiara

w nierealność tego, o czym myślimy: *Jeśli mię poprosisz, powiem ci; tu warunek jest możliwy i prawdopodobny. Jeślibyś mię poprosił, powiedziałbym ci; tu w odniesieniu do przyszłości warunek jest możliwy, ale mniej prawdopodobny: być może, iż mię nie poprosisz; w odniesieniu zaś do przeszłości jest to stwierdzenie niedokonania warunku i udaremnienia zależnego odeń faktu: nie prosileś mnie, przeto ci nie powiedziałem. A by ten... na mię wielikie rzeczy mówił, skryt bych się był snadź od niego* Fl. 54, 13.

§ 369. Czasy gramatyczne w zdaniach niezależnych wyrażają stosunek czasowy czynności lub stanu, oznaczonego przez czasownik, do momentu mówienia: *biorę* (akt współczesny z mówieniem); *brałem, będę brał, wziąłem, wezmę* (akty niewspółczesne); w zdaniach przedmiotowych czasy wyrażają stosunek czasowy czynności lub stanu, wyrażonego w orzeczeniu, do czynności oznaczonej w zdaniu głównem: *czułem, że temu nie podołałem*. Gramatyczne formy czasowe nie mają funkcyj niezmiennych, przyczem ich znaczenie zależy od tego, czy się tworzą od słów niedokonanych, czy też dokonanych. Forma czasu teraźniejszego od słów niedokonanych wyraża zasadniczo akt współczesny z aktem mówienia; ale gdy mówiącemu akty, o których mówi, stają żywo przed oczyma, posługuje się on wtedy formą czasu teraźniejszego w znaczeniu czy to czasu przeszłego, czy przyszłego: *Ledwie pomyślił, szatan nasyła Moskali* Mick. P. T. *On to na stawie zbuduje ogromy swego kościoła; nad ludy i nad króle podniesiony na trzech stoi koronach* Mick. Dziady. Również forma czasu teraźniejszego od czasowników dokonanych obok głównego znaczenia czasu przyszłego miewa także znaczenie czasu przeszłego: *Był jest s nim zastęp niemały, i przyjadą* (veneruntque) *na miasto Atol* BZ. Gen. 50, 9.

§ 370. Osoba gramatyczna wyraża stosunek podmiotu czasownika do aktu mówienia: gdy podmiot jest zarazem jednostką mówiącą, wtedy czasownik występuje w osobie pierwszej; gdy do podmiotu mówiący zwraca się z mową bezpośrednio, posługuje się formą osoby drugiej; gdy podmiot nie uczestniczy w rozmowie, wtedy czasownika używamy w osobie trzeciej.

Aspekty i postaci.

§ 371. Oddawna spostrzegano, że pewne czasowniki polskie, etymologicznie pokrewne, oznaczają czynność lub stan w nieco odmienny sposób, t. j. z uwydatnieniem różnic w charakterze lub

przebiegu tejże czynności. Pierwszy Statorius-Stojeński w *Polonicae grammatices institutio Cracoviae 1568* mówi, że od słów dokonanych tworzą się częstotliwe: „a perfectis verbis derivantur frequentativa“, ale słowa dokonane mieszał z niedokonanymi, na co wskazują przytoczone przez niego przykłady: *robię — rabiam, piję — pijam, widzę — widam, trę — ścieram, drę — zdzieram, chwycę — chwytam a. chwatam*; zaznacza, że niektóre częstotliwe są niepochoodne: *matam — 'kłamie', szukam, śpiewam*; dalej zestawia: *siedź — nie siadaj, zaurzy — nie zawieraj, odmów — nie odmawiaj, brni — nie brodź*. Wreszcie wspomina o inchoatywnych: *siwieję, starzeję się*.

To samo powtarza się u Fr. Mesgniena (*Grammatica 1649*) i u Karola Woyny (*Compendiosa linguae pol. institutio 1690*). Onufry Kopczyński w *Gramatyce dla szkół narodowych na klasę II wyd. III z r. 1784* w przypisach dzieli słowa na dokonane i niedokonane, oraz na jednoltowe i częstotliwe, dodając, że dokonane są tylko jednoltwymi. Nieco inaczej ujmuje to w *Gramatyce*, wydanej po jego śmierci w r. 1817: dodaje tu przedewszystkiem słowa poczynaające (inchoativa): *świta, blednieje*, a następnie oprócz niedokonanych, dokonanych, jednoltych i częstotliwych wylicza przykłady na „oboje“ tj. zarazem jednoltowe i częstotliwe: *zaczynam, kończę, rzekę, gonie*. Tomasz Szumski (r. 1809) rozróżnia „gatunki“ czasownika, dzieląc słowa na jednoltowe, częstotliwe, dokonane i niedokonane; nowość wprowadza taką, że dokonane dzielą się u niego na prawdziwe (*veritabilia*) i fałszywe (*falsa*); pierwsze według niego oznaczają „czynność w oka mgnieniu wykonaną, drugie zaś — czynność, która w przeciągu dłuższego czasu ma być zupełnie wykonana“; formalnie drugie różnią się od pierwszych tem, że są prefiksalne. System jego jest więc taki: słowa jednoltowe niedokonane: *czytać, mówić*, dokonane prawdziwe: *dać, strzelić*, dokonane fałszywe: *przeczytać, namówić*; częstotliwe niedokonane: *czytywać, mawiać*, dokonane prawdziwe: *dawać, strzelać*, dokonane fałszywe: *przeczytywać, namawiać*.

Obszerniej tą sprawą zajął się w swej *Gramatyce Łazowski* (r. 1848): rozróżnia on słowa niedokonane i dokonane, zaznaczając, że przyimek przemienia czasownik niedokonany na dokonany, ale zarazem nadaje stanowi przez czasownik wyrażonemu pewien odcień, stosowny do swego znaczenia, i przytacza przykłady: *napisał, dopisał, opisał, odpisał, popisał, rozpisal, przepisał, wpisał, wypisał, spisał, zapisał*; na str. 197 objaśnia bliżej różnicę tych znaczeń.

Mamy tu więc po raz pierwszy zaznaczoną różnicę między tem, co dziś się nazywa aspektem, a sposobem dokonania czynności. Dalej Łazowski zaznacza, że dwojaką niedokonaność wyrażają czasowniki niezłożone: *piszę, piję* — *pisuję, pijam*; pierwsze nazywa trwałodokonanemi, drugie — częstotliwioniedokonanemi. Niedokonane czasowniki z przyimkami złożone — według niego — mogą być użyte w znaczeniu trwałem lub częstotliwem: *odpisuję, wydałam*, a dopiero wtedy stają się wyraźnie częstotliwemi, gdy przybiorą przyimek *po*: *poodpisywał, powypalał*. Czasowniki niedokonane mieszają się z częstotliwemi, i trudno jedno od drugich odróżnić; jako sprawdzian Łazowski daje przepis, że o ile przyimek słowa niedokonanego nie zmienia na dokonane, wtedy czasownik ten jest częstotliwym np. (*przy*)*nosił, woził, chodził, łaził, wodził*. Czasowniki niedokonane mogą też być niezłożone np. *dał, kazał, ruszył, skoczył* i t. d. i niektóre z nich są chwilowo dokonanemi.

Te różnice w znaczeniu czasowników Łazowski nazywa plonami (gatunkami), których wylicza 8:

- plono trwałodokonane: *robił, skakał, puszczał, odrabiał*.
- częstotliwioniedokonane: *rabiał, skakiwał, puszczał, odrabiał*.
- częściowo niedokonane: *poskakiwał, porabiał*.
- plono chwilowodokonane: *gwizdnął*.
- trwałodokonane: *zagwizdał, zrobił, odrobił*.
- częstotliwodokonane: *popychał, porobił, poodrabiał*.
- częściowo dokonane: *porobił* (trochę), *popopychał*.
- częściowo chwilowodokonane: *popchnął*.

Wykazuje dalej, że nie każdy czasownik ma wszystkie plona, co „pochodzi poczęści z przyrody stanu, jaki przez czasownik przedstawiamy, poczęści stąd, iż język nie wyrobił sobie jeszcze wszystkich plon odpowiednich“. Na str. 215—219 usiłuje określić znaczenie przyimków w składzie z czasownikami.

§ 372. Łazowski, z punktu widzenia dzisiejszego, nie rozwiązał trudności, ale bądź co bądź pierwszy głębiej wejrzał w istotę rzeczy, to też należy go uznać za poprzednika Sigurda Agrella, który, nie znając teorii Łazowskiego, poszedł podobną drogą. Nowsi gramatycy polscy, Fr. Malinowski, Ant. Małecki i inni, mało się tem zagadnieniem zajmowali, powtarzając tradycyjny podział na czasowniki niedokonane i dokonane, częstotliwe i momentalne. Dopiero Agrell w dwóch pracach gruntownie tę kwestję ujął: w r. 1908

wydał książkę p. t. „Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte“ (Lunds Universitets årsskrift. N. F. Afd. 1. Bd. 4. Nr. 2); potem w MPKJ. VIII w Krakowie 1928 r. ogłosił studjum p. t. „Przedrostki postaciowe czasowników polskich“, gdzie na str. 1—112 znajdujemy teoretyczne dowodzenia z przykładami, a str. 113—622 zajmuje słownik czasowników z przyrostkami.

Widzimy z samego tytułu pracy polskiej, że autor ograniczył się wyłącznie do czasowników z przyrostkami (dokonanych), pomijając czasowniki niezłożone, w zakresie zaś zmian znaczenia czasowników pod wpływem prefiksu wyłączył przedewszystkiem wypadki, w których przedrostek nadaje czasownikowi nowe znaczenie np. *jechać* (fahren) — *wyjechać* (ausfahren), *bić* (schlagen) — *rozbić* (zerschlagen), *robić* (machen), — *zarobić* (verdienen) i t. d. Interesująco natomiast połączenia, w których „przedrostek nie nadaje czasownikowi zgoła nowego znaczenia, tylko zaznacza pozorną zmianę czynności niedokonanej na dokonaną (t. j. czasownik złożony funkcjonuje jako forma perfektywna czasownika niezłożonego-imperfektywnego“, przyczem rozróżnia dwa przypadki:

a) „Połączenie z przedrostkiem powoduje tylko zmianę w aspekcie (w perspektywie, w rodzaju) treści czasownikowej; złożona forma tylko zaznacza, że czynność (lub stan) jest już dokonaną, nie wskazuje zaś, jak to się stało. Połączenie z przedrostkiem sprawia tylko to, że do aspektu treści czasownikowej przybywa jeszcze moment dokonania np. *zrobił* — *robił*, *spytał* — *pytał*“.

b) „Forma złożona wyraża także, jak rozwijała się czynność (lub stan); przedrostek nietylko sprowadza zmianę w aspekcie (rodzaju) treści czasownikowej, lecz zarazem zaznacza także pewien charakter, pewną postać (= niem. Aktionsart) czynności lub stanu. Tak np. *zakończyć* w przeciwieństwie do *skończyć* stanowi coś więcej, jak formę perfektywną czasownika *kończyć*; *nakierować* nie jest tylko (jak *skierować*) rodzajem (aspektem) dokonanym czasownika *kierować*“.

Rozpatrzeniu różnic w charakterze czyli postaci czynności lub stanów, przez czasowniki prefiksalne wyrażanych, S. Agrell poświęca swą pracę.

§ 373. Ostatni w tej sprawie zabrał głos St. Szober w „Gramatyce języka polskiego“ wyd. II z r. 1923, str. 147—155, gdzie przedstawił swój system, pełniejszy od systemu Agrella, obejmujący klasyfikację czasowników nietylko dokonanych, ale również

niedokonanych, a także nietylko „postaci“, ale i „aspekty“ czasownikowe.

Różnicy pomiędzy „postaciami“ i „aspektami“ prof. Szober nie uznaje, gdyż nietylko je nazywa jednakowo „rodzajami“, ale i w samym ich ugrupowaniu niezawsze jedne od drugich oddziela: osobno wymienia „rodzaje“, rozpatrywane ze względu na zakres trwania czynności lub stanu (niedokonany, dokonany) i ze względu na przebieg ilościowy (jednokrotny, wielokrotny); ale gdy charakteryzuje czasowniki ze względu na przebieg czasowy czynności lub stanu, wtedy już nie odróżnia „aspektu“ od „postaci“, pomieszczając w jednym rzędzie „rodzaj“ (aspekt) chwilowy, momentalny: *mrugnąć* i trwałe, duratywny niedokonany: *biec* z temi „rodzajami“, na których wyraźnie swe piętno wyciska prefiks, a więc które u Agrella są właśnie „postaciami“.

Pozatą jedną uwagą nie możemy się tu bliżej zastanawiać nad systemem prof. Szobera, może jednak nie będzie bez korzyści przedstawić jego całość, tem bardziej, że w „Gramatyce“ jest on omówiony w całości, ale niema tam tablicy, któraby zestawiała i unaoczniała poglądowo wszystkie jego szczegóły. Tę tablicę właśnie tu podajemy:

A. Zakres trwania	rodzaj	1. niedokonany
	„	2. dokonany
B. Przebieg ilościowy	„	1. jednokrotny
		2. wielokrotny
		a. sumarycznie wielokrotny: <i>połykać</i>
		b. dzielczy, dystrybutywny wielokrotny <i>pomyć</i> (talerze)
C. Charakter ilościowy	„	1a. rosnący, augmentatywny ndk.: <i>rozpalać</i>
	„	b. rosnący, augmentatywny dk.: <i>rozpalić</i>
		2a. powielający, majoratywny ndk.: <i>wzbogacać</i>
		b. powielający, majoratywny dk.: <i>wzbogacić</i>
		3. efektywny: <i>wystraszyć</i>
		4. intensywny: <i>przestraszyć</i>

zera, i wtedy mówimy, że przedrostek ma w tym razie jedyną funkcję nadania charakteru dokonaności czasownikowi niedokonanemu; jednakże i tutaj właściwie zmiana aspektu dokonywa się inaczej, niż kiedy jest ona wynikiem zmiany tematu bezprzyrostkowego słowa, co spostrzegł już Szumski. W tym właśnie przypadku słowom niedokonanym, wyrażającym czynność ciągłą, duratywną, odpowiada aspekt dokonany momentalny np. *mruczeć* — *mruknąć*, *dawać* — *dać*, natomiast jest inaczej przy zmianie aspektu przez dodanie przedrostka: *robić* znaczy 'wykonywać robotę', *zrobić* — jest wprawdzie słowem dokonaniem, jednak nie wyraża czynności momentalnej; oznacza tylko, że w czynności ciągłej zaszedł moment końcowy, uwieńczony pomyslnym skutkiem. Jest to więc także postać, nie zaś czysty „aspekt”. Wobec tego utrzymujemy różnicę między „aspektem” i „postacią”, przyjmując tę terminologję Agrella.

Aspektów czasowniki polskie mają trzy: niedokonany dokonany i wielokrotny, jednak niewiele jest czasowników, któreby wszystkie te trzy aspekty posiadały: *siedzieć* — *siaść* — *siadać*, *leżeć* — *lec* — *legać*, *stać* — *stanąć* — *stawać*, *błyszczeć* — *błyśnąć* — *błyskać*, *brzęczeć* — *brzęknąć* — *brząkać*, *drżeć* — *drgnąć* — *drgać*, *huczeć* — *huknąć* — *hukać*, *kłęcząc* — *kłęknać* — *kłękać*, *syzczeć* — *syknąć* — *sykać*.

Najczęstsze są czasowniki, tworzące dwa aspekty: niedokonany i wielokrotny, oraz dokonany (momentalny) i wielokrotny, który miewa też znaczenie niedokonanego, a wreszcie niedokonany i dokonany momentalny.

Słowa niedokonane i dokonane momentalne: *łać* — *lunąć*, *wiać* — *wionąć*, *burczeć* — *burknąć*; podobnie *jęczeć*, *krzyczeć*, *mruczeć*, *piszczeć*, *skrzypieć*, *warczeć*, *wrzeszczeć*, *skowytać* — *skowyknąć*, *grzmocić* — *grzmotnąć*; jednakże *milknąć*, pomimo że jest odpowiednikiem do niedokonanego *milczeć*, jest również niedokonanem inchoatywnem (podobnie jak *więdnąć*) i oznacza 'stopniowo przechodzić w milczenie': *rozmowa milknie*.

Słowa niedokonane i wielokrotne: *biec* — *biegać*, *jeść* — *jadać*, *paść* — *pasąć*, *bić* — *bijać*, *pić* — *pijać*, *być* — *bywać*, *stp.* *czuć* — *czuwać* (dziś *czuwać* ma już znaczenie niedokonane, gdyż *czuć* — *vigilare* wyszło z użycia), *mieć* — *miewać*, *chodzić* — *chadzać*, *moczyć* — *maczać*, *mówić* — *mawiać*, *pędzić* — *pędzać*, *robić* — *rabiać*, *sadzić* — *sadzać*, *stawić* — *stawiać*, *spać* — *sypiać*, *ciągnąć* — *ciągać*, *pełznąć* — *pełzać* (dziś już prawie niema między

niemi różnicy), *lecieć* — *latać*, *słyszec* — *słychiwać*, *widziec* — *widywać*, *pisac* — *pisywać*; *leżec* — *łazic*, *jechać* — *jeździć*, *nieśc* — *nosić*, *wieźec* — *wozić*, *wieśc* — *wodzić*, *wlec* — *włóczyć*.

Dokonane momentalne i wielokrotne: *jąć* — *imać*, *paść* — *padać*, *dać* — *dawać*, *kupic* — *kupować*, *chwycic* — *chwytac*, *chybic* — *chybiac*, *puścic* — *puszczać*, *ruszyc* — *ruszać*, *rzucic* — *rzucac*, *skoczyc* — *skakać*, *cisnąć* — *ciskać*, *kapnąć* — *kapac*, *klasnąć* — *klaskać*, i t. d. wiele z nich obok wielokrotnego ma też znaczenie niedokonane np. *dźwignąć* — *dźwigać*, *gwizdać*, *mijać*, *pchać*, *siegać*, *sypać*, *źgać*.

W zakresie czasowników prefiksalnych o czystej zmianie aspektu może być mowa tylko wtedy, gdy dotyczy form czasownikowych z jednym i tym samym przedrostkiem: *przebiec* — *przebiegać*, *wzniesć* — *wznosić*, *przybyć* — *przybywać*, *przetrącić* — *przetrącać* i t. d.

Mnóstwo czasowników nie zmienia aspektu: np. w klasie I niedokonane: *ciąć*, *giąć*, *gnieść*, *gryźć*, *isć*, *móc*, *mrzeć*, *piec*, *pleć*, *pleść*, *pruć*, *prząść*, *róść*, *siec*, *strzec*, *strzyc*, *tluc*, *trzeć*, *wrzeć*, *żąć*, *żreć*, *brać* i in.; dokonane *rzec*. W kl. II niedokonane: *brzydnąć*, *chłonać*, *chudnąć*, *gasnąć*, *ginać*, *grzęznąć* i t. d. prawie wszystkie z bardzo nielicznymi wyjątkami: *brnąć* — *brodzić*, co zresztą pozuwamy już raczej jako dwa różne słowa o zbliżonem znaczeniu; dokonane: *drasnąć*. W kl. III niedokonane: *gnić*, *kluć*, *knuć*, *kryć*, *kuć*, *myć*, *psuć*, *ryć*, *snuć*, *suć* (w stp. było *sunąć* — 'sypnąć'), *szczuć*, *szyć*, *truć*, *tyć*, *wić*, *wyć*, *źuć*, *żyć*, *bajać*, *brukać*, *chwiać*, *ciosać*, *czerpać*, *deptać*, *dziać się*, *grzać*, *karać*, *kapac*, *klamać*, *krzesać*, *znać*, *śmieć*, *wołać*, *bieleć*, *calować*, *miłować* (wyjątek *kupować* — *kupic*) i wiele innych. W kl. IV: *brzmieć*, *dzierżec*, *dźwięczec*, *grzmieć*, *myśleć*, *patrzec*, *ślęzczeć*, *wisieć*, *woleć*... *barwić*, *bawić*, *broniec*, *budzić*, *burzyć*, *chmurzyć*, *chwalić*, *cieszyć*, *darzyć*, *doić*, *głosić*, *lubić*, *razić* i t. d. Kl. V: *wiedzieć*.

Ażeby zmienić aspekt takiego czasownika, trzeba się uciec do pomocy przedrostka, a jego wybór zależy od znaczenia czasownika, gdyż pewien przedrostek, uważany za najmniej treściowy przy jednym czasowniku, zmienia bardzo silnie znaczenie innego, np. *robić* — *zrobić* wydaje się prawie tylko zmianą aspektu, ale *nieśc* — *znieśc* przedstawiają zmianę znaczeniową: *znieśc* (z góry na dół), *znieśc* (nieszczęście), *znieśc* (twierdzę), że już pominiemy takie różnice znaczeniowe jak *łożyć* (na co pieniądze) — *złożyć* (kartkę papieru); i znów niekiedy zmiana aspektu wyraża się w dwu cza-

sownikach zupełnie różnego pochodzenia np. *brać* — *jąć*. Z prefiksalnych tworów najczystszy typami aspektu są złożenia z przedrostkiem *po-*, nadającym czasownikowi znaczenie powtarzającej się czynności w kolejnych jej aktach: *połykać* (coś jedno po drugim), *pomyć* (talerze jeden po drugim), przyczem trudno dopatrzeć się różnicy, zaznaczonej przez prof. Szobera, między aspektem sumarycznie wielokrotnym, a dzielczym wielokrotnym.

Nie będziemy tu tworzyć własnego systemu postaci czasowników prefiksalnych i poprzestajemy na powyższem podaniu klasyfikacji prof. Szobera, która z dotychczas ogłoszonych obejmuje najszerszy zakres przedmiotu. Aspektem w czasownikach ruskich poświęcił pracę A. Mazon, *Morphologie des aspects du verbe russe*, Paryż 1908, a czeskiemi zajął się Fr. Trávníček w obszernej pracy: *Studie o českém vidu slovesném*, *Rozpravy České Akademie Věd a Umění*, třída III, číslo 53, Praga 1923.

Wiek wyrazów.

§ 375. Metoda porównawcza daje nam możność z dość znacznem prawdopodobieństwem stwierdzić, że wyrazy, stanowiące dzisiejszy zasób języka polskiego, przedstawiają nawarstwienia, podobne do uwarstwień geologicznych. Badając ich budowę, znajdujemy tak samo, t. j. z tych samych morfem, zbudowane wyrazy w językach najbliżej spokrewnionych, np. zachodniosłowiańskich. Wylączywszy z nich te, o których możemy mieć poszlaki, że je zapożyczyliśmy z czeszczyzny, albo że Czesi tak samo, jak my, zapożyczyli je samodzielnie z innego jakiego języka, wszystkie pozostałe mamy prawo uznać za wspólne, i jeśli inne także względy przemawiają za istnieniem niegdyś języka prazachodniosłowiańskiego, w takim razie możemy tą metodą uzyskać w przybliżeniu zasób wyrazowy tegoż prajęzyka.

W dalszym ciągu znowu też wyrazy porównujemy z odpowiedniami im wyrazami innych języków słowiańskich, wybierając z nich wspólne całemu światu słowiańskiemu, przez co odtwarzamy starszą warstwę wyrazów prasłowiańskich.

Wreszcie te poddajemy podobnej próbie porównawczej z zasobem wyrazowym innych języków arjoeuropejskich, otrzymując w wyniku najstarszą warstwę prarjoeuropejską.

Jest to tylko uproszczony schemat metody badań; w praktyce

napotykały mnóstwo trudności, tak nieraz ciężkich, niemożliwych do usunięcia, że wszystkie próby dotychczasowe, przedsiębrane w tym przedmiocie, są zaledwie poczynaniami, wymagającymi długiego jeszcze doskonalenia (A. Fick, *Vergl. Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, w 4 tomach; O. Schrader, *Reallexikon der indogerm. Altertumskunde*, Strassburg, II wyd. wychodzi od r. 1917, jeszcze nieukończone, por. też jego: *Sprachvergleichung und Urgeschichte*, wyd. II, Jena 1890, str. 694).

Nie dosyć jednakże rozłożyć wyrazy według tych uwarstwień; trzeba nadto ustalić, co każdy z nich znaczył w każdym z okresów badanych, co jeszcze jest trudniejszym do wykonania, bo gdy przy porównywaniu dźwiękowego składu wyrazów mamy oparcie w nauce względnie ścisłej, jaką jest historyczno-porównawcza fonetyka, to tutaj, przy badaniu pierwotnych znaczeń wyrazów, oprzeć się jedynie możemy na ogólnych wskazaniach psychologii, oraz na własnych kombinacjach i domysłach.

Bądź co bądź przy postępowaniu bardzo ostrożnem, przy rachowaniu się z danymi, uzyskanymi w dziedzinie innych nauk, jako to: antropologii, archeologii przedhistorycznej, pewnych działów nauk socjologicznych, dochodzimy do niektórych wywodów, dotyczących epoki praarjoeuropejskiej, a opartych na wielkiem prawdopodobieństwie, jakkolwiek tylko bardzo cząstkowych i przez to niedostatecznych. Do czasów późniejszych, zbliżonych do epoki prasłowiańskiej, z pomocą przybywają nam źródła pisane przez starożytnych geografów, podróżników i historyków, ograniczające się zresztą najczęściej do krótkich wzmianek, przyczem rzadko mamy pewność, że te ich świadectwa dotyczą istotnie plemion słowiańskich.

§ 376. Zadanie językoznawców, pracujących w zakresie językoznawstwa słowiańskiego, polega na zebraniu wyrazów prasłowiańskich i określeniu ich znaczenia. Otrzymujemy tym sposobem pewien zasób pojęć, których znajomość przypisujemy Prasłowianom i na tej zasadzie wyrabiamy sobie pewne pojęcie o stopniu ich kulturalnego rozwoju.

Sprawdzian ten, choćby się opierał na niewątpliwych i niewzruszonych podwalinach, nie pozwalałby nam jeszcze odtworzyć całego obrazu kultury prasłowiańskiej. Weźmy choćby najobszerniejszy, powiedzmy pełny słownik wyrazów polskich, jako taki sprawdzian: znajdziemy w nim obok wyrazów z życia codziennego także takie, które świadczą o istnieniu u nas sztuk pięknych,

różnych nauk z filozofją włącznie, ale są to wszystko tylko ogólne wskazówki, na których podstawie nie moglibyśmy odtworzyć żadnego poematu, żadnej budowli, żadnej nauki; dają one tylko najogólniejszą wskazówkę na stopień kultury dość wysoki. Nie może też dać więcej i ów odtworzony przez nas słownik prasłowiański; ale ponieważ poza nim wszystkie inne źródła dają nam również mało albo mniej jeszcze wskazówek, przeto i ta droga poszukiwań językowych jest bardzo cenna.

Korzystają z niej liczni badacze kultury prasłowiańskiej, w których szeregu pierwsze miejsce obecnie zajmuje Lubor Niederle, autor dzieła *Slovanské starožitnosti*, dotychczas jeszcze nie ukończonego, a którego osobny obszerny dział stanowią badania kultury prasłowiańskiej p. t. *Život starých Slovanů* (wychodzi zeszytami od r. 1921 w Pradze). Uczony czeski korzysta ze źródeł językowych w szerokim zakresie np. w rozdziale p. t. „Gospodarstwo i wieś“, który tu dla przykładu krótko streścimy, ograniczając się do wyników, opartych na świadectwach języka, przyczem dodać trzeba, że świadectwa te różnią się wiekiem, t. j. że niektóre z nich datują się już z okresu praarjoeuropejskiego. W dziedzinie więc wyzyskiwania darów natury, służących do pożywienia, pewne sposoby i środki wynieśli Prasłowianie już z dawniejszej swej ojczyzny praarjoeuropejskiej i częściowo je udoskonalili w okresie swej odrębności.

Otóż niewątpliwie musieli już oddawna w pewien sposób uprawiać ziemię, *orać* ją i *obsiewać* a także nauczyli się powiększać obszar ziemi, zdatnej pod uprawę. W tym celu urządzali *trzebież* lasów, uzyskując *trzebiska*, skąd usunięto drzewa; jeżeli tego dokonywano zapomocą wypalania lasu, takie polany wypalone nazywano *łazami*. Nieuprawne *pola* t. j. równiny zwały się *łędami* lub *łędziami*, na których miejscu powstawały *nowiny* t. j. miejsca nowo zorane, i *role* (nie po raz pierwszy orane), wreszcie *niwy* obsiane zbożem, zapewne ulepszone *mierzwą*. Do uprawy ziemi posługiwano się *motyką* i *łopatą* a także *radłem* lub *sochą*; z czasem przybyło z zewnątrz narzędzie ulepszone, nazwane *plugiem*. Orano w *zagony* oddzielone od siebie *brózdami*, w ogrodach kopano motykami i łopatami *lechy*. Rolę zasiewano *rżą*, *prosem*, *pszenicą*, *owsem*, *jęczmie-niem* i włóczono ją *bronami*. Żęto zboże *sierpami* od najdawniejszych czasów, potem przybyła *kosa*; przy zbiorach używano *grabi*, układano *stogi*, młócono zboże *cepami*, *mielono* ziarno w *żarnach* a z prosa

robiono *jagły*. Do orania używano głównie *wołów*, gdyż hodowano *skot* i *konie*, także *owce* i *świnie*. *Krowy* *dojono*, przez co otrzymywano *mleziwo*, *syr* i *twarog*. W zimowych miesiącach karmiono dobytek *sianem*, trzymano też *drób*, zwłaszcza *kury*, i zajmowano się pszczelarstwem, uzyskując od *pszół* w *barciach* *miód* i *wosk*. Pomijamy mnóstwo innych szczegółów, gdyż nie chodzi nam tu o danie obrazu rolniczej kultury Prasłowian, lecz tylko o pokazanie sposobu wnioskowania o dawnej kulturze z danych językowych, któremi są wspólnie odziedziczone przez Słowian wyrazy przez nas wyróżnione kursywą, a których żadne inne świadectwa historyczne zastąpić nie mogą.

§ 377. Pewne światło na zamierzchłe dzieje rzucają nazwy topograficzne nie siedlisk ludzkich, bo te bardzo częstym ulegały zmianom, ale przedewszystkiem gór i rzek, których nazwy są znacznie stalsze, jakkolwiek z biegiem czasu ulegały wielkim przekształceniom dźwiękowym przy przechodzeniu ich przez różne języki plemion, kolejno daną miejscowość zamieszkujących. Onomastyką czyli imiennictwem rzek, błot, jezior na ziemiach słowiańskich od dawna się zajmuje prof. Rozwadowski, który dotychczas za ledwie małą częśćkę wyników swych badań drukiem ogłosił. Okazuje się, że między temi nazwami liczne są niesłowiańskie, należące do języków ras i plemion obcych, które przed Słowianami w krajach tych przebywały. W nazwach gór trafiają się wskazówki na plemiona, niegdyś w sąsiedztwie ich zamieszkałe, np. *Pieniny* wskazują na dawnych Piengitów, *Beskid*, *Bieszczad* na Biesów, *Karpaty* na Karpów (Niederle, Slov. starožitn. I, 394—5).

§ 378. Z podobnych względów bardzo ważnemi są nazwy gatunków drzew różnych, w stanie dzikim rosnących, mianowicie każdy z tych gatunków rośnie na pewnych ściśle ograniczonych przestrzeniach, i zasięg ich został z wszelką pewnością przez naukę ustalony. Otóż stwierdzić można, iż w języku prasłowiańskim istniały pewne nazwy, świadczące tem samem, że i drzewa odpowiednie Prasłowianom były znane i musiały rosnąć w ich praojczyźnie; innych nazw brak w tym prajęzyku, z czego można wnioskować, że praojczyzna Słowian rozciągała się na zewnątrz zasięgu drzew takich. Gdy się więc przeprowadzi na mapie linje tych zasięgów drzewnych i skombinuje się to z danemi językowemi, można tym sposobem w znacznym stopniu prawdopodobieństwa oznaczyć, gdzie się mieściła praojczyzna Słowian. Najpoważniejszą w tym kierunku

Zamieranie wyrazów.

Ut silvae foliis pronos mutantur in annos,
prima cadunt: ita verborum vetus interit aetas.

Horatius, De arte poetica.

§ 381. Zasób wyrazów w każdym języku ciągle się kurczy i rośnie tak samo prawie, jak i liczba ludzi na ziemi: wyrazy mra, wychodzą z użycia, ulegają powszechnemu zapomnieniu, a słowniki, obejmujące materiał wyrazowy nie tylko teraźniejszy, ale takie, jak Warszawski, który wyrazy przestarzałe krzyżykami zaznacza, mają w pewnej mierze charakter cmentarny. Gdy je przeglądamy, odbieramy wrażenie, jak gdybyśmy byli w dzień zaduszny na cmentarzu: obok tłumów ludzi żywych widzimy tam długie szeregi grobów, gdzie na wieki spoczęli ci, co niegdyś także żyli.

Oczywiście, jest to tylko przenośnia. Wyraz samodzielnego życia nie posiada, jest on wytworem naszego ducha, symbolem językowym naszych pojęć. Gdy treść pojęcia się zmienia, a zwłaszcza gdy się zmienia dość nagle, dotychczasowa nazwa jego już nie wystarcza; zarzuca się ją, a na jej miejsce szuka się nowej. W ten sposób na miejsce starych tworzą się nowe pojęcia i nowe wyrazy, przyczem jednakże dla powstania nowych pojęć i nowych wyrazów nie jest konieczne usuwanie starych. To mnożenie się nowych wyrazów odbywa się w różny sposób: przez samorzutne nowe kombinowanie rodzimych pierwiastków tworzywnych, przez literalne tłumaczenie wyrazów obcych, przez zapożyczanie żywcem tych wyrazów obcych i przystosowywanie ich brzmienia do zwykłych zespołów głosek w rodzimym języku. To są główne źródła powstawania nowych wyrazów. Poza tem dla oznaczania nowych pojęć posługujemy się i istniejącymi już wyrazami, rozszerzając ich znaczenie, czyli raczej przenosząc istniejące nazwy na nowe pojęcia, przyczem do tych wyrazów nieraz dodajemy jakieś określenie szczególne, które zresztą z czasem może być pomijanie w mowie (np. *pióro* = *pióro stalowe*).

§ 382. Jednocześnie stare wyrazy często wychodzą z użycia, przede wszystkim te, co oznaczały dawne przebrzmiałe już wierzenia, zwyczaje i obyczaje, przestarzałe narzędzia pracy lub walki, i w ogólności to wszystko, co z biegiem czasu straciło rację bytu lub uległo radykalnej zmianie, a do zapomnienia tej dawnej przeszłości, tak gruntownego, że jej ślady w języku znikły zupełnie, przyczyniły

się nieraz celowe i pracowite starania jednostek czy organizacji społecznych, którym zależało na tem, aby zatrzeć wszelkie ślady niemilej sobie przeszłości.

Tak się właśnie stało z mitologją Słowian. Przodkowie nasi w okresie przedchrześcijańskim musieli mieć jakichś bogów, bo każde plemię, nawet najpierwotniejsze, ma swoje fetysze i bogi. Ale z mitologii słowiańskiej prawie nic nie zostało, a i z polskiej mamy tylko okruchy, nieledwie przypadkiem dochowane. Poza imionami *Swarożyc*, *Dadzbog*, *Trzygłow*, *Podaga*, *Świętowit* nie zostało nic więcej. Nie wiemy, jakie to były bóstwa, gdzie je czczono, i nawet nieraz etymologicznie tych nazw objaśnić nie umiemy. Krytyczną ocenę materiału, dochowanego z zakresu mitologii słowiańskiej, znajdujemy u Niederlego „Život starých Slovanů“ Praga 1917 str. 299, i u Brücknera, „Mitologja słowiańska“, Kraków 1918, wydanie Akademji Umiejętności, oraz „Mitologja polska“ Warszawa 1924.

Wszystko, co dotyczyło kultu bogów starodawnych polskich, nie zostawiło żadnych śladów w języku, wyparte przez nowy materiał językowy, dotyczący nowego chrześcijańskiego życia religijnego. Nie obyło się tu bez współdziałania duszpasterzy chrześcijańskich, to jednak współdziałanie mogło jedynie tylko przyspieszyć ów proces, który z biegiem czasu i bez tego byłby się dokonał. Nie tępił przecież nikt wyrazów, które odbijały w sobie wspomnienia dawnych władców i urzędów społecznych. Są gdzieniegdzie wzmianki o *żupanach*, o *księdzach* czyli książętach, o *drużynie* książęcej, o *grodach* i *opolach*, o *wiciądzach*, o *włodykach* i *panoszach*, musiały wtedy ciążyć na ludności *daniny* dla książąt, które — jak możemy wnosić z późniejszych dokumentów (XII i XIII w.) — były liczne i nosiły różne nazwy (np. *powołowe*, *poradlnie*), z biegiem czasu i ze zmianą organizacji społeczno-państwowej zarzucone i zapomniane. Z tych dawnych wyrazów przetrwały niektóre do XIV i XV wieku, poczem znikły bezpowrotnie z wyjątkiem może jednego *wieca*, które zostało na nowo wskrzeszone w czasach ostatnich, ale zamiast dawnej formy nijakiej *wiece* przybrało męską *wiec*.

Wiemy, że istniał niegdys u nas ustrój rodowy, ale nawet nazwa naczelnika rodu została zapomniana; tylko wyrazy *wroźda* (niekiedy w temże znaczeniu *wroźba*) i *pokora* są przeżytkami dawnego prawa zemsty rodowej i sposobu okupywania się od niej. Z najdawniejszych obyczajów wiemy tylko, że niegdys w V wieku uczta pogrzebowa u Słowian *strawą* się nazywała.

Kiedy wskutek zmian w ustroju społecznym związki rodzinne zaczęły się rozluźniać, gdyż i organizacja rodowa się rozpadła, dawne nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa trzymały się jeszcze przez paręset lat mocą tradycji, ale w XVI w. już były ledwie zrozumiałymi archaizmami: o *dziewierzu* i *zięciu* (brat żony) pisze Rej, *zołwięc* zna Kochanowski, ale są to już dogorywające resztki dawnego bogatego imiennictwa. Dziś trzeba objaśniać, że *dziewierz* to 'brat męża', *zołowica* — 'siostra męża', *szurza* — 'brat żony', *świeść* — 'siostra żony', *swak* — 'mąż siostry', *jętry*, *jątrewka* — 'żona brata', *niewiasta* albo *sneszka* — 'synowa', *nieć* — 'siostrzeniec', *nieściora* — 'siostrzenica'. Dziś mieszmamy rodziców męża *świekra* i *świekrę* (stp. *świekry*) z rodzicami żony *teściem* (stp. *cieść*) i *teścią* czy *teściową* (stp. *ćcia*, *tćcia*). Inne nazwy się zachowały, ale niektóre zmieniły znaczenie: *rodzic* pierwotnie znaczył 'krewny' t. j. pochodzący z tegoż rodu, dla 'krewnej' była nazwa *rodziczka*; jedynie tylko w gwarach gdzieniegdzie trafi się *swak* czy *szurza* i stąd do późniejszych utworów literackich się przedostanie.

§ 383. Zmiany pojęć, obyczajów, warunków pracy, ustroju społecznego są jedną z przyczyn zmian w słownictwie; drugą było pozbywanie się synonimów.

Przypuszczać można, że dawni przodkowie dzisiejszych Polaków dzielili *czas* (prastara to nazwa) na okresy słoneczne i księżycowe; pozostały dawne nazwy na cztery pory roku, ale już okresy księżycowe nawet w epoce historycznej miały nazwy nieustalone; z nich uległy zapomnieniu zapisane w starszych zabytkach: *ledzien* obok *tycznia*, *stycznia*; *sieczeń*, *strąpacz*, *jacień* obok *lutego*; *unor*, dziś jeszcze nazwa znana u Czechów, wyparta u nas przez zapożyczone *marzec*; *łykwiat* a. *kwiecień*; *ugornik* albo *zok*, u innych Słowian *izok*, *czerwiec*; *pajęcznik* albo *stojęczeń* a. *stojęczka*, dziś *wrzesień*; *prosień* dziś *grudzień*. Gdy zestawimy wszystkie wyrazy z w. XIV—XV, odpowiadające ustalonym potem nazwom miesięcy (p. Początki piśmiennictwa str. 136) uderzy nas ich obfitość, czyli bogactwo synonimów. Każdy miesiąc ma swoje charakterystyczne cechy i każda z tych cech może się stać tematem dla nazwy. Nie było nigdy żadnej „umowy społecznej“, któraby odrazu ustaliła nazwy oddzielnych miesięcy obowiązujące cały naród; powstawały one w różnym czasie i w różnych miejscach, i dopiero kiedy nastąpił okres silniejszego poczucia jedności narodowej, wtedy za pośrednictwem szkoły i literatury dokonał się wybór dwunastu nazw,

a zbyteczne synonimy poszły w zapomnienie. Możliwy tu upatrywać coś w rodzaju „doboru naturalnego“, tylko że nie wiemy, dlaczego *styczeń* okazał się bardziej żywotnym od *lednia*, albo *lutego* silniejszym od *janua* lub *siecznia*.

Z wielkiego Słownika warszawskiego A. Krasnowolski i W. Niedźwiecki wybrali około 26 tysięcy wyrazów, dziś już przestarzałych w języku literackim, po większej części zapomnianych (M. Arcta „Słownik staropolski“, Warszawa [1914]). Jeżeli z tego wyłączymy wyrazy, stosunkowo tylko niewiele brzmieniem różniące się od teraźniejszych, zostanie jeszcze kilkanaście tysięcy takich, których ogół dzisiejszy już nie używa. Z tych znowu wyłączymy obce efemerydy, wprowadzone do języka w niektórych okresach szczególnie podlegających chorobie, nazwanej przez Brücknera „cudzoziemstwem“ słowiańskim, t. j. zbyt niemiłym zamilowaniem do cudzoziemczyzny, a z czasem zaniechane i zapomniane. Ostatecznie pozostanie jeszcze najmniej kilka tysięcy wyrazów, w części przyswojonych, w części rodzimych, które przez czas długi cieszyły się obywatelstwem polskim i były w powszechnym użyciu, ale z czasem przez inne wyrazy zastąpione zostały.

Bez przyjrzenia się im niepodobna orzec, dlaczego spotkał je los gorszy od innych. Oczywiście, nie możemy ich wszystkich tutaj wyliczać, klasyfikować, oceniać czy też ważyć, choć niewątpliwie byłoby to zadaniem wiele obiecującym. Ograniczamy się do przejrzania tylko małej części takiego przestarzałego materiału słownikowego, podając jego wybór z Kazań Świętokrzyskich, Psalterza Florjańskiego i Kazań Gnieźnieńskich, jako najstarszych zabytków językowych, oraz nieco doraźnie zebranego materiału z XV wieku.

§ 384. Rzeczowniki. W Kazaniach Świętokrzyskich: *klodnik* — ‘więzień’, *włodyczstwo* — ‘panowanie’, *wrzenie* — ‘czas’; pisarz Psalterza Florjańskiego już tego wyrazu nie zna i z dawniejszego wzoru przepisuje go jako *brzenie*; *opłcenie*, w Ps. Fl. *opłecenie* — ‘wcielenie’.

W Psalterzu Florjańskim: *brzeżdzenie* — ‘świtanie, świt’, *cerkiew* — ‘kościół’ jeszcze w temże znaczeniu u Suleda w XV w., potem w zastosowaniu do cerkwi ruskiej; *czysto* obok *liczba*, tutaj jednak jeszcze te dwa wyrazy w różnych znaczeniach, gdyż *liczba* oznacza ‘rachunek’: *wzdać imają liczbę* — rationem reddent; w BZ. obok *czysto* — numerus jest i *liczba* w obu znaczeniach: numerus, ratio; *gospodzin* — ‘pan’ już tylko w odniesieniu do Boga, gdy *pan*

oznacza Boga, a także człowieka: *postawił jej* (= go) *panem domu swego*; *jeszutność* obok równoznacznego *proźność*, *juniec* ob. *cielec*, *junoszka* ob. *młodziec*, *lelejanie* ob. *licie* — 'fluctus', u Wujka *nawałność*; *leść* ob. *zdrada* w znaczeniu dolus; *łaskanie* — placatio, u Wujka *uślaganie*; *łatka*, u Wujka *garniec*; *leż* — 'kłamca', *łża* — 'kłamstwo', *łączysko*, *łączyszczę* — 'łuk', *łomy* (w Ps. Puł. *puszcze*) — *condensa* obok *gąszcze* w temże znaczeniu; *mir* obok *pokoj* — pax; *niezbożstwo* — infelicitas obok *ubożstwo* — paupertas, obie formy pierwotnie miały wspólne znaczenie; *nożny* — 'pochwa'; *obiata* obok zapożyczonego *ofiara*; *oćwirnice* — *terribilia*, 'poczwały'; *ogłół* obok *uzda*; *okno* — cataracta, toż w BZ. w temże znaczeniu: okno nieba t. j. otwór, przez który woda spływa na ziemię, etymologicznie to samo, co *okno* — fenestra; *ostrow*, stp. w temże zn. *wysep*; *owien* obok *baran*; *pirzwiecznię*, *pirzwienię*, *pirzwieniec* — primogenitus obok *pirzwierodzony*; *płoszczyca*, toż w BZ. — 'pluskwa'; *poczta* — 'ofiara', właściwie 'uczczenie' (przez dar), potem 'dar' np. w Dialogu Mistrza ze Śmiercią z XV w.; *pokrątki* — 'nerki', *porokowanie* — 'fukanie' (u Wujka), *prza* — 'sprawa sądowa', wyraz rzadka używany jeszcze w XVI w.; *prześpiech* — 'powodzenie', *przezdziatkini* — 'niewiasta nieplodna', *przyjemca* — susceptor, u Wujka *obronca*; *pwa* obok *nadzieja*, *rosierdzie* ob. *gniew*, *stdza*, *śdza*, *zdza* ob. *ścieżka* (*stdzam* albo *ścieżkam* 118, 105); *ściągka*, w Puł. *piszczel* — tibia, u Wujka *goleń*; *ścieżeje* — 'zawiasy', u Lindego już tylko wyrażenie *na ścieżaj*; *skot* — 'bydło', w Fl. *bydło* jeszcze tylko w znaczeniu possessio; *skocię* — 'bydłę', *śmiura* — humilitas, w BZ. *pokora*, który to wyraz w XIV w. miał znaczenie aktu oczyszczającego winowajcę; *śmieś*, może zapożyczenie czeskie, u Wujka *zmieszanie*; *ssąd* — 'naczynie', u Lindego przykłady z XVI w., obecnie gwarowe *sądek*; *strzedź*, *stredź*, jeszcze w BZ. obok *miód*; *trzaskawica* — 'grzmiot', wyraz używany w XVI i XVII w. potem zapomniany i wskrzeszony w literaturze z końca XIX w.; *trzem* — 'sień'; *tuł* — 'sajdak' w XVI w. już tylko jako archaizm w tłumaczeniach psalterza; *wirzbca*, również w Puł., ale w Fl. obok *wirzbca* także *powrozek*; *wsiadacz* — 'jeździec' w Puł. *wsiadający*; wyraz *wsiadacz* zapewne nie był w użyciu powszechnem nigdy. i tłumacz psalterza sam go utworzył, aby literalnie oddać znaczenie łc. ascensor; *zgłoba* jeszcze w BZ., ale w XVI w. tylko *złość*; *żyżń* obok *żyżność*.

W Kazaniach Gnieźnieńskich: *bojarzyn ku boju* — pugil ad pugnandum, wyraz zapożyczony i objaśniony fałszywie, jakoby od

boju pochodził; potem używa się, ale tylko dla oznaczenia bojarów moskiewskich; *czyn* — pontificalis habitus, gdzieindziej 'broń', arma, także 'rząd' na konia; *gzło*, według Brücknera raczej *kzło* — 'koszula', *harnasz* — 'pancerz', *junosza* — 'narzeczony, nowożeniec', *kostarz* — 'gracz w kostki', *mierzyczka* — 'utrapienie', *płat* — 'podatek, danina', *przekaza* — 'przeszkoda', *przekost* — 'paralityk' (jakby kości w nogach nie miał), *strada* — 'ubóstwo'.

Z różnych zabytków XIV, XV w.: *bika* — 'siekiera ciesielska, topór', *brzechwa* — 'strzała bez żeleźca', zapisane także u Knapjusza, ale Linde nie przytacza cytatu z żadnego autora, *chąsba* — 'kradzież', *chąsnik* — 'złodziej', *darznienie* — 'odwaga, śmiałość, zuchwalstwo', *grododzirza* — 'kasztelan', *jadownik* — 'truciciel', *kraczej* — 'krok', *kromoła* — 'zamęt, niezgoda', *licemiernik* a. *lucemiernik* — 'hipokryta', *niemalczyca* — 'rzecz wielka', *obłojstwo* — 'obżarstwo', *okłóć* — 'diecezja', *piśmie* — 'pismo', *poćbiega* — 'rozwódka', *pośrzacaj* — 'spotkanie', *skomroch* a. *wiła* — 'błazen', *stoliman* — 'olbrzym', *skuta* (Puł.) — 'działanie', *ston* lub może *stona* (Puł. znaczenie niejasne: 'członek'? *Chrystus cielne rozgodził stony*, czy nie omyłka zam. *strony*?), *strąpacz* — 'nazwa miesiąca lutego', por. *strzępąć* w Puł., natomiast w Fl. *bać się*; *szcebrzuch* — 'sprzęt domowy', *szele*, *szelina* — 'zarośla', *ślepieje* — 'ślady, tropy', *świerzepica* — 'żrebica', *wiodro* — '(piękna) pogoda', *wroża* — 'łos', *żeńszczyna* a. *żeńszczyna* — 'niewiasta, biała głowa', *źrzeb* — 'łos', *źyrzec* w BZ. — 'swat na weselu, mistrz ceremonij'.

§ 385. Przymiotniki. W Psalterzu Florjańskim: *giąca* (trąba) — ductilis, 'ciągniona', u Wujka *głośna*; *krasny* — 'piękny', *lubieżliwy* — 'przyjemny', *łączny* — 'głodny', *niszczotny* — 'biedny', *popuściale* (węgle) u Wujka *pustoszące*; *prokny* — 'każdy', *urępny* — 'piękny'; w innych zabytkach: *chabry* z dawniejszego **charbry*, inna forma *chrobry*, oddawna stosowany tylko do Bolesława I, *zapięty* — 'zacięty, zawzięty', *wqwir* — 'krzywy', *isty* — 'pewny' w Kśw. *ten isty* — 'ten sam' i t. d.

§ 386. Czasowniki. W Kazaniach Świętokrzyskich: *domieścić* — 'doprowadzić', *pwac* — 'uface', *zapiękać się* — 'zacinać się w uporze', *żadać się* — brzydzić się, w Fl. *żadać się* a. *wzgarzać się*, obok czego *rozgorzyć* — 'rozgniewać', *przegarzać* — 'drażnić'. Dalej w Psalterzu Florjańskim: *bucić się* — 'zuchwale się pysznić, wynosić się nad innych', *bydlić* w Gn. *przebywać*; *gąść* — 'grać na instrumencie muzycznym', por. *gęśl*; *kaźnić* — 'karać', *łuczać* —

captare, właściwie 'trafić do kogo z łuku'; *nienazrzeć* — 'nienawidzić', *pobieszczyć* — 'sprofanować', *pośrzatnąć* — 'spotkać', *postrobić* — 'wzmocnić', *przyrzeszyć* — 'przyłączyć', *rozkwirać*, *rozkwrzeć* — 'roztopić' (na ogniu), por. w Żywocie Błażeja *skwarzony olów*; *rozżec* — 'rozpalić', *rzuć*, *rzuwać* — 'ryczeć', *skłęczyć* — 'zgiąć', *znażyć się* a. *snadzić się* — 'wprawiać się w co', *wieliczać* — 'wielbić', *wnimać* — 'uważać, podejrzewać', *zaminać* — 'zapominać', *zażrzeć* — 'zazdrościć', *żdać* — 'czekać'.

W Kazaniach Gnieźnieńskich: *nędzić* — 'męczyć', *obiatować* — 'ofiarować', *pozedlić* — 'zbudować', *rozgodzić* — 'rozrządzić, rozdzielić', *skonić* — 'skończyć', *spachać* — 'zrobić, uczynić', *warować się* lub *wiarować się* — 'strzec się', *wskryć* — 'odkryć, odsłonić', *wskłonić się* — 'podnieść się', *wychytrzyć* — 'ujść, uciec', *wysiepać* — 'wyciąć, wykrajać', *słowie* — 'nazywa się', *dzie* — 'mówi'. W innych zabytkach: *łpieć* — 'przyłgnać', *uścić* — 'świecić', *uścieć* — 'błyszczec', *wezwroszyć* (Puł.) — 'rozdrażnić' i t. d.

§ 387. Zaszły też straty w zakresie innych części mowy: zginęły niektóre formy zaimkowo-przysłówkowe. W języku prasł. zaimki wskazujące, względne i pytajne tworzyły się od trzech różnych tematów, mianowicie pierwsze od tematu *to-*, drugie od tematu *jo-*, trzecie od tematu *ko-*, por. prasł. zaimki: **tz*, **jz*, **kz*, polskie *ten*, *jen*, *kto*. Z biegiem czasu nastąpiło pomieszanie funkcji zaimków względnych i pytajnych: do końca w. XIV względnym był *jenże*, *jen*, pytajnym zaś *który*; ale w tym właśnie czasie zaczęto zaimka *który* używać w funkcji względnej, i w ciągu stu lat dokonano się wyparcie zaimka *jenże* przez *który*. W w. XIII i XIV mieliśmy formy: *tamo* w znaczeniu wskazującym, *jamo* w znaczeniu względnym, *kamo* pytajne; z nich utrzymało się tylko pierwsze, a inne wyszły z użycia, wyparte przez *gdzie*, *dokąd*. Zaimki nieokreślne (prócz formy wspólnej z pytajnymi) wyrażały się w różny sposób: *niekto*, *ktole*, *ktokole*, *ktokolwie*, *ktokolwiek*, *ktoś*; pozostały tylko dwie ostatnie formy.

Wyszły z użycia także niektóre przysłówki, przyimki, spójniki, partykuły i wykrzykniki: *wźła* a. *weždy*, *weźgdy*, *weźgi* (wszystkie te formy w Fl.) — 'zawsze', *wždy* — 'jednak', *wszegdyńcy* Gn. — 'jednakże', *mnogdy* Gn. — 'częstokroć'. *kromie* Kśw. Fl. — 'oprócz', *wysprz* — 'wgórze', *wielmi* — 'bardzo', *owszeją* Fl. — 'w ogólności', *prze* — 'z powodu, dla', *aliż* — 'aż, dopóki nie', *ac* — 'niech', *gorze!* — 'biada!' i t. d.

§ 388. Zaniechano niektórych form fleksyjnych, częściowo tylko zastąpionych przez inne formacje np. *sąc* — ‘będąc’, częściowo utraconych bez odszkodowania np. *sztó*, forma używana w XIV i w pocz. XV w., potem wyszła z użycia: *nie szto do domu* — ‘nikt do domu nie szedł, nie chodził’; od niepamiętnych czasów pozostały w użyciu tylko trzy formy przypadkowe imiesłowu czynnego terażniejszego w deklinacji niezłożonej: *biorę, biorąc, biorący*, z nich utrzymała się jedna tylko, na *-ąc*, ale przynajmniej zachowano całą deklinację złożoną tego imiesłowu; natomiast utraciliśmy całą deklinację złożoną imiesłowu czynnego przeszłego np. **brawszy, *brawszego, *brawszemu...* i dlatego zmuszeni jesteśmy teraz zbyt często używać zdań względnych: *który brał*.

Pewne światło na przyczyny znikania wyrazów i form językowych rzuca historia zaniku imperfektów i aorystów polskich. Zanik ten rozpoczął się po skończeniu procesu ustalenia różnic aspektowych w czasownikach prasłowiańskich i po ukazaniu się nowej formy czasu przeszłego złożonego. Przedewszystkiem zaprzestano używać formy imperfektu od czasowników dokonanych i aorystu od czasowników niedokonanych, gdyż imperfekt jako czas niedokonywany i aoryst jako czas, wyrażający czynność momentalnie dokonaną, nie harmonizował ze znaczeniem czasowników, inny aspekt przedstawiających. Potem zaś w konjugacji czasowników dokonanych aoryst i czas przeszły złożony miały jednakową funkcję, i tak samo imperfektum oraz czas przeszły złożony czasowników niedokonanych. Z dwu form, mających jednakową funkcję, jedna była zbyteczna, a przeto skazana na zaturę; otóż czas przeszły złożony miał tę wyższość nad imperfektem i aorystem, że mógł być utworzony w jednakowy sposób od każdego czasownika; dlatego utrzymał się, a tamte formy czasowe znikły. Proces ten trwał od epoki przedhistorycznej do końca XIV w. (ostatnią formę aorystu spotykamy w zapisce sądowej z r. 1400; do Psalterza Puławskiego aorysty i imperfekty weszły z dawnego oryginału, wcześniejszego niż rękopis Florjański).

§ 389. Z krótkiego przeglądu strat fleksyjnych przekonywamy się, że człowiek się pozbywa form językowych zbytecznych, ale niekiedy także i potrzebnych, a przynajmniej użytecznych. Co w tym ostatnim razie do tego go skłania, na to nie umiem odpowiedzieć. Jeżeli zastosujemy wyniki naszych rozważań do historii wyrazów, łatwo dojdziemy do przekonania, że najczęściej dokonywano nie-

świadomego wyboru z pośród szeregu synonimów; jedne z nich się utrzymały, inne nie. Rzadko tylko możemy sobie zdać sprawę z przyczyn, dla których dano przewagę jednemu wyrazowi nad innymi: pomiędzy słowami, które tylko jak mumje zachowały się w piśmie, są niektóre odosobnione, pozbawione poparcia w krewniakach t. j. innych wyrazach etymologicznie im pokrewnych; do takich należy większość zapomnianych nazw miesięcy np.: *strąpacz*, *unor*, *zok*, *stojęczeń*, *prosień*; podobnie rzecz się miała z *wrzenie*, *brzeżdzenie*, *czysto* (odległe znaczeniem od stp. *czyść* późniejszego *czytać*), *jeszutność*, *juniec*, *oćwirnice*, *ostrow*, *pokrątki*, *zdza* (wskutek procesów fonetycznych odpodobniona od *ścieżki*), *ściążka*, *ścieżeje*, *skot*, *wirzba*, *złłoba* (mało już podobna do *złość*), *świerzepica*, *chąśba*, *kromota*, *szczebrzuch*, *ślepieje* i wiele innych. Ich synonimy, noszące wyraźne znamiona pokrewieństwa z innymi wyrazami, okazały się silniejszymi, gdyż łatwiej nasuwały się pamięci w razie potrzeby.

Mogły też temu procesowi dopomagać czynniki inne: *gospodzin* już w XIV w. miał zwężony zakres użycia, jako stosowany tylko względem Boga, natomiast inne pokrewne mu wyrazy: *gospodarz*, *gospodyni*, *gospoda* mocno się zwulgaryzowały; stąd dysharmonja znaczeniowa, której uniknięto przez usunięcie *gospodzina* na rzecz *pana*.

Podobnie było z wyrazem *optcenie*, kojarzonym z *pleć*, któryto wyraz zmienił znaczenie pierwotne: *caro* na *sexus*, przez co znów i *optcenie* nasuwało fałszywe kojarzenia znaczeniowe; w języku rosyjskiem *ptol* dotychczas znaczy 'ciało', to też tam pozostało *voptłōschenije* — *incarnatio*. Inne, np. *czyn* — *arma*, *płat* — *vectigtal* mieszały się z *czyn* — *facinus*, *płat* — *lacinia*, i dlatego zostały zastąpione przez *broń*, *czynsz*. Zmiana znaczenia wyrazu *poczta* z 'uczeczenia' na 'dar' honorowy a potem 'dar' zwykły wytworzyła nową parę synonimów, w której *dar* wziął górę przez związek z *darować*, *darzyć*, *dać*; podobnie *czysto*, jako odosobnione znaczeniem od *czytać*, znikło czasem, jak tylko rozszerzono znaczenie *liczby*. Wyraz *łomy* zawierał w sobie wskazówkę na cechę przypadkową, bo nie każde zarośla miały gałęzie lub drzewa połamane, przeto *gąszcze* okazały się dogodniejsze. *Kostarz* — 'gracz', późniejszy *kostera*, wyszedł z użycia gdy zarzucono dla kart grę w kostki; jego miejsce zajął *karciaz*; stare *obiata*, *gzłto*, *tuł*, *skot*, ustąpiły miejsca nowym, pierwsze trzy obcym, czwarte obce rodzimemu, chyba tylko dlatego, że były stare, a w naturze ludzkiej leży pewna skłonność do uważania nowszych wyrazów za zrozumialsze, jaśniejsze a nawet

piękniejsze od starszych. Mamy świadectwa z w. XVI, że wielu starych wyrazów nie rozumiano i nawet uważano je za obce: Marcin Bielski pisze, że widział starą Bibliję polską, w której połowa była słów serbskich czy też bułgarskich! Górnicki w Dworzaniu mówi: „czasem drugi... wyrwie jakie staropolskie z Bogarodzice słowo, a z czeskim jakim gładkim słówkiem na sztych je wysadzi, aby swego języka grubość a obcego piękność pokazał⁴”. Pozwala on wprawdzie posługiwać się niekiedy i staropolskim zasobem wyrazów, ale w pewnych tylko okolicznościach: na pytanie, czy Dworzaniowi „wolno starodawne a prawie (t. j. istotnie) już umarłe polskie słowo wskrzeszać, gdzieby się które zejść mogło“, odpowiada przez usta p. Kryskiego: „Ktoby tymi słowy, których teraz używamy, zamietać, a starodawnych na to miejsce chwytac się chciał, nie inaczejby czynił, jedno jako ów, ktoby chciał, wzgardziwszy chlebem, żołądź jeść, jako starego wieku ludzie jadal; słów używać mamy, jako menice (t. j. monety), bo której ludzie nie znają, tej nie biorą, także i słów nie rozumieją innych. jedno te, które są w zwyczaju pospolitym. Lecz gdzieby dzisiejszego słowa nie było na tę rzecz, którąby Dworzani opisać chciał, nietylko mię nie obrazi starożytnie słowo, ale je wolę, niż cudzoziemskie“.

Wprawdzie to dotyczy słów już zapomnianych, a nie tych, które dopiero powoli w cień się zasuwały, ale przecież również Górnicki świadczy, że kto zakosztował języka, który mu się wydał pięknym, już słowa polskie „grubemi“ mu się wydały, a to można zastosować do nowości językowych wogóle. Słów, tracących już myszką, bardzo wiele usunięto w wieku XVI, kiedy dokonywał się proces tworzenia jednolitego języka literackiego. Pisze o tem prof. Brückner w *Dziejach języka polskiego*, mając na względzie głównie Jana Kochanowskiego: „Kochanowski, wyuczony na łacinie szkolnej unikać jak ognia wszelkich »solecyzmów i barbaryzmów«, przetrzebia najstaranniej słownik, daje wybór słów, słów modnych, znanych, powszechnie używanych... Takiemu dobieraniu słów musi jednak towarzyszyć zubożenie słownika... Reforma Kochanowskiego nie przyjęła się odrazu: u Strykowskiego, Paprockiego, Klonowica i in. natrafisz coraz na słowo czy formę gwarową i przestarzałą, szczególnie też u Miaskowskiego; ale inni, Grochowski, a najbardziej Szymonowic, wzorują się widocznie na tym czarnoleskim doborze słów“. To też i Leopolda w drugim wydaniu swego tłumaczenia Biblii odnawia w wielu miejscach słownik, usuwając

z niego wyrazy starsze, i zastępuje je nowszemi synonimami, co również wykazał prof. Brückner, notując następujące zmiany: *domacy* — *domowy*, *przezlisz* — *nader*, *jedurny* — *jeden*, *odartki* — *łupy*, *zrzasnął się* — *zlekł się*, *wściornastek* — *wszystek*, *zabakać* — *zawołać*, *gweśny* — *pewny*, *kołstki* — *nauszki*, *koździurny* — *koźdy*, *okchną* — *ogłuszeją*, *chabina* — *prętem*, *samiustek* — *sam*, *zawartka* — *wicher*, *sierlęczka* — *wiejączka*, *malem* — *prawie*, *forsty* — *deszczki*, *na ogułach* — *na zdradzie*...

Widzimy, że Leopolda, oczyszczając język swego przekładu, usuwa niektóre wyrazy obce (*gweśny*, *forsty*), dając przewagę rodzimym; nie był więc Górnicki zupełnie odosobniony, gdy powstawał przeciwko lekkomyślnemu wprowadzaniu wyrazów obcych, a jednak już sam fakt, że trzeba było z tem walczyć, dowodzi, iż Polacy XVI w. w silnym stopniu objawiali skłonność do zastępowania słów rodzimych przez obce. Dobitnie o tem pisze Górnicki: „Nasz Polak, by jedno kęs z domu wyjechał, wnet nie chce inaczej mówić, jedno tym językiem, gdzie troszkę zamieszkał: jeśli był we Włoszech, to za każdym słowem *Signor*, jeśli we Francyi, to *Par ma foi*; jeśli w Hiszpanii, to *Nos otros cavalieros*, a czasem drugi, chociaż nie będzie w Czechach, jedno iż granicę śląską przejedzie, to już inaczej nie będzie chciał mówić, jedno po czesku, a czeszczyzna, wie to Bóg, jaka będzie. A jeśli mu rzeczesz, żeby swym językiem mówił, to powie, iż zapomniał, abo że mu się przyrodzony język prawdziwie gruby widzi“.

Przy takim nastroju wyższych kół społecznych nie dziw, że starsze wyrazy ustępowały nowszemu, niekoniecznie obcemu, ale w części także i obcemu. Nowe słowo, zręcznie utworzone, zawsze ma widoki powodzenia, zwłaszcza w kołach społecznych, które ubiorem, sposobem zachowania się w towarzystwie, wreszcie wytworniejszą mową chcą się wyróżnić i wykazać swą wyższość. Tworzą się mody, mające właśnie na celu wyróżnienie jednostek wśród tłumu, ale tłum ten wnet podąża za owemi jednostkami, naśladuje je zarówno w strojach, jako też i w mowie. Bywają także okresy, w których twórców literatury pięknej nie zadowalniają słowa, wydające się im wytartymi, zblakłymi, zbanalizowanymi. Wprowadzają do nich zmiany, tworzą nowe wyrazy pochodne, sięgają do języków gwarowych i do zasobów staropolskich. Te ich reformy budzą niekiedy opór społeczeństwa, ale często, co w pierwszej chwili wydawało się dziwacznym, »uciera się« z czasem i wchodzi do słownika

powszechnego, wypierając znów z użycia pewną ilość wyrazów starszych. Tak więc różne przyczyny sprawiają, że język ciągle się zmienia i odnawia.

Zapożyczenia.

Literatura przedmiotu.

Brückner: Cywilizacja i język. 1901.

Wyrazy obce w języku polskim, PrFil. VI, 1 i 602, r. 1907.

Wpływ kultur obcych na Słowian, Enc. Pols. IV 188—207.

Wpływy języków obcych na język polski, Enc. Pols. II, 100—153.

Dzieje języka polskiego wyd. II.

Walka o język. Lwów 1917, str. 143—266.

Karłowicz: Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia. Kraków 1894—1905.

Korbut: Wyrazy niemieckie w języku polskim pod względem językowym i cywilizacyjnym PrFil. IV, 345—560 i 666.

§ 390. Baudouin de Courtenay wykład wstępny w Uniwersytecie petersburskim z r. 1900, ogłoszony w „Żurnal” Ministerstwa Oświaty (Petersburg r. 1901 nr. 9), poświęcił rozważaniom nad mieszanym charakterem wszystkich języków. Stwierdza on tam, że niema czystego t. j. nie dotkniętego obcemi wpływami języka na świecie, a naleciałości obce upatruje nietylko w zasobie słownikowym, ale i w zakresie wszystkich innych objawów językowych, fonetyce, fleksji, składni. Istotnie, trudno sobie wyobrazić język, wolny od wpływów postronnych. Antropolodzy orzekli, że niema teraz ani jednej czystej rasy na ziemi, niema też skupienia ludzkiego, któreby żyło swoją własną, niezależną od wpływów obcych kulturą, niema wreszcie i języków czystych.

Wpływy obce w dziedzinie fonetyki, fleksji, składni pozostawiamy teraz na boku; nas tutaj interesują wyrazy, których zasób w języku polskim, tak samo jak w innych, ma charakter mieszany

Stan ten został już odziedziczony po języku prasłowiańskim, a i ten z kolei musiał odziedziczyć obce żywioły, które weszły do składu jego przodka, języka praarjoeuropejskiego. To też w nauce nie brak było pokuszeń, mających na celu wyłączenie z zasobu wyrazów prae. żywiołów obcych, ale uzyskano wyniki niezupełnie pewne i bardzo nieliczne.

§ 391. W badaniu pochodzenia wyrazów, które z tych lub owych względów budzą podejrzenia, że są obcemi włączkami, nasu-

wają się ogromne trudności, i to nietylko wtenczas, kiedy cofamy się w bardzo daleką przeszłość. Owszem, nieraz słowa, nie mające przeszłości, niewiadomo skąd się zjawiają. Są to, jak owe znane włóczęgi w Rosji, nie pamiętające ani imienia własnego, ani miejsca urodzenia, zmieniające ubiór, zarost, sposób mówienia, całą powierzchowność w sposób nieraz niezwykły, aż dziwaczny. Tak samo i nowe przybłędy w słowniku: przystosowują się do miejscowego sposobu wymawiania tu tak, tam znowu inaczej, tworząc często najdziwniejsze warjanty. To też gdy chcemy ich rodowód odnaleźć, jesteśmy nieraz zupełnie bezradni, albo uciekamy się do przypuszczeń, nie mających dostatecznego w faktach poparcia.

Gdy wyraz obcy w pewnym okresie wejdzie do języka i gdy ustali się jakaś ogólnie przez wszystkich przyjęta jego forma, wtedy już dalej przekształca się według norm działających w wyrazach rodzimych, ale zanim wejdzie w tę kolej, może ulegać rozlicznym przekształceniom, odbiegającym od zwykłych, naturalnych i normalnych wymian fonetycznych. Widzimy to na późniejszych zapożyczeniach, które nieraz bywają karykaturalnymi przeróbkami wyrazów obcych; tak np. prof. Brückner dowodzi, że polskie *samborza*, wyraz znany z zabytków XV w., a oznaczający izdebkę nad bramą wjazdową dworu jakiegoś lub zamku, przez pośrednictwo czeskiego *čimboří* utworzył się z łc. *cimborium*, *ciborium*; *bigos* — z *bleiguss*, według Brücknera w znaczeniu posiekanego ołowiu, co potem na potrawę mięsną przeniesiono; *bindarz* — 'ogródek' według Brücknera powstał z *wirydarz*. *pasztuga* jest może spolszczoną i w ustach ludu zmienioną formą łc. *pestilentia* (R. LVI. 169). Nieraz słowo przechodzi od narodu do narodu, a wszędzie się zmienia, i niekiedy nawet tego łatwo nie możemy rozstrzygnąć, czy wyraz jest istotnie obcy, przyswojony, czy też rodzimy. Długo trwał spór między słowiańskimi a niemieckimi etymologami o pochodzenie słów: *plug* i *chleb*.

Niedość jest stwierdzić obce pochodzenie wyrazu; należy też wyjaśnić, kiedy i skąd bezpośrednio wszedł on do języka, mamy w nim bowiem świadectwo, że razem z nim weszło też do zasobów kultury narodu nowe, dotychczas nieznanne pojęcie. Nie jest to wprawdzie fakt stały i niezawodny, zbyt bowiem często widzimy, jak w czasach historycznych dawne słowo rodzime bywa wypierane przez wyraz cudzoziemski, mający to samo znaczenie; więc to, co historycznie często stwierdzić możemy, wolno nam też stosować do

dalszej przeszłości i przypuścić, że zachodziło to samo i w czasach przedhistorycznych. Jednakże zdarza się, że obok nowszych zapożyczeń zachowały się też i słowa odwieczne, rodzime, oznaczające choćby jakieś narzędzie mniej doskonałe, np. obok *plug* zachowano stare nazwy *sochy* i *radła*, albo skądinąd wiemy, że pojęcia, odpowiadające wyrazom obcym, nie mogły być znane naszym przodkom. Otóż w tych razach szczególnie ważnem jest dla nas rozstrzygnięcie pytania, skąd owe pojęcia i wyrazy bezpośrednio do nas przybyły.

§ 392. W okresie prasłowiańskim występują zapożyczenia obu rodzajów: niepotrzebne i usprawiedliwione. Słowianie hodowali użyteczne zwierzęta domowe, a jednak zarzucili niektóre z najpospolitszych wyrazów, oznaczających te rzeczy i zapożyczyli od Niemców nazwę *skot* dla bydła. Nazwy osób, wykonywających zwierzchnictwo nad masą plemienną, także zapożyczono; przypuszczalnie obcemi wyrazami są *gospodzin* i *pan*, napewno obcemi — *ksiądz*, *ksiązę* i wreszcie *król*; rodzime nazwy znikły prócz *wojewody*, który oznaczał wodza na wojnie. Zatrzymali przodkowie nasi w pamięci wyraz, mający ogólne znaczenie *dom*, zapożyczyli takie jak *chyża* (Haus), *izba* (Stube). Obok odwiecznych rodzimych *łuku* i *strzały*, *kopja* i *włóczni*, *siekierę* i *noża*, przysłała z obczyzny broń nowa: *miecze* i *sztomy*; *pieniądze*, *leki*, *towary* różne, nieznanne dawniej zwierzęta np. *osły*, *wielbłądy* i wiele innych rzeczy, dla których nie znaleziono nazw rodzimych, lecz przejęto je wraz z nazwami obcemi.

§ 393. Z chwilą przyjęcia chrześcijaństwa, naturalną rzeczą kolejną pomnożyły słownictwo polskie bardzo liczne wyrazy obce. W dziedzinie religijnej pozostała pewna liczba nazw dawnych: *Bóg*, *święty*, *modlitwa*, *obiata*, weszło mnóstwo innych nowych, różnego pochodzenia i różnie utworzonych: niektóre tłumaczono z łaciny np. *samnienie* — *conscientia*, *wszemogący* — *omnipotens*, inne zbliżono do brzmień polskich: *Marza* — *Maria*, *bierzmować* — *firmare*, *chrzest* — *Christus* (przyjmować chrzest znaczyło przyjmować Chrystusa), niektóre wyrazy przez pośrednictwo Czechów przeszły do nas z języka starosłowiańskiego np. *błogostawić*, *Bogurodzica*, *licemiernik*, *cerkiew*, *mięsopest*; bardzo obficie wtenczas zapożyczyliśmy się u Niemców: *post* (Fasten), *proboszcz*, *mnich*, *klasztor* i t. d., które to wyrazy Niemcy skądinąd wcześniej przejęli. Przybyło też do nas niebawem i duchowieństwo z krajów romańskich, wnosząc z sobą wiele nazw nowych tańszych zwłaszcza gospodarskich, oznaczających naczynia, narzędzia uprawy ogrodowej, warzywa, kwiaty.

W wieku XIII wskutek podziału dzielnicowego Polski rozmnożyły się dwory książęce, co oczywiście wpłynęło na ich zbiednienie; książęta przeto zabiegali o powiększenie dochodów przez kolonizowanie niezamieszkanymi i nieuprawianymi obszarów, a kolonistów dostarczali przede wszystkim Niemcy. Osadzani na wsiach i w miastach na prawie niemieckiem przynosili z sobą swój język, własną organizację miejską z całą jej nomenklaturą, mieli własne sądy, opanowali handel, rzemiosła, nawet szkoły do tego stopnia, że synody biskupów musiały zająć się obroną języka polskiego w nauczaniu szkolnem. Długie szeregi wyrazów niemieckich, które przez pośrednictwo mieszczan niemieckich wtargnęły do języka polskiego, wlicza prof. Brückner w książce „Cywilizacja i język“ str. 54—75, dając tylko ich wybór: dotyczą one samorządu, budowli, terminów prawnych, handlu, organizacji wojskowej, broni, pojazdów, rzemiosł i żeglugi, ubiorów i pożywienia, gier i tańców, nazw pokrewieństwa i różnych innych rzeczy. Wiele z tych wyrazów niemieckich zarzucono z czasem, inne, przybrawszy się tylko iedź z polską, przetrwały do dnia dzisiejszego, i nierzadko ogół nie podejrzewa w nich obcego pochodzenia: *szkudła* i *taty* (w dachu), *szopy* i *spiżarnie*, *czynsze*, *grosze*, *garbarz* i *bednarz*, *żur*, *sandacz*, *dzieża*, *skrzat* i wiele innych na pierwszy rzut oka wydają się rdzennie polskimi.

Wpływy te niemieckie trwają bardzo długo, aż do początków w. XVI pomimo masowego spolszczenia się mieszczaństwa. Stały się wtenczas modnemi. W słownikach z pierwszej połowy w. XVI roi się od wyrazów niemieckich. Materiał słownikowy z tego czasu znajdujemy: zgromadzony przez Łopacińskiego w Pracach Filologicznych V, 410—454 (Najdawniejsze słowniki polskie drukowane), a nadto w Słowniczku tak zw. poznańskim, ogłoszonym przez Erzepkiego w Roczniku Tow. Przyj. Nauk Poznańskiego tom XXXIV r. 1907, oraz w Słowniku Bartłomieja z Bydgoszczy z r. 1532, wydrukowanym także przez Erzepkiego w Poznaniu r. 1900. Wybieram z pierwszego próbki: *bankarz*, *bitunk*, *brotwanna*, *budownicza nauka*, *burkowa ulica*, *byklinek*, *cechmistrzostwo*, *chomla*, *cog vel folga*, *cwylich*, *cymbulec*, *dachówka*, *dreznar*, *faceletek*, *futertuch*, *glejtownik* i t. d. Słowniczek poznański daje liczne synonimy np. *hinst*, *wałach*, *appelgrow*; *pączek*, *nagnieciony chleb*, *ornaf*, *beget*; *blaskooki* *blaskaty*, *szyl*; *panew*, *bretfanna*; *szacować*, *cenić*; *kamień*, *cełnar* *funt*; *świni chleic*, *kob świni*; *chrzan*, *rzodkiew*; *dyszla*, *oje*, *ciągadło*; *szkudła*, *dranica*, *krotochwile*, *dworności*; *horz*, *dziki koń*; *uliczka*, *forta*; *fun-*

dament, założenie; podszycie, futro; gbit (bez polskiego powiat): przy-
mierze, glejt; gospodarz, gość (z niemieckiego: *Wirt oder Gast*); szropa,
grzebło; harcerze, straceńcy; kobyła, instła (od *hynst*) i t. d. U Bartłó-
mieja z Bydgoszczy: acies — *szyk, harc*; advocatus — *wojt, rzecznik*;
allodium — *stodoła, folwark*; appendix — *alkierz*; aquaeductus —
potok, rynna; area — *plac, siedlisko*; auctionarius — *frymarcznik*;
caliptra — *kiecka, szorc*; cantarus — *konwica, sztof*; carpentum —
rydlwan, poklat, pokryty woz; castor — *fiber, befter* (bez polskiego
bóbr); catena — *łańcuch* (bez *rzeciądz*); collarium — *kołnierz, oboj-
czyk* i t. d.

Wielu z tych naleciałości pozbyliśmy się z czasem a przeto
zbytecznymi były one dla nas, ale wtedy nie strzeżono się ich
i brano je, skąd się dało, przedewszystkiem więc od najbliższych
sąsiadów zachodnich t. j. od Niemców i Czechów.

W wieku XIV i XV, a nawet później, szerzył się u nas wpływ
piśmiennictwa czeskiego: do przekładu psalterza, który przez kilka-
set lat był księgą bardzo popularną, którego tekst polski najmniej
do połowy XVI w. opierał się na przekładzie z w. XIV (Brückner,
Psalterze polskie. R. XXXIV), weszły wyrazy czeskiego pierwo-
wzoru, gdyż z czeszczyzny psalterz przetłumaczono; z psalterza wy-
razy te przechodziły do języka codziennego. Również i Biblię Zofji
z języka czeskiego przełożono. Rozpowszechniały się u nas rękopisy
czeskie w ciągu w. XV, zwłaszcza zawierające w sobie materiały
powieściowy, czego dowodem może być rękopis biblioteki Bawo-
rowskich, gdzie zachowały się zabytki czeskie, w Czechach oddawna
zaginione. W początkach w. XVI między pierwszemi drukowanemi
książkami polskimi spotykamy „Fortuny i enoty rozność“, prze-
kład z czeskiego; widzieliśmy też wyżej, jak Górnicki potępiał tych,
co swój własny język na sztych wystawiają, by jego grubość,
a czeskiego piękność pokazać, przyczem zaznacza, „iż Czechowie
są w sąsiedztwie z narody niesprośnemi, ei wnet kształtowniej, ochę-
doźniej, zachowując jakieś przewłaczanie w słowach (t. j. różnice
iloczasowe), podobne łacińskiemu akcentowi, mówić poczęli. I stąd,
urośła im ta sława od nasze samych, iż ich język miałby być
dobrze niż nasz cudniejszy“.

To wysławianie języka czeskiego było modą w w. XV i XVI,
to też nie dziw, że starano się w wymawianiu naśladować Czechów
i wyrazom swojskim nadawać w pewnej mierze pozór czeski; tem
objaśnić można zmianę brzmień w dawnych wyrazach polskich:

czworo, wiesioły, czerwiony, sierce, gardy, obywatel na: *czworo, wesoty, czerwony, serce, hardy, obywatel*. stąd zmieniono *śmiertny* (jeszcze znajdujemy tę formę u Reja) na *śmiertelny* i namnożono takich przymiotników więcej: *źrzetelny, wierzytelny, skazitelny* i t. d.; nie były to więc pożyczki, ale przerabianie i urabianie wyrazów polskich na modłę czeską; w takiż sposób dawną *rogacinę* pod wpływem ruskim przerobiliśmy na *rohатыnę*, także *trześnię, trzemchę, trzop*, na *czereśnię, czeremchę, czerep*; natomiast *czeredę* zapożyczono z Rusi jako wyraz mający inne znaczenie, niż etymologicznie identyczny rodzimy wyraz polski *trzoda*.

§ 394. Podobne nowości znajdujemy u Reja, pomimo tego iż znajomością języków obcych się nie odznaczał. W „Zwierciadle” mamy czechizmy: *dufać, hnet, hydzić, kak a kterak, złatołław* i in.. wpływy ruskie: *dohadywać się, harować, pohromki, posuły* (obietnice), *syromak* (sierota), *muchry*; w XVI w. dawne *sprzedaj, odziew* pod wpływem ruskim zmieniono na *sprzedaż, odzież*. wprowadzono *zdo-bycz, błahy, hoży* z tegoż źródła.

U Reja znajdujemy też ślady innych wpływów obcych, mianowicie w niewielkiej liczbie tatarskich lub tureckich: *basatyk* — ‘bicz’, *bechtyr* — ‘pancerz’, *bokłag* a. *bukłak* — ‘miech na płyny’, *sahajdak, ułafka* (żołd turecki), *wojdlök*. Posługiwał się on licznymi wyrazami niemieckimi np. *alźbant* — ‘naszyjnik’, *anszłak* — ‘spó-sób’, *glanc* — ‘blask’, *jurgielt* — ‘płaca roczna’, *kłoba* — ‘miara’, *knafel* — ‘guzik’, *krepel* ‘pączek’ (ciasto), *kryg* — ‘wędzidło’, *kryks-man* — ‘wojownik’, *taźbier* — ‘podpiwek’, *naszychtować* — ‘napelnić’, *obercuch* — ‘wierzchnia suknia’, *ploderhuzy* — ‘spodnie’, *pocmater* z „Gottes Martyr“, *tranki* — ‘napoje’, *tret* — ‘ścieżka, droga’. Z języka włoskiego weszły do „Zwierciadła” *kuradenty* (wykałaczkę do zębów), *fontana, pawiment, wirydarz*.

Częste są też w „Zwierciadle” zapożyczenia z łaciny, które można było zastąpić wyrazami polskimi np. *adwersarz, archa, defensor, dekret, dyscyput, fabuła, fortunny, impresor, insuta, koncylyjum, kondycja, kreatura, mandat, minister, posesja, preceptor, respondować, sentencja, symulacja* i inne. Rej z Orzechowskim ojczyznę *patrja* nazywa, a i według Górnickiego „lepiej uczyni, kto mówiąc o Polsce, rzecze *patrja* moja, niżli ojczyzna moja“; woli też Górnicki *filozofa* od *mędrca*, „bo to już każdy rozumie, a k temu nie właśnie to z greckiego *filozofja* — *mądrość*“.

Ze szkołami jezuickimi i ich Alwarem zaczął się gwałtownie

szerzyć wpływ łaciny, która zapanowała niepodzielnie w życiu szerokich mas szlacheckich, a prawie niepodzielnie w literaturze, gdyż tu obok łaciny odbija się też w pewnej mierze wpływ języków romańskich. Pisano po łacinie i po polsku, ale w prozie polskiej gęsto przeplatano polszczyznę łaciną, jak to widziemy np. w Pamiętnikach Paska; najmniej to się objawia w poezji oraz w kazaniach, ale pozatem moda łacińska nadaje ówczesnym utworom polskim charakterystyczne piętno. Jedną z książek, najczystziej po polsku napisanych, są „Rozmowy Artaksesa i Ewandra“ Stanisława Herakljusza Lubomirskiego, wydane po raz pierwszy w r. 1683. Tekst polski przeplatają tam tylko cytaty łacińskie przeważnie z autorów klasycznych, sam zaś wykład polski jest wprawdzie wolny od takich pstrych naleciałości, jakich próbki znaleźliśmy u Reja, ale i tu wyraźnie objawia się owa wtenczas panująca moda łaciny przez używanie zbyt wielu wyrazów łacińskich na oznaczenie tego, co po polsku można było wyrazić; z łacińskimi mieszają się też w części romańskie, po części niemieckie. Przy *pałacu* królewskim jest tylny *prospekt* na miejsce ogrodzone *balustratą*, dające *spokojność*, której *importun* nie przerwie; tam odbywają się *dyskursy* i *fakcje* i *amory*, *komplementy*, *inwencje*, *sekrety dam* i *kawalerów* i różnych *kondycyji* ludzi. Tam toczy się między Artaksesem i Ewandrem *konwersacja*, co jest lepsze, czy *enota* bez *polerunku* czy też *wypolerowana* naukami. Pierwszy dowodzi, że *ambieja* dąży tylko do *tytułu* enoty, do zakrywania *defektów*, używając *subtelności* do zdobycia *fortuny*; ludzie prości w rzeczach prostych nie potrzebują *perswazyj* a dowodem tego jest, że *Mojżesz nie był, tylko pasterzem* (t. j. był tylko pasterzem) a Bóg mu się objawił, natomiast *woskowej kreaturze* śmiertelne jest do słońca *przymknienie*. Podstępne *argumenty* *kontentują* się *plonnemi racjami* bez *eksperjencji*, prowadzą do *rebelji*, *ćmiał światło*, którego i *bestje* (t. j. zwierzęta) są uczestnikami, *enoty figurami* malują, *figlownemi szutkami* (rusyzm) *umysł zaprzatając*; czynią *niepotrzebne kwestje*, okazują się *zbytними racjonalistami* oraz *falszywymi moralistami* i *statystami*, którzy *wojują maksymami politycznemi*. Druga rozmowa toczy się w *antykamerze* królewskiej a obraca się około *promowowania kreatur* t. j. lekkomyślnie *popieranych subjektów* przez osoby mające *kredyt* i *polityczną władzę*, jako *instrument* ich rzemiosła. Myślą, że ci, którym udzielają *promocji*, będą *filarami* ich *interesów*, *podnoszą* ich z *podłej kondycyji*, *starają* się ich *glancowniejszymi* i *polerowniejszymi* światu okazać,

zapomagają ich w *substancją* i *fortune*, sprawują im *estymację*. Ale oni wyłamują się z *jurydykcji* wdzięczności tak, że trzeba ich *relegować*, bo zapominają, co *elekcji* swych *promotorów* są winni, i nie *kontentują* się tem, co mają, czując *antypatją* do enoty zamiast *respektu*; kierują się *prezumpcją* i tylko *aparatem* enoty na sobie noszą. Te lichy *kreatury* — to są *ekskrementa fortune*. Dla nich cierpimy *fatygi* i *inwidje*, okrywamy ich *splendorem* a widzimy tylko opaczne *intencje* naszej postęпки, co do żalosej *refleksji* nas przywodzi, żeby całego państwa *influksem* swej złości nie zarazili. *Audjencja* u króla zakończyła rozmowę.

Sprawiedliwość nakazuje wyznać, że co u Lubomirskiego rozrzucone jest na 54 stronicach, myśmy tu mocno zgęścili, tworząc niejako karykaturę języka ówczesnych pism polskich, ale język Lubomirskiego niezmiernie dodatnio odbija od języka współczesnych mu prozaików, którzy mniej dbali o czystość mowy polskiej. Jak imponowała wtedy szlachcie łacina, poucza nas zabawna anegdota, opowiedziana w *Moraljach* przez *Potockiego*. Ktoś w gościnie zapytany, dlaczego nie przywiózł żony, która wtedy właśnie oczekiwała potomka, odpowiedział krótko „*praegnans*“; jeden z obecnych, nie zrozumiawszy dokładnie znaczenia tego wyrazu, zastosował go potem do siebie, gdy się od czegoś chorobą wymawiał.

Modę łacińską w wieku XVIII zastąpiła francuska: wszyscy, znający ten język dobrze i nie znający go wcale, usiłowali przynajmniej wtrącać w mowie wyrazy i wyrażenia francuskie. W książkach, nawet najlepszych pisarzy, znajdujemy prawdziwy zalew zapożyczeń łacińskich i francuskich, np. na chybił trafił otwieramy część trzecią *Stanisława Konarskiego* „*O skutecznym rad sposobie*“ z r. 1764 i na str. 217 czytamy zdanie: „*jeśli zaś nie uda się konkurentowi, któremu sekretnie denegowali swej krytyki, to mu czynią wielki komplement kondolencji*“. Ze str. 224 do 231 wypisujemy następujące wyrazy obce, nie licząc powtarzań: *profitować, dyspozycja, ekspresja, justyfikacja, determinować, pluralitas, elekcja, wakans, fundament, azard, objecka, dyssymulować, ministerjum, faworyt, influencja, ekspresja, wyperswadować, racja, salicowanie, konfidencja, dykcjonarz, akredytować, natura, systema, polityka, respekt, majestat, honor, azardować, fawor, akceptacja, generalnie, opinja, cenzura, krytyka, suspicja, praktyka, interregnum, regnum, emulacja, independencja, maksyma, anarchja, konsekwencja, rezonować, pretendować, patryjotyzm, ekskludować, zelozja, certować się, chimeryczny, egzekwowanie, refleksja,*

reprezentowanie, reprezentować, kontynuacja, imaginować, despotyczny, absolutny, despotyzm, tyranja, republikant, fakeja, nacja. Na szczęście dla rodzimego charakteru języka zwykle następna moda prawie doszczętnie wymiałała naleciałości poprzedniej.

§ 395. Przeciwno nadużywaniu zapożyczeń występowało nieraz w druku. Pilchowski w przedmowie do tłumaczenia Salustjusza w wydaniu z r. 1767 powstaje przeciwko „dzikim i przywoźnym makaronizmom“, a natomiast obawiając się zubożenia języka, radzi sięgać do ksiąg staropolskich, by stamtąd czerpać materiały wyrazowe: „nie widzę — pisze — nacobyśmy się onych [słów staropolskich] wypierać i zarzekać mieli; owszem, trzeba, abyśmy je (wyjąwszy owe cierpkie i nieokrzesane i rzadko od którego z starych Polaków używane) czytaniem starożytnych ksiąg sobie oswoili. Bo jeśli... słów nowych, natężenie polskie mających... nie dostarczamy... a starożytnych też makaronizmami [nowemi] przez lat wiele zagrzebionych wskrzeszać nie zechcemy, musim koniecznie zubożyć ojczysty język i do tej szczupłości przyprowadzić, iż onym obce księgi, na czym narodowi naszemu wiele zależy, dostatnie tłumaczyć nie po-
dołamy“.

W książce „O naukach wyzwolonych w powszechności i szczególności księgi dwie od X. Ignacego Włodka napisane i do druku podane w Rzymie r. 1780“ na str. 330 znajdujemy poglądy autora na to, kiedy i jakie wyrazy obcego pochodzenia mogą być w języku polskim dopuszczane. Czytamy tam: „Czystość języka polskiego zawisła na słowach wcale polskich, powtórę na ich dobrym zażywaniu. Co do pierwszego: to jest słowo polskie prawdziwe, które od początku od Polaków zażywane było, bądź to że pochodzi od matki języka polskiego — słowiańskiego, bądź że pochodzi od jakiej siostry jego, jakie są: moskiewski, ruski, czeski, raguski, iliryski, kroacki, styryjski, karniolski; bądź że pochodzi z jakiego innego języka, żadnej współczesności z polskim nie mającego, byle tylko od najdawniejszych Polaków, i to z potrzeby, to jest w niedostatku słowa rodowitego, zażywane było... Co do słów, pochodzących z matki i siostr polskiego języka, bezwątpienia każdy — zda mi się — pozwoli, że bezpiecznie zażywane być mogą. Co się zaś tycze słów pochodzących z języków, nie mających żadnej współczesności z językiem polskim, w tej mierze te przestrogi mają być zachowane: pierwsza, jeżeli te (s.) słowo od pierwszych Polaków (którzy nam

pamięć w księgach zostawili) jest zażywane. i to z potrzeby... Inne zaś słowa, których ani dawność ani potrzeba nie wyciąga, mają być wyrzucone i w pisaniu unikaane, a tych tak wiele (mówi nasz Knapski) weszło w język polski, że prawie trzecią część jego zastępuje; niektóre tylko tu namieniam: *animusz, fawor, rankor, honor, konfident, notował, obserwował, tentował, refutować, eżekwować, pacjencja, speza, kompanja*... To, co mówi Horacjusz, że słowa w języku są jak liście na drzewie, gdzie jedno upadają, a drugie nastają, mówi o języku żywym łacińskim, gdzie była wolność nowych słów, ale pochodzących jednak z samegoż łacińskiego, tworzyć, a nie z obcych języków. Dziś nie zgodzilibyśmy się ze zdaniem, że słowa, zapożyczone z języków słowiańskich, winny być uważane za rodzime polskie.

Mickiewicz i inni poeci z okresu romantyzmu wprowadzili do pism swoich wyrazy prowincjonalne i zapożyczenia z języków obcych świadomie i celowo, mianowicie, żeby w utworach swoich uwydatnić koloryt miejsca, w którym opisywane przez nich wypadki się toczyły. Z tego powodu Sonety krymskie wywołały ujemne sądy warszawskich krytyków i recenzentów, którym Mickiewicz dał ciętą odprawę. Odtąd pisarze polscy dbali i dbają o to, aby w pewnym stopniu przez dobór charakterystycznych wyrazów i zwrotów cudzoziemskich, prowincjonalnych, ludowych czy też staropolskich nadawać swym dziełom piętno kolorytu miejsce lub czasów, przez siebie opisywanych.

Pozatem jednak więcej niż kiedykolwiek strzeżono się obcych naleciałości. Polska po utraceniu bytu niepodległego rychło wyrobiła w sobie poczucie konieczności zachowania przynajmniej tego, co można było uratować z dziedzictwa przodków, a co trudniej poddawało się niszczyielskiemu wpływowi zdobywców: życie domowe, tradycje narodowe, literaturę, język. Utraciliśmy szkołę polską, dzieci uczono w obcej mowie, co oczywiście musiało się odbijać na sposobie ich wysłowienia w języku ojczystym. Oświecenijsze warstwy narodu zdawały sobie sprawę z niebezpieczeństwa, i wtedy zrodziło się świadome dążenie nietylko jednostek, ale szerokich kół inteligencji, do utrzymania czystości języka, przyczem, jak to zwykle bywa z takimi prądami społecznymi, wytworzyły się różne poglądy na to, w jakim stopniu o tę czystość dbać trzeba. Najliberalniejsi, zastrzegając się przeciwko wpływom nowym, rosyjskim lub nie-

mieckim. godzili się z potrzebą wprowadzania do języka obcych terminów nowych, zwłaszcza na zachodzie Europy wytworzonych. dowodząc, że to nas zbliża do cywilizacji ogólnoludzkiej; ich skrajni przeciwnicy, bezwzględni puryści, pragnęli nietylko na wszystkie nowe pojęcia mieć własne nazwy rodzime, ale radziby byli nawet i dawne zapożyczenia powyrzucać z języka. Namnożyło się książeczek. zawierających spisy błędów językowych w celu przestrzeżenia ogółu mówiących, czego się strzec należy, i ta praca trwa dotychczas. Prawie wyłącznie temu celowi służy wydawany w Krakowie przez R. Zawilińskiego „Poradnik Językowy“, prof. A. A. Kryński wydaje książki i pisze artykuły dziennikarskie, temu przedmiotowi poświęcone; instytucje naukowe otrzymują często listowne prośby od osób prywatnych, a także instytucyj społecznych lub państwowych o rozstrzygnięcie wątpliwości, jak w pewnych razach mówić należy, żeby to było dobrze po polsku; ukazują się słowniki zawodowe. wprowadzające polskie nazwy i wyrażenia techniczne na miejsce dotychczas używanych zapożyczonych i obco dla polskiego ucha brzmiących; popularno naukowe wydawnictwo „Język Polski“ także czynny udział bierze w tej pracy nad zapobieganiem mnożeniu się niepotrzebnych wyrazów obcych i nad usuwaniem niepożądanych wstawów w mowie polskiej. Dawniejszemi czasy niedokładnie zdawano sobie sprawę z tego, co właściwie należy uznać za naleciałość obcą: byli puryści, którzy wyrazy żywcem przetłumaczone z języka niemieckiego np. *deszczochron*, *korkociąg* uważali za zupełnie polskie, a natomiast chcieli tępić zapożyczenia, liczące po kilkaset lat obywatelstwa polskiego. Dziś, wraz z rozwojem językoznawstwa polskiego, na istotnie naukowych podstawach opartego, wyrabia się coraz bardziej i w coraz szerszych warstwach rozsądny pogląd na stosunki językowe i dlatego coraz mniej grozi nam niebezpieczeństwo ulegania nawoływaniom skrajnych doktrynerów, czy to pouczających nas, że z obcym pojęciem powinniśmy wprowadzać do języka nowy wyraz, gdyż inaczej stroimy się w cudze piórka, czy też tych, co wszystkie zapożyczenia pragnęliby zastąpić przez nowo ukute wyrazy rodzime.

Można przewidywać, że w przyszłości język nasz, rozwijając się na przyrodzonych podstawach, czerpać będzie z obcych zasobów językowych z wielką oględnością to tylko, co odpowiadać będzie istotnym i koniecznym jego potrzebom.

Nowotwory.

§ 396. Wybrać z zabytków staropolskich wyrazy rodzinne nowo wprowadzane do języka jest zadaniem, które nastrocza najczęściej niemożliwe do pokonania trudności. Z czasów, poprzedzających wiek XVI, zabytków pisanych posiadamy bardzo niewiele, dlatego też zasobów dawnego języka nie znamy; odróżnić, które wyrazy weszły do piśmiennictwa z języka żywego, a które urobił sam pisarz dla własnej potrzeby, niezmiernie trudno. Można przypuszczać zgóry, że urabianie nowych wyrazów było bardzo częstą koniecznością, gdyż w piśmie trzeba było wyrażać pojęcia nowe, obce dla społeczeństwa ówczesnego. Jeszcze w utworach oryginalnych, kazaniach, modlitwach, pieśniach, pisarz mógł dobrać wyrazy z większą swobodą, ale w tłumaczeniach już ta swoboda była bardzo ograniczona, zwłaszcza w przekładach ważnych tekstów religijnych, gdzie chodziło o ścisłość oddania myśli, wyrażanej w obcym języku. Niektórzy tłumacze w obawie porobienia niebezpiecznych błędów przekładali teksty obce literalnie, słowo w słowo, i wtedy zwłaszcza musieli się uciekać do tworzenia nowych wyrazów, któreby znaczeniem odpowiadały wyrazom języka, bardziej słownikowo zasobnego, np. łacińskiego. W ten sposób tłumaczyli także Czesi, a my nieraz korzystaliśmy z ich przekładów. Tak przetłumaczono na język czeski psalterz, który znów w taki sam sposób literalny spolszczono. Tłumacz polski, którego przekład zachował się, jako późniejszy odpis, w psalterzu Florjańskim, miał zadanie ułatwione, gdyż w trudniejszych miejscach zapewne poprzestawał tylko na spolszczeniu wyrazów czeskich, prawie tak samo brzmiących, jak polskie. Przypuścić można, iż tym sposobem w przekładzie polskim psalterza użyto wielu wyrazów i zwrotów, których nigdy dotychczas nie było w języku.

Mogły być między niemi dość nawet liczne nowotwory czysto polskie, odpowiadające znaczeniem słowom czeskim i łacińskim. Najprawdopodobniej ludzie ówczesni mieli większą łatwość formowania nowych wyrazów, a przyczyną tego było z jednej strony ćwiczenie, wywoływane ciągłą potrzebą, z drugiej zaś żywsza niż w późniejszych czasach wyobraźnia, ruchliwość umysłowa, brak krępowania się okrzepłą tradycją i zapewne większa zdolność tworzenia wyrazów, podobna do zdolności, objawianych dziś przez dzieci. Od rodziców, których zajęły sposoby wyrażania się dzieci, mam

parę w tym przedmiocie notatek słownikowych, zawierających takie nowotwory, jak *tryskawka* — 'fontanna', *kręconka* — 'trybuszon', *brzdąk* — 'cymbalki', *zapalarnik* — 'zapalacz latarni', *zwalniac* i *sprzedać*. *nadymka* — 'piłka nożna', *powinnają* — utworzone przez dziewczynkę do l. poj. *powinnam*, *powinnas*, *powinna*, dalej nowotwory: *powinnamy*, *powinnacie*, *powinnają*; *ojec* — 'ojciec', zdrobn. *ojeczek* i t. d.

Wybieranie domniemanych nowotworów z zabytków najstarszych opiera się na sprawdzianach subiektywnych w braku innych, pewniejszych. Można się tu poniekąd kierować względami na żywotność pewnych sufiksów, bo już wtedy wyraźnie zaznacza się różnica między przyrostkami żywymi a martwymi; tak np. suf. *-acz* oddawna tworzy liczny szereg wyrazów (p. § 175): *przebywacz*, *tkacz* Fl., *dracz*, *jednacz*, *łamacz*, *oracz*, *tułacz* BZ.; jeżeli przeto spotykamy w Fl. niezwykle słowo *wsiadacz*, odpowiadające łc. *ascensor*, możemy z wielkiem prawdopodobieństwem sądzić, że jest to jeden z nowotworów, i gdyby w łacińskim tekście było *eques*, przetłumaczonooby to na zwykłe polskie *jeździec*.

Niekiedy wyraz przez swoje znaczenie terminu technicznego okazuje świeże pochodzenie. np. najstarszą zapisaną nazwą spółgłoski jest *przeźwzięczywa* — *consonans* w Mm., jako wymawianej bez dźwięku, właściwego samogłosce, albo też w znaczeniu części zgłoski, wziętej bez samogłoski, którą analogicznie możnaby nazwać **źwzięczywą*; może twórca tego wyrazu uważał go za przymiotnik, podobny budową do innych przez niego użytych: *włóściwy*, *zdrościwy*.

W dawnym języku mieliśmy dla łacińskiego *invenire* odpowiedniki polskie: *najść* także *należć* — *natazić* Kśw., ale od *najść* w w. XV utworzono nową formę pochodną *najdować*, najstarszy przykład spotykamy u Suleda (str. 103). Niekiedy znów powstaje nowa forma dla odróżnienia znaczenia: pierwotnie *obiązać* lub *obowiązać* miało dwa znaczenia: 'przewiązać kogo powrozem' i 'zobowiązać' kogoś do czegoś, w tem drugim znaczeniu zaczęto używać formy *obowiązać*¹⁾, gdzie pierwszą część złożenia zastąpiono przez temat *liczebnika obu* analogicznie do *obojętny* t. j. 'na obie strony, możliwy do ujęcia' potem *obojętny miecz* — 'z obu stron ostry'.

¹⁾ U Strykowskiego jeszcze forma *obwiązać*, u Skargi *obowiązać* i *obowiązać*.

Wspomnieliśmy o nowotworach, będących literalnym przekładem z języka obcego; tu trzeba dodać, że niezawsze ukazanie się ich w jakimś choćby najstarszym zabytku dowodzi współczesności ich powstania z samym zabytkiem. Do takich właśnie należą w Kazaniach Świętokrzyskich: *bożstwo* — *deitas*, *człowieczstwo* — *humanitas*, *domieścić* — *adlocare*, *naśladować* — *insequi*, *niemocny* — *infirmus*, *odpuszczenie* — *absolutio*, *podkłonić* — *reclinare*, *przejawienie* — *transformatio*, *sąmnienie* — *conscientia*, *wszemogący* — *omnipotens*; o niektórych można twierdzić na pewno, że przedtem już weszły do słownika polskiego.

Bywa i tak, że niewiadomo, który wyraz jest nowotworem: polski, czy łaciński. może właśnie na modłę polskiego utworzony; np. w zapisce z r. 1475 czytamy: *que bona heres eorundem bonorum perserviverit a. przestąpił był ob hoc, quia in bello absens fuerit* AGZ. XVIII. 95. Za polski nowotwór doraźnie sformowany trzeba uznać wyraz *łaskliwy* odpowiadający łacińskiemu *lascivus*, widocznie na jego wzór urobiony, a zarazem zbliżony etymologicznie do *łaska* z naciągnięciem znaczeniem 'rozkosz'; Suled (str. 43) oznacza nim żywot 'wszetechny'.

Spolszczoną została gramatyczna terminologia łacińska przez Andrzeja Glabera z Kobyлина w literalnym przekładzie gramatyki łacińskiej „*Regulae grammaticales, regimina et constructiones*“ w wydaniu z r. 1542 (jeden egzemplarz w bibl. Krasieńskich): *litera producta* — *litera przedłużona*, *litera correpta* — *ukrócona*, *partes sermonis* — *części mowy*, *nomen appellativum, proprium* — *imię pospolite, własne*, *genus masculinum, femininum, neutrum* — *rodzaj męski, niewieści i oddzielny a. żaden*, *numerus pluralis* — *liczba w wielu*, *declinare* — *staczać, skłaniać*, *declinatio* — *skłonienie, staczanie*, *casus* — *spadek*: *mieniący a. mianujący, rodzący, dawający, oskarżający, wzywający a. wzywający, odbierający a. oddalający*, *gradus comparativus, superlativus* — *stępień przyrównający, przewyższający*, *pronomem* — *namiasstek*: *demonstrativum* — *ukazujący*, *relativum* — *powtarzający*, *finitum* — *zamierzony*; *figura simplex* — *wyobrażenie proste*, *nomen compositum* — *wyobrażenie stączone a. stózone*, *sententia* — *zupelność mowy*; *verbum* — *słowo*: *activum* — *sprawiące a. sprawujące*; *verbum substantivum* — *istotne*, *causativum* — *przyczynę dające*, *inchoativum* — *poczynające*, *anomalum* — *nierowne*, *neutro-passivum* — *rozne*; *persona* — *osoba a. persona*; *tempus* — *czas*: *praesens* — *niniejszy*, *imperfectum* — *przeszły niezupelny a. niespetyny*, *perfectum* —

przeszły zupełny a. pełny, futurum — przyszły; conjugare — sprzęgać. conjugatio — sprzężenie, przeżenie, conjugatio inconsequens — sprzężenie rozłargnione, modus — naznaczenie. obyczaj; indicativus — ukazujący, skazujący, coniunctivus — słączający, optativus — żądający, imperativus — rozkazujący, infinitivus — niezgraniczony, niezgraniczony; participium — uczesnik; adverbium — przysłowie, praepositio — przełożenie; conjunctio praepositiva — słączenie przekładane, disjunctiva — rozdzielaające, expletiva — wypełniające, negatio — zaprzeczenie. interiectio — wołanie. Niektóre z tych nazw polskich powtarzają się w gramatykach języka rosyjskiego: skłaniać — склонять, skłonienie — склонение, sprzęgać — спрягать, sprzężenie — спряжение.

Najwięcej jednakże nowości w wyrazownictwie polskiem spotykamy po słownikach łacińsko-polskich. Starano się już w średnio-wieczu, by dla każdego wyrazu łacińskiego znaleźć odpowiedni polski, a gdy takiego nie było, tworzono zupełnie nowy, a więc cyclopes, fabri infernales — otchłannicy, politor (co ciała grzebie) — pogrzebca, captor — otejmacz, noctivagus — nocnobiający, thesaurigena — skarborodzicielka, gdzieindziej skarbniczka, astripotens — gwiazdomocny R. XXII. 3. Brückner zaznacza, że tem samem odznaczają się słowniki np. mamotrepty czeskie, obfitujące w słowa, które nigdy istotnie nie żyły. Stamtąd przeniesiono je także do mamotreptów polskich. Często w słownikach oraz w tekstach łacińskich po polsku glosowanych dla jednego wyrazu łacińskiego podaje się dwa lub trzy synonimy polskie, niezawsze zresztą ściśle tłumaczące wyraz łaciński; stwierdza to bądź co bądź obfitość ówczesnego słownictwa polskiego. Oto niektóre przykłady z mamotreptu 1471 r. sacramenta — tajemstwa, świętości. rusticus — rolnik, oracz, luctator — zapaśnik, biedzie. venustus — śliczność, krasa, de limo — z jitu, z gliny, z błota, cataractae — okna, źrzedła, abigebat — zagnął, odpędzał, irritum fecit — stomił, naruszył, accelera — pośpiesz. kwapi [się], ablactans — odchowany, odsadzony, caligaverunt oculi — ślepiły się, selnęły się. luctabatur — łomił się, biedził, cortinae — opony, koldry. kobierce, saga — kobierzec, dzianica, bases — podstawki, podłogi, podwałki, tentorium — opona, namiot, adolere — prażyć, palić, iniciatus — kłamał się, podświadczył się, in seditione — w biciu, we zwadzie, lucum — lasu. tęgu, capulus — jedlce, rękojeść, laquear — sklep, obłok, podniebie, decalvavi — skazilem, ścinał[em], straciłem i t. d.

Późniejsze nowotwory, z w. XVI, niekiedy sami autorowie zaznaczają jako takie: Kromer w pierwszych dwu dialogach używa kościół pospolitym i w ogólności przez wyraz *pospolity* oznacza to, co dziś oznaczamy przez *powszechny*, ale w dialogu trzecim pisze, że kościół my „zowiemy świętym, pospolitym, albo właściwiej powszechnym (str. 184), dalej mówi o powszechnem concilium (192) a wreszcie tłumaczy, dlaczego ten wyraz uważa za właściwszy od pospolitego: gdyż kościół jest „po wszech ziemiach, narodziech, językoch, staniech wszech wieków zgromadzonych a od początku do końca trwający; a dlatego ji zowiemy catholicam, to jest powszechny“. Herburt, Wujek, Skarga przejęli ten wyraz i szybko go w Polsce rozpowszechnili.

Mączyński w Słowniku zaleca niektóre wyrazy do przyjęcia np. „specula — ganek, wykusz, *wypatrownica* może być zwana“; „turybularz, *kadzidlnik* po polsku może być zwan“, „foenile — *sienica* może być zwana“. Niekiedy przyznaje, że wyraz wziął z języka czeskiego, np. *chodnik* — ‘co wiele chodzi’. Można przyjąć, że wszystkie wyrazy, które uznał za potrzebne szczególnie objaśnić, są jego wymysłem a więc: *obietnik* — ‘który obiecał’, *przyrzecznik* — ‘co przyrzeka’, *zębisty* — ‘który ostre a małe ząbki ma’, *tarcznik* — ‘co taraze wyrabia’, *wianecznik* — ‘który wieńce czyni’, *czestownik* — ‘który cześć a biesiadę sprawuje’, *cymbałownik* — ‘co cymbały czyni’, *krzyżownik* — ‘uczestnik procesyj w dni krzyżowe’, *pletownik* — ‘kto plety puszcza, żeglarz’. Zrzadka Mączyński zaznacza, że podany przez niego wyraz nie jest ogólnie znany: „zamiast piersi. cycek, niektórzy mówią *sutek* od ssania“.

Ale i bez tej pomocy ze strony Mączyńskiego możemy znaleźć u niego mnóstwo nowotworów, a najbardziej wpadają nam w oczy te, które — jak się zdaje — nigdy nie były w powszechnem użyciu; jest ich mnóstwo zwłaszcza przymiotników na *-isty*, rzeczowników na *-arz*, *-acz*, *-nik*, *-ość*, *-ciel* i *-cielka*. Wybór ich znajduje się w odpowiednich paragrafach poświęconych tym przyrostkom.

§ 397. Sebastjana Petrycego „Horatius Flaccus w trudach więzienia moskiewskiego“ z r. 1609 obfituje w nowotwory: *brzeżysty* — ‘ujęty w brzegi’, *brzytwiane ostrze*, *dma* — ‘wiecher’, *dorwały* — ‘do którego się dorwano’, *dosuży* (z rusk.) — ‘mający wiele wolnego czasu’, *hledzić* (z rusk.) — ‘spoglądać’, *juwentasz* — ‘młodzieniec’, *liszyca* — ‘lis samica’, *modlista kaplica* — ‘w której odpra-

wiają modły', *niewaga* — 'nieposzanowanie', *niezrozumialny* — 'ciemny, niejasny', *odwady przygód* — 'sposoby uniknięcia', *przysięgalny* — 'często przysięgający', *radowid* — 'pożądany', *rodzisty* — 'płodny, urodzajny', *snow* — 'osnowa, tło', *świaszczenik* (z rusk.) — 'ksiądz', *umialna skrytość* — 'którą można odgadnąć przez nauki', *walisty kamień* — 'staczający się z góry', *wyboki* — 'zakąty', *zapominalny* — 'dający zapomnienie'.

Słownik polski z okresu do końca w. XV przedstawia się bardzo ubogo, co pochodzi stąd, że znamy go z niewielkiej liczby zabytków, które nadto nie odznaczają się różnorodnością treści; tłumaczenia pisma św., kazania, zabytki prawnicze, wreszcie pieśni i inne wiersze religijne — to najważniejsze pozycje ówczesnego piśmiennictwa. Na przełomie w. XV i XVI ukazuje się „Rozmyślanie przemyskie“ z bogatszym i bardziej urozmaiconym słownictwem, które pomnażają pierwsze druki, a następnie wielostronna literatura, gdzie nie tylko w treści, ale i w języku, w doborze słów przejawia się twórczość indywidualna.

Po Opeciu i tłumaczeniach Jana z Koszyczek (z Marchołem na czele) rozpoczyna swą działalność pisarską Rej (w r. 1543), zaraz potem wychodzi mała ale zajmująca pod względem językowym książeczka Stanisława Łaskiego „Napomnienie polskie ku zgodzie“ (1545) potem Bielskiego „Kronika świata“ (1551), Kromera „Rozmowy Dworzanina z Mniczem“ (1551—4), występuje Jan Kochanowski, o którego języku krótką opinię Brücknera podaliśmy wyżej (str. 190), dalej ukazują się wierszowany „Wizerunek“ Reja (1558), Krowickiego „Apologja większa“ (1560), Orzechowskiego „Rozmowa około egzekucyjej“ i „Quincunx“ (1563—4), Grzegorza Pawła szereg traktatów akatolickich, w których autor roztrząsa subtelne zagadnienia w zakresie dogmatów wiary, budując podwaliny „arjaństwa“ polskiego; jednocześnie Górnicki wydaje „Dworzanina“ (1566) i Rej „Zwierciadło“ (1568). W ciągu tych lat kilkudziesięciu dokonywa się ogromna zmiana w doborze wyrazów i zwrotów językowych, w stylu i umiejętności wyrażania nastrojów piszącego. Nielewkie każdy pisarz ma swoje cechy charakterystyczne w doborze wyrazów i sposobów przemawiania.

Pierwszym utworem, w którym wyrażenie zaznaczają się indywidualne cechy autora, jest „Napominanie“ Łaskiego, nowo wydane przez T. Wierzbowskiego w Warszawie 1896 r. Jest tam mnóstwo wyrazów, charakteryzujących autora jako wojownika i myśliwca:

proporcznik — ‘choraży’, *wzdroyć się*: bychmy się mało wzdroyli (t. j. wprawili w co) jako konie z stania; *walecznik*, *przełożeni* *zbroją* — ‘przeciążeni’, *nadzy* — ‘nie zaopatrzeni w oręż’, *oprawy* — ‘miejsca ufortyfikowane’, trzebaby, aby Bóg (ludziom) *przypiął popregóno*; zwierzęta nigdy się nie biją, jedno kiedy na nie *gramy* — ‘szczujemy’, domy *chałupują* — ‘zajmują na kwatery’; wiemy jako przystoi *kapicy z kutrygałem* — ‘księdzu z bronią’; krześcijani sami się tym łowią, jako *lepem* — ‘jak ptaki na lep się chwytają’.

Niektórzy, zwłaszcza piszący dla szerokich warstw społeczeństwa, starają się o język najprzystępniejszy, wolny od zapożyczeń. np. Marcin Kwiatkowski w przerobionej przez siebie „Confessio augustana to jest Wyznanie wiarej Krześcijańskiej“ (r. 1561); z oddzielnych wyrazów notujemy: *istność* — *essentia*, *zachowawiciel* — *conservator*, *usprawiedliwienie* — *justificatio*, *średnik* — *mediator*, *uśługawca*, *przyrodne siły* — *vires naturales*, *sentencyja* to jest *właśny dźwięk* — ‘właściwy głos’. ich niedostatek bywa *przejrzan* — *praedestinatus*, *mszyć* — ‘msze odprawiać’ i t. d. w całym wykładzie wyrazów zapożyczonych jest niezmiernie mało.

Mniej się krępuje w doborze wyrazów tenże autor w „Książeczkach rozkosznych o wychowaniu dziatki“ (r. 1564 Bpp. nr. 3). jako przeznaczonych dla młodego księcia pruskiego, więc nie prostaczka. Jest to przekład z Vergeriusa (w. XIV), odbijający w sobie wyraźnie szyk i składnię oryginału łacińskiego, ale i tu Kwiatkowski objaśnia wyrazy zapożyczone z łaciny przez odpowiednie polskie np. *deferowane* a *przyczytane*, *habit* t. j. *wsposobienie*, w innem miejscu *habit* t. j. *forma*, *argument* t. j. *dowód*, *preceptory* a *przykażyciele*, *kompleksyje* a *postępkowi ciała*, *fizyki* t. j. *przyrodzenia*, *nu spekulacyjach* t. j. *roztropanych myśleniach*, *philosophia moralis* t. j. *mądrość obyczajow*, *reales* t. j. *rzeczne* (umiejętności). *kłaf* a *skiba* (ziemi), *dyspozycyja* t. j. *położenie*; wprowadza wyrazy: *obstalować* — ‘wybrać, przeznaczyć, zastrzec’, *dowiarek* — ‘łatwowierny’, *odcykowany* — ‘odstawiony od piersi’, *pieczołowliwy* — ‘pieczołowity’, *rozchody mieć* — ‘rozwijać się’, *wpojone* (gwiazdy) — ‘stałe’, *wsposobić sobie* — ‘przyswajać’, *żywioty* — ‘żywność’. W obu swych pismach Kwiatkowski z lubością tworzy formy czasownikowe częstotliwe: *zamordywiają* (mordują), *wzruszywa* (wzrusza), *zaszkadza* (szkodzić), *wstrachiwali się*, *wspaczali się*, *rozkoszować się*, *znikczemniwać*, *stosować*, *zagasywa*, *zaszkadzać*, *wypoczytać* (wylizować), *obciążywa i zmocniwa*,

wyćwiczyciwa (ćwiczyci), nauczywamy, zemglewają i znikczemniwają, zno-szywać, poćwiczac.

W polemikach wyznaniowych panuje ton namiętny, napastliwy, niepowsięgliwy: połajanki, uwłaczania. obelgi są tu rzeczą zwykłą, zupełnie jak w terazniejszych polemikach dziennikarskich; prof. Brückner w „Różnowiercach polskich“ (Warszawa 1905) na str. 103 podaje wiersz. wyliczający ministrów t. j. duchownych akatolików. niby to sejmujących u Reja w Okszy, z powymyślanemi nazwiskami:

Był ksiądz Piotr Gębołowia, Grzegorz z Secemina,
 Więc Włóczykij Walanty z Bandurą z Tarczyna,
 Nuż pan Matys Zaskowski, Płatek duszotrójca,
 Przy nich siedział Mięsurad Szymon, boży zdrajca;
 Sebestyjan Lizipęp, Kartograj z Lipnice,
 To psie mięso z Chowranic, to psu post z Kremnice,
 Łapigros Mazowita na imię Brykeius.
 Wydmigęba z Rzeszowa i Piotr Fernelius,
 Szkapoćupca z Ciężkowic. Niedojadł z Mrzygłoda,
 Siekierka z Stawiszyna, Płóczyflak z Żmigroda,
 Więc Wiercibies z Osieka, Kręciślowa z Żarek,
 Koliwieszka ze Czchowa i Łupikot Marek,
 Laurentius Cichowlazł, Franciszek Fudalej,
 Chybidziura pan Jędrzej, Urban Głowoszalej,
 De Poręba Drapichróst, Matus Ciagniskórka,
 Erazmus Głodzigiza ¹⁾, Petrus Paligórka.

Przekręcano wyrazy: już Łaski w „Napomnieniu“ legata papieskiego nazwał *lichatem*, Orzechowski ewanielika nazwał *omylnikiem*, ministrów protestanckich nazywano *świnistrami*. Krowicki pisze: *hańbami*, chciałem rzec *albami*; *konewnije*, chciałem rzec *kano-nije*, a więc w stylu Nowaczyńskiego z jego *judealizmem*, *pepejsow-cami* (PPS), *yankęłesami* (*yankesi* — Amerykanie).

W wieku XVII Petrycy przekłada dzieła Arystotelesa: Ekonomikę (r. 1601), Politykę (1605), Etykę (1618), co też wymagało dopełnienia słownictwa polskiego, pozatem inni prozaicy dopełniali braki raczej zapożyczeniami niż nowotworami polskimi, trafiają się i te jednak, a niektóre z nich rozpowszechniają się bardzo szybko np. *drwić* z kogo: słowa tego, jak się zdaje, pierwszy użył Herakljusz Lubomirski w „Rozmowach Artaxesa i Ewandra“, gdzie czytamy: „przyjmą od niej nieraz *de ligno*, to jest, że muszą na koniec (że tak rzekę) *podrwić*“ (wyd. z r. 1708 str. 438). Z drwami też zesta-

¹⁾ Obgryzający piszczele.

wia to słowo W. Potocki: „*łże trzy po trzy, baje, drwi, ni na mękach Kariski. i drew na pasiekę nawalił*“ t. j. 'nakłamał się dowoli'.

§ 398. Niewątpliwie tym, którzy pragnęli pisać czysto po polsku w XVII w., wielką przysługę oddał Grzegorz Knapjusz przez swoje słowniki, noszące wspólny tytuł „Thesaurus“, a wydane w trzech tomach: tom I obejmuje część polsko-łacińsko-grecką (Thesaurus polono-latino-graecus) wydany dwukrotnie: w r. 1621, a potem w r. 1643. Jest to gruba księga in folio, licząca w drugim obszerniejszem wydaniu 1465 str.; na podstawie tego tomu opracowano „Synonima seu dictionarium polono-latinum ex Thesauro Gregorii Cnapii collectum“ w zinniejszonym zakresie jako podręcznik szkolny, wydany między r. 1643 a końcem XVIII w. 36 razy. Tom II „Latino-polonicus“ znacznie od pierwszego mniejszy (wydanie w ćwiartce liczy str. 840) widocznie bardzo był używany, skoro od r. 1626 do 1780 miał szesnaście wydań, a nadto dwa pod zmienionym tytułem „Słownik polsko-łaciński ze skarbu ks. Knapjusza“ w r. 1769 i 1787. Wreszcie tom III „Thesauri, continens Adagia polonica“ wyszedł raz tylko w r. 1632, w ćwiartce, str. 1388.

Wybór wyrazów z tomu I podaliśmy w dziale, traktującym o budowie wyrazów, pod odpowiednimi sufiksami. Tom II, jak tego dowodzą liczne wydania, najbardziej się przyczynił do rozpowszechnienia zawartych tam wyrazów w literaturze: Knapjusz nie ogranicza się do wyliczenia różnych znaczeń wyrazu łacińskiego, ale podaje również szeregi synonimów polskich do wyboru np. corollarium — *podarek, obrywka, przydatek*; impetus — *zapuszczenie się, pad, pochop, najazd, porywczność, poruszanie, popędliwość, żądza, chciwość, namiętność, natchnienie*. Ten tom jest przeróbką tomu I, a przeto zawiera prawie też same wyrazy polskie, inaczej tylko ugrupowane.

Z Knapjusza też wybrano takie wyrażenia polskie, które literalnie nie dadzą się przełożyć na łacinę: „Idiotismi Polonici seu Voces Polonicae quae latine de verbo ad verbum reddi nequeunt, sed periphrastice reddendae sunt“. Jest to mała książeczka, wydana w ciągu w. XVII i XVIII dziewiętnaście razy i używana jako podręcznik szkolny. Wydanie to miało głównie na celu zapobieżenie temu, aby chłopcy w szkołach nie wprowadzali do łaciny zwrotów polskich, ale przy tem wykazano również, że język polski ma swoje szczególne wyrazy i wyrażenia, wyodrębniono je, przypomniano pamięci: oto kilka ich przykładów: *alemci mu dał! podbijam bębenka, jaki taki, kiedy tedy* — 'kiedyś w przyszłości', *nie dowołasz*

się go, nie do śmiechu mi, nie wystoisz nic, o głowę idzie, obchodzić się — 'nie potrzebować czego', obywać się — 'mieszkać gdzie długo'; od słowa do słowa, aż za tby poszli; odbijać co na kim, oddać wet za wet, odechciało mu się, odludek okrzesany a. szczwany, pachnie to gardłem, rad nie rad, ujmuję się za kogo i t. d.

W XVII w. ukazał się też drugi dość obszerny słownik, mianowicie opracowany dla Polaków niewiadomo przez kogo dykejonarz Piotra Dasypodiusa (Rauchfussa) p. t. „Dasypodius Catholicus, hoc est Dictionarium latino-germanico-polonicum. germanico-latinum et polono-latino-germanicum“. wydany w Gdańsku r. 1643, 4°, kart nrb. 5 i arkuszy 164 czyli str. 1312 z czego wypada na część I str. 672, na II str. 290, na III str. 350. Tak więc część III, polsko-łacińsko-niemiecka, jest znacznie mniejsza od polsko-łacińsko-greckiego Słownika Knapjusza: pomija ona wiele wyrazów, ale obejmuje też pewną liczbę innych, nie uwzględnionych przez Knapjusza, np. *bajacz* — *fabulator*, *błagalnik* — *propitiator*, *blekotny* — *plenus rimarum*, *bogacie* — *plena manu*, *cale* — *mere*, *chleburad* — *parasitaster*, *czerwonasy* — *rufulus*, *rubidus* i in.

Obok nowych wydań Knapjusza w XVIII w. wychodziły też inne słowniki, z których do najobszerniejszych należy „Nouveau grand dictionnaire de M. L'abbé Danet, françois, latin et polonois. Nowy wielki dykejonarz JMei X. Daneta opata, francuski, łaciński y polski“, w dwu tomach foljo, str. 569 i 598, w Warszawie r. 1743—1745 (opracował go po polsku pijar ks. Dymitr Kola), gdzie także podano wiele synonimów polskich oraz wyrażen z mowy codziennej np. *Ten chory ze wszystkich sił się spieszy, w czwał bieży do zgonu swego, jako się mowi pospolicie, zmierza do końca, ma się ku końcowi. Rakiem iść*. Pod *balance* napisano, że pewien rodzaj wagi *nazywają inaczej ważnik*; pod *balancer*: *ważyć rzeczy, miarkować według słuszności, albo jako mówią, na gwicht świętyni Pańskiej*. Pod *benit*: *mówią jeszcze po pospolitemu chleb to święty, kiedy się nieszczęście jakie przytrafi człowiekowi, który na nie zastąpił; mówią inaczej: dobrze mu tak*

„Mownik polsko-niemiecko-francuski“ Trotza wydany w r. 1740 zawiera szpalt 3077. Wyróżnia on jedną gwiazdką wyrazy „podejrzane lubo rzadkie“ a dwiema gwiazdkami „słowa poetyckie albo krasomowskie“ np. *bonzy* — ‘pogańscy kapłani’, *broczyć, długowieczny, dma* — ‘wichura, orkan’, *dobroczyńca* i t. d. Między oznaczonemi jedną gwiazdką znajdujemy archaizmy lub wyrazy gwarowe, nato-

miast podejrzanemi istotnie są niektóre przytoczone bez gwiazdki np. *bawołowina* — 'mięso bawoła', *bestwie kogo* — 'rozweselał', *bezdenko* — 'kulawka, kieliszek bez podstawki', *bezmeżna* — 'panna na wydaniu', *chrapiwisko* — 'mokradle' i in.

W końcu w. XVIII — pisze prof. Brückner w *Dziejach jęz. pols.* str. 127 — zastępowano wyrazy łacińskie nowotworami polskimi. „Odbywa się to w ostatniem i przedostatniem dziesięcioleciu; najprzód nieśmiało i ostrożnie: pisarz do łacińskiego dodaje ukuty przez siebie wyraz polski w nawiasie, i dzisiejszy czytelnik, przyzwyczajony do słów, jakie za najpospolitsze uważa, widzi zdziwiony, jeśli np. zaglądnie do broszur z czasów Wielkiego Sejmu, jak wtedy po raz pierwszy dla tych nowych potrzeb te nowe słowa tworzone. Z różnem powodzeniem. Brano dawne słowa i nadawano im nowe znaczenie. np. *posiedzenia* używano oddawna jako 'zabawy, wizyty', teraz użyto po raz pierwszy tego słowa zamiast *sesji*. Jeszcze częściej tłumaczono termin łaciński na polskie. Nie obywało się bez protestów: sarkał jeszcze gramatyk i wielki znawca języka, Kopeczyński, na *przedstawianie* zam. *prezentowania*, na *wnikanie* i podobne wyrazy. Jeden z najgorliwszych krzewicieli nowego języka t. j. nowej jego terminologii, był znany tłumacz, pilny i wielostronny, acz nieudolny, Przybylski; jemu np. zawdzięczamy wysmiewaną swego czasu *wszechnicę* zam. *uniwersytetu*, *zakus*, *pomnik* i in.; wtedy to poraz pierwszy użyto wyrazów *przedmiot*, *podmiot* (znany dawniej jako 'podrzutek, fałsz'), *przymiot* (dawniej 'choroba zaraźliwa') i in. w znaczeniu oderwanem i obroniono skutecznie tę nowość". Fr. Ksaw. Dmochowski bardzo się na te nowości gniewał, o czem szeroko się rozpisał w pamflocie „*Zakus nad zaciekami wszechnicy krakowskiej i urywek biezącego w Krakowie*“ (Pisma rozmaite, wyd. z r. 1826, cz. II str. 5—110). Także Jan Śniadecki powstawał przeciwko „niedorzecznym i lekkomyślnie narobionym wyrazom“, jako mącącym jasność języka. „Wtrąćmy do najpiękniejszej myśli niezwykłe słowo, a zniżymy znacznie jej cenę, bo dzieląc uwagę między słowo i myśl, osłabiamy wrażenie. Albo więc piszemy bez myśli, i niezwykajęni słowy ludzimy uwagę czytelników; i wtenczas popełniamy kuglarstwo; albo ważne i piękne myśli ubieramy w słowa niezwykajęne i powszechnie niepojęte; i wtenczas nie umiemy sprzedać naszego towaru“ (Pisma rozmaite, wyd. 1818, t. III, str. 98).

§ 399. Dość liczni pisarze objawiali zamiłowanie do tworzenia nowych wyrazów złożonych. Jan Kochanowski szedł w ślady Greków, używając głównie złożonych epitetów: *morzozłotne okręty*. Wyd. jubil. I, 81, *strzał przedkopiórny* 95, *rożanorękiej zarze* 95, *wót złotorogi* 114, *o Boże władogromy!* 141, *chrząszcz wielonogi* 176, *wszytkokrotny wiek* (ukrócający wszystko) 196, *ziemski wszytkorodny krąg* 207, *złoczystą szablę* II. 7, *storęki Tyfon* 30, *sajdak pełnostrzały* 31, *skrzydłonogich zawodników* 31, *na ziemi wielożywej* 69, *o nawach wodopławnych* 78, *srogi trupokupcze* 118, *jednowłajcy niebieskiemu* 160, *wodolejca sławny* 212, *złotorucha Wenus* 228, *Bachus wartogłowy* 228, *sarny wiatronogie* 236, *konie żartkonogie* 319, *rogatego chłopobyka* 415, *nocosiętnego miesiąca* 470, rzadko inne np. *pisorym* II. 32, *fraszkopis* 431, w znaczeniu żartobliwym

Mączyński w słowniku swym też umieszcza wyrazy złożone, ale rzadko swej własnej fabrykacji, np. „trzaskanie od bicia jednym słowem *biczowyrzask* może być rzeczon“ 441 v b, częściej znajdujemy u niego złożenia, zapewne i przez innych używane, np. *leniuchody*, *twardoszejny*, *ktapouchy*, *storzypiętka* — ‘pyszno się noszący’ a. ‘który nie ma miary kuglowania’, *wydrzygrosz*, *palipiecek*, *przerzuciniówka* — ‘wyludzacz, umie ludzi przez nogę przerzucać’, *odmięba* — ‘który wielkie wargi ma’, *wwodziwołek* — ‘złodziej bydła’, *samojedz* — anthropophagi, *dziwowidza* — mirator, *zgaga*, *ślinogórz* niektórzy właściwiej mówią, *kotozab* — ‘który krzywe zęby ma’, *wielkogłowa* — ‘który wielką głowę ma’, *gwiazdozorca* — astronomus...

Do nowych wyrazów złożonych wielki miał popęd Petrcy, ale nie wykazał talentu w tej twórczości; w jego przeróbce Horacjusza spotykamy mnóstwo wysmażonych przez niego złożań, często dziwacznych, i tak niezrozumiałych, że je sam twórca uznał za stosowne wyjaśniać czytelnikowi w „przestrogach“ np. *czarotłum* — ‘który czary tłumi’, *dwojmorski Korynt* — ‘iż ze dwu stron był przy Koryncie port’, *iskrodne zwierzę Chimera* — ‘której z gęby iskry padają’, *lotnobitne pioruny* — ‘które lecąc biją’, *ogniomietne woly* — ‘które ogniem z gęby miecą’, *parchotrętny* — ‘co parchem trąci’, *prawdotołwa* — ‘który subtelniemi domysłami wynajduje w każdej rzeczy, co jest prawda’, *sorommiot* — ‘który o wstyd nie dba’, *winiomiotem*, *syromiotem* „nazwać możemy tego, który wina nie rad pije i sera nie jada“, *śmiercionosze rozkoszy* — ‘które przed czasem śmierć przynoszą’, *trójmiaższy Geryon* — ‘był o trzech głowach’, *dziworodne słowa* — ‘które dziwy czynią’, *trójrodna Chimera* —

'złożona z trojga zwierząt', *trójsetna rada* — 'których jest około trzech set', *winogardowie* — 'którzy nie pijają wina', *wronotrząpiot* Prometheus — 'około którego trzpiece się wrona' (?), *zbójcokryty* Krępak — 'w którym zbójcy się kryją', nadto takie, przy których niema objaśnień autora np. *cudzomił* — 'kochany przez inną, przez rywalkę', *dwojrząjca* — 'rządca dwu państw', *jadouładny* — 'władający truciznami', *listorodny* — 'liściasty', *łapożonny* — 'co porwał cudzą żonę', *mężochwyta* — 'co cudzego męża zbałamuciła', *morzowładny* — 'władca morza', *nocotsny* — 'świecący w nocy', *noszostrzały* — 'noszący strzały', *ogniogory* — 'gorejący ogniem', *państwochwyt* — 'przywłaszczyciel państwa', *pstroogony* — 'mający pstry ogon', *suchorodna męka* — 'wysuszająca ciało', *wielowładowie* — 'współwładcy', *wszytkożry* — 'wszystko widzący' i in. *takrocni* — 'przeszłoroczny', wyraz pochodny od wyrażenia *tak rok* — 'w przeszłym roku', co zachowano w dzisiejszych gwarach. Uzasadniając te nowotwory, Petrycy pisze: „Czemu my też nie możemy tworzyć sobie słowa, zwłaszcza w wierszach, których, co mają w sobie, domyślić się każdy może, jako *wielorokie* — 'co na wiele lat trwa'“, z czego widać, że wyrazy złożone mają tu być ozdobą wierszy. Z późniejszych bardzo lubiła złożenia Beniśławska, pragnąc niemi ozdobić swoje mało wartościowe wiersze.

Świadomie do tegoż celu dąży Naruszewicz, który w dopisku do „Dytyrambu z okazji zupełnego wyzdrowienia Jego Królewskiej Mości“ zaznacza, że „wiersz ten z natury swojej powinien być szumny, różnorymny, nowych słów wiele mający, tak jako o nim Horacjusz pisze“. To też słów takich jest tu dosyć: *nieupracowany* ruch, *wszytkożyciny* duch, trakt *gwiazdolity*, *krętopłomienne* belty, *miodopłymne* słowa, jędze *ptaczorode*, *wiekokorzenne* modrzewy, liś *roźnokrasny*, *trożebe* grotty i t. d., czasem trafiają się tu nowe epitety w formie wyrazów prostych np. *piersiste* miechy, kleszcze *chwatkie* i in.

Tak samo ozdabiał swój styl Woroniec, używając głównie epitetów złożonych np. *górnomyślna* buta, *śmierciowładny* oręż, *mroźnośniegie* pęta, *życiowrotne* oczęta, *światłowrotny* tytan, *gałęziaroga* sarna, *mórgozawrotna* czara, *kudłogady* kark jędzy, *troistokoty* młyn, *lodo-kute* drzwi, *prawotomcze* strachy, *hystroptlynnny* brzeg, *kwiatoroda* wiosna, *ogonooki* paw, *wiecznonocne* mary, *ślepomózgi* lud, *zorzo-wschodny* dzionek i inne podobnego rodzaju nowotwory, które dziś nie ozdobami, ale dziwolągami nam się wydają.

§ 400. Zupełnie inną drogę obrał sobie Trembecki: i jemu widocznie chodziło o odświeżenie języka poetycznego, ale obdarzony smakiem estetycznym nie nadużywał wyrazów złożonych i nie mnożył też wyrazów prostych przez samego siebie wymyślonych. Reformę języka poezji przeprowadzał tak dyskretnie, że mimo niektórych zarzutów ze strony krytyki współczesnej, został uznany za pisarza wzorowego. Sekret jego powodzenia polega na tem, że nigdy nowościami nie przeładowywał swego języka, a wprowadzone przez niego nowości są bardzo różnorodne: trafi się między niemi wyraz złożony, albo zapożyczony, gwarowy liczniej występują wyrazy rodzime, nieco inaczej niż zwykle zbudowane, z mniej zwykłym przyrostkiem lub przedrostkiem. Z *Zośijówki* i innych utworów Trembeckiego, zajmujących około 50 stroniczek druku, wynotowałem następujące wyrażenia, noszące na sobie charakter indywidualnej twórczości lub tylko wyboru: w twych łąkach *wiatronogów* rżące mnóstwo hasa, ciężary *chwostu* barana, nasiona *wierzone* bujności zagonów, siczowe *nachody* (= napady), każdy swojej pewien *właści*, uśmiechnął się z *wdziękiem*, *zwisko* — ‘nazwisko’, wyrok *niecofny* rozumie, po tylu *dużaniach* znoje się z nich leją, *obłąkany* (= błądzący) krok, wielkimi ją bogowie uczeili *obdary*, małpeczka *przetwarzała* (= naśladowała) mieszkańców krainy, *nowotki* — ‘nowości’, *zakis* — ‘kwas’, *następ* — ‘następstwo’, *bezroźnie* — ‘jednakowo’, *wydroże* — ‘bezdroże’, *obejrzańszy* — ‘ostroźniejszy’, *morzanie* — ‘mieszkańcy nadmorscy’, *poszewka* — ‘strzecha’, *przodny* — ‘zewnątrzny’, *nieślubna* młodzież — ‘nieżonata’, *zaletny* — ‘zalecenia godny’, *pochylone* godziny — ‘przedwieczorne’, *lik* — ‘liczba’, *niższa* kolanem — ‘klęcząca’, *dumieje się* — ‘zdumiewa się’, *schlebny* — ‘pochlebny’, *ujawić się* — ‘pojawić się’, *niezbędny* — stp. *niezbędny* — ‘brzydki, wstrętny’.

Mickiewicz w artykule „O krytykach i recenzentach warszawskich“ zaznacza, że Dmochowski „dziwił się nowym Trembeckiego wyrażeniom“, oraz że „pan Ordyniec, teoretyk, mając za sobą dykcyjnarz i gramatykę, podkreśla prowincjonalizmy lub mieszlanetne wyrażenia Trembeckiego; my, parafjanie, zdajemy się raczej na autora *Zośijówki*“. Jakkolwiek i skądinąd wiadomo o wpływie Trembeckiego na Mickiewicza, tu jednak mamy wyraźne potwierdzenie tego, że to Trembecki właśnie dał Mickiewiczowi, a przez niego także innym romantycznym i późniejszym poetom, pobudkę do doskonalenia języka poetycznego w smaku nowoczesnym, który

między innymi wymaganiami stawia i to także, aby w doborze wyrazów i wyrażeń kierować się nie zgóry powziętymi zasadami ogólnymi, że ozdobą języka są pewne kategorie wyrazów, np. zapożyczonych lub złożonych, ale żeby w każdym wypadku dobrać wyraz, najbardziej odpowiadający myślowym i uczuciowym potrzebom pisarza czy mówcy.

Od czasu wystąpienia Mickiewicza i innych romantyków zaczęliśmy cenić indywidualność języka artystycznego, która między innymi zaznacza się także w tworzeniu słów nowych, jako w jednym ze środków stylistycznych. Posługiwali się tym środkiem poeci w różnym stopniu, Krasiniński więcej, niż inni mu współcześni; liczne dowody tego zebrał Stanisław Siedleski w „Materiałach do badań nad językiem Krasinińskiego“ (Prace Filologiczne t. VIII, 380—437). Zdaje się, że i dzisiejsi poeci i powieściopisarze środkiem tym nie gardzą, trudno jednak powiedzieć o tem coś bardziej określonego; z czytania odbiera się wrażenie, że znaczniejszą liczbę nowotworów znajdujemy u Żeromskiego, a przedewszystkiem u Berenta.

§ 401. Nowe wyrazy powstają także ciągle i w języku ogółu, tworzone doraźnie i brane głównie z języków familijnych, z dialektu ulicznego miast większych, z poufalej sposobów wyrażania się w różnych zrzeczeniach zawodowych, wreszcie z czasopism i literatury. Rzadko kiedy narodziny tych nowotworów bywają notowane w piśmie, a gdy wyraz się rozpowszechni, nikt nie pyta o jego wiek i pochodzenie. Bardzo często kończy się moda jego używania, a przychodzi inna, i wtedy wyraz znika bez śladu i bez niczyjej szkody. Trafiają się niekiedy luźne notatki do historii wyrazów, ale niezawsze zasługują na wiarę. Tak np. Ambroży Grabowski na egzemplarzu „Słownika dawnej mowy polskiej“, wyjętego z książki ks. Ignacego Włodka „O naukach wyzwolonych“ (w bibl. Polskiej Akademji Umiejętności) dopisał swoje spostrzeżenia o datach powstania niektórych wyrazów nowych: z dziełka Minasowicza „Przypadki znakomite“ str. 114 wypisuje wyraz malarski *gwenty* — „fałdy, zagięcia w sukni, draperja“ i objaśnia, że pochodzi to z niem. *Gewand* (z tegoż źródła podaje ten wyraz Słownik Warszawski). Dalej czytamy: „*Dotonie* — wyraz niezły, choć jeszcze do powszechnego użycia nie wprowadzony. Pierwszy raz użyty widzę w wierszu do malarza Smuglewicza w piśmie czasowem Weteran Poznański, mies. Marzec 1825:

Chcesz li twoje już sławne więcej wślawić dłonie.
Odmaluj nam nadobnej Elżbiety dołonie.

Odpowiada to znaczeniu 'popiersie' i może posłużyć do powiększenia liczby wyrazów technicznych w malarstwie.

Za nowotwór z r. 1855 uważa wyraz *modła* — 'forma' ale znajdujemy go już w temże znaczeniu u Lindego. Wyraz *napiętki* — 'bransolety' miał być po raz pierwszy użyty w Kronice Gazety Warszawskiej z r. 1856. Słownik warsz. podaje *napiętka* — bransoleta jako wyraz staropolski, ale nie wskazuje źródła. Dalej czytamy: „Na zastąpienie wyrazu *materiał* ktoś podał niezle *tworzywo* (Linde wyrazu tego nie ma). *Bożęta* — tym wyrazem ks. Dydak Meler w kazaniu „Radwan w ciągnieniu“ r. 1642 nazywa bożków pogańskich; nazywa ich także *niebieszczanami*; użył też wyrazu *dziękochwały* — 'hymny dziękczynne'. *Ludzkolubność* a. *ludolubność*, wyrazu tego pierwszy użył Książę Generał ziem podolskich w zastąpieniu wyrazu francuskiego l'humanité. *Przedmiot*, wyraz ten utworzył Dzierżanowski, adjutant króla Stanisława Augusta, a najpierwszy użył go Szembek w tłumaczeniu swoim „Człowieka moralnego“ (Polak patrijota). *Lojalność* — wyraz utworzony bardzo niedawno. *Zapoznawać* — to wyraz także nowy, ale niedobrze objaśnia to, co chce oznaczyć. *Znęcać się* — to niedawne zjawisko, dawniej pisano *pastwić się*“. Są tam jeszcze małe zbiorki wyrazów, używanych przez pompiarzy krakowskich oraz prowincjonalizmów z okolicy Białej obwodu Wadowickiego.

Język domowy pewnej rodziny opisał J. Zborowski w Języku Polskim IV, 54—58 i 90—96. Nowotwory z zakresu szkolnego w Lublinie umieścił Łopaciński w „Przyczynkach do nowego słownika języka polskiego“ (Prace Filologiczne IV, 173—279 i V, 681—976), gdzie są też nowe wyrazy z innych zakresów.

Zdale od wpływów na język literacki stoją gwary tajemne; wzmiankę o jednej z nich czytamy w Peregrynacji dziadowskiej z r. 1614, gdzie jeden z żebraków mówi do swych towarzyszków:

Wszak też język Libijski między sobą macie;
Niechaj nikt nie zrozumie, co z sobą gadacie.

Najobszerniejszy zbiór nowoczesnego języka tajemnego wydał K. Estreicher p. t. „Gwara złoczyńców“ Warszawa 1867, str. 47 i „Szwargot więzienny“ Kraków 1903, str. 177; p. też przyczynek w Języku Polskim I, 296—8.

W czasie wielkiej wojny światowej we wszystkich wojskach wytworzyły się specjalne języki żołnierskie. Francuzi i Niemcy ogłosili już dotyczące materiały słownikowe i ich opracowania. Z niewielu próbek zebranych materiałów polskich widać, że bardzo mało jest tam nowotworów, a natomiast większość ogromną stanowią wyrazy obce lub polskie użyte w przenośnym znaczeniu.

Jednym z najdonioślejszych źródeł odnawiania języka literackiego przez żywioty rodzime są gwary ludowe, które w końcu w. XIX dzięki Tetmajerowi, Orkanowi, a potem po części Reymontowi i ostatniemi czasy Zegadłowiczowi wchodzą powoli do ogólnonarodowej literatury. Wyrazowy materiał gwarowy ze źródeł, ogłoszonych do r. 1896, zebrał J. Karłowicz w 6-tomowym Słowniku gwar polskich, wydanym r. 1900 do 1911 w Krakowie. Później wychodziły tylko małe słowniczeki, czekamy na słownik wyczerpujący.

W końcu w. XVIII Samuel Bogumił Linde pierwszy u nas przedsięwziął wielką pracę zebrania z autorów dawniejszych, od początku XVI w. aż do czasów ostatnich, zasobu wyrazów polskich i wydał swój Słownik języka polskiego w Warszawie w 6 tomach r. 1807 do 1814, drugie wydanie wyszło we Lwowie r. 1854 - 1860. Mamy tu bardzo bogaty materiał wyrazowy, objaśniony mnóstwem cytat, a jakkolwiek Linde nie wyczerpał znanego sobie materiału w takiej mierze i w taki sposób, jakbyśmy to dziś sobie życzyli, i jakkolwiek przez odkrycia nieznanych Lindemu zabytków głównie z przed wieku XVI oraz ze stulecia XVII, materiał ten możnaby obecnie znacznie pomnożyć, tem niemniej jednak Słownik Lindego dotychczas ma ogromne dla nas znaczenie.

Wnet po ukazaniu się drugiego wydania Słownika Lindego ukazało się nowe bardzo obfite w liczbę wyrazów, ale rozmiarami mniejsze dzieło p. t. Słownik języka polskiego, obejmujący oprócz zbioru właściwie polskich, znaczną liczbę wyrażen z obcych języków polskiemu przyswojonych i nomenklatury tak dawne, jako też nowo w użycie wprowadzone różnych nauk, umiejętności, sztuk i rzemiosł; nazwania monet, miar i wag główniejszych krajów i prowincyj; mitologję plemion słowiańskich i innych ważniejszych, tudzież oddzielną tablicę słów polskich nieforemnych z ich odmianą: do podręcznego użytku wypracowany przez Aleksandra Zdanowicza, Michała Bohusza Szyszke, Januarego Filipowicza, Walerjana Tomaszewicza, Florjana Czepielińskiego i Wincentego Korotyńskiego z udziałem Bronisława Trentowskiego. Wydany staraniem i kosztem

Maurycego Orgelbranda. Część I. A—O. Wilno 1861. 8° str. VIII i 952. Część II. P—Ż. Wilno 1861. str. 1280 + 2 + 7 + 4 + 3 + 2. Przy każdym wyrazie zwięźle omówiono jego znaczenie, często z dodaniem frazeologii, ale bez powoływania się na autorów; słownik ten popularnie bywa nazywany wileńskim.

Najnowszym wreszcie, jeszcze nie dokończonym, jest tak zw. Słownik warszawski, wydawany w Warszawie od r. 1900; ostatni tom jego, VIII, teraz się drukuje: Słownik języka polskiego, ułożony pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego. Jest to najliczniejszy zbiór wyrazów polskich starych i nowych, zamartwych i żywych, gwarowych i ogólnopolskich, rodzimych i zapożyczonych, objaśnionych głównie przez zestawienie synonimów i nieliczne cytaty z autorów.

Jakkolwiek wszystkie dotychczasowe słowniki mają pewne braki, to jednak stanowią one bardzo poważną podstawę do studjów nad historją wyrazów w języku polskim i do badań nad zmianą ich znaczeń, która się dokonywała w ciągu wieków i ciągle się teraz dokonywa.

Zmiany znaczenia wyrazów.

§ 402. Zmiana znaczenia wyrazu dokonywa się dwojako: 1) wyraz oznaczający pewne pojęcie (lub stosunek) staje się wyrazicielem innego pojęcia (lub stosunku), mającego z tamtym pewien związek; 2) treść znaczeniowa wyrazu zmienia się o tyle tylko, że wzbudza wśród ogółu ludzi nastrój uczuciowy różny od tego, który jej przedtem towarzyszył, co się nazywa zmianą znaczenia na meljoratywne lub pejoratywne (dodatnie lub ujemne), albo też treść znaczeniowa niknie i wyraz staje się znakiem formalnym.

Jeżeli znaczenie wyrazu przenosimy na inne pojęcie, dokonywamy tego, co w stylistyce nazywa się przenośnią, metaforą. Związek, zachodzący wówczas między obu pojęciami, jest zazwyczaj bardzo luźny, gdyż opiera się na kojarzeniach według podobieństwa lub kontrastu, albo też według następstwa w czasie (tu także może zachodzić związek przyczynowy) lub współistnienia w przestrzeni. Bywają przytem dwie możliwości: 1) wyraz, otrzymując nowe znaczenie, nie traci dawnego, wskutek czego powstają homonimy; 2) dawne jego znaczenie ulega zapomnieniu i wtedy dokonywa się to, co zmianą znaczenia w popularnym sensie tego słowa nazwać można.

Przenośnia na zasadzie kojarzenia według podobieństwa była zawsze możliwa od samego początku powstania wyrazu i nawet im dalej sięgamy w zamierzchłą przeszłość, tem większą przypuszczamy łatwość mnożenia przenośni. Podstawę metafory stanowi to, że wyraz z całej treści pojęcia wyosabia tylko jedną cechę dominującą, która zresztą nie jest istotną; otóż ta cecha, która posłużyła jako materiał do nazwy pewnych przedmiotów, może być uznana jako również dominująca w innych przedmiotach, pod wszystkimi innymi względami różniących się od tamtych, a przeto i nazwa może być na nie przeniesiona. Tak np. od barwy sierści psa podwórzowego nazywają *burkiem*, a nasi żołnierze podczas wojny nazwali żołnierzy rosyjskich *burkami*, gdyż w bure płaszcze odziani byli. Te dwie nazwy powstały niezależnie od siebie; niegdyś przednią część łodzi nazwano metaforycznie *dziobem*, upatrzawszy w niej podobieństwo do *dzioba* ptasiego.

W mnóstwie wyrazów niepodobna już wykryć, jaka cecha dominująca dała im początek, np. *koziół*; albo wykrycie jej łączy się z trudnościami np. *tchórz* (pierwotnie to samo, co *śmierdziel*); to jednak nietylko nie przeszkadza tworzeniu przenośni, ale jeszcze je ułatwia, gdyż wtedy jakakolwiek cecha wspólna innego przedmiotu staje się przyczyną przeniesienia nań nazwy; to też *kozłami* nazwano przedmioty tak zbudowane lub choćby chwilowo ustawione, że przypominają rogi kozła żywego, np. skośnie skrzyżowane podpory, albo sposób stawiania karabinów z bagnetami (*w kozły*), a *tchórzem* nazywają człowieka lęklivego.

Możnaby zapytać, jakie względy praktyczne pobudziły i pobudzają ludzi do tworzenia coraz nowych przenośni. Najważniejszym wydaje się ten, że gdybyśmy dla oznaczania nowych pojęć mieli tworzyć zawsze nowe wyrazy zapomocą kombinowania prostych elementów tworzywnych (rdzeni, przyrostków, przedrostków) mogłoby się zdarzyć, że wyczerpanoby ten materiał, tem bardziej iż nietylko między przyrostkami jest wiele nieproduktywnych, ale i wiele rdzeni za nieproduktywne uznać trzeba. Zdarzałoby się może też zbyt często, że w ten sposób tworzone nazwy składałyby się z jednych i tych samych elementów tworzywnych, a ponieważ każda z nich powstawałaby samodzielnie, przeto mogłyby oznaczać przedmioty zbyt różne, jak to bywa i teraz niekiedy np. *bieda* — paupertas i *bieda* z łac. *higa* — 'wózek o dwu kołach'; to, co dziś jest względną rzadkością, mogłoby przybrać zbyt szerokie rozmiary. Drugą przy-

czynę tworzenia przenośni stanowi to, że przenośnia, zwłaszcza świeża, ma szczególną wyrazistość i zdolność konkretyzowania, obrazowania pojęcia, czyli wyraz wtedy staje się symbolem wyobrażenia.

Proces przenoszenia znaczeń należałoby przedstawić szczegółowo w szeregu faktów historycznych, niestety jednak historia języka polskiego zaczyna się tak późno, że już w najdawniejszych zabytkach znajdujemy wyrazy ze znaczeniem wytworzonym pod wpływem czynników jeszcze dawniejszych, których dowodnie stwierdzić nie możemy. W czasach późniejszych spotykamy wyrazy w coraz to innych znaczeniach, ale prawie nigdy nie jesteśmy pewni, czy takie lub inne znaczenie wytworzyło się współcześnie z powstaniem zabytku, czy też tylko po raz pierwszy w zabytku tym zostało napisane. Nawet w tych bardzo rzadkich wypadkach, kiedy możemy z całą pewnością stwierdzić, że dzisiejsze znaczenie wyrazu jest świeżego pochodzenia, mamy wielkie trudności, a niekiedy wprost niemożność wykazania, w jaki sposób ta zmiana znaczenia nastąpiła: wiemy np. że wyraz *skutek* w XIV i XV w. oznaczał 'czyn, postępek', ale jak i kiedy powstało na to miejsce nowe jego znaczenie, nie wiemy z powodu braku historycznego materiału.

§ 403. Sperber w pracy p. t. „Einführung in die Bedeutungslehre“ Bonn-Leipzig 1923 ostrzega, by niekoniecznie upatrywać zmiany znaczenia w wyrazie dlatego tylko, że jego faktyczne znaczenie niezupełnie się pokrywa ze znaczeniem etymologicznym, bardzo często bowiem znaczenie etymologiczne jest ogólne, a faktyczne zacieśnia się do szczupłego zakresu; otóż bywa tak, że to wąskie znaczenie jest pierwotne. Tak np. rzeczownik *wsiadacz* może być stosowany teoretycznie do każdego człowieka, który gdzieś lub na coś wsiada, tymczasem użył go tłumacz Psalterza Florjańskiego dla oznaczenia człowieka, wsiadającego na konia. Niekiedy znów wyraz przybiera nowe znaczenie pod wpływem znaczenia wyrazu obcego: np. stp. *miasto* — locus, *zamek* — claustrum obok pierwotnego przybrały znaczenie: *miasto* — civitas, oppidum, *zamek* — arx pod wpływem tego, że odpowiednie wyrazy niemieckie: Stadt, Schloss miały takie podwójne znaczenia. Wyraz też niekiedy zmienia znaczenie, gdyż i rzecz, przez niego pierwotnie oznaczona, została zastąpiona przez inną podobną, lub mającą to samo przeznaczenie np. *działo* u Biblii królowej Zofji oznacza tormentum, instrumentum bellicum, machina, prawdopodobnie więc tą nazwą oznaczano pierwotnie maszyny w rodzaju kusz wielkich, wyrzucających kamienie,

a potem nazwę przeniesiono na armatę; jest to więc taka sama w istocie rzeczy metafora, jak i każda inna. Podobnie bywa z nazwami w zakresie życia duchowego, np. różnowiercy nasi w wieku XVI zachowali nazwy: *spowiedź*, *zadosyćuczynienie*, *pokuta* i in., ale odmienne nieco, niż katolicy, nadawali im znaczenie; „arjanie“, choć nie uznawali bóstwa Chrystusa, przecież nie przestali się nazywać *chrześcijanami*, jakkolwiek później odmienili nieco nazwę na *chrystjanie*. Znaczenie wyrazu niezawsze bywa też zupełnie jednakowe u ludzi, nawet zbliżonych do siebie wiekiem, wychowaniem, wykształceniem, to też z tego powodu w dyskusjach wynikają nieporozumienia, zanim się nie wyjaśni, że dyskutując pozornie o jednym przedmiocie, w rzeczy samej jeden mówi o Pawle, drugi o Gawle. Zwłaszcza w dyskusjach naukowych, filozoficznych ważną jest rzeczą uprzednio stwierdzić, czy wszyscy biorący w nich udział w jednakowym znaczeniu używają terminów naukowych.

Już samo przeniesienie znaczenia z jednego pojęcia na inne może się stać źródłem nieporozumień, używamy bowiem wyrazów wieloznacznych i nie uprzedzamy słuchacza, w jakim sensie je bierzemy. Mimo to najczęściej słuchacz nasz łatwo się orjentuje, o ile całość myśli wypowiedzianej w zdaniu na to go naprowadza; tak np. w wyrażeniu *własna pochwała śmierdzi* sam stosunek czasownika do pojęcia oderwanego *pochwała* wskazuje, że słowo *śmierdzi* ma tu znaczenie przenośne. Tu więc związek członów zdania lub pewna sytuacja jest nie przyczyną zmiany znaczenia, lecz tylko wskazówką, że wyrazu użyto nie w znaczeniu literalnym.

Sperber twierdzi, że proces zmiany znaczenia dokonywa się stopniowo w pewnych okresach czasu: w pierwszym okresie użycie wyrazu z nowym znaczeniem jest możliwe tylko w zespole, któryby jasno wskazywał na przenośne znaczenie wyrazu; potem następuje okres ustalania się nowego znaczenia przez powtarzanie go w różnych związkach syntaktycznych w tem samym znaczeniu, przez co nowe znaczenie zrasta się z wyrazem. W stadium trzecim dokonywa się ustalenie i rozpowszechnienie nowego znaczenia; nowe wyobrażenie staje się samodzielnem i jest już zdolnem do nowych połączeń. W stadium ostatniem podwójne znaczenie wyrazu sprawia to, że w istocie rzeczy są to już dwa oddzielne jednobrzmiące wyrazy o różnym znaczeniu, zwłaszcza jeśli związek genetyczny tych znaczeń stał się nieuchwytnym np. niemieckie *Schein* — ‘blask’, *Schein* — ‘skrypt’, podobnie też *dusza* w ciele ludzkim i *dusza*

żelazka do prasowania, *gotować* — 'przysposabiać', *gotować* — 'warzyć' i t. d. Niekiedy jednakże można się dopatrywać zmiany znaczenia, gdzie jej nie było, gdy dwa różnego pochodzenia choć jednobrzmiące wyrazy fałszywie uznamy za etymologicznie pokrewne np. *bēben* — 'instrument muzyczny' i *bēben* — 'dziecko' prawdopodobnie z włoskiego *bambino*. Zmiana znaczenia, jak ją pojmuje Sperber, jest właściwie utrwaleniem i rozpowszechnieniem przenośni, która się tworzy zawsze w jednej chwili i w umyśle jednostki, a od niej stopniowo udziela się innym.

Co sprawia, że pewne zmiany znaczenia znajdują powszechne uznanie? Sperber przyczynę widzi w tem, co nazywa „fixierendes Moment“, moment ustalający, którym może być taki lub inny czynnik zależny od okoliczności; wykrycie tych czynników jest zadaniem semantyki t. j. nauki o znaczeniu wyrazów. Można by tu dodać coś o tak zw. poczuciu językowym: indywidualne próby użycia wyrazu w nowem znaczeniu udają się, lub się nie udają; w pierwszym razie inicjator zyskuje uznanie powszechne za subtelność poczucia językowego, w drugim zaś naraża się nieraz na drwiny. Oczywiście musi to polegać na stosunku jego duchowej organizacji do ogółu: zbyt wybujały indywidualizm nawet w tej dziedzinie twórczości nie znajdzie ani zrozumienia, ani odczucia w szerokich masach, a znowu jednostka, mało wyróżniająca się od innych, i tu nie stworzy nic dalekiego od banalności, co by ludzi pociągnęło nowością i trafnością. Jeżeli pozostawimy na stronie wyjątki, możliwe tak samo tutaj, jak i w każdej innej dziedzinie ducha, możemy uznać, że zmiany znaczenia wyrazów znajdują szerokie rozpowszechnienie, gdy ich inicjatorami są ludzie utalentowani i z natury obdarzeni smakiem, a zarazem którzy dzięki swemu pochodzeniu i wychowaniu wzrosli w atmosferze rodzimej kultury, tradycy i uczuć, którzy nie zacieśnili się do granic dzisiejszej poprawności literacko-językowej, ale dla których stanęły otworem zarówno źródła językowe starszej literatury, jako też żywe źródło mowy ludowej.

Zwłaszcza jeżeli prawdą jest, co twierdzi Sperber, że każdej zmianie znaczenia wyrazu towarzyszy pewien nastrój uczuciowy, w takim razie tem bardziej na tym gruncie musi się wyrażać charakter rodzimy. Jakkolwiek „wszyscyśmy ludzie“, to jednak nie bez racji ciągle mówimy o psychologii ras lub narodów, czyli o różnicach duchowych, odróżniających „przeciętnych“ przedstawi-

cieli różnych narodowości: co dla jednego jest miłe i trafne, drugiemu wyda się niesmacznem i chybnem. Co jednak mamy rozumieć pod owym nastrojem uczuciowym, który ma towarzyszyć wszelkim zmianom znaczenia wyrazów? Nie może tu być mowy o silnych namiętnościach lub afektach, ale tylko o pewnych upodobaniach, zależnych od środowiska, w którym się obracamy, od miejsca zamieszkania (miasto, wieś, równina, góry, pobrzeże morskie), od zajęć i powołania życiowego, od ogólnej kultury duchowej, słowem od najrozmaitszych czynników zewnętrznych i wewnętrznych. Jeżeli robimy jakiś wybór, a robimy go zawsze, zbliżając do siebie dwa pojęcia wybrane z nieskończonej ich liczby, to musimy obok innych pobudek kierować się pewnem upodobaniem, które właśnie nadaje aktowi naszemu odcień uczuciowy.

Oczywiście obok tego działają również inne pobudki, które starano się zbadać i ułożyć w jakiś system. Wundt wskazuje na skojarzenia, co krytykuje Sperber, twierdząc, że gdyby przyjąć jako jedną z przyczyn zmiany znaczenia wyrazów kojarzenie według styczności w przestrzeni, to należałoby oczekiwać, że używanoby nazwy włosów dla głowy, lub odwrotnie, a tymczasem tak nie jest. To prawda, ale z drugiej strony zamiast *dom* rodzinny mówią *strzecha*, *dach*, *progi*, *ognisko* ale nie *okno*, *węgiel*, *dymnik*, *podłoga* i t. d.; zamiast *człowiek* mówią *głowa*, ale nie *brzuch*, *kark* i t. d. Przykłady można mnożyć bez końca. Zarzut Sperbera jest dowcipny, ale nie wytrzymuje krytyki.

Według Paula (Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle 1898 str. 80), dla którego Sperber jest łaskawszy, są następujące rodzaje zmian znaczenia:

1. Specjalizacja znaczenia przez zwężenie zakresu i rozszerzenie treści np. *wesele* — 'nastroj wesoły', 'zdarzenie radosne', 'zabawa z powodu ślubu'.

2. Ograniczenie treści pojęcia do jednej jakiejś części, co wiąże się z rozszerzeniem zakresu, np. *robotą* pierwotnie 'praca niewolnika' potem 'praca' w ogólności.

3. Przeniesienie znaczenia na pojęcie, zostające z pojęciem podstawowem w związku styczności w przestrzeni, czasie albo też w związku przyczynowym np. *stół* — 'sprzęt domowy', 'jedzenie', *gabinet* — 'pokój', 'ministrowie', *pióro* — 'do pisania', 'styl', *młody* — 'niestary', 'lekkomyślny'.

4. Wszelkie inne rodzaje, nie mieszczące się w tamtych trzech klasach, np. hiperbola: *góry trupów* (zmiana znaczenia wyrazu *góra*); eufemizm: *Unreinlichkeit* zam. *Dreck*.

Do tejże czwartej klasy zalicza Paul jeszcze takie rodzaje, jak litotes np. *niezły* zam. *dobry*, ale tu właściwie jest wymiana synonimów i to niezupełnie jednoznacznych w języku polskim, gdzie jedno ze sprzecznych pojęć, zaprzeczone, nie utożsamia się z drugim pod względem stopnia natężenia cechy, np. *niezły* znaczy mniej niż *dobry*, a *niewielki* znaczy więcej niż *mały*. Obniżenie wartości (Entwertung) wyrazu np. *pan* — 'władca', potem nie mówiący tytuł, oraz wymienione tu także przez Paula zmiany znaczeń, nacechowane ironją, są wynikiem czynników, w których objawia się poboczny lub dominujący charakter uczuciowy.

Jeżeli porównamy klasyfikację Wundta (według rodzaju skojarzeń) z klasyfikacją Paula, nie znajdziemy zasadniczej różnicy. Sam Paul uznaje, że w największej liczbie metafor zachodzi związek czynników, które stanowią podstawę dwu pierwszych klas jego, i że do czwartej klasy wchodzi również metafory (zwłaszcza hiperbola jest rodzajem przenośni), a klasa trzecia wyraźnie zawiera w sobie wyniki kojarzenia według styczności. A więc kojarzenia według podobieństwa są gruntem dla klasy pierwszej, drugiej i części czwartej Paula, przyczem zaznaczyć trzeba, że hiperbola może się pomieścić w klasie II, a eufemizm w I (*Unreinlichkeit* — w znaczeniu specjalnem).

Gdy skombinujemy obie klasyfikacje niemieckich uczonych, otrzymamy dla działu, nazwanego przez nas przenoszeniem znaczenia, schemat następujący.

I Kojarzenia według podobieństwa (lub sprzeczności):

1. Specjalizacja znaczenia: zwężenie zakresu, rozszerzenie treści np. *wesele* — 'zabawa poślubna'.

2. Uogólnienie znaczenia: rozszerzenie zakresu, uszczuplenie treści np. *robotą* — 'praca', *góry trupów*, *nieporządek* — 'łajno'.

II Kojarzenia według styczności: *stół* — 'jedzenie', *pióro* — 'styl', *młody* — 'lekkomyślny'.

Chodzi teraz o to, czy wszystkie wypadki, które dadzą się podciągnąć pod przeniesienie znaczenia, pomieszczą się w tych klasach. Z zasobu zabytków staropolskich XIV i XV w. wybraliśmy szereg wyrazów, które rozpatrzemy szczegółowo, dodając do nich pochodny materiał późniejszy i postaramy się je rozklasyfikować.

Oczywiście, nie może tu być mowy o wyczerpaniu materiału, gdyż z konieczności musieliśmy się ograniczyć do stosunkowo nielicznego wyboru; staraliśmy się jednak nie o to, by wyszukiwać przykłady na pewną zgóry oznaczoną klasę, lecz by wybrać różne bardziej charakterystyczne okazy bez względu na przygotowane uprzednio klasyfikacyjne szufladki, i dopiero potem je na grupy podzielić.

Osobno rozpatrujemy rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki i inne części mowy.

§ 404. Rzeczowniki. Kojarzenia według podobieństwa. Specjalizacja znaczenia: zwężenie zakresu, rozszerzenie treści: *bydłę*, *bydło* XIV w. — *possessio*, w XV w. *pecus*. *Bieg* — *cursus*, z czasem różne rodzaje specjalizacji: *bieg ziemi*, *bieg przyrodzony* — 'porządek, tryb', *bieg czasu* i t. d. wreszcie w nowych czasach *bieg* pierwszy, drugi i t. d. na wyścigach. Obok tego powstało ograniczenie znaczenia w innym kierunku: przez *bieg* w Fl. tłumaczy się łac. *incursus* i w przeciwnym sensie w BZ. *fuga*. *Chromota* znaczyło *mutillatio*, uszkodzenie jakiegokolwiek członka ciała, np. ręki, z czasem ograniczono to do uszkodzenia nogi. *Chrost* — *denseta*, *arbusta*, 'zarośla', potem 'suche gałęzie' odcięte od krzewów i zeschłe, wreszcie stąd nazwę przeniesiono na 'faworki'. *Chustka* — 'kawalek tkaniny' w Kśw. czytamy, że NPM. dla dzieciątka „pieluszek dobrych nie miała, więc je w złe chustki obinęła“; potem *chustka* na głowę, do okrycia, do nosa. *Chytrość* — *prudentia* Fl. potem z odcieniem ujemnym: *dolus*, 'podstęp'. *Człowiek* — *homo*, już w XIV w. w znaczeniu 'sługa, podwładny': „jął mojego człowieka“. *Gospodzin* w XIII w. był synonimem do 'ksiądz' i 'pan', ale w w. XIV oznaczał już tylko Boga, i tak samo w w. XV (u Nawojki), poczem wyszedł z użycia. *Gość* — *advena*, *peregrinus*, potem w XIV w. *colonus*, 'przybysz osiadły na ziemi'. *Gromada* — *acervus*, zebrane na jedno miejsce przedmioty, 'kupa' np. kamieni, co potem przeniesiono na *gromadę* ludzką: *communitas*, *contubernium*, *collegium*. *Kamień* — *lapis* znaczył także mniej więcej określony ciężar, a więc jednostkę wagi stąd *kamień wetny* w BZ.; wetnę ważono na *kamienie* jeszcze w XIX w., tylko oczywiście była to już waga ściśle określona. *Kłoda* — *truncus* np. *sosnowa kłoda*, potem wydłubana; więc 'naczyńie', które stało się miarą, używaną w XV w. i później; z XIV w. mamy jeszcze jedno znaczenie: *venatio*, ale jego stosunek do *truncus* nie jest znany. *Kłodka* — 'mała kłoda', *truncellus*, w XIV w. zapisana w znaczeniu łc. *sera*, co i dotychczas jest w użyciu, jako *kłódka*

do zamykania. *Książdz* w XIII w. princeps, w XIV sacerdos, oba znaczenia zwężone w stosunku do pierwotnego dominus; mówi się żartobliwie o mleku przydymionem, że czuć w niem księdza, zapewne dlatego, że gdy książdz kadzi trybularzem, dym się czuć daje. *Księżyc* — princeps (właściwie 'syn księcia') w tem znaczeniu w Kśw.; przeniesiono to na satelitę ziemskiego, jakby na 'syna słońca', albo na 'słońce podrzędne, nocne'. *Łokieć* — brachium, potem miara — cubitus, i dziś w obu znaczeniach. *Łup* — spolia, potem vadium. 'fant', który zwykle zabierano siłą, gdyż ten, co zrobił szkodę w polu lub w lesie, zwykle nie chciał dobrowolnie dać zastawu na zabezpieczenie pretensyj właściciela; *łupem* nazywano w ogólności to, co z kogo zdzierano, otóż w Kazaniach Gn. czytamy, że wąż odnawia swą skórę, pozostawiając starą w ciasnej dziurze, przez którą się przemyka; tę starą skórę nazywano *łupem wężowym* — coria serpentis. *Mirzwa* — stipula, stramen, 'słoma' na posłanie dla człowieka lub podściółkę dla zwierząt domowych, a stąd nowe znaczenie 'gnój, nawóz'. *Obrok* — annona, dierium, pabulum, dziś specjalnie 'porcja owsa' dla koni. *Oćczyzna* — patria, 'kraj ojców' czyli przodków, potem także haereditas po ojcu, 'ojcowizna'. *Oprawca* — tutor, z czasem także 'wykonawca prawa' licitor, justitiarius, wreszcie dziś 'hycel'. *Pątnik* — hospes, peregrinus, czyli to samo, co *gość* w dawnem znaczeniu, teraz tylko 'podróżujący do miejsc świętych'. *Płat* — 'kawał płótna', potem 'płótno określonej wielkości i ceny' a stąd 'zapłata'. *Poleć* — 'bok, połowa całości', teraz '*poleć słoniny*' — 'kawał, pas'. *Powieść* — sermo Fl., relatio, fabula, parabola, proverbium, w dzisiejszem znaczeniu określonego rodzaju literackiego nie ma jeszcze Słownik Lindego. *Powietrze* — aër, potem 'morowa zaraza', jako stopień przejściowy *złe powietrze*. *Rodziec* — consanguineus, 'do rodu należący', potem 'ojciec'. *Rok* — 'oznaczony termin w ogólności', potem ograniczenie zakresu w dwu kierunkach: 'termin sprawy w sądzie' co dalej przeniesiono na 'posiedzenie sądu' a powtóre oddawna też w dzisiejszem znaczeniu annus. *Wiesiele* — gaudium, laetitia, potem *wiesiele swadziebne* z opuszczeniem przydawki w znaczeniu dzisiejszem *wesele*: „rodzice córce wyprawili wesele“. *Włodarz* — praepositus, praefectus, obecnie 'karbowy, polowy', ale także w przemowach uroczystych 'zarządca państwa'. *Zboże* — bona, prosperitas Gn., substantia, res, opes BZ., obok czego frumentum BZ. w dzisiejszem już teraz wyłącznem znaczeniu. *Zbytek* — reliquiae, 'wszystko, co zbywa nad potrzebę', u Knapjusza w dzisiejszem

znaczeniu *luxus*. *Żyto* — *annona, frumentum, fructus*, 'pożywienie'; jeszcze u Krescencjusza: „pszenica jest żyto (t. j. zboże), której ziarno między inszem żytem albo zbożem naturze człowieczej jest najwięcej przyzwoite“; u Kluka *żyto* zam. dawnego *reż*, które wyszło z użycia, a więc ograniczenie do jednego gatunku zboża, *secale*.

Niekiedy specjalizacja znaczenia dokonywa się w ten sposób, że powstają dwa znaczenia szczegółowe wzajemnie z sobą sprzeczne: *kupiec* — *negotiator*, potem: 1) *emptor*, 2) *venditor*; *namiaszek* — *vicarius*, 'zastępca', potem 1) *antecessor*, 2) *successor*; *pierca* — *causidicus*, z czego 1) *actor*, 'powód', 2) *reus*, 'oskarżony'. Niekiedy od jednego wyrazu tworzą się dwa jednobrzmiące pochodne ze sprzecznym znaczeniem np. od *dług* tworzy się *dłużnik* w znaczeniu 1) *debitor*, 2) *creditor*, używane w XV w.; podobnie *miłośnik* — *dilectus* XV w., obok czego *procus*, 'zalotnik' (miłujący), jak i dziś *miłośnik* sztuki, książek. W stp, jak to już wspomnieliśmy, ogólne znaczenie szybkiego ruchu pieszego rozłożyło się na dwa sprzeczne: *incursus*, *fuga*.

Przy tego rodzaju specjalizacji znaczenia początkowo, gdy zwłaszcza z sensu zdania nie wynikało jasno, w którym z tych znaczeń wyraz został użyty, dodawano bliższe określenie np. *chromota nogi*, *oprawca miejski*, *złe powietrze*, *któdką do drzwi*, *wiesiele swadziebne* i t. d. poczem to bliższe określenie uległo elipsie.

§ 405. Rozszerzenie zakresu, uszczuplenie treści. *Brat* — *frater, consanguineus*, często używane w XIV w. przy oczyszczaniu się od nagany w szlachectwie: „jest nasza kry (= krew), nasz brat, naszego szczyta“, dalszy stopień *brat* szlachcic dla innego szlachcica, także w znaczeniu 'człowiek', nieraz w dawnych kazaniach, kiedy kaznodzieja przemawiał do słuchaczy: *bracia miłu*. Natomiast ograniczenie w zastosowaniu klasztorne: *ojciec, brat*. *Biada* — *inopia* Fl., w w. XV także 'męka, cierpienie', a w BZ. już jako wykrzyknik, wyrażający uczucie bolesne, łac. *heu!* *Cham* — imię syna Noego pod wpływem znanej opowieści biblijnej przeniesiono na 'grubjanina', używane też w pogardliwym znaczeniu zam. *chłop*, który to wyraz z pierwotnym znaczeniem 'niewolnego sługi', *rusticus* w odróżnieniu od wolnego *kmiecia* zaczął z czasem oznaczać 'siłacza': *chłop w chłop* — na wybór u Knapjusza, dziś także w ogólniejszem jeszcze znaczeniu: „dobry chłop z niego“ z odcieniem życzliwej poufałości. *Dłubanina* — 'diuturna sculptura' Cn., dziś każda 'robota mozolna i drobiazgową'. *Dziewka* — 'córka'. potem

'panna', także ancilla t. j. *dziewka służebna*, z opuszczeniem przymiotnika. *Gniazdo* — nidus, potem także domicilium, ale ponieważ dom rodzinny bywał najczęściej odziedziczany, przeto to rozszerzone (w stosunku do nidus) znaczenie ograniczono do haereditas. *Kęś* — bucella, 'kawałek ukąszony', potem w ogólności frustum, w XV w. mówiono: „kęś łąki“. *Kmieć* wywodzą z comes, pierwotnie przeto oznaczał zapewne możnowładcę; na to też wskazuje wiersz w pieśni Bogurodzica: „Adamie, ty boży kmieciu, siedzisz u Boga w wiecu“, niejako 'w senacie, w radzie przybocznej', do której wchodzili ludzie doświadczeni, wiekowi, skąd znowu znaczenie w BZ: senex, vetulus. W najdawniejszych zabytkach z XIII w. *kmieciem* nazywano wolnego rolnika, który osiadał na cudzej roli, jako czynszownik na czas określony umową. Dziś wyraz *kmieć* i zdr. *kmiołek* oznacza gospodarza wiejskiego w ogólności, ale należy do wyrazów o nastroju „uroczystym“. *Koleja* — vestigium rotae, potem także w znaczeniu rozszerzonym via, 'droga'. *Koryto* — linter, wyrobione z drzewa, potem wogóle 'odpływ', canalis: ograniczone znaczenie: alveus salis w salinach XIII w. *Narod* — generatio, dalej gens i także natio, a więc w znaczeniu dzisiejszem. *Niewiasta* — nurus, 'zełw, synowa', kobieta wchodząca do cudzej rodziny, potem mulier. *Niewola* — servitus, z czasem każdego rodzaju 'przymus': „od niewoli to sługa“ — 'leniwy' Cn. *Pacierz* — Pater noster, 'modlitwa Pańska', ale Reymont pisze, że upłynął „nie tylko Ojczenasz, ale cały pacierz“ t. j. czas potrzebny do zmówienia wszystkich modlitw codziennych. *Panosza* — 'szlachcic bez herbu i bez ziemi', z czego rozwinęło się znaczenie ogólniejsze cliens, a następnie puer, servus, 'pacholek'. *Pieniądz* pierwotnie mała moneta, 'fenig', potem w ogólności 'moneta' lub 'medal', wreszcie pecunia, 'kapitał'. W XIV w. *psota* — fornicatio, potem ogólniej: concupiscentia, wreszcie w dzisiejszem znaczeniu od XVII w. *Sługa* — servus, ancilla, z czasem także 'adorator' panny np. w liście miłosnym XV w., potem jeszcze zdawkowa uprzejmość „powolny sługa“ w podpisach na liście, dziś: *sługa* prawie toż samo co 'dzień dobry', 'żegnam'. *Ziemia* — ager, także provincia, regio, wreszcie terra. Niekiedy znaczenie się rozszerza a potem znów się zwęża: *obraz* pierwotnie sculplite. 'rzeźba' Fl., potem wszelkie wyobrażenie figuralne, nawet w znaczeniu oderwanem np. w Kśw. jest mowa, że Abraham widział Boga „pod obrazem trzy męży“, ale z czasem zacieśniło się znaczenie do obrazu malowanego.

§ 406. Niezawsze jednakże można uznać rozszerzenie lub zwężenie znaczenia, zwłaszcza jeśli pojęcie, na które przeniesiono nazwę, bardzo się różni swą treścią od pojęcia, pierwotnie tą nazwą oznaczonego, ma zupełnie odrębny zakres. Przytem rozszerzenie i zwężenie znaczenia następuje nieraz w różnej kolei przy historycznych zmianach znaczeń, nieraz bardzo licznych. Wielkie bogactwo tych zmian przedstawia wyraz *baba*. Pierwotnie miał on prawdopodobnie specjalne znaczenie *ava*, 'matka ojca lub matki', potem *vetula*, 'staruszka', dalej jeszcze szersze *mulier*; zacieśniono to znaczenie do kobiety prostej i ubogiej, żyjącej z jałmużny, 'żebraczki'; z drugiej strony ponieważ kobieta starsza nieraz dawała pomoc położnicom, przeszła ta nazwa na akuszerkę, nazywaną także imieniem zdrobniałem *babka*, co znajdujemy w kazaniach Gnieźnieńskich; *babą* też oddawna nazywano zniewieściałego mężczyznę. Nadto przeniesiono tę nazwę na przedmioty martwe: figury kamienne na Rusi, wyobrażające postaci żeńskie nazwano *babami*, *babą* też jest kłoda do wbijania pali lub do ubijania ziemi, co do tęgich kobiet z kształtu porównano; pęk szmat używanych do zatykania czeluści w piecu chlebowym mógł przypominać starą babę w łachmanach; ciasto pieczone w donicach i rodzaj gruszek pękatych również ze względu na ich kształt otrzymały nazwę *bab*; natomiast szczotka do omiatania ścian i sufitów odziedziczyła nazwę od *baby*, zapewne jako typowe babskie narzędzie, a może niekiedy i broń *baby*. Jan Kochanowski żartobliwie też *babą* nazywa królową w szachach. Wszystkie znaczenia *baby*, stosowane do kobiet, można uznać za rozszerzenie lub zwężenie znaczenia pierwotnego, natomiast oznaczenie wyrazem *baba* przedmiotów martwych jest przeniesieniem nazwy do innych zakresów pojęć.

Zmiana znaczenia wyrazu *bałwan* — simulacrum Fl., a raczej przeniesienie tej nazwy 1) na 'kawał soli' w w. XV i prawdopodobnie na wszelki inny kawał masy zwartej, a także 2) na 'fałę, wał morski' nie wykazuje ani rozszerzenia, ani zwężenia znaczenia; jest to przeniesienie znaczenia do innego zakresu pojęć. mających treść odmienną z wyjątkiem jedynej cechy podrzędnej, która stała się ogniwem wiążącym te różne zakresy; w danym razie jest to cecha masywności. Podobnie rzecz się ma z nazwami: *baran* — aries, i następnie 'taran' do rozbijania ścian, czyli belka, których ruch przypominał trykające się barany; w wyrażeniu „nosić kogo na barana“ zapewne zaszła żartobliwa zmiana wyrazu zamiast

„nosić kogo na barach“ = ‘na plecach, na barkach’. *Barszcz* — roślina i kwas z niej przygotowany na zupe, zastąpiony potem przez podobny w smaku *barszcz buraczany*, od którego też i zupe samą nazwano; szyderczo nazwano *barszczem* kwaśne wino, a wreszcie tę nazwę przeniesiono na moralne kwasy i kłopoty. *Biegun* — cursor, ‘co biega’ także w znaczeniu ‘zbieg’, apostata; punkt ziemi, gdzie ześrodkowuje się ruch obrotowy nazwano też *biegunem* północnym i południowym; także *biegun* u kołyski lub u bujającego się fotelu. Z przyczyny podobieństwa nazwę *głowy* ludzkiej lub zwierzęcej przeniesiono na *głowę* kolumny, capitellum oraz na *głowę* kapustną; *głową* (duchową) każdego chrześcijanina autor kazań Gnieźnieńskich nazywa Chrystusa, oczywiście uważając *głowę* za najważniejszy organ ludzkiego ciała. Nadto nazwę tę przenoszono na inne przedmioty wskutek kojarzeń według styczności. *Kaganiec* — candelabrum BZ., ‘koszyk żelazny do materiału palnego’; dziś *kaganiec*, podobny koszyk, zakładamy na *głowę* psu, by ludzi nie kąsał. *Kraina, kraj* — ora, ‘brzeg’ skrajany np. deski, szaty, a stąd ‘granica’, terminus, finis. *Lice* — facies, jako część ciała widoczna dla wszystkich, stąd też *lice* — faciale, naoczny dowód spełnionej kradzieży lub rabunku, t. j. sam skradziony i odnaleziony przez właściciela przedmiot. *List* — folium arboris, dalej płaska i cienka jak on ‘karta’ wreszcie zawartość karty: epistola, documentum. *Obręcz* — ‘objęcie rąk’, potem circulus, ‘obręcz koła’ i podobne do niej inne obręcze. *Pole* — campus, ‘miejsce równe’, sposobne do uprawy, do bitwy, i stąd „w pole kogo wywieść“ — początkowo ‘podstępnie wywabić z za osłony murów, szańców’, potem w ogólności ‘oszukać’; Bielski pisze: „w pola albo w łowy jechać“; *pole* w szachach; także w znaczeniu oderwanem: „potrzeba dać pole żalowi“ Szymonowic. *Róg* — 1) cornu, 2) angulus, np. róg ołtarza BZ. *Strona*: „miecze z obu stronu siekące“ = ‘obosieczne’ Fl., *strona* — latus Gn., *strony świata*, okolne bliższe lub dalsze kraje: „dawnom zwiedzał cudze strony“ XV w.; ponieważ *strony* są przeciwległe, nazwano przeto *stronami* współzawodników czy to w sądzie, czy też w polityce i w ogólności tam, gdzie zachodzi jakieś nieporozumienie, wcześniej też przeniesiono znaczenie do dziedziny abstrakcji: *nijedną stroną* Gn. znaczy nullo modo.

§ 407. Jeszcze mniej o rozszerzeniu lub zwięźeniu znaczeń można mówić w odniesieniu do pojęć oderwanych np. *gańba* — ignominia, contumelia, pudor, *godzina* — calendae, hora, *kłopot* — exercitatio Fl. (co Wujek przez ‘ćwiczenie’ tłumaczy) a także

w w. XV 'zwada'; tylko dzisiejsze znaczenie tego wyrazu za rozszerzenie znaczeń staropolskich uznać można; *krzywda* — falsum Fl., injustitia BZ.; *lichota* — 'bieda, nędza': Chrystus przez wcielenie „nie żadał się przyjąć lichot człowieczych“ Kśw.; w XV w. także 'słabość', dziś 'rzecz marna, mało warta'; *miłość* — misericordia, gratia, amor; *dobra myśl* — laetitia, dziś 'wiara w lepszą przyszłość'; *moc* — potestas, facultas (aktu jakiego), fortitudo, robur, vis (częste w zapiskach sądowych: „siłą mocą odjęto“ — 'przez gwałt'); *odwaga* w zabytkach dopiero od XVI w. 1) 'poświęcenie, ofiara', 2) 'zaryzykowanie zdrowia, majątku', 3) według Karpińskiego „odwaga jest zaufanie siłom własnym“; *postęp* dopiero u autorów w. XVIII: — 'stąpienie, ruchy' Węgierski, 'bieg' (czasów) Naruszewicz, 'rozwój' (w oświeceniu) wreszcie dopiero rozszerzone znaczenie w dzisiejszem *postęp* — 'progres, rozwój ogólny'; jako znów zacieśniony specjalny termin matematyczny: *postęp* geometryczny, arytmetyczny — 'progresja' spotykamy po raz pierwszy u Jana Śniadeckiego; *prawda* — 1) justitia, 2) veritas; *przyczyna* ma różne znaczenia w XV w. 1) subsidium, 2) occasio, 3) instrumentum justitiae — *przyczyna* sprawiedliwości, 4) circumstantia — *przyczyna* grzechu, wreszcie 5) conditio, causa. *Skutek* pierwotnie miał znaczenie opus, złe i dobre *skutki* — 'złe i dobre czyny, postęпки'. W Kśw. czytamy, że pismo św. „trojaki skutek znamienity pokazuje w tych trzech krolech: ich żądne krolewica pytanie, księżyca poznanie, ich obdarowanie“; mybyśmy powiedzieli: 'trojaką rzecz, trzy rzeczy'; w XVI w. *skutek* — 'wykonanie': „to do skutku nie doszło“ Stryjk. i u tegoż pisarza także 'dowód, stwierdzenie': „umyślił pokazać skutek mniemania o dzielności swojej“; dopiero w XVII w. dzisiejsze znaczenie: „jakie przyczyny, takie też skutki“ u Bazylika. *Śmiech* oddawna w znaczeniu dzisiejszem, ale też przenośnie — 'mała rzecz' u Knapjusza: „abo to śmiech sto złotych? abo to śmiech umrzeć?“, t. j. z małej szkody — to i śmiać się można, ale wielka — to już nie śmiech.

Nieraz wydaje nam się, że zaszło zwężenie znaczeń, gdyż mimowoli wychodzimy z przypuszczalnego pojęcia ogólnego, którego wyrazicielem rzekomo miało być słowo przez nas etymologizowane, np. jeżeliby można było stwierdzić, że *czaszka* pierwotnie oznaczała jakieś naczynie z zaokrąglonem wgłębieniem, w takim razie późniejsze znaczenia: scyphus t. j. czaszka do picia, dalej czaszka żołądździowa, czaszka w znaczeniu stawu biodrowego i czaszka jako część

głowy (to znaczenie po raz pierwszy w Biblii Radziwiłłowskiej r. 1563), byłyby specjalizacją znaczenia pierwotnego; w stosunku jednak wzajemnem żadne z nich nie jest zwężeniem lub rozszerzeniem drugiego.

§ 408. Kojarzenia według styczności. Przenoszenia znaczeń, oparte na tej zasadzie, są na ogół rzadsze. *Chorągiew* — vexillum, potem 'oddział wojska', zgromadzony około swej chorągwi. *Dom* — domus, ale w BZ. także ci, co dom stanowią, stirps, 'ród'. *Głowa* — caput, także w znaczeniu całości organizmu, 'człowiek' żywy lub martwy; stąd liczone lud na głowy, a trupa też głową nazywano w sprawach sądowych o zabójstwo w w. XIII i później; następnie *głowa* oznaczała sam czyn zabójstwa — homicidium a obok tego była też w XIII w. i danina nazwana *głową* t. j. podatek od głowy, 'pogłównie'. *Gniazdo* — nidus, domicilium i ci, co w gnieździe rodowem przebywali — progenies. *Koleja* — vestigium rotae; przy robieniu wozów trzeba uważać, aby koło tylne szło tą samą *koleją*, co przednie, stąd nowe znaczenie: *kolej* — 'kolejność' stp. *otrzedź*; w tem znaczeniu najdawniejszy przykład u Knapjusza: „koleją co czynię, kolej na mnie“. *Łono* — w BZ. oznacza części ciała przyległe: 1) sinus, 2) vulva, testiculi, verenda. *Policzek* — 'uderzenie po licu', jak stp. *poszyjek* — 'uderzenie w kark, w szyję' potem 'strona twarzy', mandibula. *Ślad* — vestigium, może także w znaczeniu 'miedza, linja ograniczająca', gdyż w takim razie rozumiałybyby znaczenie mansus, 'włoka, łąn'; podobnie *kraj*, *kraina* — finis, terminus, 'granica' i przylegająca do granic, objęta niemi ziemia: regio, pagus. *Zóraw* — 'przyrząd do wyładowywania ciężkich towarów, także tello, t. j. miejsce pobierania podatku od towarów przywożonych morzem (XV w. PrFil. V, 11), które to miejsce początkowo musiało być przy samym zórawiu.

Zmiana znaczenia wskutek kojarzeń według styczności w czasie: *chwala* początkowo 'pokłon', potem laus a także 'słowa pochwalne', hymnus. *Czar* — incantatio, podobnie jak *urok*, którym nadano z czasem znaczenie 'piękność, wrażenie czegoś pięknego, miłego'; zapewne stało się to wtedy, kiedy *czary* w kołach oświeconszych utraciły charakter czynności ponurej, człowiekowi wrogiej, i stały się sztuką wywoływania uczuć przyjemnych. Linde na to znaczenie przytacza przykłady z końca w. XVIII: „pędzła są większe niżli złości czary“. *Czyrwiec* — vermis, porphyrophora polonica; zbierano go do wyrobu farby czerwonej i miesiąc jego zbierania nazwano

też czerwcem. *Dobycie* — *acquisitio* i *acquisitum*, co w XII w. zastąpiono przez *zdobycz*. *Gańba* — pochodzi od *ganić*, znaczyła więc początkowo 'naganę', potem 'zniewagę', *contumelia*, i pochodzący stąd 'wstyd', pudor, a wreszcie 'uszczerbek na czci', *ignominia*. *Gody* — *calendae*, także *dies Nativitatis Christi*, jako też w ogólności *solemnitas*, i w szczególności *nuptiae*; otóż uroczystości obchodzono ucztami, skąd nowe znaczenie: *gody* — *epulae*. *Liczba* — *ratio*, 'zdawanie sprawy' np. z powierzonego sobie zarządu majątkiem cudzym, przyczem należało wyrachować się z pieniędzy lub z zasobu powierzonych przedmiotów, więc i nazwę *liczba* przeniesiono na numerus stp. *czysto*; etymologicznie *liczba* objaśnia się jako czynność ukazywania *licu* przedmiotów powierzonych w zarząd czasowy. *Łow* — *venatio*, *piscatura*, ale także wynik łowu: *praeda venationis* BZ. *Miesiąc* lub *księżyc* — *luna*; według jego odmian mierzone okresy czasu, które również nazwano *miesiącami* lub *księżycami* (w XV i XVI w.). *Pióro* — *penna*, potem specjalnie pióro gęsie używane do pisania (XVI), potem sposób pisania więcej lub mniej artystyczny: „Księgi te, nie Orzechowskiego złotym, ale moim ołowianym piórem wypisane, posyłam“, a Herakljusz Lubomirski w Rozmowach Artaksesa i Ewandra, określając, co to jest styl, i przypomniawszy, że teraz nie stylem, ale piórem piszemy, mówi: „Słuszniej teraz nie stylem, ale piórem to, co się pisze, nazywać“. Również na kojarzeniu według styczności opierają się wyrażenia: „Za piórem idąc historyków... dociekleń“. Niesiecki: „oddawać co do pióra“ — t. j. pisarzowi Linde. *Stolec* z 'tronu' zeszedł na niski poziom sprzętu domowego, ukrywanego przed okiem cudzem, i od niego wzięto też nazwę, używaną przez lekarzy, informujących się o stan żołądka u pacjenta.

Przy przenoszeniu nazw na podstawie kojarzenia według styczności nieraz część otrzymuje nazwę całości lub odwrotnie. Wyżej wspomnieliśmy *głowę* w znaczeniu 'człowiek'; nazwę *niedzieli* w stp. i w gwarach dzisiejszych przeniesiono na 'tydzień'. Na wsi mawiają: „on nie ma ani jednego *ogona* w oborze“ — 'bydłęcia'. Niegdyś *twarz* — 'twór, stworzenie, człowiek': *niewieścia twarz* = 'niewiasta' Gn.; *naród* — *natio*, w języku ludowym często w znaczeniu 'lud, mieszkańcy pewnej okolicy', „tyle narodu się zebrało“; w stp. *byk* znaczył także *virga virilis*. Nazwy części dnia: *jutro* — *mane*, *wieczór* — *vesper*, przeniesiono na oznaczenie dnia całego: *jutro* — *cras*, *wieczór* — *heri* np. w BZ.: „jednego obiaturze z jutra a dru-

giego z wieczoru“ Num. 28, 4 (ad vesperum); „Bog... upomoniał jest ciebie wieczor“ Gen. 31, 42 (heri); „od jutra aż do południa“ Neh. 8, 3; w Kazaniach Gnieźnieńskich: „wczora pewne wieści są nam były powiedziany, iżci jutrze (t. j. jutro, cras) przydzie do nas miły Chryst“.

§ 409. Bardzo często przenosi się nazwę pojęcia konkretnego na oderwane i powszechnie też panuje pogląd, że wszystkie pojęcia oderwane wyszły z konkretnych. Ograniczamy się tu do podania kilku przykładów z dziejów języka polskiego: *droga* — *via*, a także *iter* i różne inne odcienie znaczeniowe np. „praca jest najpewniejszą drogą do osiągnięcia celu“. *Krew* — *sanguis*, także ‘pochodzenie’, „naszej krwi“ — ‘naszego rodu’; *psiakrew* przekleństwo typowe polskie z *psia krew* — ‘psi ród’. *Łoże* — *lectus*, dalej conjugium: „nie znały męskiego łoża“ BZ.; ‘pochodzenie’: „on jest prawego lub nieprawego łoża“. *Popręg* — ‘pas ściskający konia i utrzymujący na nim siodło’; u Knapjusza „przypinam popręgu“ — ‘ujmuję kogo w kleszcze, nie daję mu bujać’. *Pośladek* — ‘potomek’, w XV w. także ‘koniec’: „na przodku, na pośladku“, „do pośladka“ — ‘do reszty’. *Raz* — *ictus*, ‘cięcie’ (od *rzazać*), „za jednym razem“ — ‘za jednym cięciem’, potem ‘odrazu’. *Rękojmia* — *fideiussor*, ‘poręczyciel’, potem ‘rękojemstwo’. *Serce* — ‘odwaga, śmiałość’: „serce tracić“ — *consternari animo*, „serca komu dodawać“ — *excitare animo* Knapjusz. *Sęk*: „tu sęk“ — ‘tu trudność’ Knapjusz. *Szczątek* jeszcze w XV w. — ‘potomek’ (od **czędo* — ‘dziecko’), *do szczątka* — ‘z kretešem, w zupełności’. *Sztuka* — niem. *Stück*: *sztuka drzewa*, *sztuka mięsa*, po przez znaczenie ‘przedmiotu, wyrobionego artystycznie’ do pojęcia *ars*, ‘sztuka piękna’ lub ‘sztuka zręczności’, por. u Knapjusza: „sztuka — u rzemieślników, którą wystawiają ci, co mistrzami chcą zostać“; *sztuka* — *ars* dopiero w XVIII w.

§ 410. Przeniesienie nazwy z pojęcia oderwanego na konkretne: *barwa* — *color*, w XVIII w. ‘odzież’ dworzan lub służby, różniąca się barwami, jednakowemi przy każdym dworze. *Państwo* — *dominatio*, w XV w. także *dominium*, ‘posiadłość’. *Początek* — *initium*: „za jego początkiem“ = ‘on zaczął’ w XIV, w ps. Fl. *primitia*: „początek robot pobił“, dalej ‘przodek, praojciec’: „Chamuel był początek syrskiego ludu“ BZ. *Pokoj* — *requies*, także miejsce, gdzie można pokoju zażyć, *cubiculum*, wreszcie to ostatnie znaczenie rozszerzono na rodzaj lepszej izby. *Porodzenie* lub *przyrodzenie* — *partus*, w ps. Fl. *vulva*, w BZ. *generatio*, ‘pokolenie’. *Robota* — *ser-*

vitus, w BZ. także fructus laboris. *Sąd* — iudicium, obecnie także 'gmach sądowy'. *Służba* — servitus. dziś także 'słudzy'. *Srom* — pudor, obok czego pudenda. *Stan* — statio, status, w Fl. także tabernaculum, 'namiot'. *Twardość* — duritia, ale także solum, 'ziemia'. *Wejście, wyjście* — 'wchodzenie, wychodzenie' obok czego 'drzwi, wrota', przez które się wchodzi i wychodzi. *Wychod* — exitus, introitus, w BZ. także latrina.

Przy badaniu procesu przenoszenia znaczeń z jednego pojęcia na inne niezawsze można być pewnym, czy istotnie tu takie przeniesienie nastąpiło, czy też mamy do czynienia z wyrazami jedno-brzmiąciami, utworzonymi każdy samodzielnie od wspólnego tematu, np. stp. *białka* w znaczeniu 'bułka biała', 'wiewiórka biała' i 'białogłowa'; *biel* — 'bułka biała', 'sądło' i 'skwara ołowiana', wreszcie w nowem znaczeniu 'białość', także *gościniec* — via publica i również hospitium, są przykładami takiej równorzędności pochodzenia. Może też tu należy *każń* — jussus i *każń* — plaga, punitio.

§ 411. Wreszcie przy przenoszeniu nazwy na inne pojęcie dokonywa się niekiedy wyraźna zmiana jej charakteru uczuciowego: z przytoczonych już wyżej przykładów widać, że częściej zmiana ta idzie w kierunku ujemnym, rzadziej w dodatnim: *chytrość* od 'roztropności' do 'podstępu', *oprawca* od 'opiekuna' do 'hycła', *włodarz* od 'władcy' do 'karbowego', *dziewka* od 'panny' do 'ulicznicy', *kmieć* od 'dostojnika' do 'chłopa', *panosza* od 'szlachcica' do 'pachołka', *baba, dziad* od 'przodków rodu' do 'żebraków'; ponad to *chlew* w w. XIII oznaczał 'dom zajezdny' taberna, w XIV występuje w dzisiejszem znaczeniu caula, stabulum; w Kazaniach Gnieźnieńskich wyraz *chlew* ręka nieco późniejsza na *pospolny dom* przemieniła (5 b, 12), skąd widać, że jeszcze wtedy były to synonimy. W w. XV formy: *mac*, *macierz*, *maciora* i *matka* były zupełnie jednoznaczne nie tylko pod względem treści i zakresu, ale również charakteru uczuciowego: w Żalach NMP. pod krzyżem bolejąca matka zwraca się do innych matek ze słowami: „Proście Boga wy miłe i żądne maciory, by wam nad dziećkami nie były takie to pozory“, a w Rozmyślaniu przemyskiem czytamy, iż dzieci skarżyły się swym „macioram“. Po raz ostatni w dawnem znaczeniu użył tego wyrazu ks. Stanisław Grochowski (Wiersze 1608) w hymnie do Matki Boskiej: „Szczęśliwaś między maciory, Bo rzemieślnik świętej gory, co świat trzyma w garści swojej, Zamknion w skrzyni wewnętrznej twojej“, ale w XVII w. już wyrazu tego używają coraz

wyłącznie w znaczeniu matki w zastosowaniu do pszczoł, świń, owiec i niektórych innych zwierząt, co dziś stało się już wyłącznym jego znaczeniem.

Odwrotne były losy *kobiety*. Wyraz ten, którego pochodzenie mimo wielu prób jego wykrycia pozostało wątpliwe, Brückner wywodzi od *kobu* 'chlewa', oznaczałby więc w takim razie 'dziewkę od trzody chlewnej'. W XVI i XVII w. była to nazwa obelżywa, pierwszy raz spotykamy ją w „Sejmie niewieścim“ M. Bielskiego, wydany r. 1586, ale napisanym zapewne około połowy w. XVI. Jedna z występujących tam niewiast skarży się na mężczyzn, że „Chocia oni nas zowią białogłowy prządki, ku większemu zelzeniu kobietami zowią, każdy dzieńby chciał pojąć żonę sobie nową“; tu więc dwa przerwiska stoją obok siebie: *prządki* i *kobiety*. Druga z rozmawiających nie jest bardzo zgorszona tem przerwiskiem, gdyż mówi: „Mogąc oni przezywać żony kobietami... Najdzie większą stateczność przy naszych kobietach, Niżli przy paniech radnych“. Z tego możnaby wnosić, że *kobieta* była wtenczas synonimem niewiasty niestatecznej. Z tem znaczeniem zdaje się harmonizować późniejsze użycie tego wyrazu, oznaczającego już wyraźnie 'kobietę lekkich obyczajów'. W humorystycznym „Kalendarzu wiecznym“ (może Żabczyca por. akrostych na str. 35), wydany prawdopodobnie w pierwszych latach XVII w., autor radzi czytelnikowi: „Ale też nie opuszczaj pod wieczór kobiety“, a Waclaw Potocki w Moraljach, kilka razy wspomina o *kobiecie* jako o wszetecznicy: pisząc o nieumiarkowanych w pijaństwie, obżarstwie, pomęcie i wszeteczeństwie, dodaje: „Widzieliśmy, co sami wieszają się o szkody: skaczą z mostów za zdrowie kobiece do' wody“ t. j. straciwszy zdrowie w rozpuszcie I, 558; „Kto się w trunek, w obżarstwo, we gry, w kobiety wda“, temu trudno przestać tego wszystkiego; „Nie lotum (czarodziejska roślina lotus), ale lotium (środek na choroby skórne) skosztował zaletny, A zwłaszcza który imie kobiety się szpetny“ II, 478; „wszetecznik, pełno mając w oczu nierządu, choć w małżeńskim zostaje poboczu“, mimo to pożąda „podobnej do plugastwa (t. j. skłonnej do wszeteczeństwa) kobiety“ II, 607; „Wszyscy, zniewieściszawszy z hieckemną (t. j. nie nie warta) kobietą, przed szablą się pogańską w jednym kącie gnieta“ III, 551.

Jeżeli takie było pierwotne znaczenie tego wyrazu, to być może, iż powstał on dopiero w początkach w. XVI, gdyż dla oznaczenia 'nierządnicy' w w. XIV i XV używano wyrazu, dziś zupełnie

niecenzuralnego (np. w zapiskach sądowych, w tłumaczeniu statutow), albo posługiwano się wyrażeniami eufonicznymi: *zła dziewczka*, *zła żona*, *niewiasta sobiewolna*, z czego można wnosić, że wyrazu *kobieta* wtedy jeszcze nie znano. Znaczenie jego szlachetnie zapewne wraz z rozluźnianiem się dawnych surowych obyczajów. Brückner pisze (Dzieje jęz. p.² str. 158), że pierwszym pisarzem, który słowa *kobieta* jako potoczne używał, był Antoni Poniński, satyryk i panegirysta z pierwszej połowy XVIII w., ale już Potocki w wojnie Chocimskiej wspomina „babi płacz i kobiece lamenty“ VI w. 416 w dzisiejszym znaczeniu ‘niewieście’ lamenty, Krasicki pisał: „My rządźm światem, a nami kobiety“, a Zabłocki w „Fircyku“, stosuje ten wyraz do pań z wielkiego świata: „Żyjąc w wielkim świecie, Wiem, jak czcić piękność, jak się przymilić kobiecie“ (akt I, sc. 2). *Chłop* — niegdyś *servus*, ‘niewolnik’, w dzisiejszym znaczeniu „dobry chłop z niego“, „silny chłop“ — ‘siłacz’, oraz *pątnik*, dziś już nie każdy ‘pieszy wędrowiec’, ale wyłącznie „pielgrzym pobożny“, przedstawiają też przykłady meljoryzacji znaczenia. Tu możnaby jeszcze zaliczyć wyraz *kiep* — ‘dureń’, choć nie wytworny, ale bądź co bądź nie tak ordynarny, jak dawniej, np. we fraszce Kochanowskiego, kiedy oznaczał co innego; w obu znaczeniach używał go Wacław Potocki, który w słowach nie przebierał (p. cytaty u Lindego).

§ 412. Z przytoczonych tutaj przykładów, zebranych z zakresu rzeczowników, okazuje się dowodnie, że trudno je sklasyfikować inaczej, niż na podstawie kojarzeń, i że nie da się sformułować dla przenoszenia znaczeń jakichś praw czy zasad ściślejszych nad te, któremi się normują kojarzenia, a które można ująć w ten sposób, że do przeniesienia znaczenia wystarcza jakaś cecha wspólna, lub jakiś wzajemny stosunek pojęć (ich styczność). Że niezawsze wspólność cechy lub wzajemność stosunku pociąga za sobą „zmianę“ znaczenia, zależy to może od jakichś hamujących czynników, które stanowią dla nas nieodgadnioną tajemnicę. Być może, iż przeniesieniu znaczenia towarzyszą także jakieś akty uczuciowe, w każdym razie jednak wydaje się rzeczą niewątpliwą, że ich doniosłość jest niezmiernie mała w porównaniu z czynnikami psychicznymi, objawiającymi się w kojarzeniach pojęć.

§ 413. Przymiotnik zasadniczo wyraża jedną cechę, zdawałoby się przeto, że znaczenie jego powinno być niezmiennem, a tymczasem niezawsze tak bywa. Weźmy np. nazwę koloru:

czerwony; z punktu widzenia teoretycznego barwa czerwona jest jedna, zawarta w widmie słonecznym, rozłożonem na barw siedem; w naturze jednak *czerwonym* często nazywa się mieszanina w pewnej proporcji barwy czerwonej z różnemi innemi barwami, skąd powstają odcienie: amarantowy, karmazynowy, karminowy, purpurowy, różowy, ceglasty, buraczkowy i t. d. ale dla wielu ludzi wszystkie te odcienie są drobnostką i podprowadza się je pod wspólną nazwę *czerwony*. Czy tu zachodzi zmiana znaczenia? Sądzę, że nie, i tylko mamy tu przeniesienie nazwy z jednej barwy na inne podobne, przypominające barwę czerwoną, która zawiera się w każdej z tych barw, jako czynnik składowy. Tu zachodzi uogólnienie znaczenia.

Inny przykład: *dobry*. Jest to znowu pojęcie bardzo złożone, i dziś trudno nawet odgadnąć, co pierwotnie było tu czynnikiem dominującym: wrażenie przyjemności, korzyści, czy jakie inne. Bądź co bądź mamy tu niewątpliwie pierwiastek osobisty uczuciowy, a przeto tem mniej poddający się analizie rozumowej. W języku polskim *dobry* występuje przedewszystkiem w ogólnem znaczeniu łac. bonus, ale mnóstwo ma znaczeń szczegółowych; 'cały': „pieluszek dobrych nie imiała“ Kśw., 'wiarogodny': dobry list — 'nie sfałszowany'; dobrym prawem to uczynił — 'sprawiedliwie, słusznie, prawowicie'; dobra wola — libera voluntas, 'nieprzymuszona'; w dobrem pokoju — 'w zupełnem'; dobra myśl — 'wesola, radosna'; dobrzy między złymi — fideles ab infidelibus; dobry rzemieślnik — instructus, ingeniosus; dobra rada — tutum consilium; dobry wojownik — 'mąż odważny'; sąmnienie dobre — 'czyste'; dobry jako cztery grzywny — valens; dobry chleb — 'smaczny'; dobre lato — 'pomyślne', dobry — speciosus i t. d. znaczeń szczegółowych mnóstwo, że i wyliczyć ich niepodobna. Co dla jednego jest dobre, to dla drugiego złe, stąd fraszka: „Zły pies. przeto że dobry; dobry dla swej złości. Być złym a oraz dobrym, są to psa własności“. Tutaj mamy specjalizację znaczeń na podstawie jakiegoś wspólnego dla nich rysu, który zresztą może być zmiennym np. rys uczucia przyjemności lub korzyści.

Pojęcie cechy jest też zdolne do kojarzenia się z pojęciami na zasadzie podobieństwa lub styczności np. *pusty* znaczy desertus, a więc: pusty dom, pusta rola — 'nie zasiana', a także 'nie mająca właściciela', pusty człowiek — homo sterilis XV w., pusta ręka a. umarła ręka — 'człowiek zmarły', stąd znowu: puste pieniądze — 'odziedziczone po kimś zmarłym' XV w.; kaznodzieje w XV w.

wzywali wiernych do modlitwy za puste dusze, w czyscu cierpiące, które znikąd wspomnienia nie mają; pustą wieczerzą nazywają 'czuwanie' bez przyjmowania posiłku; Mickiewicz pisze: „Słucham; z początku porwał mię śmiech pusty (= bez troski), a potem litość i trwoga“. Jakkolwiek i w tym razie analiza stwierdza przenoszenie znaczenia na pojęcia pokrewne, to jednak między nimi są pozornie tak wielkie różnice, a przeskoki tak nagłe, że związek genetyczny tych tworów staje się dla nas trudnym do uchwycenia.

Stp. przymiotnik *prawy* miał dwa znaczenia, zachowane do-tychczas: *dexter* i *justus*: prawa ręka, prawy człowiek, nadto *legitimus*: syn prawnego łoża, i wreszcie *verus*: N. jest prawy zło-dziej — 'prawdziwy'; pierwsze znaczenie zapewne jest pierwotne, drugie i trzecie — symboliczne, a więc wytworzone pod wpływem czynnika, który zbyt często po upływie kilku wieków staje się dla nas tajemniczym i niezrozumiałym, symbolika bowiem niezawsze się opiera na podstawach niezmiennych. Pojęcia *justus* i *verus* zespalają się też w przymiotniku stp. *prawdziwy*, ale tu rozszczepienie znaczenia jest raczej objawem wtórnym, jako skutek przeniesienia znaczenia rzeczownika *prawda* z pojęcia *justitia* na pojęcie *veritas*. Także *wierny* oznacza *fidelis* i *verus*, np. wierny odpis, wskutek tego, że zarówno *fidelis* jak i *verus* oznaczają w zasadzie 'wzbudzający wiarę'.

Na zasadzie kojarzenia według styczności nastąpiła zmiana znaczenia *rogaty* — *cornutus* na *cornupeta*, 'bodący'. Z tej przyczyny trafiają się niezgodności między wynikami kojarzenia według styczności, a wzbudzaną przez nie dążnością do kojarzenia według podobieństwa np. te *czarne jagody* są jeszcze *zielone* (t. j. niedojrzałe), bo są *czerwone*, a gdy dojrzeją, są *niebieskie*; *dwa złote srebrne*.

Nie wszystko jednak da się wyjaśnić dowodnie lub choćby z jakim takim uzasadnieniem, gdyż pole do przypuszczeń bywa tu bardzo szerokie, np. nie jest jasny stosunek między znaczeniami przymiotnika *równy* — *aequalis*, *consimilis*, a *planus*, oraz — jak się zdaje — nowem znaczeniem w XVI w. *parvus*; *nierówny* w znaczeniu *iniquus*, Suled 40, jest prawdopodobnie dosłownem tłumaczeniem z łaciny. Czy jest związek znaczeniowy między *spory* — 'łatwy'. *niespory* — 'trudny': „niespora to droga“ Cn. a *spory* — 'dość duży', czy też są to dwa wyrazy różnego pochodzenia? Trudno też oznaczyć, jak się rozwinęły znaczenia wyrazu *drugi* — 1) *alius*, 2) *secundus*, 3) niektóry: „rozmaite są lasy, między którymi są

niektóre drzewa w drugich (t. j. w niektórych lasach) wielkiej ważności“ Sul. 80.

Niekiedy ze zmian znaczeniowych można wyciągnąć wnioski o właściwościach duchowych narodu np. *wolny* znaczy nie tylko liber i voluntarius, ale także lentus; jakkolwiek jednak w innych językach może nie być przeniesienia znaczenia z voluntarius na lentus, to jednak wiadomo, że w ogólności ludzie, nie tylko Polacy, nie lubią się bardzo śpieszyć, gdy pośpiech nie jest im nakazany. Może charakterystyczniejszym dla nas jest przeniesienie znaczenia przymiotnika *obcy* jeszcze w XV w. ‘wspólny’ § 157 (por. *obcować* — communicare Fl.) na ‘cudzy’; i teraz narzekamy, że własność publiczną traktuje się u nas jako cudzą, której szanować i ochraniać nie umiemy, czy nie chcemy; natomiast dobrze świadczy o dawnych obyczajach: *obyczajny* — consuetus, potem honestus.

Między przykładami wyżej przytoczonymi znajdują się takie, w których zaszła zmiana znaczenia od konkretnego do oderwanego i odwrotnie, np. *niedościgły* — ‘którego doścignąć niepodobna’, a potem ‘niezrozumiały’ Cn.; odwrotnie: *bujny* — intemperatus, lascivus, potem ‘rozrośnięty, wysoki’: *bujny* wzrost. *bujne* zboże, albo *jary* — aestivalis, lascivus, potem ‘silny, mocny fizycznie’.

Bywają też różnice znaczenia, któreby można określić, jako znaczenie czynne i bierne np. *chętny* (suavis) Pan we wszem Fl. 144, 9, potem *chętny* — libens, ‘ochoczy’; *ciekawy człowiek* — ‘zaciekawiony’, *ciekawa książka* — ‘wzbudzająca ciekawość’; *głodny dzień* — dies famis, ‘głodzący ludzi’ Fl., *głodny człowiek* — ‘cierpiący głód’; *miłosny* — amans: ciało Chrystusa „od miłosnych przyjaciół mirą pomazano“ w. XV, — dilectus Puł.; *niedogodny* — ‘któremu trudno dogodzić’ Cn., *niedogodne miejsce* — ‘nie dogadzające’; *niewidomy* — ‘niewidzialny’ i ‘ślepy’; *obraźliwe drzewo* — ‘włocznia’ Kwiatkowski 65, *obraźliwy człowiek* — ‘obrażający się’; *potrzebny* — egens BZ., *potrzebny* — necessarius BZ; „książę, obaczyw *miłościwie* (pokorne, żądne łaski) prośby ślachty, taki członek (artykuł prawa) *miłościwie* (łaskawie) ustawił“, Sul. 92. Pojęcie ‘znany’ i ‘nieznany’ wyraża się w przymiotniku *pewny*, który ma znaczenie ‘niezawodny’ a także ‘jakiś nieokreślony, niewymieniony’ właściwie jest to przekład z łacińskiego certus, używanego także w dwu znaczeniach: „pewne wieści sąć nam były powiedziany... dzisiaj jeszcze pewniejsze nowiny sąć były przyniesiony“ Gn., „pewną uczynił radę mą“ BZ. Judith 8, 31, „naleźli drogę pewną do krolewstwa niebieskiego“

ok. 1530 R. XXV, 235 i t. p.; w drugim znaczeniu, według przytoczeń w Słowniku Lindego, dopiero ukazuje się w piśmiennictwie z końca w. XVIII: „mam komis, abym ci od pewnego jegomości pewne propozycyjki uczynił“; ale niektóre miejsca w kodeksie Suleda pozwalają przypuszczać, że to znaczenie było już znane w XV w.

§ 414. Zmiana znaczenia na pejoratywne: *krzywy* — *curvus*, potem *falsus*, *pravus*, *injustus*; *mierny* — *mensurabilis* Fl., teraz ‘lichy’; *nędzny* — *pauper* Fl., *vilis* XV w. także: *nędzny boj* — *duellum*, *pieniądze nędzne* — ‘małe’ XV w.; stp. *niczemny* — ‘co się na nic nie przyda’: *niczemna obiata* — *irrita oblatio*, *mara nikiemna* J. Koch. t. j. ‘nie mająca wartości’, dziś *człowiek nikiemny* — ‘podły’; *pośledni* — *postremus*, potem też *parvus* XV w., dziś ‘lichy’; *prosty* — *rectus*, *erectus* przez znaczenie *simplex*: *prosty wykład*, do pejoratywnego znaczenia: *proste sukno* — *vulgaris*; *psotny* — *lascivus*. w BZ. *pessimus*; *tlusty* — *pinguis*, teraz *tlusty żart* — ‘nieprzyzwoity’; *żadny* — *nullus*, potem też *vilis*, ‘brzydki, wstrętny’.

Zmiana znaczenia na meljoratywne: *czarowny* — *maleficus* XV w., dziś ‘piękny’; *drogi* — *pretiosus*, *carus*; *dworny* — *curialis*, *pulcer*; *dostojny* — *sufficiens*, *dignus* Gn.; *obyczajny* — *consuetus*, *honestus*; *pilny* — ‘pilnujący się’: „ales pilny (pilnujesz się godziny), gdy jeść“ Cn., dziś *pilny* — *diligens*; *pirwy* — *primus*, obok czego *nobilissimus*, *altissimus* BZ.; *podobny* (czas) — *debita* (hora) t. j. „na dobie będący“, z czasem także *pius*, *dignus*; *przedni* — *prior*, w Fl. także *przedni duch* — *principalis spiritus*; *przyjemny* — *acceptabilis*, potem *gratus*; *skrzętny* — ‘drobiazgowy, skąpy’, potem ‘zapobiegliwy, oszczędny’; *skutny* pierwotnie znaczył ‘dokonany’, stp. *skutnie* — *effectabiliter*, co według Du Cange’a ma również znaczenie *perfecte*. ‘doskonałe’, przeto *skutny* — ‘doskonały’, i w tem znaczeniu użyty w „Sobótce“ J. Koch.: „W tańcus jak jedna bogini, A co cię skutniejszą czyni: Niemasz w tobie nie hardości, Co więc rzadko przy gładkości“. Swojego rodzaju meljoratywnem jest nowe znaczenie przymiotników: *okropny*, *okrutny* — *terribilis*, dziś przez osoby skłonne do hiperbolicznych wyrażen używane w znaczeniu ‘wielki, silny’.

§ 415. Badanie zmian, zachodzących w znaczeniu czasowników, natrafia na szczególne trudności, przedewszystkiem dlatego, że mamy mnóstwo słów złożonych z przedrostkami, a w tych razach trudno nieraz rozstrzygnąć, czy zmiana znaczenia całego wyrazu

złożonego wypływa z treści czasownika, czy też przedrostka, ten bowiem w takich złożeniach może mieć różne znaczenia np. *prze* — oznacza co innego w *przesadzić* — z jednego miejsca na inne, *przesadzić* w czym — ‘być zbyt gorliwym’; *przepowiedzieć* sobie co — ‘powtórzyć w pamięci’, *przepowiedzieć* co komu — ‘wyprorokować, powiedzieć coś naprzód’ i t. d. Przedrostki niekiedy zasadniczo zmieniają znaczenie czasowników np. w *dobyć* — ‘zyskać’ nie wiemy, czy to znaczenie rozwinęło się z *dobyć* (do końca w jakimś miejscu), czy też wytworzyło się bezpośrednio przez połączenie czasownika *być* — *esse* z przedrostkiem *do-*; tak samo w *ubrać* — ‘wziąć małą cząstkę z większej ilości czego’ przedrostek nie zmienia zasadniczo znaczenia czasownika, ale już jest inaczej ze słowem *ubrać* w znaczeniu *vestire*, ‘odziać’, albo *ornare*, ‘upiększyć’, trudno też powiedzieć o stosunku tego znaczenia do znaczenia *ubrać* — *armare*, zwykłego w w. XV. Takich wątpliwości spotyka się wiele na każdym kroku.

Znaczenie czasownika zmienia się stosownie do tego, czy w myśli łączymy je z pojęciem przedmiotu gramatycznego, czy nie, w pierwszym bowiem razie mamy słowo czynne (przechodnie), w drugim zaś nijakie np. *robię* (co) i *robię* — ‘pracuję’: „Kto nie robi, niech nie je“ Cn.; *piszę* (list) i *piszę, czytam* — ‘zajęty jestem pisaniem, czytaniem’.

Właściwością języków słowiańskich jest to, że od czasowników z zaimkiem *się* utworzone rzeczowniki, oznaczające działanie, nie łączyły się z tym zaimkiem; w języku polskim wyrażenia takie, jak *mycie się, utrudzenie się*, są specyficzną naszą, oczywiście późną cechą. I dziś takie rzeczowniki jak *poruszenie, spotkanie* i t. d. oznaczają *poruszenie się* lub *czego, spotkanie się* z kim lub kogo. W starszym języku często opuszczano *się* przy imiesłowach, W. Potocki nieraz opuszcza *się* i przy innych formach czasownika. Taka elipsa jest zjawiskiem ogólnopolskiem przy niektórych czasownikach, które przez to nabierają dwójakiego znaczenia: *wrócić* — *revertere* i *reverti*, *ostać* — *derelinquere* (w wielu tekstach staropolskich) i *manere*, *skonać* — *perficere* i *mori*, właściwie to samo co ‘skończyć się’, albo też inna elipsa: *skonać życie* t. j. ‘skończyć życie’ (*skonać* w znaczeniu ‘umrzeć’ nigdy już oddawna nie łączymy z *się*, ale por. r. *skončałsja*) i podobne inne czasowniki, mające obok czynnego znaczenie nijakie lub bierne: *odbijać* co od czego, co na kim, i „to dobrze *odbija* od tła ogólnego“; *przebijają* kogo lub co czemś i „pa-

pier *przebija*“ Cn., co znaczy, że litery papier przebijają, przesiekają, czyli niejako papier się przebija literami; *puszczać* — ‘wyswobadzać się’ z jakiejś mocy krępującej: „drzewo puszcza“ Cn, gdy zaczynają na niem się ukazywać pąki, „ziemia puszcza“ — ‘odmięka’ po mrozie Zdarza się też elipsa innego wyrazu np. *uchodzić*, *ujść* znaczy ‘usunąć się, ocalić się’ z jakiegoś niebezpieczeństwa, ale gdy mówimy, że *to uchodzi* albo *nie uchodzi*, *ujdzie*, to prawdopodobnie dodawano do tego pierwotnie wyraz dopełniający np. *zarzutu*, co uległo elipsie. Zdarzają się inne zmiany, pozornie małe, jednak trudne do objaśnienia, np. przejście od znaczenia czynnego do kauzatywnego jak stp. *ostrzegać* — *custodire*, ‘strzec’ Fl., a dziś ‘uprzedzać o czemś niepożądanem, nakłaniać do ostrożności’.

Między dwiema czynnościami dopatrujemy się rysu wspólnego, który służy za przyczynę do przeniesienia znaczenia z jednej czynności na drugą, np. *toczyć wóz*, *obręcz* i *toczyć piwo z beczki* Cn.; wspólnym momentem jest tu jednostajność i równomierność ruchu. Przy wyrównywaniu czegoś dokonywa się niszczenie nierówności, stąd też *gładzić* ma znaczenie 1) *planare*, 2) *devastare*, *necare*. *Cierpieć* znaczy zarazem ‘znosić co’ i ‘boleć’, ale raz jeden, to znowu drugi moment staje się dominującym i stąd rozszczepienie znaczenia na: *sustinere* i *pati* (oba w Fl.). Podobnie można objaśnić różnice znaczeń stp. *czuć* — *vigilare* i *sensire*, *łowić* — ‘chwycić’ i ‘gonić’: „siekł jego dom i łowił ji“ XV w.; *obracać* — ‘kręcić’ i ‘przemieniać w co innego’: „obraca morze w suchość“ Fl. (gdy co obracamy przed sobą, szczegóły się zmieniają przed oczyma); *odstąpić* — *recedere*, ‘porzucić coś chwilowo lub na zawsze’ i stąd drugie znaczenie — *resignare* XIV w.; *przekręcić* — ‘obrócić, pokazać z innej strony’, stąd — ‘inaczej nazwać’ Cn., *przekręcić* wyraz — ‘inaczej wymówić na nowy sposób’; *siedzieć*: kto siedzi, ten zostaje na miejscu, a stąd: „knieć na swej włóce siedzi“ Sul.; *przewodzić* — *deducere*, a ponieważ kto prowadzi, ten wolę swą prowadzonemu narzuca, przeto nowe znaczenie: *przewodzić* nad kim; podobnie: *wyknąć* — *discere* Fl., potem ‘przywykać’, *słuchać* — *audire* i dalej *obedire*, a że posłuszny jest w mocy tego, kogo słucha, więc stp. *słuchać* także ‘*pertinere*’ np. „co ku jedzeniu słucha“ BZ., ‘należeć’: „jako słucha na każdy rok“ XV w.; *przeskrobać* — ‘skrobać zbyt gorliwie, zanadto’ więc też ‘zepsuć coś, spsocić’: „co tam przeskróbalesz?“ — ‘co zrobiłeś złego?’; *wylizać się*: w chorobie zwierzęta liżą własne ciało, stąd wyrażenie, że pies z choroby się wylizał, co

przeniesiono na człowieka: *wylizał się* — ‘wyzdrowiał’; *naźrzeć* — *respicere*, a że oglądanie cudzych zasobów nieraz wzbudza zazdrość, przeto i *naźrzeć* otrzymało nowe znaczenie — ‘zazdrościć’.

§ 416. Zazwyczaj spostrzec można przejście znaczenia od ogólnego do szczegółowego np. *bić* ma znaczenie ogólne, w którym zawiera się pojęcie: ‘uderzać’, ‘stukać’, skąd znaczenia szczegółowe: *bić pale*, *bić monetę*, *zabijać bydło*, *zwyciężać wroga*, *strzelba bije o sto kroków* *bić z dział*, *zegar bije*, *serce bije*, *krew bije do głowy*, *fontanna bije*, *światło bije* i t. d. Podobnie *chować* — *conservare*, *educare*, *prohibere*: „od złej drogi chował jeśm nogi“ Fl., *abscondere*; *mieszkać* — *morari*, *habitare*; *naprawić* — *dirigere* ku dobremu, a stąd *reparare*; *oprawić* — *corrigere*, *parare*, *operari*, *ornare* i różne inne nowe znaczenia: *oprawić w ramy*, *oprawić książkę*; *strawić* — *zniszczyć*: „strawił imienia wiele“ XV w., „strawił czworo skota“, *ogień strawił stodołę*, *żołądek trawi pokarm* — ‘niszczy. przerabiając go na soki żywotne’, ‘pryswaja organizmowi’, co przeniesiono na grunt duchowy: „nie strawił tej obrazy“; *włóczyć* — *trahere*, w szczególne znaczeniu: *włóczyć pole* — ‘włóczyć brony po polu’.

Od znaczenia szczegółowego do ogólniejszego np. *biedzić się* — ‘waleczyć z biedą’, co przeniesiono na walkę w ogólności. stąd w XV w. *biedzić się* — ‘łomić się’, *luctari*, *biedzić* — *luctator*, dziś *biedzić się* — ‘natężyć myśli’; *karac* w stp. znaczyło ‘wymawiać co komu’, dziś *punire* w znaczeniu ogólniejszem, co spotykamy w BZ.; *kwiść* — *florere*. co rozszerzono na *vigere* XV w., *młócić* — *triturare*, a dalej *percutere* np. *młócić wrogów*; teraz też żartobliwie ‘jeść’: „zmłócił talerz pierogów“. *Wierzgać* — ‘kopać nogą’, o koniu najczęściej protestującym w ten sposób przeciwko uderzeniu batem i stąd: „a wierzgasz!“ — ‘huntujesz się’ Cn.

§ 417. Bardzo częste jest przejście od znaczenia konkretnego do abstrakcyjnego np. *ić*: „nie idzie to w liczbę“ — ‘nie rachuję tego’ Cn.; *chodź*: „niedaleko od siebie chodzą te rzeczy“ Cn.; „wiem, po czemu co chodzi“ Cn.; *obchodzić* — *circuire*. a także *repraesentare*: „obchodzić święto“ XV w.; *dochodzić*: „prawem czego dochodzić“ XV w.; *obywać się* — ‘długo mieszkać’ Cn., a *obywać się bez czego* — *carere*; *chybiać* — nie trafiać w cel; *chybia urodzaj* = ‘zawodzi’ Cn.; *dowieść* — *adducere*, „dowieść swej słuszności“ — ‘doprowadzić do uznania swej słuszności’; *drzeć* — ‘rozdziierać’, „drzeć ludzi“ — ‘wydzierać im ich dobro’, stąd stp. *dracz* — *exactor*, ‘sekwestrator podatków’ (w stp. było *drać* nie *drzeć*); *dzierżeć* —

tenere a także credere XVI w.; *kusić* — gustare, tentare; *nalazować* — invenire, potem także decernere: „ustawiamy, nalazujem i wyświetlamy“ Sul 10; *naśladować* — sequi, imitare; *obrazić* — affligere, laedere; *odwlec* — abstrahere, in longum ducere; *pochoździć* — procedere XV w., genus ducere, oriri: „od Boga pochodzi rzecz“ XV w.; *poszłakować* kogo — sequi Cn., także ‘śledzić’, ‘posądzić kogo o co’; *potwierdzać* — confirmare, asserere XV w.; *pragnąć* — sitire, concupiscere: „pragnie grzesznych zbawienia“ XV w.; *rąbać* — scindere, impugnare, „rąbać prawdę komu“ — zakrytą dla kogoś prawdę niby ‘wyrąbywać z osłon, odsłaniać szybko i brutalnie’; *rozstrzygać* suknie BZ., dziś *rozstrzygamy* sprawę; „wóz *skrzypi*, widać, że jest roztrzęsiony, niedługo pociągnie“, *skrzypi sprawa* — ‘źle idzie, może być przegrana’ Cn.; *świrdzić* — firmare Fl., *stwierdzić* prawdę — probare; *zabrnać* w wodę, *zabrznął* w złość Cn.

§ 418. Gdy skutki dwu czynności są podobne, może być wtedy przeniesiona nazwa z jednej czynności na drugą, np. słońce i wiatr w podobny sposób wpływają na zaczerwienienie i ściemnienie skóry, mówimy przeto: *opalić się* na słońcu, na wietrze; *zwarzyć* znaczy właściwie ‘ugotować’ w gorącej wodzie, ale mówią też: „mróz zwarzył rośliny“, gdyż wyglądają tak, jak gdyby były sparzone gorącą wodą; używamy też wyrażenia: „mróz jest tak silny, że aż *parzy*“, „sparzyłem rękę żelazem na mrozie“ gdyż wrażenie jest tu podobnie bolesne, jak przy oparzeniu się czemś gorącym.

Zrzadka nazwa czynności, będącej następstwem jakiejś czynności innej, na nią się przenosi: u Knapjusza mamy wyrażenie: *przybeczeć* czego — ‘mieć stratę’, gdyż strata nieraz o płacz przyprawia; dziś też mówimy: *beknął* — ‘poniósł wielką stratę albo karę’.

§ 419. Zdarza się, że pewna nazwa oznacza dwie sprzeczne czynności, np. *łączyć* w języku stp. znaczyło separare Gn., disjungere, dziś zaś przeciwnie: jungere. Pochodzi to słowo od *łęk* — ‘krzywizna’, co jest pokrewne etymologicznie z łukiem, którego dwa końce są wprawdzie złączone cięciwą, ale oddalają się od siebie, skoro cięciwa popuści, i mają stałą dążność do odłączenia się od siebie. *Pożyczyć* znaczy zarówno ‘udzielić komu pożyczki’, jako też ‘zaciągnąć dług u kogo’, a właściwie czynność ta składa się zawsze z dwu aktów współczesnych: dawania i brania, bo jeden człowiek daje, a drugi jednocześnie bierze; podobnie *bronić*: kogoś przed czemś, i czego komuś. *Zapamiętać* znaczyło oblivisci, odpo-

wiadało zatem i znaczeniem i etymologicznem pochodzeniem czasownikowi *zapomnieć*, który znów mógł mieć niegdyś znaczenie dzisiejszego *zapamiętać* — *meminisse*; zmiana znaczenia *zapamiętać* *oblivisci* na zaczenie *meminisse* polega na tem, że prefiks *za-* ma w każdym z tych złożzeń inne znaczenie. *Zawiesić* ustawy na rynku — ‘publikować’ Cn., z czego późniejsze znaczenie oderwane: „zawiesić stan oblężenia“ — ‘ogłosić, wprowadzić’; ale dziś w znaczeniu ‘znieść na czas pewien’: *zawiesić* ustawę znaczy ‘wstrzymać jej moc, wstrzymać jej stosowanie na czas pewien’; odpowiada to znaczeniu *zawiesić* w wyrażeniu przysłowiowem: „zawiesić na kołku stare sitko“. *Kadzić* — *olere* ma też znaczenie *pedere*, ale to już przez ironję i eufemizm.

§ 420. Zmiana znaczenia następuje także wskutek ulotnienia się treści, przez co słowo staje się tylko znakiem formalnym, jak słowa tak zwane *posilkowe*; do nich prócz *jest* i *być* w języku polskim zaliczyć trzeba *dać*, z którego pomocą tworzą się zwroty kauzatywne: „daję to zrobić komu“ Cn. — ‘zamawiam coś u kogoś’, także *chcieć* w czasie przeszłym: „poślizgnąłem się i chciałem upaść“ — ‘o mało nie upadłem’, i *niechać*: „niechaj zrobi“. Proces ten, powtarzający się przy różnych czasownikach we wszystkich językach arjoeuropejskich, polega na stopniowej utracie wyrazistości słowa pomocniczego wskutek ześrodkowania uwagi na treści słowa wspomaganego. Inna przyczyna działała przy zanikaniu treści w formach czasownikowych, które stały się partykułami lub spójnikami, np. *bądź* — *quamquam* u Nawojki, *wiem* — *enim* Fl., *bowiem* — *etenim* Fl., *a wiem* — *an* Kśw.: „awiem rozpaczasz człowiecze“ — *an* *dubitas*. Tu raczej możnaby upatrywać przyczynę zanikania treści w tem, że były to słowa wtrącone do zdania i nie mające z niem związku, wskutek czego w tem odosobnieniu znaczeniowo zmarniały. Podlegała też temu losowi forma *prawi* — *inquit*, często używana w Kśw. i innych niektórych zabytkach, która uproszczyła się na *pry* w w. XVI i stała się nic nie znaczącą partykułą, którą też zarzucono.

Nie można się łudzić, żeby tu zostały wyczerpane wszystkie typy przeniesienia i zmiany znaczeń czasowników polskich; znajdują się niewątpliwie takie, które uszły naszej uwagi. Niewszystkie też przejścia znaczeniowe dały się objaśnić; nieraz bowiem między najdawniejszem a nowem brak nam ogniw przejściowych. Weźmy dla przykładu słowo *sprawić*, które miało wiele znaczeń, a z tych najbliższe do pierwotnego było *justificare* (por. *prawo* — *jus*); inne

były: sprawić list — *acceptare litteram*, następnie *regere* t. j. prowadzić kogoś prawą drogą, „sprawić kogo o czym” — ‘powiadomić, pouczyć’; także *salvare*, *adjuvare*: „sprawić Pan Dawida we wszystkim” BZ., ‘przygotować’ np. broń; ‘uprawić’ pole; ‘budować’ mury, może raczej ‘naprawić’; sprawić kijem korab wnątrz; sprawić wieprza zabitego, sprawić sobie ubranie; nadto w duchowem znaczeniu: „serce czyste spraw we mnie Panie”, wreszcie w ogólnem znaczeniu ‘zrobić, uczynić, poradzić’: „nie mogłem nic sprawić”. Pomięliśmy mniej charakterystyczne różnice znaczeniowe, których możnaby jeszcze wiele wynotować z zabytków, a mimo to trudno jakąś wyraźną nicią powiązać znaczenia: *justificare cor* i *emere vestem* Kiedy indziej znów niema wcale stopni przejściowych, wskutek czego od jednego znaczenia do drugiego jest jakiś skok nagły i niepojęty: *ścinać* — znaczy uderzeniami narzędzia ostrego oddzielać część przedmiotu od innych części: „ścinać drzewo” — ‘oddzielać od pnia’, „ścinać głowę” — ‘oddzielać od tułowiu’; ale mówimy też: „mróz scina wodę” — ‘tworzy na niej powłokę lodową’, „białko się scina”, „krew scina się w żyłach na taki widok”. Zaledwie można się domyślić możliwości istnienia takich ogniów przejściowych dzięki czasownikowi *zacinąć*, mającemu inny przedrostek: *zacinąć* zęby — ‘ściskać mocno’, *zaciąć* się w uporze, klucz się *zaciną* w zamku, tu więc mamy moment ‘stężenia’ lub ‘utkwienia w czem mocno’ co mogło być punktem wyjścia dla ‘stężenia’ wody, krwi i innych płynów.

§ 421. Z innych części mowy przysłówki, od imion utworzone, podlegają tym samym normom, co imiona, t. j. i tutaj przenosi się znaczenie z jednego pojęcia na inne, mające coś z temtem wspólnego: *pewnie* *pewno* miało znaczenie fiducjaliter: „pewnie będą czynić” Fl., *firmiter*: „uczynili, aby dom pewnie stał” BZ., *sufficenter*: „ja to wiem pewno” Gn.; ale *pewność* w przyszłości prawie zawsze jest tylko możliwością, skąd nowe znaczenie ‘może, prawdopodobnie’: „nie wiem, pewnie pójdę”, także już i względem czasu przeszłego: „pewno się dowiedział o tem”. *Powoli* pierwotnie dwa wyrazy w znaczeniu *voluntarie*, *libere*, potem tak samo jak *wolny*, *powolny*, nowe znaczenie *lente*. *Darmo* — ‘bez wynagrodzenia’: „darmo co komu dać”, „darmo pracować” — ‘bez zarobku’ a więc ‘próżno, napróżno’. *Dobrze* — *bene* w różnych odcieniach tego znaczenia; „jest tak dobrze dziesięć” — całe dziesięć a nawet więcej nieco Cn.; w wyrażeniu: „dobrze nie zdechł od śmiechu” *zaszła*

elipsa: „dobrze jest że nie zdechl“ czyli ‘ledwo nie zdechl, o mało nie zdechl’. *Prawie* — *juste, recte, legitime, vere*, potem ‘niemal’ u Leopoldy w II wydaniu: „było prawie (*circiter*) o szostej godzinie“, w I: „było małym o szostej“. W języku niemieckim i łacińskim podobne przejście: *fast* pierwotnie znaczyło ‘mocno’, a w łacinie *firme* — ‘mocno’ i ‘niemal’; widać miano poczucie, że ‘mocno’ może być ‘niewystarczająco’.

§ 422. Zaimki: *sam* — *ipse*, oznaczał w rodzinie ojca. dla żony męża a nawet być może w kraju księcia (czy imię Samo nie jest poprostu ‘sam, on sam?’); to znaczenie dało podstawę do nowego: *solus*. *Nieswój*: „jestem jakiś nieswój“ — ‘niezdrow, smutny’ to znaczy po staropolsku ‘sobą nie włodzę’ ‘nie trzymam się w swojej mocy’. *Jaki taki* w dawniejszem znaczeniu ‘niejeden’: „pobieżeli, jaki taki padnie“ Cn., dziś ‘niezły’: „czy dobry cbleb? jaki taki“. W temże znaczeniu *jako tako* — ‘niezły’. *Taki sobie* — ‘niezły’, ‘dla siebie dobry’ dla innych może nie; podobnie też *tak sobie* — ‘niezły’ albo ‘bez celu’, ‘dla siebie tylko’: „tak sobie przyszedłem“ Cn. *Taki* — *talis*, ale także w znaczeniu rodzajnika nieokreślonego: „będzie taka ofiera“, „czwarta część hyn, takiej miarki“ BZ.; podobnie dziś w gwarach ludowych: rodzajnik nieokreślony *taki*, określony *ten*: „był taki pałac, a w tym pałacu muóstwo pokojów“. *Jaki* u Szymonowica Sielanka II w. 68: „od jakiego (tak małego) robaczka jaka (tak bardzo) rana sroga!“ *Kiedy tedy* — ‘kiedys’: „musi umrzeć kiedy tedy“ Cn.

§ 423. Pojęcie czasu miesza się z pojęciem miejsca, dlatego w stp. często *gdzie* w znaczeniu ‘gdy’ (XV i XVI w.); podobnie *daleko, blisko* służą do określenia nietylko miejsca ale także czasu: „daleko do wieczora było“ Cn., „blisko już szosta“, a *daleko* również stopnia: „daleko większy“.

W zakresie przyimków oddawna mieszano *przez* i *bez* (prawie zawsze *przez* w znaczeniu ‘bez’, w gwarach to samo, ale i odwrotnie). O przenoszeniu znaczenia niektórych przyimków na przyimek *dla* pisał A. Gawroński w *Języku Polskim* VII, 1—12 i 53—61.

§ 424. Języki specjalne posługują się w szerokich granicach przenoszeniem znaczenia, niepraktykowanem gdzieindziej. Tak w języku familijnym, opisanym przez J. Zborowskiego, *Język Polski* IV 54—58 i 90—96 zebranie towarzyskie nazwano *zycbadem* (tu i tam siedzieć niewygodnie i nudno), *gnać* — ‘iść’, *konkurent* — ‘młodzieniec’, *mięczak* — ‘mizerak’, *rzucić* w kogo talerzem — ‘podać’ komu

talerz, *suszka* — ‘chuda kobieta’; bardzo często stosuje się tu humorystyczna hiperbola.

§ 425. Materiały, zebrane zresztą w niewielkiej ilości do języka żołnierzy z czasu wielkiej wojny, wykazują najczęściej humorystyczne ujęcie rzeczy, w czym są naogół podobne do takichże materiałów, ogłoszonych przez Francuzów i Niemców. Przeniesienia znaczeń opierają się głównie na kojarzeniu według podobieństwa, przyczem uwzględniano tu niekiedy urojoną wspólność cechy np. kiedy nazywano oficera *darmozjadem*. Inne nazwy dla ludzi: porucznik — *stary*, jako bezpośredni zwierzechnik, nazywany tak samo, jak nieraz w warsztatach czeladnicy nazywają majstra; chorąży — *trochę oficer*, kapral — *wysoka szarża*, plutonowy — *gruba ryba*, obie nazwy ironiczne; feldfelbel — *dragal*, legjonista II brygady — *biskup* (sami się tak nazwali); oficer prowiantowy — *tatko*, bo dbał o pożywienie dzieci, żołnierz trenu — *taboryta* (od taboru) albo *gospodarz*, bo dostarczał pożywienia i innych rzeczy potrzebnych; ułan — *ślimak* od rabatów na mundurze; żandarm — *kanarek* od żółtego kołnierza, telefonista — *druciarz*, gdyż nosił się z drutami telefonicznymi; dezterter — *kos*, może niby gwizdzący na swobodzie. Poza tem: tornister — *ciele*, jako zrobiony ze skóry cielecej, armata — *piesek*, bo szczeka, naboje — *pigułki*, *kluski*, pocisk ciężki — *dziadek*, pocisk średni — *ojciec*, szrapnele — *konserwy*, podobne do puszek z konserwami; patrontasze — *spluwaczki*; areszt — *paka*, mięso — *ścierwo*, odpoczynek poza frontem — *ochłoda* albo *czyścić* może dlatego, iż żołnierz czyścił się tam z robactwa. Dwie rzeczy nie noszą nazw humorystycznych: okopy — *piekło* i front — *gdzie Pana Boga niema*.

§ 426. W języku złoczyńców chodzi o to, aby był dla niewtajemniczonych niezrozumiałym, dlatego też przenoszenie nazw często bywa tu bardzo wymyślne, oparte na rysach wspólnych, które nie rzucają się w oczy; zestawiają się tu przedmioty bardzo nieraz różne np. kosz plecny — *ambona*, kieliszek — *amputa*, sadło — *krąg*, bo w całości ma kształt okrągły; kasza jaglana — *mosiądz* z powodu żółtej barwy; parasol — *niebo*, jedno i drugie rozpięte w górze; bielizna — *pajęczyna*, bo gdy bieliznę rozwieszają na sznurach, zwisa jak pajęczyna; kielbasy — *postronki* a. *powrozy*, fiaska — *torba*, *worek*, kłódka — *węzeł*, rok — *łokieć*, jako miara.

Często małe przedmioty porównują się z wielkimi i odwrotnie: włosy — *badyle*, kajdany — *bransoletki*, kołek z płotu — *gałązka*, „przykryć kogoś gałązką“ — zabić kołkiem; łańcuszek do zegarka — *lina*, lufa — *cygarniczka*, kieszeń — *dolina*, bibułka do papierosów — *plachta*, łyżka — *wiosto*. Na podstawie kojarzenia według sprzeczności: szynk — *kapliczka*, szynkarz — *kapelan*. Część wzięta za całość: ogród — *altana*, spodnica — *falbana*; miejsce wyrobu za wyrób: piwo — *browar*. Pierwiastek uczuciowy: noc — *kochanka*, bo sprzyja złodziejom, zima — *macocha*. Wieprzka nazwano *kwiczołem*, bo kwiczy, a świder — *robaczkiem*, gdyż wierci drzewo, jak żywy drzewotocz. Nieraz niepodobna odgadnąć motywu jakiej nazwy np. ołówek — *chrabąszcz*, zegarek — *flaszka*, bieda — *gips* (w kieszeni), jabłko — *hasło*, gęś — *huzar*, mróz, bochenek chleba — *kopyto*, nóż — *list*, ser — *opoka*, jatka — *osioł*. Wydaje się, jakby tu umyślnie zestawiono pojęcia, nie mające nic wspólnego, czasem jednak zdarzają się motywy, które dopiero historia wyjaśnia, np. w gwarze warszawskiej dorożkarza nazywają *sałata* stąd, że niegdyś fiakrzy mieli płaszcze z nałożonemi jedna na drugą pełerynami nierównej szerokości, co sałatę przypominało.

W zakresie czasowników mniej więcej panują te same zasady: strzelić — *błysnąć*, mówić głośno — *dzwonić*, kraść — *macać*, żebrać — *miaukać*, strzelać — *pluć*, jechać — *płynąć* i t. d.

§ 427. Jakkolwiek stosunkowo niewielki zasób materiałów można było tutaj uwzględnić, to jednak ze względu na różnorodność znaczeń przytoczonych wyrazów mamy chyba prawo sądzić, że materiał ten nie jest ani zbyt jednostronny, ani też zbyt szczupły, ażeby nie dać pojęcia o ogólnych zasadach tak zwanej zmiany znaczenia. Przekonywa on nas, że istotnie zachodzi nie zmiana znaczenia, lecz przenoszenie nazwy z jednych pojęć na inne, i że to odbywa się na podstawie kojarzeń. Dotychczas wszyscy ci, co uważali tę podstawę za nienadającą się do zbudowania systemu, mającego istotną wartość naukową, nie nowego nie mogli dać na to miejsce.

Co się tyczy właściwości, któreby w tej dziedzinie jeden jakiś język wyróżniały z pomiędzy innych, okazało się tutaj, że istotnie takie rysy wykryć można, ale w ilości tylko nieznacznej; być może, iżby liczba ich wzrosła, gdyby i te badania oprzeć na metodzie porównawczej. do tego jednak jest niezbędna albo doskonała znajomość teoretyczna i praktyczna wielu języków, albo też dostateczny zasób prac przygotowawczych, czego dziś jeszcze nie mamy.

Pierwiastek uczuciowy i wrażeniowy w wyrazach.

§ 428. Pojęcia, a zwłaszcza wyobrażenia, nie są tylko wytworem umysłu, ale mają także większe lub mniejsze zabarwienie uczuciowe, a skala nastrojów, towarzyszących wyobrażeniom, jest prawie nieskończona. Wyraz, jako symbol językowy pojęcia lub wyobrażenia, ma przeto także dwie strony znaczeniowe: czysto myślowe i zarazem uczuciowe. Nie trzeba przytem sądzić, żeby z każdym wyrazem jeden tylko rodzaj lub stopień uczuciowości się wiązał, a to dlatego, że wyraz stosownie do naszej intencji, w stosowny sposób zaznaczonej, może wzbudzać w duszy słuchacza takie lub inne wyobrażenie. Gdy czytamy u J. Kochanowskiego: „Tyś *Pan* wszystkiego świata“, budzi się w naszej duszy wyobrażenie potężnego władcy, a zarazem silnie drgają w nas struny uczucia; ale gdy mówimy o jakimś *panu* z pod ciemnej gwiazdy, widzimy w tym wyrazie tylko nie znaczący konwencjonalny spopolitowany tytuł.

§ 429. Wszystko to, co w poprzednim rozdziale mówiliśmy o meljoratywnej i pejoratywnej zmianie znaczenia, odnosi się właściwie tutaj, bo w tych odcieniach znaczeniowych odbija się nasz uczuciowy stosunek do wyobrażeń, przez te wyrazy wzbudzanych. Z biegiem czasu stosunek ten ulega zmianie, przeto nie w samym brzmieniu wyrazu jest jego źródło, gdyż brzmienie zostaje to samo, a jednak budzi w nas inne niż dawniej wrażenie. Tem niemniej między wyrazami są takie, które same przez się w danej chwili budzą powszechnie we wszystkich członkach pewnej społeczności jednakowe uczucia nie wyłącznie tylko z powodu swej treści pojęciowej. Przekonywamy się o tem, kiedy dla oznaczenia pewnego wyobrażenia używamy przynajmniej dwu synonimów, wtedy bowiem dokonywamy wyboru odpowiednio do swego nastroju ogólnego, albo też odpowiednio do natężenia uczuć, wzbudzanych w nas w chwili mówienia przez omawiany przedmiot, wyrazy bowiem, mające jednakową treść pojęciową, mają zarazem niejednakową moc wzbudzania wyobrażeń.

§ 430. Możliwe jest to właśnie dlatego, że pojęcia i wyobrażenia swoje możemy wypowiadać w różny sposób i że w języku posiadamy znaczny zasób synonimów, które jednakże najczęściej nie są wyrazami zupełnie jednoznacznymi. Różnice między odcieniami ich znaczeń są bardzo rozmaite: są synonimy mające tylko zbliżoną treść i zakres; np. *szabla*, *miecz*, *szpada* mieszczą się w pojęciu ogólnym

nem oręza lub broni siecznej, ale różnią się między sobą kształtem i przeznaczeniem; każda z tych nazw budzi w nas również pewne wrażenia związane z przeżytemi, albo też z opowiadań czy z literatury zaczerpniętymi wspomnieniami, i tu jest źródło uczuciowego stosunku, w jakim do tych wyobrażeń pozostajemy. Synonimy konia dzielą się na wyrazy oznaczające konia dobrego np. *rumak*, *dzianet*, *bachmat*, stp. *badawija*. oraz na grupę nazw konia małego, słabego, lichego: *szkapa*, *hetka*, *bronowłok*, *parepa*. Z pierwszych w ogólnem użyciu został właściwie tylko *rumak*, gdy *dzianet* i *bachmat* trafiają się tylko w poezji; z drugiej grupy ostatnia nazwa też wyszła z użycia, trzy inne w przeciwieństwie do *rumaka*, budzące w nas uczucie podziwu, zadowolenia, sympatji, wiążą się z uczuciem lekceważenia i niechęci. Synonimami domu chłopskiego jest *chałupa* i *chata*, między którymi niema różnicy rzeczowej, bo nawet dom mieszkalny bez komina raczej nazywamy chatą kurną, niż chałupą; a jednak zabarwienie uczuciowe jest tu bardzo wyraźne: dodatnie dla chaty, ujemne dla chałupy; gdy zapraszamy gościa do swej chaty, czynimy to w tonie uroczystym, natomiast w żartobliwym prosimy go do swej chałupy.

§ 431. Oddawna językoznawcy stwierdzili, że każdy ma — w pewnym stopniu oczywiście — indywidualny język, a ten indywidualizm objawia się nie tylko w sposobie wymawiania głosek, w doborze form gramatycznych i zwrotów, ale również w doborze wyrazów; zależy to od stopnia wykształcenia, od wychowania domowego, od rodzaju zajęć, od bardzo wielu czynników zewnętrznych i przemijających, ale także i od usposobienia wewnętrznego chwilowego lub stałego. Przejściowe nastroje odbijają się w mowie bardzo silnie: innych dobieramy wyrazów, lub — jak to się mówi — inne wyrazy nasuwają się nam na język, kiedy jesteśmy smutni, zgnębieni, przerażeni, podnieceni, gniewni, weseli, kiedy ulegamy silnym afektom zachwytu, miłości, nienawiści.

Ale język jest też odbiciem zasadniczych i stałych pierwiastków naszego ustroju duchowego; innych wyrazów dobiera w codziennej zwykłej mowie człowiek o silnej lub słabej woli, delikatny lub brutalny z natury, zrównoważony lub popędliwy, chłodny lub egzaltowany; często też z mowy można poznać zawód człowieka nawet wtenczas, kiedy rozmawia o rzeczach postronnych. Do odgadnięcia natury lub zajęć czyichś dość jest dla nas kilku rysów charakte-

rystycznych, odrębnych, które nieraz zdradzają to nawet, co chcielibyśmy przed cudzem okiem ukryć.

Na tem poczęści polega talent poety lub powieściopisarza, aby przez dobór odpowiednich wyrazów i zwrotów uwydatniać indywidualność przedstawianych przez siebie jednostek, występujących w poemacie epicznym, w powieści czy noweli, w utworze dramatycznym, aby język tych osób nie kłócił się z ich charakterem. Jest to warunek tak zwanej naturalności obiektywnej.

§ 432. Co więcej, każdy z nas innego języka używa przy różnych zewnętrznych warunkach, co znów oczywiście trzeba tak rozumieć, że język nasz zmienia się tutaj zaledwie w pewnej części. Zależy to w niejkiej mierze od tego, czy się zwracamy do osoby, dla której mamy szczególne względy, czy też do kogoś poufałego lub podwładnego, a dalej, czy mówimy, czy też piszemy. Może nie wszyscy zdają sobie jasno sprawę z tego, do jakiego stopnia jesteśmy niewolnikami konwenansu: odczytajmy uważnie i z zastanowieniem pierwszy lepszy list, pisany do kogokolwiek; prawie zawsze spostrzeżemy, że tego lub owego wyrazu albo zwrotu nie użylibyśmy w żywej z tą osobą rozmowie, gdyż wyraz lub zwrot ten wydałby się nam nienaturalnym, sztucznym.

§ 433. Dawno zerwano z próbami dzielenia stylu na niski, średni i wysoki, a jednak zaprzeczyć się nie da, że styl i w ogólności język zawsze się stosuje do rodzaju literackiego utworu; śmiesz nas wierszowana forma niektórych średniowiecznych traktatów naukowych, ale więcejby nas śmieszyło, gdyby kto dziś w takim traktacie posługiwał się wyrazami i zwrotami, które byłyby na swoim miejscu w poemacie, natchnionym przez jakiś przedmiot wzniosły. Forma, a więc i wyraz, musi być przystosowana do treści i ogólnego nastroju pisma lub mowy. Gdy w „Kordjanie“ Prezes przemawia do podchorążego: „*Młodzieńcze, pięć kul tylko padło*“, a ten odpowiada: „*Starcze... widzę, żeś się ty w inne urodził stulecie*“, z samych tych dwu wyrazów odczuć możemy, iż jest to rozmowa w tonie romantycznym trzymana. Gdy ojciec przemowę do syna zacznie od wołacza *synu!* ten zgóry wie, że o coś bardzo ważnego i niezwykłego chodzi i że nastąpi przemowa uroczysta. Nietylko więc wyrazy, ale nawet formy gramatyczne wyrazów najzwyklejszych są zdolne do wzbudzania uczuć rozmaitych. Widzimy to również w używaniu podwójnych form męskich mianownika liczby mnogiej, gdzie zaznaczamy wyraźnie swój stosunek uczuciowy,

gdy mówimy *żydzi* lub *żydy*, *chłopi* lub *chłopy*, przyczem działają tu i okoliczności poboczne. inny bowiem nastrój budzi wyrażenie: „przyszły jakieś *chłopy*“, a inny — wiersz Konopnickiej: „A najdzielniej biją króle, a najgęściej giną *chłopy*“.

§ 434. Kiedy jakiś wyraz, powszechnie używany, pod wpływem okoliczności zewnętrznych staje się trudnym do użycia, ukazuje się wtedy wyraz nowy, zazwyczaj tylko cierpiany, i pomimo rodzimego charakteru — obcy. Takie wyrazy cenzuralne powstawały w dawnym Królestwie Polskiem i nawet z czasem szeroko się rozpowszechniły. Wyrazy: *chłop*, *żyd*, *Moskal*, jak wiele innych, mogą wprawdzie mieć znaczenie, nacechowane ujemnym nastrojem uczuciowym, ale tylko na skutek szczególnej intencji mówiącego; to też polscy *chłopi* sami się *chłopami* nazywają, dla *żyda* w dawnym języku nie mieliśmy innej nazwy, jak również dla poddanego państwa Moskiewskiego, którego powszechnie w Polsce nazywano *Moskalem*; Dykjonarz geograficzny z r. 1788, II, 358, mówi: „Narodom pod panowaniem rosyjskiem zostającym, dają ogólne nazwisko *Moskalów*“. Natomiast w języku rosyjskim polskiemu wyrazowi *chłop* odpowiada w tem samym znaczeniu *krestjanin*, a etymologicznie identyczny z p. *chłop* wyraz r. *chołop* znaczy ‘sługa. niewolnik’ i ma znaczenie zawsze ujemne, pogardliwe; podobnie polskiemu *żyd* znaczeniowo odpowiada r. *jewrej*, gdy r. *żid* jest nazwą obelżywą; wreszcie nazwa *Moskal* razila rosyjskie uszy, upatrywano w niej bowiem takiegoż ujemnego odcienia znaczeniowego, jakie w Rosji ma wyraz *Lach* w porównaniu z *Polak*. Pod wpływem tedy owych rosyjskich uprzedzeń, które wywierały nacisk na ludność kraju, przez Rosję podbitego, zaczęto tam wprowadzać nowe nazwy: *włościanin* zam. *chłop*. *Izraelita* a. *starozakonny* zam. *żyd*. i *Rosjanin* zam. *Moskal*. Do literatury zdaje się pierwszy Trembecki wprowadził *Rosjanina*: „Z tegoż się, co my, szczepu Rosyjanin rodzi“ (Do posłów, powracających z Grodna 1793 r.).

Wszystkie te trzy wyrazy zczasem się rozpowszechniły i ustaliły w języku, ale mimo to wszystkie mają dotąd coś z charakteru obcego i sztucznego: czy możliwem byłoby zastąpienie w tytule i w tekście znanej powieści Reymonta wyrazu *chłopi* przez *włościanie* bez wręcz komicznego efektu? Takież skutek byłby zmiany wiersza z Pana Tadeusza: „Żyd stary i powszechnie znany z poczeiwości“ na: „Starozakonny siwy, znany z poczeiwości“. Wyrazy: *chłop*, *żyd*, *Moskal* mają charakter poufałości, dobrze się też godzą z atrybutami:

dobry, poczciwy, zacny, lub mającemi przeciwne znaczenie; są to wyrazy konkretne, symbole wyobrażeń, gdy *włóścianin, starozakorny, Kosjanin* są wyrazami oderwanemi, symbolami pojęć, pod względem uczuciowym zupełnie obojętnych, nawet lodowato zimnych.

§ 435. Przez delikatność względem bliźnich, upośledzonych fizycznie lub duchowo, uciekamy się do łagodzenia wyrażań czyli tak zw. eufonji: ślepego nazywamy *niewidomym* lub *ociemniałym*, kulawego — *chromym*, garbatego — *ułomnym*, głupiego — *niemądrym*, starego — *starszym* lub *niemłodym*, albo przeciwnie, gdy traktujemy kogo ironicznie, nadajemy idjocie miano *genjusza*.

§ 436. Unikamy w rozmowie poruszania bardzo wielu przedmiotów, które obrażają nasz smak estetyczny lub wstyd wrodzony; należą tu między innymi niektóre części ciała, wydzieliny, części odzieży, pasorzyty i t. d. Gdy zdarzy się konieczność mówienia o tych przedmiotach, wtedy jeszcze unikamy nazywania ich wprost, ale dobieramy wyrazów szczególnych, eufonicznych, któreby niejako zdaleka tylko potraçały o przedmiot właściwy, pozwalały się domyślić tego, co chcemy powiedzieć. Zależy to także od okoliczności, od nastroju naszego, od wychowania, od tego, z kim mówimy (np. z lekarzem, krawcem), od innych warunków zewnętrznych np. podczas wojny mówiło się otwarciej o różnych niedomaganiach fizycznych lub biedach innych, którym podlegali nasi żołnierze na froncie. Zależy to również od mody: był kiedyś okres takiej wstydlivosti czy drażliwości, że nawet gdy kto wspominał w rozmowie o *chustce do nosa*, dodawał do tego „za pozwoleniem“. W XV w. w Pozdrowieniu anielskiem były słowa: „błogosławiony owoc *brzucha* twojego“ co niebawem zastąpiono przez „owoc *żywota*“.

§ 437. Z miarkowaniem siły ekspresyjnej wyrazów łączy się wdzięk, z brutalnością — siła, inny przeto jest wybór synonimów u późnych naszych sielankopisarzy (Karpińskiego, Książnina) a inny u romantyków; Mickiewicz nie zawahał się o Arymanie powiedzieć, że „nadał się i dzwignął, I wielką ciemność pierśmiami *wyrzynał*“. Silniejszym słowem jest *zdechnąć* niż *umrzeć*, to też w dobitnych krótkich powiedzeniach używa się pierwszego, a nie drugiego, np. u Knapjusza: „dobrze nie zdechnął od śmiechu“, „by mi zdechnąć“ t. j. choćbym miał umrzeć, nie zrobię tego.

§ 438. Ujemny stosunek ludzi do bliźnich wyraża się w przyzwiskach, których jest pełno w każdym języku; bierzemy je z nazw zwierząt domowych (*koń, wół, krowa, cielę, baran, owca, świnia* i t. d.)

lub dzikich (*lis, niedźwiedź, wilk*), części ciała jak stp. *nogieć* (t. j. paznogieć) — ‘niepoń’, *kiep* — ‘głupiec’ (wyraz ten w pierwotnem znaczeniu wyszedł z użycia), *ostrzy języczek* i t. d.

§ 439. Niektóre wyrazy nabierają znaczenia humorystycznego przez częściową zmianę ich formy np. *Warszega* — ‘Warszawa’ *laszczega* — ‘laska’, *kapileusz* — ‘kapelusz’, *wódeczność* — ‘wódka’, albo przez użycie ich w szczególnem znaczeniu np. *nabierać* kogo — ‘kpić’, *naciagać* kogo — ‘wyłudzać pieniądze’. Przykłady dawnej i nowej humorystyki szyderczej, zawartej w przekręcaniu wyrazów np. *śwtnister, judeologja*, podaliśmy w § 397.

§ 440. Wybitnie uczuciowy charakter mają przeniesienia z wrażeń zmysłowych do dziedziny duchowej; 1) dotykowych: *ostrzy rozum* — ‘bystry’ Skarga, ‘surowy, srogi’ np. wyrok, wyrazy, wymówki, ‘szybki, energiczny’ krok, ‘gwałtowny’ ból; *tępy ból, rozum; chropawy* — ‘nieużyty dla kogo’ Wujek, *chropowate* obyczaje — ‘rażące’ Sł. Warsz.; *szorstki* „sektta stoików szorstka“ L., *szorstko* odpowiadać, *szorstkość* umysłu, zachowania się; *gładkie* słówko, ułożenie; *miękki* charakter, serce; *twarde* słowo Cn., dusza, człowiek L., warunki życia; 2) wzrokowych: *jasny* — ‘zrozumiały’ Cn., *ciemna* sprawa — ‘enroniąca się światła’ Jabłonows. L., utwór — ‘niezrozumiały’ L., *ciemność* mowy L.; *czarny* charakter, potwarz, niewdzięczność, *czarne* myśli L., *czarność* duszy L.; *biały* — w r. 1863 konserwatysta; *różowe* lata, *różowo* na świat patrzeć; *zielone* przypomniesz lata Mick.; 3) słuchowych: *ciche* poświęcenie, *cicha* szkoła — ‘tajna’, *cichy* współnik — ‘nieujawniony’, *cicha* łąza, *cicha* woda — ‘wolno płynąca’; *głośny* czyn; *słyszeć* ból Sł. Warsz.; 4) smaku: *smaczna* praca Sł. Warsz., *niesmaczny* strój, żart, towarzystwo; *pieprzna* dykteryjka, cena; *słony* rachunek, *słono* mu w sercu L.; *słodki* grzech — ‘miły’ W. Pot., sen, człowiek; *gorzki* — ‘przykry’ ból, łąza, dzień, praca; śmierć *gorzka* BZ., XVI w. L., prześladowanie życie *goryczą* zaprawia Karpińsk.; z *smakiem* umiera kogo swoi płaczą Moraws., *kwasy* — ‘nieprzyjemności, niezadowolony’. *kwaśny* — ‘ponury’ Cn., ‘niezadowolony’ W. Pot., patrzeć *kwaśno* L.; 5) powonienia: *pachnie* tu gardłem L.; własna pochwała *śmierdzi*; nauka *śmierdzi* Arjuszem Skarga, *śmierdzi* mu robota Klonow.. żarty, co *śmierdzą*, nie są zdrowe Bohom.; 6) wrażenia temperatury: *gorąca* modlitwa, wiara, uczucie, serce; *ciepły*: ludzie ani ciepłi ani zimni Sk.; ciepłe słowo, ciepła wdówka — ‘bogata’; *letni*: wołałbym, iżbyś był albo gorący, albo szczerozimny. niżeli masz być letnim Rej;

chłodna grzeczność; *zimne* spotkało go przyjęcie; *mroźne* obejście się z kim.

§ 441. Również zachodzi transponowanie wrażeń z jednego zmysłu na drugi: 1) uczucie temperatury na słuch: *ciepłe* tony śpiewu; 2) uczucie temperatury na wzrok: *gorące, zimne* barwy; 3) dotyk na słuch: *chropowaty* głos — 'chrapliwy'; *gładka* do słuchania mowa L., *miękki* głos, rym L., samogłoska, spółgłoska; *ostrzy* krzyk Dmoch., akcent. *twardy*: spółgłoska, samogłoska; ton twardszy jak grzmot — to strzelanie Mick.; 4) dotyk na smak: *ostre* wino — 'cierpkie' Cresc., sos; 5) dotyk na wzrok: *gładka* zona — 'piękna' Opalińs.; *tępy* wzrok Groch., *tępemi* zakreśla oczy Mick.; 6) dotyk na węch: *ostrzy* węch, zapach; 7) smak na słuch: *smaczny* rytm Dmochows.; 8) smak na węch: *śłodka* woń Slowac., zapach krwi; 9) słuch na węch: *stychać* — gw. 'cuchnąć' Śl. Warsz; 10) słuch na wzrok: *krzyczące* kolory; 11) wzrok na słuch: *biały* wiersz — 'nierymowany'; *barwa* głosu, samogłosek. Niektórzy nowi poeci, zwłaszcza francuscy, którzy i u nas znaleźli wyznawców, twierdzili, że istnieje naturalny i konieczny związek między samogłoskami a wyobrażeniami barw; Rimbaud orzekł, że *a* jest czarne, *e* — białe, *i* — różowe, *u* — zielone, *o* — niebieskie, być może, iż Polak inne będzie miał w tym względzie złudzenia.

§ 442. Omawiając różne typy wyrazów ze względu na ich budowę, wspominaliśmy o tem, że użycie pewnego przyrostka nadaje wyrazowi szczególny uczuciowy odcień znaczenia; gdy zestawimy: *bydlę* — *bydlak*, *cielę* — *cielak*, *chłopiec* — *chłopak*, *dziewczę* — *dziewczak*, *żydek* — *żydziak*, *kotek* — *kociak*, *piesek* — *psiak*, *dziecko* — *dzieciak*, łatwo przekonamy się, że wyrazy te różnią się nie treścią i zakresem swoim, lecz tem, że jeden z nich budzi w nas wrażenie bardziej dodatnie a drugi bardziej ujemne.

Gdy słyszymy wyrazy: *chłopina*, *kobiecina*, *chłopczyzna*, *dziecina*, zaraz przychodzi nam na myśl przymiotnik *biedny* natomiast uczucie niechęci budzi w nas *babsko* lub *dziadyga*. Wyrazy zdrobniałe zawsze łączyły się z uczuciami miłymi, łagodnymi, serdeczność stylu Reja ma źródło głównie w obfitości używanych przez niego zdrobnień.

W artykule p. t. „Wartość uczuciowa deminutywów“ (Prace lingwistyczne, ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay, Kraków 1921 str. 241—56) A. Gawroński rozważa stosunek pomiędzy wyrażeniem w nich pojęciem małości a ich „odcieniem“ pieszczotli-

wości. Oba te pierwiastki psychicznie skojarzone są z sobą bardzo silnie i zazwyczaj nierozdzielnie, ale jeden może w pewnych warunkach dominować, usuwając drugi w cień. Prof. Gawroński stwierdza, że pierwiastki uczuciowe o wiele częściej i silniej dominują tutaj nad wyobrażeniami, niżby się na podstawie naszych gramatyk wydawało. Zwłaszcza zdrobniałe od przymiotników i przysłówków są deminutywami nie wyobrażeniami, ale przedewszystkiem uczuciami, emfaticznymi: *białutki*, *mięciutki*, *nowusienki*, *takusienki*, *cichutko*. Na pytanie, gdzie są deminutywa na miejscu i skąd się do słownika dostają w większych ilościach, autor odpowiada, że przedewszystkiem w obcowaniu z dziećmi, w poezji, w języku ludu, i tę swoją odpowiedź ilustruje licznymi przykładami z różnych języków i z różnych epok. Co się tyczy wyprowadzania wniosków o charakterze narodowym ludów, które odznaczają się wielkiem bogactwem lub wielkiem ubóstwem deminutywów, artykuł kończy się słowami: „Możemy co najwyżej stwierdzić fakt, że narody, których języki są w deminutiva najuboższe — Anglicy, Prusacy, Żydzi (z hebrajszczyzną) — najmniej chyba wniosły uczuć serdecznych w życie ludzkości ostatnich kilku wieków czy tysiącleci, a już napewno najmniej ich ku sobie wzbudziły“.

Niepodobna tu kusić się o wyliczenie wszystkich typów wyrazowych z uczuciowym odcieniem znaczenia; musimy się ograniczyć tylko do stwierdzenia, że wyrazy taką temperaturę uczuciową mają i że ta bywa powyżej lub poniżej zera.

§ 443. Inną poboczną właściwością znaczeniową wyrazów jest ich zdolność wpływania na wyobraźnię, przyczem i tu także są różne stopnie wyrazistości. Ogólnie przyjętym jest pogląd, że najbardziej obrazowemi są wszelkie przenośnie, zwłaszcza gdy je wyróżnia trafność i świeżość. Czerpiemy je z życia, z obserwacji otaczającego nas świata zjawisk, z któremi się zżywamy i spoufalamy. Nie dziw przeto, że dawni twórcy literatury naszej, przedstawiciele głównie ziemiaństwa, czerpali swe przenośnie z zajęć rolniczych, z polowania, z rzemiosła rycerskiego; po nich odziedziczone wyrazy i wyrażenia przenośne przeszły do potomków i niejedno z nich siłą tradycji żyje dotychczas. W tłumaczeniu Statutów z XV w. czytamy: „umysłiliśmy *wypleć* sądów niejednostajność“; dawni pisarze w znaczeniu ‘łagodnie z winowajcą postąpić’ używają wyrażenia *na szrot puścić*, co właściwie znaczy ‘omleć z grubsza ziarno’; mówimy o dobrem lub złem *ziarnie* w znaczeniu moralnem, o *plewach*

lub *sieczce* w głowie, *młócić* — ‘jeść z apetytem’, *młócić słomę* — ‘nieużyteczną robotą się zajmować’, *orać* — ‘ciężko pracować’, *wzór* pierwotnie ‘pole zaorane’ (wz-or); *na munsztuk* wziąć kogo — ‘w silne ręce’, *krygować się* od krygowania konia, przyuczania go do pięknych ruchów; *nałamać* kogo do czego, gdyż dawniej tak samo konie łamano, t. j. zmuszano je do spełniania woli jeźdźca; *wziąć na kiel*, *wierzcąć* — ‘buntować się’ podobnie do konia. kiedy za kły zasuwa wędzidła lub bije kopytami. Starym *ćwikiem* nazywamy doświadczonego człowieka na podobieństwo jastrzębia lub sokoła wyćwiczonego do polowania; dawniej mówiono *postawić na sparze* — ‘ograniczyć wolność’, gdyż *spar* był to drążek, do którego przywiązywano ptaszka na nitce, by przywabił inne ptaki; *strzelać baki* — ‘próżnować’. gdyż bak jest małym ptaszkiem, na którego nie warto polować; *stropić* kogo właściwie znaczy to samo, co *zbić z tropu* — ‘zmieszać’, jak pies gończy się miesza, gdy trop zwierza straci; *przebiegły* początkowo mówiono o ogarze, który przebiega t. j. wyprowadza innych w tropieniu zwierzyny; tom mu *dojechał!* też termin polowania z chartami lub ogarami, gdzie biorą udział dojeżdżacze; *szczwany* — pierwotnie odnoszono do zająca lub lisa, który w polowaniu z psami był niejednokrotnie w wielkich opalach, ale nabral przez to umiejętności wymykania się z niebezpieczeństw; człowiek *szczwany* — to taki, którego oszukać trudno.

§ 444. Nie wszystkie wyrazy mają jednakową zdolność pobudzania naszej wyobraźni, choć są one symbolami językowymi zarówno pojęć, jakoteż wyobrażeń; ponieważ pojęcie jest ogólne, a wyobrażenie jednostkowe, czyli wyobrażenie ma treść znacznie bogatszą od pojęcia a zakres mniejszy, przeto można wyprowadzić wniosek, że tem łatwiej wyraz budzi w nas wyobrażenie, im znaczenie jego ma treść bogatszą, a zakres szerszy; możemy to sprawdzić, gdy np. z ogólną nazwą *psa* zestawimy nazwy ras różnych: *pinczer*, *doberman*, *wilczur*, *jamnik*, zwłaszcza tych, w których zakresie oddzielne osobniki mało się różnią, gdyż wtedy wyobrażenie takiego psa żywiej się nam zarysowuje. Nazwa indywidualna budzi w nas wyobrażenie przedmiotu, ale tylko wtedy, kiedy ten przedmiot znamy i dobrze go sobie przypominamy; podobną właściwość mają nazwy indywidualne, zawierające w sobie wyraźną wskazówkę na cechę charakterystyczną przedmiotu: w dawniejszej komedji typów autorowie lubili nazywać osoby od ich rysów charakte-

rystycznych, np. u Fredry mamy pana *Jowjalskiego*, panią *Dobrojską Raptusiewicza*, *Milczka*.

§ 445. Omówione dotychczas przez nas — zresztą bardzo tylko pobieżnie — właściwości uczuciowe wyrazów wiążą się ściśle z ich znaczeniem, t. j. z treścią pojęciową wyobrażeń, przez nie symbolizowanych; jest jednak jeszcze jedna ich strona, wywołująca szczególne wrażenie, a zasadzająca się na ich brzmieniu.

Trafiają się w języku wyrazy, np. *kukulka*, których temat składa się z dźwięków naśladowczych, co w językoznawstwie oznacza się, jako onomatopoja — 'tworzenie imienia' niejako doraźne z zasłyszanych dźwięków; po polsku możnaby to nazwać tworzeniem wyrazów naśladowczych. Wiadomo z gramatyki porównawczej, że w historii języków arjoeuropejskich wyrazy naśladowcze były zawsze rzadkimi wyjątkami i w rozwoju języka nie odegrały żadnej roli, to też językoznawcy bardzo mało, a właściwie wcale się nimi nie zajmują. Natomiast badacze rozwoju techniki języka literackiego dopatrują się onomatopoi tam, gdzie jej językoznawcy dostrzec nie mogą. Zachodzi przeto między oboma obozami nieporozumienie, które — jak się zdaje — nietrudno wyjaśnić, chodzi tu bowiem nie o zasadę ale o granice jej stosowania.

Przedewszystkiem trzeba się zastanowić nad tem, czy w języku ludzkim może być ściśle naśladowanie przyrodzonych głosów zwierzęcych lub też jakich innych. Możemy z zupełnem powodzeniem naśladować ryk lwa, beczenie owcy lub cielęcica, umiemy jak kos zagwizdać, ale wszystkich tych dźwięków nie umiemy zupełnie wiernie wyrazić zapomocą naszych ludzkich artykułowanych głosek, nie możemy też ich wyrazić z pomocą pisma inaczej, jak tylko w mniej więcej przybliżony sposób: ani *kukulka*, ani *kakadu* nie wygłasza dźwięków *ku-ku*, *ka-ka-du*, lecz tylko dźwięki nieco podobne, które my na swój głos w taki sposób transponujemy. Robimy to tylko nieco lepiej, niż lud, który słyszy w głosie synogarlicy *cuk-ru*, wiwiłgi — *zo-fi ja*, a gołębi — *gro-chu*, zresztą głos ten powszechnie *gruchaniem* nazywają.

§ 446. Zazwyczaj nie ówiczymy się w naśladowaniu głosów zwierząt, ale gdy nam wypadnie przy głośnem czytaniu np. jakiejś powieści głos taki odtworzyć, robimy to umyślnie tak, aby to nie było naśladownictwem zbyt wiernein, gdyż wtedy wywołałibyśmy śmiech słuchaczy i narazilibyśmy się na zarzut, że błaznujemy. Nie było bynajmniej zamiarem Słowackiego domagać się, by aktor na

scenie wiernie naśladował wycie psów lub trzepotanie skrzydeł przepiórczych przy wygłaszaniu wierszy: „Psy żałośnie wyją... hau, hau!“ Lilla Weneda. „Jedna za drugą pyrr, pyrr... lecą z gniazdek“ Balladyna. Więc wykrzykniki, w tym razie niewątpliwie dźwiękonaśladowcze, mają tylko w pewnym dość słabym stopniu przypomnieć słuchaczowi głosy, które niby odtwarzają. Podobnie i inne wykrzykniki: *puk, puk* w okieneczko, *buch* w wodę, *pif, paf, bęc, łupu cupu* i mnóstwo innych.

Do niektórych takich wykrzykników dźwiękowo podobne są wyrazy np. *rum, bum, szum, szumieć; puk, puk — stuk, stukać, huk, hukać, huczeć*; są też szeregi wyrazów podobnie brzmiących, a wyrażających głosy: *jęk, stęk, brzęk; ryk, kwik, bek; pisk, trzask, wrzask*, albo mających końcowe zgłoski podobne: *chrobot, łomot, łopot, stukot, tupot, warkot, chychot, świegot, grzmot* i t. d. Nie dziw przeto, że kojarzymy ich znaczenie z samym ich dźwiękiem, i stąd źródło kojarzenia w ogólności pewnych wrażeń dźwiękowych świata zewnętrznego z brzmieniem takiego czy innego wyrazu i wreszcie takiej czy innej zgłoski. Wobec wyrazów: *pisk, świst, gwizd*, oznaczających głos wysoki i ostry, skłonni jesteśmy w nagromadzeniu wyrazów z przeważającą liczbą zgłosek, zawierających samogłoskę *i*, upatrywać umyślne lub mimowolne naśladownictwo dźwiękowe, czyli swojego rodzaju onomatopoję. Wątpię jednakże, czy najzagorzalszy poszukiwacz takich bądź co bądź tylko pozornie dźwiękonaśladowczych formacyj dopatrzyłby się „onomatopoi“ w wyrażeniu: „lis mignął w wiklinie“.

Ten rodzaj pozornego, jak się wyraziłem, naśladownictwa dźwięków może być jedynie wtedy środkiem wzmocnienia wrażenia estetycznego, gdy mu towarzyszy odpowiednie **znaczenie** wyrazów. Skuteczność zaś tego środka pomocniczego zależy od stopnia wrażliwości słuchowej człowieka. Jeżeli nawet ktoś w tym razie ulega tylko złudzeniu i słyszy to, czego w istocie rzeczy nie ma, może się z tego cieszyć, gdyż ma jedno więcej w życiu złudzenie przyjemne. Ponieważ jednak wydaje się pewnem, że do wrażenia onomatopoeicznego dopomaga znaczenie wyrazów „naśladowczych“, przeto nie byłoby dziwnem, gdyby owe wrażenia rzekomo onomatopoeiczne były niezgodne w różnych językach.

§ 447. Strona uczuciowa i wyobraźniowa wyrazów w wyższym stopniu od ich **znaczenia** pojęciowego daje podstawę do ich **wartościowania**. Gdy nie mamy na myśli celów artystycznych, staramy

się wybierać wyrazy, któreby myśl naszą najściślej i najjaśniej oddały, ale dla artysty i ta strona druga, uczuciowo-wrażeniowa, ma wielką doniosłość. Im smak jest subtelniejszy i doskonalszy, tem skrupulatniej ocenia się wartość wyrazów, czyli ich odpowiedniość do nastroju i artystycznych wymagań utworu sztuki. Do zbadania tej strony wyrazownictwa polskiego bardzo pożytecznem byłoby studjowanie rękopisów, pozostawionych przez najlepszych poetów i innych twórców naszej literatury pięknej: zastępowanie wyrazów wykreślonych przez inne, odpowiedniejsze, właściwsze, dałoby nam z pewnością pole do snucia ciekawych na ten temat wniosków.

Mam pod ręką tylko fotografię pierwszej strony rękopisu Mickiewicza, zawierającą początek pierwszej redakcji Pana Tadeusza, z doraźnymi poprawkami, robionymi jednocześnie z pisaniem tekstu. W wierszu 3 i 4 poeta początkowo napisał: „a piękność twą w całej ozdobie Ten tylko widzi, czuje, kto tęskni po tobie“, co zaraz przekreślił i w dalszym ciągu pisał: „dziś piękność twą w całej ozdobie Widzę i chcę opiewać, bo tęsknię po tobie“, później ostatecznie zmienił wyrazy „chcę opiewać“ na „opisuję“. W pierwotnej redakcji Mickiewicz mówi o trzeciej osobie „Ten tylko“, a dalej dwa czasowniki „widzi, czuje“ są pleonazmem niepotrzebnym; w ostatecznej redakcji, mówiąc o uczuciach własnych, wprowadza do wiersza bezpośredniość wrażeń, prawdę niewątpliwą i szczerą; wyrażenie „chcę opiewać“ przypomina sztuczność języka klasyków; „opisuję“ brzmi naturalnie, zgodnie z prawdą psychologiczną. Podobnie wykreślone zostały wiersze 10 i 11: „Oddany, konając już, zawartą podniosłem powiekę I wkrótce mogłem pieszo iść na świat...“, zamiast czego poeta w dalszym ciągu pisał: „Ofiarowany, martwą podniosłem powiekę I wkrótce mogłem pieszo do twych świątyń progu Iść“. Słowo „ofiarowany“ jest tu bardziej odpowiednie, dalej wiersz zyskał na zwartości; w ostatniej redakcji wyraz „wkrótce“ został zastąpiony przez „zaraz“, a wskutek tego wzmoeniło się wrażenie cudu. Wiersz 17 brzmiał pierwotnie: „Do tych pól malowanych kwieciem rozmaitem“, w ostatniej redakcji „zbożem rozmaitem“; przyczyny tej zmiany mogły być dwie: w Polsce pola malowane kwieciem, a więc bławatkami i makami, źle mówią o uprawie rolnej, co się nie zgadza z dalej opisanym charakterem Soplicowa, więc byłby tu ton fałszywy, a powtórę „kwiecie“ brzmi sentymentalnie. W wierszu następnym początkowo było: „cienio-

wanych żytem“, co zaraz Mickiewicz poprawił na „posrebrzanych“, co wprowadziło harmonję wobec „Wyzłacanych pszenicą“. Wiersze 19 i 20 w pierwszej redakcji: „Gdzie mleczone kwitną grochy i gdzie jak śnieg biała Gryka rumiane kręgi dzięcielin oblała“; redakcja ostateczna: „Gdzie bursztynowy świerzop, gryka jak śnieg biała, Gdzie panieńskim rumieńcem dzięcielina pała“; uzyskano przez to większe bogactwo barw i usunięcie czasownika „oblała“ niezupełnie odpowiedniego, a wreszcie metaforę „panieńskim rumieńcem... pała“. W wierszu 22 przez zamianę „drzewa“ na „grusze“ uzyskuje się wyższy stopień obrazowości. W wierszu 25 było: „stary lecz podmurowany“, gdzie forma klóciła się z treścią, bo „stary“ i „podmurowany“ nie wyłączają się wzajemnie; tę dysharmonję usunął Mickiewicz, zastępując „stary“ przez „z drzewa“. Wiersz 29 brzmiał: „Domek niewielki, wprawdzie“, to znaczy bardzo mały; nie pomieściliby się w nim goście soplicowscy; Mickiewicz zmienił to na „Dom mieszkalny niewielki“, przez co zyskał podwójnie, bo niewielki dom może być wcale sporym, a przytem zaznaczono wyraźnie zestawienie „domu mieszkalnego“ ze „stodołą“ w wierszu następnym. Wiersz 31 „pod dachem“ zmieniono na bardziej polskie i wiejskie „pod strzechą“.

Zasada ustroju wyrazów.

Literatura przedmiotu.

- J. Łoś: Słownyja słowa v polskom jazykě. Petersburg 1901.
 J. Rozwadowski: Semazjologja. Lwów 1903.
 J. Rozwadowski: Wortbildung und Wortbedeutung. Heidelberg 1904.
 J. Łoś: Stosunek zdania do innych typów morfologicznych, R. XLVI, r. 1910, i Sprawozdania Akademji Umiej. w Krakowie XIV, nr. 4, r. 1909.
 J. Rozwadowski: O zjawiskach i rozwoju języka. Kraków 1921, zwłaszcza rozdział: O dwuczłonowości wyrazów. Język Polski VI, r. 1921. str. 129—139.

§ 448. Przedmiotem tego ostatniego rozdziału jest wyjaśnienie zasady ustroju wyrazów, pojętej nietylko ze względu na ich zewnętrzzną budowę (pień + przyrostek), co było zadaniem pierwszego działu książki, i nie wyłącznie na ogólne ich znaczenie, o czem była mowa w poprzednich rozdziałach drugiego działu, ale z równoczesnem syntetycznem uwzględnieniem ich budowy i znaczenia.

Głównym wynikiem badań w tym kierunku jest zasada dwu-

członowości ustroju wyrazów, przyczem badania te dotychczas ograniczono prawie wyłącznie do rzeczowników: właśnie porównywanie ustroju rzeczowników prostych i złożonych, jako też najprostszycy wyrażen syntaktycznych, np. imienia i przydawki, doprowadziły do wniosku, że wyrazy złożone mają ustrój identyczny z wyrażeniami syntaktycznymi, a imiona proste są utworzone na tej samej zasadzie. co i złożone typu najdawniejszego, to jest 1) są dwuczłonowe, 2) człon drugi jest pojęciem, określanem przez pierwszy, który zawiera w sobie pojęcie określające (J. Łoś, Słoznyja słowa 127, a nadto Sprawozdania Akademji Umiejętności w Krakowie VI, nr. 7, r. 1901).

§ 449. Zuaczenie wyrazów, przedewszystkiem rzeczowników, badał W. Wundt w swej Völkerpsychologie I Band (w 2 częściach). Die Sprache, Lipsk 1900, ale jego poglądów w znacznej części nie można było pogodzić z danymi lingwistycznymi, co wykazał J. Rozwadowski w wymienionych powyżej pracach: „Semazjologja“ i „Wortbildung“, przyjmując zasadę dwuczłonowości wyrazów i rozciągając ją na wszystkie typowe wyrażenia językowe aż do zdania. Przyczyną tej dwuczłonowości jest powszechna właściwość umysłu ludzkiego, która sprawia, że zawsze przedmiot naszego postrzegania przedstawia się nam jako częściowo podobny do innych znanych już przedmiotów, a zarazem częściowo od nich różny. Inaczej: przedmiot postrzegany utożsamiamy z innymi znanymi nam przedmiotami, ale zarazem wyróżniamy go z pomiędzy nich, uświadamiając sobie jakąś specyficzną jego cechę, której te inne znane nam przedmioty nie posiadają. „Otaczająca nas rzeczywistość przyrody — pisze Rozwadowski — została przez ludzi zgrubsza już oddawna poznana i nazwana, chociaż i tu ciągle nowe poznania przybywają, a zatem i nowe nazwy, np. gatunki roślin, owadów i t. d. Otaczająca nas i wytwarzana przez nas rzeczywistość kultury oczywiście cała jest nazwana, ale tu właśnie ciągle nowe przybywają rzeczy, coraz nowe wytwory, a wraz z nimi nazwy. I jakże te nazwy wyglądają? Oto skonstruowano nowe szybkostrzelne działo, i jakże je nazwano? Większe *działem maszynowym*, mniejsze *karabinem maszynowym*, to znaczy, w nazwie wyrażona jest 1) cecha główna, na którą uwaga była skierowana, czyli ta, która się znajdowała w punkcie widzenia świadomości, mianowicie *maszynowość*. to jest strzelanie do pewnego stopnia automatyczne, jak *maszyna*, a obok tego 2) przedmiot został nazwany ogólnie

działem lub *karabinem* wedle całej swej treści, stojącej jednak na drugim planie, znajdujących się tylko w polu widzenia. W ten sposób powstała nazwa dwuczłonowa, której jeden człon jest wyróżniająca, wyrażająca cechę dominującą, wyróżniającą dany przedmiot od innych podobnych, a drugi człon jest utożsamiającym, wyrażającym całość albo całą resztę cech przedmiotu, na podstawie których go wogóle pojmujemy, zaliczając go do znanego nam dobrze wyobrażenia lub pojęcia. W nazwie zatem jest tak, jak w definicji, wyrażona z jednej strony *differentia specifica*, a z drugiej *genus proximum*, żeby użyć starych technicznych terminów“ (JP. VI, 132—133).

§ 450. Na tej zasadzie utworzono w przeszłości i tworzymy dziś mnóstwo nazw dwuczłonowych up. stp. *biała głowa* — ‘nie-wiasta’, gdyż zamężne kobiety wyróżniały się z pomiędzy innych białem okryciem głowy; *wielka noc* — ‘noc’ niezwykła, gdyż poświęcona pamiętce zmartwychwstania Chrystusa; *swa wola* — ‘wolność jednostki’, liczącej się tylko z własnym interesem; *chłopiec stajenny*, *panna sklepowa*, *dziewczyna pokojowa* w odróżnieniu od innych chłopców, panien i dziewczyn; *kolej żelazna* — ‘droga’, ale nie zwykła, gdyż różni się od innych szynami żelaznymi; *statek parowy* w odróżnieniu od poruszanego wiosłami lub siłą wiatru; *pióro do pisania*. inne niż służące do stroju i t. d. Wszędzie tutaj mamy dwa człony: utożsamiający (*głowa, noc, wola, chłopiec, panna, dziewczyna, kolej, statek, pióro*) i odróżniający (*biała, wielka, swa, stajenny, sklepowa pokojowa, parowy. do pisania*).

Z biegiem czasu w takich dwuczłonowych nazwach zaszły rozmaite zmiany: jedne z tych nazw stały się wyrazami złożonymi np. *białogłowa*, inne — zrostami np. *wielkanoc, swawola*; niekiedy uległ elipsie człon utożsamiający, a pozostał tylko odróżniający: *stajenny, sklepowa, pokojowa*, albo odwrotnie: *kolej, statek, pióro*; wreszcie jako synonim, powstał wyraz prosty, utworzony od członu odróżniającego: *pokojówka, parowiec*.

Oczywista, że w wyrazie złożonym zaszła tylko częściowa zmiana formalna ale bynajmniej nie znaczeniowa; przeto w takich złożeniach jak: *białogłowa* oraz w innych odwiecznych, w których ten proces zjednoczenia dwu wyrazów w jeden złożony odbył się niezmiernie dawno np. *kuropatwa, wojewoda*, stp. *miedźwiedź* — ‘zjadacz miodu’, człon drugi, końcowy, jest członem utożsamiającym: *-patwa* (= ptak), *-woda* (= wódz), *-jedź* (= zjadacz). a pierwszy odróż-

niającym: *biało-* (= biała), *kuro-* (= podobny do kury), *woje-* (= wojów, wojowników), *miedźw-* (= miodu). To samo jeszcze wyraźniej występuje w zrostach. Dalej, gdy się zastanowimy nad nazwami, w których nastąpiła elipsa członu utożsamiającego lub odróżniającego, musimy dojść do przekonania, że i tu w znaczeniu tych nazw nie zaszła żadna zmiana, co tylko w ten sposób da się objaśnić, że człon, formalnie pominięty, mimo tego pominięcia tkwi w treści wyobrażenia, wzbudzanego przez tę obciętą nazwę, czyli że jego funkcja znaczeniowa pozostała nienaruszona; wskrzesza ją w naszej świadomości to, co nazywamy sytuacją, t. j. cały sens zdania, lub zewnętrzne okoliczności, zachodzące przy użyciu nazwy, np. *przyjąłem stajennego, sklepowa podała towar, pokojowa źle sprzątnęła, zbudowano kolej*; w sklepie z przyborami piśmiennymi kupując *pióro*, nie potrzebuję dodawać *do pisania*; mówiąc o *statku*, nie obawiam się być źle zrozumianym, gdyż większe żaglowce prawie wyszły z użycia, a małe statki żaglowe, lub poruszane wiosłami, nazywają się teraz powszechnie łodziami. Wreszcie w wyrazach prostych wyżej przytoczonych: *pokojówka, parowiec* samo się rzuca w oczy, że przyrostki *-ka, -ec* są synonimami w danym razie *sługi i statku*, a tematy *pokojów-, parow-* znaczą to samo, co: *pokojowy, parowy*.

We wszystkich jednakże tych grupach słowotwórczych zaszły zmiany, które w bardzo wielu razach zatarły stosunek znaczeniowy członów, a nawet naruszyły samą zasadę dwuczłonowości.

O zmianach w dwuczłonowych i zarazem dwuwyrazowych nazwach była dopiero co mowa, i zapewne każdy się zgodzi, że elipsa jednego członu czyni je tylko pozornie, formalnie jednoczłonowemi.

§ 451. W złożeniach, w których zachował się typ pierwotny, albo które według tego typu pierwotnego zostały nowo utworzone, stosunek członów jest taki, że człon utożsamiający stoi na drugim, odróżniający zaś na pierwszym miejscu, a stosunek syntaktyczny między niemi jest dwojakiego rodzaju: 1) człon odróżniający jest określeniem, przymiotnikową lub rzeczownikową przydawką względem członu utożsamiającego np. *chrzesnomatka, cudotwór* (= twór-cudo), *czarnozieme, kuropatwa* (= ptak-kura, podobny do kury), *wieloryb* (= wielka ryba) i t. d.; 2) człon odróżniający ma znaczenie przypadku zależnego, niekiedy z przyimkiem, i ma również funkcję określenia względem członu utożsamiającego np. *czarodziej* (= dzia-

łącz czarów), *krajobraz* (= obraz kraju), *miedźwiedź* (= zjadacz miodu), *poćbiega* (= która uciekła od pana), *nocleg* (= leżenie w ciągu nocy), *brzuchomówca* (= mówca brzuchem), *przodochodźca* (= co chodzi przodem), *rogobodziec*, *sobowtór* (= wtór dla siebie samego). We wszystkich tych złożeniach znaczenie całości jest tylko modyfikacją znaczenia członu utożsamiającego, którego zakres został uszczuplony przez dodanie treści, zawartej w członie odróżniającym. Te typy zostały przez gramatyków staroindyjskich specjalnie nazwane: pierwszy *karmadhāraya*, drugi *tatpuruṣa*; w nowszych gramatykach oba te typy objęto jedną wspólną nazwą typu *esocentrycznego*.

§ 452. Odwieczna zdolność i skłonność ludzka do tworzenia przenośni wywołała w historii wyrazów złożonych znaczną zmianę: oddawna na tej drodze tworzono przezwiska, uwydatniające jakąś charakterystyczną cechę osobników ludzkich, np. *białogłowa*, *krzywobok*, *białowąs* i wiele innych tym podobnych; złożenia takie mają szczególne znaczenie, nie mieszczące się w zakresie drugiego członu. Gramatycy staroindyjscy zapatrywali się na te złożenia, jako na imiona dzierżawcze: ‘mająca białą głowę’, ‘mający krzywy bok’, ‘mający białe wąsy’, i nazwali te złożenia *bahuvrīhi*; ponieważ jednak dziś nie wszystkie podobnego rodzaju formacje mogą się zmieścić w klasie imion dzierżawczych, przeto nadano im nazwę z zakresem obszerniejszym, *eksocentrycznych*, gdyż pojęcie ogólne, oznaczone przez cały wyraz złożony, znajduje się poza zakresem drugiego członu. Pod tę nazwę złożzeń *eksocentrycznych* można podciągnąć takie wyrazy jak *listopad* (= miesiąc opadania liści z drzew), *Czarnolas* (= wieś leżąca wśród czarnego lasu), *Białobrzegi* (= wieś zbudowana na białych piaszczystych brzegach rzeki) i t. p., które nie mają charakteru dzierżawczego.

§ 453. Człon utożsamiający złożzeń ukazuje się często w formie, nie używanej, jako wyraz samodzielny, a utworzonej od tematu czasownikowego, np. *dobrodziej*, *rękopis*, *dalekowidz*, *dziwowidza*, *Krowodrza*, *nowożenia*, *osoryja*; takie złożenia nazwano syntetycznymi, a ów człon drugi, utożsamiający, ma znaczenie albo wykonawcy czynności, albo samej czynności, więc *dobrodziej* = ‘działacz dobra’, *Krowodrza* = ‘darcie (ze skóry) krowy’, z czego zrobiono nazwę miejsca, w którym krowy odzierano. Niektóre szeregi takich złożzeń zbliżają się do charakteru wyrazów prostych, o czym mówi Rozwadowski: „ponieważ nie używamy już słowa *dziać* w znaczeniu

'robić', więc druga część wyrazów: *złodziej*, *dobrodziej*, *czarodziej*, *kołodziej* stała się prawie przyrostkiem i naprawdę, używając wyrazu *złodziej*, myślimy od wieków już tylko o kradzieży, a w pierwotnym jego znaczeniu używamy wyrazu *złoczyńca* (JP VI, 130). W języku niemieckim takie drugie człony złożeń stały się istotnymi sufiksami np. *-heit*, *-keit*, *-lich*, gdyż nikt z mówiących dziś po niemiecku, nawet wśród ogółu wykształconych Niemców, nie wie, że były to niegdyś oddzielne wyrazy. Ale i w polskich wyżej wymienionych złozeniach końcowe *-dziej* znaczy to samo, co przyrostek *-nik* lub *-arz*, które również oznaczają wykonawcę czynności; *czarodziej* znaczy to samo, co *czarownik*, a *haflarza* możnaby nazwać **haftodziejem*.

§ 454. Mamy nadto szczególny typ złożeń, z tematem czasownikowym w pierwszej części, o których budowie była mowa na str. 121—127, §§ 317—325. Odbijają one od złożeń, któreśmy nazwali typem pierwotnym, przez to także, iż stosunek znaczeniowy ich członów jest inny; rzadko tutaj człon drugi można uznać za utożsamiający np. *palikije* — 'kije do palenia', *moczydoły* — 'doły do moczenia' (Inu). Zazwyczaj stosunek syntaktyczny pojmujemy tutaj w ten sposób, że człon drugi ukazuje się jako obiekt formy czasownikowej, zawartej w członie pierwszym; na formę tę zapatrują się powszechnie, jako na równoznaczną z formą rozkaznika, albo imiesłowu czynnego, a właściwie jest to tak, że człon ten ma formę zbliżoną do dawnej formy rozkaznika, a znaczenie imiesłowowe, np. przewisło *Kwasigroch* — (człowiek) 'kwaszący groch'. Typ ten Jacobi (Compositum und Nebensatz Bonn 1897) uważa za równie pierwotny, jak i typ z tematem imiennym w pierwszej części, dowodząc, że powstał on w zamierzchłej przeszłości, kiedy jeszcze temat czasownikowy był używany w tej funkcji, którą potem miała forma czasownikowa z przyrostkami (str. 48). To jednak przypuszczenie, jakkolwiek przez Jacobiego zręcznie uzasadnione, nie wydaje się prawdopodobnym i nie zostało przyjęte przez lingwistów, którzy od czasów Scaligera trzymają się zdania, że imię z czasownikiem z zasady nie tworzy złozenia.

§ 455. Przeciwno pierwotności czasownikowego charakteru pierwszego członu złożeń przemawia przedewszystkiem to, że początkowo, jak to uznał Schleicher i Osthoff, nie w temacie lub pierwiastku zaznaczała się różnica między imiennem a werbalnem jego znaczeniem, lecz zależała ona od tego, z czem ów temat się łączył:

jeśli z przyrostkami czyli końcówkami osobowemi, wtedy przybierał on znaczenie czasownikowe, jeśli z innymi przyrostkami, to miał charakter imienny. Otóż skoro drugi człon złożenia jest imieniem, mającem tę samą funkcję, co zwykły przyrostek w każdym imieniu, to oczywiście temat, stanowiący pierwszy człon złożenia, nie był czasownikiem w owych czasach, lecz imieniem: w *zna-my*, *wie-my* pierwiastki mają znaczenie czasownikowe, gdyż łączą się z końcówką osobową, ale w *zna-k*, *wiedz-a* też same pierwiastki zawierają w sobie pojęcie imienne, jako połączone z sufiksami imiennymi, przeto i w *Zna-mir*, stsl. *vě glasa* rdzenie musiały mieć pierwotne znaczenie imienne.

Powtórę typ złożenia z werbalnym członem pierwszym nie jest wspólny wszystkim grupom językowym arjoeuropejskim i w każdej z grup. gdzie takie złożenia występują, t. j. w grupie języków greckich, łacińsko-romańskich, germańskich, i słowiańskich, ma on formalne cechy swoiste, co wskazuje na to, że w każdej grupie powstał samoistnie i że wszędzie jest nowotworem.

Po trzecie ze względu na wzajemny stosunek członów typ ten nie jest jednolitym: obok wspomnianych wyżej form, jak *palikije*, *moczydoly*, w których normalny stosunek członów jest zachowany, w innych, i to daleko liczniejszych, zachodzi stosunek inny, np. *wiercpięta*, *cedziworek*, *liczykrupa*, gdzie człon drugi, syntaktycznie zależny od pierwszego, nie może być uważany za utożsamiający, lecz raczej ma funkcję członu odróżniającego. I sam fakt niejednorodności typu, i odwrócony porządek członów wskazuje, że zasada pierwotna uległa tu skrzywieniu, co mogło się dokonać pod wpływem czynników stosunkowo, późnych.

Wreszcie pomimo czasownikowej formy członu pierwszego nie rozumiemy go nigdy, jako osobowej formy czasownika, lecz raczej jako imiesłów, który przecież pod względem syntaktycznym ma funkcje przymiotnika, czyli imienia. A więc *liczykrupa* jest człowiekiem skąpym, liczącym krupy przeznaczone na posiłek, i tak samo *hulajgród*: pomimo że w pierwszej części stoi niewątpliwa forma rozkaźnika, jest to gród hulający, t. j. przenośny.

§ 456. Wobec tego wszystkiego z dotychczasowych teoryj najprawdopodobniejszą jest teoria Osthoffa, a raczej tylko jej główne założenie, że złożenia z czasownikowym tematem w pierwszej części są późniejszą modyfikacją pierwotnego typu z imiennym członem pierwszym (p. wyżej str. 121); błędnym jednakże jest jego pogląd,

że punktem wyjścia dla nich były złożenia z przypadkową formą w pierwszej części, czyli zrosty w rodzaju *Mścidrug*, gdzie w pierwszej części miał stać G. sg. dawnych rzeczownikowych tematów na *-i-* (w danym razie rzeczownika **mieść* — ‘zemsta’), identycznych z dawną formą rozkaźnika (*mści* — ‘mścij’), wskutek czego z biegiem czasu nastąpiło w umysłach ludzi mówiących fałszywe skwalifikowanie formy imiennej jako formy czasownikowej, co znów pociągnęło za sobą zmianę dawnego stosunku członów na inny; mianowicie znaczenie: ‘przyjaciel zemsty’ zmieniło się na ‘mszczący się za przyjaciela’.

Stwierdziłszy na str. 122, że między najstarszymi okazami tego typu, zachowanymi w imionach osobowych, zdarzają się dość liczne z członem pierwszym dziś, i zapewne też niegdyś, uważanym za twór z charakterem czasownikowym, który jednak przedstawia się jako pierwiastek, nie mający formy rozkaźnika np. *Przyby-woj*, *Naczę-sław*; obok nich są też liczne formy na *-i*, których nie możemy (ze względów wyżej przytoczonych) uznać za formę dopełniacza liczby pojedynczej, lecz raczej uważamy je za formy tematu czasownikowego: *Suli-sław*, *Wirci-żyr*, *Mąci-mir*.

Jakże mógł ten charakter czasownikowy tu powstać? Jeżeli przyjmiemy za Schleicherem i Osthoffem, że imienne lub czasownikowe znaczenie pierwiastków i tematów zależało od charakteru końcowego elementu słowotwórczego, to — jak już mówiliśmy — tutaj pierwiastki te i tematy musiały pierwotnie mieć znaczenie imienia. Zważywszy przytem, że imiona osobowe wchodzą do klasy złożzeń eksocentrycznych, możemy je tłumaczyć przypuszczalnie tak: *Zbrostław* — ‘sławę walki mający’ (jak *białogłowa* — ‘głowę białą mająca’); *Sieciech* — ‘uciechę siania mający’, *Mści-sław* — ‘sławę zemsty mający’. Nadszedł jednak moment, kiedy zaczęto pierwszy człon pojmować jako twór czasownikowy, a raczej imiesłowowy, i wtenczas tłumaczono sobie te imiona inaczej, mianowicie jako: ‘walczący o sławę’, ‘siejący uciechę’, ‘mszczący się dla sławy’ i t. d. Z czasem według tych wzorów tworzono nowe formacje, jak wymienione wyżej *liczykrupa*, *hulajgród*.

Dodajmy do tego, że forma czasownikowa ukazuje się też w tematach wyrazów prostych np. *mściciel*, *nosiciel*, *uczyciel* (p. str. 103) albo *bydło*, *szydło*, *mydło* (str. 48—50), gdzie również pierwotnie pień wyrazu występował w charakterze imienia (wykonawca zemsty, noszenia, uczenia; środek bytu, narzędzie szycia, środek do mycia),

dziś zaś w naszych oczach ma charakter czasownikowy ze względu na pokrewieństwo tych imion z czasownikami: *mścić się, nosić, uczyć, być, żyć, myć*. Przypuścić można, że nie było to bez pewnego wpływu na analogiczny proces zmiany charakteru pierwszej części wyrazów złożonych typu *Mścislaw*.

§ 457. Zaznaczyliśmy już, że w zakresie dwuczłonowych wyrażen syntaktycznych dzięki elipsie jednego z członów dokonało się przejście od dwuczłonowości do jednoczłonowości np. *statek* (parowy). Podobny proces zachodzi niekiedy w zakresie imion złożonych, ale w inny sposób: niema tu elipsy członu, lecz człon drugi, końcowy, traci swą wyrazistość znaczeniową dla przyczyn różnych, głównie zaś dlatego, że nie występuje nigdy jako wyraz samodzielny i nie ma krewniaków etymologicznych wśród wyrazów samodzielnych, np. *jastrząb*, albo związek etymologiczny między nim a wyrazami samodzielnymi został zatarty np. *niedźwiedź*, albo wreszcie z innych przyczyn człon utożsamiający utracił samoistość znaczeniową np. *wielkanoc*, bo wyraz ten dziś już nie oznacza 'nocy' lecz raczej 'dzień uroczysty', 'święto'. Wszystkie te i tym podobne złożenia w naszym umyśle kojarzą się bezpośrednio z całością danego wyobrażenia i przez to nabierają znaczenia wyrazów jednoczłonowych.

§ 458. Tenże proces znacznie częściej dokonywa się w zakresie wyrazów prostych, które właśnie dlatego za proste uważamy. Tu już trzeba szczególnie wyrazistego sufiksu, ażeby jego znaczenie narzucało się naszej uwadze, co bywa najczęściej wtedy, kiedy sufiks, jak *-ciel, -ca, -arz, -nik*, oznacza osobę działającą. Im szerszy jest zakres użycia przyrostku i im mniej w nim jest treści, tem mniej wyosabnia się on w naszej myśli, np. suf. żeńskich rzeczowników *-a*, albo nijakich *-o*: *ręka, lato*, które w naszych oczach są już tylko końcówkami mianownika. Co więcej, taki mało wyrazisty sufiks rzeczowników męskich, niegdyś *-o-*, potem *-z*, znikł zupełnie, a więc takie wyrazy, jak *las, rok*, stały się formalnie absolutnie jednoczłonowemi. Do tego dodajmy, że zatarała się też etymologia członu pierwszego, odróżniającego, t. j. już nie wiemy, jaką cechę on oznacza; co znaczyło **lēs-, rōk-, *pēs-* i inne? jaka w nich się kryje cecha dominująca? — nie wiemy. Dzięki tym okolicznościom wielka liczba imion przybrała charakter prostego symbolu językowego, skojarzonego na podstawie styczności bezpośrednio z pewnem pojęciem lub wyobrażeniem, stała się jego prostą, jednoczłonową nazwą.

§ 459. Zarazem jednak wyrazy te, jakkolwiek formalnie zachowały wyłącznie lub głównie tylko brzmienie członu odróżniającego, który był niegdyś symbolem cechy, mimo to nie stały się przymiotnikami, lecz zachowały charakter dawny rzeczownikowy, który właśnie wyrażał się niegdyś w owym dziś nie postrzeganym członie drugim, utożsamiającym, t. j. w przyrostku. Nie możemy tego inaczej pojąć, jak tylko przyjmując, że funkeja przyrostku, jako symbolu pojęcia rzeczy, została skumulowana, połączona razem z funkeją *phia*, i ona w tym wypadku ciągle jeszcze dominuje, nadając właśnie całemu wyrazowi charakter rzeczownika.

§ 460. Przymiotniki polskie, i w ogólności słowiańskie, pod pewnym względem przedstawiają przebieg rozwoju w kierunku odwrotnym: dziś mają one własne wyraziste końcówki: *dobr-y*, *dobr-a*, *dobr-e*, ale znaczenie przymiotników jest kontynuacją znaczenia pierwszego ich członu, odróżniającego, jako symbolu językowego, oznaczającego cechę. Pierwotnie przymiotniki pod względem zasad budowy, funkcji członów składowych, wreszcie fleksji nie różniły się wcale od rzeczowników. I dziś przymiotnik może mieć znaczenie rzeczownika np. *dobro*, *ubogi* (= żebrak), i odwrotnie, rzeczownik jako apozycja (dopowiedzenie) ma funkeję przymiotnika. Pierwotnie więc różnica między rzeczownikiem a przymiotnikiem musiała polegać na tem, że gdy w duszy mówiącego i słuchacza dominował człon utożsamiający, imię przez to samo zyskiwało charakter rzeczownika, w przeciwnym zaś razie, gdy dominował człon odróżniający, imię stawało się przymiotnikiem.

§ 461. Przypuszczamy, że na tej samej ogólnej zasadzie polegał pierwotny ustrój liczebników i zaimków, tam jednak trudniej odtworzyć prawdopodobny obraz dawnych stosunków ze względu na specjalne znaczeniowe właściwości członów. Przysłówki z pochodzenia swego są formami imiennymi, przeto żadnych szczególnych właściwości w swym ustroju nie mają, w znaczniejszej tylko mierze, niż imiona, stały się wyrazami jednoczłonowymi. Bez względu na jednoczłonowymi są przyimki, które francuski lingwista Michał Bréal wywodził z imion; natomiast spójniki wytworzyły się z partykuł emfatycznych (por. J. Łoś, O polskich partykułach i spójnikach w Sprawozdaniach Akad. Um. w Krakowie XII, nr. 6 r. 1907), które, jak i wykrzykniki, były od początku jednoczłonowymi twórami, wyrażającymi nie pojęcia, lecz stan uczuciowy człowieka.

§ 462. Pozostaje do wykazania, na czem się zasadza ustrój

czasownika, t. j. osobowych form czasownikowych. I tu także mamy ustrój dwuczłonowy: temat + końcówka osobowa, która właściwie jest przyrostkiem osobowym; dalsze podobieństwo z imionami polega na tem, że i w czasowniku przyrostek osobowy jest członem utożsamiającym, a temat — odróżniającym, jakkolwiek stosunek tych członów jest inny, niż w imieniu, co wyraźnie się zaznacza, gdy zestawimy np. rzeczownik *nosi ciel* i czasownik *nosi-(t)*; znaczenie obu tych tworów można sprowadzić do: 'ten, który nosi', a jednak mimo identyczności treści jest coś, co sprawia, że nie można zastąpić imienia przez czasownik, lub odwrotnie.

§ 463. Różnice między ustrojem imienia a czasownika są następujące: 1) członem utożsamiającym w czasowniku jest przyrostek, mający znaczenie zaimka osobowego; przeto wyraża on nietylko pojęcie rzeczowne, ale także stosunek względem osoby mówiącej (p. § 370); człon odróżniający wyraża nietylko cechę ale i czas ukazywania się tej cechy w stosunku do chwili mówienia (p. § 369); tymczasem człony składowe imienia obu stosunków tych nie wyrażają; 2) w czasowniku oba człony, t. j. odróżniający i utożsamiający, z jednakową siłą narzucają się naszej uwadze, wskutek czego dwuczłonowość całego wyrazu zaznacza się jasno, a forma osobowa czasownika tworzy zdanie, w którym przyrostek osobowy jest podmiotem, a pień czasownikowy — orzeczeniem.

§ 464. Mamy jednak i tutaj wyraźną dążność do jednoczłonowości, która bywa pozorną lub rzeczywistą. Pozorną wtenczas, kiedy przyrostek osobowy wskutek procesów fonetycznych znika, np. w 3 os. l. poj. *nosi zam*. **nosi-t*; rzeczywistą zaś wtedy, kiedy do formy osobowej dodajemy jeszcze zaimek osobowy, np. *ja noszę*, *on nosi*, (gdyż funkcja człona drugiego przenosi się na ów zaimek, a wskutek tego czasownik staje się jednym z członów dwuczłonowego wyrażenia syntaktycznego: *ty nosisz*, *on nosi*), a tem bardziej, gdy zamiast niewiele mówiącego zaimka 3 osoby stawiamy rzeczownik, na który przenosi się funkcja podmiotu. Ta jednoczłonowość jednak jest względną, gdyż czasownik, stawszy się jednoczłonowym, wchodzi zarazem w skład grupy dwuczłonowej z zaimkiem lub rzeczownikiem, który przejmuje na siebie funkcję podmiotu.

§ 465. Do dwu wyżej wymienionych w § 463 różnic między ustrojem imienia a czasownika należy dodać jeszcze jedną, a mianowicie tę, że czasownik w formie osobowej przedstawia zaokrągloną, niejako zamkniętą ze wszystkich stron granicami całość;

granice te można rozciągać lub kurczyć, ale zawsze zawierają one w sobie dostateczny zasób warunków, potrzebnych do uznania treści, zawartej w ich zakresie, za całość. Otóż to poczucie całości zależy od dostateczności naszej orientacji w czasie i przestrzeni. Mówiliśmy, że czasownikowy człon odróżniający zawiera w sobie wskazanie na czas istnienia cechy w stosunku do czasu mówienia, a człon utożsamiający daje także wskazania na stosunek, zachodzący między pojęciem osoby gramatycznej a jednostką mówiącą; orientacja tu przeto jest wszechstronną, gdyż czas i przestrzeń stanowią dwie zasadnicze formy myślenia, czyli dwie kategorie świadomości ludzkiej, i orientacja w ich obrębie wyczerpuje wszystkie dostępne nam środki orientacyjne.

§ 466. Ponieważ osobowa forma czasownika — jak to zaznaczyliśmy wyżej — składa się z orzeczenia i podmiotu, przeto jest zdaniem, i wszystkie jej cechy odnajdujemy w zdaniu, a więc i zdanie jest dwuczłonowe: każde, choćby najbardziej rozwinięte, dzieli zasób swych członów na grupę orzeczenia i grupę podmiotu. Ale i tutaj wytworzyła się dążność do jednoczłonowości w zdaniach tak zwanych bezpodmiotowych, rozważanie jednak tych spraw należy już do składni.

Zakończenie.

§ 467. Ostatnie rozdziały traktują o zmianach w zasobie wyrazowym języka polskiego, wywołanych przez różne czynniki, omówione we właściwych miejscach; tutaj chcemy jeszcze przytoczyć tych zmian zestawienie razem w treściwym zarysie.

Najważniejszym ogólnym objawem w tej dziedzinie jest stałe i ciągle wzrastanie liczby wyrazów, czemu jednakże towarzyszy jednoczesne ich znikanie w tej mierze, że zawsze przyrost jest większy, niż strata. Ten ruch w obu kierunkach dokonywa się tak, że powstają i znikają zarówno wyrazy, jako też i znaczenia, to jest pewna część wyrazów przyjmuje nowe znaczenie, lub traci dawne, np. wyraz *pióro* w średnich wiekach nie miał znaczenia 'styl', a dziś znowu *chytrość* już nie znaczy tego, co dawniej: prudentia, 'ostrożność'.

Główne przyczyny znikania wyrazów (lub znaczeń) są dwie: wychodzenie z obiegu powszechnego pewnych przestarzałych pojęć, oraz usuwanie z języka niepotrzebnych synonimów, zwłaszcza odosobnionych, nie mających podtrzymania w innych wyrazach

etymologicznie pokrewnych. Nadto w znacznej liczbie wychodzą z użycia wyrazy zapożyczone, których wprowadzenie do języka było nie koniecznością, lecz modą; ta znowu, dopóki istniała, przyczyniła się w pewnym stopniu do zarzucenia części wyrazów starszych, rodzimych, które już więcej nie wróciły do życia. Stare słowa bowiem niezawsze nam wystarczają, bo na rzeczy, których były wyrazicielami, inaczej z czasem się zapatrujemy, z innej strony je widzimy.

§ 468. Wprowadzanie nowych wyrazów (swojskich i obcych) oraz znaczeń do języka jest właśnie wynikiem przetwarzania się dawnych pojęć i rodzenia się nowych. Gdy te nowe pojęcia powstają w drodze naturalnej ewolucji na miejscu, wtedy najczęściej zadowolniamy się przenoszeniem jakiejś, już dawniej używanej nazwy na to nowe pojęcie, ale jeżeli coś nowego przychodzi do nas gotowe z zewnątrz, to zazwyczaj z tem nowem pojęciem przybywa do języka i obcy wyraz. Na częściowe scudoziemczenie słownika wpływali też ludzie obcego pochodzenia, posługujący się własnym językiem i osiedleni wśród otoczenia polskiego, także warunki szczególne np. służba w wojsku zaborczem, uczęszczanie do szkoły niepolskiej i t. d., a wreszcie nacisk obcych rządów i przez długie okresy czasu trwająca moda poddawanie się wpływowi obcym, co w nowszych czasach Fredro wyśmiał w „Cudoziemczyźnie“:

Przecie zimą czy latem, czy polem czy lasem
Miło angielską miłą przejechać się czasem.

§ 469. Różne kierunki i nastroje społeczne, panujące w pewnych okresach, odbijają się w zasobie wyrazów, wzbogacając go nowemi przyczynkami, co objawia się najpierw w indywidualnych językach przedewszystkiem wybitnych pisarzy, którzy znajdują świadomych naśladowców. Im później, tem wyraźniej zaznacza się ich walka z językiem, który pod ich piórem staje się coraz podatniejszym tworzywem do wyrażania nietylko pojęć, ale najsubtelniejszych odcieni uczuć, a najwালniejszym środkiem, prowadzącym do tego, jest tworzenie wyrazów pochodnych i przenoszenie znaczeń, niekiedy także wprowadzanie archaizmów, choć to ostatnie nie zawsze się szczęśliwie najnowszym naszym poetom udaje, gdyż np. ulubione dla nich wyrazy *chram* i *tucza* nigdy polskimi nie były, lecz żywcem je wzięto z języka rosyjskiego. Również przy tworzeniu swojskich wyrazów nowych samo poczucie językowe, nie poparte znajomością zasad słowotwórstwa, dość często zawodzi.

§ 470. Przenoszenie znaczeń, ich rozszerzanie lub zwężanie oraz rozciąganie na nowe zakresy pojęć ma ogromne znaczenie w dziejach rozwoju języka i szczególnie częste zastosowanie w poezji oraz w prozie artystycznej, gdzie powstają ciągle nowe metafory czyli przenośnie. Z punktu widzenia danej chwili, a nie historycznego, nie wszystko to, co wzięło początek z przeniesienia znaczenia, jest teraz metaforą. Prof. Szober w książce „Język polski. Wskazówki metodyczne do programu gimnazjum państwowego“, Warszawa 1923, str. 328—9 słusznie rozróżnia trzy stopnie rozwoju: na pierwszym stopniu mamy przeniesienie jakiegoś znaczenia podstawowego na inny przedmiot np. *twardy kamień* — *twarde serce*; tworzy się w ten sposób znaczenie przenośne, „naruszenie niesamodzielne, bo ściśle się łączy ze znaczeniem podstawowym, z którego przez skojarzenie wyrosło“. Stopień drugi zachodzi wtenczas, kiedy dokona się automatyzacja przebiegu skojarzeniowego, wskutek czego wyraz kojarzyć się zaczyna ze znaczeniem przenośnym bezpośrednio i otrzymuje w ten sposób drugie znaczenie podstawowe, czyli jego znaczenie przenośne staje się drugim podstawowym. np. *wesele* pierwotnie miało znaczenie podstawowe ‘radość’, obecnie zaś ma i drugie ‘zabawy w domu rodziców panny młodej’, którego już za metaforyczne nie uznajemy. Trzeci stopień zachodzi wtenczas, kiedy pierwotne znaczenie podstawowe wychodzi z użycia, a pozostaje tylko drugie, niegdyś przenośne, teraz jedyne podstawowe, nowe, np. *szczyt* — niegdyś ‘tarcza’, dziś ‘wierzchołek’. Prof. Szober nazywa to zmianą znaczenia wyrazu.

Jako poboczny wynik przenoszenia znaczeń, powstaje ich konkretyzacja, lub — co bywa częściej — nadawanie im charakteru oderwanego, abstrakcyjnego, a także niekiedy ich meljoryzacja, częściej pejoryzacja, czyli według wyrażenia popularnego uszlachetnienie lub przeciwnie, spodlenie w różnych stopniach. Jeżeli jeszcze dodamy to, co powiedzieliśmy o uczuciowej stronie znaczenia i różnych form wyrazów oraz o muzyczno dźwiękowej ich stronie (tak zwana nietrafnie i niesłusznie onomatopoja), dojdziemy do przekonania, że język polski, jako środek do wypowiedzania naszych myśli i uczuć żadnemu językowi innemu nie ustępuje.

Nabywamy go w dzieciństwie, opanowujemy przez ciągle jego używanie, doskonalimy go przez obcowanie z ludźmi władającymi nim wybornie, przez czytanie autorów współczesnych i dawniejszych, a pogłębiaamy jego znajomość przez przyswojenie sobie teo-

retycznych wiadomości o jego naturze, budowie, właściwościach i historycznym rozwoju.

Dla wielu z nas to wystarcza; bywają jednak potrzeby wyższe, które stawiają nam większe wymagania. Można tu uciec się do porównania pracy rzemieślnika i artysty: dla pierwszego dość jest, gdy technikę swego rzemiosła opanuje w tym stopniu, że pracę swoją wykonywa prawie automatycznie; artyście jednak tego jeszcze za mało, gdyż każda istotna twórczość wymaga także świadomych usiłowań, mających na celu przewyciężenie technicznych trudności niezwykłych, które towarzyszą dążeniu do postępu w każdej dziedzinie ducha. Stąd i na gruncie posługiwania się językiem muszą się czynności automatyczne przeplatać z okresami dysautomatyzacji, jak to wykazał J. Rozwadowski w artykule: Zjawisko dysautomatyzacji i tendencja energii psychicznej (Kwartalnik Filozoficzny wydawany pod redakcją W. Heinricha w Krakowie, 1922, I, 19—37). Czytamy tam, że automatyzacja z czasem przechodzi w hiperautomatyzację, której cechą jest zupełny zanik pierwiastku uczuciowego, a natomiast dysautomatyzacja polega na wprowadzeniu tego elementu na nowo. Uznanie, czy choćby poczucie potrzeby tego wskrzeszenia strony uczuciowej w tworach językowych jest niewątpliwie czynnikiem bardzo ważnym, ale może nie jedynym.

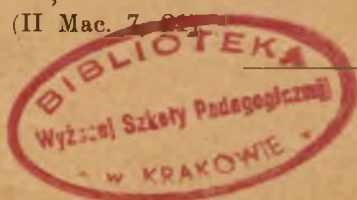
Zwłaszcza tam, gdzie mamy do czynienia z pojęciami wyższego rzędu: filozoficznymi, religijnymi, moralnymi, społecznymi i wogóle naukowymi. gdy myśl nasza pracuje nad wyjaśnieniem częstokroć bardzo zawiłych zagadnień, zautomatyzowane posługiwanie się językiem naraziłoby nas na ciągle nieporozumienia z czytelnikiem lub słuchaczem, jak to bywa również niekiedy w różnych ciężkich sytuacjach życiowych, w których los nasz lub bliźnich naszych zależy od ścisłości i jasności naszych zeznań: tam i tutaj jesteśmy zmuszeni ważyć każde słówko z całą świadomością.

W dziedzinie wyższej twórczości intelektualnej, a nawet tam, gdzie nie tworzymy sami, lecz tylko przebieg i wyniki cudzej twórczości uprzystępniamy innym, obowiązuje nas świadome zdawanie sobie sprawy z nastroczających się przy tem trudności. A te bywają wielkie. bo jeśli nawet pominiemy braki naszego słownictwa naukowego, które niekiedy dopełniać nam przychodzi, to nawet przy używaniu terminów znanych i utartych czyha na nas niebezpieczeństwo tem większe, że ukryte; owe terminy bowiem łatwo mogą być fałszywie rozumiane dlatego właśnie, że ich oddawna używano nieraz

w innem niż dziś znaczeniu. Wyrazy abstrakcyjne mają mnóstwo odcieni znaczeń, na co w mowie codziennej mało zwracamy uwagi, choć i tu często wielkie szkody z tej przyczyny ponosimy.

O niedostatkach naszych w tej dziedzinie pisze O. Jacek Woroniecki w pracy p. t. *Okolo kultu mowy ojczystej*. Lwów—Warszawa 1925 (wydanie Książnicy-Atlasu), zwłaszcza w rozdziałach: *Język polski na usługach nauki polskiej*, i: *Tendencje filozoficzne w nauczaniu stylistyki*. Autor między innymi zaznacza, że nauka polska, to znaczy świat uczonych, nie docenia na ogół potrzeby doskonałego władania mową ojczystą i że z tego powodu prace naukowe naszych badaczy posiadają stosunkowo niewielką zdolność promieniowania na własne społeczeństwo. Dotyka dalej niedostatków naszej terminologii w różnych dziedzinach życia duchowego, wykazując na przykładach jej nieścisłość. Co więcej, zarzuca tym, których zadaniem jest nauczanie mowy ojczystej, że są na błędnej drodze, gdyż zwracają wyłączną uwagę na uczuciową stronę tworców językowych. „Sentymentalizm — pisze on — bardzo ujemnie wpłynął na ścisłość językową w sposobie wyrażania się o podstawowych zjawiskach życia psychicznego, moralnego lub społecznego, a za fałszywymi i nieścisłymi terminami szły, jak zawsze, fałszywe pojęcia, paczące z gruntu podstawowe zasady postępowania i osłabiające w naszej psychice wszelkie sprężyny czynu... Tak więc jedni całe nasze życie moralne mierzą miarą wartości uczuciowych... inni — a tych jest legion — w życiu religijnem przypisują uczuciom pierwszą, a nieraz nawet wyłączną rolę; inni w sztuce nie dostrzegają głębszych umysłowych czynników... inni wreszcie i w życiu społecznym wysuwają na pierwszy plan działalność pierwiastków uczuciowych... Rekord należy tu jednak drowi Pręgowskiemu, który odkrył u nas jakieś uczucia logiczne!“ Temu powinno zapobiec racjonalne nauczanie języka ojczystego.

Szkoda, że O. Woroniecki ograniczył się do krytyki stanu obecnego, nie dając wskazówek, jakimi drogami i środkami poloniści powinni pracować nad wykształceniem sprawności językowej młodych pokoleń tak, aby to się dobroczynnie odbiło aż na charakterze ich poglądów filozoficznych; poruszył on jednak wiele myśli, zasługujących na wszechstronne rozpatrzenie przez językoznawców pod hasłem, które autor obrał za motto swej książki: *Voce patria fortiter* (II Mac. 7, 34).

WYKAZ WYRAZÓW POLSKICH.

- a 135, 259.
 a! 137.
 a wiem 248.
 abdykacja 148.
 abjuracja 148.
 ablucja 148.
 abrewjacja 148.
 abrys 148.
 absolutny 200.
 abszyt 148.
 aby 136.
 abzac 148.
 ach 137.
 acz 135, 136.
 aczkoli 136.
 ac 136, 187.
 Adamczyca 71.
 adamita 147.
 Adas 100.
 adres 148.
 adukacja 16.
 adwent 148.
 adwersarz 197.
 adwokat v. adukacja.
 afrycki 85.
 afrykański 85.
 ażażant 148.
 akceptacja 199.
 agrestniak 66.
 akolit 147.
 akolita 147.
 akredytować 199.
 akrostych 148.
 akt 148
 alabastr 148.
 alba 210.
 albo 136.
 albowiem 129.
 alchimista 55.
 ale 136.
 alea 148.
 aleksandryński 85.
 aliż 136, 187.
 alize 136.
 aljans 148.
 alkierz 196.
 alkoholizm 41.
 alkowa 148.
 Alpy 155.
 alszband 148, v. alźbant.
 altana 149, 252.
 altysta 147.
 alźbant 197, v. alszband.
 alun 148.
 amalgamat 148.
 amant 55.
 ambicja 198.
 ambona 149, 251.
 amfibja 148.
 amfiteatr 148.
 amonjak 148.
 amory 198.
 ampuła 251.
 anabaptysta 147.
 anachoreta 147
 anarchja 199.
 Angielka 75, 80.
 angiol 47.
 Anglija 16.
 Anglik 67.
 animusz 95, 201.
 aniol v. angiol.
 annaty 158.
 ano 136.
 anszlak 197.
 antaba 148.
 Antek 82
 antependja 148.
 antjocheński v. antyo-
 cheński.
 antyk 148.
 antykamera 198.
 antyocheński 85.
 antypatja 199.
 aparat 199.
 apelacyjny 31.
 apotekarz 43.
 apotekarzow 24.
 appelgrow 195.
 aprobat 148.
 apteka 148.
 aptekarz v. apotekarz.
 aptekarzowy v. apoteka-
 rzow.
 Arabczyk 69.
 archa 197.
 architekt 11—12.
 architektka 11.
 arcybiskupia 16.
 areszt 148.
 argument 148, 198, 209.
 Arkadejczyk 69.
 Arkadyjczyk 69.
 artysta 147.
 artyzm 41.
 asesor 43.
 astrolabja 148.
 ateista 147.
 audjencja 199.
 Augustyniaczę 104.
 automobilizm 41.
 awa 138.
 awo 138.
 aza 136.
 azali 136.
 azard 199.
 azardować 199.
 azot 156.
 aż 136.
 aże 136.
 ba 138.
 baba 10, 231, 237.
 babi 17.
 babigórcy 116.
 babikrówka 116.
 babimór 128.
 Babimór 128.
 babina 35.

- babka 80.
 Baboszewo 177.
 babskie 85.
 babsko 85, 259.
 babstel 143.
 babsztyl 143.
 babula 48.
 babus 143.
 bachmat 149, 254.
 bachur 44.
 baczliwość 99.
 bać się 112, 186.
 badacz 64.
 badać 109.
 badawija 254.
 Badenianka 77.
 badyl 48, 252.
 bagnięcia 16.
 bagnisko 88.
 bagnisty 55.
 bajacz 212.
 bajać 172.
 bajda 61.
 bajęda 61.
 bajka 76.
 bakalja 156.
 bakalje 156.
 bakheczny 31.
 baki 158.
 bakuła 147.
 bale 138.
 baleczka 80.
 balka 80.
 (u) Balka 179.
 balustrata 198.
 bańczany 32.
 Bałkany 155.
 bałwan 231.
 bałwochwalca 118, 145.
 Banawa 20.
 bandytyzm 41.
 bankarz 195.
 bannita 55.
 bańka 73, 75.
 bańkarz 42.
 baran 37, 149, 150, 185,
 231—232, 257, v. barany.
 baranczek 81.
 baranek 80.
 baraniec 89.
 baranina 36.
 Baranow 24.
 barany 158.
 baraniecy 12, 17.
 baró 8, 176.
 barłóg 91, 148.
 barnabita 147.
 baroróg 118.
 barszcz 232.
 barta 71.
 bartnik 8.
 Bartniki 178.
 bartny 8.
 bartodziej 116.
 Bartyczczyna 35.
 barwa 20, 236, 259.
 barwica 70.
 barwić 172.
 barwierz 43.
 basalyk 197.
 Basia 100.
 basista 147.
 basy 158.
 baślwy 23.
 baśń 98.
 batóg 91.
 Bawarczyk 69.
 bawej 138.
 bawialnia 34.
 bawić 172.
 bawołowina 213.
 bawołowy 24.
 bażant 55.
 bądź 137, 248.
 bądźcobądź 128.
 bąk 150, 151; strzelać
 bąki 261.
 Bealtarsk 117.
 bechtyr 197.
 Bedigostius 124.
 bednarz 42, 195.
 beffer 196.
 begel 195.
 bek 62, 263.
 bekas 150.
 beknać 247.
 beksa 92, 147.
 belbas 93.
 belk 11.
 Benawa 20.
 bernardynka 77.
 Beskid 176.
 bestja 198.
 bestwić kogo 213.
 bez 134, 250.
 bezdenko 213.
 bezkost 131.
 bezkunsztny 28.
 bezmała 133.
 bezmężna 213.
 bezroźnie 216.
 bezwiństwo 56.
 bęben 5, 224.
 bębemek: podbijać bę-
 benka 211.
 bębenica 71.
 bębenista 55, 147.
 bębennik 68.
 bęc 137, 263.
 będę, będziesz 107; bądź
 zdrów 164; v. bądź.
 biada 137, 229.
 białutki 260.
 Biała 178.
 biała głowa 117, 267.
 białasy 25, 93.
 Białe brzegi 117.
 białek 11, 142.
 białka 76, 237.
 białko 11, 142.
 białmech 128.
 białogłowa 113, 114, 117,
 126, 267—268, 269, 272.
 białogłowski 117.
 Białobrzegi 117, 269.
 białobrzegi 117.
 białorzyt 120.
 Białotarsk 117.
 białowas 269.
 Białowieżycy 59.
 białpuch 128.
 Białtarsk 85.
 biały 258, 259; v. biała
 głowa, Białe brzegi.
 Białystok 128.
 bicie 155, 206.
 bicz 12, 62.
 biczowanie 14.
 biczowytrząsk 214.
 biczyk 67.
 biczysko 89.
 bić 107, 168, 171, 246; biję
 107, 108; bił 45.
 biec 169, 170, 171; biegnę,
 biegniesz 108.
 bieda 221.
 biedak 64.
 biedniatko 81.
 biednik 67.
 biednota 53.
 biedny 259.
 biedota 53.
 biedra 142.
 biedronka 151.
 biedzić 58, 206, 246.
 biedzić się 206, 246.
 bieg 10, 120, 227.
 biegać 171.
 biegarz 42.
 Biegas 93.
 Biegun 38, 232.
 biegunka 83.
 biegus 93.
 biel 97, 237.
 bielach 94.
 bielak 65.

- bieleć 172; bieleję 112.
 bielidło 49.
 bielizna 37, 158.
 bielmo 40.
 bielon 38.
 Bielsko 85.
 bieluczki 82.
 bielun 38.
 biernia 33.
 bierzmo 40.
 bierzmować 194.
 bierzmowanie 40.
 bies 92.
 biesiadować 111.
 Bieszczad 176.
 bieżać 112; bieżysz 113;
 w cwał bieżać do
 zgonu swego 212.
 bieżenie 14.
 bigos 193.
 bijać 109, 171.
 bijak 65.
 biłatyka 67.
 bik 62.
 bika 12, 62, 186.
 bindarz 193.
 biodra 41, 142.
 biodro 41, 142.
 birkut 150.
 birzwno 40.
 birzwnowanie 40.
 biskup 251.
 biskupia 16.
 Biskupice 179.
 Biskupicy 59.
 bitunk 195.
 bitwa 55.
 bizantyński 84.
 blach 148.
 blacha 148.
 blachownik 69.
 blachowy 24.
 blaskaty 195.
 blaskooki 195.
 blaszanny 32.
 blazgoń 38.
 błednieć 166.
 bleja 151.
 blekot 53.
 blekotliwie 22.
 blekotny 212.
 blikawy 21.
 blisko 250.
 blizna 25, 37.
 bliznek 76, 80.
 Blizuta 53.
 bliźni 17, 34.
 bliźniak 65, 66.
 bliźnieczech 80.
 bliźnięta 104.
 bliźni 34.
 bliźniec 89.
 bluźnić: bluźniono 14.
 bluźnienie 14.
 bluźnierz 43.
 błagalnik 212.
 błahy 197.
 błazen 11.
 błazeńskie 85.
 błazno 11.
 błażnica 71.
 błażniwy 21.
 błocisty 54.
 błocko 79.
 błogosławić 120, 194.
 błogosławięszy 105.
 błonina 35.
 błotniczka 151.
 błotnisty 55.
 błoto 50, 206.
 błyskać 171.
 błyskanie 14.
 błyskawica 72.
 błyskot 53.
 błyskotka 53.
 błyskotliwy 23.
 błysnąć 171, 252.
 błyszczyć 112, 171.
 bo 135.
 bochniec 89.
 bocian 150.
 bociem 137.
 bodacz 64.
 bodaj 129.
 (wól) bodliwy 22.
 Bodzęta 146.
 bogacie 212.
 bogacki 86.
 bogacz 65, 75.
 Bogarodzica 128.
 bogaty 51.
 Bogdanowo 24.
 bogini 39.
 boginka 73, 74.
 bogobojny 120.
 Bogolomia 115.
 bogomodlca 145.
 Bogoryja 115.
 Bogucin 177.
 Bogumiłow 24.
 Bogurodzica 59, 71, 128,
 194.
 Bogusław 113.
 Bogusz 93.
 Bogusza 146.
 Boguszyn 36.
 Boguszyno 36.
 Boguta 146.
 boisko 88.
 Bojan 32.
 bojarzyn 34, 185—186.
 bojarzynie 34.
 bojazny 25.
 bojaźliwy 22, 23.
 bojaźń 98.
 bojewisko 88.
 bojowisko 88.
 bojownik 69.
 bojowny 28.
 bojowy 24.
 bok 152.
 bokłag 197.
 bokobrody 158.
 bolączka 76.
 Bolech 93.
 boleć, boleję 112.
 Bolek 82.
 bolenie 14.
 Bolesław 10.
 Bolesta 146.
 Boles 100.
 Bolesćino 36.
 boleś 100.
 Bononczyk 69.
 bonzy 212.
 Borkowic 58.
 Borosław 125.
 borowiak 66.
 borowina 35.
 borowisko 88.
 borówczak 66.
 Boruta 54, 146.
 Borutka 77.
 Boryja 119.
 Borzęta 55.
 Borzysław 123, 125.
 boski 84.
 Boski 86.
 botnik 68.
 bowiem 129, 137, 248.
 Bozdziechowo siedlisko
 179.
 Bożastopka 116.
 bożek 73, 80.
 bożę: bożęta 218.
 bożstwo 205.
 boży 17.
 bożyć 57.
 Bożystopka 116.
 bożyszczce 87.
 bożyszczę 104.
 bóbr 150, 196.
 Bóg 194; gdzie Pana Boga
 niema 251.
 bóstwo v. bożstwo.
 bracia 46, 157.
 bracianek 76.

- bracieniec 89.
 braciszek 82.
 brać 2, 108, 165, 172, 173; bioreę 10, 107; bierzesz 107; biorący, bioręcy 18.
 brakarz (pieniędzy) 42.
 Bralicy 59.
 bransoletka 252.
 brat 229; v. bracia, bratr.
 bratanek 76, 80.
 bratanka 80.
 braterstwo 56.
 bratni 34.
 bratowa 24.
 bratr 103.
 Brazylijczyk 69.
 bretfanna 195.
 brew G. sg. brwi 102.
 brewerję 16.
 brnąć 166, 172.
 broczyć 212.
 brodacica 71.
 brodacz 65.
 brodafjasz 95.
 brodawczyk 67.
 brodawka 83.
 brodawkaty 51.
 brodzić 166, 172.
 Brodzisław 123.
 brodziszczę 87.
 brojenie 14.
 brona 175.
 bronieć 172, 247.
 Bronisz 95.
 bronowłok 254.
 broń 97, 189.
 brotwanna 195.
 browar 252.
 brózda 61, 175.
 brr 137.
 brud 159.
 brudas 93.
 brukać 172.
 brukiew 102.
 brukowe 158.
 brunatny 27.
 bruń 97.
 brwisty 54.
 bryś 100.
 brząkać 171.
 brząkała 46.
 brzdąk 204.
 brzdęk 137.
 brzechwa 20, 186.
 brzemienna 26.
 brzemię 102.
 brzeszczot 52.
 Brzeziesk 85.
 brzezina 35.
 brzeźniak 65.
 brzeźdzenie 14, 184, 189.
 brzeźysty 207.
 brzęczeć 171.
 brzęk 62.
 brzęk 137, 263.
 brzękadło 49.
 brzęknać 171.
 Brzęnięta 55.
 brzmieć 62, 172.
 brzmienie 14.
 brznieć 62.
 brzoskiew 102.
 Brzozogaj 117, 118.
 Brzozow gaj 117.
 brzozowy 24.
 Brzozowy gaj 118.
 Brzozowygaj 117.
 Brzóska 48.
 brzuch 11, 142, 225, 257.
 brzuchaty 51.
 brzuch 11, 142.
 brzuchomówca 269.
 brzydkość 99.
 brzydliwy 22, 23.
 brzydnać 172.
 brzytwa 55.
 brzytwiane (ostrze) 207.
 buch 263.
 bucie się 186.
 bucik 67.
 buczyna 35.
 Budkow 24.
 (na) budniu 119.
 budny dzień 119.
 budownicka (nauka) 195.
 budownictwo 155.
 budowniczy 17.
 budownik 69.
 budulec 90.
 budzić 112, 172.
 Budzisz 95.
 Budziwojowice 123.
 Bugaj 119.
 bujać 108.
 bujda 61.
 bujny 242.
 bukiew 102.
 bukłak 197.
 bukowian 31.
 bukowina 35.
 bukwa 20.
 bukwica 70.
 buława 20.
 bum 263.
 huntnik 68.
 hurak 64.
 burczeć 171.
 burek 221.
 burgrabia 147.
 burknać 171.
 burkowa (ulica) 195.
 burmistrzostwo 56.
 burmistrzostwo 56.
 burzyć 172.
 buta 50.
 butliwy 23.
 butność 99.
 butny 27.
 bużanie 39.
 Bużesk 85.
 by 136.
 być 171, 248, 273; byłem 128; v. będą, jest, są.
 Bydgosz 124.
 bydłak 65, 66, 259.
 bydłatko 81.
 bydlenie 14.
 bydł 104, 227, 259.
 bydliciel 103.
 bydlic 186.
 bydło 49, 149, 156, 185, 227, 272.
 byk 149, 235.
 byklinek 195.
 byle 71, 136.
 bylica 71.
 Bystron 38.
 bystroplynny 215.
 bystry 41.
 bytność 99.
 bytny 27.
 bywać 110, 171.
 bywalec 90.
 bzdega 92. †
 bzducha 94.
 bzdura 44.
 bzdyk 66.
 bzdyś 100.
 bzowy 24.
 bzdziel 47, 92.
 cacany 25.
 cacko 79.
 cale 212.
 całkowicie 54.
 całkowity 54.
 całować 111, 172.
 całować się 163.
 całowicie 54.
 całun 39.
 cały 45.
 cana 25.
 cap 137.
 cca 12.
 cechmistrzostwo 195.
 cedziworek 271.

- cegielny 26.
 ceglany 32.
 cena 25.
 cenić 195.
 centnar 42, v. cętnar.
 cenzura 199.
 cep 175, cepy 158.
 ceregiele 47.
 cerkiew 102, 184, 194.
 cerkwiszcze 87.
 certować się 199.
 cesarkini 39.
 cesarz 43.
 cesarzewic 58.
 cesarzewicz 58.
 cesarzówna 26.
 cętnar 195, v. centnar.
 chabina 34, 191.
 chabry 41, 186.
 chadzać 171.
 chałastra 44.
 chałupa 61, 254.
 chałupować 209.
 cham 229.
 chamciusz 100.
 chamuła 48.
 chamuś 100.
 charchała 46.
 charcica 71, 150.
 charpęć 99.
 chart 150.
 chata 254.
 chaśba 61, 186, 189.
 chaśnik 186.
 chcenie v. chcienie.
 chcieć 248; chcę, chcesz
 108; chciano 14.
 chcienie 14.
 chciu! 138.
 chciwość 211.
 cheiwy 22.
 chechot 52.
 chechotacz 64.
 chełmiński 84.
 chełmiński 84.
 chelpa 11.
 chelpiciel 103.
 chelpliwy 23.
 cherchel 47.
 chędogi 91.
 chętność 99.
 chętny 26, 242.
 Chilijczyk 69.
 chimeryczny 199.
 Chin 155.
 Chińczyk 69.
 chleb 160, 193; chleb to
 święty 212.
 chlebak 64.
 chlebnica 72.
 chlebny 26.
 chlebojedźca 145.
 chlebowy 24.
 chleburad 212.
 chlew 237; świni chlew
 195.
 chłodny 259.
 chłonać 172.
 chłop 61, 229, 239, 256.
 chłopaczek 82.
 chłopak 5, 64, 66, 259.
 chłopaszek 82.
 Chłopczę 104.
 chłopczyzna 35, 146, 259.
 chłopczyszcze 87.
 chłopiaszek 82.
 chłopiąteczko 81.
 chłopiątko 81, 142.
 chłopiec 89, 259; chło-
 piec stajenny 267.
 chłopię 104, 142.
 chłopięcina 35.
 chłopina 146, 259.
 chłopisko 85, 142.
 chłopiszczcze 87.
 chłopka 77.
 chłopobyk 214.
 chłopowie 58.
 chłopskie 85.
 chłopsko 85.
 chłopstwo 157.
 chłoptas 93.
 chłopuś 100.
 chłopyś 100.
 chmara 44.
 chmięst 51.
 chmura 44.
 chmurawa 20.
 chmurawy 21.
 chmurzyć 172.
 chobot 52.
 chochoł 47.
 chochołek 80.
 chocia 137.
 chociaż 137.
 choć 137.
 chodak 64.
 Chodkiewicz 58.
 chodnik 68, 207.
 chodza 12.
 chodzić 167, 171, 246.
 chodzik 63.
 chodziwy (koń) 21.
 chodziwać: chodzi-
 wała 114.
 ehoma 35.
 choinczyzna 35.
 cholewa 23.
 Cholewczę 104.
 chomał 143.
 chomato 55, 142.
 chomik 67.
 chomla 195.
 choracjusz 95.
 Chorabała 46.
 chorągiew 102, 234.
 chorąże 15.
 chorąży 15, 17.
 chorąży 57.
 choroba 8, 62.
 chorzuchny 25.
 chować 246.
 chowadlnica 72.
 chowały 46.
 chrabaszcz 151, 252.
 chrachała 46.
 chram 277—278.
 chrapała 46.
 chrapęć 99.
 chrapawisko 213.
 chrapliwy 22.
 chrapota 53.
 chraść 57, 156.
 Chreptowicz 58.
 chrobak 63.
 chrobot 52, 263.
 chrobry 41, 186.
 chromota 53, 158, 227,
 229.
 chromy 257.
 chropawy 258.
 chropowaty 258, 259.
 chrost 227.
 chrościel 47.
 chroślina 36.
 chróst v. chrost.
 chróstowy 24.
 chrystjanin 223.
 chrystjanizm 41.
 chrzan 195.
 chrząszcz 57, 151.
 chrzbiec 51.
 chrzyciny 156.
 chrzept 51.
 chzesnomatka 268.
 chrzest 194.
 chrześcijanin 223.
 chrześcijanka 77.
 chrześcijański 84.
 chrześka 81.
 chrześłowaty 51.
 chrzybiet 51.
 chryzypota 53.
 chudas 93.
 chuderlawy 21.
 chudeusz 95.
 chudnąć 172.

- chudoba 8, 62.
 chudziak 65.
 chudziątko 81.
 chudzina 35, 146.
 chusta 51.
 chustka 227; chustka
 do nosa 257.
 Chwacimiech 123.
 chwalcia 146.
 Chwałęta 55.
 Chwałibogowo 123, 124.
 chwalicielka 77.
 chwalić 112, 172.
 chwała 160, 234.
 chwalać 166.
 chwatki 215.
 chwać 172.
 chwilka 81.
 chwost 216.
 chwycić 166, 172.
 chwytać 166, 172.
 chyba 11, 135.
 chybiać 172, 246.
 chybić 172.
 chychot 52, 263.
 chytroszki 82.
 chytrosć 227, 237, 276.
 chytry 41.
 chytrzeć 89.
 chyż 148.
 chyża 148, 194.
 ciało 43, 105.
 ciarach 46, 94.
 ciasność 99.
 ciasny 25.
 ciasto 50, 160.
 ciastoch 94.
 ciąć 172.
 ciądza 11.
 ciągać 171.
 ciągadło 49, 195.
 ciągnąć 171; ciągnij 7.
 cichutko 260.
 cichy 258.
 Ciechoem 37.
 Ciechosław 125.
 Ciechuta 54.
 ciecierza 12.
 cieciorka 150.
 ciek 9.
 ciekawy 242.
 cielak 66, 259.
 ci-lec 89, 185.
 ciesiesństwo 56.
 ciesesny 26.
 cielestny 26.
 ciele 104, 142, 251, 257,
 259.
 cielećcina 36.
 cielećna (krowa) 26.
 cielny 26.
 cieluch 94.
 ciem 137.
 ciemierzyca 71.
 ciemię 102.
 ciemięga 92. †
 ciemiężca 146. †
 ciemnica 72.
 ciemnieć 112.
 ciemność 258.
 ciemnowłosy 10.
 ciemny 258.
 cienisty 55.
 cieniuchny 25.
 cienki 62, v. cieńszy.
 cienkość 99.
 cienkusz 95.
 cień 141.
 cieńczeć: cieńczeje 112.
 cieńszy 62, 105.
 cieplica 72.
 ciepły 45, 258, 259.
 cierlica 71.
 cierniewisko 88.
 cierniowy 24.
 ciernisko 88.
 cierń v. cierznie.
 cierpieć 112, 245.
 cierpiedliwość v. cir-
 piediliwość.
 cierpiętlivy v. cirpię-
 tlivy.
 Cierpiętor 124.
 cierpki 62.
 cierplivy v. cirplivy,
 cirzplivy.
 ciesielski 84.
 Cieszęta 55.
 Cieszmir 124.
 cieszyć 172.
 Cieszygor 123, 125.
 Cieszymysł 123, 124, 125.
 cieść 98, 141, 183.
 cieśla 47.
 cieślic 57.
 cieślica 72.
 cietrzew 6, 150.
 cięciwa 21.
 ciężar 41.
 ciężki 62, 74, 75.
 cigędź 100.
 Cińciała 46.
 cios 10.
 ciosać 172.
 ciosna 25.
 ciotczanek 76.
 ciotczany 32.
 cioteczony 38.
 ciotczyn 36.
 cioteczny 29.
 ciotka 6, 80.
 ciotuchna 25.
 ciotula 48.
 cirpiedliwość 99.
 cirpiętlivy 23.
 cirplivy 22.
 cirzplivy 23.
 cierznie 13, 14.
 ciskać 172.
 ciskawka 83.
 cisnąć 172.
 cisowy 24.
 ciszczba 61.
 ciura 147.
 ciżba 61.
 cklivy 23.
 cność v. czsność.
 cnota v. czsnota.
 cnotliwy 22.
 cny 26.
 co 161, 162.
 co? 162.
 cog 195.
 coś 130.
 córa 103.
 córka 80.
 córuchna 25.
 corusia 100.
 corus 100.
 cud 11, 142.
 cudak 64.
 cudo 11, 105, 142.
 cudotwór 268.
 cudowny 28.
 cudzokrain 120.
 cudzołostwo 120.
 cudzołożca 90, 120, 145.
 cudzołożnica 120.
 cudzołożnik 120.
 cudzomil 215.
 cudzoziemca 90, 145.
 cudzoziemiec 89, 120.
 cudzy 13.
 cudzysłów 10.
 cukier: cukru! 262.
 cukiernik 8.
 cukrownia 34.
 cwylich 195.
 cyczasek 82.
 cycaty 51.
 cycek 80.
 cygarniczka 252.
 cymbałownik 69, 207.
 cymbulec 195.
 cytrysta 55.
 czaban 37.
 czaczko 79.

- Czajęta 55.
 czajka 151.
 czapiczka 81.
 czapinos 128.
 czapka 80.
 czapla 151.
 czar 159, 234, v. czary.
 czarcia 16.
 czarnawy 20.
 czarnoksiężstwo 56.
 czarnoksiężnik 68.
 Czarnolas 113, 114, 117,
 269.
 czarność 258.
 Czarnota 54.
 czarnozieme 268.
 czarnucha 94.
 czarny 25, 241, 258.
 Czarny las 117.
 czarodziej 115, 268—
 269, 270.
 czarotłum 214.
 czarownica 71.
 czarownik 69, 270.
 czarowny 243.
 czart v. czarcia.
 Czartoryja 115.
 czary 158.
 czas 92, 160, 205, 206.
 czasem 133.
 czasogusłnik 117.
 czaszka 233—234.
 czciciel 103.
 czcić 103.
 czcionka 76.
 Czechowicz 58.
 Czechy 155.
 czeczotka 151.
 czeczuga 92, 151.
 czelada 144.
 czeladka 144.
 czeladnice 72.
 czeladź 97, 100, 144,
 157.
 czelusć 100, 141.
 czepiec 89.
 czepiennik 68.
 czepliki 67.
 czereda 197.
 czeremcha 93, 197.
 czerep 197.
 czereśnia 33, 197.
 czernidło v. czyrnidło.
 czernieć 112.
 czerni 97, 157.
 czerpać 172.
 czerpak 63.
 czerstwy v. czyrstwy.
 czerw 151.
 czerwiec 183, v. czyr-
 wiec.
 czerwieniec : czerwie-
 nieję 112.
 czerwien 97.
 czerwiony 197.
 czerwonasy 212.
 czerwony 38, 197, 240,
 241.
 Czesław 124.
 czestownik 69, 207.
 Czeszka 75.
 czesznik 67.
 Cześć 100.
 cześć 98.
 cześnica 71.
 cześnik 67.
 cześnikiewicz 58.
 cześnikowic 58.
 cześnikowicz 58.
 czębor 122.
 Czębor 10.
 Czębor 122.
 czędo 78.
 Częstochowa 24.
 częsty 51.
 część 98.
 część mowy 205.
 czkawka 83, 158.
 człon 24.
 członeczek 81.
 człowieczeństwo 56.
 człowieczstwo 56, 205.
 człowiek 115, 139, 143,
 154, 225, 227.
 czoln 11.
 czoło 10.
 czołowaty 51.
 Czopawa 20.
 czopowe 158.
 czopuch 94.
 czosnek 76.
 czółno 11.
 czsność 99.
 czsnota 53.
 czstny 26.
 czterdzieści 128.
 czterej 13.
 czterykroć v. cztyrkroć.
 cztworthy 51.
 cztworthy 51.
 cztwioraki 64.
 cztwioro 43.
 cztwiorodla 133.
 cztyrkroć 133.
 czu 137.
 czubaty 51.
 czuch 93.
 czucie 14, 155.
 czuć 171, 245; czuję 108.
 czujny 28.
 czupiradło 50.
 czusz 137.
 czuwać 171.
 (w)czwał bieżeć do zgonu
 swego 212.
 czwartak 65, v. czwiartak.
 czwartek 74.
 czwarty 51.
 czwiartak 64.
 czwioro 197.
 czwiory 43.
 czworaki 64.
 czworo 43, 197; czwor-
 ga 91.
 czworograniasty 52.
 czworogranisty 54
 czworonóg 10.
 czworosnia 119.
 czy 136.
 czyj 13.
 czyli 136.
 czyn 101, 186, 189.
 czyniciel 103.
 czynsz 189, 195.
 czyrnidło 49.
 czyrstwy 55.
 czyrwiec 234—235.
 czyrwieniec 89.
 czyrwien 32.
 czyrzwiony 38.
 czysło 48, 184, 189, 235.
 czystość 99.
 czystota 53.
 czyszczarka 77.
 czyścić. czyszczony, czy-
 ściony 38
 czyściec 251.
 czyść 103, 107, 189; częć,
 cziesz 107.
 czytać 109, 166, 189, 244.
 czytelnia 34.
 czytelnik 30, 68.
 czytelný 30.
 czytywać 166.
 czyż 150.
 Czyżula 48.
 ćcia 183.
 ćwiczehny 29.
 ćwiertnia 33.
 ćwik 261.
 dach 225.
 dachówka 83, 195.
 dać 7, 107, 166, 167, 171;
 172, 248; dadzą 6;
 alemci mu dał! 211,

- v. (słowo) przyczynę dające.
- Dadzbog 182.
- daleczny 29.
- daleki 63.
- daleko 250.
- dalekość 99.
- dalekowiedz 269.
- dama 198.
- Damirow 122.
- danina 182.
- dań 17.
- dar 41, 189.
- darek 80.
- darmo 40, 249.
- darmoleg 10.
- darmotrawca 145.
- darmozjad 251.
- darmy 40.
- darowizna 37.
- darowny 28.
- darowywać 110.
- darzki 62.
- darzkość 62.
- darznienie 186.
- darzyć 172.
- datny 28.
- dawacz 146.
- dawać 109, 166, 171, 172; dawając 111; spadek dawający 205.
- dawca 146.
- dawny 27.
- dąb 156; Zającow dąb 179.
- dąbrowa 23, 41.
- Dąbrowa 178.
- dać 2, 107, dmęć 3, 4, 107; dmiesz 107; dęty 4.
- dech 2.
- defekt 198.
- defensor 197.
- deferować 209.
- deista 147.
- dekret 197.
- delfin 150.
- denegować 199.
- deptać 108, 172; depcą, depcesz 108.
- dereniak 66.
- derkacz 150.
- Derynżanka 78.
- despota 147.
- despotyczny 200.
- despotyzm 200.
- deszcz v. deżdż.
- deszczka 191.
- deszczochron 10, 117, 120, 202.
- determinować 199.
- deżdż 12.
- Dębia góra 118.
- Dębia rzeczka 118.
- Dębiany 178.
- dębica 70.
- Dębiłęka 116, 128.
- dębina 35, 156.
- Dębna rzeczka 118.
- dębnik 67.
- Dębogóra 118.
- Dębołęka 118.
- Dęborzeczek 118.
- Dębow dział 179.
- Dębowa łąka 118.
- dętka 4.
- djabel 45.
- djasek 82.
- dla 135, 250.
- dłatego 136.
- dłoto 50, 62.
- dłubanina 35, 229.
- Długa łąka 117.
- długachny 25.
- Długie kąty 117.
- Długie pole 117.
- długinoga 127.
- długogłowy 10.
- Długokęty 117.
- Długoleka 117, 120.
- długomyślny 120.
- Długonóg 126.
- Długopole 117.
- długopolski 117.
- długosz 95.
- długouch 10, 120, 126.
- długouchy 120.
- długowieczny 212.
- Dłuski 86.
- Dłusko 85.
- dłużebnik 29.
- dłużnik 229.
- dłużuchny 25.
- dma 207, 212.
- dmuchać 2, 4.
- dmuchawka 2, 83.
- dmuchnąć 2.
- dniowy 24.
- dno 24.
- do 135.
- doberman 261.
- dobiec 170.
- dobiegać 170.
- dobór 10.
- Dobra cieć 117.
- dobro 11, 159, 274.
- dobrobyt 118, 119.
- Dobrociesz 117.
- dobroczyńca 145, 212.
- dobroć 99.
- dobrodziej 114, 120, 269, 270.
- Dobrojska 262.
- Dobromysł 120, 126.
- dobrorzeczywisty 120.
- dobrota 53.
- dobrotliwy 22.
- dobrowoleństwo 56.
- dobruchny 25.
- doby 7, 41, 226, 240, 257, 274; dobra myśl 233; dobry byt 118.
- dobrze 133, 249—250; dobrze mu tak 212.
- Dobrzęta 55.
- dobrzuchny 25.
- dobycie 100, 235.
- dobyć 244.
- dobytezę 104.
- dobyteży 12, 17.
- dobytek 74, 78.
- dobywalny 29, 30.
- dochodzić 246.
- dochowywać: dochowywać 110.
- (w) dochwatki 76.
- dotadni 28.
- dohadywać się 197.
- doić 172, 176.
- doiwo 21.
- dojechać komu 261.
- dojna (krowa) 28.
- dojowy (skopiec) 24.
- dojrzyć 112.
- doład 187.
- dokonalny 29.
- dokonały 45.
- dokonawca 145.
- doktor 44.
- doktorka 24.
- doktorowa 24.
- Dolebor 122.
- dolina 35, 37, 252.
- dolisty 54.
- Doliwa 129.
- dolizna 37.
- Dołęga 129. +
- dołonie 217—218.
- dom 101, 139, 157, 194, 225, 234; pospolny dom 237.
- domacy 57, 191.
- domak 64.
- Domaniewicy 59.
- domek 80.
- domieścić 186, 205.
- dominikan 37.
- dominikanka 77.

- domiszczce 87.
domnimać: domnimają 111.
Domoradz 177.
Domosławice 177.
domowiec 89.
domowit 54.
domowy 24, 191.
dopiero 133.
dopieruczko 82.
dopierz 133.
dopisać 166.
dorobkiewicz 59.
dorobkowiec 59.
dorotka 79.
dorsz 150.
dorwały 207.
(w) dorywki 76.
doskonały 46.
dostały 46.
dostatek 78.
dostojny 28, 243.
dosuży 207.
dosyć 133.
dosytność 99.
doświadczać: doświadczać 111.
dotknięcie 14.
dotrzymawać: dotrzymawali 109.
dotychmiast 129.
dotyczny 28.
dofanie 14.
dowiaść się 109.
dowiarek 209.
dowiedzenie 14.
dowieść 246.
dowolać się 211—212.
dowód 131, 209.
dowódca 145.
dozorca 145.
dozorczyni 39.
dozywać: dozywają 111.
dozywać 110.
dół 101.
drabina 34.
drabotliwy 22.
dracz 64, 204, 246.
drać 64, 108, 246; dziorę, dzierzysz 108.
dramido 50.
dranica 71, 195.
drapanos 122.
drapierstwo 56.
drapiestwo 56.
drapieź 100.
drapieżca 90, 146.
drapieźnik 67.
drapieźny 27.
drasnąć 172.
Drawa 20.
drałgal 47, 251.
drewniak 65.
drewnianny 32.
dreznar 195.
drętwa 151.
dręgać 171.
dręgać 171.
dręgubica 71, 115.
drobiazg 90.
drobiunka 76.
droga 236.
drogi 243.
Drogochna 146.
Drogosława 126.
drogozłot 10.
drop 150.
drozd 150.
drożdża 12, 156.
drożdże 156.
drożyciel 103.
drożysko 88.
drób 157, 176.
druchna 25.
druciarz 251.
drugi 241—242.
drugubica 115.
drustwo 56.
družba 61.
družyc 58.
družyna 35, 157, 182.
drwa 156; drew na pa-siękę nawalić 211.
drwał 47.
drwić 210, 211.
drygubica 115.
drzastwo 56.
drzażdżki 81.
drzastwo 56.
drzeć 166, 246.
drzemanie 14.
drzemota 53.
dr-zeń 32.
drzewce 89.
drzewiany 32.
drzewie 157.
drzewko 80.
drzewo 19, 156.
drzewsko 85.
drzwi 97, 158.
drzystawka 83.
drżączka 76.
drzeć 112, 171.
drzenie 14.
drżliwy 22.
dubas 93.
dubelt 150.
dubiel 47, 150.
Dublany 155.
Dubrawa 20.
duch 2, 4, 93.
duchak 64.
duchota 53.
duchowienki 84.
duchowieństwo 2, 4.
duchowny 2, 4, 28.
duchowy 2, 4.
dudek 150.
dučki 158.
dudy 158.
dudzista 147.
dufać 197.
Dułgota 53.
duma 2, 4.
dumać 2, 4.
dumieć się 216.
dumny 2, 4.
dunać 3, 4.
dupiasty 52.
dupniasty 52.
duren 32.
durkowały 51.
Dusota 146.
dusza 2, 4, 12, 93, 223—224.
duszka 2, 73.
duszny 2.
duszyczka 73.
dużanie 216.
dwa 151, 152, 153; dwaj 13.
dwadzieścia 128.
dwanaście: dwiemaście, dwiemaście, dwiemaściana 129.
dwieście 128.
dwoisty 54, 55.
dwoj 13.
dwojaki 64.
dwoje 57.
dwojcy 57.
dwoje 13; dwojga 91.
dwojmorski 214.
dwojrzajca 215.
dwor 179.
dworak 64.
dwornik 67.
dworności 195.
dworny 243.
dworus 93.
dworzyszczce 87.
dwojca 72.
dwor v. dwor.
Dyboski 86.
Dybowski 86.
dyby 158.
dychać 2.
dychawica 2, 73.

- dygot 53.
 Dykas 93.
 dykejonarz 199.
 dym 2, 3, 4, 40.
 dymać 2, 3
 dymadło 49.
 dymalny 29.
 dymić 2, 3, 4.
 dymienica 72
 dymnik 2, 225.
 dymny 2.
 dymowy 2.
 dyndel 47.
 dysecpuł 197.
 dyskurs 198.
 dyspozycja 199, 209.
 dysputownik 69.
 dyssymulować 199.
 dysza 2, 4.
 dyszla 195.
 dzbanuszek 82.
 dziać: dzieję, dziejesz,
 dzieją 108, 269—270;
 v. dzie.
 dziać się 172.
 dziad 6, 237.
 dziadek 80, 251; dziad-
 kowie 159.
 Dziadkowizna 37.
 dziadokłodzan 31.
 dziadowina 36.
 dziadyga 92, 259.
 dziadzina 35.
 dział 45; Dębów dział
 179
 działo 45, 222—223, 267;
 działo maszynowe
 266.
 dzianet 149, 254.
 dzianica 71, 206.
 dziarski 62
 dziarstwo 56.
 dziarzki 62.
 dziatki 80.
 działło 48.
 dzie 108, 187.
 dzieci 97, 154.
 dzieciak 66, 259.
 dzieciąteczko 5.
 dzieciątko 81.
 dziecię 104.
 dziecięctwo 56.
 dziecina 35, 146, 259.
 dzieciński 84.
 dzieciństwo 56.
 dzieciobójczyni 116.
 dzieciuch 94.
 dziecko 79, 154, 259.
 dziecski 84.
 dzieciństwo 56.
 dziedzie 57.
 dziedzica 59.
 dziedzieski 84.
 dziedzicstwo 55.
 dziedziczka 77, 78, 79.
 dziedziczny 27.
 dziedzina 34.
 dziedziski 84.
 dzieła 135
 dziełca 90, 146.
 dzielić, dzielisz 112.
 dzielnik 68.
 dzienia 31.
 dziennica 72.
 dzień 102.
 dzierca 90, 146.
 dzierlatka 151.
 Dzierśław 124.
 dzierzadło 49.
 dzierzawa v. dzirżawa.
 dzierzawca 90, 146.
 dzierzęć 112, 172, 246—
 247.
 dziesiątek 74.
 dziesiątka 74.
 dziesiątnik 67.
 dziesięcina 34.
 dziesięcioro 43.
 dziesięć 97, 98.
 Dzierśław 124.
 dziewa 19.
 dziewczak 259.
 dziewczątko 6, 142.
 dziewczę 142, 259.
 dziewczyn 12, 17.
 dziewczyn 36.
 dziewczyna 35; dziew-
 czyna pokojowa 267.
 dziewczynina 35.
 dziewczynisko 142.
 dziewczysko 142.
 dziewczeczka 80.
 dziewica 59, 70.
 dziewiczy 12, 17.
 dziewierz 43, 103, 183.
 dziewięcioraki 64.
 dziewięć 99.
 dziewięćdziesiąt 128.
 dziewięćset 128.
 Dziewin 37.
 dziewczka 80, 229—230,
 237; zła dziewczka 239.
 dziewoja 19.
 dziewosłab 10, 116.
 dziewstwo 56.
 dziewucha 94.
 dzieża 195.
 dzieciol 47, 150.
 dzięki 160, —dziki 135,
 158, 160.
 dziękochwały 218.
 dzik 150.
 dziki koń 195.
 dzińska 128
 dzionek 73.
 dziób 221.
 Dzirzbięta 146.
 dzirżawa 20.
 Dzirżykraj 124.
 dzisi 17, 94.
 dzisiaj 128.
 dzisiaj 13.
 dzisiejszy 93—4.
 dziś 128, 155
 dziurawisty 54.
 dziurawy 21.
 dziw 11, 19.
 dziwak 64.
 Dziwakiewicz 59.
 dziwność 99.
 dziwo 11.
 dziwoki 63.
 dziworodny 214.
 dziwowidza 144, 214, 269.
 dziwowisko 88.
 dziwy 64.
 dzwon 62.
 dzwonica v. zwonica.
 dzwonić 252.
 dzwonec 89, 150.
 dzwono 10
 dźwięczeń 172.
 dźwięk 10, 62; własny
 dźwięk 209.
 dźwigać 172.
 dźwigar 41.
 dźwignąć 108, 172.
 dźwigoń 38.
 dźwirzy 97.
 e 259.
 egoista 147.
 egzekwje 156.
 egzekwować 201.
 egzekwowanie 199.
 Ekawa 20.
 ekonom v. okonomia.
 ekskludować 199.
 ekskrementa 199.
 eksperjencja 198.
 ekspresja 199.
 elekcja 199.
 Eljasz 95.
 emulacja 199.
 encyklopedysta 147.
 entuzjasta 147.
 estymacja 199.

- eż 136.
eże 136.
- fabuła 197.
facelelek 195.
Facimiech 123.
fafula 48.
fagas 93.
Fajslawice 124.
fajt 137.
fakeja 198, 200.
falbana 252.
Falbogi 124.
Faleła 146.
Faliżożyce 123.
Falisławice 123, 124.
fałdowaty 51.
fałdowny 28.
fałszerz 43.
fałszury 44.
fałszywy 21.
famuła 48.
fanaberje 16.
fanatyczny 31.
fantastyczny 31.
fararz 43.
farbarz 48.
farbiarz 43.
fasian 55.
fatalny 31.
fatyga 199.
fawor 199, 201.
faworyt 199.
fażant 55.
fażel 47.
fe 137.
feralny 31.
fiber 196.
fig 148.
figa 148.
figiel 47.
figlowny 198.
figura 114, 198.
fikalski 86.
filar 198.
filozof 197.
filozofja 197.
filut 55.
filuterny 30.
finanse 158.
fircyk 66.
fiskalny 31.
fiumański 85.
fyzyka 209.
flaszka 252.
folga 195.
folwark 196.
fontana 197.
forma 209.
- formalny 31.
forsty 191.
forta 195.
fortuna 198, 199.
fortunny 197.
francja 16.
franciszkan 37.
Francja v. Francyja.
Francuz 140.
Francuzka 75.
Francyja 16.
frant 16.
frasobliwy 23.
frasowliwy 23.
frasunk 84.
fraszkopis 214.
Frackiewicz 58.
Fredrówna 26.
frymarcznik 196.
fundament 195 — 196,
199.
fundownik 69.
funt 195.
funtowny 28.
furfant 16, 55.
furfanterje 16.
furtjan 37.
fus 160.
fusy 160.
futertuch 195.
futró 148, 196.
futowizna 37.
futrznny 27.
futurysta 55.
- gabinet 225.
gacek 79, 150.
gad 150.
gadacz 64.
gadatliwy 23.
gadatywus 93.
gadka 76.
gadula 48, 146.
gajdarz 42.
gajdy 61, 158.
Galilejczyk 69.
galop 155.
gałazka 73, 252.
gałaz 96.
gałęzie 13.
gałęziorogi 215.
gałęzisty 54.
gałuszki 80.
gamajda 61.
gamoń 38.
gamuła 48.
gańba 61, 232, 235.
gańca 90, 146.
gapski 86.
- garbarz 42, 195.
garbaty 51.
garbowaty 51.
gardlica 70, 151.
gardlina 36.
gardło 49, 158; pachnie
to gardłem 212.
gardość 99.
gardy 197.
gardziel 98, 158.
gardzina 35, 146.
garlina 36.
garlacz 150.
Garnczarsko 85.
garniec 89, 185.
Garniłka 116.—
garnuszek 82.
garstka 80.
garść 98.
gasidło 49.
gasnąć 172.
gawęda 61.
gawieź 100, 156, 157.
gawieź 100.
gawot 148.
gawron 132, 150.
gazda 147.
gazeta 148.
Gąsawka 20.
gąsienica 151.
gąsior 43; v. gęsior.
gąsłki 80.
gąszcze 185, 189.
gąść 107, 186.
gbit 196.
gda 133.
Gdańsk 85.
gdaż 133.
gdera 144.
gdę 61, 132.
gdź 132.
gdzie 133, 187, 250.
generalnie 199.
genjusz 257.
geometra 147.
gębacz 65.
gębal 47.
gębusia 100.
gędzic 89.
gędźba 61.
Gęsino 36.
gęsior 150.
gęstwa 19.
gęstwina 35.
gęsty 51.
gęś 141, 142, 150.
gęśl 98, 160,
gęśliczki 81.
giący 186.

- giąć 107, 172; gnę, gniesz 108.
 gicał 47.
 giczal 47.
 giczel 47, 98.
 giczol 47.
 gidzał 47.
 giełdowicz 59.
 giemza 151.
 giez 151.
 gil 150.
 gilbas 93.
 gimnazjum 148.
 ginać 98, 172.
 Giniawa 20.
 gips 252.
 Gizanka 77.
 gizela 47.
 glanc 197.
 glancowny 198.
 gład 11.
 gładacz 64.
 glejt 196.
 glejtownik 195.
 glina 206.
 gliniany 32.
 gliniarz 42.
 gliniasty 52.
 glista 151.
 gładki 62, 258, 259.
 gładysz 62, 95.
 gładzić 245.
 gładziuchny 25.
 głąbina 34.
 głąboki 63.
 głodać, głodzę, głodziesz, 108.
 głodny 242.
 głos 92.
 głosić 112, 172.
 głośny 186, 258.
 głowa 19, 144, 159, 225, 232, 234, 235; o głowę idzie 212; biała głowa 267
 głowacz 65.
 głowica 70.
 głownia 33.
 głuchota 1, 53.
 głum 40.
 głupi 13.
 głupść 99.
 głuptak 64.
 głuptas 64, 93.
 głuszec 89, 150.
 gmach 148.
 gmin 148.
 gmina 148.
 gnać 108, 250; żonę, żeniesz 108.
 gnarowanie 14.
 gniadosz 95.
 gniazdo 114, 230, 234.
 gniazdosz 95.
 gnić 172.
 gnida 151.
 gnieść 172.
 gniew 19, 185.
 gniewać się 108.
 gniewiwość 99.
 gniewliwy 23.
 gniewosz 95.
 gnieźnieński 84.
 gnieździeński 84.
 gnieźnieński 84.
 gnojenne widły 27.
 gnuśni 13.
 gnuśnia 33.
 gnuśny 13, 27.
 gocha 94.
 Gośław 124.
 godować 111.
 gody 155, 235.
 godziętność 99.
 godziętny 29.
 godzina 34, 232.
 Godziśław 123, 124.
 goleń 98, 185.
 golicz 73.
 golibroda 145.
 golizna 37.
 gołąb 100, 150.
 gołębek 80.
 gołębica 71, 150.
 gołębięta 104.
 gołębiniec 89.
 Gołębino 36.
 gołota 53, 60, 144, 157.
 Gołusza 177.
 gołysz 95.
 gomuła 48.
 gomulka 48.
 gonic 166.
 goniec 89.
 gonitwa 55.
 gońba 61.
 gońtwa 55.
 goracość 99.
 gorący 258, 259.
 gorączka 76.
 gorczyca 72.
 gorliwy 22.
 Gorna wola 117.
 Gornowola 117.
 gorowaty 51.
 gorycz 63, 100.
 goryczka 80.
 gorzalka 76.
 gorze 187.
 gorzeć 112.
 gorzekwiat 122.
 gorzelnia 34.
 Gorzesławskie 124.
 gorzkawy 20.
 gorzki 62, 75, 258.
 gorzklawy 23.
 gorzkość 99.
 Gorzyce 59.
 Gorzysław 124.
 Gosław 124.
 gospocha 94.
 gospoda 10, 189.
 gospodarstwo 56.
 gospodarz 42, 189, 196, 251.
 gospodnow 24.
 gospodni 39, 189.
 gospodzin 34, 114, 115, 184, 189, 194, 227.
 Gostomysł 125.
 Goszczonowicy 59.
 gościa 12, 16.
 gościć 112.
 gościna 36.
 gościniec 89, 237.
 gościnne 158.
 gościnny 26.
 gościnowanie 14.
 gościństwo 56.
 gościów 24.
 Gościradzice 177.
 Gościśław 124, 125.
 gość 12, 97, 141, 143, 196, 227, 228.
 Goślub 124.
 gotować 224.
 gotowy 24.
 gowniarz 42.
 goździaty 51.
 góra 226.
 góral 47.
 Górna wola v. Gorna wola.
 górnomysłny 215.
 Gornowola v. Gornowola.
 gówniarz v. gowniarz.
 grabarz 42.
 grabia 147.
 grabie 158, 175.
 grabież 100.
 grabina 35.
 grabołusk 150.
 gracz 64.
 grać 108, 209; graje 111.
 grad 60.
 gramatyka 67.

- granica 70.
 grawać 109.
 grawalny 29.
 grdyka 67.
 grędzi 158.
 grępel 148.
 grępla 148.
 groch: grochu! 262.
 Grochot 53.
 grochowiny 35.
 grochówka 83.
 Grochula 146
 grododziża 12, 120, 144,
 186.
 grodzianin 39.
 Grodziszczce 87.
 gromada 61, 227.
 gromnica 72.
 gronisty 54.
 gronostaj 150.
 grosik 67.
 grosz 195.
 groszyk 67.
 groza 159.
 groźnik 67.
 groźny 26.
 grób 10.
 gród 182.
 Gródek 178.
 grubala 47.
 grubas 93.
 gruby: gruba ryba 251.
 gruchanie 262.
 gruchot 52.
 gruczoł 47.
 grudzień 32, 183.
 grundal 47.
 gruszczany 32.
 gruszczycza 73.
 gruszczyk 68.
 gruszewie 14.
 gruszka 80.
 grymas 148.
 gryzienie 14.
 gryzoły 47.
 gryzota 53.
 gryźć 172.
 grzać 172.
 grzanka 76.
 grządziel 47.
 grzbiecisty 54.
 grzbiec 51.
 grzebieniek 80.
 grzebiennik 68.
 grzebień 32, 33.
 grzebło 196
 Grzebsko 85.
 grzebyk 66.
 grzech 8, 93.
 grzechotnik 151.
 grzesznik 8.
 grzeszny 8.
 grzeszyć 112.
 grześć 107.
 grzęznąć 172.
 grzmieć 112, 172.
 grzmienie 14.
 grzmocić 171.
 grzmiot 53, 263.
 grzmotnąć 171.
 grzybiasty 52.
 grzybiet 51.
 Grzymała 146.
 Grzymisław 124.
 Grzymisława 124.
 Grzymisławice 124.
 grzywa 19.
 grzywacz 65.
 grzywiasty 52.
 grzywna 26.
 gumno 26.
 guśla 48, 158.
 guślnik 68.
 guślny 26.
 guza 70.
 guzdrała 146.
 guzica 70.
 gużyca 70.
 gwałciwy 21.
 gwałtownik 8.
 gwałtowny 8, 28.
 gwarownik 69.
 gwiazdarz 42.
 gwiazdeczny 29.
 gwiazdolity 215.
 gwiazdomocny 206.
 gwiazdownik 69.
 gwiazdozorca 214.
 gwenty 217.
 gweśny 191.
 gwicht: ważyć rze-
 czy, miarkować na
 gwichtświątyni Pań-
 skiej 212.
 gwizd 263.
 gwizdać 172.
 gwizdawka 20.
 gwizdnać 167.
 gwoli 135.
 gwóźdz 97.
 gzło 45, 186, 189.
 gzęgżółka 151.
 ha 137
 habit 209.
 hafciarz 42.
 haftarz 42, 270.
 hajdamaka 146.
 Hajdamakiewicz 59.
 hakowaty 51.
 halsztuk 148.
 halastra 44, 156.
 hamulec 90.
 hańba 210.
 haraburda 147.
 harc 196.
 harcerz 196.
 hardy 197.
 harfista 55.
 harnasz 186.
 harować 197.
 hasło 48, 252.
 hau, hau 263.
 hawrus 93.
 hej 137.
 hetka 149, 254.
 hinst 195, v. hynst.
 Hipek 82.
 hleźzić 207.
 hm 137.
 hnet 197.
 hnetki 63.
 holtaj 60.
 hołota 60, 144; v. go-
 łota.
 Hołubowicz 58.
 hołysz 95.
 honor 199, 201.
 horz 195.
 hoży 197.
 Hreczeszanka 77.
 huczeć 171, 263.
 huczek 81.
 hufiec 89.
 huk 62, 263.
 hukać 171, 263.
 huknąć 171.
 hulajgród 271, 272.
 hulajpole 126.
 Hulewicz 58.
 hultaj 60.
 humieć; humiejesz 112.
 husarz 42.
 hutarz 42.
 huzar 42, 262.
 hydzić 197.
 hymna 11.
 hynst 196, v. hinst.
 i 135, 259, 263.
 ic 5, 107.
 igierny 27.
 igo 10, 11.
 Igołomia 115.
 igrać 108.
 igraszka 82.
 igrzysko 88.

- igrzywy 21.
 ile 133.
 ilkie 133.
 ilko 133.
 ilkoż 133.
 iluczki 82.
 il v. jil.
 ilowaty 51.
 im 136.
 imać 109, 172.
 imaginować 200.
 imieć 112.
 imieniczko 81.
 imieniny 36.
 imiesłów 10.
 imię 102, 142; imię po-
 spolite, imię własne
 205.
 imionisko 88.
 imo 135.
 importun 198.
 impresor 197.
 inaki 64.
 inako 64.
 inakwszy 94.
 independencja 199.
 indyk 66, 150.
 indzie 133.
 indziej 13, 133.
 influencja 199.
 inluks 199.
 innowierca 145.
 inochodnik 68.
 insta 196.
 instrument 198.
 insula 197.
 inszy 93, 94.
 intencja 199.
 interes 198.
 interregnum 199.
 inwencja 198.
 inwentaryzować 112.
 inwidja 199.
 inżynier 44.
 iskra 41.
 iskrodny 214.
 isterny 30.
 istność 209.
 istota 53.
 istotny 29; słowo istotne
 205.
 isty 51, 186; ten isty 186.
 iscie 133.
 iscie = chodzenie 14.
 iscina 156.
 isć 106, 163, 172, 246;
 rakiem isć 212; ogło-
 wę idzie 212; v. ic,
 szedł, szto.
- iz 134.
 Izajasz 95.
 izba 194.
 izdebka 81.
 ize 134.
 Izraelita 256.
 iż 136.
 iżby 136.
 iże 136

 ja 275.
 jablecznik 67.
 jableczny 26.
 jabłko 74, 80.
 jabłkowity 54.
 jablonkowan 31.
 jabłoń 98.
 jabłuszko 82.
 Jacek 79.
 Jach 69.
 Jachnik 69.
 jacień 32, 183, 184.
 jacy 57, 134.
 jacy kto 57.
 Jaćwież 157.
 jad 10, 101.
 jadać 171.
 jadalnia 34.
 jadalny 29.
 jadowity 54.
 jadowładny 215.
 jadownik 186.
 jaglany 32.
 jagły 176.
 jagniątko 81.
 jagoda 61.
 jajce 89.
 jajecznik 67.
 jajko 73.
 jak 133.
 jaki 64, 250.
 jaki taki 211, 250.
 jakmiarz 133.
 jakmierz 133.
 jako 133.
 jako tako 250.
 jakowy 24.
 Jakubiak 66.
 Jałowęsy 117.
 jałowica 72, 149.
 jałowiec 89.
 jałowina 35.
 jałowowy 24.
 Jały wąs 117.
 jamnik 261.
 jamo 40, 133, 187.
 jampolski 85.
 Jan 140.
 Janostwo 56, 159.
- Janowa 24.
 Janowicy 59.
 Janowie 159.
 Janula 48.
 jarczuga 92.
 Jarocięcy 59.
 Jarosz 93.
 jary 41, 242.
 jarząb 115.
 jarząbek 115, 119, 150.
 jarzębaty 51.
 jarzębinówka 83.
 jarzyny 27.
 jarzmo 40.
 jarzyna 35.
 jasięk 79.
 Jasięński 84.
 Jasiński 84.
 Jasio 142.
 jaskini 39.
 jaskinia 39.
 jaskiniaty 51.
 jaskółka 151.
 jasła 48, 142.
 jasłki 80.
 jasło 48.
 Jasło 142.
 jasły 48, 142.
 jasny 27, 258.
 jastkolica 70.
 jastkołczyn 36.
 jastrząb 100, 115, 150, 273.
 jaszczur 150.
 jaszczurka 150.
 Jaśko 82.
 jaśniuchny 25.
 jawański 85.
 Jawidz 119.
 jawnik 67.
 jawnogrzesznik 118.
 jawny 26.
 jawny grzesznik 118.
 jazda 61.
 jazgarz 150.
 jaźwiec 89.
 jać 107, 172, 173.
 jądro 41.
 jąkała 146.
 jątraw 102.
 jątrawka 183.
 jechać 168, 172.
 jeden 191
 jeden drugiego 129.
 jederaz 128.
 jedlce 206.
 jedlina 35.
 jednacz 64, 204.
 jednako 64.
 jednać 57.

- jedno 133.
 Jedność 99.
 jednorożec 120.
 Jednostajny 28
 Jedność 99.
 Jednota 53.
 jednowłajca 214.
 Jednylki 82.
 Jedorny 31.
 jedurny 31, 191.
 jedwa 134
 Jedwo 61, 134.
 jedynaczek 80, 82.
 jedynaczka 80.
 jedynak 64, 80.
 jedyny 37.
 jedzinaczka 76.
 jedzinak 64.
 jedziny 37.
 jedziwo 21.
 jegojski 84.
 jegomość 145.
 jejmość 145.
 jele 133.
 jeleni 63.
 jeleniczycy 63.
 jelen 102, 150.
 jeliko 133.
 jemieline 35.
 jemieliucha 94.
 jemioła 12, 142.
 jemioło 12, 142.
 jemioliucha 94, 151.
 jen 187.
 generalny 31.
 jenie 14.
 jenże 187.
 jeński 84.
 jeństwo 56.
 Jeremjasz 95.
 jesień 98.
 jesiotr 150.
 jest 248; jeśm 107; v. sąc.
 jestestwo 56.
 jestny 28.
 jesczerzyca 71.
 jeszutość 99, 185, 189.
 jeść 107, 171; jem 107.
 jeśli 136.
 jeśm v. jest. sąc.
 jezdecki 85.
 jezdecski 84.
 jezdny 26.
 jezioro 43.
 jezuita 55, 147.
 jeździć 172.
 jeździec 89, 204.
 jeź 150.
 jeźdźały 46.
 jeżyna 34.
 jęciec 89.
 jęctwo 56.
 jęczeń 171.
 jęczmień 102, 175.
 jęczyk 66, 102.
 jędza 11.
 jęk 62, 203.
 jętry 102, 183.
 (ostry) języczek 258.
 język 66.
 jil 206.
 Joasia 100.
 jodłowy 24.
 Jończyk 69.
 Jowjalski 262.
 jrzemo 40.
 judealizm 210.
 judeologia 258.
 junak 64.
 juniec 89, 185, 189.
 junoch 94.
 junostwo 56.
 junosza 95, 144, 186.
 junoszka 185.
 juny 64.
 jupa 70.
 jurgiel 197.
 jurny 27.
 jurysta 147.
 juryzdykcja 199.
 Jurzewicy 59.
 jurzy 27.
 justyfikacja 199.
 jutro 44, 133, 155, 235—
 236
 jutrze 133.
 jutrzejszy 94.
 jutrzenny 26.
 jutrzni 34.
 jutrznia 33.
 jutrzny 27.
 jutrzyna 35.
 juwentasz 207.
 już 134.
 już 134.
 jużyna 34.
 k 135.
 kabak 63.
 kabłak 132
 kacia 16.
 kaczczany (chlew) 32.
 kaczka 75, 150.
 kaczor 43, 150.
 kadzić 248.
 kadzidlina 72.
 kadzidlnik 68, 207.
 kadzidny 26.
 kadzido 49.
 kaganiec 89, 232.
 kajdany 158.
 Kajdas 93.
 kak a kterak 197.
 kakadu 262.
 kaki 64.
 kakie 64, 85.
 kako 133,
 kaleka 147,
 Kalenkiewicz 58.
 Kalenkowicz 58.
 kalina 34.
 kalisty 54.
 kalizdy 61.
 kalizdy 61.
 kał 45.
 kałamącić 132.
 kałdun 39.
 kałuza 92, 132.
 kam 40.
 kameduła 147.
 kamienica 71.
 kamieniczny 29.
 kamienie 14, 157.
 kamienisty 54.
 kamień 102, 142, 195, 227;
 kamion 98.
 Kamiński 84.
 Kamiński 84.
 kamionek 80.
 Kamionomostek 119.
 kamo 40, 133, 187.
 Kamostek 119.
 kamracja 16.
 kamyczek 81.
 kamyk 66, 102.
 kamyszczyk 82.
 kamyszek 82.
 kanarek 150, 251.
 kanclerz 43.
 kania 151.
 kaniasta (czapka) 52.
 kanonije 210.
 kańczug 92.
 kapać 172.
 kapalica 71.
 kapelan 252.
 kapelancia 16.
 kapelant 16
 kapelusz 95.
 kapica 209.
 kapileusz 258.
 kaplica 70.
 kapliczka 81, 252.
 kapłan 150.
 kapłonia 16.
 kapnąć 172.

- karabin 267.
 karabin maszynowy 266.
 karabinier 44.
 karać 172, 246.
 karaś 100, 150.
 Karaśka 77.
 karcenie 14.
 karciarz 189.
 karczek 73.
 karczmarz 42.
 karjerowicz 59.
 kark 225.
 karm 40.
 karmia 12.
 karmcielka 80.
 karp 150.
 Karpaty 155, 176.
 Karsko 85.
 kartelusz 95.
 kartofel 148.
 kartofla 148.
 karw 149.
 Karwodrza 116.
 karzel 47.
 Kasia 100.
 Kasiula 48.
 kaszany 32.
 kaszel 47.
 kasztelaniec 57.
 Kaszuba 147.
 Kaszuby 155.
 Kaszyc 58.
 kat v. kacia.
 Katarzynow 24.
 katulać 132.
 katusz 95.
 kawaler 198.
 kawalerzysta 147.
 kawka 151.
 kazać 167.
 kazalnica 70.
 Kazimierz 13, 124.
 Kazimir 10, 123, 124.
 Kazimirz 10.
 kaznodzieja 12, 116, 144.
 kaznodziejca 90, 116.
 kazub 62.
 Kaźmierz 13, 124.
 kaźnić 186.
 kaźń 97, 237.
 każdy 61.
 kądział 98.
 kądzioł 47.
 kąkol 48.
 kąpać 172.
 kąpiel 98.
 kąpielica 70.
 (Michałow) kąt 179.
 kątowny 28.
 kciuk 66.
 kędy 133.
 kędzierz 43.
 kędzierzawiuchny 25.
 kędzierzawy 21.
 kędzierzewaty 51.
 Kędzierzyno 37.
 kędzior 43.
 kępiaty 51.
 kęs 92, 230.
 kęsy 79.
 kęszka 79.
 kich 9.
 Kidsko 85.
 kiecka 79, 196.
 kiedy 61, 132.
 kiedy tedy 211, 250.
 kiedybądź 130.
 kiedykolwiek 130.
 kiedyniebądź 130.
 kiedyś 130.
 kiedyto 130.
 kiedy 132.
 kiela 133.
 (wziąć na) kiel 261.
 kiełb 150.
 kiełbasa 93.
 kiełbodziej 118.
 kiep 239, 258.
 kiernoz 93.
 kierować 168.
 kierpce 158.
 kierz 12; Maciejow kierz 179; we Krzu 179.
 kieszenia 38.
 kieszeń 38.
 kiędrasek 93.
 kijanica 70.
 kijań 98.
 kikić 99.
 kikut 55.
 kilka 161.
 kilkadziesiąt 161.
 kilkanaście 161.
 kilkokroć 133.
 kiławy 20.
 kipieć 112.
 kisiały 46.
 kisiel 47.
 Kisielsko 85.
 Kisina 35.
 Kisiula 48.
 kiwać 110.
 kiwior 43.
 klacz 149.
 kłaft 209.
 klaskać 172.
 klasnąć 172.
 klasztor 194.
 kłać, klnę, klniesz 107.
 kłatwa 55.
 klecha 61, 147.
 klechda 61.
 kleć 98.
 klekot 53.
 klepadło 49.
 klepisko 88.
 kleszcze 158.
 klęczeć 112, 171.
 klękać 171.
 klęknać 171.
 kljowaty 51.
 Klimkiewicz 58.
 Klimszka 77.
 klin 34, 60.
 klinaty 51.
 kłoba 197.
 Klonowa 177.
 klucznik 68.
 Kluczycy 59.
 kluczyk 67.
 kluczyki 158.
 klucć 172.
 kluska 251.
 kłwać 109.
 kłamać 172.
 kłamać się 206.
 kłameca 90, 146.
 kłapouchy 214.
 Kłobuczesk 85.
 Kłobuczsko 85.
 kłoda 60, 227.
 kłodka 227—228.
 kłodnik 68, 184.
 Kłodsko 85.
 kłokot 52.
 kłonica 71.
 kłopot 53, 232—233.
 kłos 92.
 kłosiany 32.
 kłosie 157.
 kłosisty 54.
 kłóc 107.
 kłódka 227—228, 229.
 kłótnia 33.
 kłuc v. kłóć.
 kłus 155.
 kłusak 64.
 kłyk 66.
 kłykieć 99.
 kmieństwo 56.
 kmieć 230, 237.
 kmiotek 230.
 kmiotka 76.
 Kmita 10, 146.
 knafel 197.
 Knidejczyk 69.
 knidejski 69.

- (wilcza) kniec 97.
 knuć 172.
 knur 150.
 kob 238; kob świni 195.
 kobiecina 35, 259.
 kobiecisko 142.
 kobiecy 12.
 kobiel 98.
 Kobierniki 155, 178, 179.
 Kobierszczyca 104.
 kobierzec 206.
 Kobierzyczsko 85.
 kobieta 52, 238—239.
 kobos 93.
 kobosa 93.
 kobuz 93, 150.
 kobylica 70
 Kobylówka 116. —
 kobyłsko 85.
 kobyła 48, 98, 149, 196.
 kobyłka 156.
 kochanek 76.
 kochanka 252.
 Kochanowski 155, 159.
 kocia 66, 259.
 kocica 150.
 kociec 94.
 kocieł 47.
 kocierpka 132.
 kociol 47.
 kocuba 62.
 Kock 79.
 kocur 44.
 kocyk 67.
 koczot 52.
 Kodrąb 10, 128.
 kogut 55, 150.
 kokosz 100.
 kokosznik 68.
 kokot 100.
 kołacja v. kołacyja.
 kolano 31, 152; niższy
 kolaniem 216.
 kolasa 93.
 kolba 61.
 kolezasty 52.
 kolczuga 92.
 kolebczany 32.
 kolebka 76.
 kole 234, 267, 268; ko-
 lej żelazna 267.
 koleja 230, 234.
 kolejka 73.
 kolektor 44
 koleśnik 67.
 koliber 150.
 kolizdy 61.
 kolnąć 108.
 koloryzować 112.
 Kolumbijczyk 69.
 kołacyja 16.
 kołacz 5, 63, 65.
 kołdra 206.
 kołdrab 60.
 Koldrąb 128.
 kołek 80.
 kołmierz 43.
 kołnierz 43, 196.
 koło 105, 135.
 kołodziej 270.
 kołowrót 116.
 kołoząb 214.
 kołstki 191.
 kołtun 38.
 kołtuniasty 52.
 komar 41, 151.
 komedyja 16.
 komedyjski 84.
 komiega 92. +
 komięga 92. +
 kominiarczyk 69.
 komnata 52.
 kompanja 201.
 kompleksja 209.
 komplement 198, 199.
 komudność 132.
 komudny 132.
 komudzić 132.
 komunistyczny 31.
 koncylium 197.
 kondolencja 199.
 kondycja 197, 198.
 konfidencja 199.
 konfident 201.
 konew 102, 141.
 konewnije 210.
 Koniary 178, 179.
 koniec 73.
 konieczyna 35.
 koniec 89; zmierzać do
 końca, mieć się ku
 końcowi 212.
 konik 67, 73.
 Konińska wola 117.
 koniowól 116.
 koniuch 94.
 konuszczyk 82.
 koniuszy 17, 95.
 konkurent 199, 250.
 Konojady 10, 116.
 Konotop 10, 116.
 konował 116.
 konsekwencja 199.
 konserwa 251.
 konstantynopolitański
 84.
 konstytucyjny 31.
 konszachty 155.
 kontent 11.
 kontentować się 198, 199.
 kontynuacja 200.
 konwersacja 198.
 konwica 196.
 konwulsje 158.
 koń 98, 149, 176, 257; dziki
 koń 195.
 kończaty 51.
 kończyć 166, 168.
 kończyna 36.
 kończystość 99.
 kończystowicie 54.
 kończysty 54, 55.
 Końsko 85.
 Końskowola 117.
 kopaczka 79.
 Kopajgrad 126.
 kopanina 35.
 kopań 98.
 Kopernik 68, 155.
 kopiec 89.
 kopija 13, 16.
 kopije 13, v. kopje.
 kopijnik 68
 kopinnik 68.
 kopja 13, 16.
 kopje 194, v. kopije.
 kopr 41.
 kopruć 94
 koprzywa 21.
 kopyrtnąć się 132.
 kopystka 80.
 kopyś 100.
 kopytkowe 158.
 kopyto 55, 252.
 korbeł 47.
 koreczak 65.
 Korczak 75.
 korepetytor 44.
 korkociąg 10, 117, 120, 202.
 koronacyjny 31.
 koronjusz 95.
 koryto 55, 230.
 korzec 89.
 korzenisty 54.
 korzeń 32, 33, 102, 159.
 korzyć 100.
 kos 251.
 kosa 175.
 kosiarka 77.
 Kosino 37.
 kosior 43.
 kosiwo (siana) 21.
 kosm 40.
 kosmaty 51.
 kosmeczka 81.
 kosmek 81.
 kosmień 66.

- kosmyk 66.
 kostarz 42, 186, 189.
 kostera 189.
 kostka 73, 74.
 kostnica 72.
 Kostomłoty 116.
 kostopraw 10, 116.
 kostrzewa 23.
 kostur 44.
 kostusia 100.
 Kosuś 100.
 kostyczny 31.
 kostyra 44.
 kosynier 44.
 koszara 42.
 koszary 42, 158.
 koszerny 30.
 kosztunek 84.
 koszyczek 82.
 koszyk 67.
 koś 100.
 kośba 61.
 kościen 26.
 Kościeszka 95.
 kościół 47.
 kościotrup 116.
 koślawy 21.
 kot 140, 150.
 kotek 259.
 kotew 141.
 kotka 150.
 kotlarz 42.
 kotuch 94.
 Kotuła 37.
 kotwica 70.
 kowacz 64.
 kowadlnia 33.
 kowadło 49.
 kowal 47.
 kowalczyk 69.
 kownata 52.
 kozarnia 34.
 koziarz 42.
 kozica 70.
 kozieł 47.
 Kozieroski 86.
 Kozierowski 86.
 kozioł 47, 221.
 koziorożec 128.
 kozłec 80.
 kozłowy 24.
 Kozłów 177.
 kozub 62.
 Kozuberga 146.
 kozłec 89.
 kozłijajka 116.
 Kozmino 37.
 kożany 32.
 koży 191.
 koździurny 191.
 kożuch 94.
 kożuszek 80.
 kōski 158.
 kracisty 54.
 kraczaj 18, 186, v. kroczaj
 kradliwy 22.
 kradmo 40.
 kradziectwo 56.
 kradzież 91, 100, 141.
 kradziejstwo 56.
 kradźba 61.
 kragancowanie 14.
 kraik 67.
 kraina 34, 232, 234.
 kraj 12, 232 234.
 krajać, kraję, krajesz 108.
 krajan 32.
 krajczy 17.
 krajobraz 119, 269.
 krakowiak 66.
 krakowian 32, 39.
 krakowianin 39.
 krakowianka 77.
 Kraków 140, 154.
 kramarz 42.
 kramownik 69.
 krasa 206.
 krasny 26, 186.
 Krasnystaw 127, 128.
 krasomówca 121.
 krasomówstwo 155.
 krasula 48.
 krasć 107.
 krawczyk 69.
 krawadź 100.
 krawędzisty 54.
 krawędź 100.
 krawiec 89.
 krawietwo 155.
 krąg 251. —
 krągły 45.
 krążydło 49.
 kręczyca 70.
 kreatura 197, 198, 199.
 krechki 62, 74.
 kredyt 198.
 krepel 197.
 kret 150.
 krew 97, 141, 142, 236;
 G. sg. krwi 102; v. kry.
 krewność 99.
 krewny 26.
 kręconka 204.
 kręgle 158.
 krępciowaty 51.
 krępec 99.
 krępulec 90.
 krętopłomienny 215.
 kroczał 19, v. kraczaj.
 krogulec 89, 90.
 krolew 24.
 krolewie 58.
 krolewica 59.
 Krolewicy 59.
 Krolewstwo 56.
 krolow 24.
 kromia 40.
 kromie 40, 187.
 kromola 186, 189.
 kropia 12.
 kropidlnica 72.
 kropka 76.
 krosieński 84.
 krosna 160.
 krosno 160.
 krosta 51.
 krostawy 20.
 krościeński 84.
 krośnieński 84.
 krotochwila 118.
 krotochwile 195.
 krowa 19, 149, 150, 257.
 krowi 17.
 Krowinoga 116.
 Krowodrza 116, 269.
 krócej 62.
 króciuchny 25.
 król 194, v. krol-.
 królewiak 66.
 królewicz 58.
 królewna 26.
 królewskie 85.
 królik 67, 150.
 króliki 158.
 królobójca 145.
 królowa 24.
 krótki 62.
 krótko v. krócej.
 krszczyca 70.
 krszyna 36.
 krtań 98.
 kruczycza 71.
 kruk 150.
 Kruki 178.
 krupiarz 42.
 krwawny 27.
 krwawy 20.
 krwotok 116.
 kry 97, 102.
 kryć 172; kryję 108.
 kryg 197.
 krygować się 261.
 kryjomy 41.
 kryksman 197.
 krynica 71.
 Krytsko 85.
 krytyka 199.

- krzak 65.
 krzeczot 52.
 krzemień 102.
 krzemięzny 27.
 krzepki 62.
 krzesać 172.
 Krzesław 124, 125.
 Krzesławice 177.
 Krzeszowice 177.
 krzeszowski 86.
 krześcijan 37.
 krzew 23.
 krzewie 12.
 krzewina 35.
 krzścilnica 72.
 krzyczeć 112, 171; krzy-
 czące kolory 259.
 krzydło 49.
 krzykała 46.
 krzynow 23.
 Krzywa rzeczka 117.
 krzywias 93.
 krzywaśnia 98.
 krzywaśń 98.
 krzywda 61, 233.
 krzywobok 269.
 krzywonogi 120.
 krzywonóg 120, 126
 krzywoprzysięzca 145.
 Krzyworzeczka 117.
 Krzywosz 95.
 krzywota 53.
 krzywulec 90.
 krzywula 48.
 krzywyy 20, 243.
 krzyż 160.
 krzyże 158.
 krzyżownik 69, 207.
 krzyżulec 90.
 ksiądz 92, 182, 194, 228;
 v. księża.
 książę 104, 142, 194
 książęcy 12.
 książki 158.
 ksiieni 31.
 księgarz 42.
 księgi 91. —
 księski 84.
 księża 16, 157.
 księżak 66.
 księżna 26.
 Księżomost 118.
 księżstwo 56.
 Księżyy most 118.
 księżyc 57, 58, 228, 235.
 księżyczna niemoc 27.
 ksiuk 66.
 kszyk 150.
 kszycanie 14.
- (kak a) kterak 197.
 ktery 44.
 kto 130, 161, 187.
 ktobądź 130.
 ktole 130, 187.
 ktokole 130, 187.
 ktokoli 130.
 ktokolwie 130, 187.
 ktokolwiek 130, 187.
 ktoniebądź 130.
 ktory 44.
 ktoś 130, 187.
 który 187; v. ktery, ktory.
 ku 135.
 Kubalaczka 77.
 kubek 80.
 kubrak 64.
 Kubulo 48.
 kucharka 76.
 kucharz 42.
 kucheik 67.
 kuchta 50, 147.
 kucyk 67.
 kuć 172; kuję 108.
 kudłaty 51.
 kudłogady 215.
 kudły 156
 kugłowanie 14.
 kujawiak 66.
 Kujawy 155.
 kuku 262.
 kukułka 151, 262.
 kulas 93.
 Kulas 140.
 kulawy 21.
 Kulesza 95.
 kulik 150.
 Kulna 35.
 kułak 64.
 kumostwo 56.
 kuna 151.
 Kuninoga 116, 127, 128.
 kupa 156.
 kupalnocka 119.
 kupcowa 24, 143.
 kupczyk 69.
 kuperdocha 94.
 kupić 172.
 kupidło 49.
 kupiec 89, 229.
 kupować 111, 172; ku-
 powany 25.
 kur 41, 150.
 kura 150, 176.
 kuracjusz 95.
 kuradenty 197.
 kurak 64.
 kurczak 65.
 kurczawy 21.
- kurczęta 104.
 kurdesz 95.
 kurnik 68.
 kuropłoch 120.
 kuropatwa 114, 116, 119,
 151, 267, 268.
 Kurowo 177.
 kurozwęki 62, 116, 119,
 155, 178.
 kurpie 158.
 kurpiel 47.
 kurulny 31.
 kurwa 20.
 kurwiszcze 87.
 Kurza noga 116.
 kurzawa 20.
 kurzeja 19.
 kurzę 104.
 kurzyniec 90
 Kurzynoga 116.
 kusić 247.
 kuternoga 145.
 kutrygał 209.
 Kutrzebianka 78.
 Kutrzebina, Kutrzebowa 24.
 Kutrzebowa 24
 Kutrzebówna 78.
 kutwa 20, 147.
 kuźnica 70.
 kuźń 98.
 kwapić się 206.
 kwapliwy 22.
 Kwasigroch 270.
 kwasy 160, 258.
 kwaszenina 35.
 kwaśno 258.
 kwaśny 26, 28, 258.
 kwestja 198.
 (u) Kwiatka 179.
 kwiatorody 215.
 kwiatula 48.
 kwiczół 47, 252.
 kwiecie 157,
 kwiecień 32, 183.
 kwilenie 14.
 kwik 263.
 kwilenie v. kwilenie.
 kwiś 107, 246; kwteę.
 kwiecisz 107.
 kwitnąć, kwitnę, kwit-
 niesz 108.
 kwitnieć: kwitnieje 112.
 kzło 45, 186; v. gźło.
- la! 138.
 Lach 256.
 lać 171.
 lada 130.
 ladaco 130.

- Ladawa 20.
 lafirynda 61.
 lamentliwy 22.
 laność 99, 100.
 las 206, 273.
 lasa 69.
 lasica 71.
 laska 80.
 laskonogi 10.
 Lasota 146.
 laszczęga 92, 258. †
 Laszka 75.
 latać 172.
 lato 6, 7, 10, 50, 273.
 latorośka 81.
 latorośl 98, 115.
 łac 106.
 le 134, 135.
 le acz 136.
 lebioda 61.
 lebo 136.
 lec 106, 171; legę 5,
 107; lęszesz 107.
 lecha 175.
 lecieć 112, 172.
 lecz 136.
 leda 130.
 ledwę 61, 134.
 ledwej 13.
 ledwie 61, 134.
 ledwo 61, 134.
 ledwy 61, 134.
 ledzień 32, 183, 184.
 legać 171.
 legar 42.
 legart 52.
 legat 52.
 legjonista 147.
 legowisko 88.
 lek 194.
 lekarskie 85.
 lekarstwo 56.
 lekarz 42.
 lekceważyć 129.
 lekczej 105.
 lekki 62, 74.
 lekkość 99.
 lekkowicz 59.
 lektwarznica 72.
 lekuchny 25.
 lelejać 5.
 lelejanie 185.
 lemiesz 95.
 lenistwo 56.
 leniwiec 89.
 leniwochody 214.
 leniwość 99.
 leniwy 21.
 leność 99, 100.
 lep 209.
 lepak 136.
 Lesbianka 77.
 lesica 70.
 Lesław 124.
 leszcz 150.
 Leszczyc 58.
 leszczyna 35.
 leszownik 69.
 leść 159, 185.
 Leśmierz 124.
 leśniczy 17.
 leśnik 67.
 leśny 26.
 letkiewicz 59.
 letni 34, 258.
 lew 150.
 lewar 42.
 lewart 150.
 Lewczę 104.
 lewczyca 73.
 lewy 20.
 leźć 172; lazę, leziesz
 107.
 leżeć 112, 171.
 leżyisko 88.
 lędo 175.
 lędzina 175.
 lędźwia 16.
 lędźwica 70.
 lędźwie 14, 158.
 lękawy 21.
 lękliwy 22, 23.
 lęgota 53.
 li 134, 135, 136.
 libo 136.
 lice 10, 232.
 licemiernik 116, 186, 194;
 v. lucemiernik.
 lichat 210.
 lichewnik 68.
 lichota 53, 159, 233.
 lichwa 19.
 lichwarz 42.
 lichweczka 81.
 lichwiarz 42.
 lichwiarzny 27.
 licie 185.
 liczba 61, 184, 189, 235;
 liczba w wielu 205.
 liczman 41.
 liczydło 49.
 liczykrupa 114, 126, 271,
 272.
 Lidanka 77.
 ligar 42.
 lik 216.
 lilija 16.
 lin 150.
 lina 252.
 linija 16.
 lipień 32.
 Lipowa 24.
 lis 92, 150, 258; v. lisy.
 lisi 17.
 lisica 70.
 Lisigora 116.
 lisiura 44.
 lisowaty 51.
 lisowczyk 69.
 list 50, 232, 252.
 listonosz 117.
 listopad 115, 120, 269.
 listorodny 215.
 listowaty 51.
 lisy 158.
 liszaj 18.
 liszka 79, 150, 151.
 liszyca 207.
 lisciany 32.
 liście 14.
 Litawa 20.
 litera przedłużona 205.
 litera ukrocona 205.
 literalny 31.
 litościwy 21.
 Litwin 34.
 lniiany 32.
 lochowaty 51.
 lodokuty 215.
 lodowaty 51.
 lojalność 218.
 lot 10, 50.
 lotnobotny 214.
 lód 101, 159, 160.
 lpieć 187.
 lściwy 21.
 lub 11, 136.
 lubić 112, 172.
 lubieżliwy 23, 186.
 lubieżność 99.
 lubieżny 27.
 Lubin 37.
 lubliniak 66.
 lublinianka 77.
 lubo 136.
 luboń 38.
 lubość 99.
 lucemiernik 116, 186.
 lud 139, 157.
 ludolubność 218.
 Ludydżyna 35.
 ludzie 97, 154.
 ludzki 84, 85.
 ludzkie 85.
 ludzkolubność 218.
 ludzski 84.
 lufcik 67.

- lunać 171.
 luśnia 33.
 lutniczka 79.
 lutnia 33.
 lutnista 55.
 lutościwiec 89.
 lutościwy 21.
 luty 183, 184.
 luzak 64.
 lwica 71, 150.
 ląbędź 100, 141.
 lachman 41.
 laciński 85.
 laciuchny 25.
 lachno 28.
 lachny 28.
 laczność 99.
 laczny 28, 186.
 ładownica 72.
 Łagiewniki 178.
 łagodny 27.
 łagwica 70.
 łajać 109.
 łajno 26.
 łaknieć: łaknieją 112.
 łakocie 156.
 łakoć 99, 156.
 łakomstwo 56.
 łakomy 41.
 łakota 53.
 łakotka 81.
 łakotny 26.
 łalok 66.
 łamacz 204.
 łandyga 92.
 łani 18.
 łania 18, 150.
 łaniż 100.
 łantyka 92.
 łañcuch 196.
 Łańsk 85.
 Łańsko 85.
 łapa 147.
 łapcie 158.
 łapica 70.
 łapochwała 122.
 łapożonny 215.
 łasica 70, 151.
 łasiczka 81.
 łasiczny 27.
 łaska 79, 151.
 łaskanie 185.
 łaskawca 90, 146.
 łaskawy 21.
 łaskliwy 23, 205.
 łata 195.
 łatka 185.
 łatwi 13.
 łatwiuchny 25.
 łatwy 13.
 łazęga 146. +
 łazęka 83, 146. +
 łazękanie 14. —
 łaźić 167, 172.
 łaźiebne 158.
 łaźiebnik 67.
 Łazienki 155.
 Łaziszczce 87.
 łaży 158, 175.
 Łazy 178.
 łaźnia 33.
 łącz 97.
 łączyć 247.
 Łączyn 37.
 łąg v. łęg. —
 łąka 10, 120.
 łeb: aż za łby poszli 212.
 łepak 64.
 leż 185.
 łączysko 87, 185.
 łączyszczce 87, 185.
 łęg 206. —
 łęk 247.
 łgarstwo 56.
 łgarz 42.
 łkać 108.
 łkanie 14.
 łoboda 61.
 Łochowicy 59.
 łoczyga 92.
 łodyga 92.
 łodzka 18.
 Łodzka 18.
 łodzienny 27.
 łodźny 27.
 łokieć 98, 228, 251.
 łokietny 26.
 łokut 55.
 łom v. łomy.
 łomanina 35.
 Łomazga 146.
 łomca 90.
 łomić się 206.
 łomot 52, 263.
 łomy 185, 189.
 łono 234.
 łopata 51, 175.
 łopatka 80.
 łopian 31.
 łopot 52, 263.
 Łosiowa 24.
 łoskot 52.
 łosoś 100, 150.
 łoś 96, 150.
 łotok 66.
 łotras 93.
 łotrostwo 56.
 łotryni 39.
 łotrzyk 67.
 łotrzyzna 146.
 łow 235; v. łów, łowy.
 łowcze 15.
 łowczewic 58.
 łowczy 15, 17.
 łowczyc 57.
 łowczynna 37.
 łowiec 245.
 łowiec 89.
 Łowięta 55.
 łowy 160.
 łoże 12, 236.
 łożnica 72.
 łożyczko 81.
 łożyc 172.
 łożysko 88.
 łódka 73, 74.
 łódź 73.
 łów 160; v. łow.
 łożko 73.
 Łuck 79.
 łuczać 186.
 łuczywo 21.
 ługowaty 51.
 ługowisko 88.
 łuk 194.
 Łukasiewicz 58.
 Łukawa 20.
 łuna 25.
 łup 228; łupy 191.
 łupierstwo 56.
 łupież 91.
 łupieżca 146.
 łupina 36.
 łupu cupu 263.
 łuskać, łuszczę, łuszczesz 108.
 łuskaty 51.
 łuszczyna 36.
 Łużyce 155.
 łużyzna 34.
 łycha 74.
 łyczak 65, 75.
 łyczany 32.
 łyczko 73.
 łydka 80.
 Łyse kanie 117.
 Łyseskornie 119.
 łysec 89.
 łyšina 35.
 Łysinino 37.
 łyśkawiczny 27.
 łyśkornie 119.
 łyśokanie 117.
 łyśt 50, 80.
 łyżka 74.
 łyza v. słyza.

- iza 12, 185.
 łykwiat 183.
 ływy 21.
 mabdziurny 83.
 macać 252.
 macecha 94.
 Machory 43.
 macica 70.
 Maciejow kierz 179.
 Maciejowice 155.
 maciek 79.
 macierz 97, 103, 142, 237.
 macierznik 67.
 macierzyn 36.
 macierzynski 84.
 macierzysty 54.
 macierzyczna 37.
 macierzynny 37.
 maciora 44, 237—238
 maciuchny 83.
 maciupci 83.
 maciupenieczki 83.
 maciupęńki 83.
 maciupki 83.
 maciupulki 83.
 Maciuś 100.
 macki 79.
 macocha 94, 252.
 macoszyński 84.
 maczać 171.
 maczuga 92.
 maczuzka 81.
 mać 7, 103, 237.
 madzidzineczki 83.
 madziubdzi 83.
 madziubeńki 83
 madziudzi 83.
 magazynier 44.
 majestat 199.
 majętniczka 81.
 majętniczko 81.
 majętność 99.
 majętny 29.
 majówkowicz 59.
 makolągwa 151.
 makówka 83.
 maksyma 198, 199.
 makuch 94.
 malarz 43.
 małem 40, 133, 191.
 malenieczki 82.
 małeńki 6, 82.
 malina 34.
 maliniak 66.
 malitki 83.
 Malonowicy 59.
 maluchny 6, 25, 82, 95.
 maluczki 82, 83.
 maluleczki 83.
 malupasieńki 83.
 malusi 6, 82, 100.
 malusienieczki 82.
 malusieńki 82.
 maluśki 83.
 maluśki 6, 82.
 maluśty 83.
 maluteczki 82.
 malutenieczki 83.
 maluteńki 82.
 malutki 82.
 malutuchny 83.
 malutuperny 83.
 maluturny 31, 83.
 maluty 55, 83.
 malutynieńki 83.
 Małogoszcz 177.
 małpa 151.
 małpierz 43.
 mały 226
 małżeński 85, 115.
 małżeństwo 115.
 małżonek 80, 115.
 małżonka 80, 115.
 mamka 80.
 mamlas 93.
 mamula 48.
 mandat 197.
 mantuański 84.
 mantyka 67, 147.
 Manugiewicz 58.
 mańkut 55, 140.
 mara 147.
 marcha 93, 149.
 marchew 102, 156.
 Marcinczak 66.
 Marcyporeba 128.
 marczak 65.
 margiel 47.
 margrabia 147.
 Marja 119; v. Maryja.
 marjampolski 85.
 marjański 84.
 marlina 36.
 marnota 8.
 marnotrawca 145, 146.
 martwy 55.
 maruda 61, 144.
 Maryja 16.
 maryjny 31.
 Maryla 48.
 Marysia 100.
 Maryś 100.
 Marza 16, 119, 194.
 marzec 183.
 marzycielka 77.
 masa 156.
 maska 144.
 Maskawa 20.
 masło 48, 156.
 maszność 99.
 maskara 42.
 maszyna 266.
 maszynowość 266.
 maszynowy: karabin ma-
 szynowy, działło ma-
 szynowe 266.
 maś 98.
 maślacz 65.
 maślak 65.
 maślanka 76.
 matac 166.
 materzyn 36.
 materiał 218.
 Mateusz 95.
 matka 80, 237.
 matolek 147.
 matolka 147.
 matuchna 25, 95.
 matula 48
 matusia 100.
 matuś 100.
 mawiać 166, 171.
 mazać, mażę, mażesz 108.
 mazepa 147.
 mazur 44.
 maźnica 72.
 maćić 132.
 Maćimir 123, 272.
 maćzkować: maćzkują
 112.
 maźdrała 47, 147.
 maźdrość 197; maźdrość
 obyczajow 209.
 maźdry 41.
 maźka 156.
 maźtew 102.
 maź 12, 91.
 mdłości 158.
 mdły 45.
 Medjolańczyk 69.
 melodejny 27.
 mesjanizm 41.
 mesmeryzm 41.
 meszne 158.
 Metawa 20.
 męchyrz 44.
 męczennik 68.
 mędrek 80.
 mędreła 47.
 mędrełka 47.
 mędrocha 94.
 mędroszka 82.
 mędrzec 89, 197.
 (rodzaj) męski 205.
 męstwo 56.

- mężata 51.
 mężatka 76.
 mężczyzna 37, 144, 157.
 mężczyźni 12.
 mężczyzany 26.
 mężczyński 84.
 mężczyiskość 99.
 mężność 99.
 mężobojca 120.
 mężobójca 145.
 mężochwyta 215.
 mężyca 71.
 mężyk 67.
 mglisty 54.
 mgła 45.
 mgnienie 14.
 mianować 111; spadek
 mianujący 205.
 mianowiny 36.
 mianownik 69.
 miara 41.
 miarkować rzeczy we-
 dług słuszności 212.
 miartwy 55.
 miasteczko 81.
 miastko 80.
 miasto 50, 222.
 miaukać 252.
 miazga 90.
 miądlica 49.
 miądra 41.
 Michalica 71.
 Michalów kąt 179.
 Mścigozd 125.
 mieć 62, 194, 253.
 Mieczek 82.
 mieczarz 43.
 miecznica 71.
 mieczykowie 14.
 mieć 112, 171; niemam
 131, mieć się ku koń-
 cowi 212; masz tobie
 137.
 miednica 72.
 miedny 26.
 miedza 12, 13.
 miedziany 32.
 miedzuch 94.
 miedzy 135.
 miedźwiedź 15, 97, 101,
 114, 122, 267—268,
 269.
 miegoć 99.
 (spadek) mieniący 205.
 miernik 68.
 mierniuchny 25.
 miernota 8.
 mierny 243.
 mierasławczyk 69.
 Mierzawa 20.
 mierzączka 76, 186.
 mierzienica 71.
 mierzniętość 29, 99.
 mierzwa 175, v. mirzwa.
 miesoski 84.
 miesiąc 90, 235.
 miesiączek 73.
 Mieszaw 124.
 miestki 84.
 mieszcak 65, 75.
 mieszczan 39.
 mieszczanin 39, 102.
 mieszczanka 77.
 mieszcza 79.
 mieszczech 81.
 mieszkacz 64.
 mieszkać 246.
 mieszkalny 29.
 mieszkanina 35.
 mieście 89.
 Mietek 82.
 mietelnik 68.
 miewać 109, 171.
 mięciuchny 95.
 mięciutki 260.
 mięczak 250.
 między 135.
 Międzyborze 16.
 międzymorze 16.
 Międzyrzecze 16.
 mięksiz 62.
 miękki 62, 74, 258, 259.
 miększy 62, 105.
 miękuuchny 25, 95.
 miękuczki 82.
 miękusieńki 82.
 mięsisty 54.
 mięsiwo 21, 160.
 mięso 10.
 mięsopust 155, 194.
 mięsopustowanie 14.
 mięsopusty 155.
 mięszkał 46.
 mięszkiwać: mięszki-
 wam 110.
 mięśny 27.
 miętkiew 102.
 miętus 150.
 Migala 46.
 migawka 83.
 mignąć 108.
 mijać 109, 172.
 mikułowski 86.
 Mikułowski 86.
 milczącość 99.
 milczeć 112, 171.
 Milczek 262.
 Miletanka 77.
 milka 73.
 milknąć 171.
 miluchny 25.
 milutki 5; milutka 82.
 Miłobądz 13.
 miłosierdzie 159.
 miłosirdy 120.
 miłosny 242.
 Miłostowicy 59.
 miłościwać: miłościwają
 111.
 miłościwie 242.
 miłościwy 21, 242.
 miłość 99, 233.
 miłośnik 229.
 miłować 111, 172.
 mimo 40, 135.
 minać, minę, miniesz
 108.
 minęły 45.
 minister 197.
 ministerjum 199.
 minog 91.
 mińcownik 69.
 miodonka 83.
 miiodopłynny 215.
 miodownik 69.
 miodówka 83.
 miodunka 83.
 miot 10.
 miotła 45.
 miód 101, 156, 176, 185.
 mir 41, 185.
 Mirzeta 55.
 Mirzeta 146.
 mirzwa 19, 228.
 misterny 30.
 mistrzyni 39.
 miś 100.
 Mitosławski 125.
 mitrega 92, 144. †
 mizerak 64.
 mizerny 30.
 mlaskot 53.
 mleczarz 43.
 mleć 175.
 mleko 62, 156.
 mlewo v. mliwo.
 mleziwo 21, 176.
 mliwo 19.
 Mława 20.
 młocarnia 34.
 młocarz 42.
 młoczek 79.
 młocka 79.
 młocba 61.
 młod 11.
 Młodawsko 85.
 młodo 11.

- młodość 99.
 młoducha 94.
 młody 225, 226, v. młód.
 młodzianek 83.
 młodziczek 81.
 młodziczka 81.
 młodziec 89, 185.
 młodzienica 71.
 młodzieniec 89, 255.
 młodzieńczyk 67.
 młodzieński 84.
 młodzież 100, 157.
 młodzionek 83.
 młodziuchny 25.
 młodzusięńki 82.
 młodziwo 21.
 młokos 115.
 młot 50.
 młotyszek 82.
 młócić 246, 261; młócić
 słomę 261.
 młyn 39.
 młynarz 42.
 młynica 70.
 młynik 67.
 mlich 194.
 Mniszechówna 26.
 mnogdy 61, 187.
 mnogi 91.
 mnożstwo 56.
 mnożyciel 103.
 mnożyć 112.
 moc 97, 98, 107, 159,
 233.
 mocz 42.
 mocność 99.
 mocny 26.
 mocodawca 145.
 moczary 42.
 moczyć 171.
 moczydło 49.
 moczydoly 270, 271.
 moczymorda 145.
 moczysko 88.
 modlarstwo 56.
 modlebnia 33.
 modlebnica 70.
 modlebny 29.
 Modliboga 123.
 Modlibor 123.
 modlisty 54; modlista
 kaplica 207.
 modlitebny 29.
 modlitewnica 72.
 modlitwa 55, 194.
 modła 45, 218.
 modlek 76.
 modnicka 86.
 modniś 100.
 modrak 64.
 modry 41.
 modrzew 119, 156.
 mogilisty 54.
 mogiła 48.
 mojski 84.
 mokradło 49.
 Mokronoski 86.
 Mokronowski 86.
 mokość 99.
 mokry 41.
 mokrz 97.
 mokrzyna 35.
 Mołdawa 20.
 Mołtawa 20.
 mołwa 19.
 momot 53.
 monarcha 147.
 Montawa 20.
 moralista 198.
 moralizować 112.
 Morawa 20.
 morderca 146.
 morderstwo 56.
 morderz 43, 146.
 mordownik 69.
 morga 148.
 morówka 83.
 morus 93.
 morzanie 216.
 morze 12.
 morzolutny 214.
 morzowładny 215.
 morzyć 112.
 morzysko 88.
 mosiądz 92, 251.
 mosiężnik 68.
 Moskal 47, 256.
 most 50; Powierszyn
 most 179.
 mostowe 158.
 mościna 35.
 mościwy 21.
 Motława 20.
 motloch 94, 156.
 motowaz 10, 119, 122.
 motyka 67, 175.
 motyl 48, 151.
 motylica 71.
 mowa v. mołwa.
 Mozgawa 20.
 mozgowiec 89.
 mozoł 47.
 moździerz 43.
 moździerz 67.
 może 64.
 możebny 29.
 możenie 14.
 móc 172; niémogę 131.
 mól 151.
 mórg 148.
 mówca 146.
 mówić 166, 171.
 mózgowiec v. mozgo-
 wiec.
 mózgowrotny 215.
 mrogeńny 29.
 mrokota 53.
 mrožnośniegi 215.
 mroźny 259.
 mrówka 151.
 mróz 252.
 mruczeć 171.
 mrugawice 72.
 mrugnąć 159, 170.
 mruk 66.
 mruknąć 171.
 mrzeć 107, 172.
 mściciel 103, 272.
 mścić się 273.
 Mścidrug 272.
 Mścisław 121, 124, 126,
 272, 273.
 mszyca 70.
 mszyć 209.
 mucha 151; psia mucha
 156.
 Muchawiec 20.
 Muchawka 20.
 muchry 197.
 munsztuk: na munsztuk
 wziąć kogo 261.
 murarz 43.
 murny 26.
 murzyn 34.
 murzyński 84.
 muzykancia 16.
 muzykant 55.
 mycie się 244.
 myć 107, 172, 273; myję
 107, 108.
 myć się 163.
 mydło 49, 272.
 myncarz 43.
 mysi 17.
 Mysławczyce 119.
 Mysłowice 177.
 mysz 96, 151.
 mysza 96.
 myszy 17.
 myśl 98; dobra myśl
 233.
 myśleć 172.
 myślenie 159; roztropne
 myślenie 209.
 Myślęcino 37.
 Myślborz 13.
 myśliwcowa 24.

- myśliwiec 89.
 myśliwy 17, 21, 22.
 mytnik 68.

 na- 130, 131.
 na 134, 137.
 na prawo 133.
 na ścieżaj 185.
 na tem mieście 133.
 nabeluchny 25.
 nabierać 258.
 nabożnik 67.
 nabożny 131.
 nabytek 131.
 nachód 216.
 naciągać 258.
 nacja 20.
 Naczesław 122, 272.
 nad 134.
 nadać: nadęty 4.
 nadbrzeże 16.
 nader 191.
 Nadobała 146.
 nadzieja 12, 185.
 nadymać 109.
 nadymka 204.
 nagą 209.
 nagły 45.
 nagnieciony chleb 195.
 nagrobek 131.
 naguchny 25.
 nagrawać się 110.
 naj- 130.
 najazd 211.
 najdować 204.
 najemnik 67, 156.
 najemny 27.
 najmita 55.
 najść 204.
 nakażdodzienny 129.
 nakierować 168.
 nakład 131.
 nalazować 247.
 nalepa 131.
 naleśnik 69.
 nalewać 131.
 naleziiciel 103.
 naleziicielka 77.
 nalezionek 76.
 należca 90.
 należyć 204.
 należeć: należy 131.
 nałamać kogo do czego 261.
 nałazić 204.
 nałokietnice 72.
 nałóg 131.
 namawiać 166.

 namiastek 78, 131, 205, 229.
 namiesnik 68.
 namiestnik 68.
 namiętność 211.
 namiot 10, 206.
 namówić 131, 166.
 naparstek 78, 131.
 napaść 131.
 napięstka, napięstki 218.
 napirśnik 67.
 napisać 166.
 naplecnik 67.
 napraszczacz 64.
 naprawdę 133.
 naprawiać 112.
 naprawiciel 103.
 naprawić 246.
 naprawować, naprawu-
 je, naprawuj 112.
 naprzelaj 133.
 naprzód 133.
 narębny 28.
 naręcznica 72.
 naroczyty 54.
 narod 230.
 narok 179.
 narośl 131.
 Naruszewicz 58
 naruszyć 206.
 naród 235, v. narod.
 narów 19.
 narzaz 10.
 narzazek 80.
 narzekanie 14.
 nasadziszcze 87.
 Nasidlsk 85.
 nasilnik 67.
 naski 84.
 nasłuchacz 65, 75.
 następ 216.
 nastołka 76.
 nasz 13.
 naszelnik 69.
 naszychtować 197.
 naszyjnik 69.
 naszyniec 90.
 -naście 129.
 naśladować 205, 247.
 naśladownik 69.
 naśmiewacz 64.
 naśmiewca 90.
 naśmiewstwo 56.
 natchnienie 211.
 natemieście 129.
 natomiast(o) 129.
 natura 199.
 natychmiast 129.
 natymiast 133.

 nauczyciel 131.
 nauczycielka 77.
 nauczywać 210.
 nauka 160.
 nauszki 191.
 (drew na pasiekę) na-
 walić 211.
 nawałność 185.
 nawiedziny 36.
 nawilaly 46.
 nawsie 16, 131.
 nawtorki 63.
 nazad 133.
 naznaczenie 206.
 nazwisko 88.
 nazrzeć 246.
 ne 137.
 neapolitański 84.
 neofita 55, 147.
 neści 137.
 nęciciel 103.
 nędzić 187.
 nędzny 26, 243.
 ni 130, 136.
 nie 130.
 nicej 13.
 niceński 85.
 nicpoń 129.
 niezemny 28, 243.
 nie 130, 131; nie mam,
 nie mogę 131.
 niebezpieczność 99.
 niebeżrzany 134.
 niebie 13, 14.
 niebieski 84, 105, 241.
 niebieszczenie 218.
 niebiesnik 68.
 niebiosa 105, 160.
 niebo 105, 160, 251.
 nieborak 64.
 nieboras 93.
 nieboszczyk 67.
 niebożatko 81.
 niebożę 64.
 niebój 131.
 niechać 248.
 niechluj 19.
 nieciecza 131.
 niecki 79.
 niecnota 144.
 nieco 130.
 niecofny 216.
 nieczyj 130.
 nieczystota 159.
 nieć 13, 183.
 Niedabył 122.
 Niedamir 122.
 niedbalstwo 56.
 niedbaly 46.

- niedogodny 242.
 niedojrzywać: niedoj-
 żrzywam 110.
 niedolega 91, 92, 146. †
 niedoleka 146. †
 niedopłaca 145.
 niedopłajca 145.
 niedościgły 242.
 niedziela 235.
 niedźwiedzica 150.
 niedźwiedzie 158.
 niedźwiedź 96, 114, 150,
 258, 273 v. niedźwie-
 dzie, miedźwiedź.
 Niegibała 146.
 niegrzeczny 28.
 niekiedy 130.
 niekiedy 61.
 niekrzeczny 28.
 niekto 187.
 nielża 11.
 niełatwi 13.
 niemalczyca 186.
 niemądry 257.
 Niemcy 39, 155.
 niemczura 44.
 Niemiec 90, v. Niemcy.
 niemiecki 84, 85.
 (po) niemiecku 85.
 niemiecki 84.
 Niemka 75.
 Niemkini 39.
 niemłody 257.
 niemocny 205.
 niemota 8, 53.
 niemotka 80.
 niemowa 144.
 niemowiętko 81.
 nienacki 129.
 nienawiść 98.
 nienażrzeć 187.
 niepogodność 99.
 nieporządek 226.
 nieprawidłowość 160.
 nieprawidłowość 99.
 nieprzeliczyty 54.
 nieprzyjaciół 103.
 (słowo) nierowne 205.
 nierówny 241.
 nieruchomy 41.
 nieruszający 41.
 nierządnicą 72.
 nieskropowaty 51.
 nieskutny 27.
 niesmaczny 258.
 (czas przeszły) niespełny
 205.
 niespory 241.
 niesprawiedliwość 160.
 niestety 137.
 niestoty 137.
 nieswój 250.
 nieszczęście 160.
 nieszpór 160.
 nieszpory 160.
 nieściora 44, 103, 183.
 nieść 7, 107, 172.
 nieślubny 216.
 nieśmiertelność 99, 155.
 nietoperz 115, 150.
 nieuleczalny 29.
 nieuleczony 38.
 nieumieństwo 56.
 nieupracowany 215.
 nieużytek 131.
 niewaga 208.
 niewiasta 50, 183, 230;
 niewiasta sobiewol-
 na 239.
 niewidomy 242, 257.
 niewielki 226.
 niewieści 17; rodzaj nie-
 wieści 205.
 niewieścini 89.
 niewieściuch 94.
 niewinowactwo 56.
 niewola 230.
 niewolniczy 12, 17.
 niewolstwo 56.
 niewybadliwy 22.
 (obyczaj) niezagranicz-
 ny 206.
 niezbedny 216.
 niezbedny 216
 niezbożstwo 56, 185.
 niezdrowość 99.
 niezgrabiasz 95.
 (obyczaj) niezgraniczo-
 ny 206
 niezguła 48, 147.
 niezły 226.
 Nieznamir 122.
 niezrozumiały 208.
 (czas przeszły) niezu-
 pełny 205.
 nigdy 130.
 nigdzie 13.
 nikakie 64, 85.
 nikakiej 13.
 nikam 133.
 nikczemny 28; v. ni-
 czemny.
 Nikława 20.
 nikogutko 81.
 nikogusienko 81.
 nikt 130.
 niktej 13.
 (czas) niniejszy 205.
 ninog 91.
 Ninota 146.
 niski 62; v. niższy kolanem
 nisko cf. niżej.
 niszczotny 26, 29, 53, 186.
 niwa 19 175.
 niwecz 129
 nizina 34.
 niż 136.
 niżej 136.
 niżeli 136.
 niżli 136.
 niższy kolanem 216.
 noc 98; wielka noc 267.
 nochal 47.
 nocleg 115, 120, 122, 125,
 269.
 nocnobiągający 206
 nocołsny 215.
 nocoświatny 214.
 nog 91.
 noga 153.
 nogaj 18.
 nogal 47.
 nogawica 73.
 nogawiczny 26.
 nogawka 83.
 nogieć 98, 258.
 nosal 47.
 nosaty 51.
 nosiciel 103, 272, 275.
 nosić 167, 172, 273; 3 sg.
 nosi 275; ja noszę, ty
 nosisz, on nosi 275.
 nosidla 49, 158.
 noszarz 42
 nosze 158.
 noszostrząły 215.
 notować 201.
 nowa wiarca 146.
 nowina 35, 37, 175.
 nowiuchny 25.
 nowiučki 82.
 nowiusienki 260.
 nowizna 37.
 nowobogacki 86.
 nowostki 216.
 (z) nowotku 53.
 nowotny 27, 29.
 nowowierca 146.
 nowożenia 120, 144, 269.
 nowy v. nowa wiarca.
 nozdrza 41.
 nozdrze 41.
 nożownik 69.
 nożny 26, 185.
 nożyce 70, 158.

- nożyk 67.
 nóż 194.
 nóżka 73.
 nygus 93.

 o 134, 259.
 o! 137.
 ob- 134.
 oba 151, 152, 153.
 obaczawać. obaczawam 110.
 obalina 36.
 obartel 47.
 obartlik 67.
 obartuch 94.
 obarzanek 76.
 obawanie 14.
 obcałowywać 110.
 obcas 148.
 obchodzić 246.
 obchodzić się 212.
 obciążywać 209.
 obcinacz 65.
 obcować 242.
 obcy 17, 57, 242.
 obdar 216.
 obdarstwo 93.
 obdarzyciel 103.
 obecny 28.
 obejrzańszy 216.
 obercuch 197.
 obertas v. obwertas.
 obfity 54.
 obiadować 111.
 obiata 185, 189, 194.
 obiatawać 187.
 obiazać 204.
 obiecać 109.
 obiecnik 68, 207.
 obiecować: obiecował 112.
 obierz 96.
 obierza 96.
 obietnica 72.
 obiór 2.
 objedziony 38.
 objekcja 199.
 objeść v. objedziony.
 objezdnik 68.
 Objęgor 122.
 oblaźła (głowa) 46.
 oblec: oblek 105.
 oblecznia 33.
 oblecznica 70.
 oblegierz 43.
 Oblęgorek 122.
 obliczność 99.
 oblubienica 71.
 oblubieniec 89.

 obłąkany 216.
 obłoczedlnia 33.
 obłojca 145.
 obłojstwo 186.
 obłok 206.
 obłudnica 71.
 obły 45.
 obmowca 145.
 obmyślawać: obmyślawa-
 wamy 109.
 obnażać 109.
 obnażyć 112.
 obnożek 78.
 oboj 13.
 obojczyk 196.
 oboje 13.
 obojętny 29, 204; obo-
 jętny miecz 28.
 obolały 46.
 obowiązać 204.
 obów 97.
 obracać 245.
 obraz 230.
 obrazić 247.
 obrazki 158.
 obraźliwy 242.
 obręcz 97, 232.
 obroćny 28.
 obrodziły 46.
 obrok 228.
 obroniczka 81.
 obrońca 90, 145, 146,
 185.
 Obrytisko 85.
 obrywka 211.
 obrzęd 148.
 obrzęda 148.
 obrzym 41.
 obserwować 201.
 obsiążć 134.
 obsiewać 175.
 obstalować 209.
 obstarąż 131.
 obszarnik 8.
 Obuchowicz 58.
 obuć 7.
 obuwać 109.
 obuwie 157; v. obów.
 obwarzanek 76.
 obwertas 93.
 obwiąśło 48.
 obwiązać 134, 204.
 obyczaj 18, 206; ma-
 drość obyczajow 209.
 obyczajny 26, 242, 243.
 obywciciel 103, 197.
 obywać się 212, 246.
 obywatel 103, 197.
 obżarłość 99.

 obżarły 46.
 obżarstwo 56.
 obżerca 145.
 och 137.
 ochędożność 99.
 ochłoda 251.
 ochota 53
 ochotność 99.
 ochotny 29.
 ocieć 89.
 ociełała 46.
 ociemniały 257.
 ociepka 80.
 oczasty 52.
 oczekawać, oczekawając
 109.
 oczekawanie 109.
 oczekiwać, oczekiwają
 110; oczekują 111.
 oczekiwanie: oczekywa-
 nia 110.
 oczko 73.
 oczwiernica 72; v. ócwier-
 nica.
 oczy v. oko.
 oczyszczać 109.
 oczyszczenie 14.
 oczywisty 55.
 óczyć 58.
 óczyzna 37, 228.
 óczyzny 37.
 ócwiernica 10, 72; ócwirni-
 ce 185, 189; v. ócwier-
 nica.
 od 134.
 odartki 191.
 (spadek) odbierający 205.
 odbijać 244; odbijać co na
 kim 212.
 odchowac 206.
 odcykowany 209.
 odczyt 10.
 oddać wet za wet 212.
 (spadek) oddalający 205.
 (rodzaj) oddzielny 205.
 odechcieć się 212.
 odegrać 170.
 odeszły 46.
 odjimca 90
 odkrywać 110.
 odludek 212.
 odłóg 10.
 odmalować 170.
 odmawiać 166.
 odmianność 99.
 odmienisty 54.
 odmienność 99.
 odmigęba 126, 214.
 odmówić 166.

- odnawiać 109.
 odnowicielka 77.
 odpędzać 206.
 odpisać 166.
 odpisywać 167.
 odpoczęły 46.
 odpoczywadlnica 70.
 odpoczywadło 49.
 odpoczywanie 14.
 odprowadziny 36.
 odpuszczenie 205.
 odra 158.
 odrabiać 167.
 odrobić 167.
 odrobina 34.
 Odrowąz 122.
 Odrzypłascz 123.
 odrzyskóra 145.
 odsadzić 206.
 odstąpić 245.
 odstręczca 90, 145.
 odumarlina 36.
 odwady (przygód) 208.
 odwaga 233.
 odwlec 247.
 odzieniec 89.
 odziew 19, 197.
 odziewać 109.
 odziewnica 72.
 odzież 100, 197.
 ofiara 185.
 ofiarownik 69.
 (trochę) oficer 251.
 oganecznik 68.
 oganka 76.
 ogar 150.
 ogarniać 109, 112.
 ogarnować, ogarnuje 112.
 ogarż 150.
 ogarżycza 71, 150.
 ogień 141.
 ogier 149.
 oględziny 36.
 ogłaszać 109.
 ogłów 185.
 ogłuszyć 191.
 ogniogory 215.
 ogniomietny 214.
 ognisko 88, 225.
 ogniszczko 80.
 ogniwo 21.
 ogon 235.
 ogonaty 51.
 ogonista (gwiazda) 54.
 ogonooki 215.
 Ogorzała 46.
 ogrodnik 68.
 ogromerny 31.
 ogrzewacz 65.
 (na) ogulach 191.
 ojciec 229, 251; v. ojcowie, ociec, ojec, ojczek.
 ojcowie 58.
 ojcowie 159.
 ojcowizność 99.
 ojcuś 100.
 ojczulek 48.
 ojczyc 58.
 ojczym 41.
 ojczysty 54.
 ojczyzna 197, v. oczęzna.
 oje 195.
 ojec 204.
 ojczek 204.
 okazalicy 54.
 okazały 46.
 okaziciel 103.
 okchnąć 191.
 okieneczko 81.
 okienica 71.
 okienko 81.
 okieńce 89.
 oklepiec 89.
 okłóć 186.
 okno 24, 185, 206, 225.
 oko 105; oczy 97, 152, 153.
 okolica 70.
 około 135.
 okomonia 16.
 okoń 38; v. okuń.
 okopać: okopaje 111.
 okopawać: okopawam 110.
 okopciały 46.
 okopy 158.
 okragły 45.
 okręcić 87.
 okropery 31.
 okropiwy 23.
 okropny 27, 243.
 okrotnik 68.
 okrucieństwo v. ukrucieństwo.
 okrutnica 71.
 okrutny 243, v. ukrutny.
 okrzęsany 212.
 okularnik 150.
 okulary 158.
 okuń 38, 150.
 Olawa 20.
 olcha 93.
 Olendry 155.
 Oleś 100.
 oliwie 157.
 olsza 93.
 olszyna 156.
 ołowny 27.
 ołtarzyk 67.
 ołuczka 76.
 omacmie 40.
 omieniały 46.
 omowca 90.
 omylacz 64.
 on 275.
 ondzie 133.
 onegda 133.
 onegdaj 133.
 onegdy 133.
 oniemiały 46.
 oniemieć 112.
 onuca 57.
 onuczka 78.
 opacicha 94.
 opaczny 28.
 opak 134.
 opalić się 247.
 opatowa 24.
 Opatowice 179.
 opatrlivy 22.
 opatrność 99.
 opatrować 112.
 opatrun 38.
 opatrza 90.
 opatrność 99.
 opatrzny 28.
 opatrzyciel 103.
 Opawa 20.
 opiek 11, 148.
 opieka 148.
 opiekun 38.
 opiewać 109.
 opilca 145.
 opilstwo 56.
 opilki 156.
 opily 45.
 Opina gora 117.
 opinja 199.
 Opinogora 117.
 opisać 166.
 opisować 112.
 oplakiwać: oplakiywa 110; oplakuje 111.
 oplakiwać v. oplakiwać.
 oplęcenie 184, 189.
 oplęcenie 14, 184; cf. oplęcenie.
 oplwit 54.
 opoczysty 54.
 opoka 252.
 opole 16, 182.
 opona 10, 206.
 oprawca 90, 145, 146, 228, 229, 237.

- oprawić 246.
 oprawy 209.
 opukały 46.
 opuszczać: part. praes.:
 opuszczają 104.
 opuścialsy 46.
 oractwo 56.
 oracz 64, 204, 206.
 orać 175, 261.
 oranina 35.
 Orawa 20.
 orędzie 13, 131.
 oręż 13.
 organ 160.
 organista 55, 147.
 organy 160.
 orkisz 95.
 orlica 71, 150.
 orłowaty 51.
 ornaf 195.
 Oryjawa 20.
 orzech 93.
 orzeł 47, 150.
 osa 151.
 osadźca, osajca 145.
 osadka 148.
 oset 51.
 osęka 11.
 osiąść 134.
 osica 70.
 osiczyna 35.
 Osielsk 85.
 osieł 47, 150, 194; v.
 osioł.
 osięgawać: osięgawam
 110.
 osika 67, 70.
 osina 35.
 osioł 47, 252; v. osieł.
 oskoła 48.
 oskominy 34.
 (spadek) oskarżający
 205.
 oskarżycielka 77.
 oskubać: oskubają 111.
 osła 45.
 Oslawa 20.
 Oslonino 37.
 osłowiście 54.
 osnow 11, 148.
 osnowa 148.
 osoba 205.
 osobliwy 23.
 osoczca 90.
 osoryja 269.
 osowiały 46.
 ospa 10, 158.
 ospały 46.
 ostać 244.
 ostatek 78, 157.
 ostatni 34.
 ostoja 155.
 Ostra łąka 117.
 ostreğa 91. †
 ostreżyna 91. —
 ostrog 119; v. ostróg.
 ostroga 91.
 Ostrołęka 117. —
 ostrow 185, 189.
 (Szczudów) ostrowek
 179.
 ostrożyna 91.
 ostróg 91; v. ostrog.
 ostrów v. ostrow.
 ostry 41, 258, 259; ostry
 języczek 258.
 ostryga 92.
 ostrzegać 245.
 ostrzyć 112.
 oszczerca 145.
 oszukacz 64.
 oszukiwać 109; oszuka-
 wam 110; oszuka-
 wają 109.
 oszukiwać: oszukiuję
 111; oszukiwali 110.
 oszust 51.
 ościen 26.
 ościsty 54.
 oślarz 42.
 oślatko 81.
 oślepić, oślepisz 112.
 oślę 104.
 oślica 71, 150.
 ośmnaście, ośminastu,
 ośmnastu 129.
 ośrodek 148.
 ośrodka 148.
 oświeżyć: oświeżeje 112.
 Oświęcim 177.
 ot 134.
 otchłannik 206.
 otchłań 97.
 otczym 41.
 otejmacz 206.
 otrębiny 35.
 otręby 156.
 otręt 55.
 otrząsać 109.
 otrzebiny 35.
 otrzedź 97, 234.
 otrzymawać, otrzyma-
 wa 109.
 Ottawa 20.
 otwarca 90.
 otworzyste (listy) 54.
 owad 151.
 owaki 64.
 owca 90, 149, 176, 257
 owczarnia 34.
 Owczary 155, 178.
 owczy 12, 17.
 owczyzna 36.
 owiazać 134.
 owieczka 73, 79, 81.
 owien 26, 185.
 owies 175.
 owocarnia 34.
 owocnica 72.
 owszęją 187.
 owszejki 63.
 ozimina 35.
 oznajmiciel 103.
 ożyna 34.
 ósmy 40.
 pa- 131.
 pacha 148.
 pachmie 40.
 pachnąć 258; pachnie
 to gardłem 212.
 pacholczo 27.
 pacholek 142.
 pacholik 63, 67.
 pachol 61.
 pacholek 61, 78, 131.
 paoierz 43, 230.
 pacjencja 201.
 pacyna 35.
 paczeń 131.
 paczyna 36.
 padaaczka 79.
 padać 172.
 padać się: padają się 111.
 padalec 89, 150.
 padół 131.
 paduch 94.
 październik 14.
 paf 137, 263.
 pagórek 131.
 pająk 151.
 pajęcznik 183.
 pajęczyna 35, 251.
 pak 134, 136.
 paka 251.
 paklepi 13.
 pakli 136.
 paknięli 136.
 Palarczyca 71.
 palec 89.
 palica 70.
 palić 206.
 palik 67.
 palikije 270, 271.
 palipiecek 214.
 paliwo 21.

- palnąć 108.
 paluszek 82.
 pałac 198.
 pałak 131.
 pamięć 98, 131.
 pamiętać: part. praes.:
 pamiętają 104.
 pamiętliwy 23.
 pamiętne 158.
 pan 37, 184, 189, 194,
 226, 253.
 Pan Bóg: gdzie Pana
 Boga niema 251.
 Panczopywo 123.
 pandrow 23.
 panew 102, 195.
 pani 7, 18, 31.
 panie 58.
 (u) Panica 179.
 panicz 58.
 panię 104.
 panna 26; panna skle-
 powa 267.
 panosza 95, 144, 182,
 230, 237.
 Panota 146.
 panować 110.
 panowanie 14.
 panrow 23.
 pantera 151.
 pańskie 85.
 państwo 56, 236.
 państwochwyt 215.
 pańszczyzna 37.
 paproch 131.
 paproć 98, 131.
 par 148
 para 10, 148.
 paramenta 158.
 parchotrętny 214.
 parchy 158.
 parepa 149, 254.
 pargaminnik 68.
 parobczek 81.
 parobek 78, 131.
 parostatek 117.
 parowiec 267, 268.
 (statek) parowy 267.
 parów 131.
 parzyć 247.
 pasać 171.
 pasiczka 79.
 pasieka 131; dREW na
 pasiekę nawalić 211.
 pasierbica v. pasirzbica.
 pasigęba 145.
 pasirzbica 71.
 pasirzyt 125, 126.
 paskuda 61.
 pasmo 40.
 pasorzycstwo 56.
 pasorzyt 122, 125, 126.
 pastalanca 92.
 pasterz v. pastyrz.
 pastuch 57, 94, 147.
 pastucha 94, 147.
 pastuga 90.
 pasturz 44.
 pastuszek 82.
 pastwa 55.
 pastwić się 218.
 pastwisko 88.
 pastwiszcze 87.
 pastyrnia 34.
 pastyrz 44.
 pasznia 33.
 pasztalanca 92.
 pasztos 93.
 pasztuga 92, 193.
 Paś 100.
 paść (padnę) 172.
 paść (pasę) 171.
 patoka 131.
 patrja 197.
 patrjarcha 147.
 patrjota 147.
 patrjotyzm 199.
 patrzacz 64.
 patrzeć 172.
 patyczka 12.
 patyk 148.
 patyka 148.
 patytnik 68.
 patyny 39.
 paw 150.
 pawa 150.
 pawąz 131.
 Paweł 140.
 pawica 150.
 pawiment 197.
 Pawło(w)szczak 66.
 paznogieć 98.
 październiec 157.
 pąciec 89, 97.
 pączek 195; pączki 80.
 pączkowie 14.
 pąc 97, 141.
 pąd 211.
 pągwica 70.
 pąkowie 14, 157.
 pąpie 157.
 pątlík 67.
 pątnik 68, 97, 228, 239.
 pchać 172.
 pchła 151.
 pczola 47, 176.
 pecka 79.
 pecyna 35.
 pełnostrzały 214.
 pełny 25.
 pełzać 171.
 pełznąć 171.
 pempelowate (ręce) 51.
 pepejsowcy 210.
 pergaminnik v. parga-
 minnik.
 perleciczka 81.
 persona 205.
 perswazja 198.
 perzyna v. pyrzyna.
 pewnie 249.
 pewno 249.
 pewność 249.
 pewny 27, 191, 242—243.
 pęchyrz 44.
 pędrak 151.
 pędzać 171.
 pędzić 171.
 Pędziwiwo 123.
 pęk 62.
 pępawa 20.
 pęporzeza 120.
 pętlica 70.
 pętliczka 81.
 pęto 50.
 pi! 138.
 piach 74.
 piac 109.
 piana 25.
 piaseczny 26, 27.
 piasek 74, 160.
 piasisty 54.
 piasnka 80.
 piastun 57.
 piastunka 76.
 piaszczysty 54.
 piątek 74.
 piątkula 48.
 pica 12.
 picnik 68.
 pić 166, 167, 171; piję 107,
 108.
 piec 107, 172; pieczony 38.
 piec (rzeczownik) 98.
 piecek 81.
 Piech 69, 93.
 Piechna 146.
 Piechnik 69.
 piechota 53.
 piechur 44.
 Piechura 146.
 piecownik 69.
 piecuch 94.
 piecza 12.
 pieczara 42.
 pieczenia 38, 96.
 pieczeń 38, 96.

- pieczęć 99.
 pieczołowanie 14.
 pieczołowity 54.
 pieczołowiwy 209.
 pieczyste 54.
 pieczywo 21.
 pieg 91, 148.
 piega 148.
 piegaty 51.
 piegża 91, 151.
 piekarczyk 69.
 piekarka 77.
 piekarnia 34.
 Piekary 155, 178.
 piekarz 42.
 piekielnik 67.
 piekło 11, 45, 142, 251.
 piekłoszczyk 67.
 piekuta 55.
 Pielasy 93.
 pielesz 95.
 pielucha 94.
 pieniądz 92, 194, 230.
 pieniążek 73, 80.
 pieniek 80.
 Pieniny 176.
 pienisty 54.
 pieprzny 258.
 pierca 90.
 pierdoła 48.
 piernat 52.
 pierog v. pirog.
 piersisty 54, 215.
 pierś 158, 160.
 pierścień 33, 102; v.
 pierścień.
 pierścionek 73.
 pierść v. pirść.
 pierw- v. pirzw-
 pierwej 133.
 pierwoć 99.
 pierwospo 10.
 (na) pierwotku 53.
 (z) pierwotku 53.
 pierwotny 29.
 pierwszy v. pirwszy.
 pierwy v. pirwy.
 pierzasty 52.
 Pierzchała v. Pirzchała.
 pierzchliwy 22.
 pierze 14, 157.
 pierścień 32.
 pierzyna 35.
 pierzynka 80.
 pies 139, 140, 150, 261.
 piesek 251, 259; v. psek.
 piesnotworka 116.
 pieszczek 79, 80.
 pieszczeńszv 105.
 pieszcza 80.
 pieszczoch 94.
 pieszczony v. pieszczeń-
 szy.
 pieszczota 53.
 pieszki 133.
 pieszy 13, 17.
 Pieś 100.
 pieścić v. pieszczony.
 pieścido 49.
 pieśnioksiąg 116.
 pieśń 98.
 pietruszka 156.
 pietuch 94.
 pięć 97.
 pięćdziesiąt 128; pięciu-
 dziesiąt. pięćdziesiąt
 129.
 pięcioksiąg 116.
 pięciolecie 119, 120.
 pięcioro 43; pięcior-
 giem 91.
 pięciory 43.
 pięćset 128.
 pięknuchny 25.
 piękno 26.
 piękroszka 82.
 piękrzyciel 103.
 piękrzydło 49.
 piętka 80.
 pięść 98.
 piętnar 41.
 piętro 41.
 pif 253.
 piguła 48.
 pigułka 251.
 pijać 109, 166, 167, 171.
 (u) Pijana 179.
 pijanica 146.
 pijany 32.
 pijaństwo 56.
 pijatyka 67.
 pijawica 72.
 pijawka 83.
 Pilawa 20.
 pilnik 68.
 pilność 99.
 pilny 243.
 pilśnianka 76.
 pilzieński 84.
 pilźnieński 84.
 piłatyka 67.
 pincer 261.
 piolun 38, 39.
 piolyn 39.
 pionek 73.
 piorun 38.
 piosneczka 81.
 Piotraszew 24.
 Piotraszow 24.
 Piotrowa 24.
 pióro 10, 181, 225, 226,
 235, 267, 268, 276; pió-
 ro do pisania 267.
 pirog 91.
 pirść 98.
 pirwszy 93.
 pirwy 243; pirwą razą
 11; v. pirzwy.
 Pirzchała 46.
 pirzwichno 29.
 pirzwiecznię 104, 185.
 pirzwieniec 89, 185.
 pirzwienię 104, 185.
 pirzwierodzony 185.
 pirzwieśnię 104.
 pirzwnię 104.
 pirzwoźnię 104.
 pirzwy 20; v. pirwy.
 pisać 108, 167, 172, 244;
 piśzę, piśzesz 108.
 pisarczyk 69.
 pisarz 42.
 pisk 62, 263.
 piskorz 150.
 pismak 64.
 pismo 40.
 pisorym 214.
 pisywać 167, 172.
 piszczałka 80.
 piszczec 89.
 piszczyć 171.
 piszczek 76.
 piszczel 80, 98, 185.
 piśmię 102, 186.
 piśmo 40.
 pitelny 30.
 pitny 28.
 piwnica 72.
 piwniczny 17.
 piwo 19.
 piżmo 40.
 pkiel 11, 45, 143.
 plac 196.
 placek 79.
 placka 79.
 płas 160; płasy 158, 160.
 płatać, pląć, płacasz 108
 plece 158; v. plecty.
 pleciuch 94.
 pleciuga 92.
 plecty 152, 158; v. plece.
 pleć 107, 172; plewę, ple-
 wiesz 107.
 plemię 102.
 pleść 107, 172; plótl 45.
 pleśń 98.
 pleliwy 22.

- plewa 19.
 plewidło 49.
 plewy 260.
 pliszka 151.
 ploderhuzy 197.
 plon 24.
 pluć 252; pluję 108.
 pludry 158.
 plugawość 99.
 plugawy 21.
 pluralitas 199.
 pluskiew 141.
 pluskota 53.
 pluskwa 19, 151; v. plu-
 skiew.
 plwaczka 79.
 plwać 108, 109.
 płachciany 32.
 płachta 50, 252.
 płacież 91.
 płaczek 76, 79.
 płaczka 79.
 płaczliwy 22.
 płaczorody 215.
 płakać 108.
 płaksa 92, 147.
 płaszcz 12.
 płaszczyk 67.
 płaszczysko 88.
 płat 11, 148, 186, 189,
 228.
 płata 148.
 płatny 28.
 płaza 11.
 plec 152, 189.
 pleownik 69, 207.
 płocica 70.
 Płock 79.
 Płocksk 85.
 płoc 151.
 płodzisty 54.
 płomieniek 80.
 płomienisty 54.
 płomień 33, 102
 płomyk 66.
 płonia 31.
 płoń 31.
 Płońsk 85.
 płoskoń 98.
 płoszczyca 19, 72, 185.
 płot 10.
 płotka 151.
 Płowąż 119.
 płowy 20.
 płótno 26.
 płta 50.
 płuco 57; płuca 57, 158.
 pług 175, 193, 194.
 płynąć 252.
 pływacz 64.
 pływaczka 75.
 pływać 110.
 pniak 65.
 po- 131.
 po 134.
 po polsku 133.
 Pobiedziszce 86, 87.
 po ierca 145.
 pobieszczynić 187.
 pobijacz 64.
 pobolewać 109.
 poborca 90, 145.
 Pobożanka 78
 pobudzać: part. praes.:
 pobudzają 104.
 pocałunek 8, 84.
 pochlebca 145.
 pochlebnik 67.
 pochlebstwo 56.
 pochodeńka 81.
 pochodnia 33
 pochodniarz 42.
 pochodzić 247.
 pochodzisty 54.
 pochop 211.
 pochwiściel 98.
 pochy 158.
 pochylić: pochylone go-
 dziny 216.
 pochylny 27.
 pociaszerek 81.
 pociecha 131.
 Pociechowa 24.
 pocieszycielka 77.
 Pocieszyna 24.
 pociosywać 110.
 pocmater 197.
 początek 74, 78, 236.
 poczciwy 257.
 poczem 133.
 poczesny v. poczeszny.
 poczesliwy 22.
 poczesny 26.
 poczęcie 78.
 poczęstunek 8, 84.
 poczliwy 22.
 poczta 185, 189.
 poczwara 10, 147.
 (słowo) poczynające 205.
 poćbiega 10, 115, 120,
 125, 144, 186, 269.
 poćwiczać 210.
 pod 60, 134, 135.
 Podaga 182.
 podarek 211.
 podarunek 8.
 podbijać bębenka 211.
 Podbipięta 126.
 Podbrodzie 16.
 podchwytiliwy 22.
 podczas 15.
 podczaszy 13, 15.
 podczaszyc 57.
 poddaność 99.
 podejrzewać 109.
 podeptawać: podepta-
 wam 110.
 podeszwarz 42.
 podeszwiany 32.
 podeszwiarz 42.
 podgórze 16, 131.
 podgrodzie 16.
 podhalanin 39.
 podkacie 15.
 podkanclerze 15.
 podkasały 45.
 podkasaniec 89.
 podklonić 205.
 podkomorzanka 77.
 podkomorze 15.
 podkomorzy 13, 15.
 podkomorzyc 57.
 podkomorzyna 37.
 podkoni 15.
 podkonie 15.
 podlasiak 65, 66.
 Podlasie 16.
 Podlasze 16.
 Podlesie 178.
 podłoga 206, 225.
 podłowcze 15.
 podług 135.
 podługowaty 52.
 podmalowywać 110.
 podmiot 10, 213.
 podmucha 4.
 podmurówka 83
 podnaszać: podnaszają
 111.
 podniat 148.
 podniata 148.
 podniebie 206.
 podniecać 109.
 podnieta 148.
 podnożek 78.
 podnożnicy 68.
 podobać się 108.
 podobieństwo 56.
 podobizna 37.
 podobny 243.
 podolanka 77.
 Podolany 178.
 podole 15.
 Podoski 86.
 podpolaly 46.
 podróże 142.
 podróz 142.

- podrwić 210.
 podrywki 76.
 podsędzie 15.
 podskarbi 15.
 podskarbie 15.
 podsluchacz 65.
 podstawek 148, 206.
 podstawka 148.
 podstolanka 77.
 podstole 15.
 podstoli 13, 15.
 podstolic 57.
 podstolina 37.
 podszycie 196.
 podświadczyc się 206.
 podświeinek 73.
 podtatusiały 46.
 poduszcza 90.
 poduszczyciel 103.
 podwałek 206.
 podwiązeczka 81.
 podwoj 12; podwoje 152, 158.
 podwojewodzi 15.
 podwojewodzie 15.
 podwórek 143.
 podwórko 142.
 podymne 158.
 podzamcze 16.
 podziaławać 109.
 podziśdzięń 129.
 poetyka 67.
 pogadanka 73.
 pogan 37.
 poganka 77.
 pogański 84.
 pogoda 158.
 pogonicz 73.
 pogorzeliśko 88.
 pogrzeb 10.
 pogrzebac 65.
 pogrzebca 206.
 pogrześć: pogrzebę, -grzebiesz 107.
 pohromki 197.
 poić 112.
 pojazd 148.
 pojazda 148.
 pojenie 14.
 Pojęgroda 122.
 pojętny 29.
 pojmować 111.
 pokazywać 112.
 poki 133.
 pokiej 13.
 poklat 196.
 pokładnica 72.
 pokładziny (weselne) 36.
 pokłon 148.
 pokłona 148.
 poko 133.
 pokociło się 132.
 pokój 185, 236.
 pokojowa 267, 268; dziewczyna pokojowa 267.
 pokojówka 267, 268.
 pokolenie 15.
 pokora 182, 185.
 pokraka 147.
 pokrątki 158, 185, 189.
 pokryć v. pokryty woz.
 pokryjomu 41.
 pokryty woz 196.
 pokrzykiwać: pokrzykiwając 110.
 pokrzykiwać v. pokrzykiwać.
 pokrzywa 21.
 pokuta 55, 223.
 Polak 65, 140, 256.
 polana 38.
 Polanie 39.
 polano 31.
 polaryzować 112.
 pole 175, 232.
 poleciciel 103.
 polednia 33.
 polemizować 112.
 polepszacz 64.
 polerowny 198.
 polerunek 198.
 Polesie 16.
 poleweczka 81.
 połędwica 15, 71.
 połędźwica 71.
 polica 70.
 policzek 234.
 polityczny 31, 198.
 polityka 67, 199.
 Polka 75.
 połowanie 14.
 polski 84, 85.
 (po) polsku 85.
 połeć 99, 228.
 połetek 73.
 połnocy 129.
 połomisty 54.
 połowica 70.
 połowień 32.
 położenie 209.
 położyć 112.
 południ 12.
 południe 155.
 połykać 169, 173.
 Pomałubogat 128.
 pomarańczówka 83.
 pomazaniec 89.
 Pomianowa wola 179.
 pomiar 148.
 pomiaru 148.
 pomnieć: pomnisz 113.
 pomnik 213.
 pomoc 143.
 pomodlic: pomodl w 104.
 Pomorzany 155.
 pomsta 159.
 pomścić 170.
 pomocy 169, 173.
 ponad 135.
 ponieważ 136.
 ponowa 148.
 ponów 148.
 poniezocho 94.
 podpisywać 167.
 poodrabiać 167.
 popehnać 167.
 popędliwość 211.
 popędliwy 22.
 popielasty 52.
 popielice 71.
 popiół 47.
 popiół 6, 159; popioły 158.
 popisać 166.
 popiśnik 68.
 popłakiwać 170; popłakiwali 110; popłakują 111.
 Popława 20.
 popod 135.
 popopychać 167.
 popowa 24.
 poprawiciel 103.
 poprawicielka 77.
 popręg 148, 236; przypięć - popręgów 209.
 popręga 148. +
 poprzedni 8.
 poprzednik 8.
 poprzek 135.
 popuściał 46, 186.
 popychać 167.
 porabiać 167.
 poradne 28, 182.
 poranny 27.
 porażka 79.
 porąb 148.
 poręba 148.
 Poręba 140, 178.
 Poręba Markowa 128.
 porobić 131, 167.
 poroczki 156.
 porodzenie 236.
 porokowanie 14, 185.
 porucznik 68.
 poruszanie 211.
 poruszenie 244.
 porywczosć 211.

- porzecznik 66.
 posełka 76.
 posełkini 39.
 posesja 197.
 posiedzenie 213.
 posiedziciel 103.
 posiedzieć 170.
 posiłek 159.
 poskakiwać 167.
 pospolitowanie 14.
 pospolity 54; kościół po-
 spolity 207; imię po-
 spolite 205.
 pospolny (dom) 28, 237.
 pospolstwo 56.
 pospółstwo 157.
 post 194.
 postawa 19.
 postawić na sparze 261.
 postęp 233.
 postępek ciała 209.
 postnik 68.
 postoly 158.
 postrobić 187.
 postronek 251.
 postrzygadlnia 30, 33.
 postrzygálnia 30, 33.
 posuły 197.
 posuwisty 55.
 posyłać 109.
 poszewka 216.
 poszłakować 247.
 poszyjek 234.
 pośladek 236.
 pośledni 17, 34, 243.
 pośniewisko 88.
 pośnik 68.
 pośpiech 93.
 pośpieszyć 206.
 pośpiewać: pośpiewają
 111.
 pośrzacaj 18, 186.
 pośrzatnąć 187.
 poświętne 158.
 poświętnica 72.
 pot 50, 160.
 potem 133.
 potemność 99.
 potemny 28, 99.
 potężniuchny 25.
 potkliwy (koń) 23.
 potok 196.
 potomek 78, 159.
 potomny 28.
 potomstwo 56.
 potrzeb 11, 148.
 potrzeba 148.
 potrzebna 37.
 potrzebizny 26.
 potrzebizność 99.
 potrzebny 242.
 potrzebować 111.
 poturnak 64.
 poturnak 64.
 potwarca 90, 145.
 potwarzliwy 23.
 potwarzysty 54.
 potwierdzać 247.
 poty 133.
 Potyrała 46.
 powab 148.
 powaba 148.
 powalka 80.
 powaluszka 82.
 poważność 99.
 powiadać 109; powia-
 dają 111.
 powiat 196.
 powiasło 48.
 Powidlsko 85.
 powidła 49, 156.
 powieka 153.
 powielacz 65.
 Powierszyn most 179.
 powiesisty 54.
 powieść 228.
 powietrze 228, 229.
 powietrzny 26.
 powijak 63.
 powinnają 204.
 powitalny 29.
 powódzie 131, 142.
 powojnik 68.
 powoli 249.
 powolniuchny 25.
 powolny 28, 249.
 powołowe 182.
 powoływać: powoływa
 110.
 powonianie 14.
 powonienie 155.
 powódź 131, 142.
 powrozek 185.
 powróśło 48.
 powróż 251.
 powsikij 128.
 powsinoga 128, 145.
 powstany 25.
 (kościół) powszechny
 207.
 powszedni 129.
 powściągliwy 22.
 (namiastek) powtarza-
 jący 205.
 powypalać 167.
 powyżdychywać: po-
 wyżdychywały 110.
 poza 135.
 pozedlić 187.
 Poziemichod 128.
 pozimki 76.
 poziomeczak 66.
 poznać: pozna, poznaje
 111.
 poznaniak 66.
 Poznań 13.
 poznawalny 29.
 pozory 160.
 pozorzysta (gwiazda) 54.
 pozwolicie 103.
 pozywać 109.
 pożarzysty 54.
 Pożarzyszcze 86.
 pożądny 27.
 pożegnać: pożegnają 111.
 pożegnalny 29.
 pożegnaniec 89.
 pożeżca 145.
 pożyczalnik 68.
 pożyczycy 247.
 pożyradło 49.
 pożyteczek 81.
 pójście 155.
 pójść: aż za lby poszli 212.
 półko 73, 75.
 pół 101.
 północ 155; v. północy.
 półskrzynek 73.
 półtora 129.
 półtrzecia 129.
 pra- 131.
 prababa 131.
 pracowity 54.
 prac 64.
 praczka 77.
 prać 108.
 pradziad 131.
 pragły 46.
 pragnąć 247.
 praktyka 67, 199.
 pralnia 34.
 praszczur 131.
 praśnica 72.
 prawda 61, 233, 241.
 prawdołowca 214.
 Prawdziec 58.
 prawdziwie 133.
 prawdziwy 21, 241.
 prawica 72.
 prawić prawi 248.
 prawidło 49.
 prawie 133, 191, 250.
 prawnuk 131.
 prawnuś 100.
 prawo 248.
 prawołomeczy 215.
 prawota 53.

- prawy 20, 241.
 prażyć 206.
 prącie 157.
 preceptor 197, 209.
 precz 137.
 pretendować 199.
 prezentowanie 213.
 prezeska 24.
 prezesowa 24.
 prezumpcja 199.
 przeciuczko 82.
 prędko 62.
 prędko v. prędej.
 prędkopiory 214.
 Prędocin 37.
 Prędotka 146.
 prędej 62.
 pręt 191.
 Pripegala 46.
 pro- 131.
 proboszcz 194.
 proca 57.
 prochnisty 54.
 prochowica 72.
 profesor 43.
 profować 199.
 prok 66.
 prokny 25, 186.
 prokuracja 16.
 prokurent 55.
 prom 40.
 promień 102.
 promocja 198.
 promotor 199.
 promowanie 198.
 proporcownik 68, 209.
 proporzec 1, 5.
 proroczyzna 35.
 prorok 131.
 prorokini 39.
 prorokować 111.
 prosiak 66.
 prosiątko 81.
 prosień 32, 183, 189, cf.
 proseń.
 proso 175.
 prospekt 198.
 prostaczek 81, 82.
 prostak 64.
 prosto 133.
 prostota 99.
 prostota 53.
 prosty 243; wobrażenie
 proste 205.
 proszak 65.
 proszalny 30.
 proszek 73.
 proszeń 32, cf. prosień.
 prosza 61.
 prościuchny 25.
 proścak 66.
 prowadzić 131.
 proznica 72.
 prożność 99, 185.
 prożny 27.
 prócz 135.
 próc 107; v. pruć.
 próg: progi 225.
 prószek 81.
 próznica v. proznica.
 próżność 159; v. pro-
 żność.
 próżny v. prożny.
 pruć 172; v. próc.
 Prusota 54.
 Prusy 155.
 pry 248.
 pryszczel 47.
 przą 12, 185.
 przasnek 76.
 przasznica 72.
 prządka 238.
 prząść 107, 172.
 prze 60, 130, 134, 187.
 przebachzawać: przeba-
 czawam 110.
 przebiec 172.
 przebiegać 172.
 przebiegły 261.
 przebijać 244—245.
 przebóg 137.
 przebywacz 63, 64, 204.
 przechadka 76.
 przechadzka 76.
 przechera 144.
 przechowywać: prze-
 chowywa 110.
 przechwyciciel 103.
 przecie 133, 136.
 przecież 136.
 przecię 133.
 przeciw 135.
 przeciwnik 67.
 przeciwnica 72.
 przeczytać 166.
 przeczytywać 166.
 przed się 112.
 przed 60, 134.
 przedaj 18; na przedaj
 12, 18.
 przedajny 25.
 przedaniec 89.
 przedarły 46.
 przedawca 90.
 przedawnik 68.
 przedborski 114.
 Przedbórz 114.
 przedłużać 112; prze-
- dłużysz 112; litera
 przedłużona 205.
 przedmieście 16.
 przedmiot 213, 218.
 przedni 34, 243.
 przedrukowywać 110.
 przedsię 133, 136.
 przedsięwzięcie 129.
 przedstawianie 213.
 przegarzać 186.
 przegini 31.
 przeginia 31, 39.
 przegrawać: przegrawał
 109.
 przegrywać: przegrywam
 111.
 przejawienie 205.
 przejednywać: przejedny-
 wam 111; przejedny-
 wają 110.
 przejrządło 50.
 przejrzało 50.
 przejrzyć 209.
 przejrzywać: przejrzzy-
 wam 110.
 przekalać 109.
 przekaza 186.
 przeki 133.
 przekleństwo 56.
 przekłętstwo 56.
 (ślączenie) przekładane
 206.
 przekłuwać 109.
 przeko 133.
 przekopa 11.
 przekora 144.
 przekorzyzna 37.
 przekonawać: przeko-
 nawam 110.
 przekręcić 245.
 przekupień 32, 33.
 przelbica 71.
 przełożenie 206.
 przełożyć 209.
 przemieszkawać: prze-
 mieszkawa 109.
 przemieszkować 110;
 przemieszkują 111.
 przemilały 46.
 Przemko 82.
 przemysł 10.
 przeniewierca 145.
 przenosiny 36.
 przepaść 98.
 przepisać 166.
 przepołudni 17.
 przepowiednik 68,
 przepowiedzieć 244.
 przepiórka 5, 151.

- przeraźliwy 22.
 przerzuciniówka 214.
 przesadzić 244.
 przesiadywać 170.
 przesiedzieć 170
 przeszkrobać 245.
 przesłużyć 205.
 przestępca 145.
 przestraszyć 169.
 przestronny 25.
 przestrony 25.
 przestrzeństwo 56.
 przeszło 134.
 przeszły 46; czas prze-
 szły niespełny, czas
 przeszły niezpełny
 205; czas przeszły
 spełny, czas przeszły
 zupełny 206.
 prześcieradło 81.
 prześcirało 49.
 prześladowca 145.
 prześladownik 69
 prześpiech 185.
 przetak 131.
 przeto 136.
 przetrącać 172.
 przetrącić 172
 przetwarzać 216.
 przewodzić 245.
 przewoźnik 68.
 (stępień) przewysający
 205.
 przez 134, 135, 250.
 przeddroże 15, 134.
 przedziatkini 39, 185.
 przekost 186.
 przezlisz 191.
 przepicie 15
 przezroczysty 54.
 przezumny 27.
 przezwisko 88.
 przewodzie 15.
 przeźwicywa 21, 204.
 przeżuwać 109.
 przęcarka 79.
 przędziwo 21.
 Prześławice 122.
 przesło 41.
 przęśleń 32.
 przęślica 70.
 przętro 41.
 przężenie 206.
 przodek 80, 159.
 przodny 216.
 przodochodźca 269.
 przód 60.
 przody 133.
 przy 135.
 przybeczeć 247.
 przybielszym 131.
 Przybko 82.
 przybliżać 131.
 przybycień 32, 33.
 przybyć 172.
 Przybysław 122.
 przybysz 95.
 przybytek 78.
 Przybywoj 122, 272.
 przybywać 172.
 przychodca 90.
 przychodzień 32, 33.
 przychytr 131.
 przycień 131.
 przyczyna 233; słowo
 przyczynędające 205.
 przyczynca 145.
 przyczytać 209.
 przydatek 78, 211.
 przydatny 28.
 przygluch 131.
 przygniewliwszym 131.
 przygrywać 110.
 przyjaciel 103.
 przyjacielski 85.
 przyjacielskie 85.
 przyjać: przyjaje 111.
 przyjaźń 98.
 przyjemca 90, 185.
 przyjemny 243.
 przyjeżdżać: przyjeź-
 dżaje 111.
 przyjąć v. przyszed.
 przykażyciel 209.
 przykędzierzawym
 131.
 przylepić 112.
 przylys 131.
 przymierze 196.
 przymierzeń 131.
 przymieszywać: przy-
 mieszywać 110.
 przymiot 10, 213.
 przymrozek 131.
 przymrozie 131.
 przymuszać 109.
 przynosić 167.
 przypiąć popregów 209.—
 Przypięgała 46.
 przyprawować: przy-
 prawując 112.
 przyrodne siły 209.
 przyrodzenie 209, 236.
 przyrosły 46.
 przyrost 131.
 przyrownać: przyrow-
 nając 111; stępień
 przyrownający 205.
 przyrownywać: przyrow-
 nywa, przyrownywaj
 110.
 przyrumieńszym 131.
 przyrzecznik 68, 207.
 przyrzeczyć 187.
 przypadzeniczko 81.
 przypadzenie 81.
 przysiąc: przysięgę, przy-
 sięszesz 107; przysięgnę,
 przysięgniesz 108.
 przysięgalny 30, 208.
 przysiężnik 67.
 przysłowie 206.
 przysłódz 131.
 przysłuchajność 28.
 przystając 110.
 przystawać 110.
 przystojny 28.
 przyszed 105.
 przyszły 46; czas przy-
 szły 206.
 przyście 14.
 przysięp 131.
 przywitować, przywitują
 się 112.
 przywoity 54.
 przywoj 12.
 przyznawać 109, 110.
 przyznawać się: przyzna-
 wając się 111.
 przyzoity 54
 przyżółtym 131.
 psek 80.
 psi 17; psia mucha 156;
 v. psiakrew.
 psiak 66, 259.
 psiakrew 236.
 psiarnia 34.
 psina 35.
 psiuk 66.
 psota 53, 230.
 psotny 29, 243.
 pstrąg 91, 140, 150.—
 pstrązka 150.
 pstrocinka 81.
 pstroogony 215.
 pstry 41.
 psuc 172.
 pszczelnik 68.
 pszczoła 47, 151; v. pczola.
 pszenica 70, 156, 175.
 ptactwo 157; v. ptastwo.
 ptak 63, 148, 150.
 ptakoprawnik 117.
 ptastwo 56; v. ptactwo.
 ptaszek 80, 82.
 ptaszę 104.

- ptasznik 68.
 ptaszy 12, 17.
 ptaszyca 70.
 ptaszyglów 10, 116.
 ptaszyna 35.
 pucioławy 48, 52.
 Puchalę 104.
 puk, puk 263.
 pulchny 25, 27.
 punkthonoru 129.
 purchaty 51.
 pust 11.
 pustak 64.
 pustelnia 34.
 pustelnik 68.
 pustka 160.
 pusto 11.
 pustolka 76.
 pustoszący 186.
 pustoszyciel 103.
 pustota 8.
 pusty 240—241.
 pustynia 39.
 puszcza: puszcze 185.
 puszczać 167, 172, 245.
 puszczać 49.
 puszkarz 42.
 puścić 172; na szrot pu-
 ścić 260.
 puścina 35.
 puślisko 88.
 Putniarczę 104.
 puzdro 41.
 pwa 11, 108, 185.
 pwać 108, 186.
 pych 148.
 pycha 148.
 pychota 53.
 pypeć 99.
 pyrr, pyrr 263.
 pyrżyna 34.
 pyszny 27.
 pytacz 64.
 pytać 168.

 rabiać 166, 167, 171.
 rabuś 100.
 rachuba 62.
 rachunek 84, 160.
 rachung 84.
 rachunk 8, 84.
 Racibor 125.
 raciborzan 31.
 racisko 88.
 racja 198, 199.
 racjonalista 198.
 raczej 133.
 rać 125.

 rad 11, 60; rad nie rad
 212.
 radca 90, 146.
 radczyni 39.
 radlica 70.
 Radlicy 59.
 radło 49, 79, 175, 194.
 Radogoszcz 13.
 Radom 13.
 Radomsko 85.
 Radomyśl 177.
 Radosław 125.
 radostny 26.
 radość 159.
 radować się 111.
 radowid 208.
 radszej 133.
 Radzięta 55.
 Radziśław 125.
 Radziszew 24.
 Radzyń 177.
 radźca 90.
 Rafałowicz 58.
 rajca 90, 146
 Rajska 85.
 rakiem iść 212.
 ramię 103.
 ramionko 81.
 rana 25.
 Ranimir 123.
 raniutko 82.
 rankor 201.
 ranny 25.
 rany 25.
 Raptusiewicz 59, 262.
 Rasawa 20.
 rataj 60.
 ratunk 8.
 ratusz 95.
 raz 10, 11, 236.
 raza: pirwą razą 11.
 razić 172.
 rąbać 247.
 rąbnąć 108.
 rączka 73.
 rączusia 100.
 rdzawy 21.
 rdzeń 32.
 rebelja 198.
 refleksja 199.
 refutować 201.
 regnum 199.
 rejent 55.
 relegować 199.
 religijny 31.
 reprezentować 200.
 reprezentowanie 200.
 republikant 200.
 respekt 199.

 respondować 197.
 rezonować 199.
 reż 175.
 rębajło 47.
 ręcznica 72.
 ręcznik 68.
 ręka 6, 7, 273; ręce 152,
 153.
 rękaw 20.
 rękawica 73.
 rękawka 83.
 rękojeść 98, 116, 206.
 rękojmia 116, 120, 144, 236.
 rękopis 269.
 rękowiny 36.
 Ręgielsko 85.
 robactwo 56.
 robaczek 81, 252.
 robaczywy 21.
 robak 63, 151.
 robić 7, 163, 166, 167, 168,
 171, 172, 244; robiłeś
 128.
 robionek 83.
 robociądz 92.
 robociąż 120.
 robota 1, 53, 225, 226,
 236—237.
 robotnik 67, 156.
 robotny 27, 29.
 roczek 73; v. roczki.
 roczeń 32, 33.
 roczki 156.
 roczniak 65, 66.
 rocznica 72.
 rodaczka 75.
 rodak 64.
 rodzaj 19; rodzaj męski,
 niewieści i oddzielny
 a. żaden 205.
 (spadek) rodzący 205.
 rodzic 57, 183, 228; ro-
 dzice 58, 159.
 rodziciel 103.
 rodziczka 78, 79, 183.
 rodzic v. (spadek) rodzący-
 rodziły 46.
 rodzina 34.
 rodzisty 208.
 rogacina 197.
 rogacz 65.
 rogal 47.
 Rogala 47.
 Rogalino 37.
 rogatka 160.
 rogaty 51, 241.
 rogobodziec 22, 269.
 rogozie 13.
 rohatyna 197.

- rok 228, 273; roki 156;
 tak rok 215.
 rokitina 35.
 rokita 55.
 rola 47, 175.
 rolnik 206.
 romański 84.
 ropisty 54.
 ropucha 94, 151.
 rosa 156.
 rosierdzie 185.
 Rosię 104.
 Rosjanin 256, 257.
 Rosław 124, 125.
 rosnać, rosnąć, rośniesz
 108; v. rościć.
 rososzka 81.
 rozstowe 158.
 Rościsław 123.
 Rościsz 123.
 Rościszew 123.
 rość, rosć, rościesz 107,
 172; v. rosnać.
 roślinina 36.
 rota 50.
 rotmistrzwo 56.
 *rowień 32, 33; nie ma
 rownia sobie 32.
 roz- 130, 135.
 rozbić 168.
 rozbiór 10.
 rozbrzmiewać 109.
 rozbudowywać 110.
 rozbudówka 83.
 rozchody mieć 209.
 (na) rozcień 19.
 rozdrapać: rozdrapaję
 111.
 (ślączenie) rozdzielać
 206.
 rozgniewawać: rozgnie-
 wawam 110.
 rozgodzić 187.
 rozgorzyć 186.
 rozgowaty 51.
 rozkazować 112; oby-
 czaj rozkazujący 206.
 rozkoszywać się 209.
 rozkwiruć 187.
 rozkwieść: rozkwiećszą
 105.
 rozkwrzeć 187.
 rozliczyłość 99.
 rozmach 93.
 rozny 135; słowo rozne
 205.
 rozpadlina 36.
 rozpalać 169, 170.
 rozpalić 169, 170.
 rozparać 109.
 rozpisać 166.
 rozplakać się 170.
 rozplakiwać się 170.
 rozporek 148.
 rozporoka 148.
 rozproszcza 145.
 rozpruwać 109.
 rozpustność 99.
 rozpustny 27.
 rozpylach 65.
 rozpytywać: rozpyta-
 wając 109.
 rozsądca 145.
 rozsądzowanie 14.
 rozsiadlina 36.
 rozsiekiwać: rozsieki-
 wając 110.
 rozstajny 28.
 rozstrzygać 247.
 rozsypać: rozsypę, -sy-
 piesz 107.
 roztargiwać: roztargi-
 wają 110.
 (sprzężenie) roztargnio-
 ne 206.
 Rostoka 178.
 roztropnie, roztropno 28.
 roztropny 28; roztropne
 myślenie 209.
 rozum 40.
 rozumny 26.
 rozważać 89.
 rozwlokły 46.
 rozynek 148.
 rozynka 148.
 rozżec 187.
 rożanoreki 214.
 rożdżany 32.
 rożek 73.
 różnokrasa 215.
 ród 157.
 róg 153, 232.
 rość v. rosnać, rość.
 rówieśny 27.
 równianka 78.
 równy 241.
 różga 10.
 róż- v. róż-
 różanopalec 126.
 różdżka 80.
 różnica 72.
 różny v. rozny.
 różowo 258.
 różowy 258.
 rtęć 99.
 ruch 120.
 ruchawka 83.
 rucho 11.
 ruchomy 41.
 ruczaj 19.
 ruda 10.
 Rudawa 20.
 rudek! 138.
 Rudka 178.
 rudobrody 10.
 rudowny 28.
 rudziczka 31.
 rugi 156.
 rum 263.
 rumak 149, 254.
 rumiany 32.
 rumienidło 49.
 runo 24.
 Rusak 64.
 Rusawa 2¹).
 Rusin 34.
 Rusota 54.
 rustunek 84.
 rusy 92.
 ruszać 172; ruszający 41.
 Ruszczyc 58.
 ruszyca 70.
 ruszyć 167, 172.
 ruszysty 54.
 Ruś 97, 157.
 rwać 108, 109.
 ryba 150, 156; gruba
 ryba 144, 251.
 rybak 64.
 rybi 17.
 rybitw 55, 150.
 rybitwa 150.
 rybnik 67.
 rycerstwo 56.
 rychły 45.
 rychwałdzan 31.
 rycie 14.
 ryć 172.
 rydwan 196.
 rydz 96.
 rydzyk 67.
 rygiel 47.
 ryk 62, 263.
 rymarz 42.
 Rymawa 20.
 rymownik 69.
 ryna 196.
 rynwa 20.
 rysunek 160.
 ryś 92, 150.
 rytownik 69.
 rytwin 34.
 rytwina 34.
 rywadlnik 68.
 rzadki 62.
 rzaski 76.
 rzazarz 42.

- rząd v. rządu.
 rządca 90, 146.
 rządny 27.
 rządu 160.
 rządziel 103
 rzec 166, 172; rzekę,
 rzeczesz 107; rzeknę,
 rzekniesz 108; part.
 praes. rzeka, rzekę
 104; rzek 105.
 rzeciądz 92, 196.
 rzecz 97.
 rzeczka 81.
 rzecznik 68, 196.
 rzeczny 26; rzeczne
 umiejętności 209.
 rzeczpospolita 127.
 rzeczyszcze 87.
 rzeczywistość 155.
 rzeczywisty 55.
 rzek 9.
 rzekomo 133
 rzekotliwy 22.
 rzemień 33, 102.
 rzemiesło 48.
 rzemieśnik 68.
 rzemiosło 48.
 rzemyczek 81.
 rzemyk 66.
 rzep 13.
 rzerzucha 94.
 rzesza 157.
 rzeszety 27.
 rzeszoty 27.
 rzeszoto 52.
 rzetelny 30; v. żrzetelny.
 rzewliwy 22.
 rzezaniec 89.
 rzezimieszek 126.
 rzeziwo 21.
 rzeźwi 13.
 rzeźwy 13.
 rzeżączka 76.
 rzeżewie 14.
 rzeżucha 94.
 rzedziocha 94.
 rześsty 54.
 rzkomo 133.
 rzodkiew 97, 102, 195.
 rzucać 172.
 rzucawka 20, 83.
 rzucić 172, 250.
 rzuć 62, 187.
 rzwać 62, 187.
 (końska) rzawa 20.
 rżysko 88.

 s 130, 134.
 sadło 45.
 Sadokierski 128.
 Sadykierz 128.
 sadza, sadze 160.
 sadzać 171.
 sadzawka 83.
 sadziciel 103.
 sadzić 112, 171.
 safandula 48.
 sahadak 197.
 salwowanie 199.
 sam 191, 250.
 samborza 193.
 samczek 80.
 samica 72.
 samiec 89.
 samiustek 191.
 samodzięca 145.
 samojazd 10
 samojedź 214
 Samokłęski 117.
 sandacz 195.
 sanice 70.
 sanie 158.
 sanki 80.
 Sapięha 146.
 Sapięzanka 77.
 Sapięzyna 35, 37.
 sapka 76.
 Sarawa 20.
 sarek 12.
 sarka 12.
 sarn 12, 150.
 sarna 12, 25, 150.
 sarnka 12.
 sąc 188.
 Sącz v. Sądecz.
 Sączala 146.
 sąd 60, 237.
 Sądecz 177.
 sądek 185.
 sądski 84.
 sąmnienie 14, 130, 194,
 205.
 sąpierz 130.
 sąsiad 130, 131.
 sąsiek 130.
 sążenisty 54.
 sążeń 98, 102.
 sążyca 131.
 schlebny 216.
 schodźca 90.
 schowaniec 89.
 schówek 83.
 schówka 83.
 se! 138.
 sejm v. sjem.
 sekret 198.
 sekretarz 42.
 sekretnie 199.
 selnać się 206.
 sen 24, 159.
 sentencja 197.
 ser v. syr.
 serce 197, 236.
 serduszko 82.
 Serock 79.
 serwatka 76.
 sesja 213.
 seście 14.
 sęczysty 54.
 Sędomierz 13.
 Sędomir 125.
 sędzia 147.
 sędzic 57
 Sędziejewicy 59.
 Sędziemirowice 125.
 sędzin 36.
 sędzina 37.
 Sędziszaw 123.
 Sędziwoj 123.
 sędziwy 22.
 Sęgradz 122.
 sęk 236.
 sęp 150.
 sięć 109; sieję 108.
 siadać 166, 171.
 siadalny 29.
 siadło 45.
 sianka 70.
 siano 24, 176.
 siarka 156.
 siarkownia 34.
 siarnka 81.
 siatka 73.
 siaść 171; v. sieść.
 sicie 12, 13, 14.
 sidło 49.
 Sidorowicz 58.
 Sieborzyce 122.
 siec 172.
 Sieciech 10, 122, 272.
 sieczeń 32, 183, 184.
 sieczka 261.
 sieczkarnia 34.
 sieczysty (pałasz) 55.
 sieć 98, 160.
 siedlaczka 79.
 Siedlec 178.
 Siedleża 55.
 siedlisko 88, 196; Boddzie-
 chowo siedlisko 179.
 siedliszcze 87.
 siedmioramienny 116.
 siedzieć 112, 166, 171, 245.
 siedziba 62.
 siekacz 65.
 siekaczka 79.
 siekanina 35.

- siekaninka 80.
 siekiera 194; v. siekiera.
 siekierzysko 89.
 siekiera 44.
 sieknie 40.
 siemię 103.
 Siemimysł 117.
 Siemirad 117.
 Siemisław 117.
 Siemomysł 117.
 Siemorad 117.
 Siemowit 117.
 sienica 207.
 sień 141.
 Sieradz 119.
 sierce 197.
 sierlęczka 191.
 siermiega 92. +
 sierota 1, 147; v. sirota.
 sierp 175.
 sierpień v. sirzpień.
 siersć v. szerść.
 Siesławice 122.
 siostrzan 76.
 siostrzanek 76, 80.
 siostrzeniec 89.
 sieść 107; siędę 5, 107;
 siędziesz 107.
 siew 141.
 Siewiersko 85.
 siewior 43.
 sięgać 172.
 sikawka 83.
 sikora 44, 151.
 Sikorula 48.
 siła: przyrodne siły 209;
 ze wszystkich sił się
 spieszyć do zgonu
 swego 212.
 siłacz 65.
 siniak 65.
 sinialność 99.
 sinogardlica 70, 71.
 Sinoleka 120. <
 siny 13.
 siodlarz 42.
 siodlaczka 76.
 siodlać 108.
 siodlak 64.
 siodło 45.
 siolo 45.
 siostra 41, 103, 114.
 siostrzyn 36.
 siódmy 40.
 Siradz 119.
 sirce 89.
 sirota 53.
 sirszeń 32.
 sirzpień 32.
 sit 14.
 sitarz 42.
 sitny 28.
 sito 50.
 sitowie 12, 14, 157.
 siwasy 93.
 siwiec 166.
 siwizna 37, 158.
 siwy 20.
 sjem 10.
 skakać 167, 172.
 skakiwać 167.
 skalsty 54.
 Skalmierz 124.
 Skarbimir 123, 124.
 skarbnica 72.
 skarbniczka 206.
 skarbnik 67.
 skarbnikiewicz 58.
 skarbnikowie 58.
 skarbnikowicz 58.
 skarborodzicielka 206.
 skarga 91.
 Skarga 155.
 skarucha 94.
 skarżyk 67.
 skazać 206.
 skazitelny 30, 197.
 (obyczaj) skazujący 206.
 skażca 145.
 skiba 209.
 Skibino 37.
 skierować 168.
 skisły 45.
 sklep 206.
 sklepiasty 54.
 sklepowa 267; panna
 sklepowa 267.
 sklęczyć 187.
 składacz 64.
 składaczka 76.
 składać: składają 111.
 skłaniać 205, 206.
 skłonienie 205, 206.
 skłonny 28.
 sknera 147.
 skociec 89.
 skocię 104, 185.
 skoczyć 167, 172.
 skolica 71.
 skomroć 94, 186.
 skomroszność 99.
 skonać 244.
 skonić 187.
 skończyć 168.
 skop 150.
 skopowina 36.
 Skorosze 177.
 skorupina 34.
 skorznie 33.
 skot 149, 176, 185, 189,
 194.
 Skotniki 178.
 Skotomierza 115.
 skowera 44.
 skowronek 132, 150.
 skowyczeć 1. 2.
 skowyknąć 171.
 skowyczać 171.
 skórzany 32.
 skrofuły 158.
 skromny 28.
 skrzat 195.
 skrzętny 243.
 skrzydlany 32.
 skrzydlasty 52.
 skrzydło 49, 152.
 skrzydłonogi 214.
 skrzywnka 73, 74.
 skrzypce 158.
 skrzypek 63, 76.
 skrzypice 70.
 skrzypiec 89.
 skrzypień 171, 247.
 skrzyt 51.
 skupień 32.
 skuść, skubę, skubiesz 107.
 skuta 186.
 skuteczny 27, 29.
 skutek 76, 78, 222, 233.
 skutnie 243.
 skutny 27, 243.
 skwarzyć: skwarzony
 olów 187.
 słabieć, słabieje 112.
 słabizna 37.
 Słaboń 38.
 Słaborowice 119.
 Słapianka 78.
 Słapówna 78.
 sława 10.
 Sławęcino 37.
 sławętny 29.
 Sławibor 123, 125.
 sławiciel 103.
 sławiętny 29.
 Sławomir 125.
 Sławsko 85.
 (obyczaj) słączający 206.
 słączenie 206.
 (wyobrażenie) słączone
 205.
 słociuchny 25.
 słodeczny 27.
 słodki 62, 63, 258, 259;
 v. słodszy.
 słodkosć 99.

- słodownia 34.
 słodszy 62.
 słodycz 62, 63, 100.
 słodziny 36.
 słodziuchny 26.
 słodziona 38.
 słojek 73, 80.
 słojerz 43.
 słojerzowaty 52.
 słoma 40, 156; młócić
 słomę 261.
 słomianka 76.
 słomiany 32.
 słomić 206.
 Słomirog 123.
 słonawy 20.
 słonie 33.
 słonina 35, 156.
 słonko 73.
 słono 258.
 słoność 99.
 słony 25, 258.
 słopień 32.
 słopnisty 54.
 Słowak 63.
 słowarz 42, 43.
 Słowianie 39.
 słowie 108, 134, 187.
 słowik 13, 67, 150.
 słowo 7, 105, 205; od
 słowa do słowa 212.
 (wyobrażenie) słozone
 205.
 sól 156.
 słuch 93, 120, 155; v. słu-
 chy.
 słuchać 245.
 słuchawka 83.
 słuchy 155.
 słuć v. słowie.
 sługa 10, 90, 147, 230,
 268.
 sługus 93.
 słunawa 20.
 słunice 89.
 słupik 67.
 słusznosc: ważyć rze-
 czy, miarkować we-
 dług słusznosci 212.
 służyły 46.
 służba 61, 237.
 służbiczka 81.
 służbista 55.
 służebnica 71.
 służebniczka 79, 80.
 służebnik 67.
 służebny 29.
 słyhać 259.
 słychiwać 172.
- słychywać: słychywały
 110.
 słyścić 112, 172, 258;
 słyżysz 113.
 słyza 10.
 smaczność 99.
 smaczny 258, 259.
 smagły 45.
 smak 155, 258.
 smarkacz 65, 143.
 smarkaty 51.
 smarkul 48.
 smarkula 48.
 smarowny 28.
 smarowóz 122.
 smerda 147.
 smętny 27.
 smętosz 95.
 smok 151.
 smokini 39.
 smolany 32.
 Smolsko 85.
 smowca 90.
 smrodliwy 23.
 smukarz 42.
 smukły 45.
 smutny 27.
 smyczek 74.
 smyk 74.
 snadniuczko 82.
 snadzić się 187.
 snażyć się 187.
 sneszka 183.
 snopeczek 81.
 snopie 13.
 snow 208.
 snuć 172.
 Sobczyna 35.
 Sobek 82.
 Sobieski 86.
 (niewiasta) sobiewolna
 239.
 Sobięta 55.
 Sobocica 71.
 Sobocin 37.
 Soboklęski 117, 155.
 Soborzyc 119.
 sobowtór 269.
 sobór 10.
 socha 175, 194.
 soczewica 73.
 socznica 72.
 sodomita 147.
 sokasty 52.
 sokół 47.
 sokora 44.
 solić: solony 38.
 solnica 72.
 solny 26.
- solówka 83.
 sopialka 98.
 sopiel 98.
 Sopoty 155.
 sorommiot 214.
 sosnowy 24.
 soszyk 67.
 sośnina 35.
 sowa 151.
 sowi v. Sowie klęski.
 Sowicy 59.
 Sowie klęski 117.
 sowity 54.
 sownociardlko 50.
 Sowoklęski 117, 178.
 Sól 159.
 spacerowicz 59.
 spachać 187.
 spać 171.
 spadek 205.
 spanie 155.
 spaniły 46.
 spekulacja 209.
 spekulant 55.
 speza 201.
 spicherz 43.
 spichlerz v. śpichlerz.
 spichlerznik 68.
 spiegun 38.
 spieka 158.
 spiekota 53, 158.
 spieszyć się do zgonu
 swego 212.
 spik 67.
 spinadło 49.
 spionka 83.
 spisać 166.
 spizarnia 34; v. spizarnia.
 splatać 109.
 splendor 199.
 splot 10.
 spluwaczka 251.
 splonieć: splonieje 112.
 spar: postawić na spa-
 rze 261.
 (czas przeszły) spełny 206.
 spodni 34.
 spodnice 72.
 spodnie 158.
 spodzich 95.
 spokojem 133.
 spory 41, 241.
 sporysz 95.
 sporyszt 95.
 sporzych 95.
 sporzysz 95.
 sposobni 13.
 sposobny 13.
 spotkanie 244.

- spotykać się 163.
 spowiedź 223.
 spód 135.
 sprawca 90, 145.
 sprawić 248—249; sło-
 wo sprawiace 205.
 sprawiedliwość 159.
 sprawiedliwy 23.
 sprawiedność 99.
 (słowo) sprawujące 205.
 sprędząć 204.
 sprych 148.
 sprycha 148.
 spryt 155.
 sprzączka 79.
 sprzedaż 197.
 sprzedaż 100, 197.
 sprzęgać 206.
 sprzężenie 206.
 spuchlina 36.
 Spycimierz 125.
 Spycimierz 125.
 spytać 168.
 sracz 65.
 srebrnopióry 10.
 srebro 41, 159.
 sroka 151.
 srom 40, 155, 237.
 sromieźliwość 99.
 sromiżliwy 23.
 sromota 53, 155.
 sromotny 29.
 ssać 108.
 ssać 60, 185.
 ssowity 54.
 Stach 93.
 staciwa 21.
 staczać 205.
 staczanie 205.
 stać 7, 171.
 stać się v. stana rzecz.
 stadło 49.
 stado 60, 156.
 staje 12.
 stajenny 267, 268; chło-
 piec stajenny 267.
 stajnia 33.
 stal 141.
 Stamirowice 122.
 stan 7, 101, 120, 179,
 237.
 stana (rzecz) 25.
 stanąć 171.
 Stanisław 114.
 Stanisławów 114.
 stanowisko 88.
 starosta 54, 147.
 starościanka 77.
 staroście 57.
 starościna 37.
 starość 99.
 starowierca 145.
 starowina 36.
 starowny 28.
 starozakonny 256, 257.
 starszy 257.
 starszyzna 37.
 starucha 94.
 staruchna 25.
 staruchny 25.
 staruszek 73, 81.
 stary 41, 251; v. starszy.
 starzec 89, 255.
 starzec się 166.
 starzestwo 56.
 Starzyno 177.
 Staś 100.
 stateczność 99, 155.
 stateczny 26, 27.
 statek 74, 78, 155, 267,
 268, 273; statek pa-
 rowy 267.
 statysta 198.
 staw 19.
 stawać 171.
 stawać się 109, 110.
 stawadło 49.
 stawanie 155.
 stawiać 171.
 stawiciel 103.
 stawieć 112, 171; stawisz
 112.
 stawidło 49.
 Stawowiczki 78.
 Stawigiew 102.
 stąpić: stąpiw 104.
 stąpor 43.
 stdza 11, 80, 185; v.
 zdza.
 stękać 62, 263.
 stęp 120.
 stępak 64.
 stępica 70.
 stępień 205.
 stoczysty 54.
 stodoła 196.
 Stoigniew 124.
 stojąceń 32, 183, 189.
 stojęczka 183.
 stolarczyk 69.
 stolarz 42.
 stolec 89, 235.
 stolica 71.
 stoliman 41, 186.
 stolin 41.
 stolisko 89.
 stolnica 71.
 stolnikiewicz 58.
 stolnikowie 58.
 stolnikowicz 58.
 ston(?) 186.
 stona (?) 186.
 stonoga 150.
 stonóg 10, 150.
 stopień 32, 33.
 storęki 214.
 storzypiętka 214.
 stosywać 209.
 stóg 175.
 stół 225, 226.
 straceniec 196.
 strach 159.
 strachajło 47.
 strachliwy 22.
 Strachota 54.
 strada 186.
 straszak 65.
 straszliwy 22.
 Straszówna 26.
 straszydło 49.
 straszwywy 21.
 strawa 182.
 strawca 90.
 strawieć 246.
 strawne 158.
 straż 157.
 strażnica 72.
 strącić 206.
 strącze 157.
 strąpacz 183, 186, 189.
 stredź 185.
 Strochna 146.
 strojniś 100.
 stromy 40.
 strona 25, 152, 232.
 strop 160.
 stropieć 261.
 stroża 120.
 strój 160.
 stróż 120.
 struchlały 46.
 struga 90.
 Strugała 146.
 strugarka 77.
 Strugi 155.
 strumień 33, 41, 102.
 strumyk 66.
 struna 25.
 strupiaty 51.
 struś 150.
 strużyna 36.
 stryc 89.
 strychulec 90.
 stryczny 26.
 stryj 12.
 stryjeczny 27, 29.
 Stryjka 77.

- stryjko 142.
 strzała 194.
 strzec 172.
 strzecha 93, 225.
 Strzedziwoj 125.
 strzedź 156, 185.
 strzelać 166; strzelac
 haki 261.
 strzelba 61.
 Strzelce 178.
 strzelić 166.
 Strzelin 37.
 strzelisty 54.
 strzemiesko 88.
 strzemię 103.
 strzemię 103.
 strzępać 186.
 strzępek 80.
 strzyć 172.
 strzyga 147.
 strzyża 155.
 studencia 16.
 studnia 33.
 studnica 70.
 stuk 62, 263.
 stukać 263.
 stukot 52, 263.
 stupan 128.
 stwierdzać v. śćwirdzać.
 stwierdzić 247.
 stwolin 41.
 stworzeniny 35.
 styczeń 32, 183, 184.
 stylisko 89.
 stylizować 112.
 subjekt 198.
 substancja 199.
 subtelniczka (mąka) 82.
 subtelność 198.
 subtelny 31.
 subtylny 31.
 Suche czasie 117.
 Suchoczaszy 117.
 suchorławy 21.
 suchorodny 215.
 suchoty 53, 158.
 suchy v. Suche czasie.
 suç 172.
 sudlica 72.
 suka 150.
 sukmana 41.
 suknisko 88.
 sukno 24.
 sulak 72.
 Sulborowce 124.
 sulejaty 158.
 Sulgostów 124.
 Suliborowice 123, 124.
 sulica 72.
 Sulidat 123.
 Suligostow 123, 124.
 Sulimierzyce 124.
 Sulisław 123, 272.
 Sulmierzyce 124.
 sulnica 72.
 sumienie v. sąmnienie.
 sunąć 172.
 surmnik 68.
 surowy 24.
 suspicja 199.
 suszarka 77.
 suszka 251.
 sutek 76, 78, 207.
 swachna 25.
 swacia 16.
 swadziebny 29.
 swadźba 61.
 swak 63, 183.
 swarliwy 23.
 Swarog 91.
 Swarozyc 91, 182.
 swaszka 79.
 swat 51; v. swacia.
 swa wola 267.
 swawola 113, 127, 267.
 swawolny 127.
 swoboda 61.
 swojski 84.
 swowolny 128.
 swywola 127.
 Sycylejczyk 69.
 syczeć 171.
 sykać 171.
 syknać 171.
 sympatyczny 31.
 symulacja 197.
 syn 7, 101; synul 255;
 v. synia.
 synaczek 82.
 synek 63.
 synia 16.
 Synogać 118.
 synogarlica v. sino-
 gardlica.
 synowa 24.
 synowica 71.
 synowiec 89.
 synuś 100.
 sypać 172.
 sypiać 171.
 sypialnia 34.
 sypialny 29.
 sypień 32.
 syr 176.
 syreński 85.
 syromak 197.
 syromiot 214.
 systema 199.
 sytny 28.
 syty 51.
 szabla 253.
 szachownica 72.
 szachy 158.
 szacować 195.
 szacowny 69.
 szacunek 84.
 szacunek 8.
 szadawy 20.
 szadopiór 10.
 szady 60.
 szadz 157.
 szafarka 76.
 szafarka 42.
 Szajnocha 146.
 szalony 38.
 szal 155.
 szalapat 55.
 szalawila 146.
 szarak 65, 140.
 szarasy 93.
 szarawary 158.
 Szarcula 48.
 szaruga 92.
 szary 41.
 szarzyzna 37.
 (wysoka) szarża 251.
 szcie 14.
 szczaw 156.
 szczątek 78, 236.
 szczebietliwy 22.
 szczeblisty 54.
 szczebrzuch 94, 160, 186,
 189.
 szczecina 35.
 szczecinasty 52.
 szczezielny 27, 45.
 szczekuła 48.
 szczeniec 89.
 szczeniec 104.
 szczepniarz 42.
 szczepnik 42, 68.
 Szczerbic 58.
 szczeszuja 19.
 szczęście 15.
 szczęśliwy 22.
 szczodroba 62.
 szczodrobliwie 22.
 szczodroblivy 23.
 szczodrość 99.
 szczodry 41.
 szczotka 80.
 szczuć 172; szczuję 108;
 szczuto 14.
 Szczudłow ostrowek 179.
 szczudłowaty 51.
 szczupak 150.
 szczupły 45.

- szczur 150.
 szczuć 108.
 szczwany 212, 261.
 szczygieł 45, 150.
 szczyzna 36.
 szczypawka 83.
 szczypce 158.
 szczypior 43.
 szczyt 278.
 szedł 45; v. szto.
 szedziwy 22.
 szeląg 92. —
 szele 12, 186.
 szelina 35, 186.
 Szeliżka 77.
 szelmostwo 56.
 szemrącz 64.
 szepielak 38.
 szepiołak 64.
 szepułń 38.
 szept 51, 160.
 szeptać 108.
 szeroki 63.
 szerszeń 102, 151; v. sirszeń.
 szerść 98, 156.
 szesnaście 127.
 sześcian 119.
 sześciogrosznik 68.
 sześcioro 43; w sześciorgu 91.
 sześćościan 119.
 szewczyk 69.
 szewstwo 155.
 szkapa 149, 254.
 szklanny 32.
 szklany v. śklany.
 szklenica v. śklenica.
 szkodliwy 23.
 szkoła 160.
 szkudła 195.
 szła 16.
 szlachcianka v. ślachcianka.
 szlachcic v. ślachcic.
 szlachciura 44.
 szlachecki v. ślachetski.
 szlacheckie 85.
 szlachta 156, 157.
 szlifibruk 126.
 szlija 16.
 szłom 194.
 szmacisko 88.
 szmergiel 47.
 szmermel 47.
 szmugiel 47.
 sznur 148.
 sznura 11, 148.
 sznurowadło 49.
 sznurówka 83.
 szopa 195.
 szorc 196.
 szorstki 258.
 szorstko 258.
 szorstkość 258.
 szowinizm 41.
 szpada 253.
 szpiczastość 99.
 szpiczasty 52.
 szpiegownik 69.
 szpikulec 90.
 szram 148.
 szrama 148.
 szramowaty 52.
 szrank 160.
 szron 156.
 szropa 196.
 szrot: na szrot puścić 260.
 szto 14, 188.
 sztof 196.
 sztuczasty 52.
 sztuczydło 50.
 sztuka 236.
 szturmak 64.
 szubienicznik 68.
 szuja 147.
 szukacz 64.
 szukać 166.
 szukajło 47.
 szum 40, 263.
 szumieć 263.
 szumienie 14.
 szumowiny 36.
 szurza 183.
 szutka 198.
 szwaczka 77.
 szwargot 155.
 szwarka 77.
 szwiec 89.
 szybała 72.
 szybienica 72.
 szycie 155.
 szyć 172, 273; szyję 108.
 szydło 49, 272.
 szyjka 73.
 szyk 196.
 szykować 110.
 szykowny 28.
 szyl 195.
 Szymczak 66, 75.
 szymowiny 36.
 szypuła 48.
 szypułka 48.
 szyroki 63.
 ściana 25.
 ściążka 185, 189.
 ście 14.
 ścięgna 25.
 ścięgno 24.
 Scieniawa 20.
 ścierać 166.
 ścieradło 29, 49.
 ścieralny v. ściralny.
 ścierw 143; v. ścirw.
 ścierwa 19, 143.
 ścierwo 19, 143, 251.
 (na) ścieżaj 19, 185.
 ścieżaja 19.
 ścieżaje 19.
 ścieżajny 27.
 ścieżeje 19, 185, 189.
 ścieżka 80, 185, 189.
 ścinać 206, 249.
 ściralny 30; ściralna chustka 29.
 ścirculara 46.
 ścircularka 46, 146.
 ścirw 19.
 ścisk 155.
 śćbło 45.
 śódza 11, 185; v. zdza.
 śćklany 32.
 śćwirdzać; śćwirdzają 111.
 śćwirdzić 247.
 śklenica 72.
 ślachcianka 77.
 ślachcic 57.
 ślachetski 84.
 ślad 234.
 ślązak 66.
 śledziona 38.
 śledziówka 83.
 śledź 150.
 ślepić się 206.
 ślepieje 19, 186, 189.
 ślepomózgi 215.
 śwepota 1, 158.
 ślęczeć 172.
 śliczność 206.
 ślimak 64.
 ślina 25, 160.
 śliniak 65, 251.
 ślinogórz 214.
 śliski 62.
 śliskość v. ślizkość.
 śliwa 19.
 śliwka 80.
 śliziuchny 25.
 ślizkość 99.
 ślodek 81.
 ślubiciel 103.
 ślusarczyk 69.
 śmiałość 155.
 śmiały 45.
 śmiara 185.

- śmiech 93, 233; nie do śmechu ni 212.
 śmiechowisko 88.
 śmieć 112, 172; śmieje 112.
 śmiercionoszy 214.
 śmierciowładny 215.
 śmierć 6, 98, 159.
 śmierdzieć 112, 223, 258.
 śmierdziel 47, 221.
 śmierdziuch 94.
 śmiertelność 99, 155.
 śmiertelny 30, 197.
 śmiertny 26, 30, 197.
 śmieszek 79.
 śmieś 185.
 śmietana 38, 156.
 śmętana 38.
 śmiotana 38.
 śniadać 130.
 śniadanie 14, 130.
 śniczyca 70.
 śnić się 134.
 śniedz 157.
 śnieg 160.
 śnieguła 48.
 śnieść 130, 134.
 śniwy 21.
 śpiączka 76, 155.
 śpichlerz 43.
 śpiewaczka 76.
 Śpiewaczka 77.
 śpiewać 109, 166.
 śpiewak 63.
 śpiewanie 14.
 śpiżarnia 195; v. spiżarnia.
 śratać: śrataje 111.
 średnik 209.
 środnoicy 129.
 śród 135.
 śrzebro 41.
 świadek 76.
 świaszczenik 208.
 światło 159. •
 światłowrotny 215.
 (Zielone) świątki 155.
 świątnica 72.
 świątobliwy v. świętobliwy.
 świątostny 26.
 świątość 206.
 świątynia 39; ważyć rzeczy, miarkować na gwicht świątyni Pańskiej 212.
 świdorowaty 52.
 świeboda 61.
 świecić 112.
- świecidlnik 68.
 świecidło 49.
 świeczeczka 81.
 świeczka 78, 79.
 świecznik 68.
 świegot 53, 263.
 świekot 53.
 świekr 41, 114, 183.
 świekra 183.
 świekry 102, 183.
 świekrzyca 71.
 Świeprawicy 59.
 świerczyna 35.
 świerszcz 151.
 świerzbiączka 76.
 świerzbień v. świrbień.
 świerzbień 33; v. świrzbien.
 świerzbiec 89.
 świerzepic 12.
 świerzepica 12, 71, 89, 186, 189.
 świerzepiec 71.
 świerzepy 71.
 świerzopa 149.
 świerzopeczka 81.
 świeść 183.
 świetlny 30.
 świeżuchny 25.
 święcennik 68.
 święcia 16, 157.
 święcidlnia 33.
 święt 11.
 Święta Marza 117.
 święto 11, 160.
 świętobliwy 23.
 Świętomarz 117.
 Świętomarza 119.
 świętopietrze 157.
 świętość 159; v. świętość.
 Świętowit 182.
 święty 51, 194; chleb to święty 212; v. święt, święcia, Święta Marza
 Świnarsko 85.
 świni chlew, kob świni 195; v. Świnia gać.
 świnią 16, 150, 176, 257.
 Świnia gać 118.
 Świniagać 116.
 świniarz 42.
 świnięc 89.
 świnią 36.
 świniopas 116.
 świnięc 210, 258.
 świniuch 57.
- świnka 73.
 Świnogać 116, 118.
 świntuch 57.
 świrbienie 14.
 świrzbień 32.
 świst 263.
 świstak 63.
 świstawka 20.
 (orzech) świstun 38.
 świt 158.
 switać 166.
 switanie 14.
 tablica 70.
 tabliczka 81.
 taboryta 251.
 Taczała 46.
 taczka 160.
 Tadeusz 154.
 tajać, taje 108.
 tajemnica 72.
 tajemność 99.
 tajemny 27.
 tajemstwo 206.
 tajnica 72.
 tajny 28.
 tak 133; tak rok 133, 215; tak sobie 250.
 (tik) — tak 62.
 taki 64, 162, 250; taki sobie 250; jaki taki 211, 250.
 takie 64, 85.
 tako 133; jako tako 250.
 takowy 24.
 takoczni 215.
 takusi 100.
 takusienki 260.
 tam 40; v. tamo.
 tameczny 29.
 tamo 40, 133, 187.
 tamteczny 29.
 tamtejszy 94.
 tanecznic 71.
 tanecznik 68.
 tani 13.
 taniecznik 68.
 tańczyć 163.
 tarcica 71.
 tarcz 96.
 tarcza 96.
 tarczenny 27.
 tarcznik 68, 207.
 tarczyczka 81.
 targowisko 88.
 Targowiszcz 86.
 tarlica 71.
 tarlka 80.
 tarło 45.

- tarn 14, 24.
 Tarnawa 20.
 tarnąć: tarnę, tarnie 108.
 Tarnogóra 118.
 Tarnowa góra 118.
 tartas 93.
 tasak 64.
 tatarczany 32.
 tatarka 76.
 Tatarzyn 34.
 tatko 142, 251.
 Tatry 155.
 tatulo 48.
 taźbier 197.
 tchawica 2, 4.
 tchnąć 2, 4.
 tchórz 2, 4, 44, 143, 150, 221.
 tchórzliwy 2.
 teć 103.
 teściel 103.
 tedy 61, 133; kiedy tedy 211, 250.
 tegdy 132.
 tegdyż 133.
 tekstylny 31.
 tele 133.
 telegraficzny 31.
 ten 161; ten isty 186.
 tento 130.
 tentować 201.
 teraz 128.
 terazniejszy 94.
 teskliwy 23.
 teskny 25.
 tesnica 72.
 teścia 183.
 teściowa 183.
 teść 98, 141, 142, 183; v. cieść.
 tęga 10, 11.—
 tępota 8.
 tępy 258, 259
 tęskliwy v. teskliwy.
 tęskny 25.
 tęten 5.
 tętnanie 14.
 tętno 5.
 tik — tak 62.
 tkacz 64, 75, 204.
 tkaczka 76.
 tkaczownia 34.
 Tkaczyzka 77.
 tkanica 71.
 tkanina 35.
 tlen 24, 156.
 tłoczyć 103.
 tłuc 107, 172; tłukę, tłuczysz 107.
 tłuki 158.
 tłum 156.
 tłumik 67.
 tłustoch 94.
 tłusty 51, 243.
 tłuszcz 12.
 tłuszczuchny 25.
 tobolica 70.
 toboł 47.
 toboła 47, 48.
 toczyć 112, 245.
 tokarka 77.
 tokarz 42, 43.
 toli 136.
 Tomisław 123.
 Tomaszostwo 56.
 Tomkiewicz 58.
 Tomkowiec 58.
 tonąć, tonę, toniesz 108.
 tonia 31.
 toń 31.
 topić 112.
 topiel 98.
 topień 32.
 topor 43.
 toporek 81.
 torba 251.
 tortura 160.
 towar 194, 268.
 towarzyski 85.
 towarzyska 76.
 towianizm 41.
 towiańczyk 69.
 tragarz 43.
 tranki 197.
 trawa 156, 160.
 trąba 144.
 Trąbczyno 37.
 treść 14.
 tret 197.
 trębacz 64.
 trędowacina 35.
 trędowaty 51.
 trędowina 35.
 triumfik 67.
 trocha 94.
 trochę oficer 251.
 troistokoły 215.
 troisty 55.
 troj 13.
 trojaki 64.
 troje 13; trojga 91.
 trop: zbić z tropu 261.
 troszka 73.
 trozęby 215.
 trójca 72.
 trójmiąwszy 214.
 trójrodny 214.
 trójsetny 215.
 tróście 14.
 truchliwy 22.
 truchły 45.
 trucić 103.
 truczina 35, 37.
 truczina 37.
 truć 172.
 trunek 84.
 trupokupiec 214.
 truskawiec 89.
 trwać 109.
 trwoga 91.
 tryskawka 204.
 trzask 62, 263.
 trzaskawica 72, 185.
 trząsa 90.
 trzściany 32.
 trzcie 13, 14.
 trzcina 35.
 trzebień 32.
 trzebież 175.
 trzebisko 175.
 Trzeblewicy 59.
 trzeci 17, 60.
 trzeciak 65.
 trzecina 35.
 trzecizna 37.
 trzeć 107, 166, 172; trę, trzesz 107.
 trzej 13.
 trzem 185.
 trzemcha 93, 197.
 trzepaczka 79.
 trzepiot 52.
 trzepnąć 108.
 trześnia 33, 197.
 trzewa 19.
 trzewik 67.
 trzewo 19.
 trzeźwi 13, 20.
 trzeźwy 13, 20.
 trzęsawica 72.
 trzęsawisko 88.
 trznadel 150.
 trzoda 156. ♠
 trzop 197.
 trzosła 48.
 trzosło 48.
 trzpiot 52, 143
 trzy v. trzej.
 trzydziestny 27.
 trzydzieści 128.
 Trzygłów 183.
 trzygrosznik 68.
 trzymały 46.
 trzynadzieście 129.
 trzynaście v. trzynadzieście.
 trzysta 128.

- tszczyca 70.
 tścia 183.
 tucza 277—278.
 tuł 45, 185, 189.
 tułacz 64, 204.
 tułanie 14.
 tuławy 21.
 tułowity 54.
 tupot 52, 263.
 tur 41.
 turkotać 108.
 Turkowicy 59.
 Turkowiszczce 86.
 turniejowanie 14.
 Turoboje 115.
 turodzie 58.
 Turzęglowy 128.
 tuteczny 29.
 tutejszy 94.
 twardokościasty 52.
 twardoszejny 214.
 twardość 237.
 twardy 60, 258, 259, 278.
 twarog 91, 176.
 twarz 235.
 twojski 84.
 twórca 90.
 tworzec 11, 89, 146.
 tworzyciel 103.
 tworzydło 49.
 tworzywo 218.
 twórca 11, 146; v.
 twórca.
 ty 275.
 tyciuchny 95.
 tyciusi 100.
 tyczeń 183.
 tyć 172.
 tydzień 127, 128.
 tyle 133, 162.
 tylec 89.
 tyłkiej 13.
 tyluchny 25, 95.
 tylusi 100.
 tylusienki 82.
 tył 160.
 tyłek 80.
 tyłowity 54.
 tymczasem 129.
 tyranja 200.
 tysiąc 55.
 tysięcznik 67.
 tytuł 198.
 u 134, 259.
 u Balka 179.
 u Kwiatka 179.
 u Panica 179.
 u Pijana 179.
 ubiór 10.
 ubłaganie 185.
 ubłagawca 209.
 ubogi 64, 274.
 uboża 67.
 ubożstwo 56, 185.
 ubożuchny 25.
 ubóstwo v. ubożstwo.
 ubrać 244.
 ubraniec 89.
 Ubysław 122.
 ubysz 95.
 uchaty 51.
 ucho 105; uszy 97.
 uchodźić 245.
 Uchylsko 85.
 uciec: uciekę, ucieczesz
 107; ucieknę, uciek-
 niesz 108.
 ucieczenie 14.
 ucieczka 76, 155.
 uciekać się: uciekają się
 111.
 uciekinier 44.
 uciekły 45.
 ucieranie 155.
 uczeń 32, 33.
 uczesnik 68, 206.
 uczestnik 67.
 uczestwo 56.
 ucześcianie 14.
 uczyciel 103, 272.
 uczycielka 77.
 uczyć 112, 273.
 uczynek 76.
 ud 11, 142.
 udatność 99.
 udatny 28.
 uderzyć: part. praet.
 uderz 105.
 udo 11, 142.
 udobruchać 94.
 udziec 89.
 ugasić 170.
 ugaszać 170; ugaszaje
 111.
 ugornik 183.
 ugrząść 107.
 ujawić się 216.
 ujęczny 26.
 ujętny 29.
 ujma 155.
 ujmować się za kogo
 212.
 ujrzyć 112.
 ujście 155.
 ujść 245.
 (namiastek) ukazujący
 205.
 (obyczaj) ukazujący 206.
 (naj)ukochańszy 105.
 ukradacz 64.
 (litera) ukrocona 205.
 (naj)ukrytszy 105.
 uleczalny 29.
 ulica 70.
 uliczka 80, 81, 195.
 ulżyć 112.
 ułafka 197.
 ułomny 257.
 umarł 98.
 umarłak 66.
 umarlec 89.
 umarły 45.
 umialny 30; umialna
 skrytość 208.
 umiały 45, 46.
 umieć, umieje 112.
 umiejętność 99.
 umiejętny 29.
 umierać: part. praes.:
 umierają 104.
 umiętność 99.
 umiętny 29.
 umrzeć 257.
 umywać 110.
 umywałdo 49.
 Unawa 20.
 Uniemysł 124.
 Unisław 122, 124.
 Unieżyż 122, 124.
 Unisław 124.
 uniwersytet 213.
 unor 183, 189.
 upajać: upajaj 110.
 upamiętawać się: upamię-
 tawam się 110.
 upamiętywać się: upamię-
 tywali się 110.
 upaść 98.
 upawać: upawaj 110.
 upelnienie 14.
 upiękrzony 38.
 upiły 46.
 upominacz 64.
 upominek 76.
 uprawa 155.
 uprzedziciel 103.
 uprzejmy 40.
 urepność 99.
 urepny 27, 186.
 uroczysty 54.
 uroczyssze 87.
 uroczyty 54.
 uroziwy 21, 36, 156.
 urok 234.
 urwisko 88.
 urwisz 95, 143.

- urywadło 49.
 urzędnictwo 56.
 urzędniczek 80.
 urzędnik 68.
 urzędownik 69.
 usiłowny 28.
 Usława 20.
 usługować 112.
 usłyszeć: usłyszew 104.
 usmętniwy 22.
 usprawiedliwienie 209.
 usta 50, 158.
 ustawiczny 29.
 ustawiczstwo 56.
 uszaty 51.
 Uszawa 20.
 uszko 73.
 uszysty 54.
 uścić 187.
 uścieć 187.
 uśnienie 14.
 utarcie 155.
 utarczka 79.
 utargacz 64.
 utarły 46.
 utok 11.
 utoka 11.
 utopijny 31.
 utracjusz 95.
 utratnica 71.
 utratny 28.
 utrudnienie 14.
 utrudzenie się 244.
 utulny 28.
 utwierdziciel 103.
 uwdzięk 216.
 uwiedzenie 14.
 uwłocza 90.
 uwodziwołek 214.
 uzda 61, 185.
 uznać: uznaje 111.
 uznamionać: uznamio-
 naw 104.
 uźdżienica 72.
 uźrzeć 112.
 uźrzeniały 46.
 użytek 78.

 w 130, 134; v. we Krzu.
 Wabsk 85.
 Wabsko 85.
 wacek 79.
 Wacek 82.
 waga 160.
 wagus 93, 159.
 Wagusewicz 59.
 wakans 199.
 wałatka 79.
 walczerz 43.

 walczyć 163.
 walecznik 67, 209.
 walisty 54; walisty ka-
 mień 208.
 walkarz 42.
 wałach 149, 195.
 wałkoń 38.
 wałkuń 38.
 wapno 26.
 Warawa 20.
 warcabnica 72.
 warcaby 158.
 Warcisława 123, 125.
 warczeń 171.
 wardega 92. †
 wargowaty 51.
 warkocz 66.
 warkot 52, 263.
 warmiński 85.
 Warmułka 77.
 warować się 187.
 Warszawa 20; v. War-
 szowa, Warszęga. †
 warszawiak 66.
 warszawianka 77.
 Warszęga 92, 258. †
 Warszowa 24.
 wartaczka 79.
 wartki 62.
 wartogłowy 214.
 wartogłów 122, 125, 126,
 143.
 Warwas 93.
 warzACHEW 102.
 warzecha 94.
 warzelnia 34.
 warzęcha 94.
 warzywo 21.
 waski 84.
 wasz 13.
 waszność 145.
 waśniwy 21.
 ważki 76.
 ważnik 212.
 ważyć rzeczy według
 słuszności 212.
 wabierzek 130.
 wachać 108.
 WACHOCK 85.
 wadół 2, 130.
 wąglik 67.
 wągroda 130.
 wąkop 130.
 wąpie 13.
 wąpior 130.
 wąs 160.
 wąsionka 76.
 wąski 62.
 wątek 130.

 wątok 130.
 wątpiciel 103.
 wątpić 2, 131.
 wątpienie 14.
 wątpliwy 22.
 wątroba 62.
 wątrobnica 72.
 wąwał 2.
 wąwiry 186.
 wąwóz 2, 130.
 wąż 150.
 wbrew 135.
 wchodzień 32.
 wczesność 99.
 wczesny 28.
 wczoraj 13.
 wdowa 10, 19.
 wdowiec 89.
 wdzierca 145.
 we Krzu 179.
 według 135.
 Wejdawa 20.
 wejście 237.
 wejść v. wnić, wszedw.
 weszły.
 wejże 138.
 wekslarz 43.
 wełna 25, 156.
 wełny 26.
 Wełtawa 20.
 weśle 159, 225, 226, 228,
 278.
 wesoły 47, 197.
 wesół 11.
 wesz 151.
 weszły 46.
 (oddać) wet za wet 212,
 wety 156.
 wezwać 164; wzowę, wzo-
 wiesz 107; v. (spadek)
 wzowiacy.
 wezwroszyć 187.
 weźdy 187.
 weźgdy 187.
 weźgi 187.
 węż 120.
 wędlina, wędliny 156.
 wędrowny 28.
 wędziło 49.
 wędzisko 88.
 węgiel 47; v. węgle.
 węgielnica 72.
 węgielnisty 54.
 węgiel 45, 225.
 Węgielka 75.
 węglarz 42.
 węgle 157.
 węgorz 44.
 Węgry 155.

- węzeł 45, 251.
 węzelek 80.
 węzłowaty 51, 52.
 wiać 109, 171; wieje
 108.
 wiadomca 146.
 wiadomy 41.
 wiadro 41.
 wiaduch 94.
 wiaduk 66.
 wianeczek 81.
 wianecznik 68, 207.
 wianeczny 27.
 wiano 24.
 (nowa) wiarca 146.
 wiarować się 187.
 wiata 10.
 wiatrak 64.
 wiatronogi 214.
 wiatronóg 216.
 wiaz 9.
 wiazaneczka 81.
 wiazka 79.
 wich 44, 191.
 wichr 44.
 wichrzasty 52.
 wichura 44.
 wiciądz 92, 182.
 wicieżca 90.
 wicieżność 99.
 wiciężny 27.
 wicieżstwo 55.
 wić 172.
 widać 166.
 Widawa 20.
 widłak 64.
 widły 49, 158.
 widok 49, 66.
 widomy 41.
 widywać 172.
 widzenie 159.
 widziadło 49.
 widzieć 112, 163, 166,
 172; widzisz 113;
 widzieliście 129; wi-
 dziany 25.
 widzimię 113, 127.
 wiec 12, 142, 182.
 wiece 12, 142, 182.
 wiecha 93.
 wiecheć 98.
 wieczny 26.
 wieczierzadnia 33.
 wieczierzadło 49.
 wieczierznia 33.
 wieczernica 72.
 wieczernik 68.
 wiecznonocny 215.
 wieczny 26.
 wieczor 43.
 wieczorhy v. wieczerny.
 wieczór 235—236; v.
 wieczor.
 wiedece 89.
 wiedza 271.
 wiedzieć 172, 271; wiem
 107.
 wiejaczka 79.
 wiejaczka 191.
 wiek 155.
 wieko 10.
 wiekokorzenny 215.
 wiekuisty 54, 55.
 wiekuiście 54.
 wiekuj(i) 13.
 Wielą góra 117.
 Wielą wieś 117.
 wielbłąd 194.
 Wielczy Polacy 121.
 wiele: liczba w wielu
 205.
 Wiele pole 118.
 wielebność 99.
 wielebny 29.
 wieleć 112.
 wielgachny 25.
 wielgi 63; Wielgi młyn
 117; Wielgie pole
 118; v. Wielczy Po-
 lacy.
 Wielgomłyny 117.
 wieli 63; v. Wielą góra,
 Wielą wieś, Wiele
 pole.
 wieliczać 187.
 wieliki 63.
 wielikość 157.
 wielka noc 267.
 Wielka Polska 121.
 wielkanoc 127, 267,
 273.
 wielki 63; v. wielgi,
 wielka noc, Wielka
 Polska.
 wielkogłowa 214.
 wielkokroć 118.
 wielkonocny 128.
 Wielkopole 121.
 Wielkopolska 121.
 wielkość v. wielikość.
 wielmi 40, 133, 187.
 wielmoża 12.
 wielmożny 27.
 Wielogóra 117.
 wielonogi 214.
 Wielopole 118.
 wieloręki 10.
 wieloroki 215.
 wieloryb 10, 140, 150, 268.
 Wielowieś 117.
 wielowładowie 215.
 wielożywny 214.
 wiem, a wiem 248.
 wieniec 89.
 wieprz 150.
 wieprzaszek 82.
 wierę 133, 137.
 wierchowaty 52
 wierciadło 50.
 wiercieć piętami 125.
 wiercioch 94.
 wiercipięta 125, 126, 127,
 145, 271.
 wierny 241.
 wiertarka 77.
 wierutny 27.
 wierzba 10.
 wierzbowina 36.
 wierzch 101.
 wierzchoł 47.
 wierzchołek 81.
 wierzeja 19.
 wierzeje 19.
 wierzyć 246, 261.
 wierzyć: wierzony 216.
 wierzysko 88.
 wierzytelny 30, 197.
 wiesie 14, 228, 229.
 wiesienny 27.
 wiesioły 47, 197.
 wieszczarz 42.
 wieszczba 61.
 wieszczbarz 42.
 wieszczbnica 72.
 wieszczec 89.
 wieszcznik 67.
 wieszczy 12, 17.
 wieszczyca 71.
 wieś 179.
 wieść 172; wiodszy 18.
 wieść (rzeczownik) 98.
 wieśćbiarz 42.
 wieśniaczka 76.
 wieśniak 65, 66.
 wieśnica 72.
 wieśny 65.
 wietrzny 27.
 wieszczę: wieszczęje 112.
 wiewior 43.
 wieź 107, 172; wióźł 45;
 wieziony 38.
 wieżka 73.
 wieżyczka 81.
 więć 136.
 więce 136.
 więcierz 43.
 więdnąć 108, 164, 171.

- więzienie 14.
 więzień 32.
 więzy 158.
 więź 9, 97.
 wigilje 156.
 wijadło 49.
 Wilcząże 119.
 wilczaty 51.
 Wilcze ciąże 119.
 Wilcze pole 117.
 Wilczęta 55.
 Wilczopole 117.
 wilczur 44, 261.
 wilczura 44.
 wilczy v. Wilcze ciąże,
 Wilcze pole.
 wilczyca 150.
 wilga v. wiwilga.
 wilgoć 99, 158.
 wilk 1, 150, 258.
 wilki 62, 74.
 Wilkogrzeby 10.
 wilkołak 115; v. wilko-
 łek.
 Wilkołazy 10.
 wilkołek 48.
 Wilkosz 95.
 wilkość 99.
 Wilkowyja 115.
 wiła 11, 146, 186.
 wina 25.
 winarz 42.
 Windawa 20.
 winiarz 42.
 winne grono 118.
 winnica 72
 winny v. winne grono
 118.
 wino 24.
 winogardowie 215.
 winogrono 118.
 winomiot 214.
 winowaciec 89.
 wiodro 41, 186.
 wionąć 108, 171; wio-
 nę, wioniesz 108.
 wiosna 48, 252.
 wiosna 25.
 wiotchy 93.
 Wirciżyr 123, 272.
 wirudny 27.
 wirydarz 193, 197.
 wirylny 31.
 wirzba 90, 185, 189.
 wisieć, 112, 172.
 wisielec 89.
 wisioł 47.
 wisior 43.
 Wisław 122.
 Wisłok 66.
 Wisłoka 66.
 Wissioko 123.
 wisus 93.
 wisznia 33.
 wiślanie 39.
 wiśnia 33.
 wiśniak 66.
 Witkowizna 37.
 Witos 93.
 wiwilga 151.
 wizerunk 84.
 wlec 172.
 wlewać 109.
 władczyni 39.
 władogromy 214.
 władza 159.
 własny dźwięk 209; imię
 własne 205; v. wło-
 stny.
 właśc 216.
 włochość 99.
 włochaty 51.
 Włochy 155.
 włodarz 42, 228, 237.
 Włodawa 20.
 włodęstwo 184.
 włodyka 66, 146, 182.
 włos 92, 160.
 włosaty 51.
 włosiany 32.
 włosiaty 51.
 włosie 157.
 włosienica 72.
 włosień 32.
 włostny 26.
 Włostobor 125.
 Włostowo 24.
 Włoszczowa 24.
 Włoszka 75.
 włościanin 39, 256, 257.
 Włosciobor 125
 włościviwy 21, 204.
 włość 98.
 włóczęga 92, 146. †
 włócznia 33, 194.
 włóczyć 172, 246.
 włóknisty 55.
 włókno 24
 wmiasto 133.
 wewnętrzności 99, 158.
 wnić 130, 134.
 wniebowzięcie 128.
 wnijsć 130.
 wnikanie 213.
 wnimac 187.
 wnuczę 104.
 wnuczyn 36.
 wnukiew 102.
 wobec 57.
 woda 156, 160.
 wodnisty 55.
 wodolejca 214.
 wodopławny 214.
 wodz 12.
 wodzic 167, 172
 wojcia 16, 157.
 Wojcieszka 77.
 wojdłok 197.
 wojen 26
 wojewoda 10, 116, 120, 147,
 194, 267—268.
 wojewodzianka 77.
 wojewodzie 57.
 wojłok v. wojdłok.
 wojna 26.
 wojska 12, 84, 142.
 wojski 15, 84.
 wojsko 12, 84, 142.
 wojszczanka 77.
 wojszczyce 57.
 wojt 196.
 Wojuta 54.
 wola 18; Pomianowa wola
 179; swa wola 267.
 wolarka 77.
 Wolbor 124.
 Wolborz 177.
 wolec 172.
 Wolimir 123, 124.
 Woliszewo 24.
 wolny 242, 249.
 wołać 172; wołany 25.
 wołanie 206.
 wołowiec 89.
 wołowina 36, 156.
 wołownia 34.
 wołownik 69.
 wonia 31.
 woń 31.
 worek 251.
 wosk 176.
 woszczany 32.
 woszczyny 35.
 (pokryty) woz 196.
 wozatarz 43
 wozic 167, 172.
 wozownia 34.
 woźba 61.
 woźnica 72, 146.
 woźnik 67, 146.
 woźny 15, 17, 28.
 wódeczność 258.
 wódz v. wodz.
 wójcia 16, 157.
 wójt v. wojt, wojcia, wój-
 cia.
 wólka 73, 75.

- wół 101, 149, 176, 257.
 wóz v. (pokryty) woz.
 wpaść 6.
 wpisać 166.
 wpoić: wpojone gwia-
 zdy 209.
 wprost 135.
 wprzód 133.
 wprzódny 133.
 wrobl 13.
 Wrocław 123.
 Wrocizyr 122.
 Wrocław 124.
 wron 150.
 wrona 150.
 wroniawość 99.
 wronotrząpiot 215.
 wrony 25.
 wrota 50, 158.
 Wrotislaviensis 124.
 wrotycz 67.
 wroźa 186.
 wroźba 61, 182.
 wroźca 90.
 wroźda 61, 182.
 wroźewnik 69.
 wróbel 13.
 wróbleta 104.
 wrócić 244.
 wróż 120.
 wróża p. wroźa.
 wróżba 61; v. wroźba.
 wróżbit 54.
 wróżbita 55.
 wróżda p. wroźda.
 wrzask 62, 263.
 wrzawa 20.
 wrzeczadz 92.
 wrzecienica 72.
 wrzeciono 38.
 wrzeć 172.
 wrzedzienia 72.
 wrzemienny 26.
 wrzemię 102, 184, 189.
 wrzesień 32, 183.
 wrzeszczę 171.
 wrzodliwy 22.
 wrzos 160.
 wschodni 34.
 wschodzisty 54.
 wschód 155.
 wsiadacz 64, 185, 204,
 222.
 wsiadać: wsiadający 185.
 wskłonić się 187.
 wskryć 187.
 wspaczać się 209.
 wspaniały 46.
 wspaniły 46.
 wspominać, wspomio-
 nę, wspomieniesz 108.
 wspaniać sobie 209.
 wspanienie 209.
 wstać 107.
 wstępień 32.
 wstrachiwać się 209.
 wstyć 155.
 wstykanie 14.
 wstydlivy 23.
 wszak 133, 136.
 wszako 133, 136.
 wszakże 136.
 wszawy 21.
 wszcząć 6.
 wszechmogący v. wsze-
 mogący.
 wszechnica 213.
 wszedw 104.
 wszędy 57, 187.
 wszelako 136.
 wszeliki 63.
 wszelki 63.
 wszelkny 25.
 wszemogący 941, 205.
 wszęć 78.
 wszystek 78, 191.
 wszytek 78.
 wszytkokrotny 214.
 wszytkorodny 214.
 wszytkożry 215.
 wszytkożywny 215.
 wszywica 72.
 wszywy 21.
 wścieklina 36.
 wściekliwość 99.
 wściekły 45.
 wściornastek 191.
 wśród 135.
 wtaż 133.
 wtoro 11.
 wtory 44.
 wtręcień 32.
 wujeczny 27, 29.
 wujko 142.
 wy- 130.
 wybadownik 69.
 wybieralny 29.
 wybitny 28.
 wybojonek 83.
 wyboki 208.
 wyborniuchny 25.
 wyborność 99.
 wybór 2, 10.
 wybraniec 89.
 wybrzeże 16.
 wychód 237.
 wychopień 32.
 wychowacz 65.
 wychowawczyni 39.
 wychwalacz 64.
 wychód v. wychod.
 wychytrzyć 187.
 Wyciąże 119.
 wycie 14.
 wycieczka 76.
 wycieczkiewicz 59.
 wyciekawanie 14.
 wyciskacz 64.
 wyć 172.
 wyćwiczywać 210.
 wydajny 28.
 wydać 167.
 wydatny 28.
 wydra 41, 151.
 wydranina 35.
 wydroże 216.
 wydrzygrosz 214.
 wydzielnik 68.
 Władźżyna 35.
 Władźżowy 24.
 wyga 147.
 wygnaniec 89.
 wygrać: wygrać 111.
 wygrawać, wygrawa 109.
 wygrywać 109.
 wymacz 64.
 wyjechać 168.
 wyjście 237.
 wykluwać 109.
 wykładowca 64.
 wyknać 245.
 wykonawca 90.
 wykonywać: wykonywa-
 jąc 110.
 wykretas 93.
 wykuwać 109.
 wykwinny 27.
 wylatywać 110.
 wyleczawać: wyleczawam
 110.
 wylewać: wylewają 111.
 wylewisko 88.
 wylizać się 245-246.
 wylądowywać 110.
 wymiętek 76.
 wymię 103.
 wymyślowanie 14.
 wynowa 155.
 wynajdzicielka 77.
 wynalazca 145.
 wynaleziciel 103.
 wyobrażenie 205.
 wyobrażować: wyobra-
 żują 112.
 wypatrownica 72, 207.
 (ślączenie) wypełniające
 206.

- wyperswadować 199.
wypisać 166.
wypłec 260.
wypluwać 109.
wyplacać 112.
wyplacować 112.
wypłat 148
wypłata 148.
wyplýwanie 14.
wypoczytać 209.
wypolerować 198.
wyprotok 76.
wypycić się 132.
wyrosłość 99.
wyrównywać: wyrówny-
wam 111.
wyrwać 73.
wyrzygnąć 257.
wysep 10, 11, 148, 185.
wysepny 27.
wysiepać 187.
wysławiacz 64.
wysłuchawać, wyslu-
chawa, wysłuchawał
109.
wysłuszcza 90.
wysnuwać 109.
wysoco 133.
wysoki 63; wysoka szar-
ża 251.
wysoko 133.
wysokość 99.
Wysota 146.
wyspa 10, 148.
wysprz 187.
wystać: nie wystoisz
nic 212.
wystawca 145.
wystraszyć 169.
wysuwać 109.
Wyszęta 146.
wyszywacz 64.
wyszywać 110.
wysięgowicz 59.
wysmiewać 109.
wyspiewywać 110; wy-
śpiewuję 111.
wytloczyny 156.
wytwarzać 109.
wytykawać: wytyka-
wam 110.
wytykownik 69.
wywiadownik 69.
wywnętrzać: wywnę-
trzać 111.
wywołać 109.
wyznawca 90.
wyzuwadlnia 33.
wyzuwalnia 33.
wyzwać 109.
wyżeł 150.
wyżlica 150.
wz- 130.
wzajem 133.
wzbogacać 169, 170.
wzbogacić 169, 170.
wzdłuż 133.
wzdłużą 133.
wzdrożyć się 209.
wzgardzacz 64.
wzgarzać się 186.
wzgląd 160.
wzgórę 130, 133.
wziąć 165; weź 1—2;
wziąć na kiel 261.
wziątek 78.
wznak 133.
wznieść 6, 172.
wznosić 172.
Wzorowicy 59.
(spadek) wzwowiący 205.
wzór 261.
wzrok 66, 155
wzruszyc 209.
wzywać 109; spadek
wzywający 205.
wżda 187.
wżdam 136.
wżdy 61, 133, 187.
yankelesi 210.
z 130, 134
z nad 135.
z pod 135.
z za 135.
za- 131.
za 135, 161; aż za łby
poszli 212.
zabakać 191.
zabicie 14.
zabiegi 155.
zabieływać się 110.
zabijak 65
zabijanie 155.
zabiły 45.
zabójstwo 155.
zabór 10.
zabrać 131.
zabrań 247.
zachodca 90; v. za-
chodźca.
zachodni 34
zachodźca 145; v. za-
chodca.
zachowawać 109.
zachowawiciel 209.
zachowywać 110; zacho-
wywać 110; zachowuje
111.
zachód 155.
zacimiacz 64.
zacinać 249.
zacny 257.
zaczem 133.
zaczynacz 64.
zaczynać 166.
zaćmiewać 109.
zadatek 78.
zadek 80.
zadni 27.
zadny 27.
zadosyćuczynienie 223.
zaduszki 155.
zagasywać 209.
Zagłoba 146.
zagłowczany 32.
zagnać 206.
zagon 175.
zagorywać: zagorywam
110.
Zagorzycy 59.
zagrać: zagraje, zagra-
jemy 111.
zagrzewać, zagrzewam
109.
zagubiciel 103.
zagwizdać 167.
zaimek 161.
zaiste 133.
zając 90, 150
Zajacow dąb 179
zajęczek 80.
zajęcki 85.
zajmować się 110
zakamialość 99.
zakamieniały 46
zakamieniały 46.
zakazować 112.
zakis 216.
zaklinać 109.
zakon 8.
zakonaność 128.
zakonawdawca 128.
zakonnica 71.
zakonnik 8.
zakonny 8.
zakoińczyć 168.
zakoiństwo 56.
zakopywać: zakopy-
wasz 110; zakopuję
111.
zakrystjan 37.
zakrystyja 16.
zakupień 32.
zakus 213.
Zalesie 16.

- Zaleski 86.
 zaletnica 71.
 zaletny 216.
 zalewisko 86.
 Zalewski 86.
 zaloty 155.
 założenie 196.
 zamczysty 54.
 zamecznik 68.
 zamek 222.
 zamętek 76.
 zamiatacz 65.
 (namiastek) zamierzony 205.
 zamieszkwawcz 64.
 zamieszkały 46.
 zamilczywać 110.
 zaminać 187.
 zamogły (w dostatek) 46.
 zamordować 209.
 zamozysty 54.
 zamróz 158.
 zaniechywać: zaniechy-
 wają 110.
 zaniedbawać: zaniedba-
 wają 109.
 zanim 133, 136.
 zapalatarnik 204.
 zapalczawy 22.
 zapalczliwy 22.
 zapalczysty 22.
 zapalczywy 22.
 zapaliczka 22.
 zapaliczliwy 22.
 zapalić 170.
 zapalisty 54.
 zapamiętać 247—248.
 zapamiętały 46.
 zapaska 131.
 zapasy 155.
 zapasnik 68, 206.
 zapiekląć się 186.
 zapiekły 45, 46, 186.
 zapisać 166.
 zapominalny 30, 208.
 zapomnieć 248.
 zaponica 70.
 zapora 131.
 zapoznawać 218.
 zaprawdę 133.
 zaprzeczenie 206.
 zapust 148.
 zapusta 148.
 zapusty 155.
 zapuszczenie się 211.
 zaranie 131.
 zarazinecki 81.
 zarazinki 81.
 zarazki 81.
 Zarębianka 77.
 Zarębina 37.
 zaręczyny 36.
 zarobek 114.
 zarobić 114, 168.
 zarutko 81.
 zarzewie 14.
 zasiek 148.
 zasięka 148.
 zasię 133, 136.
 zasłoniciel 103.
 zasługować 112.
 zastany 25.
 zastawa 131.
 zastępca 90, 145.
 zaszczyciel 103.
 zaszczytca 90, 145.
 zaszczytciel 103.
 zaskadzać 209.
 zaś 136.
 zatarga 11.
 zatem 133.
 zatrudliwy 23.
 zatrzymawać 109, za-
 trzymawali 109.
 zatwardzieć: zatwar-
 dzieje 112.
 zatwardziały 46.
 zatykadło 49.
 zausznice 71.
 zawadca 90.
 zawadjaka 146.
 zawartka 191.
 Zawichost 122.
 zawierać 166.
 Zawiercie 16.
 zawierucha 94.
 zawiesić 248.
 zawiesisty 54.
 zawieszawać: zawie-
 szawali 110.
 zawięzować 111.
 zawiść 98.
 (rok) zawity 51.
 zawodniczy 12, 17.
 zawołać 191.
 zawoławać: zawoła-
 wam 110.
 zawora 148.
 zaworka 81.
 zawód 159.
 zawrzyć 166.
 zawzdy 61, 133.
 zawzgi 61.
 zazdrościwy 21, 204.
 zazrość 99.
 zażrzeć 187.
 Zbaraski 86.
 Zbarawski 86.
 zbawca 145.
 zbawiciel 103.
 zbawicielowy 24.
 zbawić 112.
 zbić z tropu 261.
 zbiec 170.
 zbiegły 45.
 zbierać 109.
 zbojca 90; v. zbojca.
 zbolały 46.
 zboże 15, 131, 157, 160,
 228.
 zbojca 145; v. zbojca.
 zbojczokryty 215.
 zbojczyk 67.
 zbór 10.
 Zbrosław 122, 272.
 Zbygniew 122.
 Zbylut 122.
 Zbysław 122.
 Zbyszko 82.
 zbytek 74, 228—229.
 zbytni 27.
 zbytny 27.
 zdatny 28.
 zdebka 81.
 zdechlak 65.
 zdechnąć 257.
 zdobyć 100, 197, 235.
 zdobywca 145.
 zdrada 185; na zdradzie
 191.
 zdradliwy 23.
 zdradność 99.
 zdradźca 145.
 zdrojowisko 88.
 Zdrojowicz 59.
 zdrowie 14, 15.
 zdrowo 11.
 zdrowy 20.
 zdrów 11; bądź zdrów
 164.
 zdun 38.
 zdza 185, 189; v. stdza,
 śdza.
 zdziac: zdzieje 108.
 zdziadziały 46.
 Zdziech 93.
 zdzierać 166.
 Zdzierad 113.
 zdzierca 146.
 zdzierstwo 56.
 zdzierus 93.
 Zdzięta 55.
 Zdzisław 124.
 Zdziś 100.
 zedrać: zdziore, zdzierzesz
 107.
 zelowja 199.

- zełw 102.
 zemglewać 210.
 zeniaty 51.
 zestarzeć się 112.
 zetrzenie 14.
 zezowaty v. zyzowaty.
 zębidło 49.
 zębisty 54, 207.
 zgaga 214.
 zgarnąć 108.
 zgibać: zgibają 111.
 zgłiszczę 87.
 zgłoba 62, 185, 189.
 zgłobiwy 21.
 zgłobliwy 22, 23.
 zgnilizna 37.
 zgon: ze wszystkich sił się spieszyć, wczwał biec do zgonu swego 212.
 zgoniny 36.
 zgraja 156.
 zgryźliwy 22.
 zgrzebi 13.
 zgrzyt 51.
 zguba 10.
 zgubca 90.
 ziarnaty 51.
 ziarnisty 54.
 ziarno 24, 156, 175, 260.
 zieleń 97.
 zielina 35.
 zielony 38, 241, 258;
 Zielone świętki 155.
 zielsko 85.
 ziemek 76.
 ziemia 12, 230.
 ziemianin 39, 102.
 ziemianka 77.
 Zienkiewicz 58.
 Zienkowicz 58.
 zięba 151.
 ziębnać 108.
 zięć 96, 98, 183.
 ziemnica 72.
 zimniuchny 25.
 Zimna woda 118.
 Zimnodół 117.
 Zimnowoda 118.
 zimny 269; Zimny dół 117; v. Zimna woda.
 zimorodek 150.
 zjadliwy 22.
 zjeść v. śnieść.
 złąć się 107; złąkł się 191.
 zlewacz 64.
 zlewki 156.
 złąknąć się v. złąć się.
 złatohław 197.
 złączać v. (obyczaj) słączający.
 złączenie v. słączenie.
 złączyć v. (wyobrażenie) słączone.
 zledni 128.
 zlew 102.
 zło 11, 159.
 złoba 62.
 złobliwość 99.
 złocisty 54.
 złoczywny 214.
 złoczyńca 145, 270.
 złodziej 115, 270.
 złodziejarnia 34
 złodziejczyk 81.
 złodziejek 81.
 złodziejski 85.
 złodziejskie 85
 złomic v. słomić.
 złośćka 81.
 złośtny 26.
 złościwy 21.
 złość 99, 185, 189.
 złośnica 71.
 złośny v. złośtny.
 złotnik 68.
 złoto 50.
 złotogłów 121; v. złatohław.
 złotorogi 214.
 złotoruchy 214.
 Złotoryja 115.
 złotowłosisty 54.
 złoty srebrny 241.
 złożyć 170, 172; v. (wyobrażenie) słożone.
 zły: zła dziewczka, zła żona 239; złe powietrze 228, 229.
 zmartwychwstanie 127, 128.
 zmierzać do końca 212.
 zmierzch 158.
 zmieszanie 185.
 zmieszkałość 99.
 zmocniwać 209.
 zmogła (myśl) 46.
 zmore 147.
 zmuca 144.
 zmyjać: zmyjali 110.
 zmywać: zmywali 110.
 znaczytel 103.
 znać 172, 271; znają, znajesz. znaje, znajemy 111; znany 25.
 znajda 147.
 znajomy 41.
 znak 62, 271.
 znakarz 42.
 znakomitnik 68.
 znakomity 54.
 znaleźć 131.
 znamienity 54
 znamię 103.
 znamionać 108.
 znamionać: znamiona 111.
 znamionować 111.
 Znamir 271.
 znaniec 89.
 znawca 90, 146.
 znęcać się 218.
 znienucka 129.
 znienugła 133.
 znieść 172.
 znikczemniwać 209, 210.
 zniknąć 108.
 znoszywać 210.
 znośny 28.
 zofija 262.
 zok 183, 189.
 zołwica 183.
 zołzy 158.
 zorza 160.
 zorzowschodny 215.
 zostawiać 112.
 zostawować 112; zostawuwać, zostawujem 111; zostawują 112.
 zrękowiny 36.
 zrobić 167, 168, 171, 172.
 zrownawać: zrownawa 109.
 zrywać 109.
 zrzasać się 64, 191.
 zrzęda 144.
 zstaradawna 129.
 zuch 143.
 zuchęlek 45.
 zuchwały 46.
 zupełność mowy 205.
 (czas przeszły) zupełny 206.
 zusek 45, 93.
 zuwadlnia 33.
 zwać 109.
 zwada 206.
 zwadliwy 23.
 zwajdea 90.
 zwalczywać: zwalczywam 110.
 zwarzyć 247.
 zwąk 10. —
 zwęk 62.
 zwiady 155, 158, 160.
 zwiastownik 69.
 zwiastun 38.
 zwierciadło v. źwierciadło.

- zwierz 97, 154, 157.
 zwierchni v. zwirchni.
 zwierzę 104.
 zwierzęcy 12.
 zwierzyna 35.
 zwierzyniec 89.
 zwietrzeć, zwietszeć 112.
 zwiędły 45.
 zwijać 109.
 zwiadło 49.
 zwiotszeć 112.
 zwirchni 13.
 zwirzchny 13.
 zwisko 216.
 zwitek 74.
 zwłoki 158.
 zwolennik 68.
 zwon 62.
 zwoniarz 42.
 zwonica 70.
 wózka 79.
 zwrotniczy 17.
 zwycięzca 145.
 zwycięziciel 103.
 zwyczaj 19.
 zycbać 250.
 zyskować 111, 112.
 zyszczek 81.
 zyzowaty 52.

 źdźbło 45.
 źle 133.
 źrebiec v. źrzebiec.
 źrebię v. źrzebię.
 źrenica v. źrzenica.
 źrobek 12.
 źróbka 12.
 źródółko v. źródółko.
 źródlisty v. źrzodlisty.
 źródło 49; v. źrzodło.
 źródłowaty v. źrzodło-
 waty.
 źrzeb 13, 179, 186.
 źrzebiec 89.
 źrzebię 104.
 źrzemo 40.
 źrzenica 71.
 źrzetelny 30, 197.
 źrzodlisty 54.
 źrzodło 206.
 źrzodłowaty 52.
 źródółko 81.
 źwierciadło 50.
 zwięk 62.

 żaba 151, 156.
 żabczyc 58.
 żabino 37.

 zachnąć się 64.
 żadać się 186.
 (rodzaj) żaden 205.
 żadny 243.
 żal 142.
 żaloba 62.
 żalostny 26.
 żałościwy 21.
 żalność 99, 100.
 żar 10.
 żarliwy 22.
 żarłak 64.
 żarłoczka 76.
 żarłok 66.
 żarna 102, 158, 175.
 żarnarz 42.
 Żarnota 54.
 żarnow 23, 102.
 żartkonogi 214.
 żartobliwy 23.
 żartownik 69.
 Żary 178.
 żać 107, 172.
 (obyczaj) żądający 206.
 żądło 49.
 żądny 28.
 żądność 99.
 żądza 120, 211.
 żdać 108, 187.
 że 135.
 żebractwo 56.
 żebrak 63.
 żebranina 35.
 żebro 41, 64.
 żeby 136.
 żegadło 49.
 Żegocina 177.
 Żegota 146.
 żelazny 25; kolej żelazna
 267.
 żelazo 156, 159.
 żenich 93.
 żeniuch 94.
 żeń 146.
 żeńca 146.
 żeńszczyzna 35, 186.
 żeńszczyzna 37, 186.
 żeżucha 94.
 żeżawie 14.
 żeżać 172.
 żeżlisko 87.
 żeżliszcze 87.
 żeżmienda 61.
 żeżmij 150.
 żeżmija 16, 150, 151.
 żeżminda 61, 147.
 żeżmindak 64.
 Żemudź 157.
 żeżniec 89.

 żniwiarka 77.
 żniwo 21.
 żołądek 73, 80.
 żołądz 100, 142.
 żołna 151.
 żołnierstwo 56.
 żołnierz 43, 156.
 żołtarznik 68.
 żona 10; zła żona
 239.
 żonaty 51.
 żonisko 142.
 żółtasy 93.
 żółtawy 20.
 żółtek 142.
 żółtko 142.
 żółty 51.
 żóraw 150, 234.
 żreć 172.
 żrzodło 49.
 żubr 150.
 żubrówka 83.
 żubrzyca 150.
 żuchel 47, 95.
 żuchel 45, 95.
 żuchleć 95.
 żucholić 95.
 żuchtać 95.
 żuchwa 95.
 żuć 172; żuję 108.
 Żuk 151.
 Żukowa 24.
 Żuławy 155.
 żupan 37, 182.
 żupica 70.
 żur 195.
 żuszek 93, 95.
 żużel 47.
 żużelica 70.
 żwać 108.
 żwawiec 143.
 życie 155
 życiowrotny 215.
 życzenie 160.
 życliwość 99.
 życliwy 22.
 życzycielka 77.
 żyć 107, 172; żywę,
 żywiesz 107.
 żyd 256; v. żydzia.
 żydek 259.
 Żydkievicz 58.
 żydło 49.
 żydowstwo 56.
 żydówka 83.
 żydzia 16.
 żydzia 65, 259.
 żyłowaty 52.
 żyłowity 54.

żyrafa 151.
 żyrzec 89, 186.
 żyto 50, 156, 229.
 żywaźń 98.
 żywica 72.
 żywicielka 77.

żyćwieć 112.
 żywignat 125.
 żywiol 47.
 żywioly 209.
 żywizna 37.
 żywociny 35.

żywokost 120, 122, 125.
 żywot 52, 257.
 żywotny 29.
 żywy 20.
 żyznosć 99, 185.
 żyźń 98, 185.

SPROSTOWANIA I UZUPEŁNIENIA.

- Str. 14 w. 20 od g. poprawić: *padzienie* zam. *padsienie*.
 > 20 > 15 » d. poprawić: *Mozgawa* zam. *Morgawa*.
 > 39 > 3 > g. dodać: *młyn* zapożyczenie z gn. *mulin*, a to z włosk. *mulino*.
 > 39 > 4 > d. poprawić: Brückner.
 > 52 > 12 > d. poprawić: pierwotne.
 > 56 > 1 > d. po: *-tuch* dodać średnik.
 > 64 > 11 > g. po: 'dziki' zamknąć nawias.
 > 69 > 10 > d. dodać: *-szczyk* w przekładzie Koszuckiego z Lorichiusa, O wychowaniu przełożonego, r. 1558: *Cyliszczyk 61, Kartagińszczyk, Lokreńszczyk 61 v.*
 > 83 > 3 > d. dopisać: *niedotęka* — 'niedotęstwo', 'niedostatek' Troc.
 > 86 > 7 > d. poprawić: Slavia IV.
 > 90 > 9 > d. dodać: por. artykuł J. Ramberga, Wahania w zakresie przyrostków *-ec* i *-ca*. Język Polski X, 65—76.
 > 92 > 9 > d. pow. być: Sufiksy z *s*, *z*, *ch. sz.*
 > 93 > 4 > g. po *wykrętas* dodać: *obwertas*, a w wierszu 14 od g. wykreślić: *wykrętas, obwertas*.
 > 103 > 2 > d. dodać: *obywaciel 1558* u Koszuckiego (Lorichius) 55 v.
 > 124 > 6 > g. i 13 od d. poprawić: **Bdzigost* i *Bydgost* zam. **Bdzigoszcz, Bydgoszcz*.
 > 185 > 7 > d. po: powrozek, dodać: u Cygańskiego (Myślistwo ptasze z r. 1584) jest jeszcze *wierbca* Bpp. nr. 64, str. 286 i 302, *wierzbca 292, wierzbeczka 299*, co Rostański objaśnia jako 'sznur wierzbowy', ale to raczej z **wierzwca* por. r. *verevka* prasł. *врѣвь* — 'powróż'.
 > 204 nota dodać: *obowiązać* już r. 1558 u Koszuckiego (Lorichius) 62.
 > 229 w. 2 od g. poprawić: Krescentyna, zam. Krescencjusza.

